

বেজবৰুৱাৰ

অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্য

বেজবৰুৱা-শতবাৰ্ষিকী উপলক্ষে:

অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্য

ৰচোঁতা

সাহিত্যৰথী লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা

সঙ্কলন আৰু সম্পাদনা

অধ্যাপক শ্ৰীঅতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা
তপোবন, গুৱাহাটী-১

প্ৰকাশক আৰু মুখ্য পৰিবেশক
নিউ বুক ষ্টল, গুৱাহাটী

অসম সাহিত্য সভা
চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ ভৱন
যোৰহাট

ASAMIYA BHASA ARU SAHITYA : by Late Lakshmi-nath Bezbaroa. Compiled and edited by Prof. Atulchandra Hazarika M.A., B.L., B.T. Tapoban, Gauhati (1) and published by Messers New Book Stall, Gauhati, on behalf of the Asam Sahitya Sabha, Jorhat, Assam. Rs 7·00.

প্ৰকাশক :
শ্ৰীৰত্নেশ্বৰ দত্ত
নিউ বুক ষ্টল, গুৱাহাটী-১

প্ৰথম প্ৰকাশ :
১৯৬৮ [illegible] আগষ্ট

মূল্য—৭্ সাত টকা

মুখ্য পৰিবেশক :
নিউ বুক ষ্টল, গুৱাহাটী-১

ছপা কৰোঁতা :
শ্ৰীৰাধাৰমণ বছাক্
শ্ৰীকান্ত প্ৰেছ
৭৫ বৈঠকখানা ৰোড, কলিকাতা-৯

নিবেদন

আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ অন্যতম ঘাই হোতা সাহিত্যৰথী ...নাথ বেজবৰুৱাৰ জন্ম-শতবাৰ্ষিকী উপলক্ষে অসম সাহিত্য সভাই ... প্ৰকাশন আঁচনি দুবছৰৰ আগতেই হাতত লয়। এই আঁচনি ...ৰি সন্তৰস্থলত সাহিত্যৰথী বেজবৰুৱাৰ সকলো বিষয়ৰ ৰচনাৰাজি ...ন কৰি থাওকতে প্ৰকাশ কৰাৰ বাবে প্ৰচেষ্টা হাতত লোৱা হয়। ...নও হব যে এই প্ৰচেষ্টাত প্ৰবীণ সাহিত্যিকসকলৰ আন্তৰিক ...াগিতাৰ ওপৰতেই এনে আঁচনি কাৰ্য্যকৰী কৰাটো সম্ভৱপৰ হব ...ছে। ঘাইকৈ এই গ্ৰন্থৰ সঙ্কলক আৰু সম্পাদক অধ্যাপক ...তুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা দেৱৰ প্ৰচেষ্টাৰ ফলতেই বেজবৰুৱাৰ এই মূল্যবান ... কেইটা থাওকতে সুধী সমাজৰ আগত দিয়াটো সম্ভৱপৰ হ'ল। ...ত্য সভাই নিজা প্ৰকাশনৰ উপৰিও এনে ধৰণৰ গ্ৰন্থৰ একোটা সংস্কৰণ অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যপ্ৰেমী একো গৰাকী প্ৰকাশকৰ যোগেদি প্ৰকাশ কৰিবলৈকো স্থিৰ কৰে। আমাৰ এনে ধৰণৰ সিদ্ধান্তত গুৱাহাটীৰ নিউ বুক ষ্টলে সঁহাৰি জনাই গ্ৰন্থখনিৰ প্ৰকাশৰ দায়িত্ব লোৱাত আমি প্ৰতিষ্ঠানটিৰ স্বত্বাধিকাৰী শ্ৰীৰত্নেশ্বৰ দত্ত ডাঙৰীয়াৰ শলাগ লৈছোঁ।

বেজবৰুৱাক কেৱল অসমীয়া সাহিত্যৰ নবন্যাস যুগৰ পিতা বুলি কলেই যথেষ্ট নহয়। অসমীয়া ভাষাক চুবুৰীয়া ভাষাগোষ্ঠীৰ গৰাহৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰিবৰ বাবে বেজবৰুৱাই কটাৰীতকৈ যে কলম চোকা এই মন্ত্ৰ সাৰোগত কৰি সব্যসাচীৰ দৰে অব্যৰ্থ আৰু অকাট্য যুক্তিৰে এলানি মূল্যৱান প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ কৰিছিল। এই প্ৰবন্ধসমূহৰ সুকীয়া ঐতিহাসিক মূল্য আছে। অসমীয়া ভাষাৰ স্বকীয়তা নিৰুপণ কৰাত বেজবৰুৱাই কিদৰে ভূমিকা লৈছিল এই কথা এই প্ৰবন্ধসমূহৰ মাজেদি নিশ্চয় হৃদয়ঙ্গম কৰিব পাৰি।

আমাৰ বিশ্বাস, সাহিত্য সভাৰ প্ৰকাশন আঁচনিৰ সন্দৰ্ভত প্ৰকাশ পোৱা এই গ্ৰন্থখনিয়ে অনুসন্ধিৎসু পাঠকক বিশেষভাৱে প্ৰেৰণা যোগাব।

চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ ভৱন
যোৰহাট —১
১৫ আগষ্ট ১৯৬৮

শ্ৰীহৰিপ্ৰসাদ নেওগ
প্ৰধান সম্পাদক
অসম সাহিত্য সভা

জোৰণি

আধুনিক অসমীয়া ভাষা-সাহিত্য স্ৰষ্টাসকলৰ ভিতৰত সাহিত্যৰথী লক্ষীনাথ বেজবৰুৱাৰ স্থান সবাৰো আগত। বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ সাহিত্যিক-ৰৰঙনি লেখতো সৰহ, জোখতো গধুৰ। এই কথা বিশেষভাৱে লক্ষ্য কৰিবলগীয়া যে লক্ষীনাথ প্ৰমুখ্যে অসমীয়া সাহিত্য গঢ়োঁতাসকলে পঢ়াশালিত বঙলা ভাষাৰে পাঠ লবলগীয়া হৈছিল আৰু সেইসকলৰ দিনত দেশৰ স্কুল-কলেজত অসমীয়া ভাষা-সাহিত্য ন্যায্য স্থানত প্ৰতিষ্ঠিত হোৱা নাছিল। আজিৰ ছাত্ৰৰ দৰে তেতিয়াৰ ছাত্ৰই কলেজত অসমীয়া ভাষা-সাহিত্য বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিত অধ্যয়ন কৰিব পৰাটো পৰ্ব্বতৰ কাছকণীৰ নিচিনা অসম্ভৱ আছিল। তেনে এটা দিনতেই অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ আচল মুখখন নেদেখাকৈয়ে লক্ষীনাথে উচ্চ শিক্ষা লাভ কৰিছিল আৰু পিছত স্বকীয় প্ৰতিভা আৰু জীৱনব্যাপী সাধনাৰ ফলত অসমীয়া সাহিত্যৰ অধিনায়ক হিচাপে আমাৰ নমস্য পুৰুষ হ'ল।

যোৰহাটত বহা অসম সাহিত্য সভা অধিবেশনৰ আদৰণি সভাৰ ভাষণত জোনাকী যুগৰ অন্যতম জ্যোতিষ্ক ৺ৰাধানাথ ফুকনদেৱে সেই দিনৰ এখন ফটফটীয়া ছবি আঁকি থৈ গৈছে এইদৰে: "জগতৰ ইতিহাসত চাব, ৰজাঘৰৰ পৰা উৎসাহ আৰু সহায় নোপোৱাকৈ কোনো দেশৰ সাহিত্যৰ উন্নতি হোৱা নাছিল। আমাক বিদেশী ইংৰাজ ৰজাই সহায় যে নকৰিলেই বৰং আমাৰ ভাষাৰ বিদ্বেষ কৰিলে। প্ৰথমতে আহিয়েই তেওঁবিলাকে বুজিলে যে অসমীয়া জাতি জাতি নহয়, অসমীয়া ভাষা ভাষা নহয়; এইদৰেই তেওঁলোকক বুজালে। তেওঁবিলাকে বুজিলে যে অসমীয়া ভাষা বঙলা ভাষাৰ অপভ্ৰংশ। এই বিষয়ে তেওঁলোকৰ প্ৰধান যুক্তি হ'ল যে এতিয়াও ৰংপুৰ, কোচবিহাৰ আদি পূৰ্ব্ববঙ্গৰ মানুহে ভঙা ভঙা অসমীয়া কথাহে কয়। এইটো সঁচা কথা। এইবোৰ মানুহে বিকৃত অসমীয়া কথা কয়। কিন্তু আমি সেই সময়ত বিদেশী ৰজাক বুজাব নোৱাৰিলোঁ যে অতীজত পূৰ্ব্ব-বঙ্গৰ বহুতখিনি ঠাই প্ৰাচীন বিশাল সমৃদ্ধিশালী কামৰূপ ৰাজ্যৰ অন্তৰ্গত আছিল আৰু সকলোৱে কামৰূপৰ ভাষাকেহে কৈছিল আৰু এতিয়াও তাকে কৈ আছে। প্ৰাচীন কামৰূপ ৰাজ্যৰ গৌৰৱৰ কথা তেতিয়াও তেওঁবিলাকে জনা নাছিল। এই কথাটো জানিবলৈ তেওঁবিলাকৰ

এশ বছৰ লাগিল আৰু যেতিয়া জানিলে তেতিয়া তেওঁলোকৰ যাবৰেই হ'ল। এই কথাটো নজনাৰ বাবেই, তেওঁবিলাকে আমাৰ বিৰুদ্ধে যি যিহকে কৈছিল তাকে মানি লৈছিল। এজন উচ্চপদস্থ বিদেশী বিষয়াই—The Mahapurushiya Sect in Assam নামেৰে এখন কিতাপ লিখিছিল। তাত মহাপুৰুষ শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ কথা যেনেকৈ লেখিছিল শুনিলে কাণত আঙুলি দিব লাগে। তেওঁ শেষত মত দিলে,—নিশ্চয় বঙ্গদেশৰ শ্ৰীচৈতন্যদেৱৰ কথাবোৰ আনি শ্ৰীশঙ্কৰদেৱে অসমত প্ৰচাৰ কৰিলেহি, নহলে অসমীয়া হৈ তেওঁ কেনেকৈ এনে বিশুদ্ধ ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰিব পাৰে? ইংৰাজ গৱৰ্ণমেণ্টে এই অশ্ৰাব্য কথাটো বিশ্বাস কৰিলে। ১৮৯১ চনৰ চেঞ্চছ ৰিপোৰ্টত এইদৰেই লিখিলে। অতি দুখৰ বিষয় যে ১৮৯১ চনৰ চেঞ্চছ ৰিপোৰ্টখন অসমৰ বুৰঞ্জীলিখক গেইট চাহাবৰ লিখা। সেই সময়ত তেওঁৰ নিশ্চয় এয়ে মত আছিল। পোনেই বিলাতৰ পৰা আহি তেওঁ এই বিশ্বাসেৰেই কাম আৰম্ভ কৰিছিল। কুৰি বছৰৰ পিছত ছাৰ এড্‌ৱাৰ্ড গেইটে তেওঁৰ ভুলটো বুজিলে আৰু তাক সংশোধন কৰি দুখ প্ৰকাশ কৰিলে। তেওঁ যেতিয়া গোটেই ভাৰতবৰ্ষৰ চেঞ্চছ কমিছনাৰ তেতিয়া তেওঁৰ অনুমতি মতেই অসম গৱৰ্ণমেণ্টে এই মহাভুলটো শুধৰালে। ভাষা সম্পৰ্কেও আদিতে তেওঁবো সেই একে ভুলেই আছিল। ইংৰাজ ৰজাৰ দৰেই তেখেঁতে নিশ্চয় ভাবিছিল যে অসমীয়া ভাষাটো এটা দোৱান। ইংৰাজ গৱৰ্ণমেণ্টে বোধকৰোঁ ধৰি ললে যে অসমীয়াৰ এই দোৱানৰ ঠাইত বঙলা ভাষা চলাব পাৰিলে দেশৰ এটা মহৎ উপকাৰ কৰা হ'ব। এনে ভাবিয়েই তেওঁবিলাকে অসমীয়া ভাষা একেবাৰে তুলি দিলে। বিচাৰালয়, স্কুল, পঢ়াশালি সকলো ঠাইতে বঙলা ভাষা, বঙালী বিচাৰক আৰু বঙালী শিক্ষক হ'ল। ১৮৩৫ চনৰ পৰা ১৮৭২।৭৪ চনলৈকে এইদৰে চলিল। আমাৰ দুই এজন মানুহে আৰু পাদুৰী চাহাবসকলে মিছাতে প্ৰতিবাদ কৰিলে, অৰণ্যত ৰোদন কৰিলে। ইংৰাজ গৱৰ্ণমেণ্টে কাণ নিদিলে।

১৮৭২।৭৪ চনত অসমীয়া ভাষা গাঁৱলীয়া পঢ়াশালি আৰু আদালতত চলাবলৈ হুকুম হ'ল হয়; কিন্তু অৱস্থাৰ একো পৰিবৰ্ত্তন নহল। মোৰ ৰিণিকি ৰিণিকি মনত পৰে যে প্ৰায় এই সময়তে মই প্ৰথম স্কুললৈ গৈয়েই বঙলা ভাষা আৰম্ভ কৰোঁ। আমাৰ মাষ্টৰ বঙালী, কিতাপ বঙলা, কথাও কওঁ বঙলা। মই এনে কথা কোৱা নাই যে বঙলা পঢ়া বাবে মোৰ বিশেষ ক্ষতি হ'ল। আধুনিক বঙ্গ ভাষা, প্ৰাচীন

নহলেও অতি উন্নত ভাষা; পঢ়িলে লাভ আছে। এই ভাষা জানি মোৰ উপকাৰহে হ'ল। কিন্তু আমাৰ বিশেষ ক্ষতি এই বাবে হ'ল যে স্কুলত আৰু বাহিৰতো সদায় আমি শুনি আছিলোঁ যে আমাৰ ভাষা ভাষা নহয়—ই বঙলাৰ অপভ্ৰংশ। আমি এটা স্বকীয়া জাতি নহওঁ—আমি আগৰ বঙ্গদেশৰ পৰা ভাগি অহা নিকৃষ্ট বঙালী। আমাৰ সকলো কথাই বেয়া। এইদৰে শুনি শুনি আমাৰ বিশ্বাসো হৈছিল যে সঁচাকৈয়ে আমি অসমীয়া ভুতেইহে। এনে অৱস্থাত স্কুলৰ শিক্ষা কেনে হ'ব পাৰে এবাৰ ভাবি চাওক। সদায় অসমীয়া জাতি আৰু অসমীয়া ভাষাৰ নিন্দা শুনি শুনি আৰু শেহত তাকে বিশ্বাস কৰি আমাৰ আত্মগৌৰৱ বুলি এটা ভাব নাইকিয়া হৈছিল। পঢ়াশুনাও তেনেই হৈছিল। ১৮৩৫ চনত অসমত জিলা স্কুলবোৰ (আজিকালি হাইস্কুল বোলে) স্থাপিত হৈছিল। ইয়াৰ পিছত ১৮৯৭ চনলৈকে এই তিনিকুৰি বছৰেও আমাৰ দেশত এজন এম-এ পাছ কৰা মানুহ নাছিল। বিশ্ববিদ্যালয়ত উচ্চ স্থান অধিকাৰ কৰাৰ যে আমাৰ শক্তি আছে এনে ভাব আমাৰ মনলৈ নাহিছিল। কিয় এনে অৱস্থা হৈছিল আপোনাসকলক বুজোৱা টান। মোৰ কথা বিশ্বাস কৰক যে আমাৰ স্কুলৰ শিক্ষা অতি বেয়া আছিল। আমি কলিকতালৈ গৈহে বুজিলোঁ যে সকতে আমাৰ আচলতে কুশিক্ষাহে আছিল। আমাৰ প্ৰধান অভাৱ আছিল আত্মগৌৰৱ—নিজৰ ওপৰত বিশ্বাস। আমাৰ ভাষাক আমি নিজেই অৱজ্ঞা কৰিছিলো। কলিকতাত আমাৰ বহুত ভাল ভাল লৰা ফেইল হৈছিল—আমাৰ দোষত নহয়, আমাৰ বাল্যকালৰ শিক্ষাৰ দোষত। নিতৌ স্কুললৈ গৈ যদি কিতাপ পঢ়াৰ পৰিৱৰ্ত্তে অসমীয়া জাতি আৰু অসমীয়া ভাষাৰ বিষয়ে নিন্দা শুনিব লাগে, তেন্তে পঢ়াশুনা কেনে হ'ব তাক আপোনালোকে নিজেই ভাবি চাওক। আমাৰ অমনোযোগী শাসনকৰ্ত্তাসকলৰ দোষত বা ভুলত আমাৰ শিক্ষা এশ বছৰ পাছ পৰিল। ইংলণ্ডৰ এই কলঙ্ক, এনে কুশাসনৰ দৃষ্টান্ত ভাৰতবৰ্ষৰ বুৰঞ্জীত নহলেও অসমৰ বুৰঞ্জীত ৰৈ গ'ল। এটা জাতিৰ চূড়ান্ত অধঃপতন হবলৈ যেনে হ'ব লাগে, আমাৰো ঠিক তেনেই হৈছিল। আমাৰ বহুতে বিশ্বাস কৰিছিল আৰু কৈ ফুৰিছিল যে অসমীয়া ভাষা বঙলাৰ অপভ্ৰংশ। কবলৈ লাজ লাগে যে ইংৰাজ গৱৰ্ণমেণ্টলৈ কেইবা ঠাইৰ পৰা আমাৰ মানুহৰ চহীৰেই আবেদন-পত্ৰ গৈছিল যে স্কুলত অসমীয়া ভাষা চলিব নেলাগে। চলিলে দেশৰ অমঙ্গল হ'ব। এয়ে জাতীয় অধঃপতনৰ শেষ সীমা নহয় নে?

ঠিক এনে সময়তে, সম্ভৱতঃ ১৮৮৬ চনত, এদিন শুভ-ক্ষণত কলিকতাৰ এটি সৰু মেছত এখন চাহ-খোৱা মেলত দুজনমান অসমীয়া ছাত্ৰৰ মনত খেলালে যে যদি আমাৰ জাতীয়ত্ব ৰক্ষা কৰিব লাগে, তেন্তে প্ৰথমতে আমি আমাৰ ভাষাটোক বিদেশী আক্ৰমণৰ পৰা ৰক্ষা কৰিব লাগিব। তেওঁবিলাকে তাৰ পিছ দিনাই অ-ভা-উ-সা নাম দি এখন সভাৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে।"

তাহানিৰ সেই অসমীয়া ভাষা উন্নতি সাধিনী সভাই অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ উন্নতি আৰু উন্নয়নৰ কাৰণে যি মহৎ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল, সেই কথা দোহাৰিবৰ সকাম নাই। সেই সভাৰ সদস্য কলিকতাত পঢ়িবলৈ যোৱা এমুঠি অসমীয়া ছাত্ৰে কিদৰে অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যক সঞ্জীৱনী সুধা পান কৰাইছিল আৰু মনত দুৰ্জ্জয় সঙ্কল্প লৈ ভাষা-জননীৰ একাণপতীয়া সাধক হৈছিল সেইবোৰ কথা সুঁৱৰিলেও পুণ্য হয়। সেই সভাত পঢ়িবলৈ লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই 'অসমীয়া ভাষা' শীৰ্ষক এলানি প্ৰবন্ধ যুগুত কৰিছিল আৰু প্ৰথম বক্তৃতা, দ্বিতীয় বক্তৃতা আদি কেবাটাও ভাগত ভগাই লৈ সেইবোৰ অ-ভা-উ-সা ৰ বিভিন্ন অধিবেশনত পাঠ কৰিছিল আৰু পিছত সেই বক্তৃতালানি জোনাকী, বাঁহী আদি কাকতত প্ৰকাশ কৰা হৈছিল। এই গ্ৰন্থত তেনে ছটা মাথোন বক্তৃতা অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। সামৰণি বক্তৃতাটো পঞ্চম বক্তৃতাৰ আগতে প্ৰকাশ কৰা হৈছিল যদিও এই গ্ৰন্থত বক্তৃতালানিৰ সামৰণি হিচাপে তাক শেষতহে ঠাই দিয়া হৈছে। বক্তৃতা কেইটাত সঠিক চন-তাৰিখৰ কথা 'বেজবৰুৱাৰ দিনলেখা আৰু পত্ৰলেখা' নামৰ পুথিৰ পৰা জানিব পৰা যাব।

বেজবৰুৱাৰ যুগৰ পৰা আমি বহুত ভটীয়াই আহিছোঁ আৰু এইছোৱা কালত অসমীয়া সাহিত্যৰ বিষয়ে বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰে আলোচনা-গৱেষণা আদিও হৈছে— বিশেষজ্ঞসকলে ইতিমধ্যে আলোচনাৰ সুগম পথো নিৰ্ম্মাণ কৰি দিছে। সেয়ে হলেও এই কথা মনত ৰাখিব লাগিব, বেজবৰুৱা আছিল দুৰ্গম পথৰ যাত্ৰী— আগত কোনো আৰ্হি নাছিল, কোনো পথপ্ৰদৰ্শক নাছিল, আৱিষ্কৃত সাহিত্যিক-সমলো যথেষ্ট নাছিল। সেই কাৰণে এই গ্ৰন্থৰ বিভিন্ন প্ৰবন্ধত গ্ৰন্থকাৰ যিবোৰ সিদ্ধান্তত উপনীত হৈছে সেই সকলোবোৰেই যে সম্পূৰ্ণ নিভুৰ্ল আৰু সৰ্ব্ববাদী-সন্মত হব লাগিব তেনে আশা কৰাটো উচিত নহয়, সেই সময়ৰ আহুকলীয়া পটভূমিৰ লগত ৰজিতা খুৱাইহে এইবোৰৰ মূল্যাঙ্কন কৰিব লাগিব। এই গ্ৰন্থৰ সৰহ ভাগ প্ৰবন্ধই অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্য সম্পৰ্কীয়। ভাষাৰ পটভূমি

দেশ। সেই কাৰণে আগতে দেশখনৰ ইতিবৃত্তমূলক দুটা প্ৰবন্ধ দিয়া হৈছে। এই প্ৰসঙ্গতে আৰু এটা কথা সকীয়াই থওঁ। বেজবৰুৱা আৰু সেই কালৰ মানুহে 'আসাম' বুলিহে কৈছিল আৰু আজিৰ দৰে 'অসম' শব্দটোৰ সৰ্ব্বৰহী প্ৰচলন হোৱা নাছিল। কিন্তু অসম সাহিত্য-সভাই 'অসম' শব্দটোহে গ্ৰহণ কৰাৰ বাবে আমি বেজবৰুৱাৰ 'আসাম'কো 'অসম' কৰিছোঁ—সাহিত্যৰথীজনালৈ যথাবিহিত শ্ৰদ্ধাৰে।

অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যক বঙ্গীয় বকাসুৰৰ পেটত সুমাই লবলৈ আৰু গোটেই অসম দেশখনকে গিলি পেলাবলৈ বঙালী পণ্ডিতসকলে ক্ৰমাগতভাৱে ওপৰাউপৰিকৈ যিবোৰ আক্ৰমণ চলাইছিল সাহিত্যৰথী লক্ষ্মীনাথে সেই সকলোবোৰ আক্ৰমণ সিংহবিক্ৰমেৰে ওফৰাই পেলাইছিল - অসমীয়াৰ ন্যায্য দাবী দৃঢ়তাৰে সাব্যস্ত কৰি তেওঁ জয়লাভ কৰিছিল। সমসাময়িক আন সকলোবিলাক সাহিত্যিক নেতাই ৰণসেনাপতি লক্ষ্মীনাথৰ বলিষ্ঠ নেতৃত্ব মানি লৈছিল। ভাষা-সাহিত্যৰ ৰণত দিগ্বিজয়ী হোৱাৰ বাবেহে বেজবৰুৱাক আজি আমি সাহিত্যৰথী আখ্যাৰে বিভূষিত কৰিছোঁ।

ডঃ বাণীকান্ত কাকতিদেৱে এই সম্পৰ্কত কৈ গৈছে: "বৰ্ত্তমান কুৰি শতিকাৰ আৰম্ভণি-ডোখৰত অসমত থকা প্ৰবাসী কেতবোৰে বিদেশী মানুহ কিছুমান হাতত লৈ অসমীয়া ভাষা আৰু সমাজক বঙলা ভাষা আৰু সমাজৰ প্ৰাদেশিক বিকৃত তাণ্ডৱণ বুলি ঘোষণা কৰি অসম-বিজয় পতাকা উৰাবলৈ চেষ্টা কৰে। এই জয়-হুঙ্কাৰৰ প্ৰথম কুকলি উঠে ১৯০৯ চনত গৌৰীপুৰত বহা বঙ্গীয় সাহিত্য পৰিষদত। সভাপতি আছিল কটন কলেজৰ ভূতপূৰ্ব্ব অধ্যাপক (এতিয়া মহামহোপাধ্যায়) শ্ৰীযুক্ত পদ্মনাথ বিদ্যাবিনোদ। 'বাঁহী' নতুনকৈ ওলাইছে। আমি তেতিয়া ইংৰাজী স্কুলৰ তলৰ শ্ৰেণীত পঢ়োঁ। তৰ্ক-যুক্তি বেছিকৈ বুজিব নোৱাৰোঁ; কিন্তু 'অসমীয়া গৌৰীপুৰত বঙলা সাহিত্য সভা' বুলি ধাৰাবাহিক বেজবৰুৱাৰ পৰা যি তিতা-মিঠা ৰস মিহলোৱা প্ৰবন্ধ কেতবোৰ ওলাইছিল, তাৰ ভিতৰত বেজবৰুৱাৰ অফুৰন্ত হাস্যৰসৰ কথাবোৰে আমাক বৰকৈ আমোদ দিছিল আৰু হাস্যৰসৰ ধুমুহাকেই আমি তৰ্কতকৈও বেছি প্ৰবল যেন পাইছিলোঁ। তাৰ ভিতৰত সভাপতিক লক্ষ্য কৰি কোৱা 'বিদ্যাবিনোদ ভায়া' আদি কেতবোৰ কথা কলেজত পঢ়োঁতেও অধ্যাপক বিদ্যাবিনোদক দেখিলে মনত পৰিছিল।

সেই যে বিদেশী প্ৰভাৱৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহী আত্মমৰ্য্যাদা জাগি উঠিল, তাৰ কোবত প্ৰবাসীয়ে আৰু বে'ছ দিনলৈ মূৰ দাঙিব নোৱাৰিলে। তাৰ পিছত কামাখ্যা পৰ্ব্বতত আৰু এবাৰ বঙ্গীয় সাহিত্য পৰিষদ বহিছিল। তাৰ পিছতে আৰু অসমৰ পৰা ইয়াৰ তিৰোধান। অলপ দিন আগতে ধুবুৰীত যি অসমীয়া সাহিত্য সভা বহিছিল, তাত বেজবৰুৱা স্বয়ং উপস্থিত আছিল আৰু তেওঁ যিথন ৰচনা পঢ়িছিল, তাত আগৰ আত্মমৰ্য্যাদাৰ তপত অসহিষ্ণু ভাব ফিৰিঙতিৰ দৰে ছিটিকি পৰিছিল। গোৱালপাৰাৰ পৰা 'আৱাহন' পত্ৰিকা ওলোৱাৰ লগে লগে প্ৰবাসীৰ ভাষাৰ কালৰ পৰা অসম বিজয় চেষ্টাৰ শৱপৰিস বুলিব লাগে আৰু বেজবৰুৱাৰ ইমান কালব্যাপী চেষ্টা ফলৱতী হল।"

বঙালীৰ কুচক্ৰান্তৰ আৰু এটা দৃষ্টান্ত ৺ফুকনদেৱৰ ৰচনাৰ পৰাই তুলি দিছোঁ: "১৯০৫ চনত যেতিয়া 'পূৰ্ব্ববঙ্গ আৰু আসাম' প্ৰদেশৰ সৃষ্টি হ'ল, তেতিয়া গোৱালপাৰাৰ কিছুমান পঢ়াশালিত বঙলা ভাষা চলি আছিল। সেই ঠাইৰ ৰাইজে আপত্তি কৰাত সেই সময়ৰ গৱৰ্ণৰ Sir Lancelot Hereএ স্থিৰ কৰিলে যে ১৯১০ চনৰ চেঞ্চাছত যদি অসমীয়াৰ সংখ্যা বেছি হয় তেন্তে তাত অসমীয়া চলিব লাগিব। আপোনাসকলে বিশ্বাস কৰিব নে যে চেঞ্চছৰ Enumeration Book কাটি, জাল কৰি, Slip copying officeঅত অসংখ্য অসমীয়াক বঙালী বুলি দেখুৱালে। গৱৰ্ণমেণ্টৰ আগৰ নিৰ্দ্দেশমতে এতিয়া গোৱালপৰীয়া বঙালী হবলগীয়া হ'ল। ভাগ্যে গুৱাহাটীৰ 'অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি সাধিনী সভা'ৰ সভ্যসকলে, বিশেষতঃ মোৰ বন্ধু পণ্ডিত হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে এই ভীষণ যড়্‌যন্ত্ৰটি ধৰা পেলালে আৰু তেওঁবিলাকৰ যত্নতেই গোৱালপাৰাৰ সেই অঞ্চলৰ আকৌ নতুন চেঞ্চছ কৰি তাত অসমীয়া ভাষা চলাবলৈ হুকুম হ'ল। এইবোৰ কথা সেই বছৰৰ চেঞ্চছ ৰিপৰ্টত লিখা আছে।"

এইখিনিতে হয়তো এনে এটা প্ৰশ্ন উঠিব পাৰে যে পুৰণি আলোচনী কাকতৰ পিঠিৰ পৰা এই বাদানুবাদবোৰ বাচি-বিচাৰি কিতাপত ঠাই দিয়াৰ আৱশ্যক কি? "অতীত মৰিল গ'ল, তাৰ কথা অন্ত হ'ল মনৰ পৰাই তাক কৰা বিসৰ্জ্জন।" মৰা অতীতক টানিআজুৰি আনি বৰ্ত্তমানৰ লগত সংস্থাপিত কৰিব নেপালৈই আমিও ভালকে পালোঁহেঁতেন। পিছে আমাৰেই দুৰ্ভাগ্য যে আজিও বঙালীৰ সেই পুৰণি ব্যাধি "বৃহত্তৰ বাংলা"ৰ সপোন

বাস্তৱত ৰূপায়িত কৰিবলৈ নানা প্ৰকাৰ ছল-চক্ৰান্ত চলিয়েই আছে আৰু আগলৈকো তাৰ জইন মৰাৰ লক্ষণ দেখা নাই। বেজবৰুৱাৰ ভাষাতেই ইয়াৰ নাম 'ধনঞ্জয় বায়ু'। "আমাৰ শাস্ত্ৰত কৈছে—মৰিলেও নেৰয় জানা ধনঞ্জয় বায়ু। উনপঞ্চাশটা বায়ুৰ ভিতৰত এই বায়ু জবৰ কৰ্পটি, জোকৰ চেলাপেটী। কাছ কাটি-বাছি ধুই চৰুত বহাবলৈ নিওতেও ধনঞ্জয় বায়ুৰ কোবত তাৰ আগমণ্ডহ ঢিপটিপাই থাকে। আমি ইতি কৰিলে, কি হ'ব, বায়ুৰ এক কম আঢ়েকুৰি ভায়েকৰ ভিতৰত ধনঞ্জয় নামৰটো চলিয়েই আছে।" সেই কাৰণেই যিমান দিন অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ ওপৰত অনধিকাৰ চৰ্চ্চা স্বৰূপে বঙালীৰ ধনঞ্জয় বায়ু চলি থাকিব, সিমান দিনলৈ ভাষাৰ বেজ বেজবৰুৱাৰ বেজালিকো বিদায় দিব নোৱাৰি। এই প্ৰবন্ধৰাজি আমাৰ ভাষা-সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত সাঁচি থবলগীয়া দলিল স্বৰূপ বিবেচনা কৰিহে এই গ্ৰন্থত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

সাহিত্যৰথী বেজবৰুৱাৰ শতবাৰ্ষিকী উপলক্ষে বহু দিন আগতে যুগুতাই ৰখা এই 'অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্য' গ্ৰন্থখনিৰ প্ৰকাশ আৰু প্ৰচাৰৰ দায়িত্ব গুৱাহাটী নিউ-বুক ষ্টলৰ যোগেদি অসম সাহিত্য-সভাই গা পাতি লোৱাত আমি নথৈ সুখী হৈছোঁ। পুথিখনি যুগুতাওঁতে আৰু পোহৰলৈ উলিয়াওঁতে সহায়-হাত আগবঢ়োৱাৰ বাবে ডঃ শ্ৰীমহেশ্বৰ নেওগ, অধ্যাপক শ্ৰীহৰিপ্ৰসাদ নেওগ, অধ্যাপক শ্ৰীযতীন্দ্ৰনাথ গোস্বামী, শ্ৰীশশীকান্ত শৰ্ম্মা (সাহিত্য প্ৰকাশ), শ্ৰীমতী দীপালী ডেকা, শ্ৰীহৰিনাথ শৰ্ম্মা, অধ্যাপক শ্ৰীহেমন্তকুমাৰ শৰ্ম্মা, শ্ৰীৰত্ন দত্ত অধ্যাপক শ্ৰীনন্দ তালুকদাৰ, অধ্যাপক শ্ৰীযোগেশ দাস, আৰু শ্ৰীনিত্যানন্দ বৰদলৈক ধন্যবাদ জনালো।

আশা কৰোঁ এই 'অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্য'ই বেজবৰুৱা-প্ৰতিভাৰ এটা নতুন দিশৰ সম্যক সন্ধান দিব পাৰিব। চামে চামে উঠি অহা অসমীয়া সাহিত্যিকসকলে এইবোৰ ৰচনা পঢ়িলে, জানিলে আৰু ইয়াৰ মৰ্ম্ম অনুভৱ কৰিলে আমাৰ এই গ্ৰন্থ যুগুত কৰাৰ পৰিশ্ৰম সাৰ্থক হব।

তপোবন, গুৱাহাটী-১
১৫ আগষ্ট, ১৯৬৮-চন

বিনীত
শ্ৰীঅতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা

অসম সাহিত্য সভাৰ

অভিনন্দন-পত্ৰ

চেনেহী অসম জননীৰ সুসন্তান সুৰদি মাতৃভাষাৰ কৃতী সেৱক,
সাহিত্যৰথী শ্ৰীল শ্ৰীযুক্ত লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ
কৰকমলেষু—

হে মাননীয় ডাঙৰীয়া !

এই 'চিকুণী আইৰ' অতীজৰ গৌৰৱেৰে ভৰপূৰ আহোম ৰজাসকলৰ ৰাজধানী আৰু আপোনাৰ অতি মৰমৰ ওপজা ঠাই শিৱসাগৰত লালিত-পালিত হোৱা সেই ছাত্ৰ জীৱনৰে পৰা, সুদূৰ সম্বলপুৰত ব্যৱসায় সূত্ৰত আৱদ্ধ থকা এই ভাটী বয়সলৈকে, পঢ়োঁতে পমি যোৱা, শুনোতে শাঁত লগা, মৌবৰষা মাতেৰে অসমীয়া সাহিত্যৰ আহাশুধীয়া চৰ্চ্চা আৰু বিতোপন বিকাশ কৰি আপুনি মাতৃ-ভাষাৰ জেউতি চৰাই আছে।

তাহানিৰ বিদেশীসকলে আমাৰ ভাষাৰ ওপৰত নিগ্ৰহ-আন্ধাৰৰ ছাঁ পেলোৱা কালত আপুনি আপোনাৰ সহযোগী সুযোগ্য বন্ধুসকলেৰে সৈতে 'জোনাকী'ৰ পোহৰেৰে আমাৰ ভাষাৰ মুখ উজ্জ্বল কৰি গৈছে।

আপোনাৰ বহুমুখীয়া জীৱনৰ কৰ্ম্মশীল ডেকা কাল আৰু চিন্তাশীল ভৰ বয়স বিদেশত অনেক জঞ্জালৰ মাজত কটাবলগীয়া হৈয়ো আপুনি এই দুখুনী অসম দেশলৈ আৰু নিঃকিন অসমীয়া প্ৰজাসকলৈ নিজৰ মৰম অটুট ৰাখি নানা তৰহৰ গীত, কবিতা, নাটক, উপন্যাস আদি সাহিত্যৰ বাছকবনীয়া আভৰণেৰে মাতৃভাষাক সজাই আছে।

অসমীয়া সমাজৰ মাজত স্বদেশপ্ৰীতিৰ প্ৰচাৰ কৰিবলৈ, মাতৃভাষাৰ প্ৰতি জনসাধাৰণৰ অনুৰাগ বঢ়াবলৈ আৰু অসম জাতীয় জাগৰণৰ উদগনি দিবলৈ আপুনি কলিকতাত তাহানিখনেই প্ৰতিষ্ঠা কৰা 'বাঁহী'ৰ সুললিত সুৰেৰে লুইতৰ ইপাৰ-সিপাৰ ঢৌৱাই এতিয়াও অসমীয়া ৰাইজৰ মন মুহি আছে।

অসমীয়া ভাষাৰ মধ্য যুগৰ ধ্বনী, অসমীয়া পুৰণি সাহিত্যৰ গুৰিয়াল আৰু প্ৰকৃতিৰ কাম্যভূমি কামৰূপত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ প্ৰৱৰ্ত্তক মহাপুৰুষসকলৰ জীৱনীৰ সম্যক্ সমালোচনা কৰি, আপুনি তেখেতসকলৰ বহু বিধ কীৰ্ত্তি যুগমীয়া কৰিবলৈ সমুচিত যত্ন কৰি স্বদেশৰ গৌৰৱ অক্ষুণ্ণ ৰাখিবলৈ সমৰ্থ হৈছে।

হে মহানুভৱ !

আপোনাৰ অশেষ সুকৃতিৰ আদৰ কৰিবৰ উদ্দেশ্যৰে অসমীয়া গুণগ্ৰাহী ৰাইজসকলৰ হৈ, সাহিত্যানুৰাগী সুধীসকলৰ হৈ অসম সাহিত্য সভাই আপোনাক অতি আনন্দেৰে আন্তৰিক সম্বৰ্দ্ধনা কৰিছে আৰু অভিনন্দনৰ এই আভাস মাথোন জনাইছে। আগলৈকো আপুনি নিজৰ ভাষাৰ আৰু দেশৰ নাম যাউতিযুগীয়া কৰিবলৈ সমৰ্থ হব, ইয়াকে সাহিত্য সভাই আশা কৰিছে আৰু সেই উদ্দেশ্যেৰে আপোনাৰ দীৰ্ঘ আৰু সুস্থ জীৱন কামনা কৰি জগদীশ্বৰৰ চৰণত প্ৰাৰ্থনা জনাইছে। সাহিত্য সভাৰ অশেষ ত্ৰুটিলৈ লক্ষ্য নকৰি সমজুৱাসকলৰ আন্তৰিক স্নেহ আৰু শ্ৰদ্ধাৰ আদৰ দেখুৱাই এই অকিঞ্চন অভিনন্দন গ্ৰহণ কৰি আপুনি অসম সাহিত্য সভাক যেন কৃতাৰ্থ কৰে। ইতি—

আপোনাৰ গুণমুগ্ধ
অসম সাহিত্য সভাৰ সভ্যসকলৰ হৈ
শ্ৰীদেৱেশ্বৰ চলিহা
প্ৰধান সম্পাদক
অসম সাহিত্য সভা, যোৰহাট

শিৱসাগৰ সাহিত্য সম্মিলন,
১৩ পুহ, ১৮৫৩ শক
ইং ২৯ ডিচেম্বৰ, ১৯৩১

সমিধান

অসম সাহিত্য-সন্মিলনৰ সভাপতি, সভাৰ প্ৰধান সম্পাদক আৰু সভ্যসকল !

আপোনাসকলৰ অভিনন্দৰ উত্তৰত মই শলাগ লোৱাৰ বাহিৰে আৰু মোৰ কবলৈ একো নাই, অৱশ্যে মোৰ কবৰ মন গৈছিল যে মই অভিনন্দন পাবৰ যোগ্য নহওঁ। অসমীয়া সাহিত্য ক্ষেত্ৰত আজি মোতকৈ অনেক যোগ্য মানুহ আছে, তেওঁলোকৰ ভিতৰত কোনো এজনেহে এই অভিনন্দন পোৱা উচিত আছিল আৰু আপোনাসকলে সমূলি ভুল নকৰিলেও অলপ ভুল কৰি তৃতীয়-শ্ৰেণীৰ মানুহ এজনৰ মূৰত এই অভিনন্দনৰ মালতী ফুলপাহ আপোনাসকলৰ মুখৰ জুৰ মলয়াৰে উৰুৱাই পেলাই দিছে। কিন্তু এতিয়া এইদৰে নকওঁ, কোৱাটো অশোভন হব, কাৰণ মোক অকলশৰীয়া বিবেচনাতকৈ সাহিত্য সভাৰ সভ্যসকলৰ সমূহ বিবেচনাৰ সমষ্টি নিশ্চয় বলী আৰু কিজানি নিৰ্ভুলেই। সাহিত্য-সভাৰ পৰা বিচাৰ-বিবেচনাৰ ওপৰত এখুদ মনৰ মই মুখ বজাবলৈ বা কোন ? তাৰ উপৰি ৰাইজৰ আদেশ আৰু শকতিৰ প্ৰতিপত্তি ইমান বেছি যে ৰাইজে মোৰ নিচিনা ক্ষুদ্ৰ প্ৰাণী এটাক মৰ বুলিলেও সেই কাৰ্য্যটি মোৰ অভিপ্ৰেত আৰু সুবিধাজনক নহলেও ৰাইজৰ আদেশ মানি অন্ততঃ চকু মুদি মৰাৰ ভাওকে দি মই ৰাইজৰ সন্মান ৰক্ষা কৰিবই লাগিব। ইত্যাদি কাৰণত আজি সাহিত্য-সভাত অভিনন্দন পত্ৰখনি মই অতি সাদৰ আৰু সন্মানেৰে মূৰ পাতি ললোঁ। কৰ্ম্মফলৰ প্ৰত্যাবায় অৱশ্যে মোৰ গাত নাথাকিল।

এইটো সৈ কাঢ়িবই লাগিব যে মাতৃভাষাৰ সেৱা কৰোঁ বুলি সৰুৰে পৰা মই কাপ মৈলাম কলাপাত, তাৰ পিছত তুলাপাত হাতত লৈ খপজপাই ফুৰিছোঁ। কিন্তু কি লিখিছোঁ, কি পঢ়িছোঁ, আজিলৈকে মই নিজে ভালকৈ তাৰ ততকে ধৰিব থকা নাই। কোনোৱে কৈছে সেইবোৰ সাহিত্য হৈছে, কোনোৱে কৈছে সেইবোৰ হেনো জাবৰৰ দমহে হৈছে।

জাবৰৰ দম হলেও মোৰ দুখ নাই কাৰণ সিয়ে গুৰু-ভকতত নালাগি নাযায়। অন্ততঃ এই পুহমহীয়া জাৰত সেই দম জাবৰত জুই লগাই দি জুই পুৱালে সাহিত্য-সভাৰ সভ্য ভকতসকলৰ জাৰ গুচিব। আৰু তেওঁলোকে নকপাকৈ গলা মেলি বক্তৃতা কৰিব পাৰিব। যি হওক মোৰ নিজৰ বিবেচনাও যে নাই এনে নহয়। মোৰ বিবেচনাত ওপৰত উল্লেখ কৰা সিদ্ধান্ত দুটাৰ মাজেৰে কিবা এটাত মই আজিলৈকে আঙুলি বটিয়াই আছোঁ। আঙুলি বটিয়াই থকা সেই বস্তুটো কি হৈছেগৈ অৱশ্যে মই কব নোৱাৰোঁ। কবৰ ভাৰ দৰ্শকৰ ওপৰত পৰি ৰল। সাহিত্য-সভাতো নিজৰ মতামত দি আজি 'খালাচ' হলেই। আৰু এটা কথা মই ভাবিছোঁ। অ, আ, স্বৰে ই, ক, খ, ঙ, খোবা-দ, পেট-কটা য, দৈত 'স' সেই মই গদ্য-পদ্য নাট উপন্যাস পাইছিলোগৈ হবলা। কিন্তু পৃথিৱীখন ঘূৰণীয়া বুলিয়েই নেকি আকৌ দেখোন ঘূৰিপকি সৰুতে ভীমকলৰ পাতত লেখিবলৈ আৰম্ভ কৰা সেই 'সিদ্ধিৰস্তু'ত আজি ওলালেঁহি। মোৰ তুলাপাতৰ খমখমনি, কাপৰ আচোঁৰণি আৰু মৈলামৰ হোলোকনিয়ে পৃথিৱী পৰিক্ৰম কৰোঁতা য়ুৰোপীয় নাৱৰীয়া ড্ৰেক মেগোলিন, কুকৰ দৰে সাহিত্যৰ ঘূৰণীয়া পৃথিৱীখন ঘূৰি যৰে পৰা প্ৰথমতে গৈছিল গুৰিৰ সেইখিনিতে আজি ওলালহি দেখিছোঁ। সেই গুৰিটো হৈছে মোৰ বিদ্যাৰম্ভৰ 'সিদ্ধিৰস্তু'। সেই 'সিদ্ধিৰস্তুৰেই' আজি আপোনাসকলে চেনেহ-প্ৰীতিৰ মৌৰে সানি দিয়া এই অভিনন্দন বস্তু। বৈজ্ঞানিকসকলে যিহকে কওক, আজিৰ ঘটনাই এইটো কিন্তু প্ৰমাণ কৰিলে যেন লাগিছে যে এই পৃথিৱীত সৰল ৰেখা আৰু সমান্তৰাল ৰেখা বুলি পদাৰ্থ এটা নাই। সেইবোৰ টানি লৈ গৈ থাকোঁতে, গৈ থাকোঁতে শেহত আঁকোৰ খাই ঘূৰণীয়া হৈ ওভতে। পৃথিৱীখন ঘূৰণীয়া। চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, গ্ৰহ-নক্ষত্ৰবোৰ ঘূৰণীয়া আৰু সকলোবোৰেই ঘূৰণীয়া। বিশ্ব-ব্ৰহ্মাণ্ড নামৰ কণী এটাৰ পেটত দেখিয়েই হবলা এনে। এই দেখিয়েই হবলা আমি ওপজাৰ পৰা পাওঁ আমাৰ পাৰ্থিৱ মা-বাপ, তাৰ পিছত কাপ। আৰু মৰিবৰ সময়লৈকে সেই কাপতেই আমাৰ ৰাপ আৰু অন্তত

পাওঁ বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ জননী-জনক স্বৰ্গীয় মা, বাপ। আমি এই ঘূৰণীয়া মেৰটোৰ ভিতৰত সদায় সোমাই ঘূৰি আছোঁহক। মোৰ দাৰ্শনিক এই তত্ত্বটোত ভুল আছে যদি আপোনাসকলে ভুল ধৰিব পাৰে। তাৰ বিপক্ষে বা সপক্ষে মই তৰ্ক নকৰোঁ জানি থব।

মোৰ দীঘলীয়া জীৱনটোত বিস্তৰ বিচিত্ৰ বছৰ দেখিলোঁ। বাকীৰ লেখ তাকৰ। অঙ্ক-বিদ্যাত মই সদায় পাছপৰা। অঙ্কৰ লেখ সৰহ হলে সেইবোৰ গোটাই মুঠ যোগ-ফলটো উলিয়াব গলেই মই থাউনি নোপোৱা হওঁ। সেই দেখি মোৰ বয়সৰ হিছাপ-কিতাপ কৰিবলৈ মই যদি বঙ্গদেশত থাকিলোঁহেতেন বঙালী একাউণ্টেণ্ট জেনেৰেল শুভঙ্কৰক মাতি পঠিয়ালোঁহেতেন। কিন্তু আজি মই মোৰ মাতৃভূমি অসমত। সেইদেখি আমাৰ বকুল কায়স্থলৈকে মোৰ মনত পৰিছে। দেহি ঐ! তেওঁ কলৈ গল? মোক মোৰ বয়সৰ লেখত সহায়ৰ পৰা বঞ্চিত কৰি কায়স্থ-কুলপ্ৰদীপ বেচেৰা বকুল কোন কলিৰ যুগতে মৃত্যুৰ অকূল সমুদ্ৰত বুৰি গল, কোনে মোক কব? কোনোবাই কব পাৰে নে? সেই নিমিত্তেহে কওঁ—যদি মোৰ বয়সৰ ঠিক অঙ্কটো উলিয়াবৰ আৱশ্যক কোনোবাই বিবেচনা কৰে তেন্তে মোৰ বন্ধুসকলৰ ভিতৰত যদি কোনোবা অঙ্কবিশাৰদ আছে তেন্তে তেখেতেই পেঞ্চিল তুলাপাত হাতত লৈ নবহিলে আৰু উপায় নাই। এই বকলা কথাৰে মুঠতে মই ইয়াকে কবলৈ গৈছোঁ যে মোৰ এনে দীঘলীয়া বয়সৰ শেহছোৱাত আপোনাসকলৰ আদৰ সমিধানৰ যি পত্ৰখনি মই পালোঁ আন নহলেও সেইখনিৰ নিমিত্তেই মই ইমানদিন এই পৃথিৱীত তুখ কৰি, অন্ন ধ্বংস কৰি জীয়াই থকাৰ পৰিশ্ৰমটো সাৰ্থক হ'ল বুলি ভাবিছোঁ।

এই সংসাৰত এনেকুৱা অনেক মানুহ আছে যে তেওঁলোকে যিবোৰ কথা লৈ দিনৌ হাট-বাট কৰে, অলপ চেলু পালেই সেইবোৰ কথাৰে ফেদেলী-পুৰাণ লোকৰ আগত নেমেলি থাকিব নোৱাৰে। আশা কৰোঁ মোক সেই জাতৰ মানুহৰ শাৰীত আপোনাসকলে পেলোৱা নাই। সাহিত্য সভাই মোক অভিনন্দন দিছে বুলি তাৰেই আলম লৈ যে আজি মই পৰা নোৱাৰাকৈ সাহিত্যৰ বিষয়ে পাচিদেক বক্তৃতাৰ পোহাৰ আপোনাসকলৰ আগত মেলি দিম এনে তুৰভিসন্ধি মোৰ হৃদয়ত ভগৱন্তবস্তুৱে দিয়া নাই। বিশেষতঃ পানীৰে চপচপীয়া শিৱসাগৰৰ এই বৰপুখুৰীটোৰ পানী বঢ়াবৰ মনেৰে আমাৰ পানী খোৱা কণ পুখুৰীটোৰ পৰা কলহচেৰেক পানী আনি পোহ দিবলৈ যোৱাটো যেনে সাহিত্য সভাত সাহিত্যৰ বিষয়ে গোটাচেৰেক বাঙ্কৰা কথাৰে তেনেকুৱা কুকাণ্ড কৰিবলৈ যোৱাটোও তেনে যেন মোৰ মনে ধৰে। কথাটো হয় নহয়, আপোনালোকে ভাবি চাওক। এই বাবেই মই সেই হাত নেমেলি দৰ্শকৰ দৰে বাহিৰৰ পৰাই সভাৰ বিষয়ে একেষাৰ কওঁ বুলিছোঁ। সভাৰ ভিতৰুৱা কথা কালি বহা সভাত সুযোগ্য সম্পাদকৰ পৰা বিস্তাৰিতভাৱে সকলোৱে শুনিবলৈ পাইছে।

হাকুটি লগায়ো ঢুকি নোপোৱা দূৰ বিদেশত থকা বাবেই নেকি মোৰ চকুত পৰিছে—সভাত মনৰ গতি যদিও মন্থৰ কিন্তু সুদৃঢ়। সেই-দেখি এনে এদিন আহিব বুলি মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস হৈছে যেতিয়া এই সভাই সাহিত্যিকক দিয়া উপাধিবোৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাধিৰ নিচিনা গণ্য হব। তেনেকুৱা দিন আহিলে কোনো এখন টোলৰ বা টোলৰ বাহিৰৰ কোনো এজন ভট্টাচাৰ্য্যক মহৰ এঠা দৈ, মালভোগ কল আৰু গুড়েৰে দিয়া এবাটি কোমল চাউলৰ জলপানৰ সলনি, কোনো উচ্চাকাঙ্ক্ষী সাহিত্যিক বা অসাহিত্যিকে সেই ভুৰি ভোজনকাৰী ভট্টাচাৰ্য্যৰ পৰা কবিগুণাকৰ বা ভাস্কৰ উপাধিৰ নিচিনা বিভূষিত হৈ সাহিত্যক্ষেত্ৰৰ ভিতৰত বা বাহিৰত জিলিকিবলৈ যাবৰ আৰু আৱশ্যকতা নেথাকিব; কাৰণ সেই বুভুক্ষুৰ সেই ক্ষুধা এই সভায়েই নিশ্চয় তেতিয়া পূৰণ কৰিব পাৰিব। আৰু আশা কৰিছোঁ যে য়ুৰোপ আমেৰিকাৰ প্ৰাচীন আৰু প্ৰতিশক্তিশালী একাডেমী আৰু ছোচাইটীবোৰৰ প্ৰদত্ত উপাধি জগতে মানি লোৱাৰ দৰে আমাৰ অসম সাহিত্য সভাৰ প্ৰদত্ত উপাধিকো, এনে এদিন আহিব সকলোৱে মানি লোৱা হব। অৱশ্যে এইটো এই বুঢ়াৰ সমাজিক নিশ্চয়। এই সমাজিক ফলিয়াবও

পাৰে, নকলিয়াবও পাৰে। অসম সাহিত্য সভাই নিজৰ নিৰ্দ্দিষ্ট বাটেদি গৈ থাকি এহাশুধীয়া ভাবে কাম কৰি থাকিলে, নকলিয়াবৰ কোনো আশঙ্কা নাই। মোৰ এই কথা শুনি যদি কাৰবাৰ মনত এনে ভাব খেলাইছে যে অভিনন্দন পায়ো বক্তাৰ হেঁপাহ পলোৱা নাই, তাৰ উপৰি তেওঁক সাহিত্য সভাৰ পৰা কিবা এটা উপাধি লগা হৈছে তেন্তে তেনেকুৱা ভাবুকৰ আগত মোৰ হিয়াখন উবুৰিয়াই দেখুৱাওঁ যে তাত তেনে হেঁপাহ নাই। এই বক্তাক সেইবোৰ একো নালাগে। তেনেকুৱা উচ্চাশা এই বক্তাৰ কোনো কালে নাছিল, এতিয়াও নাই আৰু আগলৈ হবৰো তেওঁৰ বয়স নাই দেখিছোঁ। বহলাই নকওঁ অনেক বছৰ হাড়-মূৰ ভাঙি পৰিশ্ৰম কৰি ইংৰাজী বিদ্যালয়ত পঢ়ি শেহত পোৱা এই মেমেৰা বি-এ উপাধিৰ ভাৰখনো যদি কোনোবাই কিবা স্বৰূপে তেওঁৰ কান্ধৰ পৰা নমাই দিব পাৰে তেন্তে তেওঁ বৰ্ত্তিবহে। সেই উপাধিৰ প্ৰতি ঘৃণাৰ নিমিত্তে এইযাৰ কথা কৈছোঁ এনে নহয় যে এই বক্তাক যদি সাহিত্য ক্ষেত্ৰত কোনোবাই পাইছে, সেইটো বক্তাৰ দৈব-দুৰ্ব্বিপাকতহে নাইবা বক্তাৰ গাত দীৰ্ঘকাল স্থায়ী দুৰাৰোগ্য বায়ু-ব্যাধিৰ উপদ্ৰৱতহে। অলমতি বিস্তৰেণ।

সাহিত্য সভাৰ সুধীসকল আৰু সভাৰ কাৰ্য্যত সহানুভূতি থকা উপস্থিত বন্ধুসকল! শেষত আকৌ মোৰ অন্তৰৰ কৃতজ্ঞতা আপোনা-সকলক এই পুহমহীয়া ঠেটুৰৈ ধৰা জাৰত কঁপি কঁপি জনালো। চাওক আপোনাসকলে দিয়া অভিনন্দনৰ ফুল-চন্দন মই কেনেকৈ মূৰ পাতি ললোঁ।*

শিৱসাগৰ
২৯।১২।৩১ }

শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা

* বাঁহী ঃ ২০শ বছৰ, ৯ম সংখ্যা (পুহ, ১৮৩৫ শক)

অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্য

নং-২০৮(৯)

সূচীপত্ৰ

অসম

আজিৰ বক্তৃতাৰ নিমিত্তে আমি অসমৰ বুৰঞ্জীক সাত ভাগ কৰি ভগাই লৈ তাৰ বিষয়ে চমুকৈ অলপ কম।

(১) অতীজৰ পৰা কুৰুক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধৰ সময়লৈকে।

(২) কুৰুক্ষেত্ৰৰ যুঁজৰ সময়ৰ পৰা খৃষ্টীয় চতুৰ্থ শতিকাৰ শেহলৈকে।

(৩) চতুৰ্থ শতিকাৰ শেহৰ পৰা সপ্তম শতিকাৰ মাজলৈকে।

(৪) সপ্তম শতিকাৰ মাজৰ পৰা দ্বাদশ শতিকাৰ মাজলৈকে।

(৫) দ্বাদশ শতিকাৰ মাজৰ পৰা পঞ্চদশ শতিকাৰ মাজলৈকে।

(৬) পঞ্চদশ শতিকাৰ মাজৰ পৰা ষোড়শ শতিকাৰ মাজলৈকে।

(৭) ষোড়শ শতিকাৰ মাজৰ পৰা বিংশ শতিকালৈকে।

প্ৰথম যুগ

অতীজৰ কথা অনুমানৰ ওপৰত ভিৰ দি নকলে আন উপায় নাই। অৱশ্যে সেই অনুমান যিমান দূৰ পৰা যায়, যুক্তিসঙ্গত কৰিবলৈ পাহৰিব নালাগে, নতুবা তাৰ মূল্য নাথাকে। প্ৰত্নতত্ত্বজ্ঞ পণ্ডিত আৰু বুৰঞ্জীবিজ্ঞসকলে সিদ্ধান্ত কৰিছে যে অতীজৰ অৰ্থাৎ ভাৰতলৈ আৰ্য্যবংশীয় মানুহবিলাক অহাৰ আগেয়ে ভাৰতত দ্ৰাবিড়ী বংশৰ মানুহৰ বসতি আছিল। দ্ৰাবিড়ীবিলাকো ভাৰতৰ আদিবাসী মানুহ নহয়। দ্ৰাবিড়ীবিলাকৰ দীঘল মূৰ, ডাঙৰ ক'লা চকু, শকত দাড়ি-গোফ, ক'লা বা ক'লাৰ ওচৰাউচৰি বৰণ, চুঁচি-মৰা ভৰি, বহল নাক অথচ মঙ্গলীয়বোৰৰ নাকৰ নিচিনা সি চেপেটা নহয় ইত্যাদি গঢ়ৰ পৰীক্ষা কৰি পণ্ডিতসকলে থিৰ কৰিছে যে তেওঁলোক আফ্ৰিকাৰ পৰা অহা মানুহ; কাৰণ আফ্ৰিকা মহাদেশৰ অধিবাসী নিগ্ৰোবিলাকৰ সৈতে সেইবোৰ বিষয়ত তেওঁলোকৰ

অনেক মিল আছে। যদি দ্ৰাবিড়ীবিলাক আফ্ৰিকাৰ পৰাহে অহা মানুহ হয়, তেন্তে এতিয়া চাব লাগে, তেওঁলোক কোনটো বাটেদি আহি ভাৰতবৰ্ষত সোমালহি? ভাৰতলৈ আহিবলৈ বাট দুটা;—এটা উত্তৰ-পশ্চিমেদি, আনটো উত্তৰ-পূবেদি। দ্ৰাবিড়ীবিলাকৰ পক্ষে ভাৰতলৈ উত্তৰ-পূবেদি অহা একেবাৰেই অসম্ভৱ, কাৰণ সেইটো বাট বৰ ঘূৰণ। মঙ্গলীয় জাতিৰ মানুহৰ দেশৰ মাজেদি উত্তৰ-পশ্চিম বাটেদিয়েই আৰ্য্য আৰু ছেমিটিক বংশৰ মানুহবিলাক ভাৰতলৈ আহিছিল। সম্ভৱতঃ সেই বাটেদিয়েই আফ্ৰিকাৰ নিগ্ৰো জাতিৰে সমন্ধ লগা এই দ্ৰাবিড়ীবিলাক আহিছিল। অৱশ্যে তেনেহলে তেওঁলোক আৰব দেশৰ মাজেদি আহিবলগীয়াত পৰিছিল। আৰবত চিনমোকাম পিছৰ কালৰ ছেমিটিক জাতিৰ দ্বাৰাই মচ খাই নাইকিয়া হল। কোনো কোনো পণ্ডিতে আৰু এটা অনুমান কৰে যে অতি পুৰণি কালত লেমুৰিয়া নামৰ এডোখৰ ঠায়ে আফ্ৰিকাৰ মাডাগাস্কাৰেৰে সৈতে ভাৰতক লগ লগাই থৈছিল। সেই ঠাইডোখৰ কালক্ৰমত সাগৰে বুৰাই ভাৰতেৰে সৈতে আফ্ৰিকাৰ সমন্ধ ছিঙিলে। সেই লিমুৰিয়াইদিয়েই আফ্ৰিকাৰ দ্ৰাবিড়ীবোৰ ভাৰতলৈ আহিছিল।

এইটো এক ৰকম থিৰ হৈছে যে দ্ৰাবিড়ী জাতিৰ মানুহে একালত গোটেই ভাৰত জুৰি বসতি কৰিছিল আৰু আৰ্য্যবিলাক ভাৰতলৈ অহাৰ বহু কালৰ আগৰ পৰা তেওঁলোক ভাৰতত আছিল। আৰ্য্যবিলাকৰ হেচাঠেলাত দ্ৰাবিড়ীবিলাক উত্তৰ-ভাৰতৰ পৰা হুহকি গৈ গৈ দক্ষিণ-ভাৰতত থূপ খালেগৈ আৰু যিবোৰ কাষৰে-পাঁজৰে ৰৈ গল সেইবোৰে আৰ্য্যৰ ভিতৰত সোমাই আৰ্য্য জাতি-বিভাগৰ এটা শ্ৰেণী অধিকাৰ কৰিলে।

অসমতো দ্ৰাবিড়ী মানুহৰ বসতি আছিল। অসমৰ দ্ৰাবিড়ীয়ে দুফালৰ হেঁচা খাইছিল,—পশ্চিমৰ পৰা আৰ্য্যৰ আৰু পূবৰ পৰা অনাৰ্য্য মঙ্গলীয় জাতিৰ। এই দুই প্ৰবল জাতিৰ হেঁচাত তেওঁলোকৰ আত্মবিলোপ ঘটিল। সৰহ ভাগ অনাৰ্য্য জাতিৰে আৰু অলপ ভাগ আৰ্য্য জাতিৰে মিলি গৈ আপোনাৰ স্বকীয়া অস্তিত্ব তেওঁলোকে নাইকিয়া কৰিলে।

উত্তৰ-পশ্চিমৰ বাটেদি আৰ্য্যবিলাক ভাৰতত সোমোৱাৰ আগৰে পৰা মঙ্গলীয় জাতিৰ কোনো কোনো ফৈদ উত্তৰ-পূবৰ বাটেদি অসমত সোমাইছিল নে নাই, এই কথাৰ মীমাংসা কৰা টান। সম্ভৱতঃ সোমাইছিল। অনন্ত কালৰ সোঁতেৰে সৈতে জনস্ৰোত নিশ্চয় ভাৰতলৈ বৈ আছে। অতীত কালত কত মঙ্গলীয় জাতিৰ ফৈদৰ মানুহ দ্ৰাবিড়ী জাতিৰ মানুহেৰে সৈতে লাহে লাহে মিহলি হৈ একে হৈ গৈছিল কোনে জানে? আৰ্য্যবিলাকে যেতিয়া বিজয় দুন্দুভি বজাই আৰ্য্য-সভ্যতাৰ বিজয় নিছান হাতত লৈ ভাৰতত দক্ষিণ-পশ্চিম আৰু পূবমুৱা হৈ আগুৱাই আহিছিল তেতিয়া তেওঁলোকে কত দৈত্য-দানৱ, অসুৰ-ৰাক্ষসেৰে সৈতে সমুখ হৈ সংগ্ৰাম কৰি নিজৰ প্ৰতাপ বিস্তাৰ কৰিবলগীয়া হৈছিল তাৰ সীমা নাই। ভাৰতৰ পূব প্ৰদেশ অসমতো তেওঁলোকে অসুৰবোৰেৰে সৈতে নিজৰ বলৰ পৰীক্ষা কৰি সিহঁতক জয় কৰিহে নিজৰ প্ৰাধান্য স্থাপন কৰিব পাৰিছিল। সেই অসুৰবোৰ কোন আছিল? সেইবোৰ নিশ্চয় পূব-ভাৰতৰ আদিম অধিবাসী—দ্ৰাবিড়ী আৰু মঙ্গল জাতিৰ অনাৰ্য্য মানুহ। বাণ, ঘটক, নৰকাসুৰ, হিড়িম্ব আদিয়েই প্ৰতাপশালী অনাৰ্য্য আজিৰ ৰজা যাক আৰ্য্যসকলে অসুৰ আখ্যা দিছিল।

ইণ্ডো-চাইনিজ ভাষা কওঁতাসকলক পণ্ডিতসকলে যি কেইটা শ্ৰেণীত বিভাগ কৰিছে তাৰে তিনটা ঘাই শ্ৰেণীত অসমলৈ অহা সেই বংশৰ মানুহবোৰ পৰে। (১) মন-খেমৰ (২) তিব্বত-ব্ৰহ্ম (৩) শ্যাম-চীন। চান ভাষা শ্যাম-চীন ভাষাৰ বংশৰ ভিতৰুৱা। আহোম ভাষা চান ভাষাৰ পৰা ওলোৱা। মন-খেমৰ ভাষা কওঁতাবিলাক অসমলৈ প্ৰথমতে আহে। তেওঁলোকৰ পিছত তিব্বত-ব্ৰহ্ম ভাষাৰ ভিতৰুৱা ভাষা কওঁতাবিলাকে এটা ফৈদৰ পিছত আন এটাকৈ অসমলৈ আহে। পিছত অহাবোৰে আগেয়ে অহাবোৰক ৰণত আৰু জীৱন-যুদ্ধত হৰুৱাই, হয়

গ্ৰাস কৰি নিজৰ ভিতৰুৱা কৰি লৈছিল, নহয় খেদি ঠেলি পৰ্ব্বতবাসী কৰিছিল। এই তিব্বত-ব্ৰহ্ম ভাষাৰ পৰিয়ালৰ ভিতৰুৱা তিনি শ্ৰেণীৰ ভাষা অসমবাসী অনাৰ্য্যবিলাকৰ ভিতৰত আজিকালি প্ৰচলিত আছে—(১) নগা ভাষা, (২) কুকি-চীন ভাষা, (৩) বড়ো ভাষা। নগা পৰ্ব্বতবোৰত নগা ভাষা কোৱা হয়। কুকি-চীন ভাষা মণিপুৰ, কাছাৰ আৰু লুচাই পৰ্ব্বতবোৰত কোৱা হয়। বড়ো ভাষাৰ ভিতৰত ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ প্ৰায় সকলো অনাৰ্য্য জাতিৰ ভাষা পৰে। উত্তৰ-কাছাৰৰ ভাষাবোৰ, গাৰো পৰ্ব্বতবোৰত প্ৰচলিত ভাষাবোৰ কছাৰী বা মেছ ভাষা, ৰাভা, ছুটিয়া, লালুং, ত্ৰিপুৰা, ডিমছা আদি ভাষা বড়ো পৰিয়ালৰ ভিতৰুৱা। খৃষ্টীয় ত্ৰয়োদশ শতিকাত আৰু তাৰ পিছতো টাই বা চান ভাষাৰ ভিতৰুৱাল ভাষা কওঁতাবিলাকো অসমত সোমালহি।

এই দৰে নানা দেশৰ নানা জাতৰ নানা পৰিয়ালৰ আৰ্য্য-অনাৰ্য্য মানুহ অসমলৈ আহি অসমত দীৰ্ঘকাল বাস কৰি অসমীয়া হৈছিল আৰু এইদৰেই পিছৰ কালডোখৰতো, আনকি আজিলৈকে অসমীয়া জাতি গঠিত হব লাগিছে। গোটেই পৃথিৱীৰ ইতিহাসতে এইদৰে সকলো জাতি গঠিত হোৱাৰ প্ৰমাণ আছে। এংগোল, চেক্সন, জুট, কেল্‌ট্‌, ডেনিছ ইত্যাদি জাতিৰ মানুহেৰে জগদ্বিখ্যাত ইংৰাজ জাতি গঠিত হোৱাটো কোনে নাজানে? ফ্ৰেন্স, ডছ্, জৰ্ম্মাণ, আইৰিছ, ইটালিয়ান, ইংলিছ, নিগ্ৰো, চীনা ইত্যাদি জাতিৰ মানুহেৰে চকুৰ আগতে প্ৰবল আমেৰিকান জাতি গঠিত হোৱাটো আমি দেখিয়েই আছোঁহক! পুৰণি কালৰ কথা এৰি দিলেও তাৰ পিছৰ ডোখৰত সিদিনালৈকে আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে কনৌজীয়, হিন্দুস্থানী, পঞ্জাবী, বঙালী, উড়িয়া, নেপালী, গুজৰাটী আদিৰে অসমীয়া জাতি গঠিত হব লাগিছে। কত চিংফৌ, মৰাণ, (আহোমৰ কথাই নাই) নগা, মিৰি, ডফলা, গাৰো লাহে লাহে হিন্দু ধৰ্ম্মৰ আৰু হিন্দুৰ প্ৰভাৱৰ ভিতৰলৈ আহি কোচ, কেওট আদি জাতৰ ভিতৰুৱা হৈ অসমীয়া জাতিৰ কলেৱৰ বঢ়াব লাগিছে।

এইদেখি বাণ, নৰক, ভগদত্তৰ বীৰত্বত আমি নিজক যেনে গৌৰৱান্বিত বিবেচনা কৰোঁ, আৰিমত্ত, জোঙালবলহু, ভাস্কৰবৰ্ম্মা, গদাধৰসিংহৰ বীৰত্বতো তেনে গৌৰৱান্বিত বিবেচনা কৰোঁ; কাৰণ এই সকলোবিলাক অসমীয়া। অসমীয়া মানে আমি একেখন অসম দেশৰে মানুহ। অসমীয়া মানে কামৰূপীয়া, কামৰূপীয়া মানে অসমীয়া। আগৰ কালত কামৰূপীয়া মানে যি বুজাইছিল, এই কালত অসমীয়া মানে তাকে বুজায়। অসমীয়া বুলিলে উজনিৰ জিলা কেইখনৰহে মাথোন মানুহ এনেটো নহয়। অসমীয়া মানে উজনি-ভাটীৰে সৈতে গোটেই অসম দেশখনৰ মানুহ। পুৰণি কালত কামৰূপীয়া মানে যেনেকৈ আৰু উজনিৰে সৈতে গোটেই কামৰূপ ৰাজ্যৰ মানুহক বুজাইছিল, অসমীয়া মানে আজিকালি সেইদৰে গোটেই দেশখনৰ মানুহকে বুজায়। মানুহৰ নিচিনাকৈ আৰু আন আন জীৱ-জন্তু আদি প্ৰাণীৰ নিচিনাকৈ ভাষাৰ আৰু তাৰ অন্তৰ্গত শব্দৰ জন্ম, উন্নতি, অৱনতি আৰু মৃত্যু আছে। একালত কোনো এটা শবদে যি এটা মানে বুজাইছিল কালক্ৰমত সি অধোগতি পাই আন এটা মানে বুজুৱা হয়গৈ। একালত কোনো এটা শবদ ক্ষমতাশালী হৈ উঠি তাৰ উদৰত বহল অৰ্থৰ বিপুল সম্পত্তিক সি ঠাই দিও কালৰ কুটিল গতিত দুখীয়া লুৰ্ব্বৃংলুঠুং হৈ পৰা দেখা যায়। এনে শবদৰ অলেখ উদাহৰণ দিব পৰা যায়। পুৰণি কালত বিপুল অৰ্থৰ অধিকাৰী 'কামৰূপীয়া' এই শবদটোৰো আজি সেইদৰে নিঃকিন অৱস্থা। কিন্তু সেই বাবে আমাৰ কোনো সম্প্ৰদায়ে মনত ব্যথা অনুভৱ কৰাৰ সকাম নাই অথবা কোনো সম্প্ৰদায় উৎফুল্ল হোৱাৰো সকাম নাই। জন্ম-মৃত্যু, উত্থান-পতন নিয়তিৰ অধীনত, আমাৰ ইচ্ছাৰ ওপৰত নহয়। সঁচাকৈ কবলৈ গলে আমি 'অসম' শব্দটোতকৈ 'কামৰূপ' শব্দটোক, 'অসমীয়া' শব্দটোতকৈ 'কামৰূপীয়া' শব্দটোক্‌হে ভাল পাওঁ। কাৰণ, কামৰূপ শব্দটো শুনিলেই আমাৰ গুৱাহাটী পলাশবাৰী নলবাৰী শুৱালকুছিলৈ মনত নপৰি প্ৰাগজ্যোতিষপুৰ, ৰত্নপুৰ, শোণিতপুৰ প্ৰভৃতিলৈ মনত পৰে। কাৰণ, কামৰূপ কথাটো

শুনিলেই কালিকা-পুৰাণ আৰু বিষ্ণু-পুৰাণত উল্লেখ কৰা কামাখ্যা মন্দিৰকে সোঁ-মাজ কৰি চাৰিউফালে এশ যোজন অৰ্থাৎ প্ৰায় ৪৫০ মাইল বিয়াপি জুৰি থকা কামৰূপলৈহে মনত পৰে, যি কামৰূপে নিজৰ প্ৰকাণ্ড শৰীৰৰ ভিতৰত, আজিকালি ভাগ হোৱা গোটেইখন পূৰ্ব্ববঙ্গ আৰু অসমক ভুটানেৰে সৈতে সামৰি সুমাই থৈছিল। কাৰণ, যি কামৰূপ শব্দ আমাৰ মনত পৰিলে, কালিকা-পুৰাণ আৰু বিষ্ণু-পুৰাণৰ পিছৰ কালৰ পুথি যোগিনী-তন্ত্ৰত উল্লেখ কৰা "কৰতোয়াং সমাৰভ্য যাবদ্দীকৰবাসিনী" অৰ্থাৎ পশ্চিমে ছিকিমৰ নামনিৰ পৰ্ব্বতবোৰৰ মাজৰ ব্ৰহ্মকুণ্ডৰ পৰা ওলাই দাৰ্জ্জিলিং, জলপাইগুৰি, ৰংপুৰ, দিনাজপুৰ আৰু বগুৰাৰ মাজেদি দক্ষিণমুৱা হৈ বৈ ঘোঁৰাঘাটেদি গৈ পাবনাৰ ওপৰৰ পদ্মাত যি নৈ পৰিছেগৈ আৰু যাক মহাভাৰতৰ ভীষ্ম-পৰ্ব্বত "লৌহিত্যাং কৰতোয়াংচ তথৈব বৃষকাহ্বয়াম" আৰু ব্ৰহ্মাণ্ড পুৰাণত "কৰতোয়াং মহাগৌৰী দুৰ্গা চান্তঃশিৱা তথা" বুলি উল্লেখ কৰিছে, সেই পুণ্যতোয়া কৰতোয়া নৈ যি ৰাজ্যৰ পশ্চিম সীমা, দীকৃৰাই বা দীক্ৰাং যাৰ পূব সীমা, কাঞ্চন আৰু গিৰিকান্যক নামৰ পৰ্ব্বতবোৰ যাৰ উত্তৰ সীমা আৰু ব্ৰহ্মপুত্ৰ আৰু লক্ষ্মী নদীৰ সঙ্গম যাৰ দক্ষিণ সীমা আছিল অৰ্থাৎ আজিকালিৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উপত্যকা, ভুটান, ৰংপুৰ আৰু কোচবিহাৰ মিলি যি কামৰূপ ৰাজ্য হৈছিল সেই কামৰূপলৈ মনত পৰে। কাৰণ, কামৰূপ নাম শুনিলেই প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰ স্থাপন কৰোঁতা, কামাখ্যাত অনেক ব্ৰাহ্মণৰ বসতি কৰাই দিওঁতা, বিদৰ্ভ ৰজাৰ জীয়েক মায়াক বিয়া কৰাওঁতা, প্ৰথমতে হিন্দুধৰ্ম্মত আস্থাবান হৈ বিষ্ণুৰ মৰমৰ পাত্ৰ হৈ পিছত বাণৰ সংসৰ্গ-দোষত সেই ধৰ্ম্মত অনাস্থাবান হৈ অত্যাচাৰী, অনাচাৰী হোৱাত কৃষ্ণৰ হাতত প্ৰাণ হেৰুৱাওঁতা নৰকাসুৰলৈ মনত পৰে। কাৰণ, সেই শব্দটো শুনিলে নৰকাসুৰৰ পুতেক ভগদত্তলৈ মনত পৰে যি ভগদত্তৰ প্ৰাগ্‌-জ্যোতিষপুৰৰ মধ্যম পাণ্ডৱ অৰ্জ্জুনে আক্ৰমণ কৰিলত, নিজৰ কিৰাত আৰু চীনা সেনা লৈ যি ভগদত্তই অৰ্জ্জুনেৰে সৈতে আঠদিন তুমুল সংগ্ৰাম কৰি

শেহত ঘাটি যুধিষ্ঠিৰক কৰ দিবলৈ মান্তি হৈছিল আৰু যি ভগদত্তই মহাভাৰতৰ যুজত দুৰ্য্যোধনৰ ফলীয়া হৈ যুঁজ কৰি অসীম বীৰত্ব দেখুৱাই-ছিল, যি বীৰত্বৰ বিষয় বখানিবলৈ মহাভাৰতৰ দ্ৰোণপৰ্ব্বৰ চাৰি অধ্যায় লাগিছিল অৰ্থাৎ ভগদত্ত নামৰ যিজন কামৰূপীয়া ৰজাই কুৰুক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধত মহাপৰাক্ৰম দেখুৱাই ভীমৰ হাতৰ পৰা দুৰ্য্যোধনক সকুৱাই অনাৰ পৰা অৰ্জ্জুনৰ হাতত তেওঁৰ মৃত্যু ঘটালৈকে যি বৃত্তান্ত সেই চাৰি অধ্যায়ত বৰ্ণোৱা হৈছে, সেই ভগদত্ত ৰজা। কাৰণ, কামৰূপ বুলিলে খৃষ্টীয় চতুৰ্থ শতিকাৰ শঙ্কল বা শঙ্কলাদিৰ নামৰ মহাপৰাক্ৰমী কামৰূপীয়া ৰজালৈ মনত পৰে, যি উত্তৰ-ভাৰতৰ কেদাৰ ব্ৰাহ্মণ নামে ডাঙৰ ৰজা এজনৰ ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰি যুদ্ধত কেদাৰ ৰজাক হৰুৱাইছিল ; যি ভাগীৰথীৰ পূব ফালৰ দেশ বঙ্গ আৰু বিহাৰ জয় কৰিছিল ; যি গৌড় নগৰ অথবা লক্ষণাৱতী সংস্থাপন কৰিছিল ; যাৰ ৪০০০ হাতী, ১০০০০০ ঘোঁৰা আৰু ৪০০০০০ পদাতিক সৈন্য আছিল ; যাৰ পৰা স্কাইথিয় টুৰাণ ৰজা আক্ৰছিয়াবে কৰ বিচৰা বাবে যি সেই আক্ৰছিয়াবৰ ৫০০০০ মঙ্গল বা মোগল সেনাৰে সৈতে ঘোঁৰাঘাট পৰগণাৰ ওচৰৰ কোচ পৰ্ব্বতৰ কাষত যুদ্ধ কৰি সেই সেনাবোৰ মষিমূৰ কৰিছিল। কাৰণ, যি কামৰূপৰ নাম শুনিলে মহাগৌৰৱান্বিত মহাৰাজা ভাস্কৰবৰ্ম্মালৈ মনত পৰে, যাক ৰাজচক্ৰৱৰ্ত্তী বৌদ্ধ ৰজা শিলাদিত্য হৰ্ষবৰ্দ্ধনে মহোৎসৱলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰি লৈ গৈ, ভাৰতবৰ্ষৰ আন আন ঠাইৰ পৰা নিমন্ত্ৰিত হৈ যোৱা কুৰিজন ৰজাৰ আগ শাৰীত ঠাই দিছিল আৰু যাক শিলাদিত্যই সেই উৎসৱৰ শোভাযাত্ৰাৰ নায়ক পাতি নিজৰ সোঁহাতে একে শাৰীতে লৈ গৈছিল, আৰু ৫০০ হাতীয়ে যাক শিলাদিত্যৰে সৈতে ৰক্ষা কৰি গৈছিল। কাৰণ, যি কামৰূপৰ নাম শুনিলে দীপিকাছন্দ পুথিত বৰ্ণনা কৰা ৰামচন্দ্ৰ ৰজাৰ কথা মনত পৰে, যাৰ ৰত্নপুৰ নামে ৰাজধানী মাজুলীত আছিল, যি ৰত্নপুৰ অৰবিন্দ ৰজাৰ পুতেক কুশাৰণ্যকে আদি কৰি অনেক ৰজাৰ ৰাজধানী আছিল আৰু যি কুশাৰণ্য গৌড়, কামৰূপ, আৰু জয়ন্তাৰ অধিপতি আছিল। কাৰণ, যি কামৰূপৰ নাম শুনিলে

তেজপুৰত পোৱা তামৰ ফলিৰ গৰাকী বনমাল ৰজাৰ কথা মনত পৰে, যাৰ ৰাজ্য সমুদ্ৰ পৰ্য্যন্ত বিস্তাৰিত আছিল, আৰু বঙ্গদেশৰ ৰজা দেৱপালৰ তামৰ ফলিত যাৰ কথা এই বুলি লেখা আছে যে দেৱপালে কামৰূপৰ ৰজাক উৰিষ্যাৰ ৰজাৰ বিপক্ষে যুদ্ধত সহায় কৰিছিল। কাৰণ, যি কামৰূপৰ নাম ওলালে নগাৱত পোৱা তামৰ ফলিৰ গৰাকী বলবৰ্ম্ম (প্ৰায় ৯৯০ খৃষ্টাব্দ) আৰু গুৱালকুচিত আৰু বৰগাঁৱত পোৱা তামৰ ফলি দুখনৰ দাতা ৰত্নপাল ৰজাৰ (একাদশ শতিকাৰ প্ৰথম ভাগত) কথা মনত পৰে, যি ৰত্নপালে গুৰ্জ্জৰ, গৌড়, কেৰেলা আৰু দক্ষিণ-ভাৰতৰ ৰজাৰে সৈতে যুদ্ধ-বিগ্ৰহ কৰিছিল বুলি তেওঁৰ নাতিয়েক ইন্দ্ৰপাল ৰজাৰ তামৰ কলিত লেখা আছে, আৰু যি ৰত্নপাল অনেক তামৰ খনিৰ গৰাকী আছিল। (ভুটানত সেই খনিবোৰ আছিল আৰু ভুটান কামৰূপ ৰজাৰ তলতীয়া আছিল)। সঁচা কথা কবলৈ গলে কামৰূপ বুলিলে যেনেকৈ আমাৰ মনটো মুকলি হৈ বাঢ়ি ডাঙৰ হয়, অসম বুলিলে সেইদৰে সি কুঁচি গৈ, পোনতে ভৰলীৰ পৰা দীক্‌ৰং নৈৰ ভিতৰত থকা সৌমাৰ পীঠ নামৰ জকাইচুক ডোখৰ পাই তাৰ পিছত-হে ভৰলীৰ পৰা ৰূপহী আৰু ৰূপহীৰ পৰা অতি সংকুচিতভাৱে চুচুক-চামাককৈ সোণকোহ নৈ পায়গৈ। চুচুকচামাককৈ এই বাবে বুলিছোঁ যে আমি গুৱালপাৰ জিলাৰ পশ্চিম সীমাত অসমীয়া ভাষাৰ টাৱচিলিঙি পুতিবলৈ গৈ তাৰ আগেয়ে তাতে এমুঠি চাউল-সিজোৱা লবলৈ বহিলেই আমাৰ বঙালা ভাইসকলে হাতত টাঙোন লৈ সেইখিনিতে ওলাই "তচৌলিয়া তেৰা না মেৰা" লগাই দিয়া সততে দেখা গৈছে। অসম বুলিলে বিশাল পুৰণি কামৰূপ ৰাজ্যৰ পূব ফালৰ এছোৱাত ৭০০ বছৰীয়া আহোম ৰাজত্বৰ কথাৰ সোঁৱৰণিহে আমাৰ মনত ওলায়, যি সোঁৱৰণি পিছৰ ডোখৰ কালৰ ৰুদ্ৰসিংহ, শিৱসিংহৰ ভালেমান সুশাষণ আৰু দান-ধ্যান আদি ধৰমৰ কাৰ্য্যেৰে সৈতে, আগৰ, ঘাইকৈ ১৬৭০ খৃষ্টাব্দৰ পিছৰ ১১ বছৰৰ ভীষণ সোঁৱৰণিৰে সৈতে সানমিহলি, যি সোঁৱৰণিৰে সৈতে ৰুদ্ৰসিংহৰ চাৰি পুতেকৰ অৰ্থাৎ শিৱসিংহ আৰু

তেওঁৰ ঘৈণীয়েক ফুলেশ্বৰী বা প্ৰমথেশ্বৰী বা বৰ-ৰজা, প্ৰমত্তসিংহ, ৰাজেশ্বৰসিংহ, লক্ষ্মীসিংহৰ কুশাষণ মিহিলি-খোৱা; যি সোঁৱৰণিৰে সৈতে গৌৰীনাথসিংহ আৰু চন্দ্ৰকান্তসিংহৰ দুৰ্ব্বল শাসন, অসমৰ কুলাই-পাচীয়ে নধৰা দুখ-দুৰ্গতি আৰু অধঃপতনৰ কলঙ্কেৰে দুৰ্ঘোৰ কলীয়া।

কিন্তু সেই বুলি আমি আমাৰ জন্মভূমিৰ যি নাম পাইছোঁ সেই নামকে সাদৰে গ্ৰহণ কৰি সন্তুষ্ট থাকি নিজক গৌৰৱান্বিত বিবেচনা কৰা উচিত, আৰু সেই নামক ভৱিষ্যতত যেন আৰু গৌৰাৱান্বিত কৰিব পাৰোঁ তালৈ এহাগুধীয়াভাৱে যত্ন কৰা উচিত। ইংৰাজ কৱিয়ে কৱৰ নিচিনা, "মাত্ৰ নামত কি আহে যায়? গোলাপক আন নামেৰে মাতিলেও তাৰ গোন্ধ নকমে বা সলনি নহয়।" বিশেষ এটা কথা চাব লাগে যে নাম সাধাৰণতঃ কোনেও নিজে নলয়, নাম লোকেহে দিয়ে। লোকে দিয়া ভাল নামৰতো কথাই নাই, ঘৃণাসূচক নামও কালক্ৰমত পাওঁতাজন মৰমৰ সমল হয়। ৰাউণ্ড্ হেড্ হুইগ, টৰি ইত্যাদি নাম এইদৰে দিছিল আৰু পাওঁতাই কালক্ৰমত আদৰ কৰি লৈছিল। ভাৰতবাসীৰ আদৰৰ নাম হিন্দ এই নামৰো ইতিহাস যে প্ৰায় এনেকুৱাই তাক নকলেও হয়। অসমত বাপেকে দিয়া ফেদেলা, ঘিণাৰাম, ঘিণলগা নাম এইদৰেই পুতেক কেদেলা, ঘিণাৰাম আৰু ঘিণলগাৰ মৰমৰ হৈছিল হৈছে আৰু হব আৰু কেদেলাৰ ঘিণাৰাম্‌ৰ ঘিণলগাৰ সন্তানসকলৰ মৰমৰ আৰু ভক্তিৰ সেৱাইৎ বস্তু হৈছিল হৈছে আৰু হব।

আমি যাক আদি যুগ বুলি ধৰিছোঁ (অৰ্থাৎ অতি অতি পুৰণি কালৰ পৰা মহাভাৰতৰ যুদ্ধৰ সময়লৈকে) সেই কালৰ অসমৰ ইতিহাস আমি অলপ-অচৰপ ওপৰত কৈ আহিছোঁ। চমুকৈ সেই কথা আমি আকৌ ইয়াত কওঁ। সেই কালত ভাৰতবৰ্ষৰ উত্তৰ-পশ্চিম বাটেদি অহা দ্ৰাবিড়ী জাতিৰ মানুহ অসমত আছিল। তাৰ পিছত ভাৰতৰ উত্তৰ-পশ্চিম বাটেদি ভাৰতবৰ্ষত সোমোৱা আৰ্য্য জাতিৰ মানুহ লাহে লাহে আৰ্য্য সভ্যতাৰ পৰাক্ৰমৰ আৰু সোঁতৰ লগে লগে পশ্চিম ফালৰ পৰা

আহি অসম পাইছিল। এফালৰ পৰা মঙ্গলীয়, আন ফালৰ পৰা আৰ্য্য জাতিৰ মানুহৰ খুন্দাত, তেওঁলোকৰ আগৰে পৰা অসমত থকা তুলনাত দুৰ্ব্বল দ্ৰাবিড়ী জাতিৰ মানুহবোৰৰ সৰহ ভাগে আৰ্য্য আৰু মঙ্গলীয় জাতিৰ ভিতৰত সোমাই নিজৰ স্বকীয়া অস্তিত্ব বিলোপ কৰিলে। কিছুমান পৰ্ব্বত-পাষণ্ডবাসী হল আৰু কিছুমান দক্ষিণলৈ হুহকি গল।

ইয়াৰ পিছত ওখ বিদ্যা বুদ্ধি আৰু সভ্যতাৰ মানুহ আৰ্য্যসকলৰ হেঁচা অসমবাসী মঙ্গলীয় জাতিৰ ওপৰত পৰিল। তেওঁলোকৰ সৰহ ভাগে আৰ্য্যসকলৰ ওচৰত সকলো প্ৰকাৰে হাৰি আৰ্য্যৰ সভ্যতা আৰু আৰ্য্যৰ ধৰ্ম্ম গ্ৰহণ কৰিলে। এই যুগতে কামাখ্যাৰ মন্দিৰ, বশিষ্ঠ, গালৱ, গোকৰ্ণ আদি ঋষিৰ আশ্ৰম অসমত স্থাপিত হয় আৰু অনেক হিন্দু মূৰ্ত্তি আৰু মন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠিত হয়। ইণ্ডো-চাইনিজ ভাষাৰ পৰিয়ালৰ ভিতৰুৱা মন-খেমৰ আৰু তিব্বত-ব্ৰহ্ম ভাষাৰে সৈতে দ্ৰাবিড়ী ভাষা মিহল-খোৱা ভাষাভাষী অনাৰ্য্য মহীৰঙ্গ দানৱ, ঘটক অসুৰ, সম্বৰ অসুৰ, বত্ৰ অসুৰ, কিৰাতৰ ৰজা ঘটক, বিখ্যাত প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰ অৰ্থাৎ আজিকালিৰ গুৱাহাটী স্থাপন কৰোঁতা নৰক অসুৰ, নৰকৰ পুতেক কুৰুক্ষেত্ৰত মহাপৰাক্ৰম দেখুৱাওঁতা ভগদত্ত, শদিয়াৰ ফালৰ প্ৰতাপী ৰজা ৰুক্মিণী আৰু ৰুক্মবীৰৰ বাপেক ভীষ্মক, শোণিতপুৰৰ অৰ্থাৎ আজিকালিৰ তেজপুৰৰ, পৰাক্ৰমী ৰজা ঊষাৰ বাপেক বাণ এই যুগৰে। এই যুগৰে আগৰ এসময়ত (যিছোৱাক হিন্দুসকলে ত্ৰেতা যুগ বোলে) দশৰথৰ বাপেক ৰঘুৱে (ৰঘুবংশ ৪ৰ্থ সৰ্গ) লৌহিত্য অৰ্থাৎ লুইত অৰ্থাৎ ব্ৰহ্মপুত্ৰ নৈ পাৰ হৈ আহি প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰৰ ৰজাক ৰণত হৰুৱাই কৰস্বৰূপে তেওঁৰ পৰা কিছুমান হাতী লৈ গৈছিল। এই যুগতে অসমত আৰ্য্য সভ্যতা উন্নতিৰ ওখ টিঙত।

দ্বিতীয় যুগ

মহাভাৰতৰ যুদ্ধৰ সময়ৰ পৰা খৃষ্টীয় চতুৰ্থ শতিকালৈকে দ্বিতীয় যুগ বোলা যায়। এই যুগত নৰকাসুৰৰ বংশধৰসকলে অসমত ৰাজত্ব কৰে। নৰকৰ পিছত সুবাহু আৰু সুপৰ্ণলৈকে উনৈছ জন ৰজাই প্ৰাগ্‌-জ্যোতিষপুৰত ৰাজত্ব কৰে। এই যুগতে খৃষ্টীয় চতুৰ্থ শতিকাত কামৰূপৰ ৰজা শঙ্কলাদিৰ বা শঙ্কলে বঙ্গ-বিহাৰ জয় কৰে, গৌড় নগৰ অথবা লক্ষণাৱতী স্থাপন কৰে, (যি লক্ষণাৱতী প্ৰায় ২০০০ বছৰলৈকে বঙ্গদেশৰ ৰজাসকলৰ ৰাজধানী হৈছিল)। এই শঙ্কল ৰজাই উত্তৰ ভাৰতৰ পৰাক্ৰমী ৰজা কেদাৰ ব্ৰাহ্মণৰ ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰি জয় কৰে। স্কাইথিয় টুৰাণ ৰজা আফ্ৰচিয়াবৰ ৫০০০০ মোগল সেনা ৰণত হৰুৱায়। এই শঙ্কলৰ কথাকে ফিৰ্দৌছিয়ে তেওঁৰ মহাকাব্যত পাৰস্যৰ সম্ৰাট বাহ-ৰাম গৌৰৰ বিষয়ে লেখা ঘটনাবোৰৰ সম্পৰ্কীয় কথাত উল্লেখ কৰিছিল। এই কালত কামৰূপ দিগ্বিজয়ী আছিল আৰু কামৰূপৰ মহাযশৰ বিজয়-দুন্দুভি বঙ্গ-বিহাৰ আৰু উত্তৰ-ভাৰতত নিনাদিত হৈছিল।

তৃতীয় যুগ

খৃষ্টীয় চতুৰ্থ শতিকাৰ শেহৰ পৰা সপ্তম শতিকাৰ মাজ ছোৱালৈকে তৃতীয় যুগ। এই ছোৱাত অসম অৰ্থাৎ কামৰূপ সমৃদ্ধিশালী, উন্নত। এই কালত কামৰূপৰ অধিপতিৰ পৰৰাজ্য-আক্ৰমণ স্পৃহা গৈ নিজৰাজ্য উন্নত আৰু সমৃদ্ধিশালী কৰিবৰ যত্ন হৈছিল। এই কালত অসম সুখ-শান্তিৰ ওখ সীমাত। জ্ঞান বিদ্যা ধৰম নীতি চৰ্চ্চাত এই কাল শ্ৰেষ্ঠ। এই কালৰ অসমৰ প্ৰমাণিত বুৰঞ্জীৰ অলপ পোহৰ দেখিবলৈ পাওঁহক। এই কালত আমি কামৰূপৰ উজ্জ্বল ৰজা ভাস্কৰ-বৰ্ম্মাক পাওঁ, যাক মহাপ্ৰতাপী ৰাজচক্ৰৱৰ্ত্তী বৌদ্ধ ৰজা শিলাদিত্যই নিজৰ মহাযজ্ঞলৈ সাদৰেৰে নিমন্ত্ৰণ কৰি লৈ গৈ নিমন্ত্ৰিত আন সকলোবোৰ নৃপতিৰ আগত শ্ৰেষ্ঠ আসন দি সন্মানিত কৰিছিল। এই যুগত অৰ্থাৎ খৃষ্টীয় সপ্তম শতিকাৰ আগভাগত বিখ্যাত চীন পৰিব্ৰাজক হিউয়েনচাঙক আমাৰ এই ধাৰ্ম্মিক আৰু সাধু ৰজা ভাস্কৰবৰ্ম্মাই কামৰূপলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰি আনে, যি পৰিব্ৰাজকে সেই সময়ৰ কামৰূপৰ বিবৰণ তেওঁৰ ভ্ৰমণ-বৃত্তান্তত লেখি থৈ গৈছে। হিউয়েনচাঙে লেখিছে ঃ

—"কামৰূপ দেশ বেৰে ১০০০০ লাই (অৰ্থাৎ প্ৰায় ১৭০০ মাইল)। কামৰূপৰ ৰাজধানী প্ৰায় ৩০ লাই। মাটিবোৰ দ, কিন্তু বৰ সাকুৰা আৰু তাত নিয়মিতৰূপে খেতি কৰা হয়। কামৰূপৰ মানুহে কঠাল আৰু নাৰিকলবো খেতি কৰে। নাৰিকলৰ আৰু কঠালৰ গছ খুব হয় আৰু কামৰূপৰ মানুহে সেইবোৰ বৰ মূল্যবান বুলি ভাবে। নৈৰ, আৰু পাৰ বান্ধি কৰা পুখুৰীৰ পানী নগৰবোৰৰ চাৰিউফালে বোৱাই দিয়া হয়। জল-বায়ুৰ অৱস্থা মৃদু। বৰ জহো নহয়, বৰ জাৰো নহয়। মানুহ-বিলাকৰ ব্যৱহাৰ আৰু আচৰণ সজ আৰু ছল-চাতুৰী নথকা পোন-পটিৰ। মানুহবিলাক চুটি-চাপৰ আৰু তেওঁলোকৰ বৰণ গোমোঠা-হালধীয়া। তেওঁলোকৰ ভাষা মধ্য-ভাৰতৰ ভাষাৰে সৈতে অলপহে বেলেগ। তেওঁলোকৰ স্বভাৱ বৰ উগ্ৰ আৰু গোৱাঁৰ, স্মৃতিশক্তি প্ৰবল, আৰু পঢ়াত বৰ মন। তেওঁলোকে দেৱতাসকলৰ পূজা কৰে, বুদ্ধত বিশ্বাস নকৰে; সেইদেখি এই পৃথিৱীতে বুদ্ধৰ আবিৰ্ভাৱৰ পৰা আজিলৈকে কামৰূপত এটা 'সংঘৰাম' নিৰ্ম্মিত হোৱা নাই—যত আচাৰ্য্য পুৰোহিত-সকল গোট খাব পাৰে। যিসকল নৈষ্ঠিক বৌদ্ধ শিষ্য আছে তেওঁলোকে নিজৰ উপাসনা আদি লুকাই মনে মনে কৰিয়েই নিশ্চিন্ত। নানা পন্থীয়া অসংখ্য দেৱ-মন্দিৰ কামৰূপত আছে। বৰ্ত্তমান ৰজা পুৰাণ নাৰায়ণদেৱৰ বংশৰ। তেওঁ ব্ৰাহ্মণ। তেওঁৰ নাম ভাস্কৰবৰ্ম্মা আৰু তেওঁৰ উপাধি কুমাৰ। এই বংশৰ ৰজাই কামৰূপৰ ৰাজপাট অধিকাৰ কৰিবৰ পৰা আজিলৈকে এহেজাৰ পুৰুষ হৈছে। ৰজাই বিদ্যা-চৰ্চ্চা কৰিবলৈ ভাল পায় আৰু ৰজাক দেখাদেখি প্ৰজা-বিলাকৰো বিদ্যা-চৰ্চ্চাত মন। বৰ পণ্ডিত জ্ঞানী আৰু দক্ষ মানুহ দূৰ দেশৰ পৰা বিষয়-বাসনা বিচাৰি ৰাজ্যলৈ আহে। বৌদ্ধ ধৰ্ম্মত ৰজাৰ যদিও বিশ্বাস নাই, তথাপি তেওঁ পণ্ডিত আৰু জ্ঞানী শ্ৰমণসকলক বৰ সমাদৰ কৰে।

এই দেশৰ পূব ফাল পৰ্ব্বতৰ শাৰীৰে সীমাবদ্ধ, সেইদেখি এই ৰাজ্যৰ এই ফালে ডাঙৰ নগৰ নাই। দাতিকাষৰীয়া ঠাইবোৰ

চীনদেশৰ দক্ষিণ-পশ্চিমৰ সৰ্ব্বৰবোৰৰ ঠাইৰে সৈতে লগালগি। বাস্তৱতে সেই বৰ্ব্বৰ জাতিবোৰৰ ৰীতি-নীতি, আচাৰ-ব্যৱহাৰ দক্ষিণ-পশ্চিমৰ বৰ্ব্বৰ মানবিলাকৰ ৰীতি-নীতি আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ নিচিনা। দুমাহ আহি আহি আমি জেচুৱেন (Szecpuen) প্ৰদেশৰ দক্ষিণ পশ্চিম সীমা পালোঁহি। কিন্তু পৰ্ব্বত আৰু নৈবোৰ আমাৰ বাটত প্ৰতিবন্ধক হৈ পৰিছে আৰু অস্বাস্থ্যকৰ বায়ু, বিষাক্ত ভাপ, বিষাল সাপ, মাৰাত্মক হাবি-বননি, ইত্যাদি মৃত্যুজনক কাৰণ ইয়াত বিদ্যমান। এই দেশৰ দক্ষিণ-পূব ফালত জাকে জাকে বনৰীয়া হাতী চৰি ফুৰে; সেইদেখি এই ডোখৰত যুদ্ধৰ নিমিত্তে ঘাইকৈ হাতী ব্যৱহাৰ কৰা হয়। দক্ষিণ-মুৱাহৈ ১২০০ কি ১৩০০ লাই (প্ৰায় ২০০ মাইল) আহি আমি সমতত (পূৰ্ব্ববঙ্গ) পালোঁহি।"

ওপৰত দিয়া হিউয়েন্‌চাঙৰ এই বিবৰণৰ পৰা আমি কি পাওঁ? প্ৰথমতে পাওঁ যে সপ্তম শতিকাৰ আগছোৱাত হিউয়েন্‌চাঙে কামৰূপত সোমোৱাৰ আগেয়ে এখন ডাঙৰ নৈ পাৰ হৈছিল। সেই নৈ কামৰূপ ৰাজ্যৰ পশ্চিম সীমা। আৰু পূব সীমা এশাৰী পৰ্ব্বত, যিবোৰ চীনৰ দক্ষিণপশ্চিম সীমাৰ অসভ্য জাতিবিলাকৰ ঠাইৰে সৈতে লগালগি। পশ্চিম সীমাৰ সেই ডাঙৰ নৈখন যে বিখ্যাত কৰতোয়া নৈ তাক নকলেও হব। পূব সীমা আজিকালিৰ অসমৰ পূব সীমাৰে একে। আৰু পাওঁ, কামৰূপ ৰাজ্য বেৰে প্ৰায় ১৭০০ মাইল; সেইদেখি কামৰূপৰ ভিতৰত আজিকালিৰ গোটেই অসম, ভুটান, কৰতোয়ালৈকে উত্তৰ-বঙ্গ আৰু মৈমনচিঙৰ এডোখৰ পৰিছিল। এই কামৰূৰ ওচৰচুবুৰীয়া পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধন আৰু সমতত অৰ্থাৎ পূৰ্ব্ববঙ্গ এই দুখন ৰাজ্যতকৈ ভালেমান গুণে ডাঙৰ আছিল; কাৰণ সেই দুখন বেৰে ৭০০ আৰু ৫০০ মাইল মাথোন আছিল। কামৰূপৰ ৰজা ভাস্কৰবৰ্ম্মা বৰ ডাঙৰ ৰজা আছিল, যাৰ সন্মান আৰু প্ৰভাৱৰ কথা ওপৰত কোৱা হৈছে। আৰু পাওঁ যে কামৰূপৰ ৰাজধানী পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধনৰ পৰা পূব ফালে ১৫০ মাইল দূৰত আছিল। কানিংহামে পৌণ্ড্ৰ-

বৰ্দ্ধনক আজিকালিৰ পাবনা বুলি থিৰ কৰি কমতাপুৰক কামৰূপৰ সেই ৰাজধানী বুলি সিদ্ধান্ত কৰিছে। কিন্তু কমতাপুৰ পাবনাৰ উত্তৰতহে, দক্ষিণত নহয়। সেইদেখি পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধনক পাবনা বুলি থিৰ কৰাত সন্দেহ হয়। সি যি হওক পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধনৰ পৰা প্ৰাগ্-জ্যোতিষপুৰ অৰ্থাৎ গুৱাহাটী ১৫০ মাইলবো বেছি দূৰ। সেইদেখি সেই কালৰ কামৰূপৰ ৰাজধানী গুৱাহাটীৰ আৰু পশ্চিমে হোৱাটো সম্ভৱ, হয় গুৱালপাৰ জিলাত, নাইবা কোচবেহাৰত, নাইবা ৰংপুৰৰ উত্তৰ-পুবত। কামৰূপ ৰাজ্যৰ মানুহবিলাকক হিউয়েন্চাঙে চুটি-চাপৰ আৰু হালধীয়া বৰণৰ বোলাৰ পৰা তেওঁলোক মঙ্গলীয় জাতিৰে সানমিহলি হৈ উৎপত্তি হোৱাটো মনে ধৰে আৰু কামৰূপৰ পূৱ সীমাৰে সৈতে মঙ্গলীয় জাতিৰ মানুহৰ লগালগিৰ কথা তেওঁ কৈছেই। আৰু পাওঁ যে হিন্দু ধৰ্ম্ম ৰজাৰ ধৰ্ম্ম আছিল। অসংখ্য হিন্দু দেৱালয় কামৰূপত আছিল আৰু হিন্দুবিলাক সৌৰ, শাক্ত, শৈৱ, বৈষ্ণৱ আদি নানা শাখাত বিভক্ত আছিল। ভাস্কৰবৰ্ম্মাক তেওঁ ব্ৰাহ্মণ বুলিছে। সেইটো অৱশ্যে ভুল কাৰণ বৰ্ম্মা ক্ষত্ৰিয়ৰহে উপাধি। সেই কালত অৰ্থাৎ সপ্তম শতিকাৰ আগছোৱাত অসমত বৌদ্ধ ধৰ্ম্ম নথকাৰ বিষয়ে হিউয়েন্চাঙে ভালকৈয়ে কৈছে। তেওঁৰ কথাৰ পৰা জানিব পাৰি যে বৌদ্ধ ধৰ্ম্মাৱলম্বী যিবিলাক লোক অসমও আছিল তাৰ লেখ অতি সামান্য, ধৰিবলগীয়াই নহয়। বৌদ্ধ ধৰ্ম্মত ৰজাৰ যদিও বিশ্বাস নাছিল, তথাপি তেওঁ ইমান উদাৰ আৰু শিক্ষিত আছিল যে বৌদ্ধ আৰু হিন্দুক তেওঁ সমান চকুৰে দেখিছিল। সেই কালৰ এজন হিন্দু ৰজাৰ পক্ষে ই কম গৌৰৱৰ কথা নহয়। বহুতৰ ধাৰণা আছে যে অসমত এসময়ত বৌদ্ধ ধৰ্ম্মই খামি পুতি লৈছিল আৰু তাৰ বৰ প্ৰচাৰ হৈছিল। কিন্তু হিউয়েনচাঙৰ বৃত্তান্ত পঢ়িলে সেইটো ভুল বিশ্বাস বুলি মনত হয়। অসমৰ কোনো পুৰণি ফলি বা পুথিত বা শিলৰ ওপৰত লেখাৰ পৰা অসমত বৌদ্ধ ধৰ্ম্মৰ বেছি প্ৰচাৰৰ কথা পোৱা নাযায়।

তাৰ দ্বাৰাই হিউয়েনচাঙৰ কথা যে খুব সঁচা সেইটোহে প্ৰমাণিত হয়। তিব্বতীয়াবিলাকৰ ভিতৰত এটা প্ৰবাদ প্ৰচলিত আছে যে বুদ্ধৰ মৃত্যু অসমত হৈছিল। এইটো যে ভুল কথা সেইটো প্ৰমাণ হৈ গৈছে। গুৱাহাটীৰ জনাৰ্দ্দন বুদ্ধৰ শিলৰ মূৰ্ত্তি আচলতে বিষ্ণুৰ মূৰ্ত্তি বুলি স্থিৰ সিদ্ধান্ত হৈ গৈছে। হাজোৰ মূৰ্ত্তিক একালত বুদ্ধৰ মূৰ্ত্তি বুলি ভবা হৈছিল, কিন্তু সেই মূৰ্ত্তিও যে বিষ্ণুৰ অৱতাৰ হয়গ্ৰীৱ মাধৱৰ মূৰ্ত্তি তাত সন্দেহ নাই। সিফালে পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধন আৰু সমতটত বৌদ্ধ ধৰ্ম্ম ভালকৈ প্ৰচাৰিত হোৱাৰ বিস্তৰ প্ৰমাণ আছে। সেই দুই ঠাইত অনেক বৌদ্ধ বিহাৰ আৰু অশোকৰ স্তম্ভ স্থাপিত হৈছিল। নবম কি দশম শতিকাত ৰচিত হোৱা বুলি থিৰাং কৰা দীপিকাছন্দ পুথিত (যাৰ বিষয়ে আমি পিছত কম) বৌদ্ধৰ প্ৰতি আক্ৰমণ দেখি কোনোৱে তাৰ পৰা সেই কালত অসমত বৌদ্ধধৰ্ম্ম প্ৰচলিত থকাটো অনুমান কৰে, কিন্তু সেইটো অনুমান ঠিক নহয়। "ডাকৰ পুথি" নামে এক স্বকীয়া প্ৰবন্ধত আমি দেখুৱাইছোঁ যে সেই পুথিত যি বৌদ্ধক আক্ৰমণ আছে সেই বৌদ্ধ বৌদ্ধধৰ্ম্মাৱলম্বী বৌদ্ধ নহয়, হীনাচাৰী ভণ্ড ব্ৰাহ্মণবিলাককহে বৌদ্ধ বোলা হৈছে। বাস্তবিক পক্ষত সেই কালত বৌদ্ধ কথাটো গালি আৰু নিন্দাবাচকহে হৈ পৰিছিল। ডাকৰ পুথি অসমৰ অসমীয়া পুথি। তাত 'বঙ্গভাষা ও সাহিত্য'ৰ গ্ৰন্থকাৰে বৌদ্ধ ধৰ্ম্মৰ যিবোৰ চিন বিচাৰি উলিয়াই তেওঁৰ সিদ্ধান্ত থিৰ কৰিছে সেই সিদ্ধান্তও থিৰ হব নোৱাৰে, কাৰণ অসমত বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ প্ৰচাৰ নাছিল বুলিলেই হয়। অসমত ওপৰাউপৰিকৈ নানা পন্থীয়া হিন্দু ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰৰহে অলেখ প্ৰমাণ পোৱা যায়। শঙ্কৰদেৱেও অসমত বৌদ্ধৰে সৈতে যুঁজিবলগীয়া হোৱা নাছিল। হীনাচাৰী লোভী আৰু শাস্ত্ৰৰ অপ্ৰকৃত অৰ্থকৰী ব্ৰাহ্মণসকলেৰে সৈতেহে তেওঁৰ তৰ্ক চলিছিল। শঙ্কৰদেৱে অসমত দুজনহে বৌদ্ধ 'টাটকীয়া' লগ পাইছিল বুলি চৰিত-পুথিত আছে।

এইবিলাক যি নহওক হিউয়েনচাঙৰ বিবৰণৰ পৰা আমি আৰু

এটা কথা পাওঁ। তেওঁ যেনে তেনে পৰিব্ৰাজক নহয়। তেওঁ প্ৰগাঢ় পণ্ডিত আৰু পৰম জ্ঞানী বৌদ্ধ পণ্ডিত আছিল। ৬০৩ খৃষ্টাব্দত চীনৰ অন্তৰ্গত হোনান প্ৰদেশৰ চিন লিউ নগৰত হিউয়েনচাঙৰ জন্ম হয়। হিউয়েনচাঙৰ তিনিজন ককায়েক আছিল। তেওঁৰ মাজুজন ককায়েক চাংচিয়ে তেওঁক সঙ্গতে বিদ্যাশিক্ষাৰ নিমিত্তে লোইয়াং চহৰলৈ লৈ যায়। তেৰ বছৰ বয়সত হিউয়েনচাঙে বৌদ্ধ শ্ৰমণ ব্ৰত গ্ৰহণ কৰে; আৰু বিছ বছৰ বয়সত ভিক্ষু হৈ, তেওঁক পঢ়াবলৈ উপযুক্ত অধ্যাপক বিচাৰি চাংগানলৈ আহে। ইয়াত থাকোঁতেই তেওঁ ভাৰতবৰ্ষলৈ আহি লেখা-পঢ়া কৰিবৰ সঙ্কল্প কৰি, ছাব্বিছ বছৰ বয়সত চাংগান এৰি ৬২৯ খৃষ্টাব্দত ভাৰতবৰ্ষ পায়হি। ৬২৯ খৃষ্টাব্দৰ পৰা ৬৪৫ খৃষ্টাব্দলৈকে তেওঁ ভাৰতবৰ্ষত থাকে। ইয়াৰ পিছত তেওঁ নিজৰ নিজৰ দেশলৈ উভতি গৈ ভাৰতবৰ্ষম পৰা লৈ যোৱা পুথিবিলাকৰ চীনা ভাষাত ভাঙনি কৰে। ৬৬৪ খৃষ্টাব্দত হিউয়েনচাঙৰ মৃত্যু হয়। ভাৰতবৰ্ষৰ পৰা উভতি যাওঁতে তেওঁ তলত লিখা পুথি আৰু বস্তুবোৰ লগত লৈ যায়।

(১) বুদ্ধদেৱৰ শৰীৰৰ পাঁচশ বিধ স্মৰণ-চিহ্ন (relics)।

(২) বুদ্ধদেৱৰ দুখন সোণৰ মূৰ্ত্তি। তিনিখন চন্দন কাঠৰ মূৰ্ত্তি আৰু এখন ৰূপৰ মূৰ্ত্তি।

(৩) ১২৪খন মহাযান বৌদ্ধ সূত্ৰ পুথি।

(৪) ৬২০ খন আন আন পুথি।

এই বস্তুবোৰ বৈ লৈ যাবলৈ ২২টা ঘোঁৰা লাগিছিল।

চীন সম্ৰাটৰ আজ্ঞাত হিউয়েনচাঙে ৬৫৭খন সংস্কৃত পুথি চীনা ভাষালৈ ভাঙে। তেওঁ টাটাং চিইউকি নামে বাৰখন কিতাপ লেখিছিল। সেই অমৰ কিতাপবোৰত নানা দেশৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ, ৰীতি-নীতি, উৎপন্ন দ্ৰব্য; জাতি-বিভাগ, বৌদ্ধধৰ্ম্ম সংক্ৰান্ত গূঢ় বিষয়বোৰ ইত্যাদি কথা তেওঁ লেখি থৈ গৈছে।

টাহুৱানচাং ৰজাৰ মন্ত্ৰী চাংইৱে হিউয়েনচাঙৰ চিইউকি কিতাপৰ পাতনিত লেখিছে—"ত্ৰিপিটক পাৰদৰ্শী হিউয়েনচাং নামে এজন পণ্ডিত

আছিল। তেওঁ সাধাৰণতঃ চিন্‌চি নামে খ্যাত আছিল। স্বভাৱৰ সৌন্দৰ্য্য আৰু পুণ্য তেওঁৰ গাত বিদ্যমান আছিল।... তেওঁৰ জ্ঞান সুগভীৰ আছিল।...... তেওঁৰ সুযশ দিক্‌দিগন্ত ব্যাপৃত হৈছিল।... সকলো বিষয় বিবেচনা কৰি তেওঁ ইন্দ্ৰিয় সুখত বিৰত।......হাতী বা অসুৰ যেনেকৈ জীৱবিলাকৰ ভিতৰত ডাঙৰ, তেনেঁ সেইদৰে মানুহ-বোৰৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ। যেনেকৈ সাৰস আৰু শেন চৰাই আন চৰাই-বোৰতকৈ আকাশত ওখত উৰিব পাৰে, তেনেঁ সেইদৰে বিদ্যাৰ আকাশত সকলোৰে ওপৰত বিচৰণ কৰিছিল। কি ৰাজদৰবাৰত, কি গহন বনত, সকলো ঠাইতে তেওঁ বিদ্যাৰ গৌৰৱেৰে পৰিচিত আছিল।......তেওঁ ছাতৰ অৱস্থাত পঢ়াত বৰ মনোযোগী আছিল। এক মুহূৰ্ত্তও তেওঁ অপব্যয় নকৰিছিল।......তেওঁ সকলো বিদ্যাত পাৰদৰ্শী হৈ শেহত বেদ অধ্যয়নত মন দিছিল। শুভ ক্ষণত হাতত লাখুটি লৈ তেওঁ যাত্ৰা কৰিলে।......তেওঁৰ তুলনাত পোওৱা (১) আৰু ফাহিয়েনে (২) অলপ দেশহে দেখিছিল। হিউয়েন্‌চাঙে যিবিলাক দেশ ফুৰিছিল সেইবোৰ দেশৰ ভাষাকে তেওঁ আয়ত্ত কৰিছিল।...... এইদৰে তেওঁ ভাৰতীয় পুথিবোৰ শুদ্ধ কৰিবলৈ আৰু ভাৰতীয় লেখক-সকলক অতিক্ৰম কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। এইবোৰ পুথি তেওঁ তালপাতত লেখি নকল কৰি নিজৰ দেশলৈ লৈ আহিছিল।" ইত্যাদি। হিউয়েন্‌চাঙে তেওঁৰ কিতাপত ভাৰতবৰ্ষীয় ভাষাৰ আৰু বৰ্ণমালাৰ কথা এইদৰে লেখিছে।—"ভাৰতবৰ্ষীয় বৰ্ণমালা ব্ৰহ্মদেৱৰ দ্বাৰাই ৰচিত হৈছিল আৰু সেই সময়ৰ পৰাই প্ৰচলিত হৈ আছে। এই বৰ্ণমালা লেখত ৪৭ আৰু দেশ-কাল-পাত্ৰ অনুযায়ী শব্দ ৰচনাৰ উপযোগীভাৱে সংযুক্ত। এই বৰ্ণমালা নানা দেশৰ নানা ভাষাত প্ৰচলিত হৈছে আৰু সেই বাবেই দেশভেদে উচ্চাৰণৰ ব্যতিক্ৰম দেখা যায়, কিন্তু

(১) এওঁ প্ৰথম চীন পৰ্য্যটক। আচল নাম চাংকিয়েন।

(২) এইজন চীন পৰ্য্যটক ৩৯৯ খৃষ্টাব্দৰ পৰা ৪১৯ খৃষ্টাব্দলৈকে বিছ বছৰ ভাৰতত আছিল।

সাধাৰণতঃ বিশেষ একো প্ৰভেদ নাই। মধ্যভাৰতত ই আদি কালৰ পৰা একেভাৰেই আছে। এই ঠাইৰ (অৰ্থাৎ মধ্যভাৰতৰ) উচ্চাৰণ শুনিবলৈ মধুৰ আৰু দেৱতাসকলৰ ভাষাৰ নিচিনা। দাঁতিকাষৰীয়া প্ৰদেশবোৰৰ মানুহৰ উচ্চাৰণত ভুল দেখা যায়, কিয়নো তেওঁলোকৰ চৰিত্ৰগত দোষৰ বাবে ভাষাও দূষিত হৈ পৰে।......লৰাবিলাকৰ শিক্ষা আৰু উৎসাহৰ নিমিত্তে সিহঁতক প্ৰথমতে বাৰ অধ্যায় থকা সিদ্ধবস্তু নামৰ পুথি পঢ়োৱা হয়। সিহঁত সাত বছৰ বয়সীয়া হলে সিহঁতক পঞ্চবিদ্যা নামৰ শাস্ত্ৰ পঢ়োৱা হয়। প্ৰথমতে সিহঁতে শব্দবিদ্যা পঢ়ে। এই পুথিয়ে শব্দৰ অন্বয় আৰু পদৰ ব্যুৎপত্তি বিষয়ৰ তত্ত্ব শিক্ষা দিয়ে। তাৰ পিছত সিহঁতে শিল্পস্থানবিদ্যা অৰ্থাৎ শিল্পশক্তি নিৰ্ণয়ক বিদ্যা আৰু জ্যোতিষ পঢ়ে। তাৰ পিছত চিকিৎসাবিদ্যা অৰ্থাৎ যি শাস্ত্ৰই স্বাস্থ্য ৰক্ষা আৰু গুপ্তমন্ত্ৰবিদ্যা শিক্ষা দিয়ে তাকে পঢ়ে। তাৰ পিছত হেতু-বিদ্যা আৰু আত্মবিদ্যা সিহঁতক শিক্ষা দিয়া হয়।......ব্ৰাহ্মণে চতুৰ্ব্বেদ অধ্যয়ন কৰে। প্ৰথম বেদক আয়ুৰ্ব্বেদ বোলে, কিয়নো ই জীৱনৰক্ষাৰ বিষয়ে পৰ্য্যালোচনা কৰে। দ্বিতীয় যজুৰ্ব্বেদ, তৃতীয় সামবেদ আৰু চতুৰ্থ অথৰ্ব্ববেদ।" ইত্যাদি।

আমি ওপৰত কৈ আহিছোঁ যে হিউয়েনচাঙে খৃষ্টীয় সপ্তম শতিকাৰ অসমৰ অৰ্থাৎ পুৰণি কামৰূপৰ ভাষাক মধ্যভাৰতৰ ভাষাৰে সৈতে অলপ মাথোন বেলেগ বুলিছে। তেওঁ মধ্যভাৰতৰ ভাষাৰ কথা কৈছে যে সি আদি কালৰ পৰা একে ভাৱেই আছে আৰু সেই ভাষাৰ উচ্চাৰণ শুনিবলৈ মধুৰ, শুদ্ধ আৰু দেৱতাসকলৰ ভাষাৰ নিচিনা। অসমীয়া ভাষাও যেতিয়া প্ৰায় সেই ভাষাৰ নিচিনা বুলি তেওঁ কৈছে, সেইটো যে অসমীয়া ভাষাৰ পক্ষে কি গৌৰৱৰ আৰু কি অহঙ্কাৰ কৰিবৰ কথা আপোনাসকলে ভাবি চাওক। আৰু এইষাৰ কথা কোনে কৈছে? বেদ-বেদান্ত আৰু দৰ্শনাদি ৬৫৭ খন সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ অনুবাদক মহাপণ্ডিত, ধাৰ্ম্মিক, ঋষিতুল্য হিউয়েন্‌চাঙে কৈছে, যি জীৱনত মিছা কথা নকৈছিল আৰু সকলো বিষয় বিবেচনা কৰি চলিছিল; যি হিউয়েন্‌চাং

বিৰচিত ছিউইকি গ্ৰন্থৰ কথা মিষ্টৰ ভিন্‌চেন্ট স্মিথে আগৰ কালৰ ভাৰতবৰ্ষৰ বুৰঞ্জী (Early History of India) কিতাপত এইদৰে লেখিছে,—"His book is a treasure-house of accurate information indispensable to every student of Indian antiquity and has done more than any archaeological discovery to render possible the remarkable resusciation of lost Indian history which has recently been effected." আমি ওপৰত কৈ আহিছোঁ যে ছিইউকি কিতাপৰ পাতনিত টাংছুৱেনচাং ৰজাৰ মন্ত্ৰী চ্যাং ইউৱে লেখিছে যে হিউয়েন্‌চাঙে যি যি দেশলৈকে গৈছিল সেই সেই দেশৰে ভাষা আয়ত্ত কৰিছিল। ইয়াৰ দ্বাৰাই এইটো বেছ প্ৰমাণ হয় যে তেওঁ মধ্যভাৰতৰ ভাষাও শিকি জানিছিল আৰু কামৰূপৰ ভাষাও শিকি জানিছিল। এই দেখি সংস্কৃতত অগাধ পণ্ডিত, মধ্যভাৰতৰ আৰু কামৰূপৰ ভাষাত অভিজ্ঞ হিউয়েন্‌চাঙে সেই দুই ভাষাৰ সাদৃশ্যৰ বিষয়ে যি কৈছে সি অকাট্য বুলি ধৰিব পাৰি। অসমীয়া ডাকৰ বচনৰ পুথি খৃষ্টীয় ৮ম শতিকাত বিৰচিত হৈছিল বুলি বঙালী পণ্ডিত দীনেশচন্দ্ৰ সেনে কৈছে। আমি আমাৰ প্ৰবন্ধত সেই পুথি খৃষ্টীয় ৫ম কি ৬ষ্ঠ শতিকাত ৰচিত হৈছিল বুলি কৈছোঁ। এতিয়া এই দুই-মূৰীয়া দুই মত এৰি দিও যদি আপোনাসকলে গ্ৰীক দাৰ্শনিক পণ্ডিত এৰিষ্টটোল আৰু প্লেটোৱে বিহা Golden mean অৰ্থাৎ মাজৰটো ধৰে, তেন্তে দেখিব যে আপোনাসকলে সপ্তম শতিকা পালে—অৰ্থাৎ খৃষ্টীয় সপ্তম শতিকাত ডাকৰ পুথি ৰচিত হোৱাটো উলিয়ালে। খৃষ্টীয় সপ্তম শতিকাতে হিউ-য়েনচাং অসমলৈ অৰ্থাৎ কামৰূপলৈ আহিছিল; সেই দেখি তেওঁ সেই সময়ত অসম কামৰূপত প্ৰচলিত অসমীয়া ভাষাৰ কথা কৈছিল, যাৰে সৈতে শুদ্ধ, মধুৰ, দেৱতাসকলৰ ভাষাৰ নিচিনা মধ্যভাৰতৰ ভাষাৰ প্ৰভেদ অতি অলপ। সেই ভাষাৰ চানেকী আমি কত পাওঁ? ডাকৰ বচনৰ পুথিত পাওঁ। কাৰণ সি সেই কালত প্ৰচলিত কামৰূপী

ভাষাত অৰ্থাৎ অসমীয়া ভাষাত ৰচিত। ডাকৰ পুথিৰ ভাষাৰে সৈতে আজিকালিৰ অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰভেদ নায়েই বুলিব লাগে, থাকিলেও সি মণিব নোৱাৰা। ভাৰতৰ আন আন প্ৰদেশৰ ভাষাৰ কত সালসলনি হৈছে, পৰিবৰ্ত্তন ঘটিছে আৰু সেই পৰিবৰ্ত্তন ইমান দূৰ হৈছে যে আগৰ যুগৰ ভাষাই পিছৰ যুগৰ ভাষাক চিনিব নোৱাৰা হৈছে; কিন্তু আজিৰ অসমীয়া ভাষাৰ গঢ় সপ্তম শতিকাৰ অসমীয়া ভাষাৰ নিচিনা হৈয়েই আছে, যি ভাষা হিউয়েন্‌চাঙৰ মতে মধ্যভাৰতৰ ভাষাৰে সৈতে অলপহে বেলেগ আছিল, যি মধ্যভাৰতৰ ভাষা শুদ্ধ-সুমধুৰ দেৱভাষাৰ নিচিনা আৰু আদি কালৰ পৰা একে দৰেই আছে। অসমীয়া ভাই-সকল! আপোনাসকলৰ মাতৃভাষা এনে অসমীয়া ভাষাৰ সুখ্যাতি আৰু গৌৰৱত আপোনাসকলে নিজক গৌৰৱান্বিত অনুভৱ নকৰে নে?

আৰু এটা আমি এই বৃত্তান্তৰ ভিতৰত পাইছোঁ, আপোনাসকলে মন কৰিছে নে নাই কব নোৱাৰোঁ। সেই কালত ভাৰতবৰ্ষত লৰাক শিক্ষা দিয়া প্ৰণালী যেনে আছিল আজিলৈকে অসমত তেনেকুৱাই আছে। অৱশ্যে আজিকালি অসমৰ স্কুলত অসমীয়া লৰাক ইংৰাজী কি অসমীয়া পঢ়োৱা প্ৰণালীৰ কথা আমি নাই কোৱা। অসমত ইংৰাজী শিক্ষাৰ বেছি প্ৰচাৰ হোৱাৰ আগেয়ে নগৰত আৰু গাঁৱত আৰু আজিকালি গাঁৱত যেনেকৈ অসমীয়া লৰাক বিদ্যাৰম্ভ কৰাই লেখাপঢ়া শিকায় তাৰ কথাহে আমি কৈছোঁ। হিউয়েন্‌চাঙে লেখিছে যে ভাৰতত লৰাবিলাকক প্ৰথমতে বাৰঅধ্যায় থকা সিদ্ধবস্তু নামৰ কিতাপ পঢ়ায়। এই সিদ্ধবস্তু আমাৰ অসমৰ 'সিদ্ধিবস্তু' পঢ়োৱাৰ বাহিৰে আন একো নহয়। সিদ্ধি-বস্তুক নিশ্চয় হিউয়েন্‌চাঙৰ কিতাপৰ অনুবাদকসকলে ভুলকৈ সিদ্ধবস্তু কৰিছে। শব্দবিদ্যা শিকাৰ কথা তেওঁ যি কৈছে, সেইটো যে আমাৰ শব্দ সধা তাক নকলেও হব। শব্দ সধা কাক কয় আজিকালি ইংৰাজী পঢ়া নতুন ছাত্ৰে নাজানিব পাৰে। "দেৱ শব্দৰ প্ৰথমাৰ সি; সোন্তস্য বিসৰ্গ ন বিৰাময়ো" এইদৰে সূত্ৰ মাতি "দেৱঃ দেৱৌ দেৱাঃ" ইত্যাদি শব্দ সধা হয়। আগৰ অসমৰ সংস্কৃত পঢ়াশালিত ব্যাকৰণ পঢ়াৰ পিছত

জ্যোতিষ পঢ়া আৰু চিকিৎসাশাস্ত্ৰ পঢ়া হোৱাৰ কথাও অনেকে জানে। ইয়াৰ পিছত হেতুবিদ্যা অৰ্থাৎ ন্যায়শাস্ত্ৰ আৰু দৰ্শনশাস্ত্ৰ শিক্ষা দিয়াও হৈছিল।

চতুৰ্থ যুগ

সপ্তম শতিকাৰ পৰা দ্বাদশ শতিকাৰ মাজলৈকে চতুৰ্থ যুগ। হিউয়েন্‌চাঙে অসম এৰি যোৱাৰ পিছৰ পৰা এন্ধাৰে আকৌ অসম ঢাকিলে অৰ্থাৎ এনে কোনো বিবৰণ নাই যাৰ পৰা আমি তাৰ পিছৰ যুগৰ অসমৰ বিষয়ে জানিব পাৰোঁ। কিন্তু ডাৱৰীয়া আঁউসী ৰাতিত বিজুলীৰ পোহৰৰ দৰে খনচেৰেক তামৰ কলি আৰু পৰ্ব্বতৰ গাৰ শিলৰ ওপৰত লেখা ওলাইছে যিবোৰৰ চকাচমকা পোহৰৰ দ্বাৰাই সেই এন্ধাৰতো অলপ অচৰপ বাট পাব পাৰি। ছখন তামৰ ফলি পোৱা গৈছে,—প্ৰথমখন তেজপুৰত পোৱা গৈছে, বনমাল ৰজাৰ। দ্বিতীয়খন নগৰাত পোৱা গৈছে, বলবৰ্ম্মণ ৰজাৰ। তৃতীয় আৰু চতুৰ্থখন শুৱাল-কুচি আৰু বৰগাওঁত পোৱা গৈছে, ৰত্নপাল ৰজাৰ। পঞ্চমখন গুৱাহাটীত, ৰত্নপাল ৰজাৰ। আৰু ষষ্ঠখন কাশীত পোৱা গৈছে, বৈদ্য-দেৱ ৰজাৰ।

এইবোৰৰ উপৰি তেজপুৰৰ ওচৰৰ পৰ্ব্বতৰ শিলৰ গাত কটা আখৰেৰে লেখা পোৱা গৈছে, তাত হৰ্জ্জৰবৰ্ম্মণ ৰজাৰ নাম আৰু ৫১০ গুপ্ত-শক (৮২৯ খৃষ্টাব্দ) আছে। এওঁ তেজপুৰ আৰু নগাৱৰ তামৰ ফলিত লেখা বনমাল আৰু বলবৰ্ম্মণ ৰজাৰ ফৈদৰ দ্বিতীয়জন ৰজা। এটাইবোৰ তামৰ ফলিতে সকলো নগৰৰ শ্ৰেষ্ঠ প্ৰাগজ্যোতিষৰ কথা, কামৰূপবিজয়ী নৰকাসুৰ, তেওঁৰ পুতেক ভগদত্তৰ আৰু সেই বংশৰ কেইবা পুৰুষলৈকে পিছৰ ৰজাসকলৰ কথা আছে। অসম বুৰঞ্জী লেখক মিষ্টৰ গেইটে এই তামৰ ফলিবোৰ আৰু শিলৰ ওপৰত ওলোৱা লেখা মিলাই সামঞ্জস্য কৰি সিদ্ধান্ত কৰিছে যে প্ৰায় ৬৬৪ খৃষ্টাব্দত শালস্তম্ভ নামে ম্লেছ ৰজা এজনে ভাস্কৰবৰ্ম্মাৰ বংশৰ ৰজাক জয় কৰি কামৰূপৰ ৰাজপাট অধিকাৰ কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰাই ফটফটীয়াকৈ দেখিবলৈ

পোৱা যায় যে হিউয়েন্‌চাঙে অসম এৰি যোৱাৰ কিছুমান বছৰৰ পিছতে এই কাৰ্য্য সাধিত হয়। শালস্তম্ভৰ পিছত সেই বংশী কুৰিজন ৰজাই কামৰূপত ৰাজত্ব কৰে। এই ৰজাসকল গুৰিতে যদিও ম্লেছ আছিল, পিছত তেওঁলোকে হিন্দু ধৰ্ম্ম আৰু হিন্দু আচাৰ গ্ৰহণ কৰি হিন্দু হৈছিল। প্ৰায় ৮০০ খৃষ্টাব্দত প্ৰলম্ব নামে এজনে এই শালস্তম্ভবংশী ৰজাক হুৰুৱাই বধ কৰি কামৰূপৰ ৰজা হয়। প্ৰলম্ববংশী ৰজাৰ তিনটি চিন পোৱা গৈছে,—তেজপুৰৰ শিলৰ ওপৰত থকা লেখা, তেজপুৰত পোৱা তামৰ ফলি আৰু নগাৰত পোৱা তামৰ ফলি। তেজপুৰৰ তামৰ ফলিৰ পৰা তিনিজন ৰজাৰ নাম পোৱা যায়,— প্ৰলম্ব, হৰ্জৰ, আৰু বনমাল। নগাৰৰ ফলিত প্ৰলম্বৰ নাম নাই, কিন্তু জয়মাল, বীৰবাহু আৰু বলবৰ্ম্মণ এই কেইটা নাম বেছি পোৱা যায়। হৰ্জৰৰ পুতেক বনমালে অনেক বছৰ ৰাজত্ব কৰে। তেওঁ শৈৱ আছিল। তেওঁৰ ৰাজ্য সমুদ্ৰ পৰ্য্যন্ত বিস্তাৰিত হৈছিল। বঙ্গদেশৰ ৰজা দেবপালৰ তামৰ ফলি এখনত লেখা আছে যে তেওঁ কামৰূপৰ ৰজা এজনে উৰিষ্যাৰ ৰজাৰ বিপক্ষে কৰা যুদ্ধত সহায় কৰিছিল। এইজন ৰজাকে বনমাল বুলি থিৰ কৰা হৈছে। বলবৰ্ম্ম এই বংশৰ শ্ৰেষ্ঠ ৰজা। গেইট চাহাবে ত্যাগসিংহ ৰজাক প্ৰলম্ববংশী শেহ ৰজা বুলি ধৰিছে। প্ৰায় ২০০ বছৰ এই বংশী ৰজাসকলে ৰাজত্ব কৰে। এই বংশী ৰজাৰ ৰাজধানী গুৱাহাটীৰ উত্তৰে তেজপুৰৰ ওচৰত আছিল। ইয়াৰ পিছত প্ৰায় ১০০০ খৃষ্টাব্দত পাল বংশৰ প্ৰথম ৰজাই কামৰূপৰ ৰাজপাটত উঠে। ব্ৰহ্মপাল এই বংশ স্থাপন কৰোঁতা প্ৰথম ৰজা। এই পালবংশী ৰজাসকল বঙ্গদেশৰ পালবংশী ৰজা নহয়। এওঁলোকৰো উপৰিপুৰুষ সেই বিখ্যাত নৰকাসুৰেই বুলি কয়। কিন্তু পালবংশী ৰজাৰ তামৰ ফলি-বিলাকত এওঁলোকক ম্লেছ বা অহিন্দু ৰজা বুলি উল্লেখ কৰা হৈছে। এওঁলোকে শেহ ডোখৰত হিন্দুধৰ্ম্মৰ আচাৰ-নীতি গ্ৰহণ কৰি নৈষ্ঠিক হিন্দু হৈছিল। ব্ৰহ্মপালৰ পিছত তেওঁৰ পুতেক ৰত্নপাল ৰজা হয়। এই ৰত্নপালৰ দুখন তামৰ ফলি (গুৱালকুছি আৰু বৰগাঁও) পোৱা

হৈছে। তেওঁ বৰ বলী আৰু যুঁজাৰু ৰজা আছিল। ৰত্নপালেৰে সৈতে গুৰ্জ্জৰ, গৌড়, কেৰেলা আৰু দক্ষিণৰ ৰজাবোৰৰ যুদ্ধ হৈছিল বুলি উল্লেখ আছে। তেওঁৰ ৰাজধানী ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত আছিল আৰু তাৰ নাম দুৰ্জ্জয় আছিল। পণ্ডিত, ধাৰ্ম্মিক আৰু কৰিসকলক তেওঁ উৎসাহ দি তেওঁৰ ৰাজধানীত ৰাখিছিল। তেওঁৰ কেইবাটাও তামৰ খনি আছিল। সম্ভৱতঃ ভুটানত। ভুটান তেতিয়া কামৰূপৰ ৰজাৰ অধীনত আছিল। ৰত্নপালৰ পিছত তেওঁৰ পুতেক পুৰন্দৰপাল আৰু পুৰন্দৰপালৰ নাতিয়েক ইন্দ্ৰপাল ৰজা হয়। এই ইন্দ্ৰপালকে বোধহয় বঙ্গদেশৰ ৰজা বিজয়সেনে কৰতলীয়া কৰে। এই কথা ৰাজসাহীৰ তামৰ ফলি এখনত উল্লেখ আছে। ইয়াৰ এশ কি পঞ্চাছ বছৰৰ পিছত লেখা তামৰ ফলিৰ (কাশীত পোৱাখন) সময়ত কামৰূপৰ ৰজা উত্তৰ-বঙ্গৰ পাল ৰজাৰ কৰতলীয়া হোৱাটো পোৱা যায়। প্ৰায় ১১৩৩ খৃষ্টাব্দত কামৰূপ ৰজা তিম্গ্যদেৱে বঙ্গদেশৰ ৰজা কুমাৰপালৰ অধীনতা-শৃঙ্খলৰ পৰা মুকলি হব খোজাত, কুমাৰপালে সৈন্যসামন্তেৰে তেওঁৰ মন্ত্ৰী বৈদ্যদেৱক তিম্গ্যদেৱৰ বিৰুদ্ধে পঠিয়াই দিলে। সেই যুদ্ধত তিম্গ্যদেৱে বৈদ্যদেৱৰ হাতত হাৰি প্ৰাণ হেৰুৱায়। বৈদ্যদেৱে তেওঁক মাৰি কামৰূপৰ ৰাজপাটত উঠি ৰজা হয়। কিন্তু যদিও বৈদ্যদেৱে নিজক বঙ্গদেশৰ ৰজাৰ অধীন ৰজা যেন দেখুৱাইছিল, কিন্তু কাৰ্য্যত তেওঁ ৰাজাধিৰাজ উপাধি লৈ স্বাধীন হৈ পৰিছিল। ৰত্নপালৰ নাতিয়েক ইন্দ্ৰপালৰ দিনতে কামৰূপ মাতৃৰ ডিঙিৰ পৰা স্বাধীনতা সোণৰ সাতশৰী হাৰ কাঢ়ি নি পৰাধীনতা-লোৰ শিকলি তেওঁৰ ডিঙিত পিন্ধোৱা হয়। তিম্গ্যদেৱৰ দিনত ১১৩৩ খৃষ্টাব্দত কামৰূপৰ গৌৰৱ-ৰবি অস্ত যায়।

এই যুগৰ পুথি দীপিকাছন্দ। ৰায় মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই দীপিকাছন্দ পুথি খৃষ্টীয় একাদশ শতিকাত ৰচিত হৈছিল বুলি তেওঁ ছপা কৰোৱা দীপিকাছন্দ কিতাপৰ পাতনিত লেখিছে।

আমি ওপৰত কৈ আহিছোঁ যে শালস্তম্ভবংশী ৰজাৰ পিছত প্ৰলম্ব কামৰূপৰ ৰজা হয়। প্ৰলম্বই প্ৰায় ৮০০ খৃষ্টাব্দত ৰাজপাট অধিকাৰ

কৰে। তেজপুৰৰ তামৰ ফলিত উল্লেখ কৰা বনমাল এই বংশৰ তৃতীয় ৰজা। একোজন ৰজাৰ ৰাজত্বকাল যদি গড়ে ১৬ বছৰকৈ ধৰা যায় তেন্তে প্ৰায় ৮৫০ খৃষ্টাব্দত অৰ্থাৎ নবম শতিকাৰ মাজডোখৰত বনমালে ৰাজত্ব কৰে। প্ৰলম্ববংশী ৰজাসকলৰ দিনত শৈৱধৰ্ম্ম কামৰূপত প্ৰবল আছিল। বনমাল নৈষ্ঠিক শৈৱ বুলি প্ৰখ্যাত। বনমালৰ ৰাজধানী সম্ভৱতঃ গুৱাহাটীৰ পূবে তেজপুৰৰ ওচৰত আছিল। ধৰ্ম্মপাল নামে সূৰ্য্যবংশী ক্ষত্ৰিয় ৰজা এজনে পশ্চিমৰ পৰা আহি কামৰূপত এখন ৰাজ্য স্থাপন কৰে। তেওঁৰ ৰাজধানী গুৱাহাটীৰ পশ্চিমে আছিল। এই ধৰ্ম্মপালৰ সৈতে পিছৰ পালবংশী ৰজাসকলৰ কোনো সম্বন্ধ নাই। তেওঁ তেওঁৰ ৰাজ্যত উত্তৰ-ভাৰতৰ পৰা অনেক পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণ-সজ্জন আনি বহুৱায়। বিখ্যাত কেন্দুকলাই বাপু তেওঁৰ দিনৰে মানুহ। তেওঁৰ পিছত পদ্মনাৰায়ণ আৰু চন্দ্ৰনাৰায়ণ ৰজাকে আদি কৰি জনচেৰেক ৰজা হয়। ৰামচন্দ্ৰ সেই বংশৰ শেষ ৰজা বুলি গেইট চাহাবে তেওঁৰ বুৰঞ্জীত লেখিছে। ৰামচন্দ্ৰৰ ৰাজধানীৰ নাম ৰতনপুৰ। ৰতনপুৰ মাজুলীত আছিল। ৰতনপুৰ কেইবাজন ৰজাৰ ৰাজধানী আছিল। ব্ৰহ্মপুত্ৰই এই ৰতনপুৰ নগৰ খহাই নি তাৰ চিন নাইকিয়া কৰিলে। দীপিকাছন্দত লেখা আছে যে ৰতনপুৰ অৰবিন্দৰ পুতেক কুশাৰণ্যৰো ৰাজধানী আছিল। কুশাৰণ্য গৌড়, কামৰূপ আৰু জয়ন্তীয়াৰ ৰজা আছিল। দীপিকাছন্দত আছে ঃ—

"হৈবেক লোহিত কূলে ৰাজাৰ নগৰ।
সান্তনুনন্দন আতি তীৰ্থ মনোহৰ ॥
তাহাতে হৈবেক পুৰী সুবৎসল।
হয় হস্তী ৰথ গজে ছত্ৰে সুনিৰ্ম্মল ॥
অৰবিন্দ নাম তাৰ হৈবে নৰপাল।
চন্দ্ৰপ্ৰভা নাম হৈব নগৰী বিশাল ॥
সিটো নৃপতিৰ হৈব দেৱ ধৰ্ম্মে ৰতি।
বিপ্ৰ ৰাক্য নকৰিব বুজিয়া প্ৰবৃত্তি ॥
পঞ্চাধিক ষাঠি বৰ্ষ পালিবেক মহী।

* * *

তাহাৰ তনয় ৰাজা হৈবেক প্ৰধান ॥
কুশাৰণ্য নাম তাৰ হৈবেক প্ৰখ্যাত।
কুশৰ মূলত জাত হৈবেক তথাত ॥
অসংখ্যাত সূৰ্য্যবিপ্ৰ সঙ্গে কৰি নিব।
পিপ্পাবন তীৰ্থে যাই আদিত্য পূজিব ॥

* * *

গৌৰে কামৰূপে আৰু জয়ন্তা মাগধে।
হৈবে একছত্ৰ ৰাজা অতি বিদগধে ॥
তাহাৰ নগৰ হৈব নাম ৰত্নপুৰ।
শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তন ভক্তি হৈবেক প্ৰচুৰ ॥
বিংশতি অধিক শত বৰিষ প্ৰখ্যাত।
পালিবে ধৰণী তাৰ নাহিকয় পাত ॥

* * *

হৈবে সাত পুত্ৰ তাৰ লোকে নসহিব।
সাত খণ্ড কৰি ৰাজ্য বিভাগিয়া লৈব ॥"

গেইট চাহাবে তেওঁৰ অসম বুৰঞ্জীত ৰামচন্দ্ৰকে সেই বংশৰ শেষ ৰজা বুলি কোৱা কথা দীপিকাছন্দ পঢ়িলে ঠিক নহয় যেন লাগে। দীপিকাছন্দ পুথি ৰচোঁতাজনৰ নাম পুৰুষোত্তম গজপতি। গজপতিয়ে দীপিকাছন্দত নিজৰ চিনাকি এইদৰে দিছে :—

"চাৰি ৰূপ ধৰি, শ্ৰীৰাম লক্ষ্মণ
ভৰতাই শত্ৰুঘন।
হেনয় ৰামৰ পদে মজি ৰৌক
আমাৰ বালক মন ॥
তাহান বংশত জন্ম ভৈলোঁ হেন
কৰোঁ মনে অহম্মম।
কাতৰ কৰিয়া শৰণ পশিলোঁ
পামৰ পুৰুষোত্তম ॥"

"মই মহা আহম্মদী পৰম দুৰ্ব্বাৰ।
শ্ৰীৰাম বংশে ভৈলোঁ মহাৰাজা সাৰ॥
এক খণ্ড পৃথিৱীৰ ভৈলোঁ অধিপতি।
মোহোৰ সমান কোন আছয় নৃপতি॥
গজবাজি পদাতি ৰথৰ সীমা নাই।
এহি মত গৰ্ব্বে মোৰ দিন বহি যায়॥"
"হে প্ৰভু ভগৱন্ত দেৱতা শ্ৰীৰাম।
তোমাৰ দুখানি পাৱে কৰোঁহো প্ৰণাম॥
তযু নিজ অনুজৰ নাতি পুৰুষোত্তম।
মোৰ মুখে সদা স্ফুৰোক কৃষ্ণনাম॥"

ৰায় মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈ বাহাদুৰে দ্বিতীয়বাৰ ছপা কৰা দীপিকাছন্দৰ পাতনিত কৈছে,—"এই অতি প্ৰাচীন পুথিখনি প্ৰথমবাৰ ছপোৱাত ইয়াৰ লিখক পুৰুষোত্তম গজপতি কোন সময়ত কোন দেশৰ ৰজা জনা নাছিলোঁ। এতিয়া অনেক অনুসন্ধান কৰি জানিব পাৰিছোঁ যে এওঁ কামৰূপৰ ক্ষত্ৰিয় জীতাৰি বংশৰ ৰজা আছিল। অনুমান একাদশ শতিকাত এওঁ এই পুথিখনি লেখিছিল। আৰু জীতাৰি বংশৰ শেষ ৰজা ৰামচন্দ্ৰৰ অনুজৰ নাতি আছিল—দাশৰথি ৰামৰ অনুজৰ নাতি নহয়, কাৰণ সেইটি অসম্ভৱ। যি সময়ত এই পুথিখনি লিখা হৈছিল সি সময়ত বৌদ্ধধৰ্ম্ম এই দেশত কি ভাৰতৰ অন্যান্য দেশতো হ্ৰাস পাইছিল, এনে কি বৌদ্ধ শব্দটিয়েই ঘৃণনীয় হৈছিল। এই পুথিত বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ যেনে নিন্দাবাদ দেখা গৈছে তদ্বাৰাই আমি এই কথাটি ঠিৰাং কৰিছোঁ।"

গেইট চাহাবেও ৰামচন্দ্ৰকে এই বংশৰ শেষ ৰজা বুলিছে। কিন্তু গজপতিয়ে নিজক ৰামচন্দ্ৰৰ অনুজৰ নাতি বুলি চিনাকি দিছে আৰু নিজক 'নৃপতি' 'মহাৰাজা' আৰু খণ্ড পৃথিৱীৰ অধিপতি বুলি চিনাকি দিছে। মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ মতে এওঁ জিতাৰি বংশৰ শেষ ৰজা ৰামচন্দ্ৰৰ অনুজৰ নাতি, দাশৰথি ৰামচন্দ্ৰৰ অনুজৰ নাতি নহয়। জিতাৰি বংশ বুলি কোনো ৰজাৰ বংশৰ নামৰ গেইট চাহাবৰ বুৰঞ্জীত নাই। কিন্তু পশ্চিমৰ পৰা অহা ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম্মপালে স্থাপন কৰা আৰু ৰামচন্দ্ৰ

ৰজাত শেষ হোৱা বংশই জিতাৰী বংশ হব পাৰে। ৰায় বাহাদুৰ গুণাভিৰাম বৰুৱাই তেওঁৰ বুৰঞ্জীত এই ৰজাসকলকে জিতাৰিবংশীয় বুলি উল্লেখ কৰিছে। তেওঁ কয় "জিতাৰি নামে এজনা ক্ষত্ৰিয় সন্ন্যাসী ভাটীৰ পৰা আহি কামৰূপৰ নামনি খণ্ডত ৰজা হৈছিল। তেওঁ আৰু তেওঁৰ পিছত জল্পেশ্বৰ নামে এজনা ৰজা হয়। তেওঁৰ ৰাজধানী এতিয়াৰ জলপাইগুৰি য'ত জল্পেশ্বৰ নামে দেৱালয় আছে ত'ত আছিল। এইজনা ৰজাই জল্পেশ্বৰ দেৱালয় স্থাপন কৰে। কোনো বুৰঞ্জী মতে জিতাৰিয়ে ৬২ বছৰ আৰু তেওঁৰ পুত্ৰ সুবালিকে ১০৫ বছৰ ৰাজত্ব কৰে; এওঁৰ পিছত পদ্মনাৰায়ণ, চন্দ্ৰনাৰায়ণ, মহেন্দ্ৰনাৰায়ণ, গজেন্দ্ৰনাৰায়ণ, ৰামনাৰায়ণ, জয়নাৰায়ণ, খোৰনাৰায়ণ আৰু ৰামচন্দ্ৰ প্ৰত্যেকে ১০৫ বছৰ ৰাজত্ব কৰে। ৰামচন্দ্ৰৰ দিনতে এই বংশ লোপ পায়।" ওপৰৰ এই কথাৰ পৰা বুজা যায় যে গেইট চাহাবে লেখা ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম্মপালে আৰম্ভ কৰা আৰু ৰামচন্দ্ৰই শেষ কৰা এই বংশই জিতাৰি বংশ। এতিয়া চাব লাগে, যদি দীপিকাছন্দৰ গ্ৰন্থকৰ্ত্তা পুৰুষোত্তম গজপতি এই জিতাৰি বংশৰ শেষ ৰজা ৰামচন্দ্ৰৰ অনুজৰ নাতিহে, তেনেহলে ৰামচন্দ্ৰতে সেই বংশ শেষ হোৱা নাই; কাৰণ গজপতিয়ে নিজক নৃপতি আৰু একখণ্ড পৃথিৱীৰ অধিপতি বুলি চিনাকি দিছে। আৰু তেওঁ যে আচল দাশৰথি ৰামচন্দ্ৰৰহে অনুজৰ নাতি সেইটো ওপৰত তুলি দিয়া তেওঁৰ ৰচনা পঢ়িলেই জানি। তেওঁ স্পষ্টকৈ লক্ষ্মণ, ভৰত, শত্ৰুঘ্নৰ ককায়েক ৰামচন্দ্ৰৰ কথা কৈছে। আমাৰ মনেৰে তেওঁ দাশৰথি ৰামচন্দ্ৰৰ ভায়েক ভৰতেই হওক বা শত্ৰুঘনেই হওক বা লক্ষ্মণেই হওক, কোনো এজনৰ বংশৰ ৰজাৰ লৰা বুলি নিজক পৰিচয় দিছে। অমুকৰ নাতি বুলিলেই অনুজৰ পৌত্ৰ হব লাগে এনে নহয়। সেই বংশৰ অনেক নামনি পুৰুষৰ লোককো নাতি বোলাটো অপ্ৰচলিত নহয়। অনুজৰ ঘৰৰ নাতি বুলিলেই যে পুৰুষানুক্ৰম মতে সেই ঘৰৰ পৌত্ৰ হব লাগে এনে নহয়। কমলাবাৰীৰ সত্ৰৰ (ঘাইখনৰ) অধিকাৰক 'আতাৰ নাতি' অৰ্থাৎ কমলাবাৰী সত্ৰ সংস্থাপক পদ্ম আতা বা বহুলা আতাৰ নাতি বোলে।

সেই নাতি মানে বহুলা আতাৰ পৌত্র নহয়। পৰ্ব্বতীয়া গোসাঁই এঘৰকো নাতি-গোসাঁই বোলে। সেইদেখি গজপতিয়ে নিজক দাশৰথি ৰামচন্দ্ৰৰ অনুজৰ নাতি বুলি কোৱাত আমি একো লেঠা নেদেখোঁ। যদি তেওঁ জিতাৰিবংশী ৰজা হয়, তেন্তে তেওঁ সেই বংশৰ শেষ ৰজা ৰামচন্দ্ৰৰ আগেয়ে ৰাজ্যভোগ কৰিছিল। সেইটোও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি, কাৰণ ৰামচন্দ্ৰকে সেই বংশৰ শেষ ৰজা বুলি ৰায় বাহাদুৰ গুণাভিৰাম বৰুৱা, মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈ আৰু মিষ্টৰ গেইটে কৈছে। জিতাৰি বংশৰ ৰজাই কামৰূপত কেতিয়া ৰাজত্ব কৰিছিল সেইটো ভালকৈ ঠিক কৰিব নোৱাৰি। সপ্তম শতিকাৰ ভাস্কৰবৰ্ম্মাৰ পিছত দ্বাদশ শতিকাৰ মাজলৈকে যি কেই বংশৰ ৰজাই ৰাজত্ব কৰিছিল সেই কেই বংশৰ কথা আমি ওপৰত কৈ আহিছোঁ। ইয়াৰ ভিতৰত জিতাৰি বংশলৈ ঠাই কতা? যদি নাই, তেন্তে সপ্তম শতিকাৰ আগেয়ে সেই বংশী ৰজাই ৰাজত্ব কৰে। আমাৰ বিবেচনাত গজপতি ষষ্ঠ শতিকাৰ ৰজা আৰু দীপিকাছন্দ ষষ্ঠ শতিকাত ৰচিত পুথি। দীপিকাছন্দৰ পাযণ্ডকলা বৰ্ণনাত আছে,—

"হৈবেক অধৰ্ম্মকাৰী লোক ভাৰতৰ।
তিনি দিশে তিনি ৰাজা হৈবে অনন্তৰ॥
এক গোট অশ্বপতি আৰ গজপতি।
অপৰ গোটৰ নাম জানা নৰপতি॥"

হিউয়েন্‌চাঙেও তেওঁৰ চিইউকি কিতাপত জম্বুদ্বীপৰ চাৰিওফালৰ চাৰিজন ৰাজচক্ৰবৰ্ত্তীৰ কথা লিখিছে—দক্ষিণত গজপতি,—এই দেশ জহ আৰু সেমেকা; হাতীবোৰৰ পক্ষে উপযোগী। পশ্চিমত ছত্ৰপতি—ইয়াত যথেষ্ট ৰত্ন পোৱা যায়। উত্তৰত অশ্বপতি,—ঘোঁৰাৰ পক্ষে এই দেশ উপযোগী। পূবত নৰপতি,—এই দেশৰ স্বাস্থ্য সুন্দৰ আৰু দেশখনতে বহুত মানুহ।"

নৰকাসুৰৰ দিনৰ পৰা প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰ কামৰূপৰ ৰাজধানী আছিল। কিন্তু জিতাৰি বংশৰ কালত সি ৰাজধানী নাছিল। দীপিকাছন্দত উল্লেখ কৰা অৰবিন্দ ৰজাৰ ৰাজধানী যদিও লুইতৰ পাৰত আছিল, কিন্তু সি প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰ নহয়, তাৰ নাম সুবৎসল আছিল। অৰবিন্দৰ পুতেক কুশাৰণ্যৰ ৰাজধানী মাজুলীত আছিল, তাৰ নাম ৰত্নপুৰ। জিতাৰি বংশৰ শেষ ৰজা ৰামচন্দ্ৰৰো ৰাজধানী ৰত্নপুৰ আছিল বুলি গেইট চাহাবে কয়। সেইদেখি আমি সহজে অনুমান কৰিব পাৰোঁ যে পুৰুষোত্তম গজপতিৰো ৰাজধানী ৰত্নপুৰ আছিল। তেওঁ দীপিকাছন্দৰ ৰাজকযাত ভাৰতৰ যিবোৰ ডাঙৰ ডাঙৰ নগৰৰ নাম উল্লেখ কৰিছে, সেইবোৰৰ ভিতৰত প্ৰাগ্‌জ্যোতিষৰ নাম নাই, ৰত্নপুৰৰহে নাম আছে।

"সিন্ধুপুৰ, নাগপুৰ আৰু চন্দ্ৰপুৰ।
মণিপুৰ, ধৰ্ম্মপুৰ, বঙ্গ-ব্ৰজপুৰ॥
কুৰ্ম্ম চন্দ্ৰাৱতী বাৎসপুৰ মহীপুৰ।
কাশীপুৰ জয়পুৰ ত্ৰিপুৰ অপৰ॥
কনক চম্পক মৎস্যপুৰ ৰম্যপুৰ।
হেমশ্ৰবা হেমকুট বিৰাধ বিপাৰ॥
অসিচন্দ্ৰা অযোধ্যা অপৰ সূৰ্য্যমালা
সোণ কাঞ্চী কিষ্কিন্ধা কুমুদ ভদ্ৰকলা॥
কায়াপুৰ কন্যাপুৰ কৰ্ণাট নৰপুৰ।
চন্দ্ৰমালা ধৰ্ম্মমালা ৰত্নমালাপুৰ॥
জয়ন্তা মথুৰা লঙ্কা মিথিলা মিহিৰা।
মণিবন্ধা ইক্ষাকু সাত্বিক গজপুৰা॥
শ্ৰীপূৰ্ব্বা ধন মধুমুক্তা শোণিত।
কনৌজ ককিল পুষ্পমাল্য ভদ্ৰাজিত॥
অপাৰ কৰ্ণাটকুঞ্জ ৰাষ্ট্ৰ সৌৰাষ্ট্ৰক।
হিমালয় হিমাকুট অসিত নন্দক॥
মণিবন্ধা মণিচন্দ্ৰা হস্তীনা পাঞ্চাল।
ত্ৰিকুট অপৰ চম্পাৱতী ধিত্ৰপাল॥
ধৰ্ম্মচন্দ্ৰা পুষ্পচন্দ্ৰা সূৰ্য্যপ্ৰভা শশী।
গয়া গন্ধাৰি গোধিয়গা কঞ্জুকাশী॥

সিন্ধু ইন্দ্ৰশ্ৰৱা উচ্চশ্ৰৱা ৰত্নপুৰ।
কোশল কঙ্কল নন্দাবতী কামপুৰ ॥
নৱেন্দ্ৰ চোত্তৰ মৰু মহীন্দ্ৰ জমালা।
হংসধৰ গুঞ্জাকৰ সিংহিলা মহিলা ॥
গোদাবৰী গোপপুৰ হৰিপুৰ বিন্ধা।
অসিতীৰ্থ যমশ্ৰৱা সুৰথা সৰবিন্দা ॥
মৃগশ্ৰৱা অসিবিন্ধা মকৰা কুমৰা।
বাবাহি অঙ্গিৰা কোল সুৰতৰাপুৰা ॥
অঙ্গ কলিঙ্গ শ্ৰুতদেশ বঙ্গ বঙ্গ।
পতিশ্ৰুত সুমিত্ৰা বসাগ বসু বঙ্গ ॥
মকৰ মিহিলা অতীত মৰু মালা।
ধৃতি কুম্ভা নামমালা যবন বীশলা ॥
এহিসব মুখ্য কৰি নগৰ প্ৰখ্যাত।
মুখ্য মুখ্য বাছি কিছু কহিলোঁ তোমাত ॥”

এইবিলাক মুখ্য নগৰৰ ভিতৰত পুৰণি শ্ৰেষ্ঠ প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰৰ নাম নাই। ইয়াৰ দ্বাৰাই বুজা যায় যে গজপতিৰ সময়ত নৰক ভগদত্তৰ প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰ লেখৰ নগৰৰ শাৰীৰ পৰা নামি গৈ সামান্য নগৰত পৰিছিল আৰু কামৰূপৰ ৰজাসকলৰ ৰাজধানী মাজুলীৰ ৰত্নপুৰ হৈছিল; যদিও কামৰূপৰ ৰজাসকলে পুৰণি গৌৰৱৰ প্ৰাগ্‌জ্যোতিপুৰাধিপতি উপাধি লবলৈ নাপাহৰিছিল। ইয়াৰ পিছৰ ভাস্কৰবৰ্ম্মাৰ ৰাজধানী প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰ লৈ গৈছিল যে এই কথা হিউয়েন্‌চাঙৰ ভ্ৰমণ বৃত্তান্ত পুথিৰ পৰা জনা যায়। হিয়েন্‌চাঙে পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধনৰ পৰা পূবমুৱা হৈ ১৫০ মাইল বাট আহি এখন ডাঙৰ নৈ পাৰ হৈ কামৰূপ ৰাজ্যত সোমাইছিলহি। পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধনৰ পৰা কামৰূপৰ ৰাজধানী প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰ ১৫০ মাইলতকৈ ভালেখিনি দূৰত আছিল; সেইদেখি সেই কালত কামৰূপৰ ৰাজধানী হয় গুৱালপাৰা জিলাৰ কোনো এঠাইত, নহয় কোচবিহাৰত, নহয় আজিকালিৰ বঙ্গদেশৰ ভিতৰুৱা ৰংপুৰৰ উত্তৰ-পূবত আছিল।

কামৰূপত বৌদ্ধধৰ্ম্ম কেতিয়াও ভালকৈ প্ৰভাৱিত হোৱা নাছিল, যাদও দুজন চাৰিজন বৌদ্ধ অত-তত পোৱা গৈছিল আৰু এটা কি দুটা বৌদ্ধ মন্দিৰ থকাটো অসম্ভৱ নহয় আৰু কামৰূপৰ ৰজা ভাস্কৰবৰ্ম্মাকে আদি কৰি কোনো কোনোৱে বৌদ্ধ ভিক্ষু সন্ন্যাসীক আদৰ কৰিছিল। এই কথা হিউয়েন্‌চাঙৰ বিবৰণ পঢ়িলেই বুজা যায়। আমি আগৰ এক প্ৰবন্ধত কৈ আহিছোঁ যে বৌদ্ধ শব্দটো কামৰূপৰ অনাচাৰী তান্ত্ৰিক বামুণ, ভণ্ড বামুণ আৰু আন আন অবৈষ্ণৱ ভণ্ড হিন্দুসকলৰ প্ৰতি গালি স্বৰূপে প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল। পাষণ্ডকলাত মহাদেৱে পাৰ্ব্বতীক কৈছে;—

“বিপ্ৰ বাক্যে মোহ হুই কাৰো একো গতি হুই
হংস ছাগ বলি কৰি, তোমাৰ নামক স্মৰি।
তুমি গতি দিবা বুলি, লোকত কহবৈ তুলি।
পৰম ঈশ্বৰ দেৱ, তাহাঙ্ক নকৰে সেৱ।
তোমাকেসে ধ্যান কৰে, তোমাক পূজয় নৰে।
দুৰাচাৰ বিপ্ৰগণ, আশা দিয়া লোভাই মন।
ইহ লোকে ধন জন, পৰলোকে স্বৰ্গস্থান।
এহি আশা দৰশাই, তোমাৰ পূজাক চাই।
মোৰ নিজ ইষ্টদেৱ হৰি পাৱে কৰোঁ সেৱ।
তাহান কিঙ্কৰ আমি, নিশ্চয়ে কিঙ্কৰী তুমি।
তোমাক স্বতন্ত্ৰ মানি পূজে দুৰাশয় প্ৰাণী।
বৌদ্ধ বিপ্ৰ বাক্যে থাকি তোমাৰ নামক ডাকি।
তথু দীক্ষা দিবে টানি, বোলে অলৌকিক বাণী।
“তোমাৰ পূজাত যত, পাষণ্ডৰ অভিমত।”

বৈষ্ণৱক হিংসিবেক ভকতি বিনাশি।
নানা শাস্ত্ৰ সব দেখাই কুতৰ্ক কুবৃত্তি।
কলিৰ লোকক কৰিবেক পাপমতি ॥
“শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তন ভক্তিমাৰ্গ নিবধিব
মনুষ্য লোকক অধোগতি কৰাইব ॥”

"কটাইবেক হংস ছাগ দিবে দীক্ষা মন্ত্র।
ভকতি বুলিয়া কতো কৰাইবেক যন্ত্র ॥"
'লৈবেক মৃত্তিকা ফোট পিন্ধিবে অঞ্জন।
লৈবেক তর্জ্জনী ধৌত কৰিব দশন ॥
তমাল তুলসী ঢোপ মাথাত ধৰিব।
যেন পাগলৰ নয় বন্ধিয়া ফুৰিব ॥
সাজাইবেক তাম্র কাংস শিলা দাৰুময়।
এই ভাৱে হৰিৰূপ লৈবাক লাগয় ॥"
"মই শূলপাণি ব্রহ্মা আদি দেৱগণে।
মোক্ষক দিবাক নপাৰোঁহো একজনে ॥
তাম্র কাংস শিলায়ে কি গতিক দিবেক।
কলিত পামৰ লোক একে মানিবেক ॥

* * *

তাম্র কাংস মৃত্তিকাৰ সাজি প্রতিমাক।
হৰি মূৰ্ত্তি বুলি তাক পূজা কৰিবেক ॥
এহিমতে বৌদ্ধ সবে লোকক ভাণ্ডিব।
নহৈবেক গতি ঘোৰ সংসাৰে পৰিব ॥"
"অনুদিনে কলিৰ বাঢ়িব মহাবল।
তাতে বহুতৰ বিপ্রে কৈৰে অকুশল ॥
সুৰাপায়ী ম্লেচ্ছৰো লৈবেক দান ধন।
নকৰিবে সিটো জাতি ধর্ম্মক ৰক্ষণ ॥
কতো ৰাজদূত হুয়া পর্য্যটি ফুৰিব।
ধনৰ নিমিত্তে লোকে মাংস ছিণ্ডি খাইব ॥

* * *

মিছা বিনে সত্যবাণী নাহিবে মুখত।
হৈবে মহা খলুৱা ব্রাহ্মণগণ যত ॥
বৈষ্ণৱৰ বেশ ধৰি পিন্ধি ধুতি ফোট।
লৈবেক ভূষণ কৰি অনেক আস্ফোট ॥
পিন্ধিবে হাতত খাৰু ক্ষত্রিয়ৰ ধনে।
মন্ত্রণা কৰিয়া কতো লৈবে বহু দানে ॥

খাটিব ৰাজাৰ পাশে হিংসি মহন্তক।
ভকতক হিংসি দোষ কৰিব অনেক ॥"

* * *

"মোহৰ সমান পূজা কোনেবা জানয়।
মই পূজা দিলে তুষ্ট হৈব কালী আই ॥
মাংসলোভী বিপ্রসবে পেট প্রৱর্ত্তাই।
আৰো বেদ শাস্ত্র তাৰ কিছু নজানয় ॥
হেন বৌদ্ধ সবক দেখিবে কলি মন্দ।"

এই পদবোৰৰ পৰা স্পষ্টকৈ বুজা যায় যে দীপিকাছন্দ ৰচোঁতা পুৰুষোত্তম বৈষ্ণৱ ধর্ম্মাৱলম্বী নৈষ্ঠিক ৰজা আছিল। আমি ওপৰত উনুকিয়াই অহাৰ কথাৰে এই সিদ্ধান্তলৈ যাবলৈ বাধ্য হৈছোঁ যে দীপিকাছন্দ পুথি খৃষ্টীয় ষষ্ঠ শতিকাত ৰচিত হৈছিল আৰু সি ডাকৰ বচনৰ পুথিৰ সময়তে বা পিছতে। সেই দেখি যদিও আমি বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ সিদ্ধান্তৰ ওপৰত ভিৰ দি তাক এই যুগত সুমাইছোঁ, কিন্তু আচলতে সি ইয়াৰ আগৰ যুগ ষষ্ঠ শতিকাৰ ভিতৰতহে পাৰিব লাগে।

পঞ্চম যুগ

দ্বাদশ শতিকাৰ মাজৰ পৰা পঞ্চদশ শতিকাৰ মাজলৈকে পঞ্চম যুগ। এই যুগত বিশাল কামৰূপ ৰাজ্য ভাগিছিগি ডোখৰ ডোখৰ হৈ কেইবাখনো সৰু সৰু ৰাজ্যত পৰিণত হল আৰু পুৰণি প্রবল কামৰূপৰ গৌৰৱ-সূৰ্য্য চিৰকাললৈ অস্ত গল। বৈদ্যদেৱ ৰজাৰ তামৰ ফলিৰ পিছৰ পৰা ৬০ বছৰ কাল এন্ধাৰ। সেই কালৰ বিষয়ে আমি একো জানিবলৈ নাপাওঁ। প্রায় ১১৯৮ খৃষ্টাব্দত মহম্মদ বকৃতিয়াৰ খিলজিয়ে বঙ্গদেশৰ শেষ হিন্দুৰজা লক্ষ্মণসেনক পৰাস্ত কৰি বঙ্গ জয় কৰাৰ কিছু বছৰৰ পিছত তেওঁ কামৰূপৰ ফালে যুদ্ধযাত্রা কৰি আহি কামৰূপৰ ৰজাৰ হাতত নগুৰ্ণাগতি হৈ কথমপি প্রাণ লৈ সাৰি গৈছিল। সেই সময়ত কামৰূপৰ ৰজাক কামেশ্বৰ বোলা হৈছিল আৰু তেওঁৰ

ৰাজ্যৰ পশ্চিম সীমা কৰতোৱা নৈয়েই আছিল। ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ আগড়োখৰত বঙ্গদেশৰ শাসনকৰ্ত্তা ঘিয়াছুদ্দিনে অসম আক্ৰমণ কৰিবলৈ আহি ব্ৰহ্মপুত্ৰইদি সদিয়া পাইছিলগৈ; কিন্তু তেওঁ কামৰূপৰ ৰজাৰ হাতত হাৰি খেদা খাই উভতি যাবলগীয়াত পৰিছিল। ইয়াৰ পিছত প্ৰায় ১২৭৮ খৃষ্টাব্দত টুগ্ৰিল খাঁই অসম আক্ৰমণ কৰি কামৰূপৰ ৰজাৰ হাতত সসৈন্যে হাৰি প্ৰাণ হেৰুৱালে। ১৩৩৭ খৃষ্টাব্দত মহম্মদছাই ১০০০০০ অশ্বাৰোহী সেনা অসম আক্ৰমণ কৰিবলৈ পঠিয়াইছিল; কিন্তু ইমান ডাঙৰ সেই ফৌজ অসমত মৰি ধ্বংস হল। তাৰ কোনো চিনমোকাম নাথাকিল। মছলমানসকলৰ দ্বাৰাই লিখিত বুৰঞ্জীৰ পৰা পোৱা এনেকুৱা দুটা-চাইটা ঘটনাৰ পৰা এইটো স্পষ্টকৈ দেখা যায় যে ত্ৰয়োদশ আৰু চতুৰ্দ্দশ শতিকাতো কামৰূপ ৰাজ্য প্ৰবল পৰাক্ৰমশালী আছিল আৰু তাৰ পশ্চিম সীমা সেই পুৰণি কৰতোৱা নৈয়েই আছিল; কিন্তু পূব সীমা কত আছিল সেইটো জানিব পৰা নাযায়। এইটো ঠিক যে সেই কামৰূপ ৰাজ্যৰ কলেৱৰ আগৰ কালৰ কলেৱৰতকৈ ভালেমান গুণে ঠেক হৈছিল। ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ আগছোৱাত ছানবংশী আহোমবিলাক পূবেদি অসমত সোমায়। ছুটিয়া ৰজাসকলে তেতিয়া সোৱণশিৰী আৰু দিছাং নৈৰ পূব ফালৰ ঠাই ডোখৰত ৰাজত্ব কৰিছিল আৰু তাৰ দক্ষিণ-পশ্চিম ফালৰ ঠাইত বড়ো জাতৰ সৰু সৰু ৰজা জনচেৰেকৰ ৰাজ্য আছিল। তাৰ আৰু পশ্চিমে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দক্ষিণ কূলত কছাৰী ৰাজ্য আছিল। তাৰ পশ্চিম ফালে দক্ষিণ কূলতে আৰু ছুটিয়া ৰাজ্যৰ দক্ষিণে বাৰভূঞাসকলৰ সৰু সৰু ৰাজ্য আছিল।

অসমত বাৰভূঞাসকলৰ উৎপত্তিৰ বিষয়ে কেইবাটাও মত আছে। আহোমবিলাক অসমত সোমোৱা কালত ভূঞাসকলে ব্ৰহ্মপুত্ৰ নৈৰ উত্তৰফালে আৰু ছুটিয়া ৰাজ্যৰ পূবত ৰাজত্ব কৰিছিল। এটা মত এই যে আৰিমত্ত ৰজাৰ পিছত তেওঁৰ মন্ত্ৰী সমুদ্ৰই আৰিমত্তৰ পুতেক ৰত্নসিংহক ৰাজ্যৰ পৰা খেদি দি নিজে ৰাজপাটত উঠিছিল।

আৰিমত্ত আমি ওপৰত কৈ অহা সূৰ্য্যবংশী ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম্মপালে সংস্থাপন কৰা ৰাজ্যৰ শেহ ৰজা ৰামচন্দ্ৰৰ ৰাণীৰ গৰ্ভত হোৱা পুতেক। এই আৰিমত্তই বাপেক ৰামচন্দ্ৰক নাজানি বধ কৰিছিল। আৰিমত্তৰ ৰাজধানী কামৰূপৰ বেংনাৰ ওচৰৰ বৈদ্যৰগড়ত আছিল। কামতাপুৰৰ ৰজাৰ বংশৰ ফেঙ্গুৱা নামে ৰজা এজনে আৰিমত্তক আক্ৰমণ কৰি প্ৰথমতে হাৰি তাৰ পিছত আৰিমত্তৰ দুষ্টা ৰাণী ৰত্নমালাৰ সাহায্যত আৰিমত্তক বধ কৰে। কিন্তু পিছত আৰিমত্তৰ পুতেক ৰত্নসিংহৰ হাতত ফেঙ্গুৱাই হাৰি প্ৰাণ হেৰুবায়। এই ৰত্নসিংহকে তেওঁৰ বাপেকৰ কালৰ মন্ত্ৰী সমুদ্ৰই খেদাই নিজে ৰজা হয়। সমুদ্ৰৰ পিছত পুতেক মনোহৰ ৰজা হয়। এনে প্ৰবাদ আছে যে মনোহৰৰ জীয়েক লক্ষ্মীৰ গৰ্ভত সূৰ্য্যদেৱৰ ঔৰষত দুটি লৰাৰ জন্ম হয়,। এটিৰ নাম সান্তনু, আনটিৰ নাম সামন্ত। সান্তনু বৈষ্ণৱ আৰু সামন্ত শাক্ত হল। সান্তনুৱে বেলেগ হৈ সপৰিবাৰে গৈ নগাৱৰ ৰামপুৰ বোলা ঠাইত বসতি কৰিলে আৰু সামন্ত লক্ষ্মীপুৰতে (আজিকালি যাক লখীমপুৰ বোলে) থাকিল। সামন্তৰ পিছত তেওঁৰ পুত্ৰসকলে তাতে ৰাজত্ব কৰি আছিল আৰু মধ্য-অসমত ৰাজত্ব কৰি থকা কছাৰী ৰজাই আৰু সদিয়াৰ ছুটিয়া ৰজাই তেওঁলোকৰ স্বাধীনতাত হাত দিব নোৱাৰিছিল। কিন্তু পিছত আহোম ৰজাৰ হাতত তেওঁলোকে হাৰি ৰাজ্য হেৰুৱায়। ৰাজধৰ নামে সান্তনুৰ সন্তান এজনে নগাৱৰ বৰদোৱাত বসতি কৰে। এই ৰাজধৰেই আমাৰ শঙ্কৰদেৱৰ পিতৃ কুসুমবৰৰ বাপেক।

কিন্তু গুৰুচৰিত্ৰ পুথিত বাৰভূঞাসকলৰ উৎপত্তিৰ বিষয়ে আন প্ৰকাৰ আছে। দুৰ্ল্লভনাৰায়ণ নামে কমতাপুৰৰ ৰজাৰে সৈতে ধৰ্ম্ম-নাৰায়ণ নামে গৌড়ৰ ৰজা এজনৰ ৰণ লাগে। সেই ৰণৰ অন্তত যেতিয়া শান্তি স্থাপিত হয়, তেতিয়া ধৰ্ম্মনাৰায়ণে সাতঘৰ ব্ৰাহ্মণ আৰু সাতঘৰ কায়স্থ কমতেশ্বৰক দিলে। কমতেশ্বৰ দুৰ্ল্লভনাৰায়ণে তেওঁলোকক মাটি-বাৰী ধনবস্তু দি দাঁতি কাষৰীয়া ঠাইত দেশৰখীয়া কৰি পাতিলে। তেওঁলোকৰ ভিতৰত কায়স্থ চণ্ডীবৰ গুণী আৰু কামিলা আছিল দেখি

তেৱেঁই তেওঁলোকৰ ভিতৰত প্ৰধান হৈছিল। পইমাগুৰিত তেওঁলোকৰ ঘাই ঠাই আছিল আৰু তাত তেওঁলোকে এটা বান্ধ বা মথাউৰি কৰি দিয়াত তাৰ প্ৰজা তেওঁলোকৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞ হৈছিল। তাৰ পিছত ভুটীয়াবোৰে সেই ঠাইত উপদ্ৰৱ কৰি কিছুমান মানুহ ধৰি নিছিল। সেই মানুহবোৰৰ ভিতৰত চণ্ডীবৰৰ পুতেক এজনো আছিল। চণ্ডীবৰে আন ভূঞাসকলেৰে সৈতে ভোটক খেদি গৈ সিহঁতে ধৰি নিয়া সেই মানুহবোৰ মোকোলাই আনে। ইয়াৰ পিছত চণ্ডীবৰে সেই ঠাই এৰি নগাৱঁৰ বৰদোৱাত বসতি কৰে। এই চণ্ডীবৰৰে পৰি-পৰিনাতি শঙ্কৰদেৱ। দৈত্যাৰি ঠাকুৰে কৰা শঙ্কৰদেৱৰ জীৱনচৰিত্ৰ পুথিত আছে,—

"লণ্ডাদেৱ নামে একজন আছিলন্ত।
চণ্ডীবৰ নামে তান তনয় ভৈলন্ত॥
চণ্ডীবৰে ৰাজসেৱা বিস্তৰ কৰিল।
দুৰ্লভনাৰায়ণে দেৱীদাস নাম দিল॥
দেৱীদাসে বন্ধাইলন্ত টেম্বুৱানি বন্ধে।
বৰদোৱা নামে গ্ৰাম পৰম প্ৰবন্ধে॥
কৰা সেৱা দুৰ্লভনাৰায়ণ নৃপতিৰ।
দাতা ভোক্তা জ্ঞাতা বীৰ গহীন গম্ভীৰ।
হেনয় পণ্ডিত দেৱীদাস আছিলন্ত।
ৰাজধৰ নামে তান তনয় ভৈলন্ত॥
দানী মানী গুণৱন্ত সান্ত শুভনয়।
ভৈল তিনিজন জানা তাহান তনয়॥
সূৰ্য্যবৰ পুত্ৰ ভৈল কুসুম নামত
সেহি বেলা কুসুমৰ পুত্ৰ উপজিল।
শঙ্কৰৰ বৰত পুত্ৰক লভিলন্ত।
এতেক শঙ্কৰবৰ নামক থৈলন্ত॥"

কমতেশ্বৰ দুৰ্লভনাৰায়ণৰ সৈতে যুদ্ধ কৰোঁতা ধৰ্ম্মনাৰায়ণকে গৌড়েশ্বৰ বুলি কৈছে। পুৰণি প্ৰকাণ্ড কামৰূপ ৰাজ্য ভাগি গৈ

একোখন সৰু সৰু ৰাজ্যত পৰিণত হলতো যেনেকৈ সেই সৰু ৰাজ্যবোৰৰ ৰজাবিলাকে প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰাধিপতি বা কামৰূপেশ্বৰ উপাধিৰে নিজক বিভূষিত কৰি ৰাখিছিল, পুৰণি গৌড় ৰাজ্য ভাগি গলতো তাৰ সৰু সৰু ৰজাবিলাকে নিজক গৌড়েশ্বৰ উপাধিৰে বিভূষিত কৰি ৰাখিছিল। খৃষ্টীয় অষ্টম আৰু নৱম শতিকাত উত্তৰ বঙ্গত দুজন তেনেকুৱা সৰু ৰজাই নিজক গৌড়েশ্বৰ উপাধিৰে বিভূষিত কৰাৰ কথা পোৱা যায়। বৰ্ত্তমান শ্ৰীহট্ট জিলাৰ এডোখৰো আগৰ কালত গৌড় নাম আছিল। সেই দেখি ধৰ্ম্মনাৰায়ণ যে তেনেকুৱাই এজন উত্তৰ বঙ্গৰ সৰু ৰজা আছিল সেইটো সিদ্ধান্ত কৰিব পাৰি।

কোচ ৰজাসকল যেতিয়া প্ৰবল হৈ উঠিল, তেওঁলোকে সোণকোহ আৰু বৰনৈৰ ভিতৰত থকা অনেক সৰু সৰু ৰজাক পৰাজয় কৰি সেই ক্ষুদ্ৰ ৰাজ্যবোৰ নিজৰ ৰাজ্যৰ ভিতৰুৱা কৰিছিল। সেই ৰজাবোৰক যদিও ভূঁঞা বোলা হৈছিল কিন্তু আমি ওপৰত কৈ অহা কায়স্থ ভূঞাসকলৰ সৈতে তেওঁলোকৰ সম্পৰ্ক নাই।

কালক্ৰমত যি প্ৰাচীন কামৰূপ ৰাজ্য ঠেক হৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ পশ্চিমডোখৰত মাথোন পৰিছিলগৈ, সেই কামৰূপে লাহে লাহে নাম পৰ্য্যন্ত সলাই কমতাপুৰ নাম লবলগীয়াত পৰিলগৈ। যদিও কিছু কাললৈকে কমতাপুৰ আৰু কামৰূপ দুইটা অদলবদলকৈ ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা হৈ আছিল কিন্তু পিছত তেনে নাথাকিলগৈ। সোণকোহৰ পূব আৰু পশ্চিমডোখৰ বেলেগ বেলেগ সময়ত বেলেগ বেলেগ ৰজাৰ অধীনলৈ আহিবলৈ ধৰাত ক্ৰমে কমতাপুৰ আৰু কামৰূপ এই দুই নামৰ ভিতৰত কটাছিঙা হল। গুৰু-চৰিত্ৰত লেখা কমতাৰ ৰজা দুৰ্লভ-নাৰায়ণে সম্ভৱতঃ ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ শেহ ভাগত ৰাজত্ব কৰিছিল। তেওঁৰ ৰাজ্য নিশ্চয় পিছৰ কমতা ৰজাসকলৰ ৰাজ্যতকৈ ডাঙৰ আছিল। কাৰণ তেওঁ গৌড়েশ্বৰ ধৰ্ম্মনাৰায়ণৰ পৰা পোৱা চণ্ডীবৰ আদি কায়স্থ সকলক তেওঁৰ ৰাজ্য ৰক্ষা কৰিবলৈ দাতিকাষৰীয়া নগাওঁ অঞ্চলত বহুৱাইছিল। সেইদেখি দুৰ্লভনাৰায়ণৰ দিনত কমতা ৰাজ্যৰ সীমা

পশ্চিমে কৰতোৱা আৰু পূবে বৰনৈলৈকে আছিল বুলি বুজিব পাৰি। আহোম বুৰঞ্জীতো কমতা ৰজাৰে সৈতে আহোম ৰজাৰ ৰণ লগাৰ কথা উল্লেখ আছে আৰু সেই ৰণত কমতাৰ ৰজা হাৰি নিজৰ এজনী জীয়েকক আহোম ৰজালৈ দিয়া কথা আছে। কমতাবংশী ৰজাৰ প্ৰথম-জনৰ নাম নীলধ্বজ আছিল। নীলধ্বজ এজন বামুণৰ গৰখীয়া আছিল। বামুণে সেই গৰখীয়া লৰাৰ গাত ৰাজচিহ্ন দেখি সি ৰজা হব বুলি ভৱিষ্যৎ-বাণী কৰি কৈছিল দেখি নীলধ্বজে ৰজা হৈয়েই তেওঁৰ পুৰণি প্ৰভু বামুণক আনি মন্ত্ৰী পাতিলে। তেওঁৰ ৰাজধানী কমতাপুৰত আছিল আৰু মিথিলাৰ পৰা বহুত ভাল বামুণ আনি তেওঁ তেওঁৰ ৰাজ্যৰ ভিতৰত বহুৱাইছিল। ধৰ্‌লা নৈৰ বাঁও পাৰত তেওঁৰ এই ৰাজধানী আছিল। তেওঁ পুৰণি কামৰূপ ৰাজ্যৰ অলপমান ঠাইৰ ওপৰতহে যে ৰজা আছিল এইটো বুজিব পাৰি। তেওঁৰ পিছত পুতেক চক্ৰধ্বজ ৰজা হল। চক্ৰধ্বজৰ পিছত চক্ৰধ্বজৰ পুতেক নীলাম্বৰ ৰজা হল। নীলাম্বৰ বৰ ক্ষমতাশালী ৰজা আছিল। তেওঁ পূবে বৰনদী আৰু পশ্চিমে কৰতোৱা লৈকে তেওঁৰ ৰাজ্য বহলাইছিল। আগৰ বঙ্গদেশৰ মছলমান নবাবৰ অধীন উত্তৰ পূবৰ ঠাইডোখৰো তেওঁ তেওঁৰ ৰাজ্যৰ ভিতৰুৱা কৰি লৈছিল। তেওঁ তেওঁৰ ৰাজ্যৰ অনেক উন্নতি কৰে আৰু কমতাপুৰৰ পৰা ঘোৰাঘাটলৈকে এটা ডাঙৰ আলি কৰাই দিয়ে। এই আলিয়েই আজি-কালিৰ কোচবিহাৰ, বগুৰা আৰু ৰংপুৰৰ ভিতৰৰ ঘাই বাট। নীলাম্বৰৰ সৈতে তেওঁৰ বামুণ মন্ত্ৰীৰ বিবাদ হোৱাত সেই মন্ত্ৰী পলাই গৈ গৌড়ৰ শাসনকৰ্ত্তা হুছেনছাহৰ ওচৰ পাই ষড়যন্ত্ৰ কৰি হুছেন ছাহৰ দ্বাৰাই কমতাপুৰ আক্ৰমণ কৰায়। হুছেনছাহে যুঁজত নীলাম্বৰক বলে নোৱাৰি পিছত বন্ধুভাৱ দেখুৱাই বিশ্বাসঘাটকতা কৰি নীলাম্বৰক বধ কৰি তেওঁৰ ৰাজ্য লয়। ১৪৯৮ খৃষ্টাব্দত এই ঘটনা ঘটে। বৰ-নদীলৈকে হুছেনছাহে নিজৰ তলতীয়া কৰি পুতেক হাজোক তাৰ শাসন-কৰ্ত্তা পাতি গুচি যায়। কিন্তু ইয়াৰ বছৰচেৰেকৰ পিছত হাজোৱে আহোম ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰি আহোমৰ হাতত হাৰে। তেওঁৰ আটাইবোৰ

সৈন্য ধ্বংস হয় আৰু সেই নতুন ৰাজ্য গোটেইখন মছলমানৰ হাতৰ পৰা যায়। মছলমান যোৱাৰ পিছত কিছুমান বছৰলৈকে এই ডোখৰ ঠাই কোনো এজন ডাঙৰ ৰজাৰ অধীনত নাছিল; মাত্ৰ অত্‌তত্‌ সৰুসুৰা মানুহে সুবিধা পাই প্ৰবল হৈ উঠি একোডোখৰ সৰুসুৰা ৰাজ্য কৰি ৰজা হৈ আছিল। কোচ ৰজা বিশ্বসিংহৰ দিনলৈকে এনেকুৱা ভাবেই চলিছিল। বিশ্বসিংহইহে শেহত প্ৰবল হৈ উঠি বৰনদীলৈকে এই ছোৱা দেশ নিজৰ অধীনতালৈ আনে। কোচ বা মেচ্‌ ৰাজবংশ স্থাপন কৰোঁতাজনৰ নাম হৰিয়ামণ্ডল। গুৱালপাৰ জিলাৰ খুন্টাঘাট পৰগণাৰ চিকনগাৱত হৰিয়ামণ্ডলৰ জন্ম হয়। হৰিয়াই হীৰা আৰু জীৰা নামে দুজনী তিৰুতা বিয়া কৰায়। দুইজনীয়েই বায়েক-ভনীয়েক আছিল। তেওঁলোকৰ বাপেকৰ নাম হাজো। হীৰা আৰু জীৰাৰ গৰ্ভত মণ্ডলৰ দুটা লৰা হয়। হীৰাৰ পুতেকৰ নাম বিশু আৰু জীৰাৰ পুতেকৰ নাম শিশু। হুছেনছাহে নীলাম্বৰৰ হাতৰ পৰা কমতা ৰাজ্য কাঢ়ি লোৱাৰ কিছু দিনৰ আগেয়ে বিশু আৰু শিশুৰ জন্ম হয়। হুচেনছাহৰ হাতৰ পৰা কমতা ৰাজ্য যোৱাৰ পিছত অনেক সৰু সৰু মানুহ একো একো ডোখৰ ঠাইত ৰজা হৈ উঠাৰ কথা আগেয়ে কৈছোঁ। হৰিয়া মণ্ডলৰ পুতেক বিশুৱো সেইদৰে হোৱা ৰজা। বিশু বৰ বুদ্ধিমান আৰু সাহিয়াল আছিল। সেই-দেখি তেওঁ অচিৰতে ক্ষমতাশালী ৰজা হৈ উঠিল। ১৫১৫ খৃষ্টাব্দত বিশু পৰাক্ৰমী হৈ উঠি লাহে লাহে কৰতোৱাৰ পৰা বৰনদীলৈকে তেওঁৰ ৰাজ্য বিস্তাৰ কৰে। ৰজা হৈয়েই বিশুৱে বিশ্বসিংহ নাম ললে আৰু ভায়েক শিশুক যুৱৰাজ পাতি শিৱসিংহ নাম দিলে। বিশুৱে ৰজা হৈয়েই অকল বিশ্বসিংহ নাম লৈয়েই নেৰিলে। কল্পতৰু ব্ৰাহ্মণসকলৰ অনুগ্ৰহত তেওঁ ক্ষত্ৰিয়বংশী বুলি পৰিগণিত হল আৰু গেঙ্কেলা নগণ্য হৰিয়া মণ্ডলক তেওঁ বোপাই বুলি স্বীকাৰ নকৰি মহাদেৱ শিৱৰ ঔৰসজাত সন্তান বুলি নিজক চিনাকি দিলে অৰ্থাৎ কলে যে শিৱই হৰিয়া মণ্ডলৰ ৰূপ ধৰি আৰু পাৰ্ব্বতীয়ে হীৰাৰ ৰূপ ধৰি তেওঁক জন্ম দিলে। আৰু তেওঁৰ অঙহীবঙহীয়েও ৰাজবংশী বুলি চিনাকি দিলে। বিশ্বসিংহই

চিকণগ্ৰামৰ পৰা কোচবিহাৰলৈ তেওঁৰ ৰাজধানী তুলি আনিলে। তেওঁ তেওঁৰ ৰাজ্যৰ ভালেমান উন্নতি কৰিলে। তেওঁৰ ১৮ জন কোঁৱৰ হৈছিল। ধৰকোঁৱৰৰ নাম মল্লদেৱ। মাজুকোঁৱৰৰ নাম শুক্লধ্বজ। বিশ্বসিংহৰ পিছত মল্লদেৱে নৰনাৰায়ণ নাম লৈ ৰাজপাটত উঠে আৰু ভায়েক শুক্লধ্বজক তেওঁ প্ৰধান সেনাপতি পাতে। শুক্লধ্বজ বৰ বীৰপুৰুষ আৰু ওখ মনৰ আছিল। তেওঁক চিলাৰায় বুলিও লোকে মাতিছিল।

আমি ওপৰত কৈ আহিছোঁ যে পূবে সদিয়া লখীমপুৰৰ ফালে ছুটিয়া ৰাজ্য আছিল আৰু ছুটিয়াবিলাকক যুঁজত হৰুৱাই আহোম ৰজাই ছুটিয়া ৰাজ্য নিজৰ অধীন কৰি বিয়াবাৰু আদি সম্বন্ধেৰে তেওঁলোকক লগ লগাই সৰহ ভাগক নিজৰ জাতিৰ ভিতৰুৱা কৰে। ছুটিয়া ৰাজবংশৰ সংস্থাপক-জনৰ নাম বীৰপাল। পুৰাণত উল্লেখ কৰা ভীষ্মকৰ বংশৰ বুলি তেওঁ নিজক পৰিচয় দিছিল। ছুটিয়া ৰজাসকলো একালত পৰাক্ৰমী ৰজা আছিল। আমি এইটো ভালকৈ জানিবলৈ পাওঁ যে তেৰ শতিকাৰ আদিতে সদিয়াত ছুটিয়া ৰজাসকলে ৰাজত্ব কৰিছিল আৰু তেওঁলোকৰে সৈতে আহোম-সকলৰ সততে ৰণ লাগি আছিল। ষোল শতিকাৰ আগডোখৰতহে আহোমে ছুটিয়া ৰাজ্য সমূলি গ্ৰাস কৰিব পাৰিছিল।

এই যুগত ৰচিত কোনো অসমীয়া পুথিৰ সন্তেদ আমি আজিলৈকে পোৱা নাই। এই যুগত পুৰণি কামৰূপ ৰাজ্য লণ্ডভণ্ড হৈ ভাগিছিগি ডোখৰ ডোখৰ হৈছিল। এনে স্থলত এই ডোখৰ কালত সাহিত্যৰ কিবা বিশেষ উন্নতি হৈছিল যেন মনে নধৰে আৰু কোনো গ্ৰন্থ ৰচিত হৈছিল যদিও নানা বিপ্লৱত পৰি সেইবোৰ ধ্বংস হল। কিন্তু সেই বুলি এই যুগ অসমীয়া সাহিত্য বিষয়ত এক প্ৰকাৰ শূন্য হলেও অসমীয়া বুৰঞ্জী বিষয়ত তেনে নহয়। আহোমসকল বুৰঞ্জী ৰচনা বিষয়ত অদ্বিতীয় আছিল। তেওঁলোকে নিজৰ কাৰ্য্যকলাপৰ বুৰঞ্জী পুঙ্খানু-পুঙ্খৰূপে লেখিছিল। তেওঁলোকৰ আৰ্হি লৈ অসমীয়াই অসমীয়া ভাষাত বুৰঞ্জী লেখিছিল। সেই বুৰঞ্জীবোৰ বিপ্লৱত পৰি কৰবালৈ গল। ঘাইকৈ কীৰ্ত্তিচন্দ্ৰ বৰবৰুৱাই আন আহোম বুৰঞ্জীৰে সৈতে সেইবোৰৰ মূৰ

চোবালে। তথাপি আমাৰ বিশ্বাস, এতিয়াও ভালকৈ বিচাৰিলে দুখন এখন অসমীয়াৰ ধোঁৱাচাঙত ওলাব কিজানি।

ষষ্ঠ যুগ

এতিয়া আমি ভাগ কৰা ষষ্ঠ যুগলৈ যাওঁ। এই যুগ পঞ্চদশ শতিকাৰ মাজৰ পৰা ষোড়শ শতিকাৰ মাজলৈকে। এই যুগক অসমত 'ৰেণাছেঞ্চ' আৰু 'ৰিভাইভেল অব্ লাৰ্নিং' বোলা যায়। য়ুৰোপতো এইডোখৰ কালক অৰ্থাৎ পঞ্চদশ আৰু ষোড়শ শতিকাক ৰেণাছেঞ্চ বোলে। ৰেণাচেঞ্চ মানে পুনৰ্জ্জীৱন। য়ুৰোপে 'মিডিয়াভেল এইজ্' অৰ্থাৎ মধ্যযুগৰ পৰা আহি 'মডাৰ্ণ' অৰ্থাৎ নতুন যুগত সোমাবলৈ যিডোখৰ কাল লাগিছিল তাকে 'ৰেণাছেঞ্চ পিৰিয়ড' বোলে। এই যুগত য়ুৰোপে মধ্যযুগৰ কঠোৰ আৰু সাংঘাতিক বান্ধছাটবোৰ কাটি উন্নতিৰ নতুন যুগত নতুন উৎসাহেৰে সোমাইছিলহি। বিদ্যা, জ্ঞান, স্বাধীন চিন্তা আৰু নতুন ভাবৰ উত্তেজনাই য়ুৰোপক প্ৰদীপ্ত কৰি তুলিছিল। দৰ্শন শাস্ত্ৰৰ নতুন চিন্তা, ধৰ্ম্মৰ নতুন ধাৰণা, সাহিত্য বিজ্ঞানৰ উদাৰ ভাব, মনুষ্যত্ব আৰ মনুষ্যৰ কৰ্ত্তব্যৰ ওখ আৰ্হিয়ে য়ুৰোপীয়সকলৰ মনত এটা অভিনৱ ভাব সৃষ্টি কৰি দিছিল। মনুষ্য জাতি, মনুষ্য সমাজ আৰু এই পৃথিৱীৰ বিশালতাৰ নতুন জ্ঞানে য়ুৰোপীয়সকলৰ মনত এটা বিশ্বজনীন মহান উদাৰ ভাব ওপজাই দি তোলপাৰ লগাই দিছিল। তেওঁলোকৰ মনত এনে ভাব জন্মোৱাৰ ঘাই কাৰণঃ—মধ্যযুগৰ পুৰণি সাম্ৰাজ্যৰ ধ্বংসাৱস্থা, খৃষ্টধৰ্ম্মৰ অৱনতিৰ পৰা প্ৰস্তুত হোৱা শিকলিৰ কঠোৰ বান্ধ ঢিলাসোলোকা হৈ পৰা, নতুন জাতীয় ভাব আৰু ভাষাৰ অভ্যুত্থান, গোটেই য়ুৰোপত 'ফিউডেল প্ৰথা'ৰ অন্তিমাৱস্থা, লেখা কাকত আৰু ছপাযন্ত্ৰৰ উদ্ভাৱন আৰু ব্যৱহাৰ, সমুদ্ৰ-যাত্ৰাত ব্যৱহাৰ কৰিবৰ নিমিত্তে কম্পাছ অৰ্থাৎ দিক্-নিৰ্ণয় কৰা যন্ত্ৰ প্ৰস্তুত, হিলৈত ব্যৱহাৰ কৰা কলাই-খাৰ উলিওৱা; এমেৰিক ভেম্পুচি, কলম্বচ, ভাস্কদিগামা প্ৰভৃতিৰ নতুন মহাদেশ আৱিস্কাৰ, পুৰণি টলেমিৰ (Ptolemy) জ্যোতির্বিদ্যাৰ ঠাই কপৰ্নিকান

জ্যোতির্ব্বিদ্যাই অধিকাৰ কৰা; ইত্যাদি। এই ৰেণাছেঞ্চৰ জন্ম ইটালিত হয়। তাৰ পৰা সি জাৰ্মাণি, ফ্ৰান্স, স্পেন আৰু ইংলণ্ডলৈ আহি গোটেই য়ুৰোপক নতুন জীৱন প্ৰদান কৰে। যি লেখাপঢ়া আৰু বিদ্যাচৰ্চ্চা আগেয়ে পাদ্ৰি পুৰোহিত আদি এশ্ৰেণীৰ ভিতৰত সীমাবদ্ধ আছিল, সেই লেখাপঢ়া বিদ্যাচৰ্চ্চা ৰজা-প্ৰজা ডাঙৰীয়া সদাগৰ আদি সৰ্ব্বসাধাৰণৰ সম্পত্তি হল। ইটালিত পেট্ৰাৰ্কৰ 'লিৰিক্‌ছ্' অৰ্থাৎ গীতি-কবিতা, বকাচিয়ৰ সাধুকথা, ডান্টেৰ ডিভাইন কমেদি; বুৰঞ্জী লেখাত প্ৰথম ইটালীয় ভাষা ব্যৱহাৰ কৰোঁতা গিয়ভেনি ভিলেনিৰ বুৰঞ্জী; এৰিয়ষ্টৰ অৰ্লেণ্ডো ফিউৰিয়ছো নামৰ কবিতা গ্ৰন্থ; ৰাফেল, টিছিয়ান, কৰিজিওৰ চিত্ৰপট; ডনেটিলো আৰু মাইকেল এঞ্জোলোৰ ভাস্কৰ বিদ্যা, এলবাৰ্টি, ডাভিনিচি; টচ্‌কেনেলি আৰু ডা পৰ্টাৰ বৈজ্ঞানিক আৱিষ্কাৰ; টেলেছিও, ব্ৰূণো আৰু কেম্পেনিলাৰ দাৰ্শনিক চিন্তা; মেকিয়াভেলি আৰু গুইচিয়াডিনিৰ সমাজৰ দোষ বিশ্লেষণ আৰু সমালোচনা। জাৰ্মাণিত, ৰিউক্লিন, মেলেঞ্চথন আৰু ইৰাছ্‌মছ্ আদিৰ কিতাপ; সৰ্ব্বসাধাৰণৰ ভিতৰত বাইবোল পঢ়া প্ৰচাৰৰ পৰা 'ৰিফৰ্মেছন'ৰ আবিৰ্ভাৱ। স্পেনিয়াৰ্ডবিলাকৰ দ্বাৰাই গ্ৰেনেডা জয় আৰু কেচ্‌টাইল আৰু এৰেগণৰ ৰাজমুকুটৰ সম্মিলন, ছৰ্ভেন্টিছৰ ডন্‌কুইক্‌জট কিতাপ; লপে-ডি ভেগা আৰু কল্ডিৰণৰ নাট; কেমিয়নছ্‌ৰ মহাকাব্য; ভেচ্‌পুচি আৰু কলম্বছৰ আমেৰিকা দেশ আৱিষ্কাৰ (অৱশ্যে আমি ইয়াত স্পেন পৰ্ত্তুগাল দুইকো একে কৰি ধৰিলোঁ)। ফ্ৰান্সত—ডি অবিনেৰ আৰু ৰেনিয়েৰৰ বিদ্ৰূপাত্মক লেখা, মন্‌টেইনৰ ৰচনা, ইটালিৰ এৰিয়েণ্ট, স্পেনৰ চৰ্‌ভেণ্টিচ্, হলণ্ডৰ ইৰাছ্‌মছ্, জাৰ্মাণিৰ লুথাৰ আৰু ইংলণ্ডৰ ছেক্সপীয়েৰৰ সৈতে তুলনা কৰিব পৰা ৰেবেলে, ট্ৰুৱনেৰ, ইটিএনি, ডুই স্কেলিগৰ, দলেট, মুৰেট, কুজা, কেল্‌ভিন্ ৰেমছ্, কাচাবন, ছাওমিজ আদিৰ কিতাপ। হলণ্ডত—পৰ্‌বছ্, ৰুবেনচ্ আৰু ভেনডাইকৰ চিত্ৰপট; ইৰেছ্‌মছ্ গ্ৰাটিয়চ হিনচিয়চ আৰু লিপ্‌চিয়ছৰ ৰচনা। ইংলণ্ডত ছেক্সপীয়েৰ, মাৰ্লো আৰু বেন্‌জন্‌চন আদিৰ নাট;

বেকনৰ ৰচনা, মিল্টনৰ কাব্য; ৰলে, ড্ৰেক আৰু হাকিন্সৰ সমুদ্ৰ-ভ্ৰমণ; ইত্যাদি এই ৰেণেছেঞ্চ যুগত সাধিত হয়।

কিন্তু ধৰ্ম্মপ্ৰাণ ভাৰতবৰ্ষত ৰেণেছেঞ্চ দেশ আৱিষ্কাৰ কৰাত, দেশ জয় কৰাত বা পৃথিৱী প্ৰদক্ষিণ কৰাত অথবা সাহিত্য বিজ্ঞান মাথোন চৰ্চ্চা কৰাত নহয়। ভাৰতবৰ্ষৰ ৰেনেছেঞ্চ ৰিফৰ্মেছনত অৰ্থাৎ জ্ঞান-বিদ্যা, সাহিত্য-চৰ্চ্চা, ধৰ্ম্মসংস্কাৰ আৰু ধৰ্ম্মপ্ৰচাৰতহে। সেই ধৰ্ম্মসংস্কাৰ আৰু প্ৰচাৰৰ নিমিত্তে যি সাহিত্য আৰু জ্ঞান চৰ্চ্চাৰ আৱশ্যক হৈছিল, সেই সাহিত্য আৰু জ্ঞান-চৰ্চ্চাহে ভাৰতত প্ৰচলিত হৈছিল। সেইদেখি ভাৰতৰ ৰেণেছেঞ্চ জাৰ্মাণিৰ ৰিফৰ্মেছনৰে সৈতেহে সৰহ ভাগ মিলে। হিন্দুৰ সকলো বিষয় ধৰ্ম্মৰে সৈতে সানমিহলি। হিন্দুৰ উঠা, বহা, খোৱা, চলা, আচাৰ, ৰীতি, নীতি, সকলোবোৰ ধৰ্ম্মৰ সূতাৰে গঁথা। এনে স্থলত হিন্দুৰ ৰেণেছেঞ্চ আৰু ৰিফৰ্মেছন যে ধৰ্ম্মপ্ৰাণ হব তাত আশ্চৰ্য্য কি? একে পৃথিৱীৰ অধিবাসী গুৰিতে একেটা ডালৰে ঠালঠেঙুলি। য়ুৰোপীয় আৰ্য্য ইটালিয়েন, স্পেনিছ, ডছ্, জাৰ্মাণ, ফ্ৰেন্স আৰু ইংৰাজৰ ভিতৰত নৱজীৱনৰ যি ঢৌ উঠিল, তেনেকুৱা ঢৌ আৰ্য্য হিন্দু ভাৰতবাসীৰ ভিতৰতো একে সময়তে উঠিল। য়ুৰোপীয়সকলৰ দৰে ভাৰতবাসীও নতুন প্ৰাণেৰে অনুপ্ৰাণিত, নতুন বলেৰে বলীয়ান, নতুন উৎসাহেৰে উৎসাহিত হৈ উঠিল। কিন্তু প্ৰভেদ এই যে য়ুৰোপৰ ৰেণেছেঞ্চ সৰহ ভাগ সাংসাৰিক ঐহিক আৰু বৈষয়িক। ভাৰতৰ ৰেণেছেঞ্চ গোটেইটো পাৰলৌকিক, পাৰত্ৰিক আৰু আধ্যাত্মিক। য়ুৰোপৰ সেই নতুন উদ্দীপনা, ধৰ্ম্ম, কৰ্ম্ম, বিষয়, বৈভৱ, বীৰত্ব, কৃতিত্ব আদিৰে সৰ্ব্বতোমুখী। ভাৰতৰ উদ্দীপনা মাথোন ধৰ্ম্ম, পৰলোক, মুক্তি আৰু ধৰ্ম্ম সম্বন্ধীয় যি হয় তাৰে একাগ্ৰ। বৌদ্ধ ধৰ্ম্মৰ জীৰ্ণাৱস্থা আৰু জড়তাৰ পিছত ভাৰতবৰ্ষই যি পুনৰ্জ্জীৱন লাভ কৰিছিল সেই পুনৰ্জ্জীৱনৰ আগৰণুৱা মহাত্মা শঙ্কৰাচাৰ্য্য। দক্ষিণ ভাৰতৰ পশ্চিমপাৰে মালাবাৰত শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ জন্ম হয়। বিহাৰৰ পৰা দক্ষিণভাৰতলৈ আহি বৌদ্ধ-ধৰ্ম্মৰ বিপক্ষে মানুহক উদগোৱা আৰু পিছত গোটেই ভাৰতত হিন্দু

ধৰ্ম্মৰ উপদেশ দি ফুৰা কুমাৰিল ভট্ট শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ গুৰু আছিল। ২৩ বছৰ বয়সত হিমালয় পৰ্ব্বতৰ কেদাৰনাথত শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ মৃত্যু হয়। তেওঁ শিৱৰ উপাসনা আৰু পূজা প্ৰচাৰ কৰিছিল। তুঙ্গভদ্ৰা নৈৰ মুখত মহীশুৰৰ পশ্চিমঘাটৰ শৃঙ্গিৰি পৰ্ব্বতত শঙ্কৰাচাৰ্য্যই প্ৰধান মঠ স্থাপন কৰে আৰু উত্তৰে হিমালয়ৰ বৈদ্যনাথত, পশ্চিমে কাথিৱাৰত আৰু পূবে উৰিষ্যাৰ পুৰীতো তেওঁ মঠ স্থাপন কৰিছিল।

ৰামানুজঃ শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ পিছত ৰামানুজে দক্ষিণ-ভাৰতত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম প্ৰচৰৰ কৰে। আজিকালিৰ মাদ্ৰাজৰ ওচৰৰ গাঁও এখনত প্ৰায় ১১৫০ খৃষ্টাব্দত ৰামানুজৰ জন্ম হয়। তাৰ পৰা তেওঁ ত্ৰিচিনপলীৰ ওচৰৰ শ্ৰীৰঙ্গপট্টনলৈ গৈ তাত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম স্থাপন কৰে আৰু সংস্কৃত ভাষাত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ অনেক পুথি ৰচনা কৰে। ইয়াৰ পিছত তেওঁ নিজৰ জন্মভূমি পৰিত্যাগ কৰি ভাৰতৰ নানা ঠাই ফুৰি মানুহক শিৱপূজা এৰি বিষ্ণুপূজা কৰিবলৈ উপদেশ দি ফুৰিছিল। শৈৱ চোলা ৰজাই তেওঁক বধ কৰিব খোজাত তেওঁ তাৰ পৰা পলাই গৈ মহীশুৰ পালে আৰু তাত বিষ্ণুপূজা প্ৰচাৰ কৰি জৈনধৰ্ম্মী ৰজাক বৈষ্ণৱ কৰিলে। ৰামানুজে ঘাইকৈ বামুণ আৰু ওখ জাতৰ মানুহৰ মাজত ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰিছিল। ৰামানুজপন্থীয়া মানুহক শ্ৰীবৈষ্ণৱ বোলে আৰু তেওঁবিলাকৰ গুৰু কাঞ্জিভৰামত থাকে।

ৰামানন্দঃ ৰামানুজৰ প্ৰায় এশবছৰৰ পিছত তেওঁৰ শিষ্য ৰামানন্দই উত্তৰভাৰতত এক অদ্বিতীয় ঈশ্বৰ বিষ্ণুৰ পূজা প্ৰচাৰ কৰে। তেওঁ যদিও অনেক দেশত ফুৰিছিল, তথাপি ঘাইকৈ তেওঁ পুণ্যস্থান কাশীত বাস কৰিছিল। ৰামানন্দই তেওঁৰ গুৰু ৰামানুজৰ দৰে বামুণ আৰু আন ওখ শ্ৰেণীৰ মানুহৰ মাজত ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰিয়েই ক্ষান্ত নাছিল। সকু জাতৰ মানুহৰ মাজতো তেওঁ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰিছিল। তেওঁ সেইদেখি সকলোৰে বুজিব পৰাকৈ হিন্দী ভাষাত ধৰ্ম্মপুথি ৰচনা কৰিছিল। তেওঁৰ বাৰজন শিষ্য আছিল। তেওঁলোক নীহকুলীয়া। তেওঁৰ ধৰ্ম্মপ্ৰচাৰ আমাৰ শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্ম্মপ্ৰচাৰৰ নিচিনা উদাৰ আছিল। অসমৰ বৈষ্ণৱ-সকলে ৰামানন্দক সেইদেখি ভাৰতবৰ্ষৰ চাৰিদিশে চাৰিজন ঈশ্বৰৰ অৱতাৰ ধৰ্ম্মপ্ৰচাৰকৰ ভিতৰত ধৰিছিল। গুৰুচৰিত্ৰ পুথিত লেখা আছে, "পূবে শঙ্কৰ, পশ্চিমে চৈতন্য, দক্ষিণে ৰামানন্দ স্বামী, উত্তৰে হৰিব্যাস",—এই চাৰি অৱতাৰ। ৰামানন্দৰ বাৰজন শিষ্যৰ ভিতৰৰ কবিৰ ঃ এজন (১৩৮০-১৪২০ খৃষ্টাব্দ)। গোটেই দেশত একমাত্ৰ ঈশ্বৰ বিষ্ণুৰ পূজা কৰিবৰে প্ৰচাৰ কৰিছিল। তেওঁৰ সময়ত উত্তৰ-ভাৰতত মছলমানৰ আধিপত্য বিস্তাৰ হৈ পৰিছিল। কবিৰে হিন্দু আৰু মছলমানক ধৰ্ম্মৰ একেডাল ডোলেৰে বান্ধি একে কৰিবৰ চেষ্টা কৰিছিল। তেওঁ জাতিভেদ আৰু মূৰ্ত্তিপূজাৰ বিৰুদ্ধে মানুহক উপদেশ দি কৈছিল যে মূৰ্ত্তিপূজা পাপ কাম। তেওঁ কৈছিল—"ঈশ্বৰ কেৱল একেজন; সেই এক ঈশ্বৰক হিন্দু আৰু মছলমান দুয়ো দলে পূজা কৰিব লাগে। ঈশ্বৰ মানুহৰ হৃদয়তহে থাকে, হাতেৰে সজা মন্দিৰত নহয়।" এনে প্ৰবাদ আছে যে কবিৰ মৰিলত তেওঁৰ শৰটো হিন্দুৱে হিন্দুৰ বুলি পুৰিব খুজিছিল আৰু মছলমানে মছলমানৰ বুলি কবৰ দিব খুজিছিল। দুই দলে এইদৰে বাকবিতণ্ডা কৰি থকাৰ পিছত যেতিয়া শৰটো ঢকা কাপোৰখন দাঙি চোৱা গল, তেতিয়া তেওঁলোকে দেখিলে যে শৰটোৰ ঠাইত মাথোন গোটাচেৰেক সুন্দৰ ফুলহে পৰি আছে। সেই ফুলৰ আদখিনি হিন্দুৱে পবিত্ৰ থান বাৰানসীত পুতিলে আৰু বাকী আধা মছলমানসকলে ধুমধাম কৰি কবৰ দিলে।

শঙ্কৰদেৱে মাধৱদেৱকে আদি কৰি ভকতসকলৰ সৈতে দ্বিতীয়বাৰ তীৰ্থযাত্ৰা কৰিবলৈ যাওঁতে কবিৰৰ মঠ পাই কবিৰৰে সৈতে সাক্ষাৎ কৰাৰ কথা গদ্য 'গুৰু-চৰিত্ৰ' পুথিত এইদৰে লেখিছে, ঃ—"কবিৰাৰ মঠ পাইছে। তেওঁ ঘৰত নাছিল। নাতিনীয়েকত বাতৰি সোধাত নাই বুলি জনাই মনত বৰ দুখ কৰিছে। ভাগ্যহীন কবিৰাই শ্ৰীচৰণৰ পদৰজ লবলৈ নাপালে। তেওঁৰ ভাগ্য বৰ মন্দ। এই প্ৰকাৰে আক্ষেপ কৰি মাথাৰ পাগুৰিটি হাতত লৈ চৰণৰ ধূলি পাবলৈ আশা কৰি আঁঠু লৈছেহি। গুৰুৱে জনাইছে,' সখি! পদৰজ দিয়ক। ভকতৰ বাঞ্ছা পূৰ্ণ কৰি পদধূলি দি ওলাই আহিছে। বাটত কবিৰাক

লগ পাইছে। পূৰ্ব্বৰ পৰিচয় নথকা হেতু আলাপ কৰিবলৈ নহল। কবিৰাই গুৰুজনক দেখি বহু বেলি চাই আছিল। শঙ্কৰদেৱেও কবিৰাক বৈষ্ণৱ প্ৰকৃতি দেখি চিনি পাই ভকতসকলক জনাইছে, এইজনেই মহাভক্ত কবিৰা। গুৰুজন ভকত সমন্বিতে চলি গল। কবিৰাই নেদেখা নোহোৱালৈকে নিৰীক্ষণ কৰি আছিল। গৃহলৈ গৈ পৌত্ৰীৰ মুখে জানিব পাৰি মনত দুখ কৰিছে।"

দৈত্যাৰি ঠাকুৰ প্ৰণীত শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ চৰিত্ৰ-পুথিত আছে,—

"আত অনন্তৰ শুনা সাধু নৰ
শঙ্কৰ মাধৱ দুই।
চলন্তে পথত কৃষ্ণ-লীলা যত
সুমৰি আনন্দ হুই ॥
প্ৰেমৰ ভৰত সমস্ত লোকত
কৃষ্ণৰ চৰিত্ৰ কই।
চলন্ত শঙ্কৰ পাইলা অনন্তৰ
কবিৰাৰ থান গই ॥
স্ত্ৰী এক দেখিল তাহাতে পুছিল
কবিৰাৰ কোন আছে।
তাসম্বাৰ বাণী শুনি অনুমানি
তায়ো বুলিলেক পাছে ॥
আৰা সব বিষ্ণু ভকত এতেকে
কবিৰাক পুছিলন্ত।
কবিৰাৰ জীৱ নাতিনী আমিতো
এহি সব কহিলন্ত ॥
তোৰা সব কোন দেশী কি কাৰণে
কোন আছে কবিৰাৰ।
বুলিয়া পুছিলা তাৱায়ো কহিলা,
পুছিলোহোঁ দেখিবাৰ ॥
তায়ো বিচক্ষণ তাহাৰ বচন
মহা মূহুতৰ শুনি।

আৰা সব মহা বৈষ্ণৱ বুলিয়া
জানিলা মনত গুণি ॥
স্বামীৰ শিৰৰ পাগগাছ আনি
মাটিত পাৰিয়া দিল।
ইহাতে চৰণ মচিয়োক সবে
কাৰুণ্য কৰি বুলিল ॥
আমাৰ খচম দুভাগী পৰম
তোৰাক নপাইলে লাগ।
এহি পাগ মাথে লৈলে পাইলে ধূলা
মিলিবে তাহাৰো ভাগ ॥
কাৰুণ্য বচন শুনিয়া তাহান
শঙ্কৰে বোলে চাহিয়া।
প্ৰথমে পাগৰ ওপৰত ভৰি
ৰাম ৰাম গুৰু দিয়া ॥
বোলন্ত গুৰুৱে দিয়ো তোমৰায়ে
কিয়ো পাৱ দিবোঁ আমি।
অন্যাঅন্যি কৰি দুইহন্তো বোলন্ত
পাগে পাৱ দিয়ো তুমি ॥
শঙ্কৰে বোলন্ত ৰামৰাম গুৰু
পাগত পাৱ নেদিল।
সকৰুণ মনে শঙ্কৰে চৰণে
সিটো পাগ পৰশিল ॥
কবিৰ নাতিনী গুৱা-পাণ আনি
তাৰাসকলক দিল।
অনেক সাদৰি আঁঠু জানু পাৰি
প্ৰেম মনে প্ৰণমিল ॥
যি মতে পাগৰ ধূলা নপৰয়
লাস কৰি চপাই নিল।
তাৰা সবো তাঙ্ক মধুৰ বচনে
আশ্বাস কৰি চলিল ॥"

আপোনাসকলে দেখিব যে এই দুই পুথিৰ কথাত অলপ অমিল আছে। মিলৰ ভিতৰত এইটো যে শঙ্কৰদেৱে কবিৰৰ ঠাই পাইছিলগৈ আৰু কবিৰৰ নাতিনীয়েকেৰে সৈতে তেওঁলোকৰ দেখা হৈছিল, কিন্তু কবিৰৰ সৈতে দেখা হোৱা নাছিল। গদ্য-পুথিত আছে যে কবিৰ সেই সময়ত ঘৰত নথকা বাবেহে তেওঁৰে সৈতে শঙ্কৰদেৱৰ দেখা হোৱা নাছিল আৰু শঙ্কৰদেৱ সশিষ্যে কবিৰৰ ঘৰৰ পৰা ওলাই আহিলত বাটত কবিৰৰে সৈতে দেখা হৈছিল কিন্তু আগৰ পৰিচয় নথকা বাবে কোনো কথাবাৰ্ত্তা নহল। দৈত্যাৰি ঠাকুৰৰ পুথিত কিন্তু এই কথা নাই। কবিৰৰে নাতিনীয়েকৰ খচম অৰ্থাৎ গিৰিয়েক ঘৰত নথকা বাবেহে তেওঁৰে সৈতে শঙ্কৰদেৱৰ দেখা নোহোৱা কথা আছে। সেই সময়ত কবিৰ ঘৰত নথকাৰ উল্লেখ নাই। আমি কিন্তু ইয়াৰ দ্বাৰাই সেই কালত কবিৰ জীয়াই নথকাটোৰহে আভাষ পাইছোঁ। শঙ্কৰদেৱেও যে সেই কথা নাজানিছিল এনে অনুমান নহয়; কাৰণ তেওঁ মহাবৈষ্ণৱ কবিৰৰ থান দৰ্শন কৰি তেতিয়া কবিৰৰ কোন আছে এই কথাহে জানিব খুজিছিল।

"স্ত্ৰী এক দেখিলা তাহান্ত পুছিল
কবিৰাৰ কোন আছে।"

দৈত্যাৰি ঠাকুৰৰ কথাৰ সপক্ষে আৰু এটা প্ৰমাণ আছে,—কবিৰৰ জন্ম ১৩৮০ আৰু মৃত্যু ১৪২০ খৃষ্টাব্দত। শঙ্কৰদেৱৰ জন্ম ১৪৪৯ আৰু আৰু মৃত্যু ১৫৬৮ খৃষ্টাব্দত। ইয়াৰ দ্বাৰাই জনা যায় যে শঙ্কৰদেৱৰ জন্মৰ ২৯ বছৰৰ আগেয়েই কবিৰৰ মৃত্যু হৈছিল। যদি কবিৰৰ মৃত্যুৰ এই চন ঠিক হয়, তেন্তে কবিৰকে সৈতে শঙ্কৰদেৱৰ দেখা হোৱাটো অসম্ভৱ। এইদেখি গদ্য চৰিত্ৰ-পুথিৰ কথা ঠিক নহয় বুলি আমাৰ মনে ধৰিছে।

শঙ্কৰদেৱ ঃ ১৩৭১ শকৰ কাতিৰ সংক্ৰান্তি, অমাবস্যা তিথি, বৃহস্পতিবাৰ, মাজনিশা শঙ্কৰদেৱৰ জন্ম হয়। তেওঁৰ বাপেকৰ নাম কুসুম্বৰ আৰু মাকৰ নাম সত্যসন্ধা। কুসুম্বৰ বিখ্যাত চণ্ডীবৰ ভূঞাৰ পৰিনাতি। কুসুম্বৰৰ দুই ভাৰ্য্যা আছিল। এজনাৰ নাম সত্যসন্ধা আৰু

আন জনাৰ নাম অনুধৃতী। সত্যসন্ধাৰ গৰ্ভত শঙ্কৰদেৱ আৰু অনুধৃতীৰ গৰ্ভত বনগয়াগিৰীৰ জন্ম হয়। বহু কাল সত্যসন্ধাৰ সন্তান নোহোৱা দেখি কুসুম্বৰে সন্তানৰ আশাত অনুধৃতীক বিবাহ কৰাইছিল। কোনো কোনো চৰিত্ৰ-পুথিত আছে যে শঙ্কৰদেৱৰ জন্মৰ পিছতে মাক সত্যসন্ধা ঢুকায় আৰু কোনো চৰিত্ৰ-পুথিত আছে যে শঙ্কৰদেৱলৈ ছোৱালী খোজাৰ পিছত ঢুকায় আৰু কোনো পুথিত আছে যে বিবাহৰ কিছু দিনৰ পিছতহে ঢুকায়। সি যি নহওক, এইটো ঠিক যে শঙ্কৰদেৱৰ বুঢ়ীমাক খেৰসুতীয়ে শঙ্কৰদেৱক তুলিতালি ডাঙৰদীঘল কৰে। দৈত্যাৰি ঠাকুৰে কৰা চৰিত্ৰ-পুথিত আছে—

"কতো দিন কুসুম গৈলন্ত পৰলোক॥
দেখিলা ভাৰ্য্যাই তান মৰি গৈলা স্বামী।
মনত হৰিষে তেহোঁ গৈলা অনুগামী॥
কুসুমৰ মাতৃ শঙ্কৰৰ বুঢ়ী আই।
তেহেঁা তুলিলন্ত বৰ ভৈল দুয়ো তাই॥"

বাৰ বছৰ বয়সলৈকে শঙ্কৰে লেখা-পঢ়া নিশিকি উমলি কাল কটাইছিল। এদিন তেওঁ ভাত খাবলৈ বহোঁতে খেৰসুতী বুঢ়ী আয়ে তেওঁক কলে—"বোপা! তুমি পঢ়িব লাগে। আমাৰ বংশত উপৰিপুৰুষ সকলো পণ্ডিত। তোমাৰ এতিয়া ইমান বছৰ হল। তুমি নপঢ়িলে মূৰ্খ হৈ থাকি বংশৰ গ্লানি আনিবা আৰু তুমি ভৱিষ্যতত দৰিদ্ৰ হৈ দুখত কাল কটাব লাগিব। ভ্ৰাতৃয়ে ধনসম্পত্তিৰ ভাগ পায়। বিদ্যাধন কোনোৱে ভাগ কৰিব নোৱাৰে। চোৰেও চুৰ কৰিব নোৱাৰে।"

শঙ্কৰে বুঢ়ীমাকৰ এই কথা শুনি উত্তৰ দিলে—"কোন পণ্ডিতৰ ওচৰত পঢ়িব লাগে, মোক পঠিয়াই দিয়ক। মই অতি অলপ দিনৰ ভিতৰতে পঢ়ি আপোনাসকলক মনত সন্তোষ দিম।" এই কথা শুনি বুঢ়ীমাকে ভাল দিন-ক্ষণ চাই মহেন্দ্ৰকন্দলিৰ পঢ়াশালিত পঢ়িবলৈ ঠিক কৰি দিলে। ভাদ মাহৰ বৃহস্পতিবাৰে গুৰুলগ্ন চাই শঙ্কৰৰ বিদ্যাৰম্ভ হল আৰু সেই

দিনাই তেওঁ ক, খ আদি ব্যঞ্জনবর্ণ শিকিলে।* এদিন শঙ্কৰে অকল ব্যঞ্জনবর্ণ জোটাই এটি পয়াৰ কৰি কন্দলিক দিয়াত কন্দলিয়ে মনত বৰ সন্তোষ পাই আচৰিত হল।

চৰিত্র-পুথিত লেখা আছে যে এদিন একাদশী তিথিত সকলো ছাত্ৰে পাঠ শেষ কৰি ঘৰাঘৰি গল, কিন্তু শঙ্কৰে পঢ়াশালিতে শুই থাকিল। তেওঁৰ শৰীৰত ৰ'দ পৰাত এটি সৰ্পই ফণাৰে ছাঁ দি আছিল। এনেতে মহেন্দ্ৰকন্দলি আহি দেখা পালত সাপটো গুচি গল। সেই দিনাৰ পৰা কন্দলিয়ে শঙ্কৰক শঙ্কৰদেৱ বুলিবলৈ ছাত্ৰসকলক আজ্ঞা শুনাই দিলে আৰু কলে যে আজিৰ পৰা শঙ্কৰে পঢ়াশালি মচিব নালাগে। এদিন ৰাঘৱাচাৰ্য্য পণ্ডিত পঢ়াশালিলৈ আহোঁতে ছাত্ৰবিলাকে তেওঁক এই বুলি গোচৰ দিলে যে সিহঁতৰ অধ্যাপক কন্দলিয়ে শূদ্ৰিৰ লৰা শঙ্কৰক শঙ্কৰদেৱ বুলি মাতিবলৈ সিহঁতক আজ্ঞা দিছে আৰু পঢ়াশালি মচিব নালাগে বুলি কৈছে। আচাৰ্য্যই এই কথা শুনি কন্দলিৰ ওপৰত খং কৰিছিল। কিন্তু ৰাতি আচাৰ্য্যই শুই থাকোঁতে সমাজিকত দণ্ড পাই পিছ দিনা শঙ্কৰদেৱৰ ওচৰত ক্ষমা প্ৰাৰ্থনা কৰিছিল বুলি চৰিত্ৰ-পুথিত আছে। শঙ্কৰদেৱে চৌষষ্টি দিনৰ ভিতৰতে ব্যাকৰণ পুৰাণ কাব্যাদি নানা শাস্ত্ৰ পঢ়ি শেষ কৰাৰ কথা চৰিত্ৰ-পুথিত লেখিছে। সি যি নহওক এইটো নিশ্চয় যে তেওঁ অতি অলপ কালৰ ভিতৰতে অধ্যাপকৰ ওচৰত সেইবোৰ শাস্ত্ৰ পঢ়ি শেষ কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱে পঢ়া শেষ কৰি পঢ়াশালি এৰি অহাৰ পিছত পিতৃ কুসুম্বৰে কন্দলিক মতাই আনি খুৱাই-বুৱাই দক্ষিণা দি বিদায় দিছিল। পঢ়াশালিত পঢ়া কালতে শঙ্কৰদেৱে

* "গৃহক আসিয়া পাছে ভোজন কৰন্ত।
সেহি সময়ত তাঙ্ক গোসাঁনী মাতন্ত॥
শুনৰে টামন তই উমলি ফুৰস।
এতমান ভৈলি আসি এভো নপৰস॥
হেন শুনি শঙ্কৰে পঢ়িবে নিতে যান্ত।
ক কালি পৰ্য্যন্তে ফলা সবে পঢ়িলন্ত॥

যোগশাস্ত্ৰ পাই পঢ়ি যোগ অভ্যাস কৰি তাত পাৰদৰ্শিতা লাভ কৰিছিল। এদিন তেওঁ যোগাসনত বহি কুম্ভক যোগ অভ্যাস কৰাত তেওঁৰ দেহৰ গহনাদি ছিগি গৈছিল আৰু বাঁওহাতৰ বুঢ়াআঙুলি মাটিত দি ভৰ দি থিয় হোৱাত পাৱ ওপৰলৈ উঠা দেখি দৰ্শক লোকসকল আচৰিত হৈছিল। দৈত্যাৰি ঠাকুৰ বিৰচিত পুথিত আছে—

"প্ৰাণ অপান সমান উদান আদি কৰি বায়ুচয়।
বশ্য কৰিলন্ত, চলাইবে পাৰন্ত যি বায়ু যৈত লাগয়॥
বায়ুক ক্ষেপিয়া, উশাস ধৰিয়া, আসন ভিৰি হৰিষি।
থাকন্ত সদায়, সুনিশ্চল কায়, দিন দুই চাৰি বসি॥
জলে বুৰ দিয়া, থাকন্ত বসিয়া, জলৰ ভিতৰে যাই।
জল দূৰ কৰি, পৰ দুই চাৰি, জলে নিভিজয় কায়॥
বস্ত্ৰো নিভিজয়, শুখানে থাকয়, উঠন্ত পুনু জলৰ।
বাহু প্ৰদেশত, সৰসে বান্ধন্ত. নবীন ডোৰে পাটৰ॥
বায়ু ক্ষেপি নিয়া, বাহু ওফন্দায়া, বায়ুৰ লন্ত প্ৰমাণ।
নৰ পাট ডোৰ, ছিণ্ডি ঝটৰাই, পৰে কতো দূৰমান॥

পঢ়িলন্ত আনো যত পঢ়িবে লাগয়।
সন্ধি সংজ্ঞা সাধিবে লাগিলা মহাশয়॥" * * ০
সেই দিনা ধৰি উমালিবেক নযান্ত।
পৰম যতনে গুৰু গৃহত পঢ়ন্ত॥
বাৰেক দেখাই দিলে এতেকে পাৰন্ত।
অতি অনায়াসে গুৰু তাহাক পঢ়ান্ত॥
পঢ়িলেও নিৰন্তৰে শাস্ত্ৰ সমস্তয়।
অপ্ৰমাদী পণ্ডিতে ভৈলন্ত মহাশয়॥
অবিৰতে সমস্ত শাস্ত্ৰক বিচাৰন্ত।
শাস্ত্ৰালাপ বিনে আন কৰ্ম্ম নাচৰন্ত॥
শাস্ত্ৰৰ তত্ত্বক জানি মনত হৰিষে।
পৰলোক হিতমাত্ৰ চিন্তা অহৰ্নিশে॥
ধৰ্ম্মত সদায় ৰাতি কৃপাময় মন।
শিশু হন্তে ধৰ্ম্ম মাত্ৰ কৰন্ত সঘন॥ (দৈত্যাৰি ঠাকুৰ)

আনো আনো মত, কৰন্ত সতত, বায়ু সমে ক্ৰীড়া আতি।
যোগ শাস্ত্ৰ মত, থৰি যোগ যত, আচৰন্ত দিনে-ৰাতি ॥
ধ্যান ধাৰণা, সমাধি আসন, প্ৰাণায়াম আদি যত।
বিষয়ত ৰতি, ত্যজিয়া সম্প্ৰতি, আচৰা মাত্ৰ সতত ॥
শৰীৰৰ ছয়, চক্ৰক ছিণ্ডন্ত, মনত কৰি নিয়ম।
পাছে ভাগৱত, শাস্ত্ৰক পাইলন্ত, সবাতো কৰি উত্তম ॥
ভাগৱত তত্ত্ব, জানিয়া পাছলৈ, এৰিলা যোগ অভ্যাস।

শঙ্কৰদেৱ দেখিবলৈ সুপুৰুষ আছিল আৰু তেওঁৰ গাৰ বৰণ কেচাসোণৰ বৰণ যেন আছিল।*

মাধৱদেৱ ইয়াৰ পিছত শঙ্কৰদেৱে সূৰ্য্যৱতী নামৰ এটী কায়স্থ কন্যা বিবাহ কৰি গৃহস্থী হল। গৃহস্থাশ্ৰম ধৰ্ম্ম তেওঁ অতি সুন্দৰকৈ আচৰণ কৰি এজন আৰ্হি গৃহস্থ হৈছিল।

শঙ্কৰদেৱ যেনে শুৱনি পুৰুষ আছিল, তেওঁৰ গাত তেনে বলও আছিল। * চৰিত্ৰ-পুথিত আছে,—"এদিন তেওঁ কমলি-ধৰা পৰমানন্দ

* "দেখিতে সুন্দৰ গৌৰবৰ্ণ কলেৱৰ।
কৰন্ত প্ৰকাশ আতি সূৰ্য্য সমসৰ।
ৰূপ দেখি কন্দৰ্পৰো দৰ্প হোৱে ছন্ন।
সৰ্ব্বজন ৰঞ্জি থাকে মধুৰ বচন ॥
গমন গম্ভীৰ নেত্ৰ কমলৰ পাসি।
চন্দ্ৰ সম বদন প্ৰকাশে অল্প হাসি ॥
সুবোধ সুথিৰ ধীৰ গম্ভীৰ সাগৰ।
প্ৰীতি বাঢ়ি যায় তান্ত সমস্তে লোকৰ ॥" (দৈত্যাৰি ঠাকুৰ)
'দৰশিতে সুন্দৰ, গৌৰ কলেৱৰ, যৈচন সুৰ পৰকাশ।
সকলো সভাসদ, ৰঞ্জন যাকেৰি, দৰশনে পাপ বিনাশ ॥
বিনা অঙ্গ ভূষণ, দেখিতে সুশোভন, গহীন গম্ভীৰ ধীৰ মতি।
আয়ত কমল, নয়ন বৰ সুন্দৰ, বয়ন চান্দকহো জ্যোতি ॥
লীলা গজগতি, গমন বিলোকন, বাণী মেঘ গম্ভীৰ।
পাষণ্ডমৰ্দ্দন, কলিক কালে, যাক সম নাহি ধীৰ।"

আতৈৰে সৈতে বাটেদি গৈ থাকোঁতে এটা দুষ্ট ষাঁড়ে তেওঁক খুঁচিবলৈ খেদি আহিছিল। তেওঁ কঁকালত কাপোৰ বান্ধি লৈ দুই হাতে ষাঁড়টোৰ দুই শিঙত ধৰি ঘাৰ মুচৰি তাক পাছ হোহকাই পেলাই দিলত ষাঁড় মৃত্যুতুল্য হৈ অলপমান পৰি থাকি পলাই লৰ মাৰিলে।"*

সূৰ্য্যৱতীৰ গৰ্ভতে মনু নামে শঙ্কৰদেৱৰ এক কন্যা জন্ম হয়। সেই কন্যাক হৰি নামৰ এজন কায়স্থেৰে সৈতে শঙ্কৰদেৱে বিয়া দিয়ে। ইয়াৰ পিছত তেওঁৰ পত্নী সূৰ্য্যৱতীৰ মৃত্যু হয়। পত্নীৰ মৃত্যুৰ পিছত শঙ্কৰদেৱে ৰামৰাম গুৰু, মহেন্দ্ৰ কন্দলি আৰু সৰ্ব্বজয় আদি ১৭ জন সঙ্গীৰে সৈতে তীৰ্থভ্ৰমণ কৰিবলৈ যায়। বৰদোৱাৰ চৰিত্ৰ-পুথিত আছে যে এই সময়ত শঙ্কৰদেৱৰ বয়স ২৩ বছৰ মাথোন আছিল। তেওঁ লগৰীয়া যাত্ৰী-সকলেৰে সৈতে খোজকাঢ়ি প্ৰথমতে গঙ্গাস্নান কৰি তাত পিতা-মাতা আৰু পত্নীৰ অস্থি লগাই তাৰ পিছত গয়ালৈ গৈ তাত পিণ্ড দিলে। গঙ্গাত ৯ দিন, গয়াত ৩ ৰাতি, তাৰ পিছত ১০ দিনে আকৌ গঙ্গালৈ আহি ২১ দিনে জগন্নাথ ক্ষেত্ৰ পালেগৈ। পুৰীত শঙ্কৰদেৱে ব্ৰহ্ম-পুৰাণৰ আখ্যানমতে ক্ষেত্ৰস্থানৰ মাহাত্ম্য ব্যাখ্যা কৰাত পাণ্ডাসকলে শুনি অতিশয় আহ্লাদিত হৈ তেওঁৰ সঙ্গ নেৰাত পৰিছিল। ক্ষেত্ৰত কিছু দিন থাকি তৰ পৰা তেওঁ বৃন্দাবনলৈ গল। বৃন্দাবনত অনেক পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণেৰে সৈতে তেওঁৰ বাদ (তৰ্ক) হৈছিল। বাদত ব্ৰাহ্মণসকল পৰাস্ত হৈ শঙ্কৰদেৱৰ অনুৰাগী হৈছিল। বৃন্দাবনলৈ যাওঁতে ১৭ জন সঙ্গীৰ ভিতৰত

* "ইষ্টগণ সঙ্গে, এক কাল ৰঙ্গে, মনত মহা উৎসাহ।
ৰূপে বিতোপনী, কন্যা একখানি, কৰিলা তেহোঁ বিবাহ ॥
গৃহাশ্ৰমে থাকি, ধৰ্ম্ম আচৰত, শাস্ত্ৰক যেন বিহিত।
স্নান তৰ্পণ, সন্ধ্যা বন্দন, আচৰন্ত কৰ্ম্ম নিত্য ॥
দুঃখী দৰিদ্ৰক, প্ৰাৰ্থকজনক, অন্ন-বস্ত্ৰ দেন্ত মাতি।
ইষ্ট-বান্ধৱক, জ্ঞাতি মিত্ৰক, পোষন্ত পালন্ত আতি ॥
দাসী দাস যত, সবাকে সতত, মাতন্ত মধুৰ বাণী।
হেন নাহিকয়, তাহান বাক্যত, দুঃখ পাৱৈ কোন প্ৰাণী ॥

ছুজন মাথোন লৈ গৈছিল। বৃন্দাবনত ৰূপ আৰু সনাতনৰে সৈতে তেওঁৰ দেখা হৈছিল বুলি বৰদোৱাৰ চৰিত্ৰ-পুথিত আছে,—"ৰূপ সনাতনে হৰিব্যাসৰ ওচৰত বস্তু লাভ কৰিছিল। ৰূপ সনাতন পূৰ্ব্বে বিধৱা ব্ৰাহ্মণীৰ পুত্ৰ আছিল। যৱন ৰাজাৰ পুত্ৰ নোহোৱা গতিকে তেওঁলোক তুইজনক নি ৰূপক ৰজা পাতে। ৰূপে কিছুদিন ৰাজকাৰ্য্য কৰি বিৰক্ত হোৱাত সুখভোগ পৰিত্যাগ কৰি পৰ্ব্বতৰ গহ্বৰত সোমাই থাকি ঈশ্বৰ-চিন্তা কৰি জ্ঞান লাভ কৰে। বৃন্দাবনলৈ যোৱা যাত্ৰীৰ আগত ৰূপে সনাতনলৈ বাতৰি কৈ পঠিয়ালে যে আৰু ৰাজভোগ কৰাৰ আৱশ্যক নকৰে। সোণকালে বিষয়-বিষ পৰিত্যাগ কৰি সনাতন গুচি আহক। সনাতনে খবৰ পোৱা মাত্ৰকে ছুটোপোলা সোণ-ৰূপ লৈ ৰূপক বিচাৰি পালেহি। আন দিন খোৱা বস্তু মিলে, সেই দিনা একো বস্তু নোপোৱাত ৰূপে সনাতনক সুধিলে, কিবা মায়াজনক বস্তু অনা হৈছে। ৰূপে কলে পৰিত্যাগ কৰা। ৰূপৰ কথা শুনি সনাতনে এটাইবোৰ সোণৰূপ পেলাই দিছে।"

চৈতন্য-চৰিতামৃত গ্ৰন্থত আছে যে চৈতন্যইহে ৰূপ সনাতনক ধৰ্ম্ম দিছিল। তেওঁলোকৰ ঘৰ ৰামকেলি গ্ৰামত আছিল। ৰূপে ৰাজকাৰ্য্য পৰিত্যাগ কৰি মনে মনে গুচি গৈ প্ৰয়াগত চৈতন্যেৰে সৈতে দেখা কৰাত চৈতন্যই তেওঁক অনুগ্ৰহ কৰি বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ তত্ত্ব ব্যাখান কৰি তাৰ পৰা বৃন্দাবনলৈ পঠিয়াই দিলে। ৰূপে ককায়েকক ৰাজকাৰ্য্য পৰিত্যাগ কৰি বৃন্দাবনলৈ গুচি আহিবলৈ চিঠি লেখি মাতি পঠিয়াইছিল। সনাতনো বঙ্গাধিপতিৰ সভাৰ ভূষণ স্বৰূপ আছিল। তেৱোঁ ধন-সম্পত্তি বিষয় পৰিত্যাগ কৰি বৈৰাগ্য লক্ষ্মীক আশ্ৰয় কৰিছিল। ৰূপ যোৱাৰ পিছত তেওঁ ৰাজকাৰ্য্য নকৰি ভাগৱত শাস্ত্ৰাদি পাঠ কৰি ঘৰতে বহি থকা বাবে ৰজাই খং কৰি তেওঁক বন্দী কৰি থৈছিল। দহ হাজাৰ টকা দিহে তেওঁ মুকলি হৈ বৃন্দাবনলৈ গুচি গৈ ৰূপৰ লগ ধৰিছিল গৈ।

আনো লোক যত, সৰ্ব্বাকো ৰঞ্জত, যাক যথোচিত ভাৱে।
সদয় হৃদয়, যেন জলময়, কৃপালু গুণ স্বভাৱে। —দৈত্যাৰি।

শঙ্কৰ-চৰিত্ৰত সংক্ষেপকৈ লেখা ৰূপ সনাতনৰ কথাৰে সৈতে চৈতন্য-চৰিত্ৰত বাহুল্যকৈ লেখা ৰূপ সনাতনৰ কথাৰ মিল যাই বিষয় কেইটাত আছে। (১) ৰূপ সনাতন গৌড়ৰ যৱন ৰজাৰ সভাৰ বৰ ডাঙৰ বিষয়া আছিল। (২) তেওঁলোক বৰ চহকী আছিল। (৩) তেওঁ-লোক হীন জাতৰ মানুহ আছিল। (৪) তেওঁলোকে বৃন্দাবনত বাস কৰি কৃষ্ণভক্তি-কৃষ্ণলীলা প্ৰচাৰ কৰিছিল। চৈতন্যদেৱক লগ পোৱাৰ আগৰে পৰা তেওঁলোক মহাবৈষ্ণৱ, ভাগৱত শাস্ত্ৰত সুনিপুণ, কৃষ্ণভক্তি আৰু বৃন্দাবনৰ কৃষ্ণলীলা ৰসামৃতত তেওঁলোকৰ মন মগন আছিল। কিন্তু আমি এইটো কথাৰ সামঞ্জস্য কৰিব পৰা নাই যে শঙ্কৰদেৱে প্ৰথমবাৰ তীৰ্থভ্ৰমণ কৰিবলৈ যাওঁতে যদি ৰূপ সনাতনেৰে সৈতে তেওঁৰ দেখা হৈছিল, তেন্তে ৰূপ সনাতনে কেনেকৈ চৈতন্যৰ পৰা বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম পালে আৰু কেনেকৈ চৈতন্যৰ আজ্ঞাত তেওঁলোকে তেতিয়া বৃন্দাবনত বাস কৰিলে। শঙ্কৰদেৱৰ চৰিত্ৰ-পুথিত আছে যে তেওঁ ২৩ বছৰ বয়সত প্ৰথমবাৰ তীৰ্থলৈ যায়। ২৩ বছৰত তেওঁ তীৰ্থলৈ যোৱাটো বৰ আগ বুলি যদি কোনোৱে ভাবে তেন্তে এইটো ঠিক বুলি ধৰিব পাৰি যে অন্ততঃ তেওঁৰ ২৮।৩৯ বছৰ বয়সৰ ভিতৰত শঙ্কৰদেৱ এইবাৰ তীৰ্থ কৰিবলৈ ওলাইছিল। এইবাৰ তেওঁ বাৰ বছৰ তীৰ্থভ্ৰমণ কৰিহে ঘৰলৈ উভতি আছে। চৰিত্ৰ-পুথিত আছে যে শঙ্কৰদেৱ অযোধ্যাৰ পৰা উভতি আহি বৃন্দাবন পালত তাতে এদিন সোঁফালে তেওঁৰ গাত এটা মেৰুণ হৈছিল। সেই মেৰুণটো এৰাতি থাকি নাইকিয়া হলত লগৰ ভকতসকলে তেওঁক তাৰ কাৰণ সোধাত তেওঁ কলে যে—"আমাৰ অৰ্দ্ধ শৰীৰ এজন জন্ম হৈছে।" সেই দিনাই লেটেকুপুখুৰীত হৰশিঙা বৰাৰ ঘৰত গোৱিন্দ বা বৰকণা গিৰিৰ ঔৰষত মনোৰমাৰ গৰ্ভত মাধৱদেৱৰ জন্ম হয়। মাধৱদেৱৰ জন্ম ১৪১১ শক, জেঠ মাহ, পূৰ্ণিমা তিথি ৰবিবাৰ। ইয়াৰ দ্বাৰাই এইটোৰ জনা গল যে ১৪১১ শকত শঙ্কৰদেৱ বৃন্দাবনত আছিল। শঙ্কৰদেৱৰ জন্মৰ শক ১৩৭১। সেইদেখি তেওঁৰ ৪০ বছৰ বয়সত শঙ্কৰ বৃন্দাবনত থকাটো পোৱা গল। তেতিয়া চৈতন্য ৪৫

বছৰীয়া লৰা। সনাতনৰ জন্ম ১৪৮৮ আৰু মৃত্যু ১৫৫৮ খৃষ্টাব্দ, ৰূপৰ ১৪৮৯ আৰু মৃত্যু ১৫৬৩ খৃষ্টাব্দ বুলি উল্লেখ আছে। এই তাৰিখ যদি সঁচা হয় তেন্তে এইবাৰ শঙ্কৰদেৱ বৃন্দাবনত থাকোঁতে সনাতন এবছৰীয়া লৰা আৰু ৰূপ উপজিছিলহে মাথোন। শঙ্কৰদেৱ দ্বিতীয় বাৰ মাধৱদেৱ আদিৰে সৈতে তীৰ্থভ্ৰমণ কৰিবলৈ যাওঁতে ৰূপ সনাতনেৰে সৈতে তেওঁৰ দেখা হোৱা যে নাছিল সেইটো থিৰাং কাৰণ এইবাৰ শঙ্কৰদেৱৰ স্ত্ৰীৰ বিশেষ অনুৰোধত মাধৱদেৱে শঙ্কৰদেৱক বৃন্দাবনলৈ যাবলৈ নিদিয়াকৈ ৰাখিলে আৰু বাটত ৰূপ সনাতনৰ ভাগিনৰ সৈতেহে তেওঁলোকৰ দেখা হৈছিল। চৈতন্যেৰে সৈতে ৰূপ সনাতনৰ প্ৰথম দেখা হোৱাৰ আগৰে পৰা যে তেওঁলোকৰ পৰম বৈষ্ণৱ আৰু কৃষ্ণ-প্ৰেমিক, সেইটো চৈতন্যেৰে সৈতে তেওঁলোকৰ প্ৰথম সম্ভাষণ হোৱাৰ বিবৰণ চৈতন্য-চৰিতামৃতত যি আছে তাক পঢ়িলেই বুজিব পাৰি। সেই-দেখি তেওঁলোকে হৰিব্যাসৰ পৰা তাৰ আগেয়েই ধৰ্ম্ম পোৱা অৰ্থাৎ হৰিব্যাসৰ ওচৰত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মত দীক্ষিত হোৱা বুলি যে অসমীয়া শঙ্কৰ চৰিত্ৰ-পুথিত আছে তাত বিশ্বাস স্থাপন নকৰিবৰ বিশেষ কাৰণ নাই। অৱশ্যে পিছত চৈতন্যেৰে সৈতে তেওঁলোকৰ বৃন্দাবনত, প্ৰয়াগত আৰু নীলাচলত দেখা হোৱাতো যে মহাপ্ৰেমিক মহাবৈষ্ণৱ চৈতন্যদেৱৰ প্ৰতি তেওঁলোকৰ প্ৰগাঢ় ভক্তি জনমিছিল, সেইটো অনায়াসে অনুমান কৰিব পাৰি। বিশেষ তেওঁলোক নীচ জাতৰ হোৱাতো পৰম বৈষ্ণৱ জানি চৈতন্যদেৱে তেওঁলোকক অনেক বাৰ আঁকোৱালি ধৰাত ব্ৰাহ্মণ চৈতন্যৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞতাবিমিশ্ৰিত ভক্তিৰ ভাব তেওঁলোকৰ মনত উপজি তেওঁক তেওঁলোকে গুৰু সম্বোধন কৰাটোও খুব সম্ভৱ।

'চৈতন্য-চৰিতামৃত'ত আছে, চৈতন্যই যেতিয়া ৰূপক আৰু তেওঁৰ ভায়েকক আউলীগ্ৰামৰ বল্লভ ভট্টেৰে সৈতে দেখা কৰাই দিলে তেতিয়া

"দুই ভাই দূৰে হৈতে ভূমিতে পড়িয়া।
ভট্টে দণ্ডবৎ কৈল অতি হীন হৈয়া॥

ভট্ট মিলিবাৰে যায় দোহে পলায় দূৰে।
অস্পৃশ্য পামৰ মুক্রি নাছুঁইহ মোৰে॥
ভট্ট বিস্ময় হৈল প্ৰভু হৰ্ষ মন।
ভট্টেৰে কহিলা প্ৰভু তাৰ বিবৰণ॥
ইহোঁ না স্পৰ্শিও ইহোঁ জাতি অতি হীন।
বৈদিক যাজ্ঞিক তুমি কুলীন প্ৰবীণ॥
ইহাৰ মুখে নিৰন্তৰ কৃষ্ণনাম শুনি।
ভট্ট কহে প্ৰভুৰ কিছু ইঙ্গিত ভঙ্গী জানি॥
ইহাৰ মুখে কৃষ্ণনাম কৰিছে নৰ্ত্তন।
এই দুই অধম নহে হয়ে সৰ্ব্বোত্তম॥
শুনি মহাপ্ৰভু তাৰে বহু প্ৰশংসিলা।
প্ৰেমাবেশ হঞা শ্লোক পড়িতে লাগিলা॥"

ৰূপ সনাতনে অনেক বৈষ্ণৱ পুথি কৰিছিল, কিন্তু সেইবোৰ সংস্কৃতত আৰু কৃষ্ণলীলা প্ৰেমৰস প্ৰচাৰৰ অৰ্থেহে, চৈতন্যলীলা প্ৰচাৰৰ বা ব্যাখ্যাৰ অৰ্থে নহয়। তেওঁলোকে

"নানা শাস্ত্ৰ আনি লুপ্ততীৰ্থ উদ্ধাৰিলা।
বৃন্দাবনে কৃষ্ণসেৱা প্ৰকাশ কৰিলা॥
সনাতন গ্ৰন্থ কৈল ভাগৱতামৃতে।
কৃষ্ণভক্তি কৃষ্ণতত্ত্ব জানি যাহা হৈতে॥
সিদ্ধান্তসাৰ গ্ৰন্থ কৈল দশম টিপ্পনী।
কৃষ্ণলীলা প্ৰেমৰস যাহা হৈতে জানি॥
হৰিভক্তিবিলাস গ্ৰন্থ কৈল বৈষ্ণৱ আচাৰ।
বৈষ্ণৱেৰ কৰ্ত্তব্য যাহা পাইয়ে পাৰ॥
আৰ যত গ্ৰন্থ কৈল তাহা কে কৰে গণন।
মদনগোপাল গোবিন্দেৰ সেৱা প্ৰকাশন॥
ৰূপ গোসাঁই কৈল ৰসামৃত সিন্ধুসাৰ।
কৃষ্ণভক্তি ৰসেৰ যাহা পাইয়ে নিস্তাৰ॥

উজ্জ্বল নীলমণি নাম গ্ৰন্থ আৰ।
কৃষ্ণৰাধা লীলা ৰস তাহা পাইয়ে পাৰ॥
দানকেলি-কৌমুদী আদি লক্ষ গ্ৰন্থ কৈল।
সেই সব গ্ৰন্থে ব্ৰজেৰ ৰস বিস্তাৰিল॥"

—চৈতন্য চৰিতামৃত

এইবিলাক যি নহওক, শঙ্কৰে প্ৰথমবাৰ তীৰ্থভ্ৰমণ কৰিবলৈ যাওঁতে বৃন্দাবনত ৰূপ সনাতনেৰে সৈতে তেওঁৰ দেখা হোৱা কথাত আমাৰ সন্দেহ আছে। সন্দেহ নালাগে, আমাৰ মনেৰে বৰদোৱাৰ পুথিৰ এই কথা ঠিকেই নহয়। শঙ্কৰদেৱে ৰূপ সনাতনক কেতিয়াও লগ পোৱা নাই। শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ শেহছোৱা জীৱনত, বৃন্দাবনত ৰূপসনাতনে কৃষ্ণভক্তি আৰু কৃষ্ণপ্ৰেম প্ৰচাৰৰ কথা শুনি তেওঁলোকক তেওঁৰ লগ পাবৰ আগ্ৰহ হোৱাটো নিশ্চয়। সেইদেখিহে তেওঁ দ্বিতীয়বাৰ তীৰ্থভ্ৰমণলৈ যাওঁতে তেওঁলোকক বৃন্দাবনত দেখা কৰিবলৈ আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিছিল ; কিন্তু মাধৱদেৱৰ অনিচ্ছাৰ নিমিত্তে সেই কাৰ্য্য হৈ নুঠিল।

শঙ্কৰদেৱ বৃন্দাবনৰ পৰা মথুৰালৈ আৰু মথুৰাৰ পৰা বাৰাণসী, প্ৰয়াগ, সীতাকুণ্ড, বৰাহকুণ্ড আদিলৈ গৈ উত্তৰ-বাহিনী গঙ্গা পৰিদৰ্শন কৰি দ্বাৰকালৈ গৈছিল। দ্বাৰকাৰ পৰা অযোধ্যালৈ যায়। অযোধ্যাৰ পৰা আকৌ বৃন্দাবন পায়গৈ। শঙ্কৰদেৱ বৃন্দাবনত থাকোঁতেই অসমত লেতেকুপুখুৰীত হৰশিঙা বৰাৰ ঘৰত মাধৱদেৱৰ জনম হৈছে। তাৰ পৰা শঙ্কৰদেৱ বদৰিকাশ্ৰমলৈ গৈছিল। "মন মেৰি ৰামচৰণহি লাগু" এই গীতটি শঙ্কৰদেৱে বদৰিকাশ্ৰমতে ৰচনা কৰে।

এইদৰে শঙ্কৰদেৱে নানা তীৰ্থ ভ্ৰমণ কৰি বাৰ বছৰৰ মূৰত নিজৰ ঘৰ আলিপুখুৰীলৈ উভতি আহে। ইমান বছৰৰ মূৰত শঙ্কৰদেৱক পাই জ্ঞাতি-কুটুম্ব সকলোৱে আনন্দিত হৈ তেওঁক তেওঁৰ আগৰ আপোন কাৰ্য্য ভূঞাৰ বিষয় গ্ৰহণ কৰিবলৈ কলত তেওঁ উত্তৰ দিলে—"মোক বিষয় নালাগে। বহু কষ্ট কৰি শাস্ত্ৰ পঢ়ি সাৰ পাইছোঁ। ঈশ্বৰৰ নাম লৈ বহি

থাকিবৰহে মোৰ ইচ্ছা।" ইয়াৰ পিছত পিতৃদেৱ কুসুমবৰৰ সৰিয়হ-তলত শঙ্কৰদেৱে নামঘৰ, মণিকূট সজাই তিনি প্ৰসঙ্গ কৰি হৰিনাম শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰি সুখে কাল কটাবলৈ ধৰিলে। তীৰ্থৰ পৰা উভতি অহাৰ পিছত জ্ঞাতি কুটুম্বসকলৰ অনুৰোধত শঙ্কৰদেৱে পুনৰ বিবাহ কৰালে।

ত্ৰিহুতৰ জগদীশ মিশ্ৰ নামে এজন ব্ৰাহ্মণে জগন্নাথৰ আগত শ্ৰীমদ্ভাগৱত শাস্ত্ৰ পঢ়ি শুনাবৰ মনেৰে পুৰীলৈ গৈছিল। ব্ৰাহ্মণে তাতে জগন্নাথৰ পৰা স্বপ্নাদেশ পালে যে তেওঁ কামৰূপলৈ গৈ শ্ৰীশঙ্কৰদেৱক ভাগৱত শুনাওক। এই আদেশমতে ব্ৰাহ্মণ দুমাহে আহি টেম্বুৱানি বৰদোৱা পালেহি। শঙ্কৰদেৱ সেই সময়ত তেওঁৰ পেহাক কেতাইখাঁক চাবলৈ কেতাইখাঁৰ নগৰ গাংমৌলৈ গৈ তাতে তিন দিন আছিল। ব্ৰাহ্মণে শঙ্কৰক বিচাৰি সুধি সুধি গাংমৌ পাই তাতে শঙ্কৰদেৱেৰে সৈতে দেখা কৰি ভাগৱত শাস্ত্ৰ পাঠ কৰি শঙ্কৰদেৱক শুনাবলৈ ধৰিলে। যি দিনাই ভাগৱত শুনোৱা শেষ হল, সেই দিনাই ব্ৰাহ্মণৰ তাতে মৃত্যু হল। সেই ভাগৱত শাস্ত্ৰ শঙ্কৰদেৱে পাই ভক্তি পন্থৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰিলে। প্ৰথমতে তেওঁ ভাগৱতৰ পৰা সাৰ উদ্ধাৰ কৰি কীৰ্ত্তন পুথি ৰচনা কৰিলে। তাৰ পিছত গীত পদ ভটিমা চপয় আদি কৰিলে।*

ৰামৰায়কে আদি কৰি জ্ঞাতিসকলে শঙ্কৰদেৱক কলে যে, "আপুনি অনেক তীৰ্থত ভ্ৰমণ কৰি নানা ৰকম উৎসৱ দেখি আহিছে। আমাক এটি আমোদজনক উৎসৱ দেখুৱাওক।" এই কথা শুনি ফাগুন মাহৰ পূৰ্ণিমা

* বিচাৰ কৰিয়া পাছে ভাগৱত গ্ৰন্থ।
কৰিলন্ত শঙ্কৰে প্ৰকাশ ভক্তিপন্থ॥
হৰিত ভকতি আতি কৰিবে প্ৰবন্ধ।
প্ৰথমতে কৰিলন্ত কীৰ্ত্তনৰ ছন্দ॥
অনন্তৰে কিছু লোকে ভকতি ধৰিল।

তিথিত শঙ্কৰদেৱে বৃন্দাবনীয়া গোপালৰ দৌলোৎসৱ কৰি দেখুৱালে। তেতিয়াৰে পৰা অসমত ফল্গুৎসৱ বা ফাকুৱা প্ৰচলিত হল। কীৰ্ত্তন পুথিত ঠাই পোৱা "ৰঙ্গে ফাকু খেলে চৈতন্য বনমালী।

দুই হাতে ফাকুৰ গুণ্ডা সিঞ্চন্ত মুৰাৰি॥"

ঘোষা আৰু পদ এই উপলক্ষে ৰচিত হৈছিল। জ্ঞাতি-বন্ধুসকলৰ অনুৰোধত শঙ্কৰদেৱে 'চিহ্নযাত্ৰা' ভাৱনা কৰিছিল। যেই ভাৱনালৈ গোলোকধামকে আদি কৰি সপ্তবৈকুণ্ঠৰ নক্সাৰে সৈতে শঙ্কৰে নিজ হাতে সুন্দৰ চিত্ৰপট আঁকি দিছিল। যাত্ৰাত বজাবলৈ খোল নামৰ বাদ্য কুমাৰৰ হতুৱাই গঢ়াই আৰু মুচিয়াৰৰ হতুৱাই ছিয়াই উলিয়াই দিছিল। আগেয়ে অসমত মৃদঙ্গহে প্ৰচলিত আছিল। শঙ্কৰদেৱে কপিলীমুখৰ কুমাৰক মতাই আনি খোল গঢ়াবলৈ নমুনা দি কিছুমান মাটিৰ খোল প্ৰস্তুত কৰালে আৰু শালমৰা গাঁৱৰ মুচিয়াৰক মতাই খোলবোৰ ছিয়াই দি তাত লোৰ গুৰি আৰু কৰ্কৰা ভাতৰ কৰাল দি কেনেকৈ ঘুন দিব লাগে সেই পৰ্য্যন্ত তেওঁ দেখুৱাই দিলে। কঁহাৰৰ হতুৱাই মন্দিৰা, খুটিতাল, বৰতালকে আদি কৰি অনেক বিধৰ তাল প্ৰস্তুত কৰালে। ভায়েক বনগঞ্জাগিৰীক গায়ন আৰু নিজে বায়ন হৈ, সৰ্ব্বজয় আৰু কমলিধৰা পৰমানন্দক নটুৱা পাতি আৰু আন আন সকলোকে ভাও ভগাই দি সেই ভাৱনা কৰালে। এয়েই অসমত প্ৰথম ভাৱনা আৰু খোল-তাল আদি বাদ্যৰ প্ৰচলন।

কছাৰীবিলাকেৰে সৈতে ভূঞাসকলৰ বিৰোধ চলি থকাত অশান্তি হোৱা বাবে শঙ্কৰদেৱ প্ৰমুখ্যে ভূঞাসকল বৰদোৱা এৰি গাংমৌত বসতি কৰে। ৬৭ বছৰ বয়সত শঙ্কৰদেৱে বৰদোৱা এৰি গাংমৌলৈ যায়। বৰদোৱাত থাকোঁতেই শঙ্কৰদেৱে কীৰ্ত্তন-পুথি ৰচনা কৰে আৰু অনেক গীত ভটিমা নাট আদি ৰচনা কৰি সত্ৰ পাতি শিষ্য ভজাই ভাগৱতী বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰে। গাংমৌত শঙ্কৰদেৱে নামঘৰ মণিকূট আদি সজাই সত্ৰ পাতি ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰি পাঁচ বছৰ থকাৰ

পিছত তাত ডফলাই দৌৰাত্ম্য কৰাত তাৰ পৰা উঠি গৈ চাঙ্গনি নামে ঠাইত ছমাহ আছিল। তাতো সত্ৰৰ বিশেষ সুবিধা নোহোৱা বাবে ভাল ঠাই বিচাৰি ধুৱাহাট বা বেলগুৰিলৈ গৈ তাত সত্ৰ পাতি থাকে। হাথিয়া দলৈকে আদি কৰি জনদিয়েক বঙহৰ মানুহৰ ব্যৱহাৰত বিৰক্ত হৈ শঙ্কৰদেৱ কোমোৰাকটা নামে ঠাইত ছমাহ আছিলগৈ। পিছত জ্ঞাতিসকলে কাবৌকোকালি কৰি মতাত ছমাহৰ মূৰত তেওঁ আকৌ বেলগুৰিলৈ আহে।

শঙ্কৰদেৱে ধুৱাঁহাটত থাকোঁতে মাধৱদেৱেৰে সৈতে তেওঁৰ মিলন হয় আৰু মাধৱদেৱে শঙ্কৰক গুৰু মানি তেওঁৰ শিষ্য হয়। শঙ্কৰদেৱে যদিও মাধৱদেৱেৰে সৈতে মিলন হোৱাৰ আগেয়ে ভাগৱতী বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰি অনেকক শিষ্য কৰি নামধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰিছিল, তথাপি মাধৱদেৱেৰে সৈতে লগ লাগিবৰ পৰা সেই ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰৰ বল অনেক গুণে বাঢ়িল। মাধৱদেৱ, মাধৱদেৱৰ বৈনাই ৰামদাস, ৰামৰাম গুৰু, ৰত্নাকৰ কন্দলি, ব্যাসকলাই বাপু আদি ভক্তসকলেৰে সৈতে শঙ্কৰদেৱে হৰিসংকীৰ্ত্তনৰ ধলেৰে উজনি অসম বুৰাই পেলাইছিল। (১) "শঙ্কৰদেৱে ৰত্নাকৰ কন্দলিক (২) প্ৰত্যহ গীতা পাঠ কৰিবলৈ দিয়ে। ব্যাসকলায়ে

---

(১) "ৰাম ৰাম গুৰু ৰামদাস ওজা দুই।
মাধৱে কীৰ্ত্তন কৰা ডাইনা পালী হুই॥
গগণ মণ্ডল ছোৱে কীৰ্ত্তনৰ ধ্বনি।
আনন্দ সাগৰে লোকে মজে তাক শুনি॥
স্বভাৱে কীৰ্ত্তন ঘোষা পৰম সুন্দৰ।
এখনো মিলয় শুনি আনন্দ লোকৰ॥
তাতে আৰো ঈশ্বৰে আপুনি তাল ধৰি।
গাৱন্ত মহিমা তাৰ কোনে কৈবে পাৰি॥
আগতে শঙ্কৰদেৱ থাপন্ত সাক্ষাত।
মিলে জানা আনন্দ অপৰিমিত তাত॥'

—দৈত্যাৰি ঠাকুৰ।

হৰিধ্বনি কৰি সকলোকে ৰামনাম বোলাই তাৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰি দিয়ে।[২] এইদৰে শঙ্কৰে প্ৰচাৰ কৰা হৰিভক্তি মানুহৰ মাজত চলাত পূজা অৰ্চ্চনা আদি বামুণীয়া কামৰ ব্যাঘাত হবলৈ ধৰিলে। সেইদেখি ব্ৰাহ্মণসকলে অসূয়া কৰি শঙ্কৰৰ নামে আহোম ৰজা চুহুমুং স্বৰ্গদেৱৰ ওচৰত গোচৰ দিলে। ৰজাৰ ওচৰত শঙ্কৰদেৱৰ জয় আৰু ব্ৰাহ্মণসকলৰ পৰাজয় ঘটিল।

একালত অসম ৰজাৰ হাতী ধৰিবৰ মন হল। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰলৈ হাতী ধৰিবৰ নিমিত্তে লোকজন পঠিয়ালে। ভূঞাসকলক হাতী খেদা পাল দিলে। শঙ্কৰৰ বংশীয় ভূঞাসকলে যিফালে পাল পাইছিল, দুৰ্ভাগ্যবশতঃ সেই ফালেই হাতী ভাগি গল। এই দোষত শঙ্কৰদেৱকে প্ৰমুখ্য কৰি ভূঞাসকলক ধৰি নিবলৈ ৰজাৰ আদেশ হল।

(২) "ৰত্নাকৰ কন্দলি পঢ়ন্ত গীতাতয়।
বিয়াসকলাই নামে জনেক আছয়॥
তাঙ্ক সম গুণী নাই জাতিত ব্ৰাহ্মণ।
শঙ্কৰদেৱত তেহোঁ লৈয়াছে শৰণ॥
দুই চাৰি শ্লোক গৈলে গীতাৰ নিশ্চয়।
থিয় হুয়া সিটো সব সভাত কহয়॥
হে সভাসদলোক থিৰ কৰি মন।
শুনা সাৱধানে ইটো কৃষ্ণৰ বচন॥
এহি বুলি সিটো সবে লোকক শুনাই।
গীতাৰ অৰ্থক কহে সভাত বুজাই॥
ওপৰক দুয়ো হাত তুলি উচ্চ কৰি।
বোলে ঘনে ঘনে সবে বোলা হৰি হৰি॥
সব লোকে ঝোট ঝোট কৰে হৰি ৰাৱ।
সবাৰো মনত মহা আনন্দ উৎসৱ॥
কতোক্ষণ ভৈলে কৰি গীতা সম্বৰণ।
হৰিষে কৰন্ত সবে গৃহক গমন॥"

—দৈত্যাৰি ঠাকুৰ।

শঙ্কৰদেৱকে আদি কৰি ভূঞাসকল পলাই সাৰিল, কিন্তু শঙ্কৰদেৱৰ জোঁৱায়েক হৰি আৰু মাধৱদেৱ ধৰা পৰিল। ৰজাই মাধৱদেৱক লৰা-তিকতা নথকা উদাসীন দেখি এবছৰ বন্দী কৰি থৈ এৰি দিলে, আৰু হৰি জোঁৱাইক কটালে। * অসম ৰজাৰ এই দৌৰাত্ম্যত ঘৃণা প্ৰকাশ কৰি শঙ্কৰদেৱে উজনি অসম পৰিত্যাগ কৰি জ্ঞাতি-কুটুম্ব-সকলেৰে সৈতে ভটীয়াই গুচি গল। তেওঁ ভটীয়াই গৈ ক্ষেত্ৰি মৌজাৰ কাপালা নামে ঠাইত সত্ৰ পাতি ছমাহ আছিল; কিন্তু সেই ঠাইত লগৰীয়া অনেক ভকতৰ জ্বৰ-নৰিয়া হৈ মৃত্যু হোৱাত চুণপোৰাত সত্ৰ পাতি বলগৈ। শঙ্কৰদেৱে চুণপোৰাত ছমাহ থাকি আচল পাই তাৰ পৰা মৰিকুচিত সত্ৰ পাতি তাত এবছৰ থাকি, অসুবিধা পাই তাৰ পৰা পাটবাউসীলৈ গৈ তাত সত্ৰ পাতি আছিল।

ইয়াৰ পিছত শঙ্কৰদেৱে দ্বিতীয় বাৰ তীৰ্থভ্ৰমণ কৰিবলৈ গৈছিল। লগত মাধৱদেৱকে আদি কৰি ১০০।১৫০ ভকত গৈছিল। এই বাৰ তেওঁ যাওঁতে কবিৰৰ মঠ দৰ্শন কৰিছিল। জগন্নাথত চৈতন্যদেৱেৰে সৈতে তেওঁৰ দেখা হৈ অনেক শাস্ত্ৰালাপ হৈছিল। পুৰীৰ পৰা বৃন্দাবনলৈ শঙ্কৰদেৱ যাব খোজাত মাধৱদেৱে নাযাওঁ বুলি কোৱাত যোৱা নহল। তীৰ্থৰ পৰা উভতি আহি শঙ্কৰদেৱে পাটবাউসীতে নিগাজী সত্ৰ থাপন কৰি শ্ৰীমদ্ভাগৱত শাস্ত্ৰৰ স্থুল মৰ্ম্মানুসাৰে বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰি আছিল। হিড়িম্বৰ ৰজাই শঙ্কৰৰ প্ৰচাৰিত ধৰ্ম্ম গ্ৰহণ কৰিবৰ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰাত, মাধৱদেৱৰ হতুৱাই শঙ্কৰদেৱে সেই ৰজাক ধৰ্ম্ম দিয়াইছিল। চিলাৰায় দেৱানে ৰামৰায় আতাৰ কন্যা ভুৱনেশ্বৰী

* হৰি জোঁৱাইক কাটিবৰ সময়ত মাধৱদেৱে এই গীতটি গাই তেওঁক নাম সোঁৱৰাইছিল—

"হুয়ো ভাই সাৱধান।
যাৱে নতু ছুটে প্ৰাণ॥
গোবিন্দৰ ফৰমাণ।
নিকট মিলাৱে জান॥" ইত্যাদি।

পত্নীৰ পৰা শঙ্কৰৰ গুণশীল শুনি শঙ্কৰক মতাই নি বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম গ্ৰহণ কৰি শঙ্কৰদেৱৰ শিষ্য হল। শঙ্কৰৰ প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ প্ৰভাৱ বেছি হৈ ব্ৰাহ্মণসকলৰ অৱলম্বিত তন্ত্ৰোক্ত ক্ৰিয়াকলাপৰ ব্যাঘাত হোৱাত ব্ৰাহ্মণসকলে শঙ্কৰদেৱক দ্বেষ কৰিবলৈ ধৰিলে। কোচবেহাৰৰ ৰজা নৰনাৰায়ণক ব্ৰাহ্মণসকলে শঙ্কৰৰ বিপক্ষে নানা কথা লগাবলৈ ধৰাত পাটবাউসীৰ পৰা ৰজাই শঙ্কৰদেৱক ধৰাই নিবলৈ মানুহ পঠিয়াইছিল। এই বাতৰি পাই তাৰ আগেয়েই চিলাৰায় দেৱানে শঙ্কৰদেৱক লৈ গৈ নিজৰ ঘৰত থৈছিল। তাৰ পিছত দেৱানৰ ঘৰৰ পৰা আহি শঙ্কৰদেৱে ৰজাক সাক্ষাৎ কৰাত শঙ্কৰদেৱৰ পাণ্ডিত্য আৰু ধৰ্ম্মজ্ঞান দেখি ৰজাই তেওঁৰ প্ৰতি ভক্তিযুক্ত হৈ ব্ৰাহ্মণসকলৰ ওপৰত বিৰক্তি প্ৰকাশ কৰিছিল। ইয়াৰ পিছত শঙ্কৰদেৱৰ পৰম অনুৰাগী হৈ পৰিছিল। ৰজাৰ দৰবাৰত ব্ৰাহ্মণসকলৰ ওপৰত জয়লাভ কৰি শঙ্কৰদেৱ পাটবাউসীলৈ উভতি আহিল। ইয়াৰ পিছত নৰনাৰায়ণ ৰজাই শঙ্কৰদেৱক আকৌ এবাৰ কোচবেহাৰলৈ মতাই নিছিল। এইবাৰো শঙ্কৰদেৱে ৰজাৰ ওচৰত ছমাহ থাকি পাটবাউসীলৈ উভতি আহিল। কিছু দিনৰ পিছত ৰজাই আকৌ শঙ্কৰদেৱক নিবলৈ মানুহ পঠিয়াই নিজৰ ওচৰলৈ লৈ গল। এই বাৰ ৰজাই শঙ্কৰদেৱৰ ওচৰত শৰণ লৈ শিষ্য হবৰ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰাত প্ৰথমতে শঙ্কৰদেৱে অনিচ্ছা প্ৰকাশ কৰাতো ৰজাই নেৰাত সন্মত হৈ 'আজি ব্ৰতে উপবাসে থাকক, কাইলৈ যি হয় কৰা যাব" বুলি কৈ বহালৈ উভতি আহিল। পিছ দিনা শঙ্কৰদেৱৰ যোৱাত পলম হোৱাত ৰজাই দোলা পঠিয়াই তেওঁক লৈ যাবলৈ মানুহ পঠিয়াই দিলে। ৰজাৰ মানুহে দোলা লৈ অহা দেখি শঙ্কৰদেৱে কলে যে "বাৰু যাব লাগে যদি ভালকৈয়ে যাম।" এই বুলি তেওঁ হাত-মুখ ধুই নতুন কাপোৰ পিন্ধি অশ্বত্থ গছৰ তলত যোগাসনত বহি

(১) "পাৱে পৰি হৰি, কৰোঁহো কাতৰি,
প্ৰাণ ৰাখবি মোৰে।
বিষয় বিষধৰ, বিষে জৰজৰ,
জীৱন নাৰহে থিৰে॥"

(২) "মন মেৰি ৰাম চৰণহি লাগু,
তই দেখনা অন্তক আগু॥"

(৩) "পামৰ মন ৰাম চিন্তক দেহু।
অথিৰ জীৱন, ৰাম মাধৱকেৰি নাম
মৰণক সম্বল লেহু।"

এই তিনটা গীত গাই নাম উচ্চাৰণ কৰি ১৪৯৮ শকৰ ভাদ মাহৰ শুক্লা দ্বিতীয়া তিথিত প্ৰাণত্যাগ কৰিলে। শঙ্কৰদেৱৰ এনে মৃত্যুৰ বাতৰি শুনি নৰনাৰায়ণ ৰজাই অনেক শোক কৰি কৈছিল—"মই অধমৰ নিমিত্তেই গুৰুজন চলিল; নতুবা তেখেত আৰু বা কত দিন থাকিলহেঁতেন?" কিছু বেলিৰ মূৰত ৰজাই শোক সম্বৰণ কৰি ৰাজভঁৰালৰ পৰা চন্দনকাষ্ঠ ঘৃতাদি বস্তু দিয়াই মহাসমাৰোহেৰে শঙ্কৰদেৱৰ দাহনাদি কাৰ্য্য কৰালে। *

---

* ২য় বছৰৰ 'বাঁহী'ত ছোৱা ছোৱাকৈ প্ৰকাশিত :—
(১) ২য় সংখ্যা—পুহ, ১৮৩২ শক
(২) ৩য় সংখ্যা—মাঘ, ১৮৩২ শক
(৩) ৪ৰ্থ সংখ্যা—ফাগুন, ১৮৩২ শক
(৪) ৫ম সংখ্যা—চৈত, ১৮৩২ শক
(৫) ৬ষ্ঠ সংখ্যা—বহাগ, ১৮৩৩ শক

পুৰণি অসমৰ জিলিঙনি

আজিকালি যাক আমি অসম বোলোঁহক পুৰণি কালত সি কি আৰু কেনে আছিল, জানিবৰ হেঁপাহ অসমীয়া মাত্ৰকৰে হয়। সেই কালৰ অসমো আজিকালিৰ অসমৰ নিচিনা লেলোৱাধেন্দোৱা আছিল নে বলী, তেজী আৰু সুসভ্য আছিল, সেই কথাৰ অলপমান আলচ আজি কৰিব খোজোঁ। পুৰণি আখ্যান, উপাখ্যান, ধৰ্ম্মশাস্ত্ৰ, লোকৰ মুখে মুখে চলি অহা কথা, তামৰ ফলি, শিলৰ ওপৰত বা পৰ্ব্বতৰ গাত থকা শিলৰ ওপৰত লেখা কথা, পুৰণি নগৰ আৰু দেৱমন্দিৰ আদিৰ ভগ্নাৱশেষৰ পৰা প্ৰাচীন কালৰ বিষয়ে অলপ-অচৰপ সন্তেদ পোৱা যাব পাৰে, কিন্তু সেইবোৰ ঘাটিঘুটি সেই কাম সম্পাদন কৰা কাৰ্য্য অসমত এতিয়াও পানীকেচুৰা অৱস্থাত। বুৰঞ্জী লেখি থোৱা অভ্যাস হিন্দুৰ নাছিল। গতিকে প্ৰাচীনকলীয়া অসমীয়া হিন্দুৰেও সেই কাৰ্য্যৰ লেঠা নিজৰ গাত লগাই লোৱা নাছিল! অসম-বুৰঞ্জী আহোমবিলাকৰ সম্পত্তি আৰু তেওঁলোকেই বুৰঞ্জী লেখা নিয়ম অসমত উলিয়ায়। তেওঁলোকক দেখা-দেখি অসমীয়া হিন্দুৰেও বুৰঞ্জী লেখিবলৈ শিকে। সেইদেখি আহোমৰ আগৰ অসমৰ বুৰঞ্জী নাই। খৃষ্টীয় সপ্তম শতিকাৰ আগছোৱাত বিখ্যাত চীন-পৰিব্ৰাজক হিয়েনছাং অসমলৈ আহিছিল। তেওঁ তেতিয়া অসম যেনে দেখিছিল তাৰ বিৱৰণ লেখি থৈ গৈছে। তাৰ বাহিৰে অসমত আৰু বাৰানসীত যি কেইখন তামৰ ফলি পোৱা গৈছে, সেই ফলিবোৰৰ পৰাও পুৰণি অসমৰ বিষয়ে কিছু কিছু জনা যায়। হিয়েনছাং ৬২৯ খৃষ্টাব্দত ভাৰতবৰ্ষলৈ আহে আৰু ৬৪৫ খৃষ্টাব্দত নিজৰ দেশলৈ উভতি যায়। হিয়েনছাঙৰ বৃত্তান্ত Records of the Western World বহুমূলীয়া গ্ৰন্থ। তেওঁ যে সেই গ্ৰন্থত অকল ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক কথা লেখেছিল এনে নহয়, দেশৰ বিবৰণ। লোকসংখ্যা আৰু অনেক

জনশ্ৰুতিৰ কথাও লেখি থৈ গৈছে। হিয়েনছাঙৰ বন্ধু উইলিয়ে (Hwui-li) হিয়েনছাঙৰ জীৱনী লেখিছে। সেই পুথি পঢ়িও সেই কালৰ ভাৰতৰ সম্পৰ্কে ভালেমান কথা জানিব পাৰি। তেওঁ যেতিয়া মগধত অৰ্থাৎ দক্ষিণ-বেহাৰৰ নলন্দা নামৰ বৌদ্ধবিহাৰত থাকি বৌদ্ধ গ্ৰন্থবিলাক পঢ়িছিল তেতিয়া কামৰূপত ভাস্কৰবৰ্ম্মা নামে এজন মহা-প্ৰতাপী ৰজাই ৰাজত্ব কৰিছিল। হিয়েনছাঙৰ পাণ্ডিত্য আৰু সুখ্যাতিৰ কথা ভাস্কৰবৰ্ম্মাই শুনিবলৈ পাই তেওঁক কামৰূপলৈ আহিবলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰি পঠিয়ায়। হিয়েনছাঙে প্ৰথমতে সেই নিমন্ত্ৰণ ৰক্ষা কৰিবলৈ অসম্মত হৈছিল; কিন্তু পিছত তেওঁ পণ্ডিত শীলভদ্ৰৰ পৰামৰ্শ শুনি নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰিলে।

হিয়েন্ছাঙে পৌণ্ড্ৰৱৰ্দ্ধনৰ পৰা পূবমুৱা হৈ প্ৰায় ১৫০ মাইল বাট আহি এখন ডাঙৰ নৈ পাৰ হৈ কামৰূপ ৰাজ্যত সোমাইছিলহি। সেই নৈখনৰ কৰতোৱা। তেতিয়া অসমৰ সীমা যে "কৰতোৱাং সমাৰভ্য যাবদ্দীকৰবাসিনী" অৰ্থাৎ পশ্চিমে কৰতোৱা নৈৰ পৰা আৰম্ভ কৰি পূবে দীক্কৰবাসিনী অৰ্থাৎ দীকৰাইলৈকে আছিল সেইটো ইয়াৰ পৰা সহজে বুজিব পাৰি। সেই কালত অসমৰ পূব সীমা আজিকালিৰ অসমৰ পূব সীমাৰে সৈতে একে আছিল; মাথোন পশ্চিম সীমাৰহে লৰচৰ হৈছে। হিয়েন্ছাঙে অসম দেশখন বেৰে ১৭০০ মাইল বুলি তেওঁৰ ভ্ৰমণ-বৃত্তান্তত লেখিছে। তেতিয়া অৱশ্যে এই দেশৰ অসম নাম নাছিল। তেতিয়া ইয়াক কামৰূপ বোলা হৈছিল। সেই কামৰূপৰ ভিতৰত আজিকালিৰ গোটেই অসম, ভুটান, পশ্চিম সীমাৰ কৰতোৱা নৈলৈকে উত্তৰ-বঙ্গ, আৰু মৈমনসিঙৰ এডোখৰ পৰিছিল। এইটো নিশ্চয় যে সেই কালৰ পূৰ্ব্ববঙ্গ (যাৰ নাম সমতট আছিল) আৰু পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধনতকৈ অসম অৰ্থাৎ কামৰূপ ভালেমান গুণে ডাঙৰ আছিল; কাৰণ তেতিয়াৰ পূৰ্ব্ববঙ্গ বেৰে ৭০০ মাইল আৰু পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধন ৫০০ মাইল মাথোন আছিল। প্ৰত্নতত্ত্বজ্ঞ কনিংহামে পাবনাকে পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধন বুলি থিৰ কৰি তাৰ পূৰফালে থকা কমতাপুৰকে তেতিয়াৰ

কামৰূপৰ ৰাজধানী বুলি কৈছে। কোনো কোনো পণ্ডিতে এই কথাত সন্দেহ প্ৰকাশ কৰি কয় যে পাবনা পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধন নহয় আৰু কামৰূপৰ ৰাজধানী পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধনৰ উত্তৰ ফালেহে আছিল। তেওঁলোকে মালদহৰ ওচৰৰ পাণ্ডুৱাকহে পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধন বুলি কয়। সি যি নহওক এইটো একপ্ৰকাৰ থিৰাং পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধনৰ পৰা কামৰূপৰ ৰাজধানী প্ৰাগ্‌জ্যোতিষ-পুৰ ১৫০ মাইলতকৈ ভালেখিনি দূৰত। সেইদেখি পণ্ডিতসকলে এনে অনুমান কৰে যে সেই কালত কামৰূপৰ ৰাজধানী হয় গুৱালপাৰা জিলাৰ কোনো এক ঠাইত, নহয় কোচবিহাৰত, নহয় বা আজিকালিৰ বঙ্গদেশৰ ভিতৰুৱা ৰংপুৰৰ উত্তৰ-পূবত আছিল। গুৰুচৰিত্ৰত বাৰভূঞা-সকলৰ আঁতিগুৰিৰ বিষয়ে কওঁতে গৌড়েশ্বৰ আৰু কান্তেশ্বৰ অৰ্থাৎ কমতেশ্বৰ এই দুজন ভাইৰজাৰ ভিতৰত ৰণ লগাৰ উল্লেখ আছে।

হিয়েন্‌ছাঙে কামৰূপৰ ৰজাক বৰ প্ৰতাপী ৰজা বুলি লেখি গৈছে। বৌদ্ধ ৰজা শিলাদিত্যই ৰাজগৃহত (ভাগলপুৰৰ ওচৰৰ ঠাই) যি দান-সাগৰ উৎসৱ পাতিছিল। সেই উৎসৱলৈ ভাৰতবৰ্ষৰ যি কুৰিজন ৰজা নিমন্ত্ৰিত হৈ গৈছিল সেইসকলৰ ভিতৰত কামৰূপৰ ৰজা ভাস্কৰবৰ্ম্মাই প্ৰথম ঠাই অধিকাৰ কৰিছিল। ভাস্কৰবৰ্ম্মাই সেই উৎসৱত শোভা-যাত্ৰাৰ নায়ক হৈ একে শাৰীতে শিলাদিত্যৰ সোঁ হাতে গৈছিল। ৫০০ হাতীয়ে তেওঁলোক দুইকো ৰক্ষা কৰি গৈছিল। হিয়েন্‌ছাঙে ভাস্কৰ বৰ্ম্মাক বামুণ ৰজা বুলি তেওঁৰ ভ্ৰমণ-বৃত্তান্ততে লেখিছে; কিন্তু বাস্তৱিকত সেইটো তেওঁ ভুল কৰিছে। কাৰণ বৰ্ম্মা ক্ষত্ৰিয়ৰহে উপাধি, বামুণৰ নহয়।

মছলমান বুৰঞ্জীলেখক ফিৰিষ্টাই তেওঁৰ বুৰঞ্জীৰ পাতনিত তলত লেখা ঘটনাটো লেখিছে,—উত্তৰ ভাৰতত কেদাৰ ব্ৰাহ্মণ নামে এজন বৰ পৰাক্ৰমী ৰজা আছিল। কৰতোৱা নদীৰ পূব ফালৰ পৰা অৰ্থাৎ কামৰূপ প্ৰদেশৰ পৰা শঙ্কল বা শঙ্কলাদিব নামে ৰজা এজনে কেদাৰৰ ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰি কেদাৰক যুঁজত হৰুৱায়। শঙ্কলে প্ৰথমতে ভাগীৰথীৰ পূব ফালৰ দেশ অৰ্থাৎ বঙ্গ আৰু বিহাৰ জয় কৰে। তাৰ

পিছত অসংখ্য সৈন্য গোটাই লৈ কেদাৰ ৰজাৰে সৈতে তুমুল ৰণ কৰি কেইবাখনো যুঁজত কেদাৰক ঘটুৱায়। প্ৰবাদ আছে—কামৰূপৰ ৰজা শঙ্কলেই গৌড় নগৰ অথবা লক্ষণাৱতী স্থাপন কৰে যি লক্ষণাৱতী ২০০০ বছৰলৈকে বঙ্গদেশৰ ৰজাসকলৰ হৈ আছিল। শঙ্কল বৰ দন্তী আৰু প্ৰতাপী ৰজা আছিল। তেওঁৰ ৪০০০ হাতী, ১০০০০০ ঘোঁৰা আৰু ৪০০০০০ পদাতিক সৈন্য আছিল।

স্কাইথিয় অথবা টুৰাণ ৰজা আফ্ৰচিয়াবে শঙ্কলৰ পৰা কৰ বিচাৰিছিল। শঙ্কলে কৰ দিবলৈ মান্তি নোহোৱা বাবে তেওঁৰে সৈতে আফ্ৰচিয়াবৰ যুদ্ধ হয়। ৫০০০০ মঙ্গল বা মোগল সেনা আফ্ৰচিয়াবে শঙ্কলৰ বিৰুদ্ধে পঠিয়াই দিয়ে। ঘোঁৰাঘাট পৰগণাৰ ওচৰৰ কোচ পৰ্ব্বতৰ কাষতে সেই সেনাৰে সৈতে শঙ্কলৰ তুমুল সংগ্ৰাম হয় আৰু সেই সংগ্ৰামত মঙ্গলবিলাক হাৰি সমূলি ধ্বংস হবৰ উপক্ৰম হৈছিল। এনেতে আফ্ৰচিয়াবে নতুনকৈ সৈন্য লগত লৈ তাত ওলালহি। তেতিয়াহে শঙ্কল সেই যুজত হাৰি আফ্ৰচিয়াবৰ হাতত বন্দী হয় আৰু আফ্ৰচিয়াবে তেওঁক ধৰি লৈ গুচি যায়।

মৌলবী আৱদুছ চালামে ফিৰ্দ্দৌছিৰ মহাকাব্যৰ যি ভাঙনি কৰিছে তাত পাৰস্যৰ সম্ৰাট বাহৰাম গৌড়ৰ বিষয়ে লেখা ঘটনাবোৰত শঙ্কৰ নামে এজন ভাৰতবৰ্ষীয় ৰজাৰ কথা উল্লেখ আছে। সেই শঙ্কৰক কামৰূপৰ শঙ্কল * ৰজা বুলি বুৰঞ্জীজনা পণ্ডিতসকলে অনুমান কৰে। বাহৰাম গৌড়ৰ ৰাজত্বৰ কাল খৃষ্টীয় চতুৰ্থ শতিকা।

পুৰণি কালত যে অসম এখন সুসভ্য উন্নত দেশ আছিল, ধৰ্ম্মশাস্ত্ৰ, উপাখ্যান আৰু কাহিনী আদিৰ পৰা সেইটো ভালকৈ বুজিব পাৰি। সেই বিবৰণবিলাকৰ সত্যতা নিখুতকৈ প্ৰমাণ কৰিবৰ উপায় যদিও নাই, তথাপি এইটো বুজিব পাৰি যে অতীতত অসম এখন ওখ শাৰীৰ দেশ আছিল। আনবিলাক বাদ দিলেও হিয়েন্‌ছাঙৰ বিবৰণৰ পৰাই এই কথা প্ৰমাণিত হয়। আগৰ ডোখৰৰ কথা এৰি দিলেও, সপ্তম

* বোধকৰোঁ শঙ্কৰ শব্দটো বিদেশীৰ মুখত পৰি শঙ্কল বা সঙ্কল হৈছে।

শতিকাৰ প্ৰথম ভাগত অসম যে এখন পৰাক্ৰমশালী ডাঙৰ আৰু সভ্য দেশ আছিল সেইটোৰ প্ৰমাণৰ অভাব গুচে। তেতিয়া অসমৰ পশ্চিম সীমা কৰতোৱা নদী আছিল দেখি, অসমৰ ভিতৰত আজিকালিৰ উত্তৰ-বঙ্গৰ ৰংপুৰ, দিনাজপুৰ, বগুৰা, জলপাইগুৰি আৰু মৈমনচিঙৰ এডোখৰো যে পৰিছিল এই কথা আমি ওপৰত কৈ আহিছোঁ।

কৰতোৱা এখন বিখ্যাত নদী। মহাভাৰতত আৰু আন আন পুৰাণত তাৰ উল্লেখ পোৱা যায়। ছিকিমৰ নামনিৰ পৰ্ব্বতবিলাকৰ মাজৰ ব্ৰহ্মকুণ্ডৰ পৰা কৰতোৱা নদী ওলাই দাৰ্জিলিং, জলপাইগুৰি, দিনাজপুৰ, ৰংপুৰ আৰু বগুৰাৰ মাজেদি বৈ গৈছে। মহাভাৰতৰ ভীষ্ম পৰ্ব্বত কৰতোৱাৰ বিষয়ে এইদৰে লেখা আছে ;—"লৌহিত্যাং কৰতোৱাং চ তথৈব বৃষকাহ্বয়াম ॥" ব্ৰহ্মাণ্ড পুৰাণত আছে,— "কৰতোৱা মহাগৌৰী দুৰ্গা চান্দ্ৰঃ শিৰা তথা।"

হিয়েন্‌ছাঙে তেওঁৰ ভ্ৰমণ-বিবৰণত সেই কালৰ অসমীয়া ভাষাটো মধ্যভাৰতৰ ভাষাৰে সৈতে প্ৰায় মিলে বুলি লেখিছে। এইখিনিতে এইটো কথা কবলগীয়া যে তেওঁ তাক বঙলা ভাষাৰ অপভ্ৰংশ বা আন আন ভাষাৰ শাৰীলৈ নুঠা Patois অৰ্থাৎ গাঁৱলীয়া মাত বা আন কোনো ভাষাৰ পৰা ভাগিছিগি ওলোৱা মাত বোলা নাছিল। তেওঁ তাক এটা স্বকীয়া অৱস্থাত পাইছিল আৰু সেই হিচাপেই তাৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰি গৈছে। আৰু এটা কথা, তেওঁ এই সম্পৰ্কে বঙলা ভাষাৰ নামকে কৰা নাছিল। আজিকালি বঙলা ভাষা যেনে ৰূপ ধৰি বাঢ়িব লাগিছে, সেই কালত এই ভাষাৰ অস্তিত্বতে সন্দেহ ওপজে ; বৰং পুৰণি অসমীয়া ভাষা আৰু মৈথিলী ভাষাত সানমিহলিয়েইহে বঙলা ভাষাৰ ভেটি এনে সিদ্ধান্তৰ ফালে ঢাল নলৈ নোৱাৰি। পুৰণি কালত কামৰূপ বা অসমে যেনে প্ৰতাপী সুসভ্য আৰু উন্নত আছিল, অসমৰ ভাষাও তেনে নাথাকিবৰ কাৰণ নাই ; বৰং নথকোটোহে অসম্ভৱ। সেই কালৰ আৰু তাৰ অনেক আগৰ কালৰ পৰা প্ৰচলিত অসমীয়া জাতিৰ প্ৰবাহ অসমত যেনেকৈ আজিলৈকে চলি আহিছে, সেই

কালৰ পৰা আৰু তাৰ আগৰ কালৰ পৰা অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰবাহো অসমত আজিলৈকে চলি আহিব লাগিছে। অৱশ্যে কালৰ গতিত সেই ভবসোঁতত, বাহিৰৰ পৰা বৈ অহা অনেক সৰু সুঁতি মিহলি হৈ সেই ভৰসোঁতৰ পানীৰ বৰণ আৰু পৰিমানত যদিও পৰিবৰ্ত্তন ঘটাইছে, তথাপি সি যে অসমৰ অসমীয়া ভাষাৰ সেই একেখন লুইতেই তাক নুই কৰিব নোৱাৰি। কালৰ কৰাল আক্ৰমনত প্ৰাচীন কালৰ অসমীয়া ভাষাত ৰচিত সাহিত্য লোপ পাইছে দেখি আমি তাৰ বিষয়ে এন্ধাৰত। কিন্তু প্ৰাচীন পৰাক্ৰমী অসম ৰাজ্যত চিন্তা জ্ঞান বিদ্যা আবেগ দুখ শোক আনন্দৰ ধ্বনি যে সেই কালত অসমীয়া লেখকৰ দ্বাৰা লিপিবদ্ধ হৈ প্ৰকাশিত নহৈছিল এনে কথা হব নোৱাৰে। অৱশ্যে এইটোও সম্ভৱ যে ভাৰতৰ আন আন প্ৰদেশৰ পণ্ডিত লেখকসকলৰ দৰে অসমীয়া পণ্ডিত লেখকসকলেও প্ৰচলিত আৰু সৰ্ব্বসাধাৰণৰ ব্যৱহৃত দেশীয় ভাষা অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰতি অৱজ্ঞা প্ৰকাশ কৰি একমাত্ৰ দেৱভাষা সংস্কৃততহে গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছিল। সেই বাবে সেই কালৰ প্ৰকৃত পুৰণি অসমীয়া ভাষাত লেখা পুথি আমি নাপাওঁ। কিন্তু ঠিক যে শঙ্কৰ-মাধৱ আৰু কন্দলিসকলে পুৰণি অসমীয়া ভাষা-ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ সমৃদ্ধিশালী আৰু নিৰ্ম্মল পুত সলিলত অৱগাহন কৰি আৰু তাৰ আনন্দময় জলত বুৰ মাৰি তাৰ তলিৰ পৰাহে তেওঁলোকৰ শাস্ত্ৰৰূপী উজ্জ্বল মালাবিলাক গাঁথিবলৈ মুকুতা গোটাই আনিছিল। তেওঁলোকৰ শাস্ত্ৰবিলাক পঢ়িলেই স্পষ্টকৈ দেখিবলৈ পোৱা যায় যে তেওঁলোকে নকৈ ভাষা ৰচনা কৰি বা কথিত ভাষাৰে মাথোন শব্দ বা বাক্য ৰচনা বা সংগ্ৰহ কৰি তেওঁলোকৰ পুথিবিলাক ৰচনা কৰা নাছিল। তেওঁলোকে যে এটা প্ৰবাহিত জীয়া চহকী সাহিত্য আৰু ভাষাৰ পৰা ৰত্ন সংগ্ৰহ কৰি সেই বোৰেৰে নিজৰ ৰচনা গাঁথিছিল তাৰ কোনো ভুল নাই। শঙ্কৰদেৱ আৰু কন্দলিসকলে অনেক ঠাইত তেওঁলোকৰ পুথিৰ ভণিতাত "আগৰ কবিসকলৰ" গ্ৰন্থ চাই পুথি লেখিলোঁ" বুলি স্পষ্টকৈ স্বীকাৰ কৰি গৈছে। অসমৰ ওপৰেদি অনেক দুৰ্দ্দিন দুৰ্দ্দৈবৰ ধল গৈছে, সেই

ধৰে যে আগৰ প্ৰাচীন সাহিত্য গ্ৰন্থবোৰ কৰবালৈ লৈ গল তাৰ চিন-মোকাম নাইকিয়া কৰিছে, সেইটো অনুমান অনায়াসে কৰিব পাৰি। আজিও ৰংপুৰ, দিনাজপুৰ, কোচবিহাৰ প্ৰভৃতি ঠাইৰ ভাষা, যাক আজিকালিৰ বঙলা ভাষাই নিজস্ব বুলি আপোন সীমাৰ ভিতৰুৱা কৰিছে, পৰীক্ষা কৰি চালে ফট্ফটীয়াকৈ দেখি যে সেই ভাষা অসমীয়া ভাষাৰহে নিজস্ব, আগৰ অসমীয়া ভাষাৰহে নিজা বস্তু, আজি-কালিৰ বলী বঙলা-ভাষাৰ অধিকাৰ তাত নাই, থাকিলেও নাম মাত্ৰ। কালৰ কুটিল গতিত অসমীয়া ভাষাৰ দাঁতিকাষৰীয়া পাৰি ঠাইবোৰ বঙলা ভাষাৰ গৰাহৰ ভিতৰত পৰিল। বঙলা ভাষাই পাৰিটো জীণ নিয়াই নিজৰ গাত বল বান্ধি লৈ অসমীয়া ভাষাৰ গাৰিৰ ওপৰতো যে 'দাওৱা' কৰিবলৈ নাযাব তাতে বা আচৰিত কি? গৱৰ্ণমেণ্টৰ তলত এবাৰ বঙলা ভাষাই অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত সম্পূৰ্ণ অধিকাৰ পাইছিলেই। ভাগ্যে সেই ভুল সংশোধিত হল নতুবা এতদিনে অসমীয়া ভাষাই "ঔষধং জাহ্নবীতোয়ং বৈদ্যোনাৰায়ণোহৰি"ৰ শৰণাপন্ন হব লাগিলহেঁতেন। উত্তৰ বঙ্গ আৰু কোচবিহাৰ আদি ঠাইত প্ৰচলিত আগৰ দিনৰ কৱিতা, গীত আৰু সাঁথৰ গোটাচেৰেক * 'ৰংপুৰ-সাহিত্য-পৰিষৎ-পত্ৰিকা'ৰ পৰা আনি তুলি দেখুৱাই দিওঁ যে অসমীয়াৰ ভৰিৰ খোজৰ চিন সেই বোৰত কিমান ফট্ফটীয়া হৈ বহি ৰৈছে। —

"লাফে লাফে যায় বীৰ কৰে মাৰ মাৰ,
আপনে সে মৰা বীৰ জীয়ন্তক ধৰে বলে,
কয় কবিকঙ্কণ চালাইলে চলে। উত্তৰ—পল।

বঙালী লেখকে লেখিছে দেখি ইয়াত 'আপুনি'ৰ ঠাইত 'আপনে' আৰু 'সি' ঠাইত 'সে' আৰু 'চলাইলে' বা 'চলালে'ৰ ঠাইত 'চালাইলে' হৈছে। ডাকৰ নাম দি যেনেকৈ বাহিৰা মানুহে নিজৰ

* ইয়াৰ পাছৰ প্ৰবন্ধত বিস্তৰ এনে উদাহৰণ থকাৰ বাবে ইয়াত আটাইবোৰ উদাহৰণ দিয়া নহ'ল। সম্পাদক।

বচন চলাই গৈছে, ইয়াতো কবিকঙ্কণৰ সেইদৰে নাম দি এনেকুৱা বাহিৰা ৰচনা চলোৱা হৈছে।

"স্বৰ্গে থাকি পইল ভ্যাট,
ভ্যাট বলে মোৰ প্যাট কাট।" উত্তৰ—তামোল।
অসমীয়া। স্বৰ্গৰ পৰা পৰিল ভেট,
ভেটে বোলে মোৰ পেটটো কাট।

"আৰা বাড়ী হাতে বিৰাইল সাপ।
লেমূৰ ধৰি মাৰন্থ পাক ॥ উত্তৰ—সেঙুন।
অসমীয়া। এৰা বাৰীৰ পৰা বিয়ালে সাপ।
নেগুৰ ধৰি মাৰিলো পাক ॥

"স্বৰ্গ হাতে পইল ধুম।
ধুম বোলে মোৰ—চুম ॥" উত্তৰ—আম।
অসমীয়া। স্বৰ্গৰ পৰা পৰিল ধুম।
ধুমে বোলে মোৰ—শুং ॥

ইয়াত উহ্য ৰথা শব্দটো অসমীয়াৰ ঘৰুৱা শব্দ। বঙলা ভাষাত সেই শব্দ নাই;

* * *

এই সাথৰবোৰ বঙলা হেঁয়ালিবোৰৰ তৰ্জ্জমা কৰি আমি ইয়াত দিয়া নাই। অসমত এইবোৰ যেনে আকৃতিৰে প্ৰচলিত তাকেহে দিয়া হৈছে। ৰংপুৰৰ পুৰণি গাঁৱলীয়া গীত ফাকিচেৰেক তলত দিলোঁ:

মোগলেৰ বেটী গেইচে জল ভৰিবাৰ।
বাঘক দেকিয়া নদী সাঁতাৰিয়া যায় তাৰ ॥
মৎস্য বলিয়া তাৰে ঘড়িয়ালে খায়।
আজি কেন বা ঠাকুৰ মোক এতেক তাপ দেয় ॥
বাম হস্তে ধৰিয়া মোগলক মাৰে এক পাক।
মাটিত পড়িয়া মোগল কৰে বাপ বাপ ॥
আজি ক্যানে ৰা ঠাকুৰ মোক ছায় এতেক তাপ।
ধনেৰ কিঙ্কৰ নোয়াও মুই মানেৰ কিঙ্কৰ ॥

চড়ণেৰ ঘোড়া বেচিয়া সেবা কৰিম তোৰ ॥”
“উগ্রসেন মহাৰাজা তিনি জগতে জানি।
তাৰ ঘৰত উপজিল কন্যা নাম দৈবৰ্কিনী ॥
কাৰ ঘৰত দিম বিয়া কন্যা যোগ্য নাই বৰ।
ৰূপ আছে ৰতন আছে পৰম সুন্দৰ ॥
হেন কালে চলিয়া আইল নাৰদ মুনিবৰ।
মুনিক দেখিয়া ৰাজা কৰিল সম্ভাষণ ॥
বসিবাৰ দিল মুনিক উত্তম আসন।
পাও ধোয়াৰ আনিয়া দিল ঝাৰিতে কৰি জল।

* * *

এইবিলাক যে অসমীয়া কবিৰ ৰচিত পদ তাত কিবা সন্দেহ আছে নে? বঙালীৰ মুখত পৰি আৰু আজিকালিৰ বঙলা ভাষাৰ প্ৰভাৱৰ ভিতৰলৈ আহি তাৰ অলপ-অচৰপ হেনাহুচা আৰু লৰচৰ হৈছে মাথোন। এইবোৰৰ বিভক্তি প্ৰত্যয়বোৰো অসমীয়া। *

* ‘বাঁহী’—১ম বছৰ, ৬ষ্ঠ সংখ্যা (বহাগ, ১৮৩২)

অসমীয়া ভাষা

(১)

প্ৰথম বক্তৃতা

আগেয়ে মাজে মাজে ভাবিছিলো, অসমীয়া জাতিৰ হৃদয়ত কৃতজ্ঞতা বুলি এটা পদাৰ্থ বোধকৰোঁ নাই, বিশেষকৈ লেখা-পঢ়া জনা শিক্ষিত অসমীয়াৰ হৃদয়ত। আৰু এটা ভাব সদায় মোৰ মনত আহিছিল যে অসমীয়া মানুহ যিমান উচ্চশিক্ষা পাই ওপৰলৈ উধায়, সিমান তেওঁৰ মন নাহৰ গছৰ নিচিনাকৈ সৰু হৈ চিয়াঁ হৈ যায়। এইদৰে ভাবিবৰ কাৰণ আছিল। প্ৰথম ষাই কাৰণ ঃ উদাৰমতি বঙ্গভ্ৰাতাসকলে প্ৰতিবাদ কৰি থকাতো অসমীয়া ভাষাক বঙলা ভাষাৰ পৰা বেলেগ কৰিবলৈ অসমীয়াৰ প্ৰাণপণে চেষ্টা। বঙালীয়ে বাহু মেলি ভাই বুলি আকোৱাল মাৰি ধৰিবলৈ খেদি আহে। অসমীয়াই দূৰ দূৰ কৈ আঁতৰি যায়। বঙালীয়ে কয়—“অসমীয়া ভাই! তোমাৰ ভাষা আৰু আমাৰ ভাষা একেই। তোমাৰ ভাষা আমাৰ ভাষাৰ অপভ্ৰংশ মাথোন। বঙলা ভাষাই ভগাছিগা হৈ অসমীয়া ভাষা হৈছে। তোমাৰ ভাষা নামৰ অযোগ্য। এতেকে তুমি আমাৰ ভাষা গ্ৰহণ কৰা। ভাই ভাই, ঠাই ঠাই হৈয়েই আমাৰ ভাৰতবৰ্ষ ৰসাতললৈ গৈছে। ইংৰাজ গৱৰ্ণমেণ্টৰ নীতিয়েই হৈছে “Divide and rule” তোমালোকে এই ঘৰভঙা কূট ৰাজনীতিৰ গূঢ় মৰ্ম্ম বুজিব নোৱাৰি মহাভ্ৰমত পৰিছা” ইত্যাদি। কথা কেষাৰ শুনিবলৈ অতি মধুৰ, অতি সুৰলা, অতি শীতল, অতি জুৰ। এনে কথাই যি জাতিৰ হৃদয়ৰ তললৈকে সোমাই তাত প্ৰেম আৰু ভ্ৰাতৃভাবৰ ঢৌ তুলি দিব নোৱাৰে, এনে মৰ্ম্মস্পৰ্শী সাদৰী কথাই যি মানুহৰ অন্তৰ গদগদ কৰি চকুৰ পৰা আনন্দলোতকৰ সোঁত বোৱাই দিব নোৱাৰে,

এনে মৌসনা বচন শুনি যাৰ মন কৃতজ্ঞতা ৰসত বুৰি নেযায়, সেই মানুহে, সেই জাতিয়ে উন্নতিৰ স্বৰ্ণপুৰী লঙ্কাত উপস্থিত হবলৈ যে এতিয়াও এশ যোজন সমুদ্র সেতু বান্ধি পাৰ হব লাগিব তাক যেয়ে সেয়ে সহজে অনুমান কৰিব পাৰে। এই কথাৰ পিছত স্বভাৱতেই সকলোৰে মনত প্রশ্ন উঠে যে সঁচাসঁচিকৈয়ে অসমীয়াৰ মনত কৃতজ্ঞতা, ভ্রাতৃভাব আদি ওখ বৃত্তি-বিলাকৰ অভাব নেকি? সঁচাকৈয়ে আমি আমাৰ লাভৰ ফালে দিন-দুপৰতে কণা নেকি? বাস্তবিকতে আমি আমাৰ উন্নতি আৰু মঙ্গলৰ বাটত কাঁইট পুতি চকু দুটা বেল এঠাৰে এঠাই বহি আছোঁ নে যে লোকে চকুত আঙুলি দি ঘোকোটা মাৰি দেখুৱাই দিলেও নেদেখোঁ? সঁচা হলে আমাতকৈ পুতৌ কৰিবলগীয়া মূৰ্খ মানুহ আৰু কোন আছে? আজি-কালি উন্নতিৰ বাটত বঙালী কিমান উজাইছে, বঙলা ভাষা জঁাপত জঁাপে কিমান আগুৱাইছে বঙলা সাহিত্য দিনে দিনে কিমান লোদোৰপোদোৰ হৈ আহিছে। এনে বাঢ়নি সাহিত্য, এনে চহকী ভাষাৰ ভাগ লবলৈ উদাৰহৃদয় বঙ্গ ভাইসকলে আমাক নিমন্ত্রণৰ উপৰি নিমন্ত্রণ কৰি থাকোঁতেও আমি সাদৰক নেওচি এনে উদাৰ নিমন্ত্রণ অৱজ্ঞা ভাৱেৰে ভৰিৰে ঠেলি পেলাই নিজে এটা ন-কৈ অদ্ভুত অসমীয়া ভাষা গঢ়িপিটি উলিয়াবলৈ গৈছোঁ। উন্নতিৰ লগে লগে নুজাই আকৌ পাতনিৰে পৰা ভাষা পাতিবলৈ গৈ উৎসাহ, পৰিশ্রম, অধ্যবসায় আৰু শক্তিৰ অপব্যৱহাৰ আৰু অপব্যয় কৰি উন্নতিৰ বাটত পাছুৱাই পৰিছোঁ। সঁচা হলে কি দুখৰ, কি বেজাৰৰ কথা! কিন্তু সুখৰ বিষয় এই কথা সঁচা নহয়। গতিকে ইয়াত বেজাৰৰ কথাও একো নাই। আমি কমাৰশালত বা ভাষাৰ শালত হাতুৰী-নিয়াৰী লৈ নকৈ এটা অসমীয়া ভাষা আউটি, গঢ়ি, পিটি উলিয়াবলৈ যোৱা নাই। সেই কাৰ্য্য আমাৰ দ্বাৰা অসম্ভৱ, অসমৰ আমেৰিকান বেপ্‌টিষ্ট মিছনেৰীসকলৰ দ্বাৰা অসম্ভৱ আৰু পৃথিৱীৰ আন কোনো দুঠেঙীয়া মানুহৰ দ্বাৰাও অসম্ভৱ। ভাষাক কোনেও ইচ্ছা কৰি সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰে। সি স্বভাৱৰ নিয়ম অনুসৰি আৱশ্যকমতে আপোনাআপুনি উৎপন্ন হয়। "Necessity is the mother of invention" কথাটো ভাষা উৎপত্তিৰ সম্বন্ধে যেনেকৈ নিৰহনিপানীৰূপে খাটে আন কিহবাত তেনেকৈ খাটে নেখাটে কব নোৱাৰোঁ। সম্ভৱতঃ আন আন ভাষা যেনেকৈ উপজিল ইও সেই দৰেই উপজিল। অসমীয়া ভাষা পুৰণি ভাষা। ই প্রাচীন কালতো আছিল। সেই কালৰ পৰা আজিলৈকে উন্নতি-অৱনতিৰ চাকনৈয়াত ঘূৰি ঘূৰি ই চলি আহিব লাগিছে আৰু চলি থাকিব। ই আজি পাঁচশ বছৰৰ পৰা অতি উন্নত লিখিত আৰু কথিত ভাষাৰূপে চলি অহাটো আমি নিভুৰ্লকৈ জানো। অসমীয়াৰ তেজৰ সৈতে, অসমৰ সন্তানসকলৰ মঙহৰে সৈতে, অসমীয়া জাতিৰ প্রাণৰে সৈতে ই অভেদৰূপে কালৰ অনিবাৰ্য্য সোঁতত বৈ আহিছে আৰু বৈ থাকিব। কিন্তু এই ভাষাৰ হৈ ধনু-কাঁৰ ধৰোঁতা তুমি-সেনাপতি, মই-সেনাপতি আৰু তেওঁ-সেনাপতি আৰু এই ভাষাৰ বিৰুদ্ধে গদাধাৰী ৰাম-গদাধৰ, শ্যাম-গদাধৰ, আৰু হৰি-গদাধৰ সেই সোঁতত কৰবালৈ উটিবুৰি গৈ কত নিৰ্ম্মূল হব তাক সেই নেদেখা জনেহে দেখিছে।

আমাৰ ভাষা এৰি বঙলা ভাষা গ্রহণ কৰিবলৈ বঙালী ভাইসকলৰ নিমন্ত্রণ ৰক্ষা কৰিব নোৱাৰি আমি পৰম সন্তাপিত হলোঁ। সেই বাবে তেওঁবিলাকে নিজ নিজ উদাৰতা গুণে আমাক ক্ষমা কৰিব। আমি কওঁ যে তেওঁবিলাকে এনে অদ্ভুত নিমন্ত্রণ আমাক নকৰি অনুগ্রহ কৰি আমাক এৰি দি নিশ্চিন্ত হলে আমি তেওঁবিলাকৰ ওচৰত চিৰকৃতজ্ঞতা-পাশত আৱদ্ধ হৈ থাকিম। আমি আমাৰ খোৰা ভাষা লৈয়েই উন্নতিৰ বাটত লাখুটী লৈ খোৰাখুৰিকৈ বাট বোলোঁ। তেওঁবিলাকে আমাক তেওঁবিলাকৰ ভাষাৰ ৰেলগাড়ীত উঠিবলৈ দয়া বিতৰণ কৰি নেমাতিব।

কোন হিচাপে যে বঙালী ভাইসকলে আমাক আমাৰ ভাষা অৰ্থাৎ অসমীয়া ভাষা এৰি বঙলা ভাষা লবলৈ কয় আমাৰ ছুটি বুদ্ধিৰে তাক ঢুকি পাব নোৱাৰোঁ। অলপ পৰিশ্রম কৰি তেওঁলোকে ভাষাবিজ্ঞান শাস্ত্রৰ দুপাত-চাৰিপাত লুটিয়াই চায় যেন ভাষাৰ বিভিন্নতা কি কি কথাৰ দ্বাৰা হয় আৰু কি কি বিষয়ৰ ওপৰত সি নিৰ্ভৰ কৰে, বৃথা অহঙ্কাৰ পৰিহাৰ কৰি এখুদমান কষ্ট স্বীকাৰ কৰি যদি তেওঁবিলাকে অসমীয়া

সঁচাসঁচিকৈয়ে ভাষা শিকিবলৈ চেষ্টা কৰে,তেন্তে আমি নিশ্চয়কৈ কব পাৰোঁ, যে তেওঁবিলাকে নিজৰ অবিমৃষ্যকাৰিতা, অনভিজ্ঞতা আৰু অসাৰতা দেখি আপোনাআপুনি অনুতাপিত আৰু লজ্জিত হব। আমি দেখিছোঁ, এই শাৰীৰ বঙালী কৃতিক্‌সকলে অসমীয়া বাতৰিকাকতৰ বা অসমীয়া পত্যপুথিৰ চাৰিশাৰী পঢ়িয়েই জপিয়াই উঠি কয় যে এইটো দেখোন বঙলা ভাষা। আমি পঢ়ি দেখোন অধিক ভাগ বুজিব পাৰিলোঁ। বিভিন্নৰ ভিতৰত কেৱল দেখিছোঁ ৰবোৰ পেট-কটা। এই 'কৃতিক্' বাবুসকলৰ অজ্ঞতা প্ৰতিবাদৰ যোগ্য নহয়; কেৱল মাথোন হাঁহিৰ যোগ্য। বৰ বেছি, এওঁবিলাকে আমাৰ পৰা এষাৰ উপদেশ পাব পাৰে, যাৰ দ্বাৰা এওঁবিলাকৰ মানৱী জনমৰ বাকীডোখৰৰ অলপ-অচৰপ উপকাৰ হোৱাৰ সম্ভৱ যথা: "আপোনাসকলে অনধিকাৰ চৰ্চ্চা কৰা স্বভাৱটি এৰি গহীন হৈ অসমীয়া ভ্ৰাতাসকলৰ পৰা সন্মানৰ অধিকাৰী হওক।" অলপ মুখ-চোকা মানুহে হলে কিন্তু এওঁবিলাকক এনে কথাৰ উত্তৰত শুনাই দিলে-হেঁতেনঃ—"তোমালোকে যদি ভাৰতবৰ্ষীয় সংস্কৃতভাষী পুৰণি আৰ্য্যসকলৰ সন্তান হৈ অসমীয়া পঢ়ি অধিকখিনি বুজিব নোৱাৰিলাহেঁতেন আমি তোমালোকক হয় মহামূৰ্খ, নহয় আন কিবা এটা বুলি সম্বোধন কৰিলোঁ-হেতেন। তুমি ৰীতিমতে নিশিকাকৈও হিন্দীভাষাৰ, কি উড়িয়া ভাষাৰ, কি মাৰাঠী ভাষাত কোৱা বা লেখা কথা বুজিব নোৱাৰা নে? অসমীয়া আখৰ কেইটা বঙলা আখৰৰ নিচিনা হোৱা বাবেই জগৰ লাগিল নেকি? তোমালোকৰ লৰালি দেখি এনেহে মনে ধৰে যে ৰোমাণ বৰ্ণমালাৰ যদি দৈবাৎ তোমালোকৰ বৰ্ণমালাৰে সৈতে অলপ সাদৃশ্য থাকিলহেঁতেন তেন্তে ইংৰাজী, ফ্ৰেঞ্চ, জাৰ্মাণ আদি গোটেই য়ুৰোপৰ ভাষাকে তোমালোকৰ ভাষাৰ অপভ্ৰংশ বুলি তোমালোকৰ কাকতত প্ৰবন্ধ লেখিলাহেঁতেন। তোমালোকক বৃথা অহঙ্কাৰে ইমান অন্ধ কৰি থৈছে যে কি কাৰণৰ বাবে অসমীয়া বৰ্ণমালাই বঙলা বৰ্ণমালাৰ আকাৰ ধৰিলে তাক দেখিবলৈ নোপোৱা আৰু চেষ্টাও নকৰা।"

সকলো জাতিৰ মানুহৰ হৃদয়তে নপঢ়ি-নুশুনি ওজা হোৱা ভাবটি

ন্যূনাধিকৰূপে আছে, কিন্তু সি আমাৰ বঙ্গদেশীয় ভাইসকলৰ অলপ প্ৰবলৰূপে বিৰাজমান যেন আমাৰ অনুমান হয়। সি বঙ্গদেশৰ জল-বায়ুৰ গুণেই হওক বা অসমীয়াৰ অদৃষ্ট মন্দৰ গুণেই হওক, এই ঠাইত তাক আলচ কৰিবৰ আমাৰ অভিলাষ নাই। বঙ্গভ্ৰাতাসকলে আমি কৰিব পাৰোঁ বা নোৱাৰোঁ আমাৰ ওচৰত থাকি থাকি মুখ্যে আমাৰ আৰু গৌণে ভাৰতবৰ্ষ বা জম্বুদ্বীপৰ উন্নতিৰ অৰ্থে নানা নতুন প্ৰস্তাৱ কৰে। তেওঁলোকে আমাৰ জ্যেষ্ঠ ভ্ৰাতাৰ স্থানীয়। জ্যেষ্ঠই কনিষ্ঠক উপদেশ দিয়া শাস্ত্ৰসঙ্গত আৰু অতি শোভন কাৰ্য্য। কিন্তু আজি আমি ছালছিগা কনিষ্ঠইও জ্যেষ্ঠ ভ্ৰাতাৰ ওচৰত মাথা দোঁৱাই প্ৰণাম কৰি দুখীৰ দুখী অৱস্থাৰে এটা ছালছিগা প্ৰস্তাৱ কৰোঁ যে তেওঁবিলাকে তেওঁ-বিলাকৰ দুৰ্ব্বল স্ত্ৰীপ্ৰকৃতি বঙলা ভাষা এৰি হিন্দী ভাষা গ্ৰহণ কৰক। হিন্দী ভাষা অতি শ্ৰেষ্ঠ ভাষা। সি যেনে তেজী তেনে কোমল, যেনে তপত তেনে চেঁচা, যেনে কটু তেনে মধুৰ। একাধাৰে হিন্দী ভাষাত যে সকলো ৰস বিদ্যমান, যি হিন্দীভাষা শুনিছে, পঢ়িছে, শিকিছে আৰু আলচ কৰি চাইছে সিয়েই তাৰ সাক্ষী দিব পাৰে। ভাৰতবৰ্ষৰ অধিক সংখ্যক মানুহে হিন্দী ভাষা বুজে আৰু কয়। ইংৰাজ প্ৰভৃতি য়ুৰোপীয়-সকলে হিন্দী ভাষা অতি আদৰেৰে শিকে আৰু কয়। ভাৰতেশ্বৰী মহা-ৰাণী ভিক্টোৰীয়াই মৌলবী ৰাখি অতি যত্নেৰে হিন্দী ভাষা শিকিছে, আৰু সেই ভাষাত কথা কব পৰা হৈছে। আমাৰ খং উঠিলে আমি হিন্দী ভাষাৰ আশ্ৰয় নললে আমাৰ খং ভোটা হৈ ওলায়। মিঠা সুৰ, মিঠা গান এটা শুনিব লাগিলেও আমি হিন্দী ভাষাৰ ওচৰত হাত নেপাতিলে আমাৰ মনস্কাম পূৰ্ণ নহয়। যদি ইংৰাজী ভাষাৰ বাহিৰে ভাৰতবৰ্ষত কোনোবা ভাষা গোটেই ভাৰতবাসীৰ পৰস্পৰ কথা কবৰ আৰু ভাব সলনাসলনি কৰিবৰ উপযোগী তেন্তে সি হিন্দী ভাষা। হিন্দী ভাষাই দেশ উদ্ধাৰৰ ভাষা। লৰা-শুউৱা, টোপনি-মতা, মৃদু-মধুৰ বঙলা ভাষা প্ৰতাপসিংহ, ৰণজিৎসিংহৰ ভাষা নহয়। মৃত ভাৰতবাসীৰ শৰীৰত প্ৰাণৰ সঞ্চাৰ কৰিবলৈ, সাম্য, মৈত্ৰী আৰু ভ্ৰাতৃভাব বিস্তাৰ কৰি

ভাৰতভূমিত একতা স্থাপন কৰিবলৈ ইয়াতকৈ উৎকৃষ্ট আৰু যোগ্য ভাষা নাই। তেওঁবিলাক আজিকালি উন্নত, শিক্ষিত আৰু সভ্য হৈছে। তেওঁবিলাকে আগেয়ে আমাক বাট দেখুৱাওক। আমি ৰাম-কৃষ্ণ, গোপাল-গোবিন্দ একোকে নকৈ সকুভাইৰ কৰ্ত্তব্য ভাবি তেওঁবিলাকৰ আৰ্হি অনুসৰণ কৰিম। হিন্দী ভাষা লবলৈ যদি তেওঁবিলাক অনিচ্ছুক, তেনেহলে আমি দ্বিতীয় প্ৰস্তাৱ কৰোঁ তেওঁবিলাকে ইংৰাজী ভাষা লওক। আজিকালি তেওঁবিলাকে ইমান ইংৰাজী শিকিছে, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ইমান ইংৰাজী মহলাত উঠিছে যে অনায়াসে তেওঁবিলাকে ইংৰাজী ভাষা গ্ৰহণ কৰিব পাৰে। আমি চকুৰ আগতে দেখিছোঁ, তেওঁবিলাকৰ ভিতৰত বিলাতৰ পৰা অহা অনেকে ইংৰাজী ভাষা একেবাৰেই গ্ৰহণ কৰিছে। সেইদেখি কৈছোঁ এইটো তেওঁবিলাকৰ অলপ আয়াসতে হব। ইংৰাজী ভাষা, ইংৰাজী সাহিত্য আজি জগতত অতুলনীয়। এনে ভাষা তেওঁবিলাকে গ্ৰহণ কৰিলে একেদোপেই তেওঁবিলাক নথৈ চহকী হব। তেওঁবিলাকে যদি ৰাতাৰাতি 'বড়-মানুষ' হব খোজে, একে নিশাৰ ভিতৰত যদি তেওঁবিলাকৰ সাহিত্য-ভঁৰালৰ ধনকুবেৰ বা ৰথ্‌চাইল্ড্ হবলৈ অভিলাষ কৰে, তেন্তে আমাৰ এই সোণ-ৰূপৰ মুখেৰে কোৱা উপদেশ শুনক। আমাৰ এই উপদেশটি তেওঁবিলাকৰ কাণত কেনে বাজে, অনুগ্ৰহকৈ তেওঁলোকে আমাক জানিবলৈ দিলে পৰম বাধিত হম। তেওঁবিলাকে কব পাৰে যে ইংৰাজী আৰু বঙলা ভাষাৰ ভিতৰত বিস্তৰ প্ৰভেদ, কেনেকৈ হব? উত্তৰত কওঁ বেছি প্ৰভেদ নাই। মেক্সমূলাৰ আদি ভাষাবিদ্ পণ্ডিতে স্পষ্টকৈ প্ৰমাণ কৰিছে যে ইংৰাজী, অসমীয়া, বঙলা, হিন্দী, জাৰ্মাণ, ফ্ৰেন্স, ইত্যাদি ভাষা একে পৰিয়ালৰে আৰু সিহঁতৰ ভিতৰত ভাই ভাই সম্বন্ধ। বঙলা ভাইহঁতৰ এইবিলাক কথাৰ প্ৰতিবাদ কৰিবৰ আমি চেষ্টা নকৰিলোঁহেতেন যদি আজিও দুজন এজন ব-চেৰা অসমীয়াক এইবিলাক পলসুৱা বঙালীৰ কথাত কাণ দি সন্দেহ কৰা আৰু বিপৰীত ভবা নেদেখিলোহেঁতেন। দুখৰ বিষয় আজিও শিক্ষিত অসমীয়াৰ ভিতৰত কোনোবা কাচিৎ দুজন এজন অসমীয়া ভাষাতঙ্কৰোগ-

গ্ৰস্ত বগলা দেখিবলৈ পোৱা যায়। ঈশ্বৰৰ চৰণত প্ৰাৰ্থনা, যেন সোনকালে তেওঁবিলাকক তেওঁ সুমতি প্ৰদান কৰি ইঁহঁৰ শ্ৰেণীলৈ আনে। সত্য, দ্বাপৰ আৰু ত্ৰেতা যুগৰ কথা কব নোৱাৰোঁ, কিন্তু কলি যুগত হলে দিনক দিন ৰাতিক ৰাতি, ঘোঁৰাক ঘোঁৰা, হাতীক হাতী, আগম পুৰাণ আৰু ন্যায় ব্যাকৰণ দি প্ৰমাণ নকৰিলে কলিকলীয়া মানুহে সেইবোৰক দিন, ৰাতি, ঘোঁৰা আৰু হাতী বুলি বিশ্বাস কৰিব নোখোজে। আমাৰ দেশীয়ৰ ভিতৰতো মাজে মাজে এনে কলিকলীয়া ওলায়, যাক অসমীয়া ভাষাটো ভাষা, আৰু সি বঙলা ভাষাৰ সৰি পৰা দাঁত বা কাটি পেলোৱা নখ নহয় বুলি প্ৰমাণ কৰি নেদেখুৱালে পতিয়াবলৈ কেৰোজেৰো কৰে। যাওক, আমি এনে দুজন এজন বগলীৰ কথা লৈ মূৰ নঘমাওঁ, কাৰণ আমাৰ দৃঢ় বিশ্বাস যে এই জাতৰ বগলী অচিৰ কালতে কঙ্কাল বা জকাত পৰিণত হৈ পৰ্ব্বতৰ গুহাত আশ্ৰয় লৈ ভৱিষ্যত প্ৰাণীতত্ববিদ্ পণ্ডিতসকলৰ অনুসন্ধানৰ বিষয় হব।

সঁচাকৈয়ে যদি বঙালীয়ে অসমীয়াক ভ্ৰাতৃভাৱে আকোৱাল মাৰি ধৰি আলিঙ্গন কৰিবলৈ ব্যগ্ৰ তেন্তে কেৱল ভাষাটোৱেইহে মাজত পৰি প্ৰতিবন্ধকতাচৰণ কৰি আছে নে? প্ৰকৃত পক্ষেই অসমীয়া ভাষাটোৱে বঙালী আৰু অসমীয়াৰ মাজত বিন্ধ্যপৰ্ব্বত পৰি থকাদি অলঙ্ঘ্য হৈ পৰি থাকি দুই ভাইক কোলাকুলি কৰিব নিদিয়াকৈ বেলেগকৈ থৈছে নে? এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ আমাক কোনে দিব? আমি হলে কম, বুজা গৈছে —"গড়গঞা মিতিৰৰ ভাও। মুখে বোলে থাক, থাক, ভৰিৰে হেচোকে নাও।" অসমৰ অসমবাসী বঙালীৰ ভ্ৰাতৃভাৱৰ খুণ্ডাতো সেৱা, চৰণতো সেৱা। পোদ্দৰটকীয়া কাম এটা খালি হলেও দেশৰ পৰা বঙ্গভায়াৰ আমদানি, নোৱাৰা পক্ষতহে অসমীয়া। কথাই কথাই অসমীয়াক "আছামী ভূত" নামে সম্বোধন নকৰিলে তেওঁবিলাকৰ গা নুজুৰায়। মৰ্ম্ম পোৱা গৈছে বঙালী ভাই! তোমাৰ চেনেহৰ চুমাৰ। সি আমাৰ নাকটি ছিঙিলে আৰু তেনে চুমা আমাক নেখাবা, ৰক্ষা কৰা। তুমি অসমীয়াৰ সৈতে খোৱা-বোৱা, ফুৰা-চকা, মিলা-প্ৰীতি প্ৰণয়, সম্বন্ধ,

সম্পর্ক' সকলোকে পৰিপাটীৰূপে দ৶৯ কৰিছা কেৱল ভাষাটোৰ বাবে-হে এটা পয়চাৰ অমিল হৈ আছে। আচলত ৰাগৰ গুৰিত টা-না-না-না। এই কথাৰ গুৰিতো 'ভেনিটী' বা বৃথা গৰ্ব্ব নামেৰে টা-না-না পদাৰ্থ। তোৰ ভাষা মোৰ ভাষাৰ ভগাছিগা নেগুৰ এডোখৰ। মোৰ ভাষাই মূল, ময়েই মূল। তই গেলি-পৰা ডাল-পাত। মানুহৰ অন্তৰ্নিহিত বৃথা গৰ্ব্বৰ পৰা এনেবিলাক ভাবৰ উৎপত্তি। বঙালীয়েই বঙালীক, কলি-কতাৰ বঙালীয়েই কলিকতাৰ চাৰিবেৰৰ বাহিৰৰ মানুহক তেনে ঘৃণাৰ চকুৰে চায়, ভাষা লৈ আপোনাৰ তেজ-মঙহকে যেনেকৈ বিদ্ৰূপ কৰে, দেখিলেই অনায়াসে এই কথাৰ মৰ্ম্ম বুজিব পাৰি। বঙালীৰ চকুত "বাঙ্গালী মনুষ্য নয়, উড়ে এক জন্তু, লম্ফ দিয়ে গাছে উঠে লেজ নাই কিন্তু।" অসমীয়া কোন ছাৰ। অৱশ্যে ভাল বঙালীয়ে এনেবিলাক নীচ আমোদ উপভোগ কৰে বুলি আমি কোৱা নাই। ভালৰ ভাল সৰ্ব্বতিকাল। ভাল বঙালীলৈ টোৱাঁই আমি আমাৰ এইবিলাক কাঁৰ মৰাও নাই। অসমীয়া ভাষা বিৰোধীসকলে আমাক উপদেশ দি কয়—"তোমালোকক বঙলা ভাষা গ্ৰহণ কৰিবলৈ কৈছোঁ বুলি আমি এনে মানে কৰা নাই যে তোমালোকে হঠাৎ একেবাৰেই তোমালোকৰ স্থানীয় মাত এৰি বঙলা কোৱা। আমি মাথোন তোমালোকক এই কথা কৈছোঁ যে তোমালোকে বঙালী শ্ৰীহট্টীয়া, বাখৰগঞ্জীয়া ময়মন্‌সিংহীয়াৰ দৰে লিখিত ভাষা ৰূপে গ্ৰহণ কৰি ২৪ ঘণ্টা তোমালোকৰ দেশীয় মাতেৰে যিমান পাৰা কথা কৈ থাকা, তাত আমাৰ একো আপত্তি নাই।" এনে চকু থাকি খালত পৰা উপদেশ দিয়া বাবে আমাৰ এই পৰম বন্ধুসকলক, আমি অকিঞ্চন অসমীয়াই আমাৰ কি আছে কি দিম? একেবাৰ ধন্যবাদকে দিওঁহক। লেখা ভাষাৰ পৰা কোৱা ভাষা বেলেগাই বঙালী ভাইহঁত যে মহাভ্ৰমত পৰিছে তাক আজিকালিৰ শিক্ষিত চিন্তাশীল অধিক বঙালীয়ে বুজিছে। বঙালীয়ে বিষম ভুল কৰি যি দোষৰ হাড়-মলা তেওঁলোকৰ ভাষাৰ ডিঙিত পিন্ধাই দিছে, তেনে হাড়-মলা অসমীয়া ভাষাকো পিন্ধিবলৈ কৈ কি অন্যায় কাম কৰিছে! লেখা ভাষাৰ পৰা কোৱা ভাষা বেলেগ কৰিলে

যে ভাষাৰ উদ্দেশ্যই নষ্ট হয়, এই কথা তেওঁলোকে গমি নোচোৱাকৈ তেওঁ-বিলাকৰ যি আছে, সেয়ে অতি উৎকৃষ্ট বুলি ভাবি লোককো তাঁক লবলৈ পৰামৰ্শ দিয়ে। ভাষাৰ উদ্দেশ্যই হৈছে মনৰ ভাবটো বাহিৰত শব্দেৰে প্ৰকাশ কৰি আন লোকক বুজোৱা। শব্দটো কৈ অঁতালেই শেষ হল। অথনিকৈ বা কাইলৈ সেই শব্দটো অৰ্থাৎ সেই শব্দটোৱে প্ৰকাশ কৰা মনৰ ভাবটো পাহৰি যোৱাৰ সম্ভৱ। এই দেখি চিৰস্থায়ী কৰি তাক বান্ধি থৈ দিবলৈ লেখাৰ বা সঙ্কেতৰ সৃষ্টি। সেই লেখাই যদি সেই শব্দটো যেনেকৈ মানুহৰ মুখৰ পৰা ওলায়, তেনেকৈ প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰিলে, তেন্তে সেই লেখা বা সঙ্কেত অসম্পূৰ্ণ বা নিস্ফল হল। Language of the ear কাণৰ ভাষাটো Language of the eye চকুৰ ভাষালৈ তৰ্জ্জমা কৰি অনেকে লেখা ভাষা কয়। সেই তৰ্জ্জমাই যদি কাণৰ ভাষাটো যেনে আছে তেনে প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰিলে তেন্তে সেই তৰ্জ্জমা ভুল, নিষ্ফল আৰু হানিকাৰক। বঙালীয়ে মুখেৰে কওঁতে এক ভাষা কয়, লেখোঁতে এক ভাষা লেখে। তেওঁবিলাকৰ লেখা প্ৰকৃত বঙলা ভাষা নহয়। ভাষাটো এটা জীয়া বস্তু। কাকতৰ ওপৰত বচা মৰা ক'লা বগা ফুলবিলাক বা আখৰবোৰ ভাষা নহয়। খনিকৰে কাকতৰ, কাপোৰৰ বা আন বস্তুৰ ওপৰত জীয়া মানুহৰ যিটো মূৰ্ত্তি সাধ্যমতে নকল কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে সেইটো জীয়া মানুহ নহয়, মৰা মূৰ্ত্তিহে। সেই মূৰ্ত্তিটো জীয়া মানুহটোৰ আহিৰে হব লাগে। জীয়া মানুহটো সেই মূৰ্ত্তিটোৰ আহিৰে হব নোৱাৰে। খনিকৰৰ যদি সেই মূৰ্ত্তিটো যতদূৰ সম্ভৱ জীয়া মানুহটোৰ অবিকল নকল নহয় তেন্তে সেই মূৰ্ত্তি ভুল আৰু অসাৰ্থক। লেখা ভাষাটোও যদি যতদূৰ সম্ভৱ কোৱা-ভাষাৰ অবিকল নহয়, তেন্তে তাৰ উদ্দেশ্য আৰু কাৰ্য্য বিফল। ইংৰাজী ভাষা আৰু ফ্ৰেন্স ভাষাৰ বৰ্ণবিন্যাস এক প্ৰকাৰৰ সেই বাবে সেই দুই ভাষাই সুন্দৰকৈ 'পস্তাই'ছে। ভাষাতত্ত্ববিদ্ পণ্ডিত ছেইছে কয়, যে এই বাবেই ইংৰাজ আৰু ফ্ৰেন্স য়ুৰোপৰ ভিতৰত অধম ভাষাবিদ্ হয়। এই বাবেই বিদেশীয়ে ইংৰাজী ভাষা শিকিবলৈ ইমান টান পায়। আমাৰ

জীৱনতে দেখিছোঁ, ইংৰাজী ভাষাৰ এনে অদ্ভুত বৰ্ণবিন্যাস হোৱা বাবেই অৰ্থাৎ শব্দটোৰ উচ্চাৰণ পূবে যোৱা আৰু বানান পশ্চিমে যোৱা- হোৱা বাবেই আমি ইংৰাজী পঢ়ি আদহীয়া হলোঁহি, তেও তাৰ বানান আৰু উচ্চাৰণৰ আউল ভাঙিব নোৱাৰিলোঁ। এনেবিলাক দোষৰ বাবেই আমি পাঁচ বছৰৰ পৰা শৰীৰ পাত কৰি ইংৰাজী শিকি বুঢ়ালৈ ইংৰাজী ভাষা পিঠিত লৈ এৰাল ছিঙি এটা সৰুসুৰা চেকুৰো মাৰিব নোৱাৰোঁ। আমি কোন কুটা, ইংৰাজেই ইংৰাজী ভাষাৰ আখৰ-জোঁটনিৰ এনে দৌৰাত্ম্যত ত্ৰিভুবন দেখি তাৰ সংস্কাৰৰ অৰ্থে চিঞৰ-বাখৰ কৰিব লাগিছে। আমাৰ সুকপালৰ গুণে অসমীয়া ভাষাত এনে গোলমাল আজিলৈকে ঘটা নাই। আমি যেনে কওঁ তেনে লেখোঁ। আশা কৰোঁ, আৰু ঈশ্বৰৰ চৰণতো খাটোঁ যেন এনে গোলমাল আমাৰ ভাষাত ঘটাবলৈ কাৰো কুমতিয়ে নধৰে। বঙালীৰ লেখা আৰু কোৱা ভাষাৰ এনে প্ৰভেদ দেখি আমাৰ এনেহে মনে ধৰে যে আৰু এক শতিকাৰ ভিতৰতে বঙলা লিখিত ভাষা সংস্কৃতৰ নিচিনা হৈ সৰ্ব্বসাধাৰণ বঙালীৰ বোধৰ অগম্য হব আৰু বঙালী সৰ্ব্বসাধাৰণৰ ভাষা প্ৰাকৃত ভাষাৰ নিচিনা এটা সম্পূৰ্ণ বেলেগ হবগৈ। কিতাপত বিদ্যাসাগৰে যিমান সীতাৰ-বনবাসী ভাষা লেখক। কথা কোৱাত হৰিমণ্ডল, প্ৰহ্লাদ পৰমাণিক আৰু বৃন্দাবন সাদগাপে সেই কথা কেতিয়াও ব্যৱহাৰ নকৰে বা কৰিব নোৱাৰে। শিক্ষিত বিদ্যাসাগৰ পাঁচোটা, কিন্তু 'সীতাৰ বনবাস' পঢ়ি গ্ৰীক নে লেটিন ভাষাত লিখা ঠাৱৰ কৰিব নোৱাৰা, প্ৰহ্লাদ পৰমাণিক বৃন্দ বৃন্দ। এটা গল্প কওঁ ঃ এজন এই শ্ৰেণীৰ প্ৰহ্লাদ পৰমাণিকে আৰ-তাৰ মুখৰ পৰা শুনিছিল যে ঈশ্বৰচন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰ বঙলা ভাষাত সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট লেখক। পৰমাণিক অলপ লেখা-পঢ়া জনা সাহিত্যানুৰাগী লোক। কথাটো শুনি অতি যত্নেৰে এখন 'সীতাৰ বনবাস' কিতাপ কিনি আনি গাঁৱৰ তেওঁৰ নিচিনা সাহিত্যানুৰাগী বন্ধু-বান্ধৱ গোটাই কিতাপ মেলিলে। দহমিনিটমান খুটিয়াই খুটিয়াই "ঈশ্বৰচন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰ সঙ্কলিত" এই কথাটো পঢ়ি আনন্দত গদগদ হৈ হুক্ হুক্ কৰে কান্দিবলৈ ধৰি কিতাপ সামৰি থলে। বন্ধু অবাক! দূৰৰ কথা নেলাগে আমাৰ ঘৰৰ পৰাই এটা উদাহৰণ দিওঁ ঃ অসমীয়া লৰাবিলাকে অসমত প্ৰায়েই বঙলা কিতাপ পঢ়ি বঙলা শিকে। অনেকে সংস্কৃতৰ সলনি বঙলাতে এণ্ট্ৰেচ্ পৰীক্ষা দি উত্তীৰ্ণ হৈ আছে। কিন্তু কলিকতাত প্ৰথমতে বঙালীৰে সৈতে কথা কবলৈ আৰম্ভ কৰিবলৈ মুখ মেলোঁতেই তেওঁবিলাক কেনে সঙ্কটত পৰে, তাক তেওঁলোকে সকলোৱেই জানে। বঙালী বেটী, লগুৱা আৰু ভাত-ৰন্ধা বামুণৰে সৈতে আৱশ্যকীয় কথাৰে বস্তু-বাহানি খোজা বা ভাব সলনাসলনি কৰাত তেওঁবিলাকে প্ৰায়েই "ঠাকুৰ! মৎস্য এক খণ্ড লইয়া আইস।" "ঝি! দুগ্ধেৰ উপৰে পুস্তকটা ৰাখিয়াছে কে?" এনেবিলাক কথা কৈ হাস্যাস্পদ হয়। লেখা ভাষা আৰু কোৱা ভাষা বেলেগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা দূৰত থাওক, বেলেগ নহবলৈ আমাৰ প্ৰাণপণে যত্ন কৰিব লাগে।

ভাৰতবৰ্ষ শাসনৰ সম্পৰ্কে গৱৰ্ণমেণ্টৰ অন্তৰত 'ডিভাইড্ এণ্ড ৰুল' নামেৰে 'পলিচি' লুকাই ৰাখিছে নে নাই কব নোৱাৰোঁ কিন্তু ভাষা পৃথক কৰা বিষয়ত যে সেই সৰ্ব্বনশীয়া 'পলিচি'ৰ ছাঁ মাত্ৰও নাই তাক আমি বুকু ডাঠকৈ কব পাৰোঁ। গৱৰ্ণমেণ্টে সকলো দেশৰ ভাষা ৰক্ষা কৰিবলৈ যতন কৰি ঊনৈশ শতিকাৰ উন্নত আৰু উদাৰমনা শাসনকৰ্ত্তাৰ চিনাকি দিছে মাথোন। 'ডিভাইড্ এণ্ড ৰুল' 'পলিচি'ৰ অনুসৰণ কৰি অসমীয়া ভাষাক যে বঙলা ভাষাৰ পৰা বেলেগাব লাগে এনে ভাব গৱৰ্ণমেণ্টৰ মচতো নাই, সঁচতো নাই। সি বঙালী ভাই-সকলৰ সাৰুৱা মূৰৰ বিকৃত কল্পনাপ্ৰসূতহে। গৱৰ্ণমেণ্টে চিৰকাল যুদ্ধ কৰি আহিছিল অসমীয়া ভাষাক ঠেলি বঙলা ভাষাক অসমৰ ভাষা কৰিবলৈ। আজিও অসম গৱৰ্ণমেণ্টে পাৰিলে অসমীয়া ভাষাৰ গুৰিত বৰকুঠাৰ মাৰি বঙলা ভাষা অসমত ৰোৱে। অসম গৱৰ্ণমেণ্টৰ বঙলা ভাষাৰ ওপৰত অশেষ মমতা। তাৰ সাক্ষীস্বৰূপে আজিলৈকে সাপ মাৰি নেগুৰত বিষ থৈ অনাহকত অসমত বঙলা স্কুলবোৰ ৰাখি

অসমীয়া লৰাক বঙলা শিক্ষা দিবৰ চেষ্টা কৰি অসমীয়া ভাষাৰ আৰু অসমীয়া মানুহৰ মহা অনিষ্ট অসম গৱৰ্ণমেণ্টে কৰিব লাগিছে। ব্যাধিৰ শেষ বৈৰীৰ শেষ এই অকামিলা বঙলা স্কুল অসমৰ পৰা সমূলি নিৰ্ম্মূল নহলে অসমীয়া ভাষাৰ ৰাজ্য অকণ্টকা নহয়। অসমৰ কমিশ্যনৰ কৰ্ণেল হপ্‌কিন্‌ছনৰ পৰা চীফ কমিশ্যনৰ ৱাৰ্ড চাহাবলৈকে অসম গৱৰ্ণমেণ্টৰ ডাঙৰমূৰীয়া বিষয়াসকলে সময় বুজি অসমীয়া ভাষাৰ বিৰুদ্ধে টোকন ধৰি আহিবলৈ ত্ৰুটী কৰা নাই। গৱৰ্ণমেণ্টে মহা-ভ্ৰমত পৰিয়েইতো এসময়ত অসমীয়া ভাষা খেদি বঙলা ভাষা সুমাবলৈ যথেষ্ট চেষ্টা কৰি অসমত বিষম ফল উৎপন্ন কৰিছিল। সেই চেষ্টাৰ ফল স্বৰূপ আজিও খিচিৰি লেখা ভাষা মাজে সময়ে অসমৰ কৰবাত লগ পোৱা যায়। স্বভাৱৰ সোঁতৰ বিৰুদ্ধে সাঁতুৰি ভাগৰি, হাৰি, নিজৰ ভ্ৰম বুজিব পাৰি গৱৰ্ণমেণ্টে আকৌ অসমীয়া ভাষাক তাৰ প্ৰাপ্য ন্যায্য সিংহাসন দিলে। অসমীয়া ভাষাৰ হৈ যদি কোনোবা প্ৰকৃত পক্ষে লৰিছিল, সি গৱৰ্ণমেণ্ট নহয়, সি বিদেশী সদাশয় 'আমেৰিকান মিশ্যনেৰীসকল, যাৰ Divide and Rule পলিচিত কোনো স্বাৰ্থ নাই বা অতি সামান্য স্বাৰ্থ। গৱৰ্ণমেণ্টৰ অধিকাংশ ওখ কৰ্ম্মচাৰীয়ে আজিলৈকে ভ্ৰূকুটি কুটিল আননেৰে অসমীয়া ভাষাৰ ফালে দৃষ্টিপাত কৰিবলৈ এৰা নাই। আৰু আজিলৈকে থাকি থাকি চেলু চাই তেওঁ-বিলাকে অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত বিদ্ৰূপ বাণ বৰষে। মানুহৰ দুৰ্দ্দশা, দিন মন্দ হলে এনে চোকা কাঁৰ অদৃষ্টত অনেক ঘটে। অসমীয়া মানুহ আৰু অসমীয়া ভাষাৰ দুৰ্দ্দশা, দিন মন্দৰ কাল এতিয়াও অন্ত হোৱা নাই। সেই দেখি অসমীয়া মানুহ যে মানুহৰ লগৰ মানুহ নহয়, অসমীয়া সমাজ যে সমাজ নহয়, অসমীয়া ভাষা যে ভাষা নহয়, এনে কথা মূৰ দোঁৱাই নিতাল মাৰি শুনিবলৈ আমি সততে প্ৰস্তুত। উন্নতমনা ন্যায়ৱান 'স্যাৰ জৰ্জ্জ কেম্বেলে' অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত যিফেৰা সুদৃষ্টি কৰি গল, সেই ফেৰাৰ পৰা সাৰ টানি আজি অসমীয়া ভাষা পোখাই উঠিছে। সঁচাসঁচিকৈয়ে যদি অসমীয়া গৱৰ্ণমেণ্টৰ উচ্চ কৰ্ম্মচাৰী-

সকলৰ সম্পূৰ্ণ অন্তৰঙ্গ সহানুভূতি পালেহেঁতেন, তেন্তে সি আজি বঙলা ভাষাৰ সমনীয়া হব নোৱাৰিলেও যে তাৰ ওচৰাউচৰি হব পাৰিলেহেঁতেন এই কথা আমি ডাঠকৈ বিশ্বাস কৰোঁ। মাকৰ মৰমিয়াল পাখিৰ তলত চৰাইপোৱালি বাঢ়ে, ৰজাৰ মৰমিয়াল পাখিৰ তলত প্ৰজা আৰু প্ৰজাৰ সুখ, সম্পদ, সাহিত্য আৰু ভাষা বাঢ়ে। গৱৰ্ণমেণ্টে পাখি দাঙি দি প্ৰজা আৰু প্ৰজাৰ অন্তৰৰ ধন ভাষাৰ মূৰত ৰদ, বতাহ, বৰষুণ শিল পৰিবলৈ দিলে সি বঢ়া দূৰত থাওক নিৰ্ব্বিঘ্নে জায়াই থকাও টান। গৱৰ্ণমেণ্টৰ ওখ বিষয়াসকলে সঁচাকৈয়ে অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ উন্নতি কামনা কৰাহেঁতেন 'টেক্সট্‌বুক্ কমিটী' নগাৰঁত পৰি এনেকৈ ভেকুৰা নেলাগিলহেঁতেন আৰু সেই অপৰূপ পচা কমিটীৰ পচা হাতত পৰি অসমীয়া ভাষা, অসমীয়া সাহিত্যৰ এনে বিলাই-বিপত্তি, লঘু-লাঞ্ছনা নঘটিলহেঁতেন। অসমীয়া পঢ়াশালি পৰিদৰ্শন কৰিবলৈ, বুকুত কুঠাৰ মাৰিলেও শুদ্ধ অসমীয়া এফাকি নোলোৱা ভাৱনাৰ-চো বঙালী ছব্‌ইন্‌স্পেক্টৰ নিযুক্ত নহলহেঁতেন, অসমীয়া শিক্ষিত ডেকাই অসমৰ স্কুলবিলাকত ভাল ভাল কাম পালে-হেঁতেন। অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰবীণ লেখাৰু শ্ৰীযুত হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা বঙ্গদেশৰ বঙ্কিমচন্দ্ৰৰ নিচিনাকৈ গৱৰ্ণমেণ্টৰ দ্বাৰা যথোচিত সন্মানিত হলহেঁতেন। উৎসাহেই পৃথিৱীত সকলো—বিশেষকৈ ৰজাৰ পৰা পোৱা উৎসাহ। উৎসাহৰ অভাৱত সাৰুৱা মাটিৰ পৰা ওলাই অহা শকত কেওঁটিও জয় পৰি যায়। উৎসাহ পালে শুকান কৰ্ক্বীয়া মাটিৰ পৰাও শকত কেওঁ ওলায়। প্ৰকৃত কথা কবলৈ গলে অসমীয়া ভাষা আজি যি এফেৰা টোক্-টোক্-টাক্-টাক্ কৈ মূৰ দাঙি উঠিছে, সি শিক্ষিত দেশহিতৈষী ডেকাসকলৰ উৎসাহ আৰু যত্নত। সি গৱৰ্ণমেণ্টৰ Divide and rule পলিচিৰ ফলতো নহয়। গৱৰ্ণমেণ্টৰ ওখ বিষয়া-সকলৰ কৃপাদৃষ্টিৰ গুণতো নহয়। অসম গৱৰ্ণমেণ্টৰ উচ্চ কৰ্ম্মচাৰী-সকলৰ অনাস্থাত অসমীয়া ভাষা যে মৰি যাব এনেও নহয়। অসমীয়া ভাষা বাটৰ দুবৰি। তেওঁবিলাকৰ গচকাত অলপ লেৰেলা পৰিব

মাথোন। সুনিশাৰ নিয়ৰ পালে সি আকৌ ঠন্ ধৰি উঠিব। তাৰ শিপা তুলি ৰ'দত শুকাই, জুই দি নুপুৰিলে তাক মাৰিব নোৱাৰি। কঠিন ব্যৱহাৰত তাৰ উন্নতি অলপ পাছুৱাই পৰিব মাথোন, কিন্তু তাৰ বিনাশ নঘটে। যেতিয়ালৈকে অসমীয়া জাতি মৰি উছন নহয়, তেতিয়ালৈকে অসমীয়া ভাষা থাকিব। যি ভাষাত শঙ্কৰদেৱ, মাধৱদেৱ, অনন্তকন্দলিয়ে লেখিছিল, যি ভাষাত দশম, কীৰ্ত্তন, ঘোষা, ৰত্নাৱলী আছে, যি ভাষাত আদিকবি বাল্মীকিৰ সাতকাণ্ড ৰামায়ণ, বেদব্যাসৰ সপ্তাদশ পৰ্ব্ব মহাভাৰতৰ সুমধুৰ ভাঙনি আছে, যি ভাষালৈ শাস্ত্ৰশ্ৰেষ্ঠ শ্ৰীমদ্ভাগৱত আৰু হিন্দু ধৰ্ম্মৰ কহিনুৰ ভগৱদ্গীতা মধুৰ ছন্দত তৰ্জ্জমা হৈছে, যি ভাষাৰ বিস্তৰ পুৰাণ, বুৰঞ্জী, ইতিহাস, কাব্য আছে, যি ভাষা আজি পাঁচশ বছৰৰ পৰা উন্নত লিখিত ভাষাৰূপে চলি আহিছে, সেই ভাষা যে মতিভ্ৰম দুজন এজন গৱৰ্ণমেণ্টৰ কৰ্ম্মচাৰী বা নপঢ়ি-নুশুনি হোৱা ওজাৰ অৱহেলা, উপহাস বা বিদ্ৰূপত মৰি যাব এনে ভাবৰ এটি কণিকা পৰ্য্যন্তইও আমাৰ শৰীৰত এটোপা অসমীয়া তেজ থাকে মানে ঠাই পাব নোৱাৰে।

ইংৰাজ-হাতীৰ আহি লৈ আজিকালি ভাৰতবৰ্ষীয় নিগনিয়েও ভ্ৰমণ-বৃত্তান্ত লেখিবলৈ শিকিছে। ডাক্‌জাহাজৰ অনুগ্ৰহত অসমলৈকো মাজে মাজে ভ্ৰমণ-বৃত্তান্ত লেখাৰোগগ্ৰস্ত বঙালী গৈ দুই চাৰি দিন থাকি ধুবুৰীৰ পৰা সদিয়ালৈকে অসমৰ ৰাজনৈতিক, সামাজিক, ঐতিহাসিক প্ৰভৃতি কথা সেই দুই চাৰি দিনৰ ভিতৰতে কপ্ কপ্ কৰে ধৰি টোটালাত ভৰাই উভতি আহি কলিকতাৰ সস্তা ছাপাখানাত উদগাৰ কৰি দিয়ে। ছাপাখানাৰ কলত পৰি অচিৰতে সেইবিলাক শকত শকত 'আসাম ভ্ৰমণ' কিতাপ হৈ ওলায়। সেই ভ্ৰমণ-বৃত্তান্তবিলাকত অসমৰ সম্পৰ্কে অনেক নতুন অদ্ভুত কথা থাকে। পঢ়িলে কেতিয়াবা হাঁহি উঠে আৰু কেতিয়াবা ভ্ৰমণকাৰীসকলৰ আস্পৰ্দ্ধা আৰু সাধুকথা লেখিবৰ ক্ষমতাক প্ৰশংসা কৰিবৰ মন যায়। এনেবিলাক 'বটতলীয়া' কিতাপৰ পৰা অসমৰ লাভো নাই, লোকচানো নাই। লাভ-লোকচান 'বটতলা'ৰ।

গৱৰ্ণমেণ্টৰ বিষয়া বা বাহিৰা লোকৰ নিষ্ঠুৰ আক্ৰমণত এক প্ৰকাৰে চাবলৈ গলে অসমীয়া ভাষাৰ ভালেমান উপকাৰ হৈছে। তেওঁবিলাকে যিমান উপলুঙা কৰি ভাষাটো উৰাই দিবলৈ চেষ্টা কৰিছে, সিমান আমি মুঠ বান্ধি তাৰ উন্নতি কৰিবলৈ সাধ্যমতে যত্ন কৰিছোঁ। তেওঁবিলাকৰ শাপ, অসমীয়া ভাষাৰ পক্ষে বৰ। তেওঁবিলাকৰ নাগপাশৰ বান্ধ, আমাৰ ভাষাৰ পক্ষে পৰম প্ৰসাদ। এইটো স্বাভাৱিক নিয়ম। অসমীয়া ভাষাৰ বিৰুদ্ধবাদীসকল পৰোক্ষভাৱে অসমীয়া ভাষাৰ পৰম বন্ধু। তেওঁবিলাকে চোকা লাংচিঙেৰে অসমীয়া ভাষাৰ কুমত যিমান খুচিব, অসমীয়া ভাষা সিমান বেগেৰে উন্নতিৰ বাটত আগবাঢ়িব। মিছাক আক্ৰমণ কৰিলে সি ধ্বংস পায়, কিন্তু সত্যক আক্ৰমণ কৰিলে তাৰ তেজ-শক্তি বাঢ়ি সি দোপতদোপে আগবাঢ়ি যায়। সংসাৰৰ ই এক বিচিত্ৰ নিয়ম। 'ইণ্ডিয়ান নেছনেল কংগ্ৰেছ'ৰ শত্ৰুবিলাক কংগ্ৰেছৰ পৰম বন্ধু, অশেষ উপকাৰী। কংগ্ৰেছৰ যদি বেছি উপকাৰ কোনোবাই কৰিছে তেন্তে তাক সৈয়দ আহমদ, 'পায়নিয়েৰ' আৰু 'ইংলিছমেন' আদি কংগ্ৰেছৰ দুৰ্দ্দান্ত শত্ৰুবিলাকে। দূৰলৈ নগৈ আমাৰ ঘৰৰ উদাহৰণকে এটা দিওঁ। বছৰচেৰেকৰ আগেয়ে এবাৰ শ্ৰীহট্টীয়া ডেকা জনচেৰেকে অসমীয়া ভাষাক আক্ৰমণ কৰি ইংৰাজী বাতৰিকাকতত খনদিয়েক চিঠি লেখিছিল। তাৰ দ্বাৰা যে আমাৰ ভাষাৰ কিমান উপকাৰ হল বৰ্ণাই শেষ কৰিব নোৱাৰোঁ। সেই আক্ৰমণো আমাৰ পক্ষে শাপ নহৈ বৰ হৈছিল আৰু তাৰ ফল স্বৰূপে এই 'অসমীয়া ভাষা উন্নতি সাধনী সভা' আৰু 'জোনাকী' কাকত পালোঁ। এই সভাৰ আৰু এই কাকতৰ পৰা যে অসমীয়া ভাষাৰ কিমান উপকাৰ হল, হৈছে আৰু হব, তাক সকলো চিন্তাশীল অসমীয়াই বুজিব পাৰিছে। এই সভা যদিও এতিয়া ক্ষুদ্ৰ অৱস্থাত আছে, তথাপি সময়ত ই যে এক প্ৰকাণ্ড অনুষ্ঠান হব এনে আশা দেশহিতৈষী প্ৰত্যেক অসমীয়ায়েই মনত পুহিছে। ক্ষুদ্ৰ গুটিটিৰ পৰা বিশাল বৰ গছ হয়। "Do not despise small things" ঊনৈশ শতিকাৰ বিৰাট বীৰপুৰুষ নেপোলিয়ন বোনাপাৰ্টৰ কথা।

বঙ্গদেশতো আধুনিক বঙ্গভাষাৰ আদি অৱস্থাৰ সময়ত সেই ভাষা লৈ এনে বাক্-বিতণ্ডা, বাদ-প্ৰতিবাদ, সমৰ্থন, আক্ৰমণ প্ৰখৰৰূপে চলিছিল। সেইবিলাকে পৰোক্ষভাৱে বঙ্গভাষাৰ গুৱিত উন্নতিৰ বাটত সোঁ সোঁ কৰে আগবাঢ়ি আহিবলৈ ধৰিলে। বঙলা ভাষাই দুই শ্ৰেণী লোকৰ পৰা প্ৰতিবন্ধকতা পাইছিল। সংস্কৃতানুৰাগী বঙালী পণ্ডিত আৰু ইংৰাজী ভাষানুৰাগী শিক্ষিত বঙালী। কালৰ সোঁতত সেইবোৰ আজি কলৈ উটি গল কোনে কব পাৰে ?

অসমীয়া ভাষা বঙলা ভাষাৰ পৰা ওলাইছে নে চাইনিজ্ ভাষাৰ পৰা ওলাইছে, এই কথা আমাক এতিয়া নেলাগে ; (যদিও আমি সুন্দৰকৈ জানো আৰু যদিও ভাষাবিদ্ পণ্ডিতসকলে সুন্দৰকৈ প্ৰমাণ কৰিছে যে বঙলা, উড়িয়া, হিন্দী আদি ভাষাৰ সৈতে তাৰ ভাই ভাই সম্বন্ধ)। আমি দেখিছোঁ, আমি পাইছোঁ, আমি বুজিছোঁ, অসমীয়া এটা ভিন্ন ভাষা। অসমীয়া আমাৰ মাতৃভাষা। মাতৃভাষাৰ উন্নতি আমাৰ সাধ্যমতে, অদম্য উৎসাহ, অশেষ যত্ন, অশেষ পৰিশ্ৰমেৰে আমি কৰি যাব লাগে। এয়েই আমাৰ কৰ্ত্তব্য কাম। আমি কাৰো নিন্দা বা প্ৰশংসালৈ আঁ কৰি মুখ মেলি নেথাকোঁ। বঙলা কাকতত বঙালীয়ে যিমান পাৰে কাকত, কাপ আৰু মহী খৰচ কৰি প্ৰবন্ধ লেখি অসমীয়া ভাষাক ভাষা নোহো-ৱাটো প্ৰমাণ কৰক। বঙালী ভ্ৰমণকাৰী, কি ইংৰাজী ভ্ৰমণকাৰীয়ে যিমান পাৰে অসমীয়া সমাজক, অসমীয়া ভাষাক আক্ৰমণ কৰক। সেইবিলাক আক্ৰমণলৈ, সেইবিলাক বৰলৰ কামোৰলৈ, আমি ভ্ৰূক্ষেপ নকৰাকৈ প্ৰাণপণে মাতৃভাষা, মাতৃভূমিৰ উন্নতি সাধিবলৈ কায়মনো-একচিত্তে, আহাঁ অসমীয়া ভাইহঁত! লাগি যাওঁহক। আমাৰ এতিয়া তৰ্কবিতৰ্ক বা বাকবিতণ্ডাত লাগি সময় আৰু শক্তিৰ অপব্যৱহাৰ কৰিবৰ সময় নহয়। তৰ্ক কৰাই তৰ্ক কৰি যাওক। প্ৰমাণ কৰাই যি পাৰে প্ৰমাণ কৰি যাওক। সেইবিলাকৰ উত্তৰ-প্ৰত্যুত্তৰত সময় নকটাই আঁহা আমি অদম্য উৎসাহেৰে অসমীয়া

ভাষাৰ পুথি, কিতাপ, প্ৰবন্ধ, ৰচনা প্ৰভৃতি লেখিবলৈ ধৰি যাওঁহঁক। অসমীয়া ভাষা ভাষা নহয় বুলি প্ৰমাণ কৰিবলৈ যি যায় তাৰ কথাৰ যদি উত্তৰ দিবলৈ আজি আমি যাওঁ, কাইলৈ যেতিয়া সি অসমীয়া মানুহৰ মূৰ নাই, যদিও আছে, সি কাযলতিৰ তলত, এনে কথা প্ৰবন্ধ কি কিতাপত লেখি প্ৰমাণ কৰিবলৈ যাব, তেতিয়া আমি কি কৰিম ? আপুনি শকত হলে কেতিয়াও নেলাগে পৰৰ ভকত। অসমীয়া শিক্ষিত ভাই ! যেয়ে যিহকে কওক, সেইবিলাক কথালৈ আওকাণ কৰি আহাঁ, আমি অসমীয়া সাহিত্যৰ, অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতিৰ অৰ্থে দিনে-ৰাতিয়ে পৰিশ্ৰম কৰি কিতাপ লেখোঁ, কাকতত সাৰুৱা প্ৰবন্ধ লেখোঁ, সভাত অসমীয়া ভাষাত ৰচনা পাঠ কৰোঁ, অসমীয়াৱে বক্তৃতা দিবলৈ শিকোঁহক, ইংৰাজী আদি ভাষাৰ পৰা ভাল ভাল সাৰুৱা পুথি আমাৰ ভাষালৈ ভাঙি আমাৰ ভাষা শকতআৱত কৰোঁহক। অভিধান, ব্যাকৰণ নাই বুলি গালত হাত দি বেজাৰ কৰি বহি সময় নকটাবাহঁক। অভিধান, ব্যাকৰণৰ অভাৱত ভাষাৰ উন্নতিৰ সোঁত বৈ নেথাকে। সকলো ভাষাৰ ইতিহাসলৈ চাই পঠিয়ালেই এই কথাৰ সঁচা-মিছা বুজিব পাৰি। ইংৰাজী-ভাষাৰ ভাল অভিধান, ব্যাকৰণ হবৰ কেই দিন হল ? ক'তা ? ইংৰাজী ভাষা, ইংৰাজী সাহিত্যইতো অভিধান, ব্যাকৰণৰ অপেক্ষাত বহি থকা নাছিল। বহি থকাহেঁতেন ইংৰাজী ভাষা, ইংৰাজী সাহিত্য হব পাৰিলেহেঁতেন নে ? অভিধান, ব্যাকৰণ যেতিয়া হয় হব, সম্প্ৰতি সি নোহোৱা বাবে অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি পথত একো প্ৰতিবন্ধক নাই। প্ৰথমে ভাষা, তাৰ পিছতহে অভিধান-ব্যাকৰণ। অভিধান-ব্যাকৰণ ভাষাৰ লেমটো। ভাষা অভিধান-ব্যাকৰণৰ লেমটো নহয়। সময়ত অভিধান-ব্যাকৰণৰ অভাৱ আমাৰ আপুনি গুচিব। হ্ৰস্ব ই, দীৰ্ঘ ঈ, মূৰ্দ্ধণ্য ণ, দন্ত্য ন ইত্যাদি বিষয় লৈয়ো দন্দ-হাই, কিলাকিলি পৰিত্যাগ কৰি আহাঁ, আমি প্ৰকৃত সাৰুৱা সাহিত্য ৰচনাৰ ফালে চকু দিওঁহক। ছেক্সপীয়েৰৰ, মিল্টনৰ

লেখাৰ বাটত বানানে ব্যাঘাত জন্মোৱাহেঁতেন, ইংৰাজী সাহিত্যই ছেক্সপীয়েৰ, মিল্টন নেপালেহেঁতেন।*

দ্বিতীয় বক্তৃতা

যোৱা বাৰৰ বক্তৃতাত অসমীয়া ভাষাৰ সম্পৰ্কে দুটামান কথা কোৱা গৈছিল। বক্তৃতাত ভাষাৰ বিষয়ে আৰু দুটামান কথা কবৰ ইচ্ছা। বাস্তবিক পক্ষত এই বক্তৃতাটোৰ নাম 'অসমীয়া ভাষা' নহৈ যে কেৱল 'ভাষা' হব লাগিছিল, আপোনালোকে বক্তৃতাটো শুনিলেই বুজিব পাৰিব। কিন্তু মায়া-মমতা লৈয়েই সংসাৰখন। মমতাৰ ডোল চিঙিব নোৱাৰি। মূৰ-শিতানৰ "ভাষা"-গাৰুটিৰ ভিতৰত অসমীয়া এই কমোৱা তুলা সুমাই দি কোমলকৈ লৈ গোটেইটোৰ নাম "অসমীয়া ভাষা" ৰাখিলোঁ। এই কোমল গাৰুত মূৰ থৈ আপোনাসকলৰ আগত সঁচাই-মিছাই অলপ লেবলেবাওঁ। দায়-দোষ নধৰি দয়া কৰি শুনিলে পৰম কৃতাৰ্থ হম।

মাতৃভূমি আৰু মাতৃভাষাতকৈ কিবা সোৱাদ বস্তু এই পৃথিৱীত আছে নে কব নোৱাৰোঁ। মানুহ যিমান কি নিজ দেশ আৰু নিজ মাতৰ পৰা আঁতৰি থাওক, হেজাৰ সি মুখেৰে স্বদেশ আৰু স্বভাষা দ্ৰোহী হওক, তাৰ অন্তৰ যদি সঁচাসঁচিকৈয়ে মানুহৰ অন্তৰ হয়, তেন্তে যি মাতৃভাষা আৰু মাতৃভূমিৰ নামত দ্ৰৱ নহৈ নোৱাৰে। জানি-শুনিয়েই সংস্কৃত কৰিয়ে 'জননী-জন্মভূমিশ্চ স্বৰ্গাদপি গৰীয়সী' বুলি মানুহৰ মনৰ কথাটি সুন্দৰ দেৱভাষাত কৈ গৈছে। স্বৰ্গলৈ গলে কেনে সুখ-সন্তোষ পোৱা যায় কব নোৱাৰোঁ কিন্তু জননী আৰু জন্মভূমিলৈ গৈ মাতৃ আৰু মাতৃভূমিৰ মুখৰ পৰা মধুৰ মাতৃভাষা শুনিবলৈ পালে আমি স্বৰ্গলৈ যাবলৈ ইন্দ্ৰৰ পৰা পোৱা নিমন্ত্ৰণো যে অস্বীকাৰ কৰিবলৈ সাজু আছোঁ, তাক বোধকৰোঁ স্বয়ং ইন্দ্ৰইও জানে।

* জোনাকী, ৫ম ভাগ: ৫ম-৬ষ্ঠ সংখ্যা (মাঘ-ফাগুন, ১৮১৬ শক)

মাতৃভাষাটো বাদ দিলে জননী আৰু জন্মভূমিৰ মূল্য সৰহ ভাগ বাদ পৰে। আনি বাহিৰত যিমান কি লাগে বিদেশী বেবেৰিবাং মাতেৰে কথা কওঁ, আপোন দেশলৈ গৈ আপোন আইৰ মুখৰ পৰা মিঠা দেশী মাতৰ কথা শুনি কাণ জুৰাবলৈ নেপালে আমাৰ ঘৰক ঘৰ যেন নেলাগি বাঁহতল যেন লাগিব। "আই মোৰ ভোক লাগিছে।" "আহাঁ মোৰ বোপাই! পকাখৰিচা দি লফা শাকৰ আঞ্জা ৰান্ধি থৈছোঁ। তাৰে দুগৰাহমান ভাত খোৱাঁহি।" এনে মাতৰ সলনি, আইৰ ঘৰলৈ গৈ আইৰ মুখৰ পৰা যদি শুনো "গুড্ মৰ্ণিং মাই ডিয়েৰ ছন্! বয়! বাবা চাহাবকা ওৱাস্তে খানা নাও" তেন্তে মনত কেনে লাগিব? প্ৰত্যেক অসমীয়াই আপোনাৰ মনতে আপুনি কথাটো গমি চাওক। ইংৰাজ গ্ৰীন্ লণ্ডতে থাওক, কি ফক্‌লণ্ডতে থাওক, বিলাতত তেওঁৰ চৈধ্যপুৰুষৰ ভিতৰতো ভেটী-মাটি এচমকা নাথাকিলেও বিলাতৰ নাম শুনিলেই "হোম্ ছুইট্ হোম্" গীত ধৰি তেওঁ জপিয়াই উঠে। ইংৰাজ জাতিৰ অতিশয় স্বদেশপ্ৰেম, স্বভাষাত আস্থা আৰু আত্মগৌৰৱ প্ৰবল দেখিয়েই জগতত সি আজি ইমান ওখ। আমাৰ এটা কথা আছে, "দাঁত নসৰিলে দাঁতৰ মোল নুবুজি।" অসমৰ পৰা আমি সৰি নপৰিলে বা অসম আমাৰ পৰা সৰি নপৰিলে অৰ্থাৎ অসমৰ পৰা আমি বিদেশলৈ ওলাই নাহিলে, অসম, অসমীয়া আৰু অসমীয়া ভাষাৰ আমি ভালকৈ মোল বুজিব নোৱাৰোঁ। প্ৰণয়ৰ সোৱাদ বুজিবলৈ যেনেকৈ বিচ্ছেদ লাগে—অসম, অসমীয়া আৰু অসমীয়া ভাষাৰ সোৱাদ বুজিবলৈ তেনেকৈ আমাৰ সেইবিলাকৰ পৰা কিছুকাল স্থায়ী বিচ্ছেদৰ আৱশ্যক। মোৰ আজিলৈকে মনত আছে—বহুগুণী স্বদেশপ্ৰেমিক শ্ৰদ্ধাভাজন ৺গুণাভিৰাম বৰুৱাই কৈছিল, এবাৰ তেওঁ পশ্চিমলৈ ফুৰিবলৈ যাওঁতে সেই ফালে কোনো এঠাইৰ ৰেইলৰে ষ্টেশ্যনত তীৰ্থ কৰিবলৈ যোৱা হঠাৎ এটা অসমীয়া গাঁৱলীয়া মানুহ দেখিবলৈ পাই তেওঁ ইমান আনন্দিত হৈছিল যে তাক তেওঁ লৰ মাৰি সাৱটি নধৰি থাকিব নোৱাৰিলে। সেইটো মানুহে অসমত গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ নিচিনা লোকৰ পৰা আলিঙ্গন

পোৱা দূৰত থাওক, মাত একেবাৰ পাবলৈকো তপস্যা কৰিব লাগিলহেঁতেন।

যাওক এইবিলাক, ৰাজভগনৰ কথা কবলৈ গৈ আমি বাহুলীয়ে কল খোৱা কথাত পৰিলোঁহি। আজিৰ বক্তৃতাত কবলগীয়া কথালৈ যাওঁ।

ভাষা কাক কয়? ভাষাটো কি বস্তু? ভাষাৰ প্ৰধান লক্ষণ কি? এনেবিলাক প্ৰশ্নৰ উত্তৰ যাকে সোধা যায়, সেয়ে মোটামুটি কৈ দিবলৈ আগবাঢ়িব। কিন্তু উত্তৰ দিওঁতাসকলে এইবোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিয়াটো যিমান উজু বুলি ভাবে, স্বৰূপতে সিমান উজু হোৱাহেঁতেন অতি পুৰণি প্লেটো আৰু এৰিষ্টটল'ৰ কালৰ পৰা আজিৰ হুইটনি আৰু মেক্স-মুলাৰৰ কাললৈকে ভাষাজ্ঞসকলৰ পৰা এইবোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ তিনিশ তিনিটা বিধিয়া হৈ নোলালহেঁতেন। এই বিচিত্ৰ সংসাৰত প্ৰায়েই দেখিবলৈ পোৱা যায় যে যিবিলাক কথাৰ উত্তৰ আমি অতি উজু বুলি ভাবোঁ সেইবিলাক কথাৰে উত্তৰ দিবলৈ গৈ আমি পেপুৱা লাগি যাওঁ। তাহানি মহাজ্ঞানী ছক্ৰেটিচে গ্ৰীচৰ পণ্ডিতাভিমানী ছফিষ্টবিলাকক তেওঁবিলাকে যিবোৰ কথা লৈ নিতৌ দীঘল দীঘল বক্তৃতা কৰে, সেইবিলাক কথাৰ সংজ্ঞা, মানে, সুধিবলৈ ধৰিলত তেওঁবিলাকৰ বিদ্যাবুদ্ধি সোপাই তল পৰি গল। যিবিলাক কথা আমি বেছ বুজিছোঁ, সেইবিলাক কথা কি বুজিছোঁ যদি কাৰবাক বুজাই কবলগীয়াত পৰোঁ অনেক সময়ত আমাৰ গা জ্বৰ-ঘামে ঘামি যায়।

মানুহে মনৰ চিন্তা বা ভাব প্ৰকাশ কৰিবৰ সঙ্কেত স্বৰূপে নানা-প্ৰকাৰে লগ লগোৱা আৰু সজোৱা যিবিলাক নানাসুৰীয়া শব্দ বা মাত ব্যৱহাৰ কৰে সেইবিলাককে ভাষা বোলা যায়। যিবিলাক মাত মাতোঁ, ভাষা নাম পাবৰ আগেয়ে সেইবিলাক অৰ্থবোধক হব লাগে, নতুবা অৰ্থশূন্য বান্দৰৰ কিচিমিচি বা বনৰীয়া চৰাইৰ গীতৰ সৈতে তাৰ একো প্ৰভেদ নাথাকে। ভাষা ভাবৰ বাহ্যিক আকৃতি। নিৰাকাৰ মন লোকৰ আগত সাকাৰ হৈ প্ৰকাশ হবৰ নিমিত্তে ভাষাৰূপে আমাৰ মুখত অৱতাৰ। বিদেশী ভাষাৰ শব্দবিলাক যি বুজে, তাৰ নিমিত্তেহে সেইবিলাক ভাষা। যি নুবুজে তাৰ নিমিত্তে সেইবিলাক ঠকাৰ মাত বা ঢেঁকীৰ কোবঁ। তুমি আমি জাৰ্মাণ বা ৰুছিয়ান ভাষা নেজানো। তোমাৰ আমাৰ পক্ষে সেই দুই ভাষাৰ কথাবোৰ আচহুৱা দোৱান আৰু ভদীয়া কাউৰীৰ কেলকেলনিৰে সৈতে সমান। তোমাৰ আমাৰ পক্ষে সি ভাষা নহয়।

আমাৰ মনৰ ভাব মুখৰ বাহিৰে আন আন উপায়েৰেও প্ৰকাশ কৰিব পাৰি। সেইবিলাক উপায়ৰ ভিতৰত লেখাটো প্ৰধান। কিন্তু লেখাটো ভাব প্ৰকাশ কৰিবৰ প্ৰথম সাঙ্কেতিক উপায় নহয়। ভাবটোক মুখৰ শব্দই, শব্দটোক লেখাই প্ৰকাশ কৰে। অৰ্থাৎ লেখাই সমুখা-সমুখিকৈ ভাব প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰি শব্দৰ গাত আঁৰ লৈ তাক প্ৰকাশ কৰে। কোৱা ভাষা আছে বুলিয়েইতো লেখা ভাষা হল। কোৱা ভাষা নহলে লেখা ভাষা ঘৰ-দুৱাৰ, মাটি-ভেটি নাইকিয়া কেলেহুৱা। লেখা ভাষা কোৱা ভাষাৰ ফটোগ্ৰাফ বা নক্সা। কোৱা ভাষা নেথাকিলে আৰ্হিশূন্য নক্সাৰ অস্তিত্ব কত? যি কেৱল কিতাপ পঢ়িয়েই বিদেশী ভাষা শিকে, সেই ভাষাত সি কথা কব খুজিলে কেনে বিপদত পৰে তাক সকলোৱে বঢ়িয়াকৈ জানে। সি তেতিয়া চকুৰ ভাষাক কাণৰ ভাষালৈ তৰ্জ্জমা কৰিবলগীয়াত পৰে। প্ৰথমে কাণৰ ভাষা, তাৰ পিছতহে চকুৰ ভাষা। ভাষাক একেবাৰেই চকুৰ ভাষা কৰিব পাৰি 'হাইৰোগ্লিফিক্সে'ৰে অৰ্থাৎ পুৰণি ইজিপ্ত-বাসীবিলাকৰ দৰে নক্সা আঁকি। কিন্তু এই নক্সা অঁকা প্ৰথাৰে মানুহৰ ভিতৰত মনৰ ভাব সলনাসলনি কৰিব লগাহেঁতেন মানুহৰ উন্নতি পয়া লগা লৰাৰ নিচিনা একেবাৰেই ঠিহিৰা মাৰি ৰলহেঁতেন। যাৰে তাৰেতো নক্সা-অঁকা বিদ্যা নাহে। ভালকৈ নক্সাটো অঁকা নহলেও আনৰ পক্ষে বুজি উঠা টান। নক্সাই বাহিৰা বস্তুবোৰহে আঁকি দেখুৱাব পাৰে। 'এব্‌ষ্ট্ৰেক্‌ট' ভাববোৰ অৰ্থাৎ বস্তুৰ পৰা পৃথক কৰি বুজুৱা গুণ বা অৱস্থা প্ৰকাশক ভাববোৰ, ক্ৰিয়া আৰু বিশেষণ প্ৰভৃতি ভাব তাৰে দেখুৱাটো প্ৰায় অসম্ভৱ। আপোনাসকলৰ মনত থাকিব পাৰে, আজি বছৰচেৰেক হল স্পেন্সাৰ নামেৰে এজন

ইংৰাজ বেলুনিষ্ট, কলিকতালৈ আহি বেলুনত উঠি লোকক ৰং দেখুৱাওঁতে এবাৰ তেওঁ কানে-কানমাৰিয়েহে সাৰি গল। সেইবাৰ কলিকতাৰ পথাৰৰ পৰা তেওঁ বেলুনত উঠিছিল। বেলুনে চকুৰ পচাৰতে তেওঁক ক'ৰবালৈ উৰাই লৈ দৃষ্টিৰ অগোচৰ কৰিলে দেখি এই নগৰৰ মানুহ আটাইবোৰে মহাচিন্তিত হৈ তেওঁৰ বিপদৰ আশঙ্কা কৰিবলৈ ধৰিলে। দুদিনৰ মূৰত বাতৰি পোৱা গল যে তেওঁ 'বাৰাসত' বুলি এখন ঠাইত পৰিছিলগৈ। স্পেঞ্চাৰ বিলাতৰ পৰা অহা একেবাৰেই নতুন মানুহ। ভাৰতৰ কোনো ভাষাকে নেজানে আৰু বাৰাসতৰ গাঁৱলীয়া মানুহেও ইংৰাজী নুবুজে, গতিকে তেওঁ মহাবিপদত পৰিল। ঠাৰে-চিয়াঁৰে খোৱা বস্তু খুজি তেওঁ পেটৰ ভোক খেদালে, কিন্তু তাৰ পৰা আহিবলৈ গাড়ী পোৱা যায় নে নেযায় এই কথা বুজাব নোৱাৰি তেওঁ মস্কিলত পৰিল। শেহত গাড়ী এখনৰ নক্সা এটা মাটিত আঁকি সিহঁতক কোনোমতে কথাটো বুজাব পাৰিলে। এই ঘটনাৰ পৰা বুজিব পাৰি যে নক্সা-অঁকা ভাষাত কথা কোৱা ভাষাতকৈ এইটো বেছি সুবিধা আছে যে তাক পৃথিৱীৰ সকলো মানুহেই বুজিব পাৰে; কিয়নো তাৰ সঙ্কেতবোৰ কোৱা ভাষাৰ দৰে মইমতীয়া (arbitrary) নহয়।

সঙ্কেতেৰে ভাব প্ৰকাশ কৰিবৰ আৰু এক উপায় আছে—যাক অঙ্কভাষা বুলিব পাৰি—যেনে ১, ২, ৩, ক, খ, গ। এই অঙ্কভাষা আধুনিক আৱিষ্কৃত আৰু ইয়াৰে মানুহৰ দৈনিক কাম-কাজ সুচাৰুৰূপে চলাব নোৱাৰি। ঠাৰে-চিয়াঁৰে কথা কবৰ এটা উপায় আছে, যাক আমি ঠাৰীচিয়াঁৰী ভাষা বুলিব খোজোঁ। আমাৰ শৰীৰৰ অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গবিলাকৰ বিশেষকৈ হাতৰ অঙ্গিভঙ্গি কৰি আমি এই ভাষাৰে মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰোঁ। এনে ভাষাৰে আমাৰ ভালেমান সাধাৰণ আৱশ্যকীয় অভাব প্ৰকাশ কৰিব পাৰোঁ। যেনে "মোৰ ভোক লাগিছে" "টোপনি আহিছে" ইত্যাদি। কলা-বোবা মানুহে এই ঠাৰী-চিয়াঁৰী

ভাষাৰেই কাম চলায়। ঠাৰী-চিয়াঁৰী ভাষা নক্সা অঁকা ভাষাৰ দৰে কথা-কোৱা ভাষাতকৈ এই হিচাপে অলপ শ্ৰেষ্ঠ যে তাৰে গোটেই পৃথিৱীৰ মানুহেৰে সৈতে অলপঅচৰপ কাম চলাব পাৰি। এই ভাষাৰে নগাৰে সৈতে ইংৰাজে, ইংৰাজৰ সৈতে অসমীয়াই, অসমীয়াৰে সৈতে জাপানীয়ে কথা কব পাৰে। ঠাৰী-চিয়াঁৰী ভাষাটো মানুহৰ প্ৰকৃতিগত। মানুহে কোৱা-ভাষা উপাৰ্জ্জন কৰাৰ আগেয়ে সম্ভৱতঃ এই ঠাৰী-চিয়াঁৰী ভাষাত কথা কৈছিল। অতি আদিতে মানুহ আৰু পশুৰ ভিতৰত যেতিয়া প্ৰভেদ কম আছিল, তেতিয়া বোধকৰোঁ এই ভাষাই চলিত আছিল। এই ভাষা আমাৰ বাপতিসাহোন আৰু আমাৰ পুৰুষানুক্ৰমিক গুণাধিকাৰৰ ফল। এই ভাষাৰেই পোন্ধৰ শতিকাত প্ৰথমতে পৰ্ত্তুগিজ্ বেপাৰীয়ে দাক্ষিণাত্যৰ মালাবাৰী বেপাৰীৰে সৈতে বেহা-বেপাৰ কৰি নিজৰ দেশৰ শোকোতা দি ৰত্নগৰ্ভা ভাৰতৰ মুকুতা জাহাজ ভৰাই আপোন দেশলৈ লৈ গৈছিল। এই ভাষাৰেই আজি মুদৈ-চূড়ামণি ইংৰাজে আফ্ৰিকাৰ দুৰ্গম অৰণ্যত সোমাই ৰঙা বগা কাচৰ মণি হাতত আৰু উলামুলা কৰিলে মাৰ্টিনী হিলৈৰ গুলী মূৰত দি লবেঙ্গুলাৰ নাওঠা প্ৰজাৰে সৈতে বেহা-বেপাৰ চলাব লাগিছে। এই ভাষাৰেই অসমীয়া সাউদে আৰু চলে-চেলুৰে, কলে-কৌশলে ধকুৱা অসমীয়াক গিলোঁতা মাৰোৱাৰী বেপাৰীয়ে অঁকা আৰু ডফলাৰ চকুত ধূলি মাৰি সিহঁতেৰে সৈতে বৰৰ এঠা আৰু কপাহ আদিৰ ব্যৱসায় কৰি ধনী হব লাগিছে। এনে কিছুমান ভাব আছে, যি মনত উদয় হলেই তাৰ লগে লগে শৰীৰৰ অঙ্গিভঙ্গিও উদয় হয়। যেনে খং উঠিলে কপালৰ গাঁথি থোপা হয়, ৰং লাগিলে মুখৰ কোৱাৰি দুখন কোঁচ খাই গৈ যাৰ বগা দাঁত আছে ওলায়, যাৰ ক'লা দাঁত আছে ওলায়, যাৰ বগা দাঁত, কলা দাঁত একো নাই তাৰ ৰঙা আলু ওলায়, আমাক সুখবৰ দিয়ে যে সেইটো হাঁহি। যাৰে তাৰে অঙ্গিভঙ্গি দেখিলেই আমি অনেক সময়ত স্বভাৱতে বুজিব পাৰোঁ,

তাৰ মনত কি ভাব ওলাইছে। ঠাৰী-চিয়াঁৰী ভাষাৰ পৰা আমি ইমান উপকাৰ পাওঁ যে কথা-কোৱা ভাষা ব্যৱহাৰ কৰোঁতেও আমি তাৰ ওচৰত হাত নেপাতি নোৱাৰোঁ। বক্তা বহুত দূৰত থকাৰ গতিকে আমি তেওঁৰ কথা শুনিবলৈ নেপালেও, তেওঁ ঠাৰে-চিয়াঁৰে কি কৈছে, আমি বুজিব পাৰোঁ। মানুহ সভ্যতাৰ জখলাত যিমান খোপে খোপে উঠি আহিছে, কথা কওঁতে তেওঁৰ সিমান ঠাৰ-চিয়াঁৰ বাদ পৰি আহিছে। অশিক্ষিত গাঁৱলীয়া মানুহে শিক্ষিত মানুহতকৈ বেছি ঠাৰ-চিয়াঁৰ ব্যৱহাৰ কৰে। সভা-সমিতিত লোকৰঞ্জক বক্তাসকলে বেছিকৈ ঠাৰচিয়াঁৰ অঙ্গিভঙ্গিৰ সহায় লয়, কাৰণ সৰ্ব্বসাধাৰণ অশিক্ষিত মানুহৰ মূৰত কথাবোৰ দকৈ বহুৱাই দিবৰ নিমিত্তে সি অতি লাগতিয়াল। শিক্ষিত পণ্ডিত জজৰ আগত বক্তৃতা দিয়া বাৰিষ্টাৰৰ কথাৰ লগত সিমান অঙ্গিভঙ্গি নাই, ৰাজনীতি আলচ কৰা ৰাজহুৱা সভাৰ বা মেলৰ বক্তাৰ বা মেলুৱৈৰ কথাৰ লগত যিমান থাকে। ঠাৰী-চিয়াঁৰী ভাষাই কথা-কোৱা ভাষাক খেদাই কেতিয়াও তাৰ বহাত বাহ লব নোৱাৰে। সি কোৱা ভাষাৰ লগুৱা মাথোন। গিৰিহঁত নহয়। কোৱা ভাষা য'ত য'ত বেড়ায়, ঠাৰী-চিয়াঁৰী ভাষাই ত'ত ত'ত সেই ৰেঙোৱা সুৰুঙাবোৰ মাৰি দিয়ে মাত্ৰ। কিন্তু ঠাৰী-চিয়াঁৰী ভাষাৰ জন্ম কোৱা ভাষাৰ আগ হৈও ভাৰতৰ আৰ্য্যজাতিৰ অগ্ৰজ অনাৰ্য্য জাতিৰ দৰে, দৈব-দুৰ্ব্বিপাকত আৰ্য্য কোৱা-ভাষাৰ দাসৰ বাহিৰে ওখ পদৰ পৰা বঞ্চিত। পুৰণি গ্ৰীচৰ হেল্‌ভেটিয়ছ্‌ নামেৰে পণ্ডিত এজনে কৈছিল বোলে "আমি মানুহ হলোঁ কেৱল আমাৰ হাত ছুখন থকাৰ নিমিত্তে। যদি আমাৰ হাতৰ আগডোখৰ ঘোঁৰাৰ টাব বা গৰুৰ খুৰাৰ নিচিনা হলহেঁতেন, তেন্তে আমিও বনৰীয়া জন্তুৰ দৰে বনবাসী হৈ বনে বনে ঘূৰি ফুৰিব লাগিলহেঁতেন।" হওঁতে এনে অনুমান অসঙ্গত নহয় যে যদি আমাৰ আদি পুৰুষসকলৰ হাত ছুখন আহাৰ প্ৰস্তুত কৰাৰ নিচিনা অত্যাৱশ্যকীয় কামৰ ব্যৱহাৰত বন্দী হৈ নেথাকিলে-হেঁতেন, তেন্তে তেওঁলোকে কিজানি ঠাৰী-চিয়াঁৰী ভাষাতেই সন্তুষ্ট হৈ

কোৱা-ভাষা উপাৰ্জ্জন কৰিবলৈ চেষ্টা নকৰিহেঁতেন। কোৱা-ভাষাৰে ৰিজালে ঠাৰী-চিয়াঁৰী ভাষাত মইমতীয়া অংশ খুব কম দেখা যায়। গোটাচেৰেক উচ্ছ্বাসব্যঞ্জক শব্দ (Interjection) আৰু গোটাচেৰেক বস্তু বা পদাৰ্থৰ অনুকাৰী শব্দৰ (Onomatopoeic) বাহিৰে কোৱা-ভাষাৰ শব্দবিলাক প্ৰায় গোটেইবোৰ মনেৰে সজা। ভাব আৰু শব্দৰ ভিতৰত ইয়াত কোনো সন্দেহ নাই। ভাত কথাটোৱে কিয় চাউল সিজোৱাক বুজায়, ১ অঙ্কটোৱে কিয় এটা বস্তুক বুজায় তাৰ কোনো মানে নাই। আমাৰ আদিপুৰুষসকলে ভাতক তভা আৰু মাতক তমা বোলাহেঁতেননো কোনে নুবুলিবি বুলি তেওঁবিলাকৰ হাতত ধৰিলেহেঁতেন কব নোৱাৰোঁ। হাতত ধৰা নেলাগে, আমিও আজি ভাতক 'তভা' মাতক 'তমা' কৰি মাতিব লাগিলহেঁতেন। আমি আমাৰ নিজৰ ভাষাত যিমান কি পণ্ডিত নহওঁ, নিশিকিলে বিদেশী ভাষাৰ কথা বুজাত গো-গৰ্দ্দভ। স্বাভাৱিক মাতবিলাকো, যাক আমি অনুকৰণ কৰি ভাষাত সুমাওঁ, নানা জাতিৰ কাণত পৰি সি নানা আকাৰ ধাৰণ কৰে। নাইটিঙ্গেল চৰাইৰ মাতৰ অনুকৰণেৰে ফাৰ্চী ভাষাত বুলবুল নাম, গেছকইন ভাষাত জগজগ আৰু কোনো কোনো ভাষাত হুইট্‌ হুইট্‌ হল। অথচ নাইটিঙ্গেলৰ একেটা মাতেই এই আটাই কেউজাতি মানুহৰ কাণত পৰিছিল। বৃন্দাবনৰ গোপিনীৰ হৃদয়-বনত বিৰহ-অগনি লগাই দি মন চুৰকৈ লৈ অক্ৰুৰৰ ৰথত উঠি কৃষ্ণ যোৱাদি মলয়া বতাহৰ ৰথত উঠি আমাৰ হৃদয়-কাননতো বিৰহ-বহ্নি "অ-কে-তে-কী" "অ-কে-তে-কী" কৰি যে সেই সৰু চৰাইটি উৰি যায়। তাৰ মাতৰ অনুকৰণ কৰি আমি তাৰ নাম দিছোঁ কেতেকী চৰাই। বঙালীয়েও সেই মাতৰে অনুকৰণ কৰি তাৰ নাম দিছে "বউ কথা কও পাখী।"

যদিও আমি মইমতভাৱে আমাৰ ভাববোৰৰ নাম দি লৈছোঁ তথাপি আমি নিয়মৰ দাস। এটা মানুহে মইমত ভাবে এটা নাম দিলেই যে সি ভাষা হল এনে নহয়। যেতিয়ালৈকে আন লগৰীয়া মানুহে তাক গ্ৰহণ নকৰে অৰ্থাৎ সি যি অৰ্থত সেই কথাটো ব্যৱহাৰ কৰিছে আনেও যদি

সেই অৰ্থত তাক ব্যৱহাৰ নকৰে তেন্তে সেই কথা অৰ্থশূন্য পেঁপাৰ পোঁ পোঁ বা মৃদঙ্গৰ তাক্‌ধিন্। কাৰণ ভাষাৰ যাই উদ্দেশ্য হৈছে আমাৰ মনৰ ভাব আনৰ আগত প্ৰকাশ কৰা। আমি যি সঙ্কেতেৰে আমাৰ ভাব আনৰ আগত ব্যক্ত কৰিবলৈ যাওঁ, যদি সেই সঙ্কেতেৰে ব্যক্ত কৰা ভাব আনে বুজিবই নোৱাৰিলে, তেন্তে সেই সঙ্কেত অসাৰ্থক হল। যাৰ আনক কবলৈ মনত কোনো ভাব নাই তাৰ পক্ষে ভাষা অনাৱশ্যক। তাৰে ভাষাৰে মাজত যদি কিবা সম্বন্ধ আছে, তেন্তে সি কাঁচ-মাণিকৰ সম্বন্ধ; এনে ভাবশূন্য মানুহ যদি এই পৃথিৱীত আছে, তেন্তে গ্ৰীক পণ্ডিত এৰিষ্টটোলে কবৰ নিচিনা সি হয় দেৱতা, নহয় পশু। ভাবশূন্য মানুহ নাই। মন ধাতুৰ পৰা মানুহ নাম হৈছে। মন মানে ভবা। এই ভাব মুখেৰে কৈ মানুহে আনৰ আগত প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। পশুৱে নোৱাৰে। মানুহ আৰু পশুৰ মাজত প্ৰভেদ যাইকৈ ইয়াতে। ভাব প্ৰকাশক ভাষা আছে দেখি মানুহ সামাজিক জন্তু। ভাষা নহলে সমাজ আৰু সমাজ নহলে ভাষা থাকিব নোৱাৰে। কিন্তু সমাজে ভাষা এটা প্ৰস্তুত কৰোঁ বুলি কোনো সমাজ কেতিয়াও গোট খাই মেল কৰিবলৈ বহা নাই। সামাজিক, কি বৰমূৰীয়া, কি সৰুমূৰীয়া কাৰো শকতি নাই— ইচ্ছাপূৰ্ব্বক গঢ়োঁ বুলি এটা ভাষা গঢ়ি চলাবলৈ। ভাষা গোটেই সমাজৰ অজ্ঞাত সৃষ্টি আৰু তাৰ পৰিৱৰ্ত্তন, বৃদ্ধি আৰু উন্নতিও গোটেই সমাজৰ অজ্ঞাত কাৰ্য্য। ঠিক সমাজ আৰু গৱৰ্ণমেণ্ট যেনেকৈ উৎপন্ন হল, ভাষাও তেনেকৈ হল। ওঠৰ শতিকাত হৰছকে আদি কৰি কোনো কোনো য়ুৰোপীয় পণ্ডিতৰ মত আছিল যে মানুহৰ আদি পুৰুষসকলে গোট খাই মেল কৰি খত-পত্ৰ দলিল-দস্তাবিদ্ লেখি সমাজ আৰু গৱৰ্ণমেণ্ট গঠন কৰে। ৰজা-প্ৰজাৰ সম্বন্ধ দলিল-দস্তাবিদৰ সম্বন্ধ। আমাৰ চহা অসমীয়া মতে কবলৈ গলে, প্ৰজাই ৰজাক গিৰমিট্ লেখি দিলে যে আমি যাবজ্জীৱন তোমাৰ প্ৰজা হলোঁ, এই কথাৰ অন্যথা হলে আমাৰ হেন্-তেন্ হব, ৰজাইও প্ৰজাক গিৰমিট্ লেখি দিলে যে 'মই যাৱজ্জীৱন তহঁতৰ ওপৰত ৰজা হৈ তহঁতক প্ৰতিপালন কৰাৰ ভাৰ ললোঁ। ইয়াৰ

অন্যথা হলে মোৰ হেন্-তেন্ হব অৰ্থাৎ এই গিৰমিট্‌মতে মই মিয়াদৰ ভিতৰত কাম কৰাত 'গাফিলি' কৰিলে তহঁতে লাহেকৈ মোৰ' কাণ দুখনত ধৰি মোক সিংহাসনৰ পৰা নমাই আনি ৰজা ভাঙি দিবি আৰু বিচাৰকৈ চাই মোৰ গাত বেছি দোষ যেন দেখিলে বিলাতৰ ৰজা প্ৰথম চাৰ্লছৰ মূৰটোৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ নিচিনা মোৰ মূৰটোৰ দিহা মন গলে কৰি দিব পাৰ। এই কথা মই সজ্ঞানে সুস্থ শৰীৰে আপোন খুচিতে লেখি দিলোঁ ইতি।' উনৈছ শতিকাৰ পণ্ডিতসকলে ওঠৰ শতিকাৰ এই ভুল মতক ওঠৰ শতিকাৰ লগতে মৈদাম দি পুতি নিশ্চিন্ত হল। ভাষা-টোও যদি এনে খত-পত্ৰ, দলিল-দস্তাবিদৰ বা সভা-সমিতিৰ ফল বুলি কোনোবাই ভাবে, তেনেহলে তেওঁৰ মতকো আমি মৈদাম দি পুতি থৈ নিশ্চিন্ত হম। মোৰ ওচৰচুবুৰীয়া বা দেশৰ মানুহৰ সৈতে বা আপোনাসকলৰ সৈতে লেখা-পঢ়া কৰি যে এতিয়াৰ এই কথাবিলাকৰ নাম মই বক্তৃতা দিছোঁ এনে নহয়, বক্তৃতা নুবুলি যদি ইয়াৰ নাম চকুতা বোলোঁ, তেন্তে মোৰ ওচৰচুবুৰীয়া বা দেশৰ মানুহে বা আপোনাসকলে কোনেও নুবুজে গতিকেই মই ইয়াক চকুতা নুবুলি বক্তৃতা বুলিবলৈ বাধ্য হলোঁ। ভাষাটো এনেকুৱা মোৰ অকলশৰীয়া সম্পত্তি নহয় যে মই তাৰে সৈতে দহ বুলিলে দহ খাব, পঁচি বুলিলে পঁচি খাব। যি ভাষাত আমি কথা কওঁ, সেই ভাষা আমি আমাৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰাদিৰ নিচিনাকৈ বোপা-ককাৰ পৰা পোৱা। আমাৰ বোপা-ককাই এনেকৈ সভা পাতি কোৱা কথাক বক্তৃতা বুলিছিল দেখি, তেওঁবিলাকৰ ভৰিৰ ধূলি শিৰত লৈ আমিও ইয়াক বক্তৃতা বুলিছোঁ। আমি এনেকৈ কোৱা কথাক বক্তৃতা বুলিবলৈ বোপাইৰ পৰা শিকিলোঁ। অৱশ্যে কেতিয়াবা কেতিয়াবা একোটা একোটা নতুন শব্দ সাজি কোনো কোনো শক্তিমন্ত লেখকে আৰু কথকে ভাষাত চলাই দিবলৈ সমৰ্থ হোৱা দেখা গৈছে, যদি সৰ্ব্ব-সাধাৰণে সেই শব্দ গ্ৰহণ কৰে নতুবা শক্তিমন্তই শাণত টুথ্‌ৰুংকৈ দাঁত শনাই আহিলেও সেই দাঁত ভোটা হৈ পৰিব। সৰ্ব্বসাধাৰণে গ্ৰহণ নকৰিলে জুলিয়াছ চিজাৰে বা নেপো-

লিয়ন বোনাপাৰ্টে বা আওৰংজীবেও দঁতাল হাতীয়ে পুৰ দিয়া দি পুৰ দি লাগিলেও কোনো এটা শব্দ চলাব নোৱাৰে। শিৱাজীয়ে মহাৰাষ্ট্ৰা ভাষাৰ পৰা চলিত মছলমানী শব্দবোৰ বাছি উলিয়াই তাৰ ঠাইত সংস্কৃত শব্দ সুমাবলৈ ৰাজচেষ্টা আৰু ৰাজবল দিও বিফলমনোৰথ হল। শিৱাজীৰ বিনশ্বৰ দেহ পঞ্চভূতে সৈতে লয় হোৱাৰ লগে লগে তেওঁৰ চেষ্টাও লয় গল। মহাৰাষ্ট্ৰী ভাষাই সেই মছলমানী শব্দ আকৌ বুকুত বান্ধি লৈ পুনৰ্মুষিক হল। ডছ্ কেমিষ্ট ভন্ হেল্‌মণ্টে 'গেছ' শব্দটো সাজি চলাই দিলে, চলি গল। ইংৰাজী ভাষাত মাৰ্কুইছ অব্ লেনছ ডাউনে 'লিবাৰেলাইজ্' শব্দটো আইজাক্ ডিজৰেলিয়ে 'ফাদাৰ্‌লেণ্ড' শব্দটো, বঙলা ভাষাত অক্ষয়কুমাৰ দত্তই 'আগ্নেয়গিৰি' শব্দটো, দ্বিজেন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ 'অভিব্যক্তি' শব্দটো, অসমীয়া ভাষাত হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই 'বাতৰি কাকত' শব্দটো আৰু 'জোনাকী'য়ে 'কোলাব কাকত' কথাটো সাজি চলাই দিলে. চলি গল। কাৰণ, সৰ্ব্বসাধাৰণে সেইবিলাক শব্দ বিনা আপত্তিতে গ্ৰহণ কৰিলে নতুবা সেইবিলাক শব্দ বাতিল বা বৰখাস্ত হলহেঁতেন। সৰ্ব্বসাধাৰণ বিবেচকো, অবিবেচকো। মন গল কোনোটো শব্দ সি ললে, মন নগল দলিয়াই পেলালে। সৰ্ব্বসাধাৰণটোক ঠিক এটা চেৰাবলিয়া মানুহেৰে সৈতে তুলনা কৰিব পাৰি। তাৰ মূৰৰ ঘিউ কেতিয়া উতলে, কেতিয়া গোট মাৰে, তৎ ধৰাটো টান। ওপৰত নাম কৰা সেই হেল্মণ্টেই অতি চেষ্টা কৰিও 'ব্লাছ্' শব্দটো চলাব নোৱাৰিলে। সেই হেমচন্দ্ৰ বৰুৱায়েই 'দিয়াচলাই'ৰ সলনি 'দীপকাঠী'ৰ নিচিনা এনে এটা সুন্দৰ শব্দ 'আসাম নিউচ্' কাকতত লেখি লেখিও কৃতকাৰ্য্য নহল। এড্‌মণ্ড বাৰ্কে 'লিবাৰেটৰ্' শব্দটো চলাবলৈ কঁকালত টঙালি বান্ধি লাগিও হাৰিল। সোতৰ শতিকাত কেৰেমিউয়েল্ নামে এজন বিখ্যাত স্পেনীয় পাদুৰীয়ে ব্যাকৰণ অভিধানকে আদি কাৰ ২৬২ খন পুথি লেখি প্ৰাণপণে চেষ্টা কৰিও তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী এই চেৰাবলিয়া সৰ্ব্বসাধাৰণৰ নিমিত্তে তেওঁৰ

ভালেমান নতুন সজা শব্দৰ ভিতৰৰ লেখৰ এটাও ৰাখি থৈ যাব নোৱাৰিলে।

সমাজ যিমান পুৰণি হয় তাৰ ভঁৰালত সিমান ভাব গোট খায়। এই ভঁৰাল ধান বা ধনৰ ভঁৰালৰ নিচিনা ইটাৰ বা খেৰ-বাঁহৰ নহয়। ই ভাষাৰ ভঁৰাল। সমাজে পুৰুষানুক্ৰমিক যিবোৰ ভাব খেতি কৰি দাই আনে, ভাষা-ভঁৰালত সেইবোৰ জাপ যাই থাকি আছে। আগৰ পুৰুষ কালৰ কৰাল কলেৱৰত লয় যায়, কিন্তু সেই পুৰুষে ঘটা ভাব-বোৰ ভাষা-ভঁৰালত পিছৰ পুৰুষলৈ থাকি যায়। পিছৰ পুৰুষে আকৌ যি ঘটে—পিছে সেইসোপাও সেই আগৰ পুৰুষে ঘটাপিটা সোপাৰে সৈতে তাৰ পিছৰ পুৰুষলৈ থাকি যায়। এই দৰে যিমান দিন পুৰণি হয়, ভাষা-ভঁৰাল ভাব-লখিমীৰে সিমান পূৰ্ঠ হৈ আছে। অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি কৰিব লাগে বুলি আমি আটায়ে তিনিও প্ৰসঙ্গত কওঁ, কিন্তু এবাৰো ভাবি নেচাওঁ যে ভাবৰ উন্নতি নকৰিলে ভাষাৰ উন্নতি কেনেকৈ হব পাৰে। ভঁৰালটো, বৰধৰণী বৰখুটা আৰু বৰচাল দি, যিমানকে ডাঙৰ কৰোঁ, ধান নাইকিয়া শুদা চাং হলে সেইটো এন্দুৰ, শলিয়া, শালিকা আৰু ঘনচিৰিকাৰ বাহত বাজে আৰু কি হব ? ধানৰ লগে লগে ভঁৰালৰ উন্নতি, ভাবৰ লগে লগে ভাষাৰ উন্নতি। স্কট্‌লণ্ডৰ বুঢ়া অধ্যাপক ব্লেকীয়ে এই দেখিয়েতো এটা বক্তৃতাত কৈছিল যে "আজিকালিৰ ছাত্ৰবিলাকে প্ৰথমতে ভাবতকৈ ভাষালৈ চকু দিয়েইতো অসাৰ হৈছে। অন্তৰত ভাবৰ নিজৰা থাকিলে সি যেনে তেনে মতে জৰি ওলাবই।" কেৱল কথাজোটনিকে যদি আমি শিকোঁ আৰু তাৰেই কেৱল উন্নতি কৰিবলৈ যাওঁ, তেন্তে চন্দনা-মদনা ভাটৌৱেও আমাৰ সৈতে প্ৰতিযোগিতাৰ পৰীক্ষা দি ভাষা চিভিল্ ছাৰ্ভিচত সোমাই ভাষা-চিভিলিয়ন হব পাৰিব। অৱশ্যে আমি এই দৰে কব খোজা নাই যে ভাবৰেইহে উন্নতি কৰিব লাগে ভাষাৰ কৰিব নেলাগে। ভাবৰ লগে লগে ভাষাৰ উন্নতিলৈকো চকু ৰাখি যাব লাগে। ভাষাৰ উন্নতি গৌণ। ভাবৰ উন্নতি মুখ্য। ভাবৰ উন্নতি কৰিলে আমি ফট্‌ফটীয়াকৈ

দেখিবলৈ পাম যে ভাষাও তাৰ লগে লগে উন্নত হৈ আহিছে। ভাষা ছাল-ছাল। ভাব তেজ-মঙহ। তেজ-মঙহৰ লগে লগে আমাৰ গাৰ ছালখনো ডাঙৰ-দীঘল আৰু ডাঠ হৈ আছে। কিন্তু সেই বুলি যে আমি ছালত তেল-টেঙা ঘঁহি তাক চিকুণ নকৰিম এনে নহয়। নতুবা ছাললৈ কাণসাৰ এৰি মাথোন তেজ-মঙহৰ আমদানিলৈ লাগি গলে, হয় আমাৰ গা চিৰাল ফটাদি, নহয় খৰ খজুৱাই খজুৱাই আমি হাবাশাস্তি হব লাগিব। কেৱল তেল-টেঙা ঘঁহি ছালখনৰে উন্নতি কৰিবলৈ গৈ, তেজ-মঙহলৈ নেভাবি, তাক শুকাবলৈ দি শ্ৰী-শ, পেট-কটা-য হবলৈ যি যায় তাৰ ভুল দেখুৱাবলৈহে আমি এই কথা কৈছোঁ। এই বাবেই মই কেতিয়াবা কেতিয়াবা ভাবোঁ যে আমাৰ এই সভাখনৰ নাম 'অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি সাধিনী' গুচাই 'অসমীয়া সাহিত্যৰ উন্নতিসাধিনী' দিলে কথাটো বেছি খেও খায়। উন্নত ভাব থাকিবলৈ তাৰ আধাৰ ভাষাটোও উন্নত কৰি আনিব লাগে। এই কলিকতাৰ বেঙ্গল বেঙ্কটো বা কাৰেঞ্চি আফিচটো তাৰ প্ৰকাণ্ড সুদৃঢ় ঘৰটোৰ নিচিনা ঘৰৰ ভিতৰত নেপাতি, মনু বৰাৰ তৰাৰ গাঁথিৰ ঘৰত পাতিলে যেনেকুৱা অসঙ্গত হব, অনুন্নত ভাষাৰ গৰ্ভত উন্নত ভাবক ঠাই দিবলৈ গলেও তেনে কথাই হব। এই বাবে ভাষাৰ উন্নতি কথাটোও সৰ্ব্বতোভাৱে বিধেয়।

ভাষা-নৈৰ আমি যিমান আগলৈ উজাই যাওঁ, সিমান তাক ঠেক আৰু ঢুখীয়া দেখোঁ। আদিম জাতিবিলাকৰ ভাষা অতি ঢুখীয়া, কিয়নো সিহঁতৰ ভাব ঢুখীয়া। আজিকালিৰ উন্নতশীল ভাষাবোৰো আদিতে এই জাতিৰ ভাষাবোৰৰ নিচিনা আছিল। কাৰণ আদিপুৰুষসকলৰ ভাবো ঢুখীয়া আছিল। তাকৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিবলৈ তাকৰ শব্দই জুৰিছিল। ভাব বাঢ়ি আহিল। ভাবপ্ৰকাশক ভাষাও তাৰ লগে লগে বাঢ়ি আহিল। আমাৰ চহা গাঁৱলীয়া মানুহে 'এখনমান তামোল খাবৰ বেলি', 'এটোপা থুই শুকাবৰ বেলি' ইত্যাদি কথাৰে আজিও সময় বুজায়। সিহঁতকৈ অলপ জনা-বুজাবিলাকে এদাঁড়, দুদাঁড় ইত্যাদি কথাৰে বুজায় আৰু উন্নত নগৰীয়াবিলাকে ঘণ্টা, ঘড়ী, বাৰ্ এক বজা আদি কথাৰে সময় বুজায়।

ভাষা চহকী নে ভিকহু এই কথাৰ ওৰ লব পাৰি তাত কিমান 'এব্‌ষ্ট্ৰেকট্' অৰ্থাৎ বস্তুৰ পৰা পৃথক কৰি বুজোৱা গুণ বা অৱস্থা-প্ৰকাশক শব্দ আছে এই কথালৈ চকু দিলে। যি ভাষাত যিমান এব্‌ষ্ট্ৰেক্ট ভাব বুজোৱা কথা আছে, সেই ভাষা সিমান ওখ। এটা এটা ভাষাই যে কিমান পৰিশ্ৰম কৰি এটা এটা এব্‌ষ্ট্ৰেক্টৰ ভাব আৰ্জ্জিছে, ভাবিলে আচৰিত হব লাগে। ধৈৰ্য্য, স্নেহ, ভক্তি, ধৰ্ম্ম, আত্মা আদি একোটা এব্‌ষ্ট্ৰেক্ট ভাব, যাক আমি অক্লেশে সকলো সময়তে ব্যৱহাৰ কৰোঁ, একোটা ভাষাৰ যে কত যুগ, কত সংগ্ৰামৰ ফল তাক আমি ওপৰে ওপৰে চালে বুজিব নোৱাৰোঁ। এজন ভাষাতত্ত্বৰ পণ্ডিতে কৈছে 'নেছাৰেল ছিলেক্সন্' কথাটোৰ নিচিনা এটা ভাববোধক শব্দ ভাষাৰ পক্ষে উপাৰ্জ্জন কৰা গৌৰৱটো বিজয়ী জুলিয়াছ চিজাৰৰ যুদ্ধজয়ৰ গৌৰৱতকৈও ডাঙৰ। যিবোৰ শব্দেৰে আমি এবষ্ট্ৰেক্ট ভাববোৰ প্ৰকাশ কৰোঁ, সেইবোৰৰ উৎপত্তি বাহিক বস্তু বুজোৱা শব্দৰ পৰা। আমি জনাৰ পৰা নজনা, দেখাৰ পৰা নেদেখা বস্তুলৈ যাব পাৰোঁ। নজনাৰ পৰা জনালৈ, নেদেখাৰ পৰা দেখালৈ যাবৰ আমাৰ শকতি নাই। প্ৰথমতে আমি চকু-কাণ আদি ইন্দ্ৰিয়েৰে দেখা বস্তুবিলাকৰ নাম দি লৈ, ক্ৰমে তাৰ আহিৰে এব্‌ষ্ট্ৰেক্ট ভাববোৰক আৰু মানসিক বস্তুবোৰৰ নামকৰণ কৰিলোঁ। চকুৰে দেখা, কাণেৰে শুনা বস্তুবিলাক বুজাবৰ নিমিত্তে যিবোৰ শব্দ আৱশ্যক, তেনেবোৰ শব্দহে ভাষাৰ প্ৰথমাৱস্থাত পোৱা যায়। ভাষাৰ আগছোৱাত উন্নত মানসিক ভাববিলাক বুজোৱা শব্দবিলাকৰ আকাল। এইখিনিতে অলঙ্কাৰ শব্দৰ উৎপত্তি। বাহিক বস্তু বুজোৱা শব্দবিলাকেৰে সহায় লৈ সেইবিলাকক অলঙ্কাৰ স্বৰূপে ব্যৱহাৰ কৰি মানসিক ভাববোৰ ব্যক্ত কৰা যায় মাথোন। আদিমানুহৰ বাহিক পদাৰ্থবিলাকেহে প্ৰথমতে মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰিছিল। তাৰ পিছতহে ক্ৰমে তেওঁ-বিলাকৰ চকু আভ্যন্তৰিক বস্তুবিলাকৰ ওপৰত পৰে। সৰহ নেলাগে, হাত, ভৰি, চকু, কাণ ইত্যাদি শৰীৰৰ অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গবিলাকৰ নাম দি

সেইবিলাক বুজোৱা অভাৱ পূৰণ কৰাৰ আগেয়ে গছ, নৈ, লতা, পহু, পতং প্ৰভৃতিৰ নাম দি বুজোৱা অভাৱ তেওঁবিলাকে অনুভৱ কৰিছিল। ভৰিৰ কলাফুলটো দেখিবলৈ কলাগছৰ ফুলটোৰ অৰ্থাৎ কলদিলটোৰ নিচিনা, সেইদেখি তাৰ নাম কলাফুল থলে। কলদিলটোৱে আমাৰ আদিপুৰুষৰ মনোযোগ ভৰিৰ সেই অঙ্গডোখৰতকৈ আগেয়ে আকৰ্ষণ কৰিছিল। সেইদেখি তাৰ নামকৰণ আগেয়ে হল আৰু তাৰ আহি লৈ অলঙ্কাৰৰ সাহায্যত ভৰিৰ সেই অঙ্গডোখৰৰ নাম কলাফুল ৰাখিলে। সকলো ভাষাৰে শব্দবিলাক যদি আমি ভালকৈ বিচাৰি চাওঁ তেনেহলে আমি ভিতৰত ছিগাভগা ক্ষয় যোৱা মামৰে খোৱা আৰু পাহৰা কত 'মেটাফৰ' বা অলঙ্কাৰ দেখিবলৈ পাম, তাৰ লেখজোখ নাই। ভাষাৰ ভিতৰত উকা কথা এমুঠি। অলঙ্কাৰ নিৰান্নব্বই মুঠি। উকা কথা বাসুকিৰ সহস্ৰ অলঙ্কাৰ কথা-ফণাত ভাষা-পৃথিৱীখন ৰৈ আছে।

স্বাভাৱিক মাতৰ অনুকৰণ কৰি নাম দি সজা শব্দ ভাষাৰ ভিতৰত ভালেমান আছে। 'মেও' মাতৰ অনুকৰণ কৰি আমি মেকুৰীক মেও, ফ্ৰেঞ্চবিলাকে 'মিনি' আৰু জাৰ্মাণবিলাকে 'মিটী' বোলে। ঠাৰচিয়াঁৰ আৰু শব্দানুকৰণৰ বাহিৰে আৰু এটা উপায়েৰে আমি বিদেশী মানুহেৰে সৈতে তাৰ ভাষা নজনাকৈ অলপ-অচৰপ ভাব সলনাসলনি কৰিব পাৰোঁ। তাৰ নাম উচ্ছ্বাসব্যঞ্জক। সকলো মানুহৰ পক্ষে উচ্ছ্বাসব্যঞ্জক শব্দ প্ৰায় একে। জাৰকালিৰ হাতৰ পৰা বিচনী নেৰা গাখীৰবৰণীয়া মেকুৰীচকুৱা এজনী ইংৰাজ বিবিয়ে মতলীয়া গিৰিয়েকৰ কাণতলীয়া চৰ খাই যেনেকৈ চিঞৰি কান্দিব, লুইতৰ পাৰৰ পিঠিত তিনিমোনীয়া কাঠখৰিৰ বোজা লোৱা ডাফলী মিৰিয়নীয়েও সেই দৰেই চৰ খাই চিঞৰি কান্দিব। খণ্ডৰ বেগত অমুকা বৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ ডিঙিৰ পৰা যি সুৰীয়া মাত ওলায়, কটকৰ অমুকা মহাপাত্ৰৰ ডিঙিৰ পৰাও তেনে খণ্ডৰ বেগত তেনে সুৰীয়া মাতেই ওলায়। দূৰৰ পৰা শুনিলে দুই পাল্কীভাৰী উড়িয়া 'দাছপোৱে'

দ্বন্দ কৰিছে নে দুই দোলাভাৰী অসমীয়া ককায়ে খৰিয়াল কৰিছে বুজি উঠা টান। বামৰ পৰা পানী লৈ শিমলু কাঠৰ নাও এখন লথিয়াদি পেলাওঁতে যেনে সুৰেৰে অসমীয়াই 'হৈছমৈছ' কৰে জাহাজৰ লঙ্গৰ ধৰি বল দিওঁতে আমেৰিকাৰ নাৱৰীয়াইও প্ৰায় তেনে সুৰেৰেই মাতে। একেলগে গোট খাই কোনো কাম কৰিবলৈ এনেকুৱাকৈ মতা মাতবোৰ লাহে লাহে ভাষাৰ মাজত সোমাই গল। সেই মাতটো মাতিলেই সেই কামটো সকলোৱে বুজিবলৈ ধৰিলে আৰু কালক্ৰমত সেই মাতটোৱেই সেই কামটোৰ নাম হল।

ভাষা-নৈৰ গুৰি বিচাৰি উজাই গৈ গৈ শেহত আমি পাওঁগৈ ঠাৰ-চিয়াঁৰ শব্দানুকৰণ আৰু উচ্ছ্বাসব্যঞ্জক শব্দ। এই তিন ধাৰা একে ধাৰা হৈ ভাষা-নৈ ৰূপে বৈ আহি পৃথিৱীক ভাষা প্লাৱিত কৰি দিছে। স্বাভাৱিক মাতৰ অনুকৰণ কৰি কৰা শব্দবিলাক আৰু উচ্ছ্বাসব্যঞ্জক শব্দবিলাক প্ৰথমতে যি ভাব আৰু বস্তু বুজাবলৈ ব্যৱহৃত হৈছিল, অলঙ্কাৰৰ সাহায্যত লাহে লাহে সেইবিলাক আন আন ভাব বুজাবলৈকো ব্যৱহৃত হবলৈ ধৰিলে আৰু ব্যাকৰণৰ কাৰ্য্যবোৰ ঠাৰ-চিয়াঁৰৰ দ্বাৰা সম্পাদিত হবলৈ ধৰিলে। উদাহৰণ স্বৰূপে মনেৰে পাতি ধৰা যাওক: শতক্ৰু আৰু গোবৰ্দ্ধন ঋষি জানিবা পুৱা গৰু-গাই মেলি দি বক্‌দল ঋষিৰ ঘৰৰ পৰা নাঙলখন খুজি আনিবলৈ যাওঁতে বাটতে শিল এডোখৰত উজুটি খাই গোবৰ্দ্ধন ঋষিৰ বুঢ়া আঙুলিটোৰ আগটো ছিগিল। দুয়ো অগা-পিছা হৈ গৈছিল। গোবৰ্দ্ধন ঋষিয়ে 'উস্ উস্' কৈ বহি পৰিল। শতক্ৰুৱে উভতি চাই কি হল বুলি সুধিলত গোবৰ্দ্ধনে শিলডোখৰ আৰু বুঢ়া আঙুলিলৈ আঙুলিয়াই দেখুৱালত শতক্ৰুৱে বুজিব পাৰিলে যে গোবৰ্দ্ধনৰ উজুটি খাই আঙুলিটো ছিগিল। উজুটি খাওঁতে যে গোবৰ্দ্ধনে একপ্ৰকাৰ কষ্টব্যঞ্জক শব্দ কৰিছিল, তাৰ পিছৰ পৰা তেনে শব্দ উচ্চাৰিত হলেই প্ৰথমতে উজুটি খাই কষ্ট পোৱা, তাৰ পিছত যেই সেই বাবেই কষ্ট পোৱা বুজাবলৈ ধৰিলে। ধৰা যাওক, ইয়াৰ পিছত আৰু অলপমান গৈ বেচেৰা

ওপৰচকুৱা গোবৰ্দ্ধনে আৰু এডোখৰ শিলত আকৌ সেইদৰে উজুটি খালে। কিন্তু এইবাৰ তেওঁ শিলডোখৰ আৰু বুঢ়া-আঙুলিটোলৈ আঙুলিয়াই নেদেখুৱাকৈয়ে কেৱল মুখেৰে আগৰ নিচিনা দুখপ্ৰকাশক শব্দ কৰিয়েই তেওঁৰ কি হল শতক্ৰক বুজাব পাৰিলে। এইদৰে কালক্ৰমত ভালেমান শব্দ গোট খালে আৰু সেই শব্দবোৰেই এক এক পদ বা বাক্য হল। কাৰণ পদ মানেই এটা ভাবৰ সম্পূৰ্ণ সিদ্ধান্ত। মানুহে প্ৰায় ভাবে যে বহুত শব্দ গোট খাই এটা পদ হয়। এইটো কিন্তু সদায় ঠিক নহয়। যেনে, কেতিয়াবা কেতিয়াবা এটা শব্দও এটা সম্পূৰ্ণ পদ হয়। যেনে—এৰা, যা, হয় ইত্যাদি। পদক ভাঙিছিঙি ডোখৰ ডোখৰ কৰি ব্যাকৰণ আৰু অভিধান লেখোঁতাসকলে বিশেষ্য, বিশেষণ, সৰ্ব্বনাম, অব্যয়, ক্ৰিয়া প্ৰভৃতি নাম দিছে, কিন্তু বাস্তৱিক পক্ষতে পদৰ এনে ভগাছিগা আৰু ছিন্ ভিন্ অংশবোৰৰ অকলশৰীয়াকৈ কোনো মানে নাই। সৰ্ব্বসাধাৰণৰ ভুল বিশ্বাস আছে যে ভাষাৰ আদি শব্দ। কিন্তু ভাষাৰ আদি শব্দ নহয়। পদ বা বাক্যহে। অকলশৰীয়া শব্দ অভিধানত দিবলৈ অভিধান লেখোঁতাৰ ব্যৱহাৰত আহে মাথোঁন। ইয়াৰ বাহিৰে তাৰ কোনো মানে নাই। অভিধান লেখোঁতাইও সেই গোট গোট শব্দবিলাকৰ মানে লেখিবলৈ গলে, একোটা পদ সাজিহে তাৰ মানে বুজাব পাৰে। লেখোঁতে আমি আমাৰ পদ বা বাক্যবোৰ ভাঙি তাৰ শব্দবোৰ গোট গোটকৈ লেখোঁ দেখি আমাৰ এটা ভুল বিশ্বাস জন্মি গৈছে যে এইটোৱেই স্বাভাৱিক আৰু ভাষাৰ আদি গাইগোটা শব্দহে, পদ নহয়। সকলো ভাষা অৰ্থবোধক হব লাগে। অৰ্থশূন্য ভাষা ভাষা নহয়। গোটেইটো পদ বা বাক্য উচ্চাৰণ নকৰিলে গোটেইটো ভাব নোলায়। গোটেইটো ভাব নোলালে তাৰ ভগাছিগা এডোখৰৰ একো মানে নাই। পদটোৰ ভিতৰৰ পৰা দুটা এটা শব্দ আঁতৰ কৰি আনি তাৰ মানে উলিয়াব খুজিলে মানে নোলায়। পদ বা বাক্যটোৰ পক্ষে এটা শব্দ যেনেকুৱা, শব্দটোৰ পক্ষে এটা আখৰ তেনেকুৱা। শব্দটোৰ ভিতৰৰ পৰা আখৰবোৰ এটা

এটাকৈ বেলেগ কৰিলে যেনেকৈ সেইবিলাক অৰ্থৰ পৰা বঞ্চিত হয়, পদ বা বাক্যটোৰ ভিতৰৰ পৰা শব্দবোৰ এটা এটা কৈ বেলেগাই সেই বিলাকৰ মানে বিচাৰিলেও পৰ্ব্বতত কাছ-কণী বিচৰা যেন হয়। পদ এটা তিনিকুৰি শব্দেৰে সজা তিনিকুৰিহতীয়া দীঘলো হব পাৰে আৰু এটা মাত্ৰ শব্দেৰে সজা একাঙুলীয়াও হব পাৰে। আহ, যা, খাওঁ, গাই পতি একোটা পদ। আকৌ কোনো কোনো পুৰণি সংস্কৃত লেখকৰ তুং তুং তাং তাং শব্দৰ তিনিকুৰিহতীয়া পদও একোটা পদ। সাৰ কথা—মানে থাকিলেই অৰ্থাৎ সম্পূৰ্ণ সিদ্ধান্তটো থাকিলেই পদ হল। যিটো ভাব আনক বুজাবলৈ যোৱা যায়, সেইটো ভাব সম্পূৰ্ণৰূপে যিটো বা যি কেইটা কথাৰে বুজাব পৰা যায় সেয়েই পদ। যেতিয়ালৈকে পদ বা বাক্যটোৰ মানে নোলায় তেতিয়ালৈকে সি ভাষা নহয়। বাক্যৰ পৰা শব্দবোৰ আঁতৰাই গোট গোট কৰা কাৰ্য্যটো বহু কাল আৰু বহু পৰিশ্ৰমৰ ফল। আজিও পৃথিৱীত এনে অনেক ভাষা আছে, যিবিলাকৰ ভিতৰত এনে শব্দ আঁতৰাই গোট গোট কৰা প্ৰণালী আৰম্ভ হোৱা নাই। উত্তৰ আমেৰিকাৰ বহুত ভাষা আজিও এনে অৱস্থাতে আছে। আদি কালত ভাষাৰ কেনে গঢ় আছিল উত্তৰ আমেৰিকাৰ ভাষালৈ চকু দিলেই তাৰ অনেক আঁহি পোৱা যায়। চেৰকি (cheroki) বুলি এটা ভাষাত ভিন্ ভিন্ প্ৰকাৰৰ ধোৱা বুজাবলৈ ১৩টা ক্ৰিয়া আছে। যেনে—মূৰ-ধোৱা, হাত-ধোৱা, গা-ধোৱা, ভৰি-ধোৱা প্ৰভৃতি কথা বুজাবলৈ তেৰ বিধ বেলেগ বেলেগ ক্ৰিয়া আছে, কিন্তু কেৱল ধোৱা কথাটো বুজাবলৈ আজিলৈকে এইবিলাকৰ পৰা এটা সাধাৰণ শব্দ আঁতৰাই উলিৱা হোৱা নাই। প্ৰায় দেখা যায় অসভ্য জাতিয়ে কোনো এটা বস্তুৰ এটা বেলেগ নাই গোটা নাম দি বুজাব নোৱাৰে। এটা বাক্যৰ ভিতৰত সেই শব্দটো নুগুমুৱাকৈ কৰ্ড (Kurd) নামে এজাতি আছে সিহঁতে মূৰ, চুলি বোপাইৰ নিচিনা একোটা কথা বেলেগকৈ মনত ধাৰণা কৰিব নোৱাৰে। মোৰ মূৰ, মোৰ চুলি, মোৰ বোপাই নুবুলিলে সিহঁতে মূৰ, চুলি বোপাই বেলেগকৈ বুজাবলৈ অসমৰ্থ। আমাৰ ভিতৰতে

আমি দেখিবলৈ পাওঁ—সৰু সৰু লৰা-ছোৱালীয়ে বাপেক বা দেউতাকক বুজাব লাগিলে "মোৰ দেউতা আহিছে" "মোৰ দেউতা গৈছে" এনেবিলাক বাক্যেৰে দেউতাকক বুজায়। এনেকুৱাও দেখিছোঁ—এটা সৰু লৰাই আন এটা মানুহক তাৰ বাপেক আছে নে নাই সোধোঁতে এনেকুৱাকৈ সোধে—"তোৰ মোৰ দেউতা আছে নে?" সমাজৰ চিন্তাশীল আৰু উন্নতিশীল অৱস্থাত অভিধান আৰু ব্যাকৰণৰ জন্ম হয়। অভিধান-ব্যাকৰণ জন্মাবলৈ ভাষা ভালেমানযুগীয়া হব লাগে। ভাষা-গছৰ গুটি অভিধান-ব্যাকৰণ। ভাষা-গছ বাঢ়ি বয়স নেপালে নফলে। আমাৰ লৰা-ছোৱালীবোৰে প্ৰথমতে মাতৃভাষা শিকোঁতে একোটা অকলশৰীয়া শব্দ নিশিকে। প্ৰবচন আৰু বাক্য প্ৰথমতে শিকে আৰু ক্ৰমশঃ বয়সৰ লগে লগে সেইবিলাক গোট গোট শব্দলৈ ভাঙে। আমিও বিদেশী ভাষা শিকিব লাগিলে এনে উপায়েৰে শিকিব লাগে। গাইগোটা শব্দৰ মানে মুখস্থ নকৰি বাক্য মুখস্থ কৰি শিকিলেহে বিদেশী ভাষা সুকলমে শিকিব পাৰি। বহুতে এনে নকৰি অভিধানৰ শব্দ মুখস্থ কৰি প্ৰথমতে ভাষা শিকিবলৈ যায় দেখি, শৰীৰ পাত কৰিও সেই শিকিব খোজা ভাষাৰ দুশাৰী শুধকৈ কব বা লেখিব নোৱাৰে। আমাৰ শিক্ষা-প্ৰণালীত অনেক দোষ আছে আৰু সেই দোষৰ বলিকটা-শালত আমি বিনা দোষতে কটা-যোৱা হাঁহ-পাৰ-ছাগলী। সংস্কৃত শিকাবলৈ গৈ আমাক অমৰকোষ মুখস্থ কৰাই সংস্কৃত ভাষাৰ ওপৰত আমাৰ ভয় আৰু ঘৃণা জীয়াই থকা কাললৈকে অমৰ কৰি দিয়ে। এই বাবেই আমাৰ চকুৰ আগতে দেখোঁ, আদহীয়াকৈ সংস্কৃত জুপি জুপি জোমা-ভাগতী হৈও, আমাৰ মানুহে দুশাৰী বিশুদ্ধ সংস্কৃত কব বা লেখিবলৈ শিকিব নোৱাৰে আৰু এই বাবেই বহুত সংস্কৃত শিক্ষাৰ্থীয়ে "দেৱ শব্দৰ প্ৰথমাৰ সি" কৰিয়েই একেবাৰেই পাৰি দি সংস্কৃত বিদ্যা-সমুদ্ৰৰ সিপাৰ পায়গৈ। অথচ জাৰ্মাণ, ইংৰাজ প্ৰভৃতি য়ুৰোপীয় মানুহে বুঢ়া-শালিকাৰ বয়সতো, সংস্কৃত বিদ্যাৰ স্থূল ভাৰতবৰ্ষৰ পৰা ছমাহৰ বাটত থাকিও. সেই বিদ্যাত অগাধ পণ্ডিত হৈ পৰে। সংস্কৃত

নেলাগে ইংৰাজী শিকোঁতেও আমাৰ এনে দশাই লগ লয়। সৰুতে কৰবাৰ এধাখুন্দা ইংৰাজী শিক্ষকৰ এধাখুন্দা শিক্ষা-প্ৰণালীত ইংৰাজী শিকিবলগীয়াত পৰি আমাৰ ইংৰাজীও চিৰকাল এধাখুন্দা হৈ থাকে।

ওপৰত কৈছোঁ যে বাক্যটোৰ মাজত থাকি তাৰে সৈতে সৈয়া হৈ থাকিলেহে শব্দবোৰৰ মানে আৰু মূল্য থাকে। তাৰ মাজৰ পৰা ফাটি আহি গাই গোটা পেটে ভঁৰাল হৈ বহিবলৈ আহিলে সেইবোৰৰ মানে নাইকিয়া আৰু মূল্য নাইকিয়া হয়। হাত, ভৰি, নাক, কাণ, গাল আদি অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গবিলাক গোট খাই জীয়া মানুহটো। মানুহটোৰ গাত থাকোঁতে কাণখন, নাকটো বা গালখনত যদি তুমি চুমা খোৱা, তেন্তে সেই চুমাত সোৱাদ মানে আৰু মূল্য তিনিওটা পাবা কিন্তু কাণখন, বা নাকটো বা গালখন কাটি আনি বেলেগাই লৈ যদি তুমি সেই কামটি কৰিবলৈ যোৱা, তেন্তে তুমি দুৰ্ভগীয়া সেই তিনিও ৰসৰ পৰাই বঞ্চিত হবা। শব্দ আৰু বাক্যৰ সম্বন্ধো এনেকুৱাই। ৰূপে, তৰ. তম, কৈ, তা, ত্ব, শব্দবিলাক অকলশৰীয়াকৈ থাকোঁতে যেনে অৰ্থশূন্য, শব্দবিলাকো বাক্যৰ ভিতৰৰ পৰা ওলাই অকলশৰীয়া হৈ থাকিলে তেনে অৰ্থশূন্য। ভাষাৰ প্ৰথম লক্ষণ হৈছে অৰ্থবোধকতা কিন্তু শব্দৰ অৰ্থ থাকে কেৱল যেতিয়া সি বাক্যৰ ভিতৰত পৰস্পৰ সম্বন্ধীয়া হৈ থাকে।

যদি ভাষাই প্ৰকাশ কৰে ভাব আৰু যদি ভাষাৰ বাক্যবোৰ সেই ভাব প্ৰকাশ কৰিবলৈ সম্পূৰ্ণ হব লাগে, তেন্তেই স্পষ্ট যে ভাষাৰ বিভাগে, শ্ৰেণী তালিকা কৰিবলৈ গলে অৰ্থাৎ কোন ভাষা কোন জাতৰ কোন কোন ডালৰ, কোন ঠেঙুলিৰ দেখুৱাবলৈ গলে, বেলেগ বেলেগ ভাষাৰ বাক্যবোৰ বিজাই চাব লাগে। ক—ভাষাৰ পৰা এটা শব্দ বুটলি লৈ খ—ভাষাৰ পৰা বুটলি অনা এটাৰে সৈতে মিলাই চাই অলপ মিল্ যেন পালে, ক আৰু খ ভাষা একেই বা ক ভাষা খ ভাষাৰ পৰা বা খ ভাষা ক ভাষাৰ পৰা ওলাইছে বুলি ডাঙৰ জঁাপ মাৰি দিলে ঘৰৰ চতিত মূৰটো টকৰ কৰে লাগি ফুটি থাকিব। বহুত বঙালী আৰু অলপ অসমীয়া বিদ্যাবাগীশ পণ্ডিতে এনেকৈ বঙলা আৰু অসমীয়া ভাষাৰ পৰা

শব্দ বুটলি মিলাই চাই মিল যেন পালে, এনে বিপদজনক মূৰ-ফুটা জঁাপ মাৰি দিব খোজে। আমি এনে হেৰা পোৱা সস্তা বিদ্যাবাগীশ পণ্ডিতসকলক সময় থাকোঁতেই সাৱধান কৰি দিয়াটো আমাৰ কৰ্ত্তব্য যেন অনুমান কৰোঁ যে যদি তেওঁবিলাকৰ নিজ নিজ মূৰলৈ অলপ মৰম আছে তেন্তে হয় তেওঁবিলাকে জঁাপটো অলপ সৰুকৈ মাৰিব, নহয় ঘৰৰ ভিতৰৰ পৰা চোতাললৈ ওলাই মাৰিব নতুবা এই বক্তা যদি বুঢ়া বয়সলৈকে জীয়াই থাকে, তেন্তে তেওঁবিলাকক এই কথা কৈ সোঁৱৰাবলৈ পাব যে "বুঢ়াৰ কথা নলৰ ডেকা, খালত পৰি কিয় কেকা?" নানা কাৰণৰ পৰা বেলেগ বেলেগ ভাষাৰ কোনো কোনো শব্দ মিল হয়। যেনে অকস্মাৎ মিল। মনুষ্য জাতিৰ অনেক সময়ত একেদৰে ভবাৰ নিমিত্তে মিল। দুই জাতি পৰস্পৰ সংঘৰ্ষণলৈ অহাত এজাতিৰ শব্দ আন জাতিৰ ভিতৰত সোমোৱা বাবে মিল। স্বাভাৱিক মাতৰ অনুকৰণ কৰি বস্তুৰ কি জন্তু প্ৰভৃতিৰ নাম দিয়া বাবেও অনেক সময়ত মিল ইত্যাদি। মানুহৰ ভাবনাৰ অনুসাৰে বাক্য বা পদৰ গঢ় লাগে। বেলেগ বেলেগ জাতিৰ বেলেগ ভাবিবৰ গঢ় আছে। একেটা কথাকে এক জাতিয়ে এক প্ৰকাৰে ভাবে, আন জাতিয়ে এক প্ৰকাৰে ভাবে। এই ভিন্ ভিন্ আকৃতি হয় বাক্যই ভাষা, ভাষাই বাক্য। বাক্যৰ সমষ্টিয়েই ভাষা। বাক্যৰ আগগুৰি পৰীক্ষা কৰি চালেই বেলেগ বেলেগ ভাষাৰ ভিতৰৰ পৃথকত্ব বুজিব পাৰি।

একেটা কথাকে ইংৰাজে এক প্ৰকাৰে ভাবি মুখেৰে প্ৰকাশ কৰিব আৰু আৰবৰ মানুহে এক প্ৰকাৰে প্ৰকাশ কৰিব। আমি কওঁ "বতৰটো চেঁচা হবলৈ ধৰিছে।" ইংৰাজে কয় "সেই বতৰ আৰম্ভ হল হবলৈ চেঁচা" (The weather began to be cold)। চীনা মানুহে কয় "স্বৰ্গৰ বতাহ চেঁচা আৰম্ভ হৈছে উঠিছে আহিছে" (Thyan he lein tsyain San-lei")। আমাৰ মনত প্ৰথমতে 'বতৰ' ভাব উদয় হলে, তাৰ পিছত সেই বতৰটো বিশেষকৈ দিবলৈ 'টো' ভাবটো, তাৰ পিছত 'চেঁচা' তাৰ পিছত 'হবলৈ' সব শেহত 'ধৰিছে' ভাবটো

ওলাল আৰু সেই অনুসৰি "বতৰটো চেঁচা হবলৈ ধৰিছে" বাক্যটোৰ গঢ় লাগিল। কিন্তু ইংৰাজৰ মনত প্ৰথমতে বতৰটো বিশেষকৈ আঙু-লিয়াই 'সেই' (the) ভাবটো তাৰ পিছত 'বতৰ' (weather) তাৰ পিছত 'আৰম্ভ হল' (began) ইত্যাদি ভাব ওলায়। 'চেঁচা হবলৈ' ভাবটো আমাৰ মনত 'আৰম্ভ হল' ভাবটোতকৈ ওলোৱা আগ, কিন্তু ইংৰাজৰ মনত হলে সি পাছ। ভাবৰ ক্ৰম অনুসাৰে ভাষাৰ গঢ় হয়। ভাষা ইটোৱে সিটোৱে সৈতে তুলনা কৰিবৰ সময়ত আমি প্ৰথমতে তুলনা কৰি চাব লাগে তাৰ ব্যাকৰণ, শব্দ নহয়। কিয়নো আমি দেখুৱাইছোঁ যে ভাষাৰ মিল-অমিল বুজা যায় বাক্যত, গোট গোট শব্দত নহয়। বাক্যটোৰ ভিতৰৰ বেলেগ বেলেগ অংশৰ পৰস্পৰ কি সম্বন্ধ থাকে, ব্যাকৰণৰ কাম তাক বুজোৱা। আমি ওপৰত উনুকিয়াইছোঁ, এটা ভাষাৰ কোনো এটা শব্দ আন এটা ভাষাৰ কোনো এটা শব্দৰে সৈতে নানা কাৰণৰ বাবে মিলি যাব পাৰে। বিশেষকৈ ভাষাৰ শব্দ-বিলাকৰ ভিতৰত ভালেমানৰ জন্ম স্বাভাৱিক মাতৰ অনুকৰণত হোৱা দেখি এনে মিল অতি সম্ভৱ। অকস্মাতে এনে মিল হোৱাৰ কথা উনুকিয়াইছোঁ। কুইচোৱা (quichua) ভাষাত 'বেপুল' শব্দৰ অৰ্থ 'সৰহ'। আমাৰ সংস্কৃতত বিপুল শব্দৰ মানেও সেয়েই। অথচ এই কুইচোৱা ভাষা আৰু সংস্কৃত ভাষাৰ মাজত সম্বন্ধৰ প্ৰভেদ তেল আৰু পানীৰ মাজত সম্বন্ধৰ প্ৰভেদৰ নিচিনা। যদি দেখোঁ যে দুটা ভিন্ ভিন্ ভাষাৰ মাজত ব্যাকৰণৰ সম্বন্ধ আৰু বাক্যৰ গঢ় আৰু মানে প্ৰায় একেদৰেই, তেনে হলেহে আমি নিৰ্ভয়ে নিৰ্ভুলে সিদ্ধান্ত কৰিব পাৰোঁ যে সেই দুই ভাষা একে পৰিয়ালৰে। কিন্তু কৃষ্ণ আৰু হৰি একে বাপেকৰ পুতেক হৈও, দুইৰো মাজত ফুৰাচকা, খোৱা-বোৱা, হঁহা-কন্দা আদি ভালেমান কথা একে গঢ়ৰ হলেও তথাপি যেনেকৈ কৃষ্ণ হৰি গাইপতি বেলেগ বেলেগ মানুহ, তেনেকৈ দুই ভাষা একে বাপেকৰ পৰা জন্ম পাই অনেক বিষয়ত একে গঢ়ৰ হলেও তেনেকৈ গাইপতি বেলেগ বেলেগ। বঙলা ভাষা আৰু অসমীয়া ভাষা সংস্কৃতৰ সন্তান দেখি

দুইৰো মাজত শব্দৰ কথাকে নকওঁ, ব্যাকৰণৰো অনেক মিল আছে। ইমানবিলাক মিল থকাতো কিন্তু বঙলা ভাষা আৰু অসমীয়া ভাষা একে বাপেকৰ দুই বেলেগ বেলেগ সন্তান কৃষ্ণ-হৰি। বংশগত মিল দেখিয়েই যি কৃষ্ণক হৰি আৰু হৰিক কৃষ্ণ বা কৃষ্ণই শুকাইখীণাই চেৰেলা হৈ হৰি হৈছে বা হৰিয়েই পেটাল হৈ কৃষ্ণ হৈছে বা কৃষ্ণ হৰিৰ নথ বা হৰি কৃষ্ণৰ সৰি পৰা চুলি বুলি সিদ্ধান্ত কৰিবলৈ যায়, তেওঁ বুলিব পাৰকেই বা নোৱাৰক, আমি হলে এতিয়াই তেওঁক ৰত্নাৱলী পুথি মেলি পঢ়িবলৈ পৰামৰ্শ দিওঁ। অসমীয়া, বঙলা, উড়িয়া, হিন্দী, মহাৰাষ্ট্ৰী ভাষাৰ ভিতৰত একে অৰ্থবোধক, একে উচ্চাৰণৰ সাধাৰণৰ শব্দ অৱশ্যে বিস্তৰ আছে বৰং নথকাহেঁতেনহে আচৰিত হবৰ কথা। তথাপি এই-বিলাক ভাষা বেলেগ বেলেগ। গাইগোটা শব্দৰ তালিকা প্ৰস্তুত কৰি বেলেগ বেলেগ ভাষাৰ ভিতৰত মিল উলিয়াই সম্বন্ধ নিৰ্ণয় কৰাৰ কাল বিখ্যাত ছাৰ উইলিয়েম্ জোন্স্ (Sir William Jones), এডেলুং (Adelung) আৰু ভাতেৰ (Vate) দিনতে গল। আজিকালিও যি তেনে উপায়েৰে ভাষাৰ মিল-অমিল বিচাৰ কৰি পণ্ডিতালি দেখুৱাবলৈ যায়, তেওঁক পঢ়াশলীয়া ছাতৰ এটাইও ধৰি "পণ্ডিত মহাশয়! এশ বছৰতো শুই আছিলেই। এতিয়ানো কিয় উঠিল? আপোনাৰ চকুত এতিয়াও টোপনি আছে। আহক, শুদাতে কষ্ট পাব নেলাগে আৰু এশ বছৰৰ পিছত উঠিব।" এই বুলি টানি নি হেঁচা মাৰি ধৰি শুৱাই থব।

ভাষাৰ সাধাৰণ লক্ষণ আদিৰ সম্পৰ্কে অলপ-অচৰপ কোৱা গল। আৰু দুআষাৰমান কথা মুঠতে কৈ আজিলৈ সামৰণি মাৰিব খোজোঁ। অসমীয়া ভাষা অসমত কিমান দিনৰ পৰা চলি আহিছে, ঠাৱৰোৱা টান। শঙ্কৰদেৱৰ আগেয়েও দুই এজনে অসমীয়া ভাষাত পুথি লেখা জনা যায়। কিন্তু শঙ্কৰদেৱৰ আগৰ বহু কালৰ পৰা যে এই অসমীয়া ভাষা অসমত উন্নত অৱস্থাত প্ৰচলিত আছিল তাক অনুমান কৰিবলৈ সৰহ আয়াস নেলাগে। অনুমান

কিয়, বৰং তেনে আছিল বুলি আমাৰ দৃঢ় বিশ্বাস। অৱশ্যে এইটো স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে শঙ্কৰদেৱৰ আগেয়ে অসমীয়া ভাষা উন্নত অৱস্থাত থাকিলেও সি স্থায়ী আৰু আৱশ্যকীয় পুথিত লিখিত হৈ থকা নাছিল। শঙ্কৰদেৱে অসমীয়া ভাষাত সাৰুৱা পুথি লেখি সেই ভাষাক অতি উন্নত সাহিত্যৰ ভাষালৈ আনি যে চিৰস্থায়ী কৰিলে এই কথা অৱশ্যে সকলোৱে জানে। কিন্তু পুথিৰ সঁজাত বান্ধি চিৰস্থায়ী কৰি ৰাখিবলৈ যে শঙ্কৰদেৱে এটা সম্পূৰ্ণ উন্নত কথিত অসমীয়া ভাষা হাতত পাইছিল তাক ভাবি চালেই দেখি। প্ৰায় গোটেই ৰামায়ণ, প্ৰায় গোটেই মহাভাৰত, গোটেই শ্ৰীমদ্ভাগৱত আৰু নানা পুৰাণৰ কথা আৰু ভাব প্ৰকাশ কৰিবলৈ জোৰা অৱস্থাত যে শঙ্কৰদেৱে অসমীয়া ভাষাটো পাইছিল, এই কথালৈ এবাৰ দকৈ মন কৰিলেই আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে সিমান উন্নত অৱস্থা আহি পাবলৈ, শঙ্কৰদেৱৰ আগেয়ে অসমীয়া ভাষাৰ অনেক কাল, অনেক যুগ লাগিছিল। ভাষাৰ বয়স নিৰ্দ্ধাৰণ কৰোঁতা ভাষাবিদ্ পণ্ডিতসকলে চেষ্টা কৰিলে শঙ্কৰদেৱৰ আৱিৰ্ভাৱৰ কালত অসমীয়া ভাষা কিমান বছৰ বয়সীয়া আছিল, ওচৰাউচৰি অনুমান কৰিব পাৰে। আমাৰ মনেৰে হলে ভাষাটো আহি তেনে এটা পৈণত অৱস্থাত পৰিবলৈ অতি কমকৈ ধৰিলেও হেজাৰ বাৰশ বছৰ লাগিছিল। বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ জন্ম, উন্নতি আৰু বিস্তৃতিয়ে যেনেকৈ ভাৰতৰ ভালেমান ভাষাক উন্নত সাহিত্যৰ ভাষাৰ শাৰীলৈ আনিলে, বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ জন্ম, উন্নতি আৰু বিস্তৃতিয়ে সেই দৰে অসমৰ অসমীয়া ভাষাক আৰু বঙ্গৰ বঙ্গভাষাক উন্নত সাহিত্যৰ ভাষাৰ শাৰীলৈ তুলিলে। এই কাৰ্য্য অসমত শঙ্কৰদেৱ আৰু তেওঁৰ শিষ্যসকলৰ পৰা আৰু বঙ্গদেশত চৈতন্যৰ বৈষ্ণৱ শিষ্যসকলৰ পৰা হল। শঙ্কৰ-মাধৱৰ কালৰ অসমীয়া পুথিৰ ভাষা আৰু চৈতন্যদেৱৰ শিষ্যসকলৰ বঙলা পুথিৰ ভাষাৰ গঢ়-গতিত প্ৰায় বহুত মিল আছে। সেই কালৰ দুই ভাষাতে ব্ৰজাবলিৰ বিস্তৰ আমদানি আৰু প্ৰাধান্য। কিন্তু এই মিল থকাতো শঙ্কৰদেৱ, মাধৱদেৱ, অনন্তকন্দলিৰ

পুথি হাড়ে হাড়ে অসমীয়া আৰু চৈতন্যদেৱৰ পুথি হাড়ে হাড়ে বঙলা। সেই কালৰ অসমীয়া ভাষাৰে সৈতে সেইকলীয়া বঙলা ভাষাৰ তুলনা কৰি চালে ভালকৈ দেখিবলৈ পোৱা যায় যে অসমীয়া ভাষা বঙলা ভাষাৰ এখোজৰো পাছ নপৰা আছিল, বৰং অনেক সময়ত অনেক বিষয়ত সি বঙলা ভাষাক ভালেমান চেৰ পেলাই গৈছিল। সেই কালত অসমীয়া ভাষালৈ যিমানবিলাক অসমীয়া পুথি ভঙা হৈছিল, দেখিলে তধা লাগিব লাগে। যিমানবোৰ পুৰাণ আৰু আন আন ধৰ্ম্মশাস্ত্ৰ অতি সুললিত অসমীয়াত অনুবাদিত হৈছিল, বঙ্গভাষাত সিমানবোৰ পুৰাণ আদি ধৰ্ম্মশাস্ত্ৰ তেতিয়াৰ কথাকে নকওঁ এতিয়াও অনুবাদিত হোৱা নাই। কিন্তু দৈবদুৰ্ব্বিপাকত অসমীয়া ৰণত পৰি কলীয়া হল। সেই কালৰ সেই উন্নতি-সূৰ্য্য এন্ধাৰ যুগৰ হাতত অসমক সমৰ্পণ কৰি অস্ত গল। অজ্ঞানতা আন্ধাৰৰ ভীষণ গৰাহৰ পৰা এতিয়াও অসম আৰু অসমীয়া ভাষা সম্পূৰ্ণৰূপে মুকলি হব পৰা নাই। ইংৰাজ গৱৰ্ণমেণ্টৰ সুবিমল ছাঁত, অশেষ সুবিধা পাই বঙলা ভাষা অলপ দিনৰ ভিতৰতে খুব বাঢ়ি উঠি, অশেষ অসুবিধাৰে সৈতে সংগ্ৰাম কৰি তিষ্ঠিবলগীয়াত পৰা অসমীয়া ভাষাক বহুত পাছ পেলালে। ধন, বাণিজ্য, বিদ্যা, সভ্যতাৰ সাৰ পাই বঙালী জাতি আৰু বঙলা ভাষা দোপতদোপে আগবাঢ়ি আহিল। বঙালীৰ সুকপালৰ গুণে ভাৰতবৰ্ষৰ ৰাজধানী বঙ্গদেশত স্থাপিত হল আৰু ৰাজধানীৰ লগৰীয়া বিদ্যা, বুদ্ধি, বাণিজ্য, সভ্যতা আদি সোপাই আহি তেওঁলোকৰ দুৱাৰমুখতে উপস্থিত হল; মুঠেই তেওঁলোকে হাত মেলিব লাগে আৰু চপাই আনিব লাগে। হাতো নেমালোঁ, নচপাৰো বুলি বহি থাকিলেও ভাগ্যৱন্ত তেওঁবিলাকৰ মূৰত উন্নতি আৰু সভ্যতা মেঘে যেন বহি থাকিব নোৱাৰি আপুনি উপযাচি আহি বৰষি যায়। পৃথিৱীৰ ভিতৰত ইংৰাজৰ নিচিনা অত্যুন্নত জাতি এটাৰ দিনে-ৰাতিয়ে সংঘৰ্ষণলৈ আহি সেই জাতিৰ বিদ্যা, বুদ্ধি, সভ্যতাৰ বলত ২৪ ঘণ্টা বুৰি থাকিও যদি বঙালীয়ে ভাৰতৰ আন আন জাতিক পাছ নেপেলালেহেঁতেন, তেন্তে বঙালীৰ

মূৰৰ খিউ আৰু হুগলী নৈৰ পলবোকাৰে সৈতে, যেয়ে সেয়ে অলপো শঙ্কা নকৰাকৈ তুলনা কৰি দি গুচি গলহেঁতেন। ঘৰত বিয়া-সবাহৰ নিচিনা গোলমাল, হাই-উৰুমি হলে যেনেকৈ সেই ঘৰৰ কোনো মানুহে ইচ্ছা কৰিও শুই থাকিব নোৱাৰে, উনৈছ শতিকাৰ ইংৰাজী-সভ্যতা-সবাহৰ সুসভ্য কোঢ়ালতো বঙালীয়ে "আমি সভ্য নহওঁ ঔ! আমাক নজগাবি! আমি শুই থাকোঁ" বুলি সুখ-নিদ্ৰা উপভোগ কৰিব নোৱাৰে। বঙালীয়ে উপজিয়েই ৰেলত উঠিছে, গেছৰ চাকি, বিজুলীচাকিৰ পোহৰ দেখিছে, পৃথিৱীৰ নানা সুসভ্য দেশৰ নানা সুসভ্য মানুহৰ সংঘৰ্ষণলৈ আহিছে, খোজ কাঢ়িব পৰা হৈয়েই প্ৰকাণ্ড স্কুল-কলেজলৈ বিদ্যাৰ্থী হৈ অহাযোৱা কৰিছে। অসমীয়াই গোটেইটো জীৱন বাধ্য হৈ চুকভেকুলী হৈয়েই কটাই চুকতে মৰি গৈছে। ঘটনাৰাশি বা অৱস্থাসমূহে (environment) যদি মানুহ আৰু জাতি গঢ়ে, তেন্তে বঙালীৰ ঘটনাৰাশি আৰু অৱস্থাসমূহে বঙালীক গঢ়িছে। অসমীয়াৰ ঘটনাৰাশি আৰু অৱস্থাসমূহে অসমীয়াক গঢ়িছে। হোৱাৰেই হয় বুলি এটা পুৰণি কথা আছে। তাক দলিয়াই পেলাব নোৱাৰি। মাটিৰ চিৰস্থায়ী বন্দবস্তটোও বঙালীৰ কপালতহে আছিল। অৱশ্যে আমি আমাৰ বঙালী ভাইহঁতৰ সুখ-সম্পদ, উন্নতি দেখি বেয়া পোৱা নাই, বৰং অতি সন্তোষহে পাইছোঁ। আমি অসমীয়া হেজাৰ দোষ থাকিলেও চকুচৰহা নহওঁ। পৰশ্ৰীকাতৰ মানুহৰ উন্নতি কেতিয়াও নহয়। ভাইৰ উন্নতি দেখি ভায়ে ৰং পায়, দুঃখিত নহয়। যি দুঃখিত হয় সি ৰসাতললৈ যায়। আজি যদি ইংৰাজ গৱৰ্ণমেণ্টে (যদিও ই অসম্ভৱ) চিৰস্থায়ী বন্দবস্ত বঙ্গদেশৰ পৰা উঠাই দিয়ে আমি মৰণান্তিক কষ্ট পাম। আমি গৱৰ্ণমেণ্টক ইয়াকেহে কওঁ, যে আমাকো চিৰস্থায়ী বন্দবস্ত কৰি দিয়া। আমাকো পুতো কৰা। আমাকো ডাঙৰ দীঘল শকতআৱত হবলৈ দিয়া। বঙালী ভাইহঁতৰ আৰু বেছি উন্নতি কামনা কৰি, আমিও তেওঁবিলাকৰ নিচিনা হবলৈ প্ৰাণপণে চেষ্টা কৰোঁহক। তেওঁবিলাকে আমাৰ দুৰৱস্থা দেখি,

আমাৰ ভাষাৰ দুৰৱস্থা দেখি, মিছা গণ্ডপীয়া ঘিণ লগা ভাব প্ৰকাশ কৰি ঠেক মনৰ চিনাকি নিদি আমাকো সহায় কৰি তেওঁলোকৰ লগে লগে উন্নতি-বাটৰ বাটৰুৱা কৰক। ইমানবিলাক অসুবিধা থকাতো অসমীয়া জাতি আৰু অসমীয়া ভাষাই যিফেৰা আগ-বাঢ়িছে তাতো অসমীয়াৰ পক্ষে যথেষ্ট গৌৰৱ আছে। আমাৰ দৃঢ় বিশ্বাস অলপ কালৰ ভিতৰতে অসমীয়া জাতি আৰু অসমীয়া ভাষা উন্নতিৰ বাটত ভালেমান আগুৱাইছে। সুসভ্য ইংৰাজ ৰজাৰ সহায়ত আৰু ঈশ্বৰৰ অপাৰ করুণাত, শুভলগ্ন শুভক্ষণত অসমৰ উন্নতি সোঁত বলিছে। এই সোঁত কেতিয়াও নৰয়। পৰমেশ্বৰে অসমীয়াৰ শুভ কামনা, সুচেষ্টা ফলৱতী কৰক।

ওপৰত আমি এঠাইত কৈছোঁ যে আমাৰ ভাব আৰু ভাষাৰ উন্নতি একেলগে কৰি যাব লাগে। এটাৰ উন্নতি কৰি এটালৈ আওহেলা কৰিলে বিষম ফল ফলিয়াব। কিন্তু এইখিনিতে আমি নকৈ নোৱাৰোঁ যে পাশ্চাত্য সভ্যতা আৰু পাশ্চাত্য শিক্ষা আমাৰ মাজত সোমাই আমাৰ সমাজ আৰু আমাৰ য়ুৰোপৰ উন্নত ভাববিলাক গিলি জীণ নিয়াই আহিব লাগিছোঁ, অথচ সেইবিলাক ভাব, পুনৰায় প্ৰকাশ কৰিব পৰা উপযোগী আমাৰ ভাষা নহয়। বিলাতী ভাবৰ ৰোষ্ট কাট্‌লেট্ খাই আমাৰ ভাবৰ গা বাঢ়ি ফুলি আহিব লাগিছে কিন্তু আমাৰ ভাষা-ছালে তাক ঢাকি ৰাখিব নোৱাৰি ফিকি-ফাটি ছিৰাছিৰ হৈছে। ইংৰাজী ভাষাৰ ছেক্সপীয়েৰ, মিলটনৰ ভাববিলাক আমি গ্ৰহণ কৰিছোঁ আৰু ছেক্সপীয়েৰ, নিউটনৰ প্ৰণালীৰে ভাবিছোঁ, অথচ ইপিনে সেই ভাব প্ৰকাশ কৰিবলৈ আমাৰ ভাষাই আমাক নাটে। ভাবত ছেক্সপীয়েৰ-নিউটন, ভাষাত আমি মণি বায়ন, ধনী মেধি। আমাৰ মাজত বিষম বিভ্ৰাট। এই বাবেই আমি দুজনে কথা পাতিব লাগিলে ইংৰাজীত বা ইংৰাজী কথা মিলাই দেশী ভাষাত পাতোঁ। এই বাবেই চিঠি এডোখৰ লেখিব লাগিলে আমি নোৱাৰা পক্ষতহে অসমীয়াত লেখিবলৈ আগবাঢ়োঁ। এই বাবে তুমি আমাক হাঁহাই বা নিন্দাই কৰা, কিন্তু বাস্তৱিক পক্ষতে আমাৰ দশা এনেকুৱাই। এই বাবে যদি তুমি আমাক দোষ দিয়া তোমাক আমি অবিবেচক বুলিম। তথাপিও যদি তুমি কিবা কোৱা, তেন্তে আমি নিৰুপায়। অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গৰ এনেকুৱা বিষম বৃদ্ধিত, আমাৰ সমাজ-শৰীৰে এটা অপৰূপ ৰাক্ষসী আকাৰ ধাৰণ কৰিছে।

আমাৰ সমাজ শৰীৰৰ মূৰটো ডাঙৰ হৈ হৈ ঐৰাৱতৰ সমান হলগৈ অথচ ইপিনে মুখখন চুণ-খোৱা টেমীটোৰ সমান হৈয়েই আছে। আমি নেলাগে, ভাৰতবৰ্ষৰ কি বঙালী, কি মহাৰাষ্ট্ৰী সকলো জাতিৰ সমাজ-শৰীৰৰে এনে অসামঞ্জস্য বৃদ্ধি বা উন্নতিৰ পৰা ভাৰতীয় জাতিৰ হানি হৈছে। আমি দ-কথা এটাত কৰিব খুজিলে, ইংৰাজী শব্দ ব্যৱহাৰ নকৰিলে, মনৰ সম্পূৰ্ণ ভাবৰ ডোল মেলি দি তাক মুকলি কৰি লৈ যে আলাপ কৰিব নোৱাৰোঁ, এইটো আমাৰ দোষ নহয়, ইংৰাজৰ দোষ নহয়, পাশ্চাত্য শিক্ষা-সভ্যতাৰো দোষ নহয়। আমি যি অৱস্থাত পৰিছোঁ, ই সেই অৱস্থাৰ ফল। সুসভ্য, সুশিক্ষিত, অত্যুন্নত জাতি আমাৰ ৰজা, গুৰু, শিক্ষক, পালক, চালক। আমাৰ সুকপালৰ গুণে এনে হৈছে। এনে উন্নত জাতিৰে আমি ভৰি সলনাসলনি কৰি চলিবলগীয়াত পৰিছোঁ। উন্নত জাতিৰে সৈতে উন্নত ভাবত কথা কবৰ আৱশ্যক আৰু সেই উন্নত জাতিৰ নিমিত্তে উন্নত ভাববিলাকো আমাৰ হৈছে। সেইবিলাক আমি এৰি দি বা নলৈ আগৰ অৱস্থাতে থাকিবলৈ ইচ্ছা নকৰি উন্নত জাতিৰ শাৰীলৈ উঠিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। বাস্তৱিকতে কৰিছোঁও। আমাৰ যদি মূৰটো বাঢ়ি ডাঙৰ হৈছে—মুখ, নাক, হাত, ভৰি প্ৰভৃতি শৰীৰৰ আন আন অঙ্গপ্ৰত্যঙ্গ-বিলাকো বঢ়াই মূৰৰে সৈতে সামঞ্জস্য ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। ডাঙৰ মূৰটো ছাঁচি কাটি সৰু কৰি আনি হোকামূৰীয়া কৰিবলৈ যাব নেলাগে। আমি ইংৰাজীও এৰিব নোৱাৰোঁ, অসমীয়াও এৰিব নোৱাৰোঁ। ইংৰাজী এৰিলে উন্নতিৰ ওভতনিত পৰিব লাগিব। অসমীয়া এৰিলে আমাৰ নাও বুৰিব। কাণত কাণগাৰ হৈছে বুলি আমি কাণখন কাটি পেলাবলৈ

নগৈ চিকিৎসা কৰাই কাণগাৰ ভাল কৰিব লাগে। ইংৰাজী শিক্ষাত আমাৰ ভাবৰ উন্নতি হৈছে। সেই ভাব প্ৰকাশ কৰিবলৈ জোৰাকৈ এতিয়া আমাৰ ভাষাৰ উন্নতি কৰিবলৈ প্ৰাণপণে লাগি যাব লাগে। এই বাবেই এতিয়া আমাৰ ভাবৰ উন্নতিতকৈ ভাষাৰ উন্নতিলৈ বেছিকৈ চকু দিব লাগে; কাৰণ ইংৰাজী শিক্ষাৰ অনুগ্ৰহত আমাৰ ভাব যথেষ্ট উন্নত হৈ আছে আৰু হব লাগিছে। আমাৰ কোনো কোনো দেশী মানুহে উন্নত ভাবপ্ৰকাশক, উন্নত ইংৰাজী ভাষাৰে কথাবাৰ্ত্তা, লেখাপঢ়া কৰিয়েই আনন্দ-কাঞ্চনজঙ্ঘাৰ টিঙত উঠি তললৈ চাই পঠিয়াই পৰম সন্তোষ লাভ কৰে। কিন্তু আমি তেওঁলোকক অলপ ইয়াকে কওঁ যে "কাঞ্চনজঙ্ঘাত উঠা, স্বৰ্গাৰোহণ কৰা, সন্তোষ লভা, কিন্তু সাৱধান! শৰীৰত যদি পাপ আছে, টলৰ কৰে কেতিয়াবা পকা আমি সবাদি সৰি আমাতকৈও তলৰ খাৱৈত পাৰিবা চাবা।" এই বিধ আমাৰ দেশী ভাই-সকল যিমান কি ওপৰলৈ উধাওক, ঘৰুৱা সুখৰ সোৱাদৰ পৰা সিমান তেওঁলোক আঁতৰ। ভাৰতবৰ্ষীয় মানুহৰ ভিতৰত বঙালী মাইকেল মধুসূদন দত্ততকৈ বোধকৰোঁ আৰু কোনো বেছি চাহাব হোৱা নাছিল। দেশীয় ধৰ্ম্ম, কৰ্ম্ম, ভাব-ভাষা সাহিত্য, সাজ সোপাকে তাচ্ছিল্যভাৱে পৰিত্যাগ কৰি ইংৰাজীত কৱিতা লেখি মিল্‌টন হবলৈ গৈ শেহত নিজৰ ভুল বুজিব পাৰি, আগেয়ে ঘিণোৱা মাতৃভাষাৰ কাপ ধৰিহে সাহিত্য-জগতত অলপ চিন মাইকেলে থৈ যাব পাৰিলে। মাইকেলে ইংৰাজী ভাষাত যেনেকৈ সুন্দৰৰূপে গদ্য আৰু পদ্যত মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিব পাৰিছিল, আন কোনো ভাৰতবাসীয়ে আজিলৈকে তেনেকৈ পাৰিছে নে নাই সন্দেহ। কিন্তু মাতৃভাষাৰ আশ্ৰয় লৈহে মধুসূদনে 'মধুচক্ৰ' ৰচিবলৈ সমৰ্থবান হল, এইটো যেন আমাৰ মনত থাকে।

আগেয়ে এঠাইত কৈ আহিছোঁ যে জটিল ভাব বুজোৱা শব্দ ভাষাৰ প্ৰথমাৱস্থাত পোৱা নেযায়। নিতৌ লাগি-থকা উজু উজু ভাব বুজোৱা শব্দহে সেই অৱস্থাত পোৱা যায়। বিশেষকৈ, শব্দাৱলী চাই দুই ভাষাৰ মিল-অমিল চাবলৈ গলে ভাষাৰ আদিকালৰ ঘৰুৱা শব্দবিলাক মিলাই চাব লাগে। ভাষাৰ উন্নতি হৈ অহাৰ লগে লগে সিঁভজুৱা হৈ আহে অৰ্থাৎ বিদেশী ভাষাৰ শব্দবিলাক তাত সোমায়। ভাষা নিভাজ বিশুদ্ধ হৈ থাকে প্ৰথমাৱস্থাতহে। এইদেখি দুই ভাষাৰ শব্দাৱলী পৰীক্ষা কৰি পৰস্পৰ তুলনা কৰি চাই এটা ভাষা আনটোৰ পৰা ওলাইছে ইত্যাদি সিদ্ধান্ত কৰা বায়ুৱাসকলক নিচেই ঘৰুৱা শব্দবিলাক তুলনা কৰি চাবলৈ কওঁ। কাৰণ দিনৌ লাগি থকা ঘৰুৱা কথাবিলাকৰ নাম ভাষাত প্ৰথমতে দিয়া হৈছিল। অসমীয়া ভাষা বঙলা ভাষাৰ অপভ্ৰংশ বোলোঁতাসকলক সোধোঁ যে আমাৰ প্ৰথমাৱস্থাৰে পৰা নিতৌ ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া জুই, পানী, ডিঙি, কলাফুল, কৰঙন, চেলাউৰি প্ৰভৃতি ঘৰুৱা অসমীয়া শব্দবিলাক সেই সেই বস্তু বুজোৱা সেই শ্ৰেণীৰ ঘৰুৱা বঙলা শব্দবোৰৰ সৈতে কিমান মিলে? এটা অসমীয়াই যদি তাৰ গাৰ অঙ্গপ্ৰত্যঙ্গবিলাকৰ কেৱল মাত্ৰ নাম কাঢ়ি এনে ঘৰুৱা ভাষাত কৈ যায় তেন্তে অসমীয়া ভাষা বঙলা ভাষাৰ অপভ্ৰংশ বোলোঁতা সাহিয়াল বিদেশী পুৰুষজনে কিমান বুজে, চাবৰ মন যায়। এটা বঙালীয়েও যদি তাৰ ঘৰুৱা মাতেৰে গাৰ অঙ্গপ্ৰত্যঙ্গবিলাকৰ নাম কাঢ়ি যায় তেন্তে আমাৰ ডাঠ বিশ্বাস যে আমাৰ জনো ভেবা গঙ্গাৰাম হব। আমি নদি কব পাৰোঁ এশৰ ভিতৰৰ ৯৫টা অসমীয়াই "সুমথিৰা টেঙাটোৰ বাকলি গুচাই লৈ ফুটিয়াই লৈ শিতাঁ দলিয়াই পেলাই ৰসটোপা চুচি খোৱা", "চুৱাপাতখন চুৰনি পাতত পেলাই দি সোতাকানিৰে ঠাইখন মচ।" ইত্যাদি নিতৌ লাগি থকা কথাবিলাক বঙলা ভাষালৈ তৰ্জ্জমা কৰি কব নোৱাৰে। কোনো এটা ভাষাৰ কিতাপৰ সাধুভাষা লিখিব, কব বা বুজিব পাৰিলেই সেই ভাষাত পণ্ডিত হৈছোঁ বুলি যি ভাবে তেওঁক আমি "ভাতক ভক্তং, পাতৰ পত্ৰং, চাউলক তণ্ডুল" পণ্ডিত বুলিম আৰু সেই ভাষাৰ ওপৰত প্ৰকাশ কৰা তেওঁৰ মতামতক আমি মইবৰ পণ্ডিতৰ "ভক্তং পত্ৰং আৰু তণ্ডুলীয়া" মুইমত বুলিম। সংস্কৃত ভাষা গ্ৰীক লেটিন ভাষাবে এক বংশৰ আৰু একে বাপেকৰ এই কথা ছাৰ উইলিয়ম জোন্স্ প্ৰভৃতি বিখ্যাত য়ুৰোপীয় পণ্ডিতসকলৰ

দ্বাৰাই প্ৰচাৰ হলত ডিউগেল্ড ষ্টুৱাৰ্ট (Dugald Stewart) বুলি এজন স্কটলণ্ডৰ দাৰ্শনিক পণ্ডিতে (যাৰ নাম আপোনাসকলৰ ভিতৰৰ যি দৰ্শন শাস্ত্ৰ পঢ়িছে ভালকৈ জানে) সংস্কৃত 'ক'টোৰ তিনটা চুক চিনি নোপোৱাকৈয়ে, লেখি-পঢ়ি প্ৰমাণ কৰিবলৈ গৈছিল যে সংস্কৃত ভাষা, সংস্কৃত সাহিত্য, ভাৰতৰ চোকা বুধীয়া টেঙৰ বামুণবিলাকে য়ুৰোপীয় পণ্ডিতসকলৰ চকুত ধূলি দিবৰ নিমিত্তে গ্ৰীক আৰু লেটিন ভাষাৰ আৰ্হিৰে সাজিলে। ইমান এজন দাৰ্শনিক পণ্ডিতৰ এনে মতিভ্ৰম আৰু মূৰ্খতা দেখিলে অসমীয়া ভাষাৰ সম্পৰ্কে তেনে কথা কোৱা 'তণ্ডুলীয়া' পণ্ডিতসকলৰ আস্পৰ্দ্ধা, মতিভ্ৰম আৰু মূৰ্খতা স্বভাৱতে আমাৰ ক্ষমা কৰিবৰ মন যায়। *

তৃতীয় বক্তৃতা

এই বিচিত্ৰ সংসাৰত কত যে স্বভাৱৰ লোক আছে, বুজি উঠা টান। ঘিউ-মৌ, চেনিৰ নামত আমাৰ জিভাৰ পানী ওলায়; কিন্তু এনেকুৱা স্বভাৱৰ মানুহো দেখিছোঁ, যি ঘিউৰ গোন্ধ পালে আঙুলি দি নাকটো চেপা মাৰি ধৰে, চেনি খাই বতিয়ায়, মৌৰ নাম শুনিব নোৱাৰে। তাহানি আদিবাসী এটাক কোনোবাই এলাচি এটা খাবলৈ দিছিল, সি এলাচি খাই তাৰ দুৰ্গন্ধত থাকিব নোৱাৰি, লৰ মাৰি গান্ধীপোক এটা ধৰি খাই মুখৰ সেই দুৰ্গন্ধ মাৰিলে। তাহানি আমাৰ ঘৰত এটা মানুহ আছিল, তাৰ এটা কুস্বভাৱ আছিল যে সি গেৰেকনি বা দমাই থোৱা জাবৰ দোখলে নেঘাটি নোৱাৰে। এনে মানুহ আছে—যাৰ মৰা, গেলা, পচা বা মাটিত পোত খাই থকা বস্তু ঘাটি ফুৰা স্বভাৱ। কিয় যে এই শ্ৰেণীৰ মানুহে এনে বস্তু ঘাটে আমি কব নোৱাৰোঁ। কোনোৱে কয়—সেইবিলাক বস্তু উজাৰি দিলে যে এটা গোন্ধ ওলায়, তাৰ লোভত। কোনোৱে

* জোনাকী ঃ ৫ম ভাগ—৭ম, ৮ম সংখ্যা (চত ১৮১৬, বহাগ ১৮১৭) আৰু ৯ম, ১০ম সংখ্যা (জেঠ-আহাৰ ৮১৭ শক)

কয়—গোন্ধৰ লোভত নহয়, তাৰ স্বভাৱেই তেনে। আমি কিন্তু এনে মতত মত নিদি কওঁ যে ইও 'প্ৰজাপতিৰ নিৰ্ব্বন্ধ।'

সম্প্ৰতি এই শেহত কোৱা শ্ৰেণীৰ মানুহ জনদিয়েক ওলোৱাৰ খবৰ পোৱা গৈছে। যথা—ডিব্ৰুগড়ৰ ইংৰাজী বাতৰি-কাকত 'টাইম্‌ছ অব আসাম'ৰ সম্পাদক আৰু 'বন্ধুবৰ এছ্. ই-পি' 'এম্-এন্-এম্' এ-বি চি, ডি ই এফ্, জি এইচ্ আই, জে কে এল্ প্ৰভৃতি সেই কাকতৰ লেখাৰু কেজনমান। বহি থাকি থাকি কিবা জাঁয়েই উঠিল কি হাতৰ খজুৱতিয়েই উঠিল কব নোৱাৰোঁ, ২৭ এপ্ৰিলৰ 'টাইমছ্ অব আসাম'ত 'বন্ধুবৰ এছ-ই-পিয়ে অসমীয়া ভাষা আৰু বঙলা ভাষাৰ সম্পৰ্কে জোৰাফোন্দা দি ঘপহকৈ এটা দীঘল প্ৰবন্ধ উলিয়াই দিলে। সুবিজ্ঞ টাইমছ সম্পাদকে আকৌ নোপোৱাই পোৱাদি সেই লেখা ছপাই সৰ্ব্বসাধাৰণক এছ-ই-পিৰে সৈতে সংগ্ৰাম কৰিবলৈ "যুদ্ধং দেহি, যুদ্ধং দেহি" বুলি "হুঙ্কাৰ ছাড়ি" আহ্বান কৰিলে। টাইমছ্ সম্পাদকৰ উচিত আছিল, 'বন্ধুবৰ'ৰ মূৰত দিবলৈ মধ্যমনাৰায়ণ তেলৰ বা বৰফৰ ব্যৱস্থা কৰা আৰু আঙুলিৰ খজুৱতি মাৰিবলৈ হলৱে চাহাবৰ এটেমা মলম পঠিয়াই দিয়া। কিন্তু তেওঁ তাকে নকৰি জুইত ঘিউ ঢলাৰ ব্যৱস্থা আৰু আঙুলিত কলীয়া-কচুৰ এঠা সনাৰ ব্যৱস্থা কৰি দি আমাক চমক লগাই দিলে। আমি সম্পাদকৰ এই ব্যৱস্থাত আচৰিত মানিলো।

অসমীয়া ভাষা বঙলা ভাষাৰ অপভ্ৰংশ নে স্বাধীন ভাষা, একালত অনেক বাদ-প্ৰতিবাদ, বিচাৰ-অনুসন্ধান হৈ এই কথাৰ মীমাংসা হৈ গল আৰু সেই মীমাংসা হৈ যাবৰো এযুগ হল। শক্ৰ-মিত্ৰ সকলোৱে সেই তৰ্ক, সেই বাদ-প্ৰতিবাদৰ শৰটো মাটিত পুতি নিশ্চিন্ত হল। ৰজাঘৰৰ চালত অসমীয়া ভাষাৰ বিজয় নিচান উৰিল। কিন্তু আজিৰ দুধকণ্ঠ টাইমছে তেওঁৰ দুগ্ধকণ্ঠ লেখাৰু জনদিয়েকে সৈতে শৰৱ জঁকাটো খানি উলিয়াই আমাক সকলোকে নিমন্ত্ৰণ কৰিছে—সেইটো অসমীয়া নে বঙালী জঁকা, মেল-দোৱান

কৰি দিবলৈ। কি আচৰিত কথা! তাহানি আমেৰিকান ধেমেলীয়া গ্ৰন্থকাৰ ৱাছিংটন আয়াৰ ভিক্টৰ কিতাপত ৰিপ্ ভান্ উইঙ্কোল নামে কুৰি বছৰ শুই থকা এটা মানুহৰ সাধু পঢ়িছিলো। এতিয়াও আমাৰ সম্পাদক আৰু তেওঁৰ লেখাৰুৰ গতি-গোত্ৰ দেখি সেই সাধুটো মনত পৰে আৰু এওঁবিলাককো অসমীয়া ৰিপ্-ভান্-উইঙ্কোল বুলি সন্দেহ হয়। অৱশ্যে ইংৰাজী ভাষাত লেখা টাইমছ কাকতৰ সম্পাদকৰ গাতো আমি তেনেই দোষ নিদিওঁ। তেওঁ ইংৰাজী ভাষাৰ আচলত বেছি সময় দিয়া বাবে বোধকৰোঁ অসমীয়া ভাষাৰ বিশেষত্ব নেজানে আৰু সেইদেখি জানিবৰ মনেৰে আমাক সেই বিষয়ে বন্ধুবৰ এছ্-ই-পি ধনুৰ্দ্ধৰেৰে সৈতে বাক্‌যুদ্ধৰ ধনু ধৰিবলৈ আহ্বান কৰিছে। তেওঁৰ এই কাৰ্য্য এক প্ৰকাৰে প্ৰশংসনীয় হব পাৰে কিন্তু আমাৰনো তেনেহলে কি গতি হব? কুৰি-ডেৰকুৰি বছৰৰ মূৰত মৰাশ খানি সেই শ কাটি-কুটি পৰীক্ষা কৰি তাৰ ওপৰত বক্তৃতা কৰিবলৈ মাতিছে, আৰু তেওঁ ছাত্ৰৰূপে উপস্থিত থাকি শুনিবলৈ স্বীকাৰ পাইছে হয় কিন্তু আমি সকলো কাম-কাজ পৰিত্যাগ কৰি যাৱজ্জীৱন বক্তৃতা কৰিয়েই থাকিব লাগিব নে? আজি জানিবা মৰা শ কাটি মৰিমুজি এওঁক বক্তৃতা শুনাই লেঠা মাৰিলোঁ, কিন্তু কাইলৈ আৰু এজন ন সম্পাদকে ন কাকত এডোখৰ উলিয়াই এওঁৰ দৰে আকৌ সেই মৰা শটোৰ ওপৰত যেতিয়া আমাক বক্তৃতা কৰিবলৈ মাতিব, তেতিয়া আমাৰ কি উপায় হব? ন নকৈ সম্পাদক আৰু কাকত উপজি থাকিব আৰু ন নকৈ আমি একেটা বক্তৃতাৰ মৰণাকে ঘুগুলাপচলাকৈ মাৰি থাকিব লাগিব! এই বাবেহে অতি সকৰুণ স্বৰেৰে কেছোঁ, তেনেহলেনো আমাৰ গতি কি হব? আমি হলে এই জনা সম্পাদকক কওঁ আৰু উঠি অহা সম্পাদক-সমূহ বাপুসকলৰ ওচৰতো গোহাৰি কৰোঁ, তেওঁলোকে যেন দয়া কৰি অসমীয়া ভাষাৰ সম্পৰ্কে হৈ যোৱা বাদানুবাদ প্ৰভৃতি আমাক স্মৰণ নকৰাকৈ, নিজে নিজেই ধেঁৱাচাং বা কিতাপৰ আলমাৰিত বিচাৰি-খোচাৰি পঢ়ে। বাতৰি-কাকতখন সম্পাদকৰ অকলশৰীয়া সম্পত্তি

নহয়। তাত সৰ্ব্বসাধাৰণৰ জানিবলগীয়া উপকাৰী বিষয় থাকিব লাগে। সম্পাদক বা তেওঁৰ কাকতৰ দুজন এজন লেখকে শিকিবলগীয়া কথাৰে কাকত পূৰালে, সেই কাকত বাতৰি-কাকতৰ শাৰীৰ পৰা খহি ঘৰুৱা চিঠি-পত্ৰৰ শাৰীত পৰে। সঁচাকৈয়ে কওঁ যে কি অভিপ্ৰায়ে টাইমছ্-অব্-আসামে একেবাৰেই থিত লাগি সিদ্ধান্ত হৈ যোৱা বিষয়টো খুচৰি উলিয়াইছে ক'ব নোৱাৰোঁ। ডাক্তৰী শাস্ত্ৰই কয়, বৰআই ওলোৱা নিবাৰণ কৰি ৰাখিবৰ নিমিত্তে ৫।৬ বছৰে ছিটা দি থাকিব লাগে। নতুবা এবাৰ ছিটা দি নিশ্চিন্ত হৈ বহি থাকিলে, আই ওলোৱাৰ পৰা একেবাৰেই সাৰিব নোৱাৰি। এতিয়াও অসমীয়া ভাষাতঙ্ক ৰোগৰ পৰা সাৰি থাকিবৰ নিমিত্তে 'অসমীয়া ভাষা স্বতন্ত্ৰ ভাষা নে বঙলা ভাষাৰ অপভ্ৰংশ?' এই তৰ্ক-বিতৰ্কৰ ছিটা আমি ৫।৬ বছৰে দি থাকিব লাগিব নেকি? যদিহে কোনোবা শাস্ত্ৰই এনে কথা কৈছে, তেন্তে স্পষ্ট জানিব পাৰিলে, এই নতুন ছিটা লবলৈ টাইমছ্ সম্পাদকৰ আৰু 'বন্ধুবৰ'ৰ নৰণিৰ খোচ সহিবলৈ হাত মেলি দিম।

ডব্লিউ ৰবিন্সনৰ (W. Robinson) লেখা প্ৰবন্ধৰ পৰা এডোখৰ যোৱা এপ্ৰিলৰ আসাম-টাইমছত 'বন্ধুবৰে' তুলি দি নিগাজিকৈ বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিছে যে অসমীয়া ভাষাটো বঙলা ভাষাৰ পৰা ওলাইছে। ১৮৪৯ চনৰ মাৰ্চ্চ মাহতে বন্ধুবৰ পাটকাই পৰ্ব্বতৰ গুহাত শুলে, আৰু ১৮৯৫ চনৰ এপ্ৰিল মাহত তেওঁৰ টোপনি ভাগিল। ৰিপ্-ভান-উইঙ্কোলৰ বৰককায়েক বুলিনো আৰু কি বুলিম? ১৯৪৫ চনৰ মাৰ্চ্চত এওঁৰ টোপনি ভগাহেঁতেন আমি কিন্তু পৰম আপ্যায়িত হলোঁহেতেন। সেয়ে হলও হেঁতেন। কেৱল ডিব্ৰুগৰৰ টাইমছে মাজতে জন্মগ্ৰহণ কৰি হাইউৰুমি লগাই সুখৰ টোপনিটো ভাঙি বপুৰাক লটিঘটি কৰি কালক খালে দেখিছে!

বাৰু, বন্ধুবৰ! তোমাকচোন কথাটো পোনপতিয়েই সোধোঁ: ৰবিন্সন পচা প্ৰবন্ধটো তুলি যে অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত মতামত প্ৰকাশ কৰিবলৈ গলা, অসমীয়া অভিধান-ব্যাকৰণ প্ৰণেতা অসমীয়া ভাষাবিদ্

ব্ৰন্সন ব্ৰাউনৰ প্ৰবন্ধ নুতুলিলা কিয় ? অসমীয়া ভাষাৰ সম্পৰ্কে ব্ৰাউন আৰু ব্ৰন্সনৰ নে ৰবিন্সনৰ মত গধুৰ ? প্ৰগাঢ় ভাষাবিদ্ পণ্ডিত মেক্স-মূলাৰ আৰু ছেইছ প্ৰভৃতিয়ে অসমায়া ভাষাৰ বিষয়ে ব্ৰন্সন নে ৰবিন্স্-নৰ মত আদৰেৰে সৈতে গ্ৰহণ কৰিছে তোমাৰ ভু আছে নে ? হওঁতে তোমাৰ গাতো বৰ দায় নাই। তুমি পূৰ্ব্বাপৰ প্ৰচলিত ৰীতিমতে চলিছা। ৰামায়ণত পঢ়িছিলো—ৰাম-ৰাৱণৰ যুদ্ধৰ অন্তত দুই-দলৰ মৰা সৈন্যবিলাক যেতিয়া মৃত্যু-সঞ্জীৱনী মন্ত্ৰেৰে জীয়াই দিয়া হল, সাৰ পায়েই ৰামৰ দলে “ধৰ, ধৰ, ৰাক্ষসক মাৰ, মাৰ” বুলি আৰু ৰাৱণৰ দলে “ধৰ, ধৰ, মাৰ বান্দৰক, মাৰ মাৰ” বুলি চিঞৰি উঠিছিল। আমাৰ বন্ধুবৰেও বোধকৰোঁ ১৮৪৯ চনতে ৰবিন্সনৰ প্ৰবন্ধ পঢ়িয়েই শয়ন কৰিলে। এতিয়া ডিব্ৰুৰ টাইম্‌ছে মৃত্যু-সঞ্জীৱনী মাতিয়েই হওক বা হাই-উৰুমিৰ বাবেই হওক জগাই দিলতে “ধৰ, ধৰ, অসমীয়া ভাষাক ধৰ” বুলি তেওঁ চিঞৰি উঠিছে। উকিলী চৱাল কৰি আমি বন্ধুবৰক সোধোঁ—হয় তেওঁ স্বীকাৰ কৰক যে তেওঁ ১৮৪৯ চনৰ পৰা শুই আছিল, নহয় স্বীকাৰ কৰক নাই শুই থকা। যদি বোলে “হয়” তেন্তে আমি তেওঁক একো নকৰোঁ, দোষো নিদিওঁ। “টোপনিয়ে জানেকি বটা-বকৰা, ভোকে জানে কি পইতা কৰ্কৰা” যদি বোলে “নহয়” তেন্তে আমি তেওঁক কবলৈ বাধ্য হম যে তুমি “বন্ধু” নোহোৱা, কাৰণ, তুমি গা ঢকা বাঘছালৰ তলেদি······ ভুমুকি মাৰিছে। অৰ্থাৎ তেন্তে তুমি ৰবিন্সনৰ প্ৰবন্ধৰ পিছত অসমীয়া ভাষাৰ বিভিন্নতা প্ৰতিপাদন কৰি লেখা প্ৰবন্ধবিলাক পঢ়িও সেইবিলাকৰ পৰা একো উদ্ধৃত নকৰি কেৱল ৰবিন্সনৰ পুৰণি প্ৰবন্ধ তুলি তোমাৰ মত প্ৰকাশ কৰি আমাৰ বন্ধু বুলি চিনাকি দিবলৈ আহিছা ? দুৰ্গভেদ কৰিবৰ সকলো কৌশলৰ ভিতৰত এই হেয় কৌশল যে বেছি ফলদায়ক তুমি তাক জানা বুলি আমি জানিব পাৰিছোঁ। তোমাৰ বন্ধুত্ব ৰণজিৎ সিংহ আৰু শা সুজাৰ মাজৰ, শিৱাজী আৰু আফ্‌জুলৰ মাজৰ বন্ধুত্ব। আমি তোমাক চিনি পেলাইছোঁ। তোমাৰ কথাত আৰু নুভুলোঁ।

সভ্য মহোদয়সকল ! নুভুলোঁ বুলিছোঁ হয়, কিন্তু বৰ দুখেৰে কব

লগীয়াত পৰিলোঁ, যে আমাৰ ভিতৰত কোনো কোনোৱে ভুলিলে। নতুবা টাইমছ্ সম্পাদকৰ আহ্বানত আমাৰ ফালৰ পৰা কেজনমান যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ কেতিয়াও নেনামিলহেঁতেন। যি অনাহকত পঁচা বস্তু ঘাটে আৰু আনকো ঘাটিবলৈ মাতে, তাৰ কথাৰ কোনো খবৰকে নকৰি উত্তৰ নিদি বহি থকাহেঁতেনহে তাৰ যথেষ্ট উত্তৰ হ'লহেঁতেন। কিন্তু আমাৰ ফলীয়া উত্তৰ দিওঁতাসকলে সেইটি কথা পাহৰি গল আৰু পাহৰি বেয়া কৰিলে।

হাৰ্বাট্ স্পেন্সাৰে কয় বোলে, প্ৰায়েই দেখা যায় যে মানুহে যিটো বিষয় নেজানে, সেইটো বিষয়ত অতি সহজে টুপুৰ্ কৰে এটা নিশ্চিত আৰু নিঃসন্দেহ মত প্ৰকাশ কৰে। ছক্ৰেটিচে কৈছিল বোলে জ্ঞানী আৰু মূৰ্খ মানুহৰ ভিতৰত প্ৰভেদ এই যে মূৰ্খ ই কোনো এটা বিষয়ত নিজৰ কিমান দূৰ মূৰ্খতা তাক নেজানে, জ্ঞানীয়ে জানে। অশিক্ষিত মূৰ্খ মানুহ এটাক যদি সোধা যায়, আকাশৰ বিজুলীটো কি ? ৰতাহ-ৰৰষুণ কিয় হয় ? সি ততালিকে ৰাক্ষসীয়ে জিভা উলিয়াই পানী খোৱা বিধৰ সজাইপৰাই থোৱা উত্তৰ টপাটপ দি যাব। কিন্তু চিৰকাল ধৰি অনুসন্ধান কৰি শিকিবুজি চুলি পকোৱা বিজ্ঞানবিদ পণ্ডিত এজনে এইবিলাক প্ৰশ্নৰ অতি কষ্টেৰেহে মোটামোটি উত্তৰ এটা দিবলৈ চেষ্টা কৰিব। কোনো এটা খোকোজা আৰু টান সামাজিক প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিবলৈ যাওঁতে হাৰ্বাট স্পেন্সাৰ পেপুৱা লাগিব, কিন্তু সনাতন বৰুৱা আৰু কেৰামত মুন্সীয়ে অতি অনায়াসে তিনিটিলিকতে তাৰ উত্তৰ তোমাক দি পেলাব। ভাৰতবৰ্ষত সোণৰ আৰু ৰূপৰ মুদ্ৰা দুইটা চলোৱা উচিত নে কেৱল ৰূপৰ বা সোণৰ মুদ্ৰা চলোৱা উচিত, এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ভাবোঁতে অৰ্থব্যৱহাৰবিদ্ পণ্ডিতসকলৰ মূৰ টপা হৈছে, কিন্তু কলিকতাৰ দুইপয়চীয়া বঙলা কাকতবিলাকে ইয়াৰ উত্তৰ, কুন্তলীন তেল ঘঁহি, এলবাৰ্ট ফেছনত সেওঁতা ফালি, নিতৌ পুৰা-গধূলি দিব লাগিছে। আহোম আৰু খাম্‌তি ভাষা Isolating নে, Agglutinative নে Inflectional নে Polysynthetic শ্ৰেণীৰ এই কথাটো থিৰ কৰোঁতে মেক্সমুলাৰ, ছেইছ, লেঠাম, পট্ হুইট্‌নিৰ মূৰৰ

ঘাম গোবোৰাইদি বৈ যাব ; কিন্তু শ্বিলঙৰ পোন্ধৰ টকীয়া কেৰাণী বাবু লেখকৰ কাপৰ মুখেদি তাৰ সুলভ মীমাংসা, পৰ্ব্বতৰ পৰা জুৰি বৈ অহাদি হুৰ্ হুৰ্ কৰে বৈ আহি, ওপৰত কোৱা দুইপয়চীয়া কলিকতীয়া কাকত বুৰাই দিব। ব্ৰন্সনে, আনন্দৰাম ঢেকিয়ালফুকনে, গুণাভিৰাম-হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই গোটেই জীৱন যাপন কৰি অসমীয়া ভাষা শিকিবুজি পঢ়িশুনি আচল কৰি সেই ভাষাত অভিধান, ব্যাকৰণ সাহিত্য লেখি অসমীয়া ভাষা স্বতন্ত্ৰ ভাষা, এই মত স্থিৰ কৰিলে আৰু বাতৰি-কাকতলৈ চিঠি লেখি হাতৰ খজুৰতি মৰা আবনুৱা এছ্-ই-পি বন্ধুবৰে, প্ৰবাসৰ স্মৃতি আৰু ভ্ৰমণ-বৃত্তান্ত লেখি আলুৰ দম্ আৰু নাস্তা-কচুৰিৰ পয়চা উলিৱা পোন্ধৰটকীয়া কেৰাণী বাবুৰ 'দল-বল' লৈ মাজতে কৰবাৰ পৰা ঘপহ কৰে ওলাই কলেহি বোলে অসমীয়া ভাষাটো বঙলা ভাষাৰ অপভ্ৰংশ !! "চাবাছ ! চাবাছ !" ওপৰত কোৱা মেৰু মেৰু পণ্ডিতসকলে গৱেষণা কৰি নিজ নিজ মত ব্যক্ত কৰি সিদ্ধান্ত কৰিলে আৰু আমাৰ কেচাসোণ 'বন্ধুবৰে' লোকৰ মত তুলি দি সেই সিদ্ধান্তৰ প্ৰকাণ্ড এটাহ এটা মাৰি টুৰুপ্ কৰি দিলে ! "কেইচা খেলোৱাৰ হেঁয় !"

অসমবাসী বঙালীসকলৰ অসমীয়া মানুহ আৰু অসমীয়া ভাষাৰে সৈতে কিমান সদ্ভাৱ তাক আপোনাসকলে জানে আৰু সেই বিষয়ে মোৰ প্ৰথম বক্তৃতাত উনুকিয়াইছোঁ। অসমীয়া ভাষাৰ শৰীৰৰ দুৰ্ব্বল অংশত চেলু চাই কোব মাৰিবলৈ তেওঁবিলাক সদায় সাজু। শৰীৰৰ ওপৰ ডোখৰত একো কৰিব নোৱাৰিলেও এই বঙ্গবীৰসকলে গদাৰে কোব মাৰি অসমীয়া ভাষাৰ উৰু ভাঙিবলৈ পালে তাক কৰিবলৈ সঙ্কোচ নকৰে। টাইমছ-অব্-আসাম-মেঘৰ আঁৰ লৈ বঙ্গ-মেঘনাদসকলে এই বাৰো সুবিধা বুজি অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত ডুপাঁত, এপাত শৰ বৰষিলে। কিন্তু মেঘনাদ যিমানেই বাহুবলী বীৰ নহওক, শেহত লক্ষ্মণৰ হাতত তেওঁৰ বধ আছেই আছে। এই কথা যেন তেওঁলোকে নেপাহৰে। সত্যৰ শেহত জয়।

এম্-এন্-এম্। এওঁ অসমীয়া নে বঙালী কব নোৱাৰোঁ। যিয়েই নহওক, এওঁকো আমি কিন্তু মেঘনাদ বুলিছোঁ। এওঁ কিছু চালাক দেই। এওঁৰ শৰপাত অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত দকৈ বহুৱাবৰ মনেৰে প্ৰথমতে 'বন্ধুবৰ এছ্-ই-পি'ক্ এজন ইংৰাজ-সিংহ বুলি চিনাকি দি তেওঁ নিজক সিংহৰ মাহীয়েক খুৰী-ছাগলী বুলি চিনাকি দিব খুজিছে। এওঁৰ এই বঙালী বুদ্ধি দেখিয়েই কিন্তু আমি এওঁক চিনি পেলাইছোঁ। এওঁৰ আৰু এটা বুদ্ধিৰ কথা আমি মন নকৰি থকা নাই। এওঁৰ লেখা সাৰুৱা কৰিবৰ মনেৰে আৰু অসমৰ বিষয়ে অভিজ্ঞতা দেখুৱৰ বুদ্ধিৰে পাতনিৰে পৰা টাইমছত অসমৰ বুৰঞ্জীটো তুলি বা নকল কৰি দিছে। 'বন্ধুবৰৰ' আৰু এওঁৰ নকলনবিছী কাণ্ড দেখি, এওঁলোকৰ পাছত আৰু এজন ইন্দ্ৰজিতৰ পৰা টাইমছৰ পিঠিত ৰবিন্সন চাহাবৰ ইংৰাজী অসম-বুৰঞ্জী গোটেইখন দেখিবলৈ আশা কৰিছিলোঁ। অদৃষ্টৰ ফলত আমাৰ আশা পৰিপূৰ্ণ নহল। নহল, নহল, কি কৰা যায় ? যিফেৰা পাইছোঁ তাতে সন্তুষ্ট থকা ভাল। অসম দেশৰ পুৰণি ইতিহাস আৰু সীমা নিৰ্দ্ধাৰিত কৰিবলৈ যতন কৰাত, এম্-এন্-এন্ মহাশয়ৰ অৱশ্যে বোধ কৰোঁ অলপ অভিপ্ৰায় আছে। তেওঁ বোধকৰোঁ অসমৰ প্ৰাচীন 'কেডেষ্ট্ৰেল ছাৰ্ভে' কৰি প্ৰমাণ কৰিব খুজিছে যে বঙ্গ আৰু অসম দেশ একেই আছিল। আৰু অসমীয়া ভাষাৰ গুৰিয়াল শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ বঙালী আছিল। এইখিনিতে আমাৰ অলপ মিনতি আছে। এম্-এন্-এম্-তিমিঙ্গিলক গিলোঁতা কোনোবা এজন ৰাঘৱ ওলাই যেন বাতৰি-কাকতৰ পিঠিত ভাৰতবৰ্ষৰ পুৰণি ইতিহাস গোটেইটো উদ্ধৃত কৰি উজ্জয়িনী, কনৌজ প্ৰভৃতি সোপাকে বঙ্গদেশৰ সীমা ঠেলি নি তাৰ ভিতৰত পেলাই দি কালিদাস, ভৱভূতি প্ৰভৃতিক বঙ্গজ কাৰ দিয়ে। এয়ে আমাৰ সেই ভৱিষ্য-ৰাঘৱৰ ওচৰত সবিনয় প্ৰাৰ্থনা। বাৰু নহয়হে জানিবা শঙ্কৰদেৱ বঙালীয়েই হস, তাৰ দ্বাৰাই অসমীয় ভাষাৰ বিপক্ষে বা সপক্ষে কি প্ৰমাণ হল ? অসমীয়া ভাষাটো

শঙ্কৰদেৱৰ কিবা অকলশৰীয়া নিজা সম্পত্তি নে? শঙ্কৰদেৱেই অসমীয়া ভাষাটো 'ক'ৰ পৰা 'ক্ষ'লৈকে সৃষ্টি কৰিলে নেকি? কোৱা-ভাষাটো লেখা-ভাষালৈ আনি তাৰ উন্নতি সাধন কৰা জনেই সেই ভাষাৰ স্রষ্টা হয় নেকি? বঙালী মানুহে অসমীয়া ভাষাৰ, ইংৰাজে বঙলা ভাষাৰ, জাৰ্মাণে ইংৰাজী ভাষাৰ কিতাপ লেখি সেই সেই ভাষাৰ উন্নতি কৰিবলৈ গলে উন্নতিয়ে "নহওঁ" বুলি পাছ হুহকি আহিব নেকি? শ্ৰীৰামপুৰৰ পাদ্ৰী কেৰি মাৰ্চ্ছমেনে বঙ্গভাষাত পুথি লেখি প্ৰথমতে সেই ভাষাৰ উন্নতি কৰিছিল বুলি ইংৰাজীৰে একে হল নেকি? জাৰ্মাণ মেক্সমুলাৰে ইংৰাজী ভাষাত কিতাপ লেখি সেই ভাষাৰ শ্ৰীবৃদ্ধি কৰিছে বাবে ইংৰাজী ভাষা জাৰ্মাণ হল নেকি? ইংৰাজ মিছনেৰীয়ে খাছি ভাষাত কিতাপ লেখি সেই ভাষা কোৱা ভাষাৰ পৰা লেখা-ভাষালৈ অনা বাবে খাছি ভাষাটো ইংৰাজী হল নেকি? ৰামমোহন ৰায়ৰ, ঈশ্বৰচন্দ্ৰৰ আৰু বঙ্কিমচন্দ্ৰৰ পূৰ্ব্বপুৰুষ কান্যকুব্জৰ পৰা অহা বাবে বঙলা ভাষাটো কনৌজীয়া ভাষাৰে একে নে? এনেবিলাক লৰালি কথাৰে যি প্ৰবন্ধ লেখে তাৰ প্ৰবন্ধ ফটা কাকতৰ পাচিত নথৈ টাইমছে নিজৰ কোলাত থৈ কোলাখন লেতেৰা কৰিছে মাথোন। এছ্-ই-পিয়ে এম্-এন্-এমৰ প্ৰবন্ধ ভাল হৈছে বুলি চাৰ্টফিকেট দিয়ে। আকৌ এম্-এন্-এমে এছ্-ই-পিৰ প্ৰবন্ধ বঢ়িয়া হৈছে বুলি চাৰ্টফিকেট দিয়ে। বন্ধবস্তটো বেয়া নহয়। আৰু এটা কথা লাহেকৈ উনুকিয়াই থওঁ। এম্-এন্-এম্ মহাশয়ে আকৌ মাজে অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত লেখা প্ৰবন্ধৰ শুধৰণী (Errata) উলিয়ায়। তেওঁক আমি পৰামৰ্শ দিবলৈ পোৱাহেঁতেন তেওঁৰ উপকাৰ হলহেঁতেন। আমি কলোঁহেতেন, "তুমি লেখা প্ৰবন্ধ আটাইকেইটা আগৰ পৰা গুৰিলৈকে একেবাৰেই শুধৰণীৰ (Errata) ভিতৰত পেলাই নিদিয়া কেলৈ? তেনেহলে দেখোন তোমাৰ পৰিশ্ৰম আৰু টাইমছৰ পিঠিৰ বোজা দুইটা লঘু হয়।"

শেহত কওঁ, অসমীয়া ভাষাৰ বিৰুদ্ধ পক্ষীয়সকলে এই বিষয়ে

আমাৰে সৈতে বাদানুবাদ কৰিব খুজিলে আমি কৰিবলৈ প্ৰস্তুত আছোঁ। কিন্তু অসমীয়া মানুহে বুজিব পৰা শুদ্ধ অসমীয়া ভাষাত, বিদেশী ভাষাত নহয়। কোনো এটা বিষয়ৰ ওপৰত মতামত প্ৰকাশ কৰিবলৈ গলে, সকলোৱে ধৰি লয় যে মতামত প্ৰকাশ কৰোঁতাজনে সেই বিষয়টো ভালকৈ জানে নতুবা তেওঁৰ মতামত অকামিলা। মই ডাক্তৰ নহওঁ, কিন্তু 'বৃটিছ মেডিকেল জাৰ্নেলত' বা 'লেনচেট'ত ৰোগৰ সম্বন্ধে প্ৰবন্ধ লেখিবলৈ গলে তাৰ মূল্য কি? অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত মতামত প্ৰকাশ কৰিবলৈ যোৱাসকলে যদি অসমীয়া ভাষাত তেওঁবিলাকৰ কি বক্তব্য আছে প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰে, তেন্তে অসমীয়া সৰ্ব্বসাধাৰণৰ আদালতত তেওঁবিলাকৰ নামে আমি অনধিকাৰ প্ৰবেশৰ নালিচ ৰুজু কৰিম আৰু তাৰ পিছত তেওঁলোকক হংকং বা ফিলিপাইন দ্বীপলৈ উঠি যাবলৈ পৰামৰ্শ দিম।*

চতুৰ্থ বক্তৃতা

তিনিবাৰে নিবাৰ বুলি কয়। কিন্তু কঁকালত কাপোৰ বান্ধি লৈ আকৌ আমি চতুৰ্থ বাৰ অসমীয়া ভাষাৰ বিষয়ে বক্তৃতা কৰিবলৈ উঠিলোঁ। আপোনাসকলে ভাবিছে, হয়তো অসমৰ ৰিপ্-ভান্-উইঙ্কোলসকলৰ আকৌ অলপ কাৰাংকুৰুণ্ডত আমাৰ গা লৰিল। সি নহয়। সেই দিক্‌গজসকলৰ কাৰাংকুৰুণ্ডত আমাৰ এই ওষ্ঠকম্পন হোৱা নাই। আমাৰ কৰ্ত্তব্য বা বক্তব্যৰ অন্ত পৰা নাই দেখিহে আমি লাহেকৈ উঠিছোঁ। যি মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ নাম উল্লেখ কৰোঁতে অৱজ্ঞাসূচক ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে, যি দেশীয় বা বিদেশীয় মহাত্মাসকলক সন্মান কৰিবলৈ শিকা নাই, যি শঙ্কৰদেৱৰ লিখিত দশম কীৰ্ত্তনৰ ভাষা বঙলা নে অসমীয়া ভাষা আজিলৈকে স্থিৰ কৰিব পৰা নাই, যি অসমত থাকি অসমীয়াৰ লোণ খাই দাড়ি-চুলি পকাই বন্ধুত্বৰ মুখা পিন্ধি শত্ৰুৰ দৰে অসমীয়াৰ বদনাম

* জোনাকী—৪ম ভাগ, ১১শ –১২শ সংখ্যা (শাওণ-ভাদ, ১৮১৭ শক)

ৰটিব পাৰে, তেনেলোকৰ কথাৰ প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ আমি নেযাওঁ। দুখৰ কথা কি কম আপোনাসকলে দেখিছেই, টাইমছ্-অব্-আসাম নামে ইংৰাজী বাতৰি-কাকতত বঙালী চিঠিলেখক এজনে (যি চিঠিৰ শাৰীয়ে পতি অসমীয়া আৰু বঙালীৰ ভিতৰত কোনো বিচ্ছেদ ঘটালে বুলি শোক কৰি বিনাই বিনাই কান্দে) অৱজ্ঞাভাৱেৰে সিদিনা শঙ্কৰদেৱৰ নাম উল্লেখ কৰিছিল। এই শ্ৰেণীৰ আৰু এজন সভ্য বঙালী লেখকে আসাম-ভ্ৰমণ কৰিবলৈ গৈ শঙ্কৰদেৱৰ নাম উল্লেখ কৰোঁতে সন্মানসূচক কোনো শব্দ তেওঁৰ 'উন্নত' ভাষাত বিচাৰি নেপাই "শঙ্কৰদেব নামক এক ব্যক্তি" বুলি লেখিছিল। যি আপোন দেশৰ বা পৰ দেশৰ মহাত্মা ডাঙৰ লোকসকলক সম্ভ্ৰম কৰিবলৈ শিকা নাই, সি আকৌ নিজক শিক্ষিত, উন্নত আৰু পৰৰ উপদেষ্টা বুলি গণ্ডপ মাৰি কোন মুখেৰে ফুৰে কব নোৱাৰোঁ। এই সভ্য বঙালী লেখক কেইজনে বোধকৰোঁ শঙ্কৰদেৱতকৈ নিজক বেছি উন্নত, জ্ঞানী আৰু ডাঙৰ বুলি বিবেচনা কৰে নতুবা ডাঙৰ মানুহক কেনেকৈ সম্বন্ধ ধৰিব লাগে, তেওঁলোকৰ দেশৰ সৰু লোকেও জনা কথাটো যে তেওঁলোকে নাজানে এনে কেনেকৈ হব পাৰে?

আৰু এটা কথা ভাবি নেপাওঁ। বঙলা সাহিত্য কি ইমান উন্নত হৈ উঠিছে, বঙলা ভাষা কি ইমান পৈণত হৈ পৰিছে যে কাকতত প্ৰবন্ধ লেখি হাতৰ খজুৰতি মৰা বঙালী বাবুসকলে জপিয়াই তৰণি পোৱা নাই? আমাৰ এটা কথা আছে,-"নিধনীৰ ধন হলে পাটীত পেলাই লেখে।" খনচেৰেক পচা বাতৰি—কাকত আৰু ইংৰাজী নভেলৰ পৰা চুৰ কৰি এসোপা বটতলীয়া উপন্যাস উলিয়ায়েই বাবুহঁতৰ মূৰ ঘূৰি গৈছে, ৰক্ষাই নাই। গোটেই বঙলা ন পুথিৰ টিলাটো খানি চহাই মাটিৰে সৈতে সমান কৰি বিচাৰিলেও দুখন 'অৰিজিনেল' পুথিৰ লগৰ পুথি ওলায় নে নোলায় সন্দেহ। আজিলৈকে বঙলা ভাষাৰ এখন অভিধান, এখন ব্যাকৰণ নোলাল। বানানৰ ফালেও সি ঢোঁৱাকোৱা হৈয়েই আছে, তথাপি বাবুসকলে দুখীয়া অসমীয়া ভাষাটো গিলি থবলৈ আঁ কৰি মুখ মেলিবলৈ

নেৰে। বঙলা ভাষা আৰু বঙলা সাহিত্য সম্বন্ধে এজন প্ৰতিভাশালী বিখ্যাত বঙালী লেখকে কি কৈছে, ১৮৯৫ চনৰ ১৬ নৱেম্বৰৰ 'বঙ্গবাসী' কাকতৰ পৰা তুলি দিলোঁ।

"অনেকে বলেন, বাঙ্গালা ভাষার খুব উন্নতি হইয়াছে। পক্ষান্তরে সাহিত্য সংসারে সুপ্রতিষ্ঠিত শ্রীযুক্ত কালীপ্রসন্ন ঘোষ তথা শ্রীযুক্ত মহেন্দ্রনাথ বিদ্যানিধি প্রভৃতি মহাশয়েরা বলেন যে, আধুনিক বাঙ্গালা লেখকেরা বড়ই ভুল বাঙ্গালা লেখেন।

"উভয় পক্ষের কথাই আমি বুঝিতে পারি না। সেই জন্যই এ পত্র লিখিতে বসিয়াছি।

"এখনকার বাঙ্গালা লেখকদের সংখ্যা করা দুষ্কর বলিলে অত্যুক্তি হয় না। পুস্তক, পুস্তিকা রাশি রাশি বাহির হইতেছে, ছোট খাটো প্রবন্ধের ত কথাই নাই। ওদিকে সাহিত্যপরিষদ নামে সাহিত্যের উন্নতি সাধনের উদ্দেশ্যে এক সভাও হইয়াছে।

* * * *

তবু বাঙ্গালা সাহিত্যের এমন কি উন্নতি হইয়াছে, তাহা ত আমি বুঝিতে পারি না। ঘোষ মহাশয়ের এবং বিদ্যানিধি মহাশয়ের অভিযোগ সমূলক হইলে, লেখকদের অধিকাংশই মোটে বাঙ্গালা ভাষা শুদ্ধ করিয়া লিখিতে পারেন না। আবার সেদিন এই 'বঙ্গবাসী' ই যে ভাবে মড়ার উপর খাড়ার ঘা মারিয়াছেন, বঙ্কিম বাবুর লেখার উপর গলতির চাপ চাপাইয়াছেন, তাহাকে সাহিত্যের উন্নতি ত দূরে থাকুক বাঙ্গালা ভাষা জানা লোক পাওয়াই ভার বলিয়া মনে হয়।

"তবু কি মানিতে হইবে যে, বাঙ্গলা সাহিত্যের কিম্বা বাঙ্গালা ভাষার উন্নতি হইয়াছে!

"বস্তুতঃ ভাষার উন্নতি বলিলে বা সাহিত্যের উন্নতি বলিলে কি বুঝা যায়? রচনা নানা প্রকারেই হয়। যথা;--ব্যাকরণ, কাব্য, দর্শন প্রভৃতি। কিন্তু তত্তৎনামধেয় কতকগুলো পুস্তক কোন ভাষাতে রচিত হইলেই ভাষার সাহিত্য-সমৃদ্ধি হইয়াছে, বলিতে হইবে কি! বাঙ্গালা

অক্ষরে ছাপান ইতিহাস, গণিতাদি নামে খ্যাত বহুতর পুস্তকই ত হইয়াছে। সেগুলি পাশ্চত্য সাহিত্যের গৌরবের সাক্ষীও বটে; কিন্তু তাহাতে বাঙ্গলা সাহিত্যের কি! সকল প্রকার পুস্তক সম্বন্ধে সকল কথা বলিতে পারিব না; বলাও অনাবশ্যক। যিনি বুদ্ধিমান, তিনি ইঙ্গিতেই আমার মনের ভাব বুঝিতে পারিবেন। অতএব বাঙ্গলা সাহিত্য সম্বন্ধে এই পর্য্যন্ত।

"বাঙ্গলা ভাষা সম্বন্ধেই সবিস্তর কিছু বলিবার ইচ্ছা করি। আমি বলি যে, যখন অদ্যাপি বাঙ্গালা ভাষার ব্যাকরণ হয় নাই; অভিধান হয় নাই, বানানের বিধি ব্যবস্থা পর্য্যন্ত হয় নাই; তখন বাঙ্গালা ভাষার উন্নতির কথা উপহাসের বিষয় হইনা কি? শিশুর আধো আধো ভাষে ভাষার উন্নতি হওয়া কেহ বলে না; বাঙ্গালা ভাষারও এখন আধো ভাষ মাত্র।

"ভাষার তিনটী অঙ্গ। এক অঙ্গ-শব্দ, আর এক অঙ্গ-বিভক্তি, আর এক অঙ্গ বাক্য। বাঙ্গালী ভাষার তিনেরই ঠিক নাই। বাঙ্গালা ভাষায় সংস্কৃত শব্দের চলন আছে, হিন্দী শব্দের চলন আছে, উর্দ্দু শব্দের চলন আছে; ফরাসী শব্দের চলন আছে, আরও কত রকম শব্দের চলন আছে, এখন আবার ইংরেজী শব্দত ঘনাইয়া বসিতেছে। এক হিসাবে বলিতে পারো যে, ইহাতে ভাষার শব্দ সম্পদ বাড়িতেছে; ইংরেজী ভাষার গৌরব এইরূপেই সিদ্ধ হইয়াছে। কথা মন্দ নহে। কিন্তু দুঃখের বিষয় এই যে অভিধান না থাকাতে সময় সময় বড়ই গোলে পড়িতে হয়। বাঙ্গালা ভাষায় এই প্রকার সম্পদই বিপদ হইয়া দাঁড়ায়। শ্রীহট্ট, ফরিদপুরের লেখক মহাশয়েরাও বাঙ্গালা লেখেন; বীরভূম, মানভূমের মহাশয়েরাও বাঙ্গালা লেখেন; কলিকাতার ত কথাই নাই। কিন্তু ইহার লেখা পড়িবার সময় উহাঁর ঠেকে; আর উহাঁর লেখা পড়িবার সময় তাঁহার ঠেকে। শুধু অভিধান নাই—বলিয়াই ত? কোন্ শব্দ গ্রাহ্য, কোন্ শব্দ ত্যজ্য, তাহা এখনও নিশ্চিত হয় নাই বলিয়াই ত?

"আরও উপদ্রব হয়, ভাষান্তরের শব্দ লইয়া। বাঙ্গালা লেখকেরা ফরাসী কি উর্দ্দু শব্দ ব্যবহার করেন, কিন্তু যাহার যেমন ইচ্ছা বা আক্কেল তিনি তেমনই উৎকট বিকটভাবে সেটাকে বিবৃত করিয়া লয়েন। আসল শব্দ জানা নাই; বাঙ্গালা ভাষার অভিধানও নাই, কাজেই গণ্ডগোল উপস্থিত হয়। আবার সংস্কৃত শব্দ লইয়া সর্ব্বাপেক্ষা অধিক উৎপাত হইয়া থাকে। যে সকল শব্দের ব্যুৎপত্তি জানা নাই, ব্যাপ্তি জানা নাই, বহু লেখকেই এমন অনেক শব্দকে স্থানে অস্থানে আপন লেখার মধ্যে গুঁজিয়া দেন। যাহাকে সে লেখা পড়িতে হয়, সে ব্যক্তি বুঝিবার চেষ্টা করিলে, গোলকধাধায় ঘুরিয়া মরে। সৌভাগ্যের বিষয় এই যে বাঙ্গালা যাঁহারা পড়েন, তাঁহারা প্রায়ই কোন কিছু বুঝিয়া পড়িবার চেষ্টা করেন না। পড়া ভাল, তাই পড়েন। পড়িতে হইলে যে বুঝিতে হয়, এ ধারণাই অনেকের নাই।

"এই ত গেল সামান্য গোল। সংস্কৃত শব্দ লইয়া, অথবা সংস্কৃত মূর্ত্তিযুক্ত শব্দ লইয়া বিশেষ গোলই বাধিয়া থাকে। এখনকার মূল লেখাপড়া নাকি ইংরেজীতে, তাই আধুনিক লেখকেরা ইংরেজী অঙ্গ প্রত্যঙ্গের বাঙ্গালা করিয়া নূতন শব্দের সৃষ্টি করিতে বড়ই ভালবাসেন। মনে কর, ইংরেজীতে, তাই আধুনিক লেখকেরা ইংরেজী শব্দের অঙ্গ প্রত্যঙ্গের বাঙ্গালা করিয়া, নূতন শব্দের সৃষ্টি করিতে ভালবাসেন। মনে কর, ইংরেজীতে আছে, Sympathy; ইহার এক অঙ্গের অর্থ হইল, সহিত বা সহ; অপর অঙ্গের অর্থ, বেদনা বা অনুভূতি। শব্দটা বাঙ্গালা করিতে হইবে; এতএব সৃষ্ট হইল সহানুভূতি। দেখিতে ঠিক যেন সংস্কৃত অথচ বেদে পুরাণে কোথাও খুঁজিয়া পাইবে না—সহানুভূতি। একবার একজন মহারথী লেখকের লেখা পড়িতে গিয়া আমি বিপদে পড়িয়াছিলাম। লেখার ভিতরে একটা শব্দ ছিল, "অনুপ্রাণিত।" আমি আর আকাশ-পাতাল খুঁজিয়া মানে পাই না। ভাগ্যে লেখক সেইখানেই বসিয়াছিলেন। আমাকে বিপদ হইতে উদ্ধার করিবার জন্য বলিলেন,—কেন, অনুপ্রাণিত বুঝিতে পারিলে না?

অনুপ্রাণিত—Inspired। আমার ঘটে আক্কেল আসিয়া পৌছিল; In হইলেন অনু; Spir হইলেন শ্বাস তবেই প্রাণবায়ু—তবেই প্রাণ আর ed হইলেন ইত। এই সব সৃষ্টি ছাড়া সৃষ্টি বুঝি কেমন করিয়া বল, দেখি! অথচ অভিধান নাই।"

শ্রীইন্দ্রনাথ দেব শর্ম্মণ।

বঙ্গলা ভাষাৰ প্ৰাচীনত্ব লৈ বৰ আস্ফালন কৰা বাবুসকলে পাহৰে বা নেজানে যে সিদিনা ৰামমোহন ৰায়ে বঙলা ভাষাৰ গদ্য পঢ়িবলৈ লৰাক ক খ শিকোৱাদি ফলিগুটি লৈ হাতত ধৰি ধৰি বঙালী পাঠকক শিকাইছিল। ১৮৯৫ চনৰ ৭ ডিচেম্বৰ তাৰিখে ছপা হোৱা 'বঙ্গবাসী' কাকতত ওলোৱা বাবু ইন্দ্রনাথ বানুৰ্জীৰ 'বাঙ্গলা ভাষা' নামে এটা প্রবন্ধৰ পৰা আকৌ এইখিনিতে ফাকিচেৰেক তুলি দিলোঁ।

"বাঙ্গলা ভাষার এখনও নিতান্ত শৈশব দশা। বাঙ্গলা ভাষা আকৃতি অবয়বেও যেমন শিশু বয়সেও তেমন শিশু। এই ইংরেজদেরই আমলে পাদরিদের পত্তন করিবার পূর্ব্বে এখনকার বাঙ্গলা ভাষার জন্ম হয় নাই বলিলে দোষ হয় না। পাদরিতে কাহারও আপত্তি থাকিলে না হয়, রামমোহন রায়ের নাম করিতে আমিও রাজি হইতে পারি। ভাষার অবস্থা বিচারে এত সেদিনকার কথা। এই সময়ের মধ্যে পরিবর্ত্তন, সংশোধন, উৎকর্ষ বা উন্নতি এইমাত্র হইয়াছে যে বাঙ্গলা ভাষা বাক্য রচনা বিষয়ে দিন দিনই বেগে বিলাত পানে ঠেলিয়া যাইতেছে। দৈব দুর্য্যোগে যদি আমাদের বিলাতী বাঁধন ছিঁড়িয়া যায়, আর ধরো যে চীনের সঙ্গে সেই সম্পর্ক পাতানো যায়, তাহা হইলে তদবধি পঞ্চাশ বৎসর পরেই তোমার আমার এই বাঙ্গালা ভাষাতে বাহুল্য রূপেই 'ফুচুঙ্গ চুঙ্গ' দেখিতে পাইবে।"

সেই প্রবন্ধৰে আন এঠাইৰ পৰা আৰু শাৰীচেৰেক তুলি দিওঁ।

"বাঙ্গালা মিত্র ভাষা। আটপহুরে বাঙ্গালা ভাষায় সংস্কৃত তত বাড়াবাড়ি নাই; সংস্কৃতের বাড়াবাড়ি আজিকালিকাৰ পোষাকী বাঙ্গালা ভাষাতেই হইতেছে। আটপহুরে বাঙ্গালা ভাষাৰ উপৰ অনেক

ভা ষারই দাবি দাওয়া আছে; অনেকের দাবির পরিমাণে তারতম্যও তত বেশী নয়। এমন অবস্থায় কাহার ব্যাকরণ মানি, বলুন দেখি?"

ইন্দ্রনাথ বাবুৱে বঙলা ভাষাৰ ওপৰত দহবাৰটা অতি সাৰুৱা প্ৰবন্ধ 'বঙ্গবাসী' কাকতত লেখিছে। অসমীয়া ভাষা বিদ্বেষী বাবু কেজনে সেই প্ৰবন্ধবিলাক পঢ়িলে তেওঁলোকৰ মুৰৰ ঘিউৰ উতলনি কমিবৰ সম্ভৱ। ইন্দ্ৰবাবুৰ আৰু এটা প্ৰবন্ধৰ পৰা আৰু শাৰীচেৰেক তুলিবৰ মন গল:—"আট-পহুরে বাঙ্গলা, নবাবী আমলের বাঙ্গলা, খাঁটী মুসলমানী বাঙ্গলা, বৈষ্ণবী বাঙ্গলা, খাঁটী সংস্কৃত বাঙ্গলা আর ইদানীন্তন খিচুড়ী বাঙ্গলা, এতগুলি রকম রকম বাঙ্গালাকে বাঙ্গলা ভাষা বরিয়া চালাইবার চেষ্টা হইয়াছে রকম রকম এতগুলি ভাষায় পুস্তকাদিও দেখিতে পাওয়া যায়।" আমাক আমাৰ অসমীয়া ভাষা এৰি বঙলা ভাষা গ্ৰহণ কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিয়া বাবুসকলক সবিনয় নমস্কাৰ পূৰ্ব্বক সোধোঁ, ওপৰত শ্ৰেণী বিভাগ কৰা বঙলা ভাষা কেইটাৰ কোনটো তেওঁলোকে আমাক দিব খোজে? এই খিনিতে ইংৰাজী কথা এফাকি লাহেকৈ মাতি থওঁ—"Physician heal thyself" ইন্দ্ৰবাবুৱে প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছে বৰ্ত্তমান কিতাপ-কাকতত প্ৰচলিত এই 'খিচুড়ী বাঙ্গলা' টোৰ সংস্কৃতেৰে সৈতে একো সম্পৰ্ক নাই! সংস্কৃত ধাতু, কৃৎ প্ৰত্যয়, তদ্ধিৎ প্ৰত্যয়, বৰ্ণবিন্যাস, সমাস, কাৰক প্ৰভৃতি একোৰেই ধাৰ নেধাৰে। ইয়াৰ ভিতৰত যি এক অনা সংস্কৃতৰ আকাৰ আৰু নামধাৰী শব্দ আছে, সিও ঠিক সংস্কৃত নহয়, ইংৰাজী শিক্ষিত বঙালী লেখকৰ সংস্কৃতৰ আৰ্হিৰে সজা শব্দ মাথোন। এইবিলাক দেখিশুনি, আশাকৰোঁ, অসমীয়া ভাষাবিদ্বেষী সফৰী বাবুসকলে ইংৰাজী সাহিত্যৰ চৰ্ব্বিতচৰ্ব্বণ সোপা লৈ বেছি ফৰ্ফৰণি নকৰি অলপ শাঁতিৰে থাকিব। এই গণ্ডপীয়া বঙালী বাবুসকলেই বেঢ়ি ধৰি এসময়ত উড়িয়া ভাষাটোও জাকি দি পুৰি মাৰিবৰ চেষ্টা কৰিছিল। ইংৰাজ সিংহৰ সাহায্যত সুকপালৰ গুণে সি জানিবা কানে কান মাৰিয়ে সাৰি গল। আজিকালি আৰু উড়িয়া ভাষাৰ বিষয়ে তেওঁলোকে নবলকে। এজন উড়িয়া

ভদ্ৰলোকে সিদিনা 'ষ্টেটছমেন' কাকতত লেখা এখন চিঠিৰ পৰা এই কেইশাৰী তুলি দিলোঁ : "During Orissa famine in 1866 Sir Alexender Mackinzie in Bengal Secretariet—it was about this time Oriyas were saved from the worst type of gagging which selfish humanity ever devised. I mean strenuous and combined attempt made by interested Bengalees to ostracize the Oriya language from sehools and courts and introduee Bengali in its stead." অসমত লগোৱাৰ নিচিনাকৈ উড়িষ্যাতো এই 'বন্ধুসকলে' জুই লগাবলৈ কাচিপাৰি লাগিছিল। ভাত হাৰি কঁকাল ভাগি পৰিল। অসমতো হাৰিল, কঁকাল ভাগি পৰা নাই। সেই বাবেহে মাজে মাজে থাকি থাকি অলপ গুজৰিগুমৰি থাকে।*

পঞ্চম বক্তৃতা

'জোনাকী'য়ে আঙুলিয়াই দিয়াত যোৱা জুলাই মাহৰ 'কলিকতা ৰিভিউ' কাকতত ওলোৱা শ্ৰীযুক্ত এণ্ডেৰ্ছন চাহাবৰ 'অসমীয়া ভাষা' নামৰ প্ৰবন্ধ পঢ়িলোঁ। পঢ়ি বৰ সুখ পলোঁ আৰু 'জোনাকী'য়ে লোৱা এণ্ডেৰ্ছন চাহাবৰ শলাগত "হয়" দিলোঁ। এণ্ডেৰ্ছন চাহাব যে অসমত থাকি যতনকৈ অসমীয়া ভাষা আৰু অসমীয়া মানুহেৰে চিনাকি হৈছিল, তাৰ সাক্ষী তেওঁৰ কাপৰ আগৰ পৰা ওলোৱা এই প্ৰবন্ধটিয়েই। এণ্ডেৰ্ছন চাহাব পণ্ডিত লোক। বঙলা অসমীয়া দুই কলমত তেওঁৰ বুৎপত্তি আছে। সেই দেখি এই দুই ভাষা সম্বন্ধে তেওঁ কোৱা কথা গধুৰ। তেওঁ তেওঁৰ প্ৰবন্ধৰ দুই এক ঠাইত অসমীয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণ আৰু শব্দৰ যোটনি ডোখৰ ডোখৰকৈ বঙলা ভাষাৰ ব্যাকৰণ আৰু শব্দ যোটনিৰে সৈতে ৰিজাই আৰু ঐতিহাসিক সাক্ষী দি প্ৰমাণ কৰি অসমীয়া ভাষাৰ শত্ৰু-মিত্ৰ সকলোকে খুকুৰি মাৰি বুজাই দিছে যে

* জোনাকী—৬ষ্ঠ ভাগ, ৩য় সংখ্যা

অসমীয়া মাত লৰচৰ হোৱা বঙলা মাত নহয়। এই দেখি এতিয়া আমি আশা কৰিব পৰা হৈছোঁ যে অসমীয়া ভাষা-সমুদ্ৰৰ ওপৰে উৰি ফুৰি, সমুদ্ৰৰ তলত থকা মুকুতা-পোৱালৰ বিষয়ে বইচ্ বাইচ কৰা বিদেশী গঙাচিলনীসকলে পানীত জোবোৰা নমৰাকৈয়ে এই বাৰ সেই সেই বস্তুৰ ধুৰুপ বাতৰি পাইছে। তেওঁলোকক গঙাচিলনী বুলিলোঁ এটা এবেগতীয়া সাধুলৈ মনত পৰি। সেই বাবে তেওঁলোকে যেন আমাৰ অপৰাধ নধৰে :—এটা গঙাচিলনীয়ে বঙ্গোপসাগৰৰ ওপৰে উৰি উৰি ফুৰোঁতে এদিন এটা ৰাঘবৰালীৰে সৈতে তাৰ দেখাসাক্ষাৎ হ'ল। কথাচহুকী বৰালীয়ে আলাপ কৰিবৰ মনেৰে মিচিকীয়া হাঁহি মাৰি মাত লগালে। "গঙা কাই! নমস্কাৰ। গা ভাল?"

বৰালী। "নমস্কাৰ, ভাল।"

বৰালী। 'ককাই! আপুনি পানীৰ ওপৰে ওপৰে উৰি কি জুমি ফুৰিছে?"

চিলনী। "এই একো নহয়! ইয়াকে চাইছোঁ। বোলোঁ ইমান ডাঙৰ সাগৰখন বিধতাই কি বস্তু থবলৈনো কৰিলে, তাৰে ভু লওঁ।"

বৰালী। "কি আছে? কি ভু পালে? কি দেখিলে?"

চিলনী। "দেখিম কি? আছেই বা ইয়াত কি সোপা?"

বৰালী। "তেও?"

চিলনী। "গোটাচেৰেক ঢৌ, সোপাচেৰেক ফেন, গোটাচেৰেক ডৰিকণা মাছ আৰু তোমাৰে নিচিনা গোটাদিয়েক বুজন বুজন কাৰৈ—অ শ্ৰীবিষ্ণু! বৰালী!"

বৰালী। 'আৰু একো নাই?"

চিলনী। "থাকিল কি, আছে যদি চুণৰ চোকোৰা, পাণৰ মকৰা।"

গঙাচিলনীৰ কথা শুনি বৰালীৰ ইমানকৈ হাঁহি উঠিল আৰু হাঁহোতে হাঁহোতে তাৰ মুখখন বহল হৈ হৈ ইমান ডাঙৰ হ'ল যে সি নিজৰ মুখলৈ চাই অপ্ৰস্তুত হৈ লাজতে টুপুৰ কৰে বুৰ মাৰি এশ হাত পানীৰ তল পালেগৈ।

অৰণ্যে ই সাধু। কিন্তু কঠালৰ বাহুৰ সাধু নহয়। ইয়াত ফুট আছে। ইয়াৰ পিছতো যদি সমালোচকসকলে অসমীয়া ভাষাটো লৰচৰ-হোৱা বঙলা ভাষা নহয় বুলি বিশ্বাস নকৰে, তেন্তে আমি ইংৰাজী মাতেৰে (কাৰণ তেতিয়া বঙলা আৰু অসমীয়া ভাষাত কোৱা কথা যে তেওঁলোকে বুজে, এই বিশ্বাস যাব) তেওঁলোকেৰে এই কেষাৰ কথা কোৱাকুই কৰিম ঃ

আমি। "Then you believe in nothing?"

সমালোচক। "We believe everything, we can understand."

আমি। "Well, that amounts to the samething,"

এণ্ডেৰ্ছ'ন চাহাবে প্ৰমাণ কৰিবৰ চেষ্টা কৰিছে যে অসমীয়া যদিও আৰ্য্য ভাষা, তথাপি সি বড়ো বা কছাৰী ভাষাৰ সাঁচত মৰা অৰ্থাৎ অসমীয়া ভাষাটো—বড়ো ভাষাৰ চাকত, সৰহকৈ সংস্কৃত আৰু তাকৰকৈ আন আন ভাষাৰ শব্দ-মধু আনি পূৰাই দি কৰা মৌৰ বিচনীখন অথবা অসমকুঁৱৰীৰ লাহৰী হাতত সংস্কৃত প্ৰভৃতি শব্দ-বাখৰেৰে পতোৱা বড়ো ভাষাৰ সোণৰ খাৰুযোৰ।

এণ্ডেৰ্ছ'ন চাহাবৰ কথা সঁচা হলে যে আমি নিজকে গৌৰৱান্বিত ভাবি জপিয়াই উঠিম এনে নেভাবিবা। আৰ্য্য অসমীয়া ভাষাৰে সৈতে অনাৰ্য্য বড়ো-কছাৰী ভাষাৰ মিতিৰ-কুটুমৰ সম্বন্ধ লগাটো ওলোৱাতকৈ আৰ্য্য বঙলাৰে ওলোৱাটো ভাল। কিন্তু সঁচাটো সদায় সঁচা। সি আমাৰ ভালপোৱা নোপোৱালৈ অপেক্ষা নেৰাখে। আমাৰ ইচ্ছানুসৰি সঁচাক ঢাকিঢুকি বা জাল-কাৰ্চাজি কৰি মিছা কৰিব নোৱাৰি। আমাৰ ৰণখনেই হৈছে মিছাৰে সৈতে সঁচাৰ। মিছাৰ স্বৰ্গ হলেও সি ভাগি পৰক তাত আমাৰ গা নুছুখায়, তথাপি সঁচাই চন্দ্ৰদিবাকৰ থাকে মানে ৰাজত্ব কৰক। চাংখন সোণৰ-ৰূপৰ হলেও সি ছুৰ্য্যোধনৰ জানি, পাণ্ডৱৰ দূত কৃষ্ণদেৱে ভাগি পৰাৰ ভয়ত তাত নুশুই গুচি আহি, সত্যৱান বিদূৰৰ তিনডাল বাঁহেৰে সজা চাঙত নিৰ্ভয়ে ৰাতি কটালে।

এণ্ডেৰ্ছ'ন চাহাবে এটি শঙ্কা কৰিছে যে কালক্ৰমত বঙলা ভাষাই অসমীয়া ভাষাক গিলি পেলাব। তেওঁৰ শঙ্কাটিয়ে কিবা তেওঁৰ মনৰ কুৰ্চ্চুট-কপটৰ পৰা ওলাইছে এনে নহয় বৰং তেওঁৰ প্ৰবন্ধটিৰ ভাবৰ পৰা এনেটোহে সুৰলাকৈ অনুমান হয় যে তেওঁৰ শঙ্কাটো নফলিয়ালে তেওঁ অতি সুখী হব। চাহাব যে অসমীয়া ভাষাৰ ভাল চিন্তোতা তাক আমি বঢ়িয়াকৈ বুজিছোঁ। কিন্তু সুখৰ বিষয়, তেওঁৰ শঙ্কাত আমি শঙ্কিত নহওঁ। আমাৰ ডাঠ বিশ্বাস যে অসমীয়া ভাষাক বঙলা ভাষাই কেতিয়াও গিলিব নোৱাৰে। সম্প্ৰতি অসমীয়া ভাষা যদিও মেমেৰা তথাপি পোহপাল পালে অতি অলপ কালৰ ভিতৰতে যে গায়ে-গাৰিয়ে হৈ বঙলা ভাষাৰ সমান হব পাৰিব তাত আমাৰ চুলি এডালৰ সমানো খুকুৰি নাই। ভাষাৰ পৈণত অপইতা অৱস্থা কিতাপৰ দম আৰু কাকতৰ বস্তা লৈ চাই ঠাৱৰালে ঠিক নহয়। এই কথা আমি ভাষাবিদ্ পণ্ডিতসকলৰ পৰা শিকা, বাটত হেৰাপোৱা নহয়। গঢ়-গতি ফঁহিয়াই চাই তুলনা কৰিলেহে কোন ভাষা কিমান পৈণত আৰু কোন ভাষা কিমান অপইতা তাক বুজিব পাৰি। প্ৰকৃত ভাষাবিদসকলে সেইদৰে চাইহে ভাষাৰ উন্নতি-অৱনতি, বৃদ্ধি-ক্ষয় নিৰ্দ্ধাৰণ কৰে। ভাষাক পৰীক্ষা কৰি প্ৰথম, দ্বিতীয়কৈ শ্ৰেণীবদ্ধ কৰোঁতে ভাষাৰ ওজাসকলে ভালেমান অলিখিত আৰু আমাৰ চকুত অনুন্নত ভাষাক তাৰ ভিতৰুৱাল গঢ়গতি চাই-চিন্তি, ভালেমান লিখিত ভাষাৰ আগশাৰীত ঠাই দিয়ে। এনে এটা কল্পনা কৰাচোন, যে এজন ধনী মানুহে লাখে লাখে টকা ভাঙি অলপ দিনৰ ভিতৰতে কোনো এটা ভাষাক তাৰ গোটেইবিলাক থকা পুথি আৰু আৱৰিজাবৰিকৈ লেখাই লাখে লাখে ন পুথি ছপাই উলিয়াই তাৰ দ্বাৰা সেই ভাষাৰ উন্নতি কৰিবলৈ যাব পাৰে। কিন্তু সেই গোবৰৰ পৰ্ব্বতে ভাষাতকৈ শাকনিৰ শাকৰহে বেছিকৈ উন্নতি কৰিব। আমি নিশ্চিত হৈ আছোঁ যে বঙলা ভাষাই অসমীয়া ভাষাক কস্মিন কালেও গিলিব নোৱাৰে। বিলাতৰ জুৱলাজিকেল গাৰ্ডেনত ছুটা অজগৰ সাপ আছিল। ছুইটা ডাঙৰে-দীঘলে প্ৰায় সমান। সকলোৰে

দেখি অবাক, কিছু দিন হল এটা অজগৰে এদিন তাৰ লগৰীয়া সমনীয়া অজগৰটো গিলি থলে। এনে আচৰিত ঘটনাও কেতিয়াবা ঘটে। এতেকে যদি বঙলা ভাষাই কেতিয়াবা অসমীয়া ভাষাক গিলে তেন্তে ইও এক বিলাতী অজগৰী ব্যাপাৰ বুলি ধৰি মনক প্ৰবোধ দি আৰু কপালক ছুৰি আঁ কৰি মুখ মেলি থাকিব লাগিব।

এটা বলী ভাষাই এটা নিশকতীয়া ভাষাক পেটৰ ভিতৰত সুমাই থোৱাৰ উদাহৰণ জগতত বৰ মৰগ নহয়। স্কচ ভাষাক ইংৰাজী ভাষাই, নৰ্মান্ ভাষাক এংলোছেক্সন ভাষাই আৰু চুকাফাৰ আহোম ভাষাক শঙ্কৰদেৱৰ অসমীয়া ভাষাই উদৰস্থ কৰা কথা সকলোৱে জানে। কিন্তু এনে ঘটনা অৱস্থাৰ তাৰতম্যানুসাৰেহে হয়। স্কটলণ্ড ইংলণ্ডৰ অধীন হল। ইংলণ্ড ধনী, বলী আৰু সুসভ্য ৰজা। গতিকে স্কটলণ্ডই সকলো প্ৰকাৰে ইংলণ্ডই সৈতে মিলিবলগীয়াত পৰিল। এনে স্থলত স্কটলণ্ডৰ ভাষাক যে ইংলণ্ডই কমণ্ডলুত ভৰাই গণ্ডুষ কৰিব, তাৰ আটক কি? বঙ্গদেশ আৰু অসমৰ সম্বন্ধটো ইংলণ্ড স্কট্‌লণ্ডৰ নিচিনা সম্বন্ধ বুলি কল্পনা কৰিলেহে তেনে কথা সম্ভৱ।

যি কাৰণত নৰ্মাণ ভাষা এংলোছেক্সনেৰ গৰাহত সোমাল, তেনে কাৰণতে আহোম ভাষাও অসমীয়া ভাষাৰ গৰাহত সোমাল। সভ্যতাৰ বল, বিদ্যাৰ বল বৰ বল। এই বলৰ আগত আন সকলো বিধ বলৰে মাথা হেট। কোনো দেশ বিদেশী ৰজাই আহি যদি জয় কৰে আৰু সেই বিজিত দেশৰ সভ্যতা যদি সেই বিজয়ী বিদেশী ৰজাই লগত অনা সভ্যতাতকৈ ওপৰ খাপৰ হয়, তেন্তে সেই বিদেশী ৰজাৰ দুৰ্ব্বলী সভ্যতা সেই দেশী বলী সভ্যতাৰ জঠৰাগ্নিত ক্ৰমশঃ ভস্ম হৈ যায়। এই বাবেই বিজেতা 'উইলিয়েম দি কঙ্কাৰৰ' ভাষা বিজিত হেৰল্ডৰ ভাষাৰ ওচৰত অৱশেষত হাৰিল। এই বাবেই চুকাফাৰ ধৰ্ম্ম আৰু ভাষাই বশিষ্ঠ গোৎৰ্ৰ সন্তান-সন্ততিসকলৰ ধৰ্ম্ম আৰু ভাষাৰ ওচৰত আঁঠু ললে।

সংখ্যাৰ বল ডাঙৰ বল। পাঁচোটা মানুহৰ ভাষাই পোন্ধৰ লাখৰ ভাষাক খেদাই তাৰ ৰৰঘৰত ৰৰপীৰা পাৰি বহিব পৰাটো অসম্ভৱৰ ওচৰাউচৰি। এই দেখি আমাৰ দৃঢ় বিশ্বাস যে অসমবাসী পাঁচোটা বঙালীৰ ৰঘুমলা যেন ভাষাই পোন্ধৰ লাখ অসমীয়াৰ প্ৰকাণ্ড জৰি গছ যেন ভাষাক খেদাই তাৰ ঠাই লব নোৱাৰে। বৰং কালক্ৰমত সেই বিদেশী পাঁচোটাইহে নিজৰ ভাষাৰ 'ঢাকাই ধুতি চাদৰ' চিৰকাললৈ ভাৰত থৈ, অসমীয়া ভাষাৰ ৰৰকাপোৰ ৰৰচুৰিয়া পিন্ধিব লাগিব। ঈশ্বৰে নকৰক দুই-তিনি শতিকাৰ পিছত বঙলা ভাষা কাল অজগৰে যদি অসমীয়া ভাষাক তাৰ পেটত সুমাবলৈ টানি লৈ যায়ো, দুই-তিনি শতিকাৰ আগেয়ে আজি আমি নিজক ৰক্ষা কৰিবলৈ কিয় পুৰুষাৰ্থ নকৰিম? আৰু যেতিয়া সেই আসন্ন কাল আহিব (যদিও সি নহাটো নিশ্চয়) কিয় তেতিয়াও আত্মৰক্ষাৰ্থে, "কাল অজগৰে লৈ যায় টানি, ৰাখঁা ৰাখঁা প্ৰভু শাৰঙ্গপাণি" বুলি শাৰঙ্গপাণিক নেমাতিম? আমি নমৰোমানে গাম, নুবুৰুমানে বাম। কোন বুদ্ধিমান আৰু সাহিয়াল পুৰুষে আমাক, আত্মৰক্ষাৰ যত্ন নকৰি চকু মুদি কাল অজগৰৰ পেটত সোমাবলৈ পৰামৰ্শ দিয়ে জানিব খোজোঁ? জানিব খোজাৰ মানে এই যে তেনেহলে আমি টাঙোন লৈ এই বুলি সেই পুৰুষৰ ওচৰত থিয় হব পাৰোঁ যে "তুমিতো কিছু দিন বা কিছু বছৰৰ পিছত মৰিবাই, আহঁা আজিয়েই তোমাৰ লাওখোলাটি ভাঙি থবৰ বন্ধবস্ত কৰোঁ। যেতিয়া মৰোঁ মৰিম, কিন্তু জীয়াই থকা কালটো গুৰুলোকৰ বচন শিৰোধাৰ্য্য কৰি নিজক 'অজৰামৰাবৎ' ভাবি উন্নতিৰ অৰ্থে পুৰুষাৰ্থ কৰি, 'প্ৰাজ্ঞঃ' নামটো আৰ্জ্জিবৰ কাৰণ কি আছে? মৰিম, কিন্তু যেন অকাল মৃত্যুত নমৰোঁ, এইটোলৈ চাব লাগে। এই সংসাৰত সকলো বস্তুৰ লগতে ভাষাও বিনশ্বৰ। আজি যি ভাষাই পয়োভৰেৰে মেদিনী কঁপাই আছে, সেই ভাষাও এক কালত জৰ্জ্জৰ হৈ ভৰি কঁপাই মৃত্যুৰ মুখত পৰিব। আজিৰ প্ৰতাপী ইংৰাজী, জাৰ্মাণ, ফ্ৰেন্স সাহিত্য আদি ভাষাকো কালসৰ্পে এদিন নহয় এদিন গ্ৰাসিব। কাঞ্চনজঙ্ঘাৰ সমান ওখ, আৰ্য্য ভাষাৰ বিজয় স্তম্ভ ঋকবেদৰ ভাষা আজি মাটিৰে সৈতে সমান হল। যি

গ্ৰীক, লেটিন ভাষাৰ ধনঞ্জয় ঢোলে একালত পৃথিৱী তোলপাৰ লগাই দিছিল, সেই ঢোল আজি ফুটি নিমাত। বেবিলন, নিনেভ, একেডিয়া আৰু ইজিপ্টৰ একালত প্ৰতাপী, অতি পুৰণি ভাষাবিলাকৰ হাড় মূৰৰ চিন আজি মাটি খানিলে কৰবাত কৰবাত পোৱা যায়। গ্ৰীক, লেটিন, সংস্কৃত প্ৰভৃতিৰ জনক সেই আদি আৰ্য্য ভাষাই (Parent Aryan language) বা আজি কত? পৃথিৱী হবৰে পৰা এই ভাৰতবৰ্ষতে বা কত ভাষা উঠিল, কত ভাষা পৰিল, তাৰ ভু কোনে পায়? বয়সত বুঢ়া জৰাজীৰ্ণ আজিৰ চীন ভাষাৰ আগেয়ে, সৌ চীন দেশত কত বলৱন্ত ভাষাই বিক্ৰমেৰে সৈতে ৰাজত্ব কৰি গল, তাৰ সম্ভেদ কোনে ৰাখিছে? জীৱনৰ যুদ্ধত কোনো হাৰিব, কোনো জিকিব, কোনো উঠিব, কোনো পৰিব, কোনো স্বৰ্গলৈ আৰু কোনো ৰসাতললৈ যাব। কিন্তু সেই বুলি আওমৰণে মৰাটো পুৰুষালি নহয়। মৰিমতো মানুহ মৰাদি মৰিম, ভীৰু মৰাদি নহয়। মৰিমতো সন্মুখ-সংগ্ৰামত পৰি মৰিম, চাংতলত মূৰ সুমাই ঢেকীঠোৰাৰ মাৰ খাই নহয়। জীৱন-যুদ্ধত হাৰি যদি অসমীয়া ভাষা বন্দী হৈ কটা যায় যাওক, তাত আমি দুখ নকৰোঁ। বঙ্গ-ভাষা সন্নিপাত জ্বৰে ধৰি যদি অসমীয়া ভাষাক কাবু কৰে, তেন্তে আমি ডাক্তৰ, কবিৰাজ বেজ-জ্ঞানী লগাই প্ৰাণপণে সেই জ্বৰ এৰুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিম। "যত্নে কৃতে যদি ন সিধ্যতে কোত্ৰ দোষঃ।" কিন্তু তেতিয়া এইফেৰা শান্তি তথাপি আমাৰ মনৰ পৰা কোনেও কাঢ়ি নিব নোৱাৰে যে যথাসাধ্য বেজ-জ্ঞানী লগাই চলোঁ।

এইবিলাক কথাৰ দ্বাৰা আমি এনে বুজাব খোজা নাই যে বাস্তৱিতে অসমীয়া ভাষা আৰু বঙলা ভাষাৰ মাজত কুৰুক্ষেত্ৰৰ বা হেষ্টিংছৰ বা পানিপথৰ বা ৱাটাৰলুৰ বা পলাছীৰ ৰণ লাগিছে আৰু হয় যুধিষ্ঠিৰ, নহয় দুৰ্য্যোধন, হয় হেৰল্ড, নহয় উইলিয়েম, হয় আফগান, নহয় মাহাৰাট্টা, হয় ৱেলিংটন, নহয় নেপোলিয়ন, হয় চিৰাজদ্দৌলা, নহয় ক্লাইব থাকিব। ওপৰত কোৱা যুদ্ধৰ বিভীষিকাটো

আমাৰ নহয়, আন কাৰবাৰহে মানসপুত্ৰ'। এতেকে তাৰ বন্ধবস্ত এই দৰে কৰা যাব। তাহানি পাৰ্ব্বতীৰ মানসপুত্ৰ খোৱাখুবীয়ে সদাশিৱৰ খেতিৰ ধান পুৰি সাং কৰিলত সদাশিৱই সিহঁতক মাৰিব খুজিও দয়া কৰি নেমাৰি ধেয়াধেয়া পৰ্ব্বতলৈ দূৰ কৰি দিলে। এই মানসপুত্ৰকো (যদিও ই ভয়ৰ অগনি জ্বালি কাৰো কাৰো মন সম্যক দহিবলৈ ধৰি অনিষ্ট কৰিব খোজাটো দেখিছোঁ) আমি মহানুভৱ মহাদেৱৰ আৰ্হি অনুসৰি দয়া প্ৰকাশ কৰি শূল হানি নেমাৰি তাক থাকিবলৈ বিন্ধ্য পৰ্ব্বতটো লাখেৰাজ গ্ৰাণ্ট কৰি দান কৰিলোঁ। অৱশ্যে ভোলানাথৰ পদানুসৰণ কৰি ইয়াকো ধেয়াধেয়া পৰ্ব্বতটোহে দান বিতৰণ কৰি দিব লাগিছিল। কিন্তু দুখৰ বিষয় হনুমন্তই নেজত বান্ধি আনি সেই দুৰ্কপলীয়া পৰ্ব্বতক সাগৰত স্নান কৰাই তাৰ মূৰ মাৰি থৈছে।

ঈশ্বৰে পৃথিৱীখন সকলোকে জোৰাকৈ ইমান ডাঙৰ-দীঘল আহল-বহল কৰি দিছে যে ভাই-ভাইৰ ভিতৰত চুলিয়াচুলি নকৰাকৈও স্বচ্ছন্দে নিজক ভালকৈ মানুহমুৱা হৈ তাক ভোগদখল কৰি থাকিব পাৰি। এটাৰ গাত লয় নগলেও এটাই এটাক গিলি নথলেও একতা-স্থাপনত কোনো বিঘিনি নহয়। দুই ভাই বঙলা আৰু অসমীয়াই কটাকটি মৰামৰি নকৰাকৈ বন্ধুভাৱে এই বহল সংসাৰত ডাঙৰ দীঘল হৈ চলিব পাৰে। এটাক জীয়াই ৰাখিবলৈ আনটোক বধিবৰ আৱশ্যক নাই। অসমীয়া ভাষাই দন্দ-হাই নকৰাকৈ আৰু তোমাৰ সীমাতো পানী নপৰাকৈ এচুকত পৰি একঠা চাউল খাই আছে। তুমি বঙ্গ ভাষাই তাত অসহিষ্ণু হৈ গোৰগো-ৰোৱা কিয়? এই বহল সংসাৰত ভাই! তুমিও খাই-বৈ ডাঙৰ-দীঘলহৈ জীয়াই থাকা, আমিও থাকোঁ। আমাক দুইকো ঠাঁয়ে আটিব। 'একতা'ৰ এমোকোৰা মিছা কথা চোবাই আমাক তুমি বধিবলৈ হুমিয়ালে, আমিও হাত সাৰটি বহি নেথাকোঁ। তোমাৰে সৈতে কঁকালে-কঁকালে লাগি চোৱাৰ আগেয়ে তোমাৰ মুখৰ পৰা মিছা কথাৰ চাউলমোকোৰা আমি উলিয়াই লোকক দেখুৱাই দিম। তেতিয়া তুমিহে লাজ পাবা।

আৰু এটা কথা কওঁ। এটা ভাষা আন এটা ভাষালৈ অৱস্থাগুণে পৰিবৰ্ত্তিত হৈ নিজৰ অস্তিত্ব বিলোপ হোৱাৰ উদাহৰণ অৱশ্যে নাইকিয়া নহয়। কিন্তু সেই বুলি যে সদায় তেনেকুৱা হব আৰু তেনে হোৱা-টোৱেই নিয়ম এনে নহয়। এবাৰ নাগপুৰৰ মিউজিয়মত দেখিছিলো, এটা মহৰ মূৰ শিঙে সৈতে আদখিনি শিল হৈছে। এডোখৰ চেগুন কাঠো সেই দৰে শিল হৈছে। সেই বুলি আটাইবোৰ মহৰ মূৰ, শিং আৰু চেগুন কাঠ যে শিললৈ পৰিবৰ্ত্তন হব এনে নহয়।

আৰু এটা কথা শেহত কৈ আজিলৈ বক্তৃতা সামৰিম। মানুহে কেতিয়াবা কোনো এটা বেয়ালৈ ভয় কৰি তাৰ পৰা পলাই অতি কোবত আহি ইমূৰৰ ভালৰ সীমাও পাৰ হৈ যায়। এটা খাৱৈ পাৰ হবৰ মনেৰে অতি ডাঙৰকৈ ডেও মাৰিলে সেই খাৱৈ আৰু খাৱৈৰ পাৰ দুইকো পাৰ হৈ আকৌ তাৰ কাষৰ আন এটা খাৱৈত পৰা দেখা যায়। কোনো কোনো সম্প্ৰদায়ৰ ব্ৰাহ্মই হিন্দুৰ প্ৰতিমা-পূজালৈ অশ্ৰদ্ধা আৰু ঘৃণা প্ৰকাশ কৰি তাৰ পৰা বেগত আঁতৰি এনে অৱস্থাত পৰিছেহি যে যি কাম বা যি বস্তুতে হিন্দু নামৰ সম্পৰ্ক আছে, সেই কাম আৰু সেই বস্তুৱেই তেওঁবিলাকৰ চকুত ঘৃণনীয় পৌত্তলিকতা যেন ঠেকি, লাহে লাহে তেওঁবিলাকে পৱিত্ৰ হিন্দুধৰ্ম্মকো জপাই বনমালীকৈ ঘিণাবলৈ ধৰিছে আৰু তেওঁবিলাকে ইমান উধাতু খাই হিন্দুধৰ্ম্ম আৰু হিন্দুৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ পৰা পলাইছে যে শেহত তেওঁলোকে বৰখাৱৈৰ পাৰত খোপনি ৰাখিব পাৰিব নে নোৱাৰে কব নোৱাৰোঁ। হিতোপদেশৰ নীলৰ জকাত জোবোৰা খোৱা শিয়ালে ৰজা হৈ জাত-ভাই শিয়ালক ওচৰলৈ আহিব নিদিয়া কথা সকলোৱে জানে। অতি সাৱধান হবলৈ গৈ শিয়াল ৰজাই নীলৰ জকাৰ পৰা এইবাৰ ভ্ৰমৰ জকাত নপৰাহেঁতেন যাবজ্জীৱন ৰজা হৈ খাব পাৰিলেহেঁতেন। এই দেখি জ্ঞানীলোকে চাই-চিন্তি আন্দাজ ৰাখি জঁাপ মাৰে আৰু লোককো মাৰিবলৈ কয়। হনুমন্তই যদি ভাৰতৰ ঠুটিৰ পৰা লঙ্কাদ্বীপলৈ জঁাপ মাৰোঁতে বেআন্দাজী অতি ডাঙৰ জঁাপ মাৰি দিলেহেঁতেন, তেন্তে নিশ্চয় সেই জঁাপতে পৱনৰ পুত্ৰই লঙ্কাত পাৰ

হৈ গৈ সিফালৰ সমুদ্ৰত পৰি ভৱলীলা শেষ কৰিলেহেঁতেন। আমাৰ ভিতৰতো আজিকালি কোনো কোনোক 'বেহিচাপী' অহনুমন্তীয়া জঁাপৰ ফালে ঢাল লোৱা দেখা গৈছে। তেওঁলোকক সাৱধান কৰি দিবৰ মনেৰে এই কেষাৰ কথা কলোঁ। বঙলা শব্দলৈ ভয় কৰি আজি-কালি তেওঁলোকে আমাৰ অসমীয়া ভাষাৰ ভিতৰত থকা সংস্কৃত শব্দৰ পৰাও এনে ডাঙৰ ডেও মাৰি দি পলাৰ খোজে যে তেওঁলোকক সেই ডেৱেই নি আকৌ ভুলৰ বৰখাৱৈত নেপেলালে ৰক্ষা। উদাহৰণ স্বৰূপে কওঁ, আজি কিছু দিন হৈছে শ্ৰীযুক্ত বেণুধৰ ৰাজখোৱাৰ এখন কিতাপ সমালোচনাৰ অৰ্থে শ্ৰীযুক্ত আসাম টাইমছৰ সম্পাদকৰ হাতত পৰে। কিতাপখনি আমি দেখা নাই আৰু তাৰ দোষ-গুণৰ সম্পৰ্কে আমি একো নেজানো। কিন্তু ঘাইকৈ যি এটি দোষ ধৰি সম্পাদকে গ্ৰন্থকৰ্ত্তাৰ কিতাপ-খনক পোৰা মাছ ঠেকেছা দিলে তাক দেখি আমি আচৰিত মানিলো। গ্ৰন্থকৰ্ত্তাই তেওঁৰ কিতাপত বঙলা শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিছে বুলি তাৰ পৰা সম্পাদকে তেওঁৰ কাকতত কিছুমান সংস্কৃত শব্দ তুলি, কিতাপখনিৰ পিঠিত "ৰসাতললৈ যা" বুলি বাঘঢকা মাৰি দিলে। কিয়? অসমীয়া কিতাপৰ অসমীয়া মাতৰ ভিতৰত ঠাই বুজি সংস্কৃত শব্দ সোমালে যি বঙলা শব্দ হয় নেকি? সেই কেইটা শব্দ বঙলা যে হল মহাৰাষ্ট্ৰ-হিন্দুস্থানী বা উড়িয়া নহল কিয়? সেই সেই ভাষাতো যে সেইবিলাক শব্দ ব্যৱহৃত হয় সেই কথা সম্পাদকে জানে নে নেজানে? যি যি ভাষা ভালকৈ নেজানে, তেওঁ সেই ভাষাৰ কিতাপ সমালোচনা কৰিবলৈ যোৱাটো যুগুত নহয়, কাৰণ তেওঁ সমালোচনা কৰিবলৈ যাওঁতে প্ৰায় দেখা যায় হাতত কাপ লবলৈ পাহৰি টাঙোন লয়। অসম 'নন্‌ৰেগুলেছন্ প্ৰভিন্স' বুলি আইনকানুনৰ বাজ নহয়। বাতৰি-কাকতৰ সম্পাদকে সমালোচনাৰ স্তম্ভত 'মাৰ্‌ছিয়েল ল' চলোৱাটো বৰ বেজাইৰ কথা। আৰু সেই বেজাই অতিকৈ বাঢ়ে যেতিয়া সেই আইনৰ হেঁচা নিৰ্দ্দোষী লোকৰ পিঠিত পৰে। সংস্কৃত শব্দ আমি আমাৰ ভাষাত ব্যৱহাৰ কৰিবই লাগিব আৰু কৰিম। বঙালীয়ে সেই শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিছে বুলি যে

সি বঙলা হৈ চুৰা হল, এনে নহয়। সেইবিলাক আমাৰ উমৈহতীয়া সম্পত্তি। অৰণ্যে তাক উবাজুবাকৈ ব্যৱহাৰ নকৰি বুজিবাজি ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে। কোনো কোনো সংস্কৃত শব্দৰ অসমীয়া প্ৰতিশব্দ আছে বুলি যে আমাৰ লেখাত কেতিয়াও সেই সংস্কৃত শব্দ আমি ব্যৱহাৰ কৰিব নেপায়, এইটো আচৰিত মত। অমুক সদৰামিনেৰে সৈতে দেখা কৰিবলৈ যাওঁতে আমাৰ লগত বগা ঠেঙা আছে বুলি যে সদৰামিনে আগবঢ়াই দিয়া তেওঁৰ মাচিয়াত আমি নবহি, আমাৰ বগা ঠেঙা পাৰি মাটিত বহিব লাগিব তাৰ কোনো যুক্তি নাই।

সমালোচক হোৱা অতি টান কাম। উবাজুবা সমালোচনাই ইষ্টতকৈ অনিষ্ট বেছি কৰে। যেয়ে সেয়ে দুই চাৰি পিঠি অপ্ৰয়াসে লেখিব পাৰে কিন্তু লোকৰ লেখাৰ ওপৰত ডুকলম প্ৰকৃত সমালোচনা কৰিব নোৱাৰে। কিছুমান মানুহ আছে, তেওঁলোকে সমালোচনা কৰা কামটি অতি উজু পায় নেকি কব নোৱাৰোঁ। জন্মৰ পিছত কাপ ধৰিয়েই সমালোচনা কৰিবলৈ বহে। 'এজন শিৱসাগৰবাসী'য়ে আহিনৰ 'আসাম'ত অসমীয়া ভাষাৰ আখৰ-যোঁটনিৰ ওপৰত সমালোচনা প্ৰকাশ কৰিছে। এই শ্ৰেণীৰ সমালোচক আমি ভালেমান দেখিছোঁ, সেই দেখি তেওঁৰ আবিৰ্ভাৱত আমি ভয় নেখালোঁহেতেন কিন্তু তেওঁ যে 'হেমকোষ' উলিয়াব খোজা তিনিজন অসমীয়া বি-এলক টনাআজোৰা কৰিবলৈ হাত মেলিছে, এই বাবেই আমি অলপ থমক খাই ৰবলগীয়াত পৰিছোঁ। তেওঁ হেনো 'এজন শিৱসাগৰবাসী'। কিন্তু হলে কি হব? বৈকুণ্ঠতো ফাপৰে, খোৱা আছে বুলি কয়। তেওঁ যে শিৱসাগৰত বাস কৰিও তেওঁৰ আগডোখৰ কাল অসমীয়া ভাষা আলচ নকৰাকৈ কটালে, সেই কথা আমি তেওঁৰ অসমীয়া ভাষাৰ বৰ্ণাবিন্যাস পঢ়িয়েই জানিব পাৰিছোঁ। তেওঁ অসমীয়া ভাষা ছাতৰে শিকাদি শিকিব পায় আৰু হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ ব্যাকৰণ আৰু জোনাকীত ওলোৱা লম্বোদৰ বৰাৰ আখৰযোঁটনি পঢ়ি তেওঁৰ সন্দেহবিলাক ভঞ্জন কৰিব পায়। তাকে নকৰি তেওঁ অসমীয়া ভাষাৰ ক-খ আৰম্ভ কৰিয়েই, ডুখ কৰি পঢ়ি-শুনি অসমীয়া ভাষাত

পণ্ডিত হোৱা বি-এল তিনিজনৰ পিঠিত চিকুটি নিজ ক্ষমতা বা পণ্ডিতালি দেখুৱাবৰ চেষ্টা কৰিছে। আমি তেওঁক খাটোঁ, তেওঁ উত্তৰ-প্ৰত্যুত্তৰলৈ বাট নেচাই অতি সোনকালে নাপিত মাতি আনি তেওঁৰ নখবিলাক কটাই শ্ৰদ্ধাৰে সৈতে অসমীয়া ভাষা শিকিবলৈ লাগি যায়। অৰণ্যে আমি 'শিৱসাগৰবাসী'য়ে পঠিওৱা প্ৰবন্ধৰ সমালোচনা কৰি সময় নষ্ট কৰিবলৈ আজি অহা নাই। বাটত যাওঁতেহে এইষাৰ কথা কৈ থলোঁ। কিন্তু এই কথা আপোনাসকলে মনত ৰাখিব যে এনে বিদ্যাৰেই অসমত সমালোচক হব পাৰি।*

সামৰণি বক্তৃতা

এইবিলাক কথা এৰি অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি সাধিবলৈ হলে কি কি উপায় অবলম্বন কৰিলে সি সম্ভৱ, তাৰ বিষয়ে সামৰণি স্বৰূপে আমি দুটা এটা কথা কব খোজোঁ:

(১) অসমীয়া পুৰণি ডাঙৰ গ্ৰন্থকাৰসকলৰ পুথিবিলাক ছপাই সৰ্ব্বসাধাৰণৰ হাতে ঢুকি পোৱা কৰিব লাগে। পুৰণি পুথিবিলাক ভাষাৰ ধৰণী। এই ধৰণীৰ ওপৰত ভাষাৰ নতুন ভঁৰাল নেসাজিলে ভাষাৰ উন্নতিৰ চেষ্টা সফল হোৱা টান। পৃথিৱীৰ আটাইবিলাক উন্নত ভাষা নিজ নিজ 'ক্লাছিকে'ৰে দৃঢ় ভেটিৰ ওপৰত স্থাপিত। কিন্তু পুৰণি পুথিবিলাক ছপাবলৈ বিস্তৰ টকাৰ আৱশ্যক। আমাৰ টকা নাই। বঙ্গদেশৰ নিচিনা ধনী জমিদাৰো আমাৰ নাই—যি মাতৃভাষাৰ উপকাৰৰ অৰ্থে ধনবিত দি এই পুৰণি পুথিবিলাক ছপাবৰ সুবিধা কৰিব পাৰে। যি এজন কি দুজন আছে, তেওঁলোকৰ মনত এনে স্বদেশহিতকৰ ভাব খেলাবৰ বৰ আগন্তুক নাই। তেওঁলোক বিদেশী লোকৰ হাতৰ মুঠিত, গতিকে তেওঁবিলাকৰ মনৰ ঢাল বিদেশী ভাষাৰ ফালেহে দেখা যায়।

* জোনাকী—৬ষ্ঠ ভাগ, ১০ম সংখ্যা

এই বাবে আমাৰ পুৰণি পুথিবিলাক যে শীঘ্ৰে ছপা হৈ ওলাব এনে সম্ভৱ নাই। কিন্তু ছপা নহলেও শঙ্কৰদেৱ, মাধৱদেৱ, অনন্তকন্দলিৰ হাতেলেখা পুথিৰ অতিশয় প্ৰচাৰত আমাৰ এই অভাৱ অনেক অংশে দূৰ হৈছে। অসমত এনে এঘৰ মানুহ প্ৰায় নাই, যাৰ ঘৰত কীৰ্ত্তন বা দশম বা ঘোষা পুথি এখন নোলাব। আৰু এনে এজন লোক নাই, যাৰ এই-বিলাক শাস্ত্ৰৰ অন্ততঃ দহফাকি পদ মুখত নাহে। স্বদেশহিতৈষী শ্ৰদ্ধাপদ শ্ৰীযুত হৰিবিলাস আগৰৱালা ডাঙৰীয়াই দশম-কীৰ্ত্তনাদি কিছুমান পুথি ছপাই অসমীয়া ভাষাৰ যে কিমান উপকাৰ কৰিছে তাক কৈ ওৰ পেলাব নোৱাৰি। পৰমেশ্বৰে যেন তেওঁক স্বদেশৰ এনে সেৱা কৰিবলৈ দীৰ্ঘজীৱী কৰি ৰাখে এই আমাৰ প্ৰাৰ্থনা।

(২) অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি অভিলাষী আমাৰ অনেক বন্ধুৱে ভাবে যে পঢ়াশালিৰ নিমিত্তে সৰহকৈ অসমীয়া পুথি নোলালে ভাষাৰ উন্নতি নহয়। এই বিশ্বাস আমাৰ নাই। স্কুলৰ কিতাপে কোনো দেশৰ কোনো ভাষাৰ উন্নতিৰ পক্ষে বিশেষ যে সহায়তা কৰিছে, এনে দেখা নেযায়। পৃথিৱীত উন্নত ভাষাবিলাকৰ উন্নতি স্কুলৰ কিতাপৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি হোৱা নাই। যিবিলাক গ্ৰন্থকৰ্ত্তাই গ্ৰন্থ লেখি ভাষাৰ উন্নতি কৰিছে, তেওঁবিলাক পঢ়াশালিৰ পুথি লেখক নহয়। ছেক্সপীয়ৰ, মিল্টন, ছেৰিডন, বাৰ্কে পঢ়াশালিৰ ছাত্ৰৰ নিমিত্তে পুথি লেখা নাছিল। স্কুলৰ নিমিত্তে সিসকলে কিতাপ লেখিছিল আৰু লেখিছে সেই সকলক তেওঁলোকৰ নিজ নিজ পুথিৰে সৈতে স্কুলঘৰৰ ভিতৰত চিৰকাললৈ দুৱাৰ মাৰি সুমাই থলেও যে ইংৰাজী ভাষাৰ কিবা বিশেষ ক্ষতি হব এনে মনে নধৰে। বঙলা ভাষাৰ যিফেৰা উন্নতি হৈছে, সি বঙ্গদেশীয় টেক্সবুক কমিটীৰ পৰা হোৱা নহয়। বৰং বঙ্গদেশীয় স্কুলবিলাকত চলা কিতাপবিলাকৰ অদ্ভুত ভাষাৰ বাট যদি বঙ্গ ভাষাই ললেহেঁতেন, তেনেহলে বঙ্গ ভাষাৰ ওভতনি সোঁত বলেহেঁতেন বুলি আমাৰ বিশ্বাস। মূৰ দাঙিলেই দেখিবলৈ পোৱা যায় আজিকালিৰ বঙলা ভাষাৰ গুৰিয়াল স্কুলৰ কিতাপ লেখোঁতাসকল নহয়।

হাৰ্ব্বাৰ্ট স্পেঞ্চাৰে কয়ঃ—"From his early days the boy whose father can afford to give him the fashionable education is drilled in grammar, practised in parsing tested in detecting errors of speech. After his public school career during which words, their meanings, and their right applications, almost exclusively occupy him, he passes through a university where a large and aften the larger part of his attention is still given to literary culture models of slyle in prose and poetry being daily before him. So much for the preparation; now for the performarce. It is notorious that commentators on the classics are among the most slovenly writers of English. Readers of Punch will remember how, years ago, the Provost and Head Master of Eton were made to furnish food for laughter by quotations from a letter they had published. Recently the Head-Master of Winchester has given us in entire unconsciousness of its gross defects a sample of the English which long study of language produces." (The study os Sociology chapter XI.)

অৱশ্যে এইবিলাক কথা কৈছোঁ বুলি যে পঢ়াশালিৰ কিতাপবোৰ আমি একেবাৰেই ফু মাৰি উৰাই দিলোঁ এনে নহয়। আমাৰ মানে এইটোহে যে ভাষাৰ উন্নতিৰ নিমিত্তে কিতাপ বছা সভাৰ ফালে যেন আমি টপালি পাৰ বহি নেথাকোঁ। নগাৱত কিতাপ বছা সভাই এন্দুৰকে প্ৰসৱ কৰক বা দঁতাল হাতীকে প্ৰসৱ কৰক আমি মাছ খাবলৈ আশা নকৰোঁ। কিতাপ বছা সভাই পঢ়াশালিত যি চলাই চলাওক, যি দলিয়াই পেলাই পেলাওক, তাত আমি বেছি আনন্দিত বা বিষাদিত নহওঁ, কাৰণ অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি সেই কেইখন কিতাপৰ সাপেক্ষ নহয়।

(৩) বহুতে ভাবে যে বিদেশী ভাষাৰ কিতাপ দেশী ভাষালৈ তৰ্জ্জমা কৰিলে দেশী ভাষাৰ উন্নতি সাধন হব। ভাষাৰ উন্নতিৰ অৰ্থে এই উপায়টো বেছি কাৰ্য্যকৰী যেন মোৰ মনে নধৰে। দেশীয় ভাষাত বিদেশী ভাষাৰ কিতাপৰ ভাঙনি এক প্ৰকাৰ নহয় বুলিলেই হয়। যি হয় সি নিশ্চয় এধাখুন্দা ভাঙনি। এধাখুন্দা খাই অজীৰ্ণ ৰোগত পৰি ভাষা যে খীণাই যায়, চিকুণ হব নোৱাৰে, এই কথা সকলোৰে জনা আছে। হোঁমাৰৰ 'ইলিয়াড'ৰ আৰু ভাৰ্জ্জিলৰ 'ইনিড'ৰ এধাখুন্দা ইংৰাজী ভাঙনিয়ে ইংৰাজী ভাষা যি ফেৰা চহকী কৰিছে, মিল্টনৰ 'পেৰেডাইজ লষ্ট' আৰু বুনিয়ানৰ 'পিল্‌গ্ৰিম্‌ছ প্ৰগ্ৰেছে' কৰাৰ তুলনাত সি বালিচাহী। আজি-কালিৰ মহাৰাষ্ট্ৰীয় ডেকাসকলে তেওঁলোকৰ মাতৃভাষাৰ উন্নতি কৰিবৰ মনেৰে আগৰ পৰা গুৰিলৈকে ইংৰাজী পুথিৰ তৰ্জ্জমাত লাগি গৈছে। এই বাটৰ বাটৰুৱা হৈ আমাৰ মহাৰাষ্ট্ৰীয় ভাইসকলে কিমান কৃতকাৰ্য্য হব কব নোৱাৰোঁ। পৰিশ্ৰমৰ অনুযায়ী ফল পাব বুলি হলে আমাৰ বিশ্বাস নহয়। বিদেশী গ্ৰন্থৰ ভাল ভাববিলাক গ্ৰহণ কৰি সেইবিলাক জীণ নিয়াই নিজৰ তেজ-মঙহেৰে সৈতে মিলাই নিজৰ ভাষাত সেইবিলাক ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰিলেই ভাষাৰ প্ৰকৃত উন্নতি হয়। ছেক্সপীয়েৰে ইটালী, ডেনমাৰ্ক প্ৰভৃতি দেশৰ গ্ৰন্থৰ পৰা ভাব, ঘটনা প্ৰভৃতি লৈ নিজৰ কৰি নিজৰ ভাষাত সেইবিলাক ব্যৱহাৰ কৰি গ্ৰন্থ লেখি যেনেকৈ নিজ ভাষা চহকী কৰিলে আমিও সেই আৰ্হিমতে চলিলেহে আমাৰ অভীষ্ট সিদ্ধি হব। ৰেভাৰেণ্ড কৃষ্ণমোহন বন্দ্যোপাধ্যায় আৰু ডাক্তৰ ৰাজেন্দ্ৰলাল মিত্ৰই বঙলা ভাষাৰ উন্নতি কৰিবৰ অভিলাষ কৰি ইংৰাজীৰ পৰা বঙলা ভাষালৈ খুব তৰ্জ্জমা কৰিছিল। কিন্তু সেই তৰ্জ্জমা-বিলাকে বঙলা ভাষাৰ উন্নতি সাধিছে নে বিদ্যাসাগৰ আৰু বঙ্কিমৰ কিতাপে সাধিছে, তাক সকলোৱেই দেখিছে। বঙলা ভাষাৰ উন্নতি টৌত সেই তৰ্জ্জমা-জাজিবিলাক যে কলৈ বাগৰি গল কোনে কব পাৰে।

(৪) আমাৰ অসমীয়া বন্ধুসকলে বেজাৰ কৰে, আমাৰ অভিধান-ব্যাকৰণ নাই বুলি। কিন্তু অলপ দকৈ ভাবি চালে ইমান বেজাৰৰ কথা নেদেখি। প্ৰথম ডোখৰত লেখিত অভিধান-ব্যাকৰণ নোহোৱাকৈও এই পৃথিৱীত বহুত ভাষাৰ উন্নতি হৈছে। বঙলা ভাষাৰতো আজিলৈকে এখন অভিধান, এখন ব্যাকৰণ নাই। এক ৰকমে চাবলৈ গলে ভাষাৰ পৰিবৰ্ত্তনাৱস্থাত অভিধান, ব্যাকৰণে ভাষাক কঠোৰ নিয়মৰ গৰালত বন্দী কৰি উন্নতিৰ প্ৰতিবন্ধকতাচৰণ কৰিবৰ ফালেহে যায়। মোৰ আগৰ বক্তৃতা এটাত কৈ আহিছোঁ অভিধান-ব্যাকৰণ ভাষাৰ লেমটৌহে, ভাষা অভিধান ব্যাকৰণৰ লেমটো নহয়। আজি ভাষাৰ নিমিত্তে অভিধান-ব্যাকৰণৰ যি এঙাচোলা সিয়ালা, কাইলৈ সি ভাষাৰ গাত নোখোৱা হব। কাৰণ ভাষা বৰ্দ্ধিষ্ণু। বিশেষকৈ আধুনিক অসমীয়া ভাষা পানীকেচুৱা। চকু চাওঁতেই অভিধান-ব্যাকৰণৰ আইন তামাদি হব। অৱশ্যে আমি এই কথা কৈছোঁ বুলি আপোনাসকলে এনে নুবুজিব যে যি কেদিন যায়, এটা অভিধান-ব্যাকৰণৰ বোজা আমাৰ ভাষাৰ গাত থাকিলে বেয়া। কিন্তু চোলা নাই বুলি মূৰে-কপালে হাত দি বহি থকাৰ ভ্ৰম দেখুৱাবলৈ বুলিহে এই কেষাৰ কথা কলোঁ। দুখীয়াৰ লৰা গাত চোলা নোহোৱাকৈও ডাঙৰ দীঘল হয়।

(৫) অসমীয়া ভাষাত আখৰ-যোঁটনিৰ গোলমাল আছে বুলিও আমাৰ বন্ধুসকলে দুখ কৰে। দুখৰ কথাও। লাহে লাহে গোলমাল ভাগি আহিছে, আহিবও। উন্নতিৰ বাটত ই এখন এবেগতীয়া জেওৰা মাথোন। ইয়াক পাৰ হবলৈ ভাষাই ডাঙৰ জঁাপ মাৰিব নেলাগে। বহুত উন্নত ভাষাইও বৰ্ণবিন্যাসৰ গোলমালৰ হাত আজিলৈকে সাৰিব পৰা নাই। তথাপি সেইবিলাক ভাষা আগুৱাব লাগিছে। অৱশ্যে বৰ্ণাশুদ্ধিৰ ভুমি-লুটি-যোৱা বৰচুৰিয়াৰ ফেৰ মাৰি জোটোৰপোটোৰকৈ খোজ কাঢ়িবলৈ আমাৰ ভাষাক এৰি দিয়া উচিত বুলি আমি নকওঁ। তেনেকৈ খোজ কাঢ়িবলৈ এৰি দিলে উজুটিৰ ভয় ষোল অনা। তথাপি লাহে লাহে চুৰিয়া সামৰিসুতৰি লৈ সাৱধানে গৈ থাকিলে সিমান আশঙ্কাৰ কাৰণ নাই।

(৬) অসমীয়া ভাষাৰ পৱিত্ৰতা ৰক্ষা কৰিবলৈ গৈ আমাৰ বন্ধু-সকল সদায় সশঙ্কিত, পিছে কেনেবাকৈ বিদেশী শব্দ এটা আমাৰ

লেখাৰ ভিতৰত সোমায়। এই বিষয়তো আমি বিশেষ ভয় খোৱাটো ভাল নহয়। আমি ভালকে পাওঁ বা বেয়াকে পাওঁ, বিদেশী শব্দ আমাৰ ভাষাৰ ভিতৰত সোমাবই। ই প্ৰাকৃতিক নিয়ম। সকলো ভাষাৰ ভিতৰতে ভালেমান বিদেশী শব্দ আছে আৰু সেই শব্দবোৰ লৈয়েই সেই সেই ভাষা চহকী। নতুনতে বিদেশী শব্দবোৰ কেনেবা কেনেবা লাগে কিন্তু দিনচেৰেক পুৰণি হলেই সেইবোৰে চিনাকিমুখীয়া ঘৰুৱা হৈ পৰি ভাষাৰ অঙ্গপ্ৰত্যঙ্গৰ ভিতৰত ঠাই লৈ ভাষা-শৰীৰৰ পুষ্টি সাধন কৰে। বিদেশী শব্দেৰে নিজৰ অঙ্গপুষ্টি বিষয়ত ফ্ৰেন্স, ইংৰাজী, জাৰ্মাণ আদি ভাষাৰতো কথাই নাই, সংস্কৃত ভাষাও (যাক আমি পৰিত্ৰাতি পৰিত্ৰ ভাবোঁ) যে সেই বিষয়ত একেবাৰেই নিৰ্দ্দোষী এনে নহয়। কালক্ৰমত কত বিদেশী শব্দ সংস্কৃতৰ ভিতৰত সোমাই তাৰে সৈতে মিলি গৈছে তাৰ লেখ কোনে ৰাখিছে। সৰহ নেলাগে, যাক আমি খাচ অসমীয়া শব্দ বোলোঁ, সিনো কিমান খাচ বিৰ দি চাই নিলেই ওলাই লৰিব।

অৱশ্যে অনাহকতে গোটাগোটে বিদেশী শব্দ গিলিবলৈ যোৱা কথাটো ভাল নহয়। যি বস্তুটো গিলি তুমি জীণ নিয়াব নোৱাৰা, সেইটো গিলিলে তুমিয়েই বিপদত পৰিবা। আভোকত অনাৱশ্যকতে বিদেশী শব্দ আমাৰ ভাষাক গিলাবলৈ গলে, সি ভাষাৰ পেটত নৰৈ ওকালিত ওলাই পৰিব। মূল কথা—'জীণ নিয়াৰ পাৰিলে খা, নোৱাৰি খালে ৰসাতললৈ যা।' আৰু মনত ৰাখিব লাগে, জীণ নিয়াব পাৰিবা, ভোক থাকিলেহে।

(৭) বিদেশীয়ে আমাৰ ভাষাক হলা গছ দেখি একো কোব মাৰে। অসম গৱৰ্ণমেণ্টৰ শিক্ষাবিভাগে ছখীয়া ভাষা বুলি কটুক্তি কৰে। ই হাঁহে, সি ঠাট্টা কৰে। এইবিলাক কথাত আমি মৰ্ম্মান্তিক যন্ত্ৰণা পাওঁ আৰু কান্দি কান্দি গৱৰ্ণমেণ্টক আমাৰ সহায় কৰিবলৈ প্ৰাৰ্থনা কৰোঁ। শিক্ষাবিভাগৰ গৰাকী চাহাবৰ হাতে-ভৰিয়ে ধৰি অসমৰ পঢ়াশালিত অসমীয়া ভাষাৰ কিতাপ

চলাবলৈ কওঁ। কিন্তু এইবিলাক কৰি আমি কি লাভ পাইছোঁ? আমাৰ কি কান্দোন কোনোবাই কাণ দি শুনিছে? আমাৰ কি বেজাৰত কোনোবাই পুতৌ কৰিছে? বা তিৰোতাই কন্দা দি এই কান্দোন-কাটোন কৰা বাবে গৱৰ্ণমেণ্ট বা অইন মানুহৰ হাতত আমি মনুষ্যোচিত সন্মান লভিছোঁ? অথবা মান অপমানৰ কথা কাটিকৈ থৈ আমাৰ অভীষ্টকে সিদ্ধি কৰিব পাৰিছোঁ? যদি নাই পৰা, তেন্তে এই অসাৰ্থক অথচ সৰু উপায় অৱলম্বন কৰি লাভ কি? কিয় আমি পাহৰিছোঁ যে 'Self help is the best patron'? কিয় আমি নিজে শকত নহওঁ পৰৰ ভকতলৈ আশাপালি নথকাকৈ? নিজে যদি আমি আমাৰ ভাষাত ভাল ভাল পুথি, কাকত, প্ৰবন্ধ লেখি আৰু আমাৰ ভাষাৰ আলোচনা কৰি তাক শকত কৰি তোলোঁ, তেন্তে নিশ্চয় জানিব বিদেশী ঢোৰাসাপে ফোচ কৰিবলৈ এৰি তাৰ আগত মূৰ দোঁৱাব, গৱৰ্ণমেণ্টে দিগ্‌দিগ্‌কৈ হাতত ধৰি তাক তুলি চুমা খাব আৰু একে লৰেই সি গৈ স্কুলৰ ওখ ওখ চকী-মেজ আৰু আলমাৰিত উঠিব। Nothing succeeds like success বুলি ইংৰাজীত কয়। আজিকালি কন্দাকটাৰ দিন নাই। কন্দাকটাৰ দিন ওৰ পৰিল। কন্দুৰাক বৰখাৰৈৰ পৰা কোনেও নোতোলে।

এই বাবে আমাৰ অসমীয়া বন্ধুসকলে আত্মনিৰ্ভৰ মহামন্ত্ৰেৰে দীক্ষিত হৈ অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি মহাযজ্ঞত এলাহ, খিয়লাখিয়লি আদি মহাশত্ৰুবিলাকক আহুতি দি মাতৃভাষাৰ কুশলৰ অৰ্থে কঁকালত কাপোৰ বান্ধি লাগক। অসমীয়া ভাইহঁত! আহাঁ, আমি আজিৰ পৰা, এই মুহূৰ্ত্ত, এই ক্ষণৰ পৰা, প্ৰতিজ্ঞা কৰোহঁক যে অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতিৰ অৰ্থে কায়মনোবাক্যে লাগিলোঁ। ঈশ্বৰক সাক্ষী কৰি আহাঁ, আহাঁ, আজি এই প্ৰতিজ্ঞাসূত্ৰত আবদ্ধ হওঁ; নতুবা নিশ্চয় জানিবা অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি আমাৰ দ্বাৰা নহয়।

বৰ ছুখেৰে স্বীকাৰ কৰোঁ যে আমি মাতৃভাষাৰ উন্নতি কৰিবলৈ সঁচাসঁচিকৈ লাগোঁ বুলি লগা নাই। আমি মুখেৰে কওঁ, কাৰ্য্যত নকৰোঁ।

ৰা কৰিবলৈ হেলা কৰোঁ। এনে চেলেংপেতেং মন, এনে এধাডুখৰীয়া যত্ন লৈ আমি এই মহাকাৰ্য্য সাধি উঠিব নোৱাৰোঁ, নোৱাৰোঁ। "কাৰ্য্যং বা সাধয়েচ্ছৰীৰংবা পাতয়েৎ" মন্ত্ৰক আমাৰ মন্ত্ৰ নকৰিলে আমি সংসাৰত কোনো কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিব নোৱাৰোঁ। যোগ্যৰহে এই পৃথিৱী। এধাডুখৰীয়া যত্নেৰে এধামৰা অযোগ্য মানুহৰ নিমিত্তে এই পৃথিৱী নহয়। আমি যে এধাডুখৰীয়া মনৰ মানুহ, তাৰ এটা সৰু উদাহৰণ দিওঁ। অসমত দুখন বাতৰি-কাকত কৰুৱাই কৰুৱাই কত কতকৈ কতদিনৰ মূৰত ওলাইছে। এখন দেশী আৰু আনখন বিদেশী ভাষাত। কিন্তু এনে আমাৰ মাতৃভাষাৰ প্ৰতি ভক্তি যে দেশী ভাষাৰ কাকতখন লেখকৰ অভাৱত কলচপ কলচপ কৰিব লাগিছে। কলিকতা, খ্বিলং, নগাও, সদিয়া সকলো ঠাইৰ পৰা আমাৰ শিক্ষিত ডেকাসকলে, বিদেশী ভাষাত ওলোৱা কাকতখনিত ছপা হবলৈ দীঘল দীঘল চিঠি লেখি সপ্তাহে সপ্তাহে পঠীয়াব লাগিছে; কিন্তু আমাৰ আইৰ ভাষাত লেখা প্ৰকৃত আমাৰ নিজৰ কাকতখনিত মন্নু মেধি আৰু ধনী বায়নক প্ৰবন্ধ আৰু চিঠি লেখিবলৈ তেওঁলোকে এৰি দিছে। কি বেজাৰৰ কথা! সঁচাসঁচিকৈয়ে আমি এনে হলোঁ। নহয়, নহয়, অসমীয়া ভাইহঁত! এনেটো গতিৰে আমাৰ ভাষাৰ উন্নতি নহয়। আহাঁ, আমি sincere হওঁহক। নতুবা আমি গলোঁ, গলোঁ!

(৮) অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি কৰিবলৈ হলে আমাৰ ভাষাত বাতৰিকাকতৰ আৰু সাকৰা প্ৰবন্ধেৰে পূৰ্ণ মাহেকীয়া আলোচনী কাকতৰ বহুল প্ৰচাৰ আৱশ্যক। আমাৰ কণাৰ লাখুটি 'আসাম' আৰু 'জোনাকী' এই দুখন জীয়াই ৰাখি ভালকৈ চলাবলৈ যদি আমি কাববাৰ নকৰোঁ, তেন্তে আমিনো আৰু কি ভাষাৰ উন্নতি কৰিম? বঙ্গ দেশৰ 'বঙ্গবাসী', 'সঞ্জীৱনী' আদি বাতৰিকাকতে বঙালী সৰ্ব্বসাধাৰণৰ মাজত উজু বঙলা ভাষাৰ বহুল প্ৰচাৰ কৰি সেই ভাষাৰ যেনে উপকাৰ সাধিছে, গধূৰ গধুৰ বঙালী লেখকে গধূৰ গধূৰ বঙলা কিতাপ লেখি তাৰ এশভাগৰ এভাগ সাধিছে নে নাই কব নোৱাৰোঁ।

(৯) সৰ্ব্বসাধাৰণে বুজিব পৰা আৰু ৰস পোৱা নাটক, নভেল আৰু গল্পৰ কিতাপে ভাষাৰ বৰ উন্নতি কৰে। মোৰ এনে বিশ্বাস যে ভাষাৰ উন্নতিৰ বিষয়ত, এখন ভাল উপন্যাস বা বুৰঞ্জী দহখন কঠোৰ বৈজ্ঞানিক কিতাপতকৈও বেছি ফলদায়ক। দহখন বৈজ্ঞানিক পুথিৰ ভাষা দহজন কি কুৰিজন বৈজ্ঞানিকৰ; কিন্তু এখন ভাল উপন্যাসৰ ভাষা এক কোটী লোকৰ। হাৰ্ব্বাট্ স্পেঞ্চাৰৰ বায়লজি বা ছাৰ চাৰ্লছ বেলৰ 'এনিমেল্ ফিজিয়লজি'ৰ ভাষা স্পেঞ্চাৰৰ, বেলৰ আৰু তেওঁলোকৰ নিচিনা দহ-পাঁচ জনৰ; কিন্তু ছাৰ ৱাল্টাৰ স্কটৰ 'আইভেন হো' পূব-পশ্চিম উত্তৰ-দক্ষিণৰ গোটেই ইংৰাজী ভাষা কোৱা লোকৰ। এই দেখি আমাৰ ভাষাত কিছুমান ভাল নাট, উপন্যাস আৰু তেনে শ্ৰেণীৰ পুথি ওলালে আমাৰ ভাষাৰ খুব উপকাৰ হয়। বঙ্কিম এই বাবেহে বঙালী ভাষাৰ পৰম উপকাৰী।

(১০) অসমীয়া ভাষাত বক্তৃতা কৰিবলৈকো আমাৰ ভাষাৰ বন্ধু-সকলে অভ্যাস কৰিব লাগে। এই বিষয়ে আওহেলা কৰাটো আমাৰ বৰ অন্যায় হৈছে। ইংৰাজী ভাষাত বক্তৃতা কৰি বক্তা নাম পোৱাতকৈ আমাৰ মনেৰে অসমীয়া ভাষাত সুৱলা বক্তৃতা কৰি বক্তা হোৱাটো বেছি গৌৰৱৰ কথা। কিন্তু আমাৰ ভিতৰত বহুতে এনে নেভাবে। আমাৰ যে বুদ্ধিৰ বিকাৰ ঘটিছে তাৰ আৰু ভুল নাই। অসমীয়া ভাষাত ভাল বক্তৃতা কৰিবলৈ, প্ৰবন্ধ লেখিবলৈ, পঢ়িবলৈ আৰু তৰ্ক কৰিবলৈ আমি নধৰিলে আমি ভাষাৰ উন্নতি কৰোঁ বুলি চিঞৰা মিছা।

আমি অসমীয়া মানুহলৈ, ঘৰৰ ভাই-ককাইলৈ আন কি পিতাদেৱতালৈ চিঠি লেখোঁ বিদেশী ইংৰাজী ভাষাত। তেওঁলোকে সৈতে অষ্টপ্ৰহৰ কথা পাতোঁ মাতৃভাষাত কিন্তু চিঠি লেখিবৰ সময়ত ইংৰাজী ভাষাৰ মুখা পিন্ধো। আমাৰ আয়ে ইংৰাজী নেজানে দেখিহে জনাহেঁতেন তেওঁলৈকো ইংৰাজীত চিঠি লেখি আমাৰ vanity চৰিতাৰ্থ কৰিলোঁ-হেতেন। কৰাটো আমি গৌৰৱ যেন ভাবোঁ। আমাৰ বুদ্ধিয়ে বিকৃতৰ বোধকৰোঁ শেষ সীমা পালেহি। এইবিলাক অদ্ভুত কাৰ্য্য আমি কৰি কৰি

অভ্যস্ত হৈছোঁ দেখিছে আমাৰ মনত অদ্ভূত যেন নেলাগে। অসমৰ ভাঙৰ ভাঙৰ কোনো কোনো গোসাঁয়ে এধাখুন্দা ভুল বঙলা ভাষাত নাট লেখি ভাৱনা কৰি, তাৰ হাঁহি উঠা ফাল এটা যে আছে সেই কথা নেভাবি বা নেজানি, যেনেকৈ খুব ভাল কৰিলোঁ বুলি আপোনাক গৌৰৱান্বিত ভাবে, আমিও এই কাৰ্য্যৰ হাঁহি উঠা ফালটোলৈ চকু নিদি তেনেকৈ আপোনাকে গৌৰৱান্বিত বিবেচনা কৰোঁ। এই দোষত যে আমি অসমীয়া কেইটায়ে দোষী এনে নহয়, পৰপদসেৱী ভাৰতবৰ্ষ গোটেইখন। নাইট্ ইৰেন্ত্ৰি ইঁহা ডনকুইক্‌জটৰ গ্ৰন্থকাৰ ছৰ্ভেন্টিছৰ নিচিনা ভাৰতবৰ্ষতো এজন ছৰ্ভেণ্টিছৰ দৰকাৰ দেখিছোঁ।

ইমানতে আমাৰ বক্তৃতাৰ অন্ত কৰি বিদায় মাগিলোঁ।*

---

* জোনাকী—৬ষ্ঠ ভাগ, ৪ৰ্থ সংখ্যা

অসমীয়া ভাষা
(২)

আমি যাক অসমীয়া বোলোঁ তেওঁলোক কোন? তেওঁলোক সদায় অসমতে আছিল নে? অসমীয়া জাতি কেনেকৈ সংগঠিত হল? ইত্যাদি প্ৰশ্নৰ উত্তৰ এই প্ৰবন্ধত আমি অলপ-অচৰপ দিবলৈ চেষ্টা কৰিম।

আৰ্য্যবিলাক ভাৰতবৰ্ষৰ আদিম অধিবাসী নহয়। তেওঁলোক মধ্য এছিয়াৰ হিন্দুকুশ পৰ্ব্বতৰ কাষৰ পৰা, কোনো কোনোৰ মতে আৰু ওপৰৰ ফালৰ উত্তৰৰ পৰা অহা মানুহ। আৰ্য্যবিলাক ভাৰতলৈ অহাৰ আগেয়ে ভাৰতত অনেক জাতৰ আৰু অনেক ফৈদৰ মানুহ আছিল। সেই মানুহবিলাক সদায় ভাৰততে আছিল নে নাইবা কোনোবা-কলিশ-যুগতে বাহিৰৰ পৰা আহি ভাৰতত সোমাই ভাৰতবাসী হৈছিল, সেইটো নিৰ্ণয় কৰা টান। আৰ্য্যসোঁত ভাৰতলৈ অহাৰ আগৰে পৰা, যাইকৈ দ্ৰাৱিড়ী জাতিৰ মানুহ প্ৰায় গোটেই ভাৰত জুৰি আছিল বুলি পুৰণি কালৰ বৃত্তান্ত জনা পণ্ডিতসকলে সিদ্ধান্ত কৰিছে। কিন্তু দ্ৰাবিড়ী-বিলাকো যে ভাৰতৰ আদিম অধিবাসী নহয়, বাহিৰৰ পৰা আহি ভাৰতত বাস কৰিছিল, এনে অনুমান পণ্ডিতসকলে কৰে। সম্ভৱতঃ দ্ৰাবিড়ীবিলাক আফ্ৰিকা মহাদেশৰ মানুহ আছিল আৰু বুৰঞ্জীয়ে ঢুকি পোৱা কালৰ অনেক আগেয়ে তেওঁলোক আৰব দেশেদি আহি ভাৰতৰ উত্তৰ-পশ্চিম ফালৰ পৰ্ব্বতৰ মাজৰ ঠেক বাটেদি ভাৰতত সোমাইছিলহি। কোনো কোনো পণ্ডিতে ভাবে যে এনেকুৱা হোৱাটোও সম্ভৱ যে সেই কালত আফ্ৰিকাৰ মাডাগাস্কাৰৰ সৈতে ভাৰতবৰ্ষক লগ লগোৱা লিমুৰিয়া বুলি যি এডোখৰ ঠাই আছিল আৰু যাক এতিয়া সমুদ্ৰই বুৰাই থৈছে, সেই ঠাইডোখৰেদি আহি দ্ৰাবিড়ীবিলাক ভাৰত সোমাইছিল। দ্ৰাবিড়ীবিলাক শাৰীৰিক গঢ়পিতবোৰ আফ্ৰিকাৰ নিগ্ৰোৰ গঢ়পিতেৰে ভালেখিনি মিলে দেখি এথ্‌নলজিষ্ট'সকলে দ্ৰাবিড়ীবিলাক আফ্ৰিকাৰ পৰা অহা মানুহ

বোলে। কোনো কোনো পণ্ডিতে কয়, দ্ৰাবিড়ীবোৰ ভাৰতৰে আদিবাসী মানুহ, বাহিৰৰ পৰা অহা নহয়। তপত দেশ ভাৰতত যুগ-যুগান্তৰৰ পৰা থাকি থাকি তেওঁলোকৰ বৰণ ক'লা হৈছে। এইবোৰ যি নহওক এইটো ঠিক যে দ্ৰাবিড়ীবিলাকক প্ৰবল আৰ্য্যসোঁতে ঠেলি নি দক্ষিণত পেলালেগৈ। এই বাবেই ভাৰতৰ উত্তৰ-পশ্চিম ফালে দ্ৰাবিড়ী জাতিৰ মানুহ এতিয়া পাবলৈ নাই। কিন্তু ভাৰতৰ উত্তৰ-পূবত দ্ৰাবিড়ীৰ চিন এতিয়াও চুকে-কোণে লাগি থকা পোৱা যায়।

বাহিৰৰ পৰা মানুহ আহি বামেদি ভাৰতবৰ্ষ সোমাবলৈ দুটা মাথোন বাট। এটা ভাৰতবৰ্ষৰ উত্তৰ-পশ্চিমৰ খাইবাৰ নামে পৰ্ব্বতীয়া ঠেক বাট। আনটো উত্তৰ-পূবৰ অসমেদি। এইটো ঠিক যে দ্ৰাবিড়ীবিলাক উত্তৰ-পূবৰ বাটেদি অহা নাছিল। তেওঁলোক আহিছিল যদি উত্তৰ-পশ্চিমৰ বাটেদিহে আহিছিল। উত্তৰ-পশ্চিমৰ বাটেদি দ্ৰাবিড়ী, আৰ্য্য আৰু ছেমিটিক আদি জাতিৰ সোঁত ভাৰতলৈ এটাৰ পিছত এটাকৈ বলি আছিল। উত্তৰ-পূবৰ বাটেদি মঙ্গল জাতিৰ মানুহহে ভাৰতত সোমাইছিল। আৰ্য্যবিলাক ভাৰতলৈ অহাৰ আগৰে পৰা ইণ্ডো-চাইনিজ ভাষা কওঁতাসকলৰ ভিতৰত পৰা মনখমেৰ, তিৰ্ব্বত-বৰ্ম্মণ আৰু ছায়েম-চাইনিজ ভাষাত কথা কোৱা জাতিৰ মানুহ অসমত আৰু অসমেদি বঙ্গদেশত সোমাইছিলহি যেন অনুমান হয়। প্ৰথমতে মনখেমৰ, তাৰ পিছত তিৰ্ব্বত-বৰ্ম্মণ আৰু তাৰ পিছতহে ছায়েম-চাইনিজ ভাষা কওঁতাসকলৰ ফৈদবোৰ আহিছিল। তিৰ্ব্বত-বৰ্ম্মণ ভাষা কওঁতা জাতিবোৰে মনখেমৰ ভাষা কওঁতাবোৰক গিলি পেলাইছিল যেন মনে ধৰে। নগা, কুকি আৰু বড়ো তিৰ্ব্বত-বৰ্ম্মাণ শ্ৰেণীৰ লোক। ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাত আজিও জীয়াই থকা অনাৰ্য্য ভাষাবোৰ বড়োৰ ভিতৰুৱা। কছাৰী বা মেচ, গাৰো, ডিমুচা, ত্ৰিপুৰা, লালুং, ৰাভা আৰু ছুটীয়া, বড়োপৰিয়ালৰ ভিতৰৰ। ছান ভাষাবোৰ, যাৰ ভিতৰত আহোম ভাষা পৰিছে ছায়েম-চাইনিজ ভাষাৰ পৰিয়ালৰ ভিতৰুৱা। বড়ো পৰিয়ালৰ জাতিবোৰে অসমত অনেক আগৰ কালৰ পৰা অনেক কাল প্ৰাধান্য কৰি আহিছিল

যে এইটো নিশ্চয় কাৰণ সেই পৰিয়ালৰ ভিতৰুৱা জাতিৰ চিনমোকাম অসমত সৰহ। বড়ো পৰিয়ালৰ ভিতৰুৱা কছাৰী, ছুটীয়া, বৰাহী আদি ৰাজ্যবোৰৰ পৰাক্ৰম আৰু আয়ুস অসমত বৰ প্ৰবল আৰু দীঘল আছিল।

অসমলৈ দ্ৰাবিড়ীবিলাক প্ৰথম বাৰ মঙ্গল জাতিৰ মানুহ অহাৰ আগেয়ে আহিছিল নে পিছত আহিছিল, এই কথাৰ মীমাংসা কৰা এক প্ৰকাৰ অসম্ভৱ। কিন্তু এইটো ঠিক যে আৰ্য্যবিলাক অসমত সোমোৱাৰ আগেয়ে সেই দুই জাতিৰ মানুহ অসমত আছিল। কালক্ৰমত আৰ্য্যবিলাকে তেওঁলোকৰ ওখ খাপৰ সভ্যতা আৰু ধৰ্ম্মৰ সোঁতেৰে যেতিয়া অসম ঢৌৱাই পেলালে, সেই ঢৌত খাছি আৰু জয়ন্তীয়া ভাষাৰ বাহিৰে মনখেমৰ পৰিয়ালৰ ভাষাবোৰ উটি গল। কিন্তু আৰ্য্য ভাষাই বড়ো ভাষাক একেবাৰেই অসমৰ পৰা খেদাব নোৱাৰি তাৰ লগে লগে আছিল। ইয়াৰ পিছত কালক্ৰমত অসমত আৰ্য্য ভাষাই যদিও বড়োক পাছ পেলালে, তথাপি বড়োৰ নানান প্ৰভাৱৰ চিন অসমৰ পৰা মচি গুচাব নোৱাৰিলে, বৰং আৰ্য্য ভাষাৰ নিজৰ গাত বড়োৰ প্ৰভাৱত ছাব অনেক পৰিহে ৰল।

অসমৰ মাটি সাৰুৱা। অলপ আয়াসেতে তাত শস্য উৎপাদিত হয়। সেইদেখি ভাৰতবৰ্ষৰ আন ঠাইৰ পৰা আৰু ভাৰতৰ বাহিৰৰ পৰাও অসমলৈ মানুহ আহি সুচল পাই তাত বসতি কৰি থাকিছিল। ঘাইকৈ অসমত কামাখ্যা, পৰশুৰাম কুণ্ড আদি অনেক তীৰ্থস্থান থকাৰ নিমিত্তে অসমলৈ তীৰ্থ কৰিবলৈ অহা বিদেশী মানুহেও উৰ্ব্বৰা অসম এৰি নিজৰ কটুৰ দেশলৈ উভতি নগৈছিল। তাৰ উপৰিও আৰু এটা মস্কিল এই আছিল যে সেই কালত অসমলৈ অহা-যোৱা কৰা বাট বৰ দুৰ্গম আছিল। সেই বাবেও কোনো বিদেশী মানুহ এবাৰ অসমলৈ আহিলে পৰাপক্ষত তেওঁ অসম এৰি উভতি নিজৰ দেশলৈ যাবলৈ মন নেমেলিছিল। আগৰ কালত অসম ৰজাসকলেও বিদেশী গুণাকৰ মানুহ পালে তেওঁলোকক মাটি-বাৰী, বিষয়-বাসনা দি অসমতে পাতি

অসম দেশ চহকী কৰিছিল। পশ্চিমীয়া মানুহ স্বভাৱতে কষ্টসহিষ্ণু আৰু তীৰ্থৰত। সেইদেখি গুৱিতে পশ্চিমীয়া হিন্দুস্থানী মানুহ অসমলৈ যোৱাৰ লেখ সৰহ। কালক্ৰমত সেইসকলে অসমত বসতি কৰি অসমীয়া মানুহৰে সৈতে বিয়া-বাৰুৰ সম্বন্ধ কৰি অসমতে থাকি অসমীয়া হৈ গৈছিল। তেওঁলোকৰ পো-নাতিসকলে যে অসমৰ অসমীয়াৰ লেখত ভালেমান পোহ দি তাক সৰহ কৰিলে এইটো ধ্ৰুৱপ। উড়িয়্যাৰ সৈতে আগৰ কালত অসমৰ সম্পৰ্ক প্ৰবল আছিল। পুৰীৰ তীৰ্থ জগন্নাথক্ষেত্ৰই তাৰ প্ৰধান কাৰণ। ইত্যাদি কাৰণত অসমীয়া মানুহ আৰু অসমীয়া ভাষাত হিন্দী আৰু উড়িয়া মানুহ আৰু ভাষাৰ বৰঙনিৰ ভাগ সৰহ দেখিবলৈ পোৱা যায়। সেইদেখি আমি কব পাৰোঁ যে যাক আমি আজি অসমীয়া মানুহ বোলোঁ আৰু যি ভাষাক অসমীয়া ভাষা বোলোঁ, সেই দুয়ো অনেক জাতিৰ, অনেক দেশৰ মানুহ আৰু ভাষাৰ সানমিহলি হৈ হোৱা বস্তু। ভাৰতৰ আন আন দেশতকৈ অসমত সমাজ-বান্ধোন টিলাসোলোকা হোৱাৰ কাৰণো সেয়েই। কিন্তু আমি অলপ দকৈ ভাবি চালেই বুজিম যে যদিও বাৰঠাইৰ বাৰটা লৈ অসমীয়া ভাষা আৰু অসমীয়া জাতিৰ সৰহ ভাগ গঠিত, তথাপি সেইবোৰ লগ লগাই বান্ধি একেটা কৰিবৰ নিমিত্তে অসমত এনে এটা ঘাই বান্ধোন আছে যে আন দেশত তেনে বান্ধোনৰ অনেক গুণে অভাৱ। সেই বান্ধোন অসমত বৈষ্ণৱধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰা সত্ৰবিলাক। সেই সত্ৰবিলাকৰ ধৰ্ম্মৰ সুঁতাই অসমীয়া মানুহক একেডাল সুঁতাতে গুঠিছে, আৰু অসমত ওখ, মাজ আৰু তল খাপৰ মানুহক ধৰ্ম্ম-নীতি, সদাচাৰৰ অখণ্ড নিয়মবিলাকৰ তলতীয়া কৰি ৰাখিছে। পৃথিৱীৰ আন দেশত এনে দৃশ্য আটকীয়া। সেই কাৰণৰ নিমিত্তেই হিন্দুধৰ্ম্ম প্ৰচাৰৰ ভাষা সংস্কৃত ভাষাত অসমীয়া ভাষাৰ সৰ্ব্বাঙ্গ মজি আছে আৰু সেই বাবেই সংস্কৃত ভাষাই অসমীয়া ভাষাৰ মাতৃৰ আসন অধিকাৰ কৰি ৰল আৰু সেই বাবেই কি বড়ো ভাষা, কি আহোম ভাষা, কোনো অনাৰ্য্য ভাষাই অসমীয়া ভাষাক সংস্কৃতৰ বুকুৰ পৰা কাঢ়ি নিব নোৱাৰিলে।

অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি

(১)

আজিৰ বক্তব্য অসমীয়া ভাষাৰ সম্পৰ্কে আষাৰচেৰেক কথা নতুনো নহয়, পুৰণিও নহয়—আপোনাসকলক উপদেশৰ দৰে কব খুজিছোঁ। আগেয়ে যে এনে উপদেশ আপোনাসকলে শুনা নাই বা জনা নাই এনে নহয়। জনা বা শুনা পুৰণি উপদেশকো মাজেসময়ে নকৈ খুচৰি, উজাৰি দিলে এইফেৰা উপকাৰ হয় যে পাহৰণিত বন্ধ খাই অচল হৈ থকা মনে আকৌ তাৰ ফালে ঢাল লয়। সঁচা কথা কেতিয়াও পুৰণি নহয়, মাত্ৰ কালক্ৰমত তাৰ গাৰ ওপৰত শেলায়ে ধৰে। সেই শেলাই ঘঁহি গুচাই দিলেই সি আকৌ আগৰ নিচিনা চিকুণ হৈ ওলায়। সকলো কামতকৈ উপদেশ দিয়াটো উজু। সেইদেখি উজু কাম হাতত লৈ শলাগ-মগনিয়াৰ হবৰ আকাঙ্খা মোৰ নাই। কিন্তু বয়সৰ লগে লগে লোকক উপদেশ দিয়াটো এটা অভ্যাসত পৰেগৈ আৰু লাহে লাহে সেই অভ্যাসটো গোট মাৰি মানুহৰ পৰ্কিতি অৰ্থাৎ স্বভাৱৰ দ্বিতীয় শাৰীলৈ উঠে। সেইদেখি প্ৰায় দেখা যায় যে বয়সিয়াল মানুহে তেওঁতকৈ কম বয়সীয়া কাকো কাষত পালেই, বয়সীয়াজনৰ সেই পৰ্কিতি উক দিয়ে আৰু মুখখন মেল খাই তাৰ পৰা ভাপকলৰ চুঙা অৰ্থাৎ ছিম্‌নিৰ মুখৰ পৰা ধোঁৱা ওলোৱাদি হো হো কৰে উপদেশৰ ধোঁৱা ওলাই নিৰুপায় কম বয়সীয়াজনক ছাটি পেলায়। সেই উপদেশৰ দ্বাৰাই শ্ৰোতাৰ কোনো উপকাৰ হওক বা নহওক, বক্তাৰ কিন্তু নহৈ নেথাকে। কাৰণ সি ইংৰাজীত কবৰ নিচিনা 'ছেফ্‌টি-ভাল্‌ভ্' অৰ্থাৎ 'ইঞ্জিনৰ বইলাৰ'টো নফটাকৈ ৰাখিবৰ নিমিত্তে এৰি দিয়া ওপৰঞ্চি ধোঁৱা। বক্তাৰ মনত গোট খাই থকা কিছুমান ধোঁৱা ওলাই গলে বক্তাই যে সকাহ পায় সেইটো নুই কৰিব নোৱাৰি।

সি যি নহওক উপদেশ মুখেৰে সৰ্‌সৰ্‌কৰে কৈ যোৱাতকৈ, পাৰিলে আৰু সুবিধা হলে, লেখি পঢ়াটো ভাল যেন মোৰ মনে ধৰে কিয়নো তেতিয়া হলে সি ভৰ্‌ভৰ্‌কৰে অপাৰিমিত হৈ ওলাব নোৱাৰি জোখৰ নিয়ম মানিহে ওলাব পাৰিব। শ্ৰোতাৰ ফালৰ পৰাও অনেক সুবিধাৰ ভিতৰত তাত এইফেৰা সুবিধা আছে যে বক্তাই হুৰ্‌হুৰ্‌কৰে কি কৈ গল তাৰ আগগুৰি ভাল-বেয়া ইত্যাদি ধীৰে-সুস্থিৰে সেই লেখা পঢ়ি পিছতো বুজিব পাৰি আৰু বক্তাৰ কথাবোৰে কৰবাৰ পৰা পচোৱা বতাহৰ আগৰ বৰষুণৰ দৰে আহি ছাটি মাৰি শ্ৰোতাৰ গা তিয়াই গুচি যাব নোৱাৰে।

কুৰি বছৰৰ আগেয়ে কলিকতাৰ কলেজত পঢ়িবলৈ অহা অসমীয়া ছাত্ৰসকলৰ ভিতৰত এটা আন্দোলনৰ সূত্ৰপাত হয়। সেই আন্দোলন আজিকালিৰ নিচিনা গোলমলীয়া স্বদেশী, ভয়-লগা 'বইকট,' ফক্‌ফকনি মৰা 'এক্‌ষ্ট্ৰীমিষ্ট,' নাইবা কোঁচ-পাতোঁতা মডাৰেট'ৰৰ আন্দোলন নহয়। সেই আন্দোলন অতি সবল, অতি মৃদু, অতি নম্ৰ, অথচ বৰ ওখ, বৰ মহৎ অৰ্থাৎ সি আমাৰ কৰ্ত্তব্য পুণ্য কাম মাতৃ-ভাষাৰ উন্নতি সাধন ব্ৰত। সেই মহাব্ৰতত দীক্ষিত হৈ নিঃসহায় নিঃসম্বল প্ৰবাসী ছাত্ৰসকলে অসমৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈকে আন্দোলনৰ এনে এটা ডাঙৰ ঢৌ তুলি দিলে যে তাৰ ফলত আমাৰ জুপুৰা বিৰস বিবৰ্ণ মাতৃভাষা সজীৱ তেজাল হৈ পাত-ফুল-ফলেৰে সুশোভিত হৈ উঠিল অৱশ্যে সেই ধলৰ পিছত যে লালিকৈ খৰ হৈয়েই আছিল আৰু আছে, এনে বুলিব নোৱাৰোঁ; কিন্তু এইফেৰা দুখ নকৰি নোৱাৰি যে সেই মুঠি ডেকা ছাত্ৰৰ পিছত তেওঁলোকতকৈও বেছি নাইবা তেনে-কুৱাও উৎসাহ লৈ মাতৃভাষাৰ হকে খাটোতাঁ ছাত্ৰ নোলাল আৰু ওলোৱা নাই। অৱশ্যে তেতিয়াৰ পৰা এই ডোখৰ কাল যে একেবাৰেই উদং আৰু টকলা লৈ আহিছে এনেও নহয় বৰং মোৰ কথাৰ ব্যতিক্ৰম স্বৰূপে কেইবাজনো যোগ্য আৰু উৎসাহী ডেকাই এইডোখৰ কালত নিজৰ সময় আৰু যত্ন মাতৃভাষাৰ অৰ্থে ব্যয় কৰি নিজৰ জীৱন সাৰ্থক

কৰিছে। কিন্তু আগৰ সেই অদম্য উৎসাহ আৰু একাগ্ৰতা পিছৰ ছাত্ৰসকলৰ ভিতৰত যে দেখা পোৱা নগল এইটো কথা দুই কৰিলে নচলে। নতুবা আজি আমি আমাৰ মাতৃভাষাৰ অৱস্থা আৰু ওখ দেখিলোঁহেতেন আৰু সি নিশ্চয় ভাৰতৰ আন আন ওখ ভাষাবোৰৰ শাৰীত নিজৰ প্ৰাপ্য ঠাই অধিকাৰ কৰি বহিব পাৰিলেহেঁতেন। কুৰি বছৰ নিচেই কম সময় নহয়। ৩০।৪০ বছৰৰ ভিতৰত আদসভ্য জাপানে অদম্য উৎসাহ আৰু যত্নৰ ফলত পৃথিৱীৰ সুসভ্য জাতিৰ শাৰী পালেগৈ।

এলেহুৱা মানুহে সদায় নিজৰ গাৰ এলাহ ঢাকিবৰ মনেৰে, নিজে নকৰা বা কৰিব নোৱাৰা কামবোৰৰ বিষয়ে এড়াই কয়। আমাৰ মাতৃভাষাৰ ভালৰ হকে পুৰুষাৰ্থ নকৰা বা কৰিব নোৱাৰাসকলেও এড়াই কবলৈ নেপাহৰে যে "অসমীয়া ভাষাত কি আছে? সি যেনে দুখীয়া সি যে এই পৃথিৱীত আত্মৰক্ষা কৰি টিকিব পাৰিব এনে আশা নাই।" কিন্তু স্বৰূপাৰ্থত অসমীয়া ভাষা দুখীয়া নে আমিহে সেই ভাষা-জ্ঞানৰ দুখীয়া তাৰ ওৰ আমি নলওঁ? তিনিশ বছৰৰ আগেয়েই যি অসমীয়া ভাষাই ব্যাসৰ মহাভাৰত, শ্ৰীমদ্ভাগৱত গীতা, বাল্মীকিৰ ৰামায়ণ আৰু নানা পুৰাণ উপপুৰাণৰ ভাব, শিক্ষা আৰু তত্ত্বৰোৰ নিজৰ কৰায়ত্ব কৰি অসমীয়া সাজেৰে ৰমকজমককৈ পিন্ধাই-উৰাই ৰজাৰ চ'ৰা, প্ৰজাৰ সভা, বিদ্বানৰ মেল, ধৰ্ম্ম-সত্ৰ আৰু সমাজ-শৰীৰৰ অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গাদিৰ ব্যৱহাৰৰ উপযোগী কৰি উলিয়াব পাৰিছিল আৰু যি ভাষাই বুৰঞ্জী, উপাখ্যান, কাব্য আদি প্ৰকাশ কৰিবলৈ আটিছিল, যি ভাষাই স্বাধীন আৰু আপুনি শকত অসম ৰাজ্যৰ অসমীয়া প্ৰজাক তেওঁলোকৰ সুখ-দুখ, ৰং-আনন্দ, শোক-পৰিতাপ আৰু জ্ঞান-বিদ্যা চৰ্চ্চা বিষয়ত আটকত নেপেলাইছিল, সেই ভাষা ভিকহু? সেই ভাষা দুখীয়া? বাস্তবিক পক্ষত সেই ভাষা দুখীয়া নহয়। আজিকালিৰ আমি অসমীয়া-বোৰহে মাতৃভাষা-লক্ষ্মীৰ পৰা বঞ্চিত হৈ ভিকহু হৈছোঁহক। আমাৰ ভাষা-ভঁৰালত লোণ-তেল, ধান-চাউল আছে, ভাষা-শাকনিত শাক-পাচলি আছে, ভাষা-বিলত মাছ আছে, কিন্তু আমি সেইবোৰ গোটাই

আনি ৰান্ধিবাঢ়ি খাব নেজানি ভোকত আঁত শুকাই মৰি কান্দি কৈছোঁ "আমি দুখিত প্ৰাণী, আমাৰ একো নাই।" আমি চকু নেমেলি পাটীতে পৰি টোপনিৰ জালত বি-বিয়াইছোঁ, "পোহৰ নাই এন্ধাৰ!" ইয়াতকৈ বেজাবৰ কথা কি আছে? আমি নিজৰ ভাষা নিজে ব্যৱহাৰ কৰিব নেজানো আৰু কওঁ—আমাৰ মাতৃভাষা দুখীয়া! মোৰ কথাৰ প্ৰমাণ বিচাৰি সৰহ দূৰলৈ নগৈ অসমীয়া ভাষাৰ অভিধান হেমকোষৰ পাত এটা মেলি চালেই দেখা যাব যে তাৰ এপাতত থকা চাৰি ভাগৰ এভাগ শব্দৰ মানে আমি বুজি নেপাওঁ আৰু সেইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিব নেজানো। এনেকুৱা কিয় হৈছে? সৰহ নেলাগে ২০।৩০ বছৰৰ ভিতৰতে আমি আমাৰ ভাষাত আগেয়ে প্ৰচলিত থকা ইমানবিলাক শব্দ হেৰুৱালোঁ যে ভাবিলে দুখ লাগে। সহস্ৰলোচন ভাষাৰ এটা এটা শব্দ একোটা একোটা চকুৰ নিচিনা। ইমান বেগাবেগিকৈ যদি এটা এটাকৈ অসমীয়া ভাষাই নিজৰ চকুবোৰ হেৰুৱাই আছে, তেন্তে অলপ কালৰ ভিতৰতে সি অন্ধলা হৈ খালত পৰি প্ৰাণত্যাগ কৰিবৰ সম্ভৱ আৰু তেতিয়া আমি সুপুত্ৰ-সকলে গোট খাই তেওঁৰ দহা-কাজ আড়ম্বৰেৰে সমাপন কৰি বঙলা ভাষাৰ ব্ৰাহ্মণসকলক ব্ৰহ্মভোজন যে কৰাব পাৰিম এইটো ধুৰুপ। আমি অসমীয়া ভাষা নিশিকোঁ, আলচ নকৰোঁ, চৰ্চ্চা নকৰোঁ আৰু কওঁ —তাত একো নাই। নাই মানে আমাৰ মূৰত নাই, বুদ্ধিত নাই, —অসমীয়া ভাষাত নহয়। আমি নাই বুলি সাপত বিষ নথকাটো ভাবি লব পাৰোঁ কিন্তু ফেটী-সাপৰ খোটে আমাৰ ভুল ভাবনাৰ ছালখন ফুটাই তাত কালকূট ঢালি দি যে আমাক কালৰ হাতত সমৰ্পণ নকৰি নেৰে এইটো থিৰাং জানিবা।

হিন্দুৰ পুৰাণত বকদল্ভ ঋষি নামে এজন ঋষিৰ উপাখ্যান আছে। বকদল্ভ ঋষিয়ে তেওঁৰ জীৱদ্দশাত কত বাৰ এই পৃথিৱী আৰু ব্ৰহ্মাণ্ডৰ ধ্বংস দেখিছিল, কত প্ৰলয় মহাপ্ৰলয় দেখিছিল, কেইজন সৃষ্টিকৰ্ত্তা ব্ৰহ্মাৰ মৰণ দেখিছিল তাৰ লেখজোখ নাই। সেইবোৰ দেখি ঋষিৰ মনত ইমান ভয় আৰু আতঙ্ক সোমাইছিল যে তেওঁ বিয়া-বাৰু কৰাই গৃহস্থ হৈ

থকা দূৰৈত থাওক, বহি সন্ধ্যা-পূজা কৰি থাকিবলৈ বৰতাৰ বেৰ দিয়া আৰু উলুখেৰেৰে ছোৱা ঘৰ বা পঁজা এটা সাজি লবলৈ সাহ নকৰি 'ইকনমি' কৰি অৰ্থাৎ ঘৰ সজা পৰিশ্ৰম আৰু খৰচফেৰা যাতে মিছাতে ভগন নহয় সেই বিষয়ে সতৰ্ক হৈ বৰ গছৰ সৰি পৰা পাত একোটা মূৰত লৈ সমুদ্ৰৰ পাৰত যুগ-যুগান্তৰ কাল বহি সন্ধ্যা-পূজা কৰি কটাইছিল। আমাৰ দেশতো কিছুমান মানুহ আছে, যাৰ বুকুত অসমীয়া ভাষাৰ ভৱিষ্যত সম্পৰ্কে বকদল্ভ ঋষিৰ নিচিনা ভয় সোমাই তেওঁলোকক এনে কাবু কৰিছে যে কালক্ৰমত অসমীয়া ভাষা নিটিকে আৰু লোপ পাব, এই দুৰ্ভাবনা তেওঁলোকে ভাবি, তাৰ চৰ্চ্চা আৰু উন্নতিৰ অৰ্থে চেষ্টা কৰা বিষয়ত নিজৰ হাত সামৰি থৈ ধ্যান কৰি বহি থাকি বিভীষিকা দেখিব লাগিছে আৰু আনকো তেওঁলোকৰ ভয়ৰ কাৰণটো অতি সাৱধানে জনাই, এই মিছা প্ৰয়াস আৰু নাহক চেষ্টাৰ পৰা বিৰত থাকিবলৈ পৰামৰ্শ দি সাৱধান কৰি দিব খোজে। অসমীয়া ভাষাৰ এই ভয়াতুৰ বকদল্ভসকলৰ পৰামৰ্শ তাচৰ পাতৰ ওপৰতে মোৰ পৰামৰ্শৰ তাচ এপাত ৰং-তৰুপ কৰি তেওঁলোকক কওঁ যে "আপোনা-সকলে মনটো ডাঠ কৰি থিৰ হওক। বৈবস্বত মনুৰ ৰাজত্বৰ পিছত এক মন্বন্তৰ গলে অসমীয়া ভাষাৰ মহাপ্ৰলয় হয় হওক। সেই চিন্তাত ব্যাপৃত থাকি আপোনালোকে এতিয়াৰ পৰা অসুখ-অশান্তিত কাল নকটাই বৰ্ত্তমান মাতৃভাষাৰ ভালৰ হকে চেষ্টা কৰক। তেনে কৰিলে আপোনালোকে সুখেৰে ভাত এমুঠি খাই শুব পাৰিব।"

আজিকালি যাক বাংলা ভাষা বোলে সেই ভাষাৰ যেতিয়া অস্তিত্বই নাছিল, তেতিয়া অসমীয়া ভাষা উন্নতিৰ জখলাৰ ওখ খাপত। আজিৰ উন্নত বঙলা ভাষাতো সিদিনাৰ ভাষা। কিন্তু এই ভাষা ইংৰাজী শিক্ষিত বঙালী লেখকসকলৰ যত্নত হাফোলাহাফোলে কেনেকৈ আগবাঢ়িব লাগিছে চাওকচোন। সৰহ দিনৰ কথাকে নকওঁ, বঙ্কিমচন্দ্ৰ চট্টোপাধ্যায়ৰ আগেয়ে বঙলা ভাষা 'বিদ্যাসাগৰী বঙলা' আৰু 'আলালেৰ ঘৰেৰ দুলালী' বঙলাৰ মাজৰ এটা অপৰূপ অৱস্থাতহে ওলমি আছিল।

কিন্তু মাতৃভাষাহিতৈষী নতুন সম্প্ৰদায়ৰ বঙালী লেখকসকলৰ যত্নত এই অলপ কালৰ ভিতৰতে তাৰ কি আচৰিত উন্নতি হৈছে সকলোৱে দেখিছে। আমাৰো যদি শিক্ষিত ডেকাসকলে লোকৰ হাঁহি, ঠাট্টা-বিদ্ৰূপ আদিলৈ কাণ নকৰি আৰু ঘাইকৈ নিজৰ পৰম শত্ৰু এলাহ দলিয়াই পেলাই মন পুতি প্ৰাণটাকি আৰু ওখ আহিঁ আগত ধৰি মাতৃভাষাৰ উন্নতি কামনা কৰি কাৰ্য্য কৰি যায়, তেন্তে মোৰ ডাঠ বিশ্বাস যে অলপ কালৰ ভিতৰতে আমাৰ অসমীয়া ভাষাই ভাৰতবৰ্ষীয় ওখ ভাষা-বিলাকৰ শাৰী সগৌৰবে পূৰাব; কাৰণ অসমীয়া ভাষাৰ ভিতৰুৱা অৱস্থা বৰ চহকী।

ভাষাৰ আলোচনা কৰা মানে কিছুমান শব্দ বা কথা যেনেতেনেকৈ গুঠি এক্লেলগ কৰি এটা বাক্য বা বচন সাজি উলিৱা নহয়—মনৰ ন আৰু পুৰণি ভাব সুৱলাকৈ প্ৰকাশ কৰিবলৈ শব্দ যোঁটাই বাক্য ৰচনা কৰি তাত প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা কৰাটোহে। ভাবৰ সৈতে ভাষাই সমানে তাল ধৰি যাব নোৱাৰিলে সি বিফল। ইংৰাজী ভাষাৰ দুৱাৰ আমালৈ মুকলি হৈ পৰিলত আমি বাস্তৱতে পৃথিৱীৰ জ্ঞান-ভঁৰালৰ নানান ভাব, অসংখ্য চিন্তা, অলেখ নতুন গবেষণা ঢুকি পোৱা হলোঁ। আমি সেইবোৰ আমাৰ ভাষাত নিজৰ কৰি লৈ প্ৰকাশ কৰি অসমীয়া সৰ্ব্বসাধাৰণেও হাতে ঢুকি পোৱা কৰি দিব লাগিব নতুবা আমাৰ কৰ্ত্তব্যৰ ত্ৰুটী হব। জ্ঞান, জ্ঞান, আমাক জ্ঞান লাগে আৰু সেই জ্ঞান আমি পৰক বিলাব পাৰিব লাগে। জ্ঞান চৰ্চ্চা আৰু জ্ঞান বিতৰণ অতি পৱিত্ৰ কাৰ্য্য। "নহি জ্ঞানেন সদৃশং পৱিত্ৰমিহ বিদ্যতে।"

কোনোটো ভাব কোনোটো চিন্তা আমাৰ ভাষাৰ শব্দেৰে প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰিলে, সহজে বুজা বিদেশী ভাষাৰ শব্দ ধাৰকৈ আনি সেই কাৰ্য্যৰ নিমিত্তে তাৰ সহায় ললে ভাষাৰ মঙ্গলৰ বাহিৰে অমঙ্গল নহয় আৰু ভাষাৰ জাতো নেযায়। আজিকালি পৃথিৱীৰ ভিতৰত সকলো ভাষাতকৈ উন্নত ভাষা ইংৰাজী ভাষাত কত দেশৰ শব্দ সোমাই তাক চহকী কৰিছে তাৰ অন্ত নাই। কিন্তু সেইবোৰ অনাৱশ্যকত আৰু অদৰ্কাৰত ধাৰে লোৱা হোৱা নাই নাইবা ইংৰাজী ভাষাৰ অনিষ্ট সাধন কৰিবৰ মনেৰে গাৰ বলেৰে সেইবোৰ তাত প্ৰবেশ কৰা নাই দেখি অনধিকাৰ প্ৰৱেশ দোষত সিহঁত জগৰীয়া নহয়। সেই শব্দবোৰ 'দমিচাইল' অৰ্থাৎ ঘৰুৱা হৈহে ইংৰাজী ভাষাত সোমাইছে। সিহঁতে থাকিবলৈ ইংৰাজী ভাষাৰ দেশত 'গ্ৰামাৰ' অৰ্থাৎ ব্যাকৰণৰ বস্তী-মাটি একোচমকা পাইছে, 'স্পেলিং' অৰ্থাৎ বৰ্ণবিন্যাসৰ কাপোৰ একোডোখৰ পিন্ধিবলৈ পাইছে আৰু সকলো বিষয়তে সেইবোৰে ইংৰাজী ভাষাৰ প্ৰজাস্বত্ব ভোগ কৰিবলৈ পাইছে। ফলত সিহঁতৰ দ্বাৰাই ইংৰাজী ভাষাৰ সম্পদ বাঢ়িছে, টুটা নাই।

অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ উন্নতি নহল বুলি মাথোন আমি বহি থাকিলে আমাৰ বেজাৰতহে কাল যাব। দিনৌ নোৱাৰোঁ যদি কম পক্ষেও সপ্তাহৰ ভিতৰত দুদিন দুঘণ্টাকৈও অসমীয়া ভাষাত ৰচনা লেখোঁ, অসমীয়া ভাষাৰ চৰ্চ্চা কৰোঁ, তেন্তে এবছৰত আমি নিজৰ আৰু আমাৰ ভাষাৰ সম্পদ বঢ়া কিমান কাম কৰিব পাৰোঁ এবাৰ ভাবি চাওক। যদি বিদেশী ইংৰাজী ভাষা পঢ়ি শিকি চৰ্চ্চা কৰি আমি শুধকৈ তাক লেখিব পঢ়িব পাৰোঁ, তাৰ পৰা আমাৰ মনৰ নৈতিক বলৰ উপকৰণ, চৰিত্ৰ-বলৰ সঁজুলি সংগ্ৰহ কৰিব পাৰোঁ আৰু তাৰ দ্বাৰাই আমাৰ উপাৰ্জ্জিত ওখ চিন্তাবোৰ সুৱলাকৈ প্ৰকাশ কৰিব পাৰোঁ, তেন্তেনো আমাৰ চাৰি ভাগৰ এভাগ সময় আৰু যত্ন মাতৃভাষাত লগালে কিয় মাতৃভাষাৰ ভাল আৰু লগতে আমাৰ ভাল কৰিব নোৱাৰিম? আমি গাইপতি আমাৰ গাত মাতৃভাষাৰ উন্নতি কৰিবৰ ভাৰ পৰিছে বুলি ভবা আৱশ্যক। আনে কৰক, মই নোৱাৰোঁ—এনেটো ভাব এলেহুৱাৰহে নিজা সম্পত্তি, উদ্যোগী পুৰুষক এলেহুৱাই তাৰ ভাগ যাচিলে উদ্যোগী পুৰুষে সেই ভাগ ভৰিৰে ঠেলি দি ঘিণকৈহে এৰিব।

মাতৃভাষাত ৰচনা, বক্তৃতা, কিতাপ লেখা আদিত নিজৰ ইচ্ছাৰ গতি মানি চলা উচিত। এজনে বুৰঞ্জী লেখি যহ আৰ্জ্জিছে, আন এজনে কৱিতা লেখি সুখ্যাতি লভিছে, তৃতীয়জনে নাট লেখি শলাগ পাইছে

বুলিয়েই যে মোৰ ক্ষমতা আৰু মনৰ গতিলৈ আওকাণ কৰি মই বুৰঞ্জী, কৱিতা বা নাট লেখিবলৈ যাব লাগিব তাৰ কোনো মানে নাই ; বৰং তেনে কৰিবলৈ গৈ মই যে মোৰ ক্ষমতা আৰু সময়ৰ অপব্যৱহাৰ কৰিম তাতো কোনো সন্দেহ নাই।

আজিকালি দেখা যায় যে অসমীয়া লেখকৰ সৰহ ভাগে অসমীয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণ, বৰ্ণবিন্যাস আৰু বাক্যৰচনাৰ ভঙ্গীলৈ বিশেষ চকু নেৰাখি লেখে। দুটা কি এটা উদাহৰণ স্বৰূপে আঙুলিয়াই দিওঁ ঃ—অসমীয়াত 'মই' শব্দ এক বচন—তাৰ বহুবচন 'আমি' 'আমালোক' নহয়। 'আমালোক' অশুধ, তাক 'তোমালোক' শব্দৰ আহিঁ লৈ কৰা হৈছে। কিন্তু আমাৰ মাজত অনেক লেখক আছে যি ভুল 'আমালোক' শব্দ ব্যৱহাৰ কৰে। অনেকে সকৰ্ম্মক আৰু অকৰ্ম্মক ক্ৰিয়াৰ কৰ্ত্তাত 'এ' কাৰ আৰু 'অ' ব্যৱহাৰ কৰাত ভুল কৰে। সমাপিকা আৰু অসমাপিকা ক্ৰিয়াত 'য়' আৰু 'ই' ব্যৱহাৰ কৰাঁতে গণ্ডগোল লগায়। কোনো কোনোৱে 'পুতেকৰ' ঠাইত 'পিতেক'ৰ নিচিনা চহা শব্দ ব্যৱহাৰ কৰি নিজৰ ৰচনাত মলি সানে। আমাৰ উঠি অহা ডেকা লেখাৰুসকলে এইবোৰ দোষলৈ চকু ৰাখি চলিলে উপকাৰ হব।

আমাৰ আজিৰ কবলগীয়া কথাৰ ওৰ পেলোৱাৰ আগেয়ে আমাৰ অসমীয়া বন্ধুসকলক এইটো ডাঠকৈ কওঁ যে আপোনাসকলে সাৰোগতকৈ জানিব, অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি অসমীয়া সাহিত্যৰ উন্নতিৰ প্ৰথম ঢাপ। আমি একান্তমনে পৰিশ্ৰম কৰি তাৰ উন্নতিৰ অৰ্থে লাগি গলে নিশ্চয় আমাৰ যত্নই ফল ফলিয়াবই। বঙ্গদেশৰ মানুহৰ লেখ সৰহ, আমাৰ দেশৰ লেখ তাকৰ। সেই বাবে আমি তেওঁলোকৰ সৈতে সমানে আগবাঢ়িব পৰা নাই। এনে বিধৰ কথা কৈ মনক প্ৰবোধ দিয়াসকলে জানিব যে সেই প্ৰবোধ মিছা, তাৰে আমাৰ গা নৰয়। লেখত তাকৰীয়া মানুহেও লেখত সৰহীয়াতকৈ ডাঙৰ আৰু সৰহ কাম কৰিছে আৰু কৰিব পাৰে। জাপান আৰু চীন, ইংলণ্ড আৰু ভাৰতবৰ্ষ, আমাৰ কথাৰ জলজলীয়া প্ৰমাণ। আমি মানুহমুৱা হলেই আমাৰ উন্নতিৰ প্ৰবল গতি কোনেও

ৰোধ কৰিব নোৱাৰে। আমি হেৰুৱা মনুষ্যত্ব আকৌ লভিব পাৰিলে আমাৰ উদগতিৰ প্ৰচণ্ড প্ৰতাপে আকৌ দিশ-বিদিশ তোলপাৰ লগাব। আমাৰ গাৰ পৰা মিছা ভেম গৈ তাৰ ঠাইলৈ প্ৰকৃত আত্মসন্মান আহিলে আমি এইদৰে মুজুৰা লাগি থাকিব নোৱাৰোঁ। নিশ্চয় জানিব। এইবোৰ লাভৰ প্ৰধান উপায় জ্ঞান উপাৰ্জ্জন, বিদ্যা উপাৰ্জ্জন আৰু মাতৃভাষাৰ উন্নতি সাধন। স্বদেশৰ আৰু স্বজাতিৰ উন্নতি আৰু মঙ্গল-মন্দিৰৰ সিংহদুৱাৰ হৈছে মাতৃভাষা। এনে মাতৃভাষাৰ সেৱক হৈ প্ৰগাঢ় ভক্তিৰে তাৰ কুশলৰ অৰ্থে নিজৰ এই নশ্বৰ দেহৰ সকলো ক্ষমতা সমৰ্পণ কৰি আমি এহাগুধীয়াভাৱে আমাৰ কৰ্ত্তব্য কাম কৰি গলে নিশ্চয় আচৰিতে মঙ্গলৰূপী উন্নতিৰ কিৰীটিয়ে অসম আইৰ পৱিত্ৰ মূৰ শোভা কৰিব। অসম দেশৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈকে আকৌ সুখৰ সুশীতল সুমন্দ মলয়া পবন বব। আকৌ শান্তিৰ সুবিমল জেউতিয়ে অসম-আকাশ পোহৰ কৰিব। আকৌ জ্ঞানৰ ওখ পতাকা অসম-আইৰ পৱিত্ৰ মন্দিৰৰ চূড়াত উৰিব। আকৌ অসমৰ সম্পদৰ বাতৰি মহাবাহু ব্ৰহ্মপুত্ৰই দেশ-বিদেশত আনন্দ মনেৰে বিলাই ফুৰিব। আকৌ অসমৰ লুপ্ত পুৰণি গৌৰব নীলাচলৰ পৱিত্ৰ শিখৰে অম্লান বদনে পূব-পশ্চিম, উত্তৰ-দক্ষিণত প্ৰচাৰ কৰিব। স্বৰ্গৰ পৰা দেৱাঙ্গনাসকলে অসমীয়াৰ মূৰত আশীৰ্ব্বাদৰ পাৰিজাত পুষ্প বৃষ্টি কৰিব আৰু আমিও আমাৰ ইহ জনম সফল কৰি নিজক ধন্য মানিমহঁক।*

(২)

আজিৰ বক্তৃতাৰ কথাবোৰ মোৰ ইয়াৰ আগৰ বক্তৃতাটোৰ পৰা মেলা ঠেঙুলি। তাৰ পৰা এই ঠেঙুলি মেলা উচিত নাছিল কিন্তু মেলিলে যেতিয়া তাৰ এটা দিহা কৰা কৰ্ত্তব্য হল। আগৰ সেই বক্তৃতাৰ ওপৰত নিজৰ মন্তব্য প্ৰকাশ কৰাৰ সময়ত আমাৰ কোনো কোনো বন্ধুৱে দুটা চাইটা নতুন অথচ পুৰণি কথা উলিয়াইছিল যিবোৰৰ সৈতে সেই দিনাৰ ঘাই বক্তৃতাৰ সাক্ষাৎভাৱে সম্বন্ধ কম।

* বাঁহীঃ ১ম বছৰ, ১ম সংখ্যা (আঘোণ ১৮৩১ শক।)

সেই দিনাৰ সভাত কোনো কোনো সভ্যৰ মুখৰ পৰা ওলোৱা এটা দুটা কথা শুনি মোৰ মনত খেলাইছিল যে অসমীয়া ভাষা কাক কয় গুৰিৰ সেই কথাতে তেওঁলোকৰ মনত আচৰিত মানিবলগীয়া খুকুৰি আছে। আজিকালি প্ৰচলিত অসমীয়া ভাষাটো উজনিৰ আহোম ভাষাৰ শবদেৰে বৰকৈ উঘুৰাই প্ৰস্তুত কৰা হৈছে নে ভাটীৰ কামৰূপীয়া শব্দৰ সত খাবৰ চাট দি বান্ধি তাক অসমীয়াৰ পাতত বাঢ়ি দিয়া হৈছে ? অসমীয়া ভাষাটো বাস্তৱিক পক্ষত আহোম ভাষাৰ বিজয়-দুন্দুভি বজাব-লৈকে সাজি উলিৱা হৈছে নে কামৰূপীয়া ভাষাৰ মৃত্যুশয্যাৰ কাষত শঙ্খধ্বনি কৰিবলৈকে কৰা হৈছে ? এই প্ৰশ্নৰ মীমাংসা তেওঁলোকে আজিলৈকে কৰি উঠিব নোৱাৰি বিবুধি হৈ যেন একপ্ৰকাৰ হাত সামৰি বহি আছে। অসমীয়া ভাষাৰ সম্পৰ্কে অত কাল ধৰি হোৱা ইমানবিলাক আলোচনা আন্দোলনৰ পিছত এই প্ৰশ্ন নিশ্চয় আচৰিত। যি ভাষাই ভালেমান দিন, ভালেমান যুঁজ কৰি, ভালেমান অপায়-অমঙ্গলৰ হাতসাৰি অলপ সুথিৰ হৈ বিশ্ববিদ্যালয়ত ঠাই পাইছে, গৱৰ্ণমেণ্টৰ ঘৰত আদৰ পাইছে, নতুনকৈ ৰচিত বিস্তৰ কিতাপ-পুথিৰ অলঙ্কাৰ গাত পিন্ধিবলৈ পাইছে আৰু অসমৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈকে সকলো অসমীয়াৰ মাতৃভাষা বুলি সন্তানসকলৰ পৰা ভক্তি-ফুলৰ অঁজলি পাইছে—সেই অসমীয়া ভাষাৰ গুৰিত ধৰি আজি তাক আজোৰপিজোৰ কৰিবলৈ যোৱাটো অৱশ্যে আচৰিত। অসমীয়া ভাষা সম্পৰ্কে নিজে মন দি আলচ নকৰা আৰু লোকে আলচ কৰি কৰা মীমাংসা আৰু সিদ্ধান্তবিলাকলৈ চকু নিদিয়াটোৱেই যে তেওঁলোকৰ মনত ওপজা সংশয়ৰ কাৰণ সেইটো আমি বুজিছোঁ।

অসমীয়া ভাষা উজনিৰো অকলশৰীয়া ভাষা নহয়, ভাটীৰো অকল-শৰীয়া ভাষা নহয়। সি গোটেই অসমৰ ভাষা। শঙ্কৰ-মাধৱ আৰু কন্দলিসকলৰ দিনৰে পৰা আজিলৈকে যি ভাষাত কিতাপ-পুথি ৰচিত হৈ আহিছে, যি ভাষাত অসমৰ মানুহে, ঘাইকৈ ওপৰ থাপৰ মানুহে ইজন সিজনৰ ভিতৰত দিনৌ মনৰ ভাব সলনাসলনি কৰি আহিছে

আৰু কৰে, সেইটোৱেই অসমীয়া ভাষা। সেই ভাষাটোত উজনিৰ প্ৰাধান্য থাকিব পাৰে, উজনিৰ মাত-কথা প্ৰকাশ কৰিবৰ ভঙ্গী সৰহীয়াকৈ থাকিব পাৰে আৰু ভাটীৰ তাকৰীয়াকৈ থাকিব পাৰে, কিন্তু সি যে অসমৰ আচল অসমীয়া ভাষা তাত সন্দেহ নাই। হব পাৰে ভাটীৰ ভাষাও এসময়ত অসমত উজনিৰ ভাষাৰ নিচিনা বলী আছিল, হব পাৰে সেই ভাষাই ৰজাৰ আশ্ৰয় আৰু প্ৰজাৰ সহায় প্ৰচুৰ পৰিমাণে পোৱাহেঁতেন নিজৰ আসনৰ সৰহ ভাগ উজনিৰ ভাষাক এৰি দিব নেলাগিলহেঁতেন ; কিন্তু জীৱন-যুদ্ধত যে সি টিকিব নোৱাৰি যোগ্যতৰক দিবলগীয়া স্বত্ব এৰি দি হুহকি পৰিল এইটো নুই কৰিলে নচলে। ভাটীৰ ভাষা আৰু উজনিৰ ভাষা বোলোঁতে যাক প্ৰকৃতপক্ষে ভাষাৰ শাৰীলৈ তুলি ভাষা বোলা যায়, মই তাক বুজুৱা নাই। অসমৰ উজনি আৰু ভাটীত ব্যৱহাৰ কৰা স্থানীয় মাতহে বুজাইছোঁ। ভাল অৱস্থাৰ সুবিধা পাই কোনো এডোখৰ ঠাইৰ স্থানীয় মাতে নিজৰ গাত শক্তি সঞ্চয় কৰি শেহত আগৰ সমনীয়া আন আন মাত-কথাবোৰৰ ওপৰত যে নিজৰ প্ৰাধান্য সংস্থাপন কৰে এইটো স্বাভাৱিক নিয়ম। যেনেকৈ অৱস্থাৰ সুচলত স্বাভাৱিক নিয়মমতে কোনো এটা ফৈদে ওচৰচুবুৰীয়া আন ফৈদবিলাকৰ ওপৰত লাহে লাহে প্ৰাধান্য লাভ কৰি শেহত এটা জাতিত পৰিণত হয়গৈ, কোনো এটা স্থানীয় ভাষায়ো অৱস্থাৰ তাৰতম্য অনুসাৰে কালক্ৰমত সেইদৰে এটা ভাষাত পৰিণত হয়গৈ। সৰহ দূৰলৈ যাবৰ সকাম নাই, আজিকালিৰ বঙলা ভাষাত আৰু ইংৰাজী ভাষাতো এই কথাৰ প্ৰমাণ ফটফটীয়াকৈ দেখিবলৈ পোৱা যায়। নদীয়াৰ ভাষা বঙ্গদেশৰ ভাষা হোৱা আৰু আজিকালিৰ কলিকতীয়া ভাষাই সেই ভাষাৰ ওপৰত ৰহণ সানি তাৰ জেউতি চৰোৱা, কেল্‌টিক্, স্কট্‌ছ্, ৱেল্‌ছ্, নৰ্মাণ জুট্, পিক্‌টছ্ ভাষাৰ ওপৰত এংলোছেক্সন্ ভাষাই প্ৰাধান্য লাভ কৰাই এই কথাৰ উদাহৰণ। আমাৰ অসমীয়া ভাষাইও এই স্বাভাৱিক নিয়ম অনুসৰি বড়ো বৰাহী ছুটীয়া আহোম ভাষাৰ ওপৰত প্ৰাধান্য স্থাপন কৰিলে। ঘাইকৈ ৰাজধানীৰ ভাষাই

যে কালক্ৰমত গোটেই ৰাজ্যৰ ভাষা হয় সেইটো এক প্ৰকাৰ স্বতঃসিদ্ধ বুলিব পাৰি। আজিকালিৰ বঙলা ভাষা কলিকতীয়া সাঁচত ঢলা হোৱাৰ কাৰণো সেয়েই। যদি আমাৰ ৰজাৰ ভাষা কলিকতাৰ ভাষা হলহেঁতেন তেন্তে আজি গোটেই ভাৰত বঙলা ভাষাৰ চৌৰে যে চৌৱাই পেলালে-হেঁতেন এইটো ঠিক অনুমান কৰিব পাৰি। আকবৰৰ 'কেম্প'ৰ উৰ্দ্দু ভাষাই উত্তৰ ভাৰত এইদৰেই চৌৱাই পেলাইছিল। কোনো এটা প্ৰবল ধৰ্ম্মৰাজ্যৰ ভাষাইও কম-বেছি এনে প্ৰতাপ দেখুৱায়। পঞ্জাবৰ শিখ গুৰুসকলৰ ভাষা গুৰুমুখী ভাষাৰো প্ৰাধান্য এইদৰেই আৰু দক্ষিণৰ পালি ভাষাৰ প্ৰাধান্যও এইদৰেই হৈছিল। যি ভাষা শক্তিশালী হয় তাতে সকলোৱে যোগ দি তাক সাকুৰা আৰু উন্নত কৰে। সেই ভাষাত স্থানীয় মাত-কথাৰ লেখ স্বভাৱতে সৰহ হয়। অসমীয়া ভাষাত শিৱসাগৰ জিলাৰ শব্দৰ প্ৰাধান্যৰ গুৰিও সেয়েই। দিয়া-লোৱাৰ ৰীতি সকলো বিষয়তে আছে আৰু থাকিবই। সদায় গাইগোটা পেটে-ভঁৰাল হৈ কোনো ভাষা থাকিব নোৱাৰে, আনকি ভাষাৰ নেপোলিয়নেও নোৱাৰে। উজনিৰ প্ৰাধান্য থকা ভাষাইও ভাটীৰ পৰা শব্দ-সম্পদ লবই লাগিব, সেইদেখি লৈছে আৰু আগলৈকো লব। আদান-প্ৰদান ব্যতিৰেকে কোনো জীৱিত ভাষা, জীৱিত জাতি আৰু সৃষ্ট জীৱিত বস্তুৰ সংসাৰযাত্ৰা নচলে। সেই আদান-প্ৰদানত বলী-নিৰ্ব্বলী দুইৰো স্বভাৱ আৰু গঢ়ৰ পৰিবৰ্ত্তন সাধিত হোৱাটো চিৰকলীয়া নিয়ম। বৰ্দ্ধিষ্ণু ভাষাই চাৰিও ফালৰ পৰা ভাব আৰু ভাবব্যঞ্জক শব্দ নিজৰ ভিতৰুৱা কৰি লয়। মৃত বা মৰিবলৈ ওলোৱা ভাষাইহে লব নোৱাৰে। মোৰ ঘৰৰ ভিতৰত এঘৰ আচহুৱা বিদেশী মানুহে বসতি কৰিলে, প্ৰথমতে মই সেই বিদেশীৰ সৈতে নিমিলোঁ আৰু কোনো সম্পৰ্ক নেৰাখোঁ বুলি গপ মাৰি থাকিব পাৰোঁ, কিন্তু যেতিয়া সেই ঘৰ মানুহ ততে চিৰস্থায়ী হব, তেতিয়া অৱস্থাৰ প্ৰবল নিয়মে মোক বলেৰে তেওঁলোকৰ সৈতে মিলাই দিবই। মোৰ কোনো ওজৰ আপত্তি নুশুনে।

উজনি-ভাটী একেটা হৈ অসমীয়া জাতি আৰু অসমীয়া ভাষা—

যাক লৈ অসমীয়া ভাষাৰ গৌৰৱ—যাৰ অমৃতময়ী লেখনীয়ে অসমীয়া ভাষাক অমৰ কৰিলে, সেই শঙ্কৰদেৱ মাধৱদেৱৰ প্ৰধান কৰ্ম্মস্থান ভাটীহে আছিল। উজনি-বৰদোৱাৰ শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰধান প্ৰিয় শিষ্য মাধৱদেৱে ভাটীৰ বৰপেটাতহে অসমীয়া ভাষাৰ অদ্বিতীয় পুথি ঘোষা-ৰত্নাৱলী ৰচি ভক্তি-প্ৰেমৰ অমৃত নৈৰ পাৰ ভাঙি দি অসম বুৰাই দিছিল। সেই দেখিহে কওঁ যে এতিয়া এনে দিনত অসমৰ উজনি-ভাটী বিচাৰি ভিন্ন ভাব খুচৰিবলৈ যোৱাটো বৰ অশোভন কাৰ্য্য আৰু খোচৰাসকল কেতিয়াও কৃতকাৰ্য্য নহয়।

অসম আগৰ জকাইচুক নহয় যে আমি অলপীয়া নিজকে লৈ এতিয়া সন্তুষ্ট থাকিব পাৰিম। এতিয়া পৃথিৱীৰ সকলো জাতিৰ ভিতৰত চলি থকা যুঁজৰ চাকনৈয়াত আমি পৰিছোঁ। সেইদেখি এতিয়া নিজক আৰু নিজৰ ভাষাক সন্মানেৰে সৈতে থিয়কৈ থব লাগিলে আমাৰ ভিতৰত অসাৰ্থক ষকুৱা দন্দ আৰু বাক-বিতণ্ডাবোৰ পৰিত্যাগ কৰি আমি সামান্য বিভিন্নতা আৰু অমিলবোৰলৈ চকু নিদি একতাৰ দোলেৰে নিজক বান্ধি শকত হৈ আগুৱাব লাগিব নতুবা আমাৰ ধ্বংস অনিবাৰ্য্য।

এজন ৰজাৰ শাসনৰ অধীনত থাকি সেই ৰজাৰ হকে যুঁজিবলৈ হলে আমি সকলোৱে একে মনৰ হৈ লগ লাগি এজন প্ৰধান সেনাপতিৰ আদেশ মানি যুঁজিব লাগিব, তেহে আমাৰ জয় হব। কাৰো শাসন আৰু আদেশ নেমানি আমি গাইপতি মইমত ভাবে যুগযুগান্তৰ ব্যাপি যুঁজি শৰীৰ পাত কৰিলেও যুঁজত জয়লাভ কৰিব নোৱাৰোঁ। গোটেইখন বঙ্গদেশৰ মাত-কথা একে নহয়। কিন্তু আজিকালি পূৰ্ব্ববঙ্গ, পশ্চিমবঙ্গ, উত্তৰবঙ্গ সকলোৱে কলিকতাৰ বঙলা ভাষাৰ শাসন মানি, তাৰ সুযোগ্য সেনাপতিসকলৰ আদেশ শুনি উন্নতিৰ বাটত যুঁজ কৰি যাব লাগিছে দেখি তেওঁলোক অলপ কালৰ ভিতৰতে কৃতকাৰ্য্য হৈছে। ঢাকাৰ কালীপ্ৰসন্ন ঘোষে কলিকতাৰ দ্বিজেন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ নেতৃত্ব মানি আগুৱাব লাগিছে। তেওঁৰ নিজৰ ঠাই অৰ্থাৎ ঢাকাৰ বঙাল মাত-কথা, প্ৰচলিত

উন্নত কলিকতাৰ বঙলা ভাষাৰ বিপক্ষে থিয় কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি নিজৰ শক্তি-সামৰ্থ্যৰ অপব্যৱহাৰ কৰা নাই। মাতৃভাষাৰ স্থান পুৰীৰ জগন্নাথৰ মন্দিৰ বা মক্কাৰ কাবাৰ নিচিনা। সকলো সুসন্তানে নিজৰ ক্ষুদ্ৰতা আৰু মনৰ বৈষম্য, গৰ্ব্ব-অভিমান পৰিত্যাগ কৰি নিৰ্ম্মল অন্তঃকৰণেৰে তাত প্ৰৱেশ কৰা উচিত। পুৰীত উড়িয়াৰ প্ৰাধান্য, মক্কাত আৰবায়ৰ প্ৰাধান্য আছে বুলি আপত্তি কৰি মন বিদ্বেষ-বিষেৰে পূৰাই লৈ তীৰ্থযাত্ৰী আৰু হজ কৰিবলৈ যোৱা সকলে তাত প্ৰবেশ নকৰি গুচি আহিব নে? ধৰ্ম্মমন্দিৰ আৰু তীৰ্থস্থানত যেনেকৈ বিভিন্ন ভাবৰ ঠাই নাই, মাতৃভাষাৰ পৱিত্ৰ মন্দিৰ আৰু তীৰ্থ-স্থানত তেনেকৈ উজনি-ভাটী, আহোম-কামৰূপীয়াৰ ভিন্ন ভাব থাকিব নেপায়। মাতৃভাষাৰ প্ৰকৃত সেৱকসকলে হৃদয়ৰ অভ্যন্তৰৰ পৰা ভক্তি আৰু কৃতজ্ঞতা ফুলৰ আঁজলিৰে সৈতে মাতৃভাষাৰ মন্দিৰত ষোড়শোপ-চাৰে পূজা দিবলৈ কেতিয়াও নোযোৱাকৈ থাকিব নোৱাৰে জানিবা।

ভাটীৰ অসমীয়াসকলে তেওঁলোকৰ নিজৰ ঘৰুৱা মাত-কথাত নিজৰ দেশৰ গঢ়গতি যিমান মন যায় ৰাখক, তাত আমাৰ আপত্তি কৰিবলৈ বিশেষ কাৰণ নাই বৰং তাৰ দ্বাৰাই তেওঁলোকৰ নিজৰ ঠাইলৈ মমতাহে প্ৰকাশ পাব। কিন্তু গোটেই অসমীয়াৰ ৰাজহুৱা সম্পত্তি অসমীয়া ভাষাৰ বেলিকা সেইবোৰ তেওঁলোকে দূৰত থৈ দিয়া উচিত আৰু তাৰ বিৰুদ্ধে সেইবোৰ থিয়কৈ দি বিৰোধ ভাবৰ সৃজন নকৰিবলৈ মাথোন মই তেওঁলোকৰ ওচৰত মিনতি কৰোঁ। স্কট্‌লণ্ডৰ মানুহে ইংৰাজী কওঁতে নিজৰ প্ৰাদেশিক স্কট্‌ছ্ উচ্চাৰণ দুটা চাইটা ৰাখি চলে। ইংৰাজী এ (A) উচ্চাৰণৰ বেলিকা তেওঁলোকে নিজৰ দেশৰ মাতৰ নিয়মে তাক আ (A') উচ্চাৰণ কৰে। তাৰ দ্বাৰাই তেওঁলোকে নিজৰ ঠাইৰ প্ৰতি মমতাৰহে চিনাকি দিয়ে। ইংলণ্ডৰ ইংৰাজী ভাষাৰ প্ৰতি বিদ্বেষ ভাব নহয়, বৰং তেওঁলোকে ইংৰাজী ভাষাক নিজৰ মাতৃভাষাৰ আসন দি তাৰ সৰ্ব্বতোভাৱে মঙ্গল কামনা কৰিহে চলে। য়ৰ্কছায়াৰৰ মানুহে ইংৰাজী কওঁতে নিজৰ ঠাইৰ মাতৰ বৈষম্য অনেক সময়ত ৰাখি

চলিও প্ৰচলিত ইংৰাজী ভাষাকহে মাতৃভাষাৰ সিংহাসনত বহুৱায়। নগাঞা মানুহে আহঁতক আশথ, টেঙা-আঞ্জাক শাক বুলি চলিলেও অসমীয়া ভাষাৰ ক্ষতি নহয়। দৈনিক জীৱনত মানুহে যেনেকৈ নিজৰ বিভিন্নতা ৰাখি চলিও জাতীয় জীৱন সবল কৰে, স্থানীয় মাত-কথাত বিভিন্নতা ৰাখি চলিলেও জাতীয় ভাষাত সেই বিভিন্নতা বিসৰ্জ্জন দি জাতীয় ভাষাক বলৱন্ত কৰাটো উচিত। বিৰাট স্বাধীনতা লাভ কৰিবলৈ হলে যেনেকৈ ক্ষুদ্ৰ স্বাধীনতাক বিলোপ কৰিব লাগে, জাতীয় ভাষা লভিবৰ বেলিকাও সেইদৰে ক্ষুদ্ৰ বিভিন্নতাবোৰক জলাঞ্জলি দিয়া আৱশ্যক। জাতীয় ভাষা এখন মহা সমুদ্ৰৰ নিচিনা। নানা ঠাইৰ নদ-নদীয়ে সমুদ্ৰত নপৰালৈকে যেনেকৈ নিজৰ পানীৰ বৰণ আস্বাদ আদি স্বকীয়া লক্ষণবোৰ ৰাখি চলে, কিন্তু সমুদ্ৰত পৰিলেই সেইবোৰৰ অস্তিত্বৰ বিলোপ সাধিত হয়, নানা ঠাইৰ মাত-কথাইও কিছু দূৰ নিজৰ স্বকীয়া লক্ষণবোৰ ৰাখি চলিলেও জাতীয় মহাভাষা সমুদ্ৰত পৰি আত্ম-বিলোপ নকৰি নেথাকে। উন্নতিৰ মূল মন্ত্ৰই এই। এই কথাত কোনোৱে কব পাৰে যে আমি তেনেহলে আকৌ আগৰ পুৰণি এটা লিখিত আৰু আন এটা কথিত ভাষাৰ লেঠাত পৰিমগৈ। মই কওঁ, নপৰোঁ। কাৰণ যিবিলাক বিভিন্নতা ৰাখি চলিলে হানি নাই বুলি কৈছোঁ সেইবিলাক বিভিন্নতা এটা স্বকীয়া ভাষা প্ৰস্তুত কৰিবৰ নিমিত্তে যথেষ্ট নহয়। সেই-বোৰ কেৱল মাতৰ হেনাহুচা কথাৰ কেৰাবেঁকা মাথোন। যিবোৰ ৰাখি আমি নিজৰ ফালৰ বা ঠাইৰ প্ৰতি থকা মমতাৰ মায়াজৰীডাল নেকাটি সুখ পাওঁহক মাত্ৰ।

এটা কথা এইখিনিতে মই আমাৰ অসমীয়া বন্ধুসকলক সোধোঁ। অসমীয়া ভাষাটো যে আন ভাষাৰ অপভ্ৰংশ নহয় আৰু যি যে স্বকীয়া ভাষা আৰু গোটেই অসমৰ নিজা ভাষা এইবোৰ কথা প্ৰমাণ কৰি থাকিবলৈ এতিয়াও আমি মাজে মাজে খনে খনে খুন্দাখুন্দে যুঁজ কৰিয়েই থাকিব লাগিব নেকি? আমাৰ আগৰ জ্ঞানী, বিদ্বান ভাষাজ্ঞ পণ্ডিত-সকলে এইবিলাক বিষয়ৰ আলচ কৰি মীমাংসা কৰি যোৱা কথাবোৰে

আমাক শিকনি দিবলৈ নটা হৈছে নে ? মহাত্মা আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকন, অদ্বিতীয় পণ্ডিত হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা, বুৰঞ্জীবিজ্ঞ উদাৰহৃদয় ৰায় গুণাভিৰাম বৰুৱা বাহাদুৰ আদি মহানুভৱ অসমীয়াসকলে ৰবিন্সন, ব্ৰাউন, গেইট, গ্ৰিয়েৰ্ছন আদি বিদেশী প্ৰগাঢ় পণ্ডিতসকলে অসমীয়া ভাষাৰ যিবোৰ সিদ্ধান্ত কৰি থৈ গৈছে সেইবোৰে আমাৰ এন্ধাৰ বাটত আৱিয়াৰ পোহৰ দিব পৰা নাই নে যে আমি কণামুনা দেখি আকৌ-'লণ্ঠন' বিচাৰিছোঁ ? আমি অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতিৰ মাজবাট পাই আকৌ উভতি গৈ আগেয়ে যিছোৱা বাটকুৰি বাই আহিছিলো সেই ছোৱা অহা শুধ হৈছিল নে নাই তাৰ বিচাৰ কৰিবলৈ বহিব লাগিব নেকি ? আমি প্ৰমোছন আৰু ডবল প্ৰমোছন নলৈ ডিগ্ৰেড্ হৈ ক-খ শ্ৰেণীলৈ গৈ আমাৰ কোনো কোনো লেখাৰুৱে লেখা দৰে 'অধোন্নতি' কৰিব লাগিব নেকি ? আনৰ কথাকে নকওঁ, গৱৰ্ণমেণ্টে অসমীয়া ভাষাক বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ওখ মহলালৈকে প্ৰবেশৰ অনুমতি দিলে অথচ আমি আজিও আমাৰ ভাষা ভালকৈ শিকিবলৈ আৰু তাৰ ভাল কৰিবলৈ কাৰবাৰ নকৰি, আমাৰ অৱহেলা আৰু অক্ষমতাৰ ওপৰত ঢাকোন দিবৰ মনেৰে বিজ্ঞ বোলাই আকৌ গুৰিতে খামোচ মাৰি ধৰি সুধিছোঁ—অসমীয়া ভাষা কাক কয় ?

ভাৰতবৰ্ষত একেটা ভাষা হোৱাটো ভাল কথা। কিন্তু ভাৰত এশ-এটা সুকীয়া ভাষাৰ বাহ। এশ-এটা ভাষাই নিজৰ অস্তিত্ব বিলোপ কৰি একেটা হবলৈ এতিয়াও অনেক কাল আছে। কিন্তু সেই একতা-জনক কাৰ্য্যৰ সহায়কাৰক হবৰ আশা কৰি আটাইৰে আগেয়ে মহানুভৱ অসমীয়া কেইটাই নিজৰ মাতৃভাষাটো নিধন কৰি বহি থাকি নিজৰ উদাৰতা দেখুৱাব লাগিব নেকি ? অসমীয়া ভাষাৰূপী দধীচি ঋষিয়ে নিজৰ বুঢ়া হাড় কেইডাল দান কৰি তাৰে বজ্ৰ প্ৰস্তুত কৰাই, ভাৰতৰ এশ-এটা ভাষা অসুৰক বধ কৰি বঙলা বা হিন্দী ভাষাৰ ইন্দ্ৰত্ব স্থাপন কৰিবৰ নিমিত্তে চেষ্টা কৰাটো সিপুৰীত পুণ্যৰ কাম হব পাৰে কিন্তু সম্প্ৰতি এই পুৰীত সেই "পুণ্য কাম স্থগিত ৰখাটোকেই উচিত বিবেচনা কৰোঁ। ভাৰতবৰ্ষৰ একেটা জাতীয় ভাষা গঢ়া কাৰ্য্যত আগৰণুৱা

হোৱাৰ লোভ সম্প্ৰতি অসমীয়াসকলে সম্বৰণ কৰক—তেওঁলোকৰ ওচৰত মোৰ এই বিনীত প্ৰাৰ্থনা। সৰু সৰু জন্তুবোৰে এটা অজগৰৰ পেটত প্ৰৱেশ কৰি সেই অজগৰটোক ওফোন্দাই ফুলাই ডাঙৰ কৰি ৰখাতকৈ মোৰ মনেৰে সেই ক্ষুদ্ৰ জন্তুবিলাক সুকীয়া হৈ থাকি এই সুন্দৰ পৃথিৱীত ভগৱন্তৰ বৈচিত্ৰব্যঞ্জক মঙ্গল অভিপ্ৰায় সাধন কৰি থকাটোৱেইহে শ্ৰেয়ঃ নতুবা ভগৱন্তই গুৰিতে আন ক্ষুদ্ৰ জন্তুবিলাক স্ৰজন নকৰি মাথোন এটা অজগৰ স্ৰজন কৰিয়েই তেওঁৰ প্ৰাণী সৃষ্টি কাৰ্য্যৰ আধ্যা পেলালেহেঁতেন। ভাৰতত ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ ভাষাৰাজ্যবোৰে আত্মৰক্ষা কৰি এখন বিশাল যুক্ত-ভাষাসাম্ৰাজ্যত পৰিণত হৈ নিজৰ সুকীয়া ৰাজস্বত্ব আৰু সেই সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰজাস্বত্ব ভোগ কৰি জীৱনযাত্ৰা নিৰ্ব্বাহ কৰাটোহে কৰ্ত্তব্য আৰু সেইটোৱেইহে সন্তৱো। সাম্ৰাজ্যৰ মঙ্গল কাৰ্য্যত সকলোবোৰ মিলিজুলি এক হোৱা অথচ ঘৰুৱা কাৰ্য্যত বেলেগ থকাটো লক্ষ্যও নিচেই দোষণীয় নহয়। ভাৰত সাম্ৰাজ্যৰ Lingua Franca অৰ্থাৎ সকলোৰে সাধাৰণ এটা ভাষা হোৱা যদিও বৰ আৱশ্যকীয় কিন্তু তাৰ নিমিত্তে ভাৰতৰ ক্ষুদ্ৰ ভাষাবোৰে নিজৰ প্ৰাণ বিসৰ্জ্জন দিবৰ সকাম নেদেখোঁ। Lingua Franca হলেও তাৰ ছাঁতে এশ-এটা ভাষা থাকি পৰস্পৰ বিবাদ-বিসম্বাদ নোহোৱাকৈ জীৱন-যাত্ৰা নিৰ্ব্বাহ কৰি থাকিব পাৰিব বুলি মোৰ বিশ্বাস। আজিকালি ভাৰতৰ Lingua Franca ইংৰাজীৰ তলতে ভাৰতৰ আন ভাষাবোৰো বাঢ়িব লাগিছে। ভাৰতৰ একতা সম্পাদনৰ অৰ্থে অসমীয়া ভাষাটো মৰি বঙলা ভাষাৰ কলেবৰ বৃদ্ধি কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিওঁতাসকলে যদি সঁচাকৈয়ে একতাৰ ওখ ভাবত পৰিচালিত হৈছে তেন্তে মই তেওঁলোকক ওলোটা পৰামৰ্শ দি কওঁ যে তেওঁলোকে প্ৰথমতে বঙলা ভাষাটোক মাৰি, ভাৰতত ইংৰাজী ভাষাৰ পিছতে Lingua Franca হিন্দী ভাষাৰ কলেবৰ বৃদ্ধি কৰক। আমাৰ লেৰেলা অসমীয়া ভাষাটোক লাগে যদি পিছে-পৰেও বলিৰ শাললৈ তেওঁলোকে পঠিয়াবলৈ আজ্ঞা কৰিব। দুখীয়া নিশকতীয়াক দহে দহ আষাৰ কৈ যোৱাটো আৰু সততে তাক আমনি কৰি থকাটো নতুন কথা

নহয়। অসমীয়া ভাষাটোকো আজিকালি দুখীয়া আৰু নিশকতীয়া দেখি সকলোৱে তাক মাৰি যমৰ ঘৰলৈ যাবলৈ সস্তা উপদেশ দিবলৈ নেৰে। কিন্তু অসমীয়া ভাষাই সেই উপদেশ প্ৰতিপালন কৰিবলৈ অমান্তি হৈ তেওঁলোকৰ ওচৰত বিনীতভাৱে এই মাথোন জনায় যে এই পৃথিৱীত মৃত্যুৰ ওপৰত সকলোৱে সাধাৰণ অধিকাৰ ; কিন্তু পুণ্য ওপজোৱা মৃত্যুহে বিশিষ্ট আৰু অসমীয়া ভাষাই তেনে মৃত্যুলৈহে হাবিলাষ কৰে। ভাৰতৰ বহু ভাষা কেন্দ্ৰীভূত কৰি এটা মহাভাষা ৰচনা কৰা মহাকাৰ্য্যৰ হকে যদি প্ৰথমতে ডাঙৰ বঙলা ভাষাই নিজৰ পঞ্চভূতাত্মক দেহ পঞ্চভূতত বিলীন কৰি দিয়ে, তেন্তে তেওঁৰ সেই পৱিত্ৰ আত্মবিলোপ কাৰ্য্যৰ পিছতে অসমীয়া ভাষাইও সেই উদ্দেশ্যে আৰু অক্ষয় স্বৰ্গ প্ৰাপ্তিৰ কামনা কৰি বঙলা ভাষাৰ চিতাতে উঠি সতী যাবলৈ গাত লৈছে ; নতুন দিনৌ তেওঁৰ নিচিনা "ক্ষুদ্ৰ জন্তবঃ জীৱন্তি চ ম্ৰিয়ন্তে চ" তেনে মৃত্যুৰ দ্বাৰাই লাভ লোকচান কি ? নিশকতীয়াৰ ওপৰত বৰমতা ওলাই সকলোৱে মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিবলৈ সাজু হয়। আগেয়ে উড়িয়া ভাষাকো বঙলা ভাষাৰ অন্তৰ্গত হবলৈ এনে পৰামৰ্শ দিয়া হৈছিল। কিন্তু আজিকালি আৰু সেই বিষয়ে কোনেও উচ্চবাচ্য নকৰে। কাৰণ এতিয়া উড়িয়াৰ গাত বল হৈছে। গতিকে এতিয়া অনাহকত পৰামৰ্শ দি থাকোঁতাই কিল খাবৰ সম্ভৱ। সেইদেখিহে কওঁ যে আমি অসমীয়াই, যেয়ে যি কয় তালৈ কাণ নিদি, মাতৃভাষাক শকত কৰিবলৈহে প্ৰাণপণে পুৰুষাৰ্থ কৰিব লাগে। অসমীয়া ভাষাৰ গাত বল দেখিলে হাটকুৰা-বাটকুৰা পৰামৰ্শ দিওঁতাসকলে কিল খোৱাৰ ভয়ত আৰু মুখ নেমেলা হব।

আমি দিন-দুপৰত লোকৰ চকুত বালি মাৰি অসমীয়া ভাষা বুলি এটা ভাষা স্ৰজন কৰা নাই আৰু কৰিবও নোৱাৰোঁ। প্ৰাকৃতিক আৰু সামাজিক অৱস্থাহে অসমীয়া ভাষাৰ সৃষ্টিকৰ্ত্তা। যিবোৰ কাৰণৰ নিমিত্তে পৃথিৱীৰ আন আন দেশতো ভাষা সৃষ্টি হৈ আহিছে সেইবোৰ কাৰণতে অসমতো অসমীয়া ভাষা সৃষ্টি হ'ল। যিবিলাক কাৰণত এক সংস্কৃত বা

প্ৰাকৃত ভাষা দেশ-কাল-পাত্ৰ ভেদত বিভিন্ন হৈ একোটা সুকীয়া ভাষাৰূপ পৰিণত হল, যিবোৰ কাৰণত অতীজৰ আৰ্য্যবোৰৰ ভাষা ফাটি বাঢ়ি নানা স্থানীয় ভাষাৰ সৈতে মিহলি হৈ গ্ৰীক লেটিন, জাৰ্মাণ, পাৰস্যীয় আদি হল, তেনে বিধৰ কাৰণতে সংস্কৃতৰ সন্ততি অসমীয়া ভাষাও সুকীয়া হৈ পৰিল। অসম এখন সুকীয়া স্বাধীন ৰাজ্য আছিল। অসমলৈ যোৱা আৰ্য্যবিলাক আৰু ভাৰতৰ আন আন ঠাইত থকা আৰ্য্যবিলাকৰ ভিতৰত দূৰতাৰ ব্যৱধান আৰু গমনাগমনৰ অসুবিধা ঘটিল। কালক্ৰমত অসমবাসী আৰ্য্যৰ ভাষাই দেশী ভাষাৰ সৈতে সানমিহলি হৈ এটা নতুন আকৃতি ধাৰণ কৰিলে।

সেই নতুন গঢ়ৰ আৰ্য্যভাষাই অসমীয়া ভাষা। অসমীয়া ভাষাটো আজিৰ অসমীয়া ডেকাসকলে বা আগৰ অসমীয়া বুঢ়াসকলে নিজক সুকীয়া জাতি বোলাবলৈ সাজি উলিৱা বস্তু নহয়। ভাষা কোনেও ইচ্ছা কৰি গঢ়িব নোৱাৰে ; কিন্তু ইচ্ছা কৰি তাক হলে বধিব পাৰে। যেনেকৈ প্ৰাণী বধ কৰিব পাৰি কিন্তু স্ৰজন কৰিব নোৱাৰি ভাষাকো সেইদৰে মাৰিব পাৰি, স্ৰজন কৰিব নোৱাৰি। প্ৰাণী সৃষ্টি যেনেকৈ নৈসৰ্গিক নিয়মৰ কাৰ্য্য, ভাষা সৃষ্টিও সেইদৰে প্ৰাকৃতিক অৱস্থাৰ কাৰ্য্য। প্ৰকৃতিৰ দ্বাৰাই সৃষ্ট প্ৰাণীক আহাৰ নিদি যেনেকৈ আমি বধ কৰিব পাৰোঁ, ভাষাকো সেইদৰে আঁট শুকাই ৰাখি ৰাখি শেহত নিপাত কৰিবৰ ক্ষমতা আমাৰ আছে। কিন্তু সেই ক্ষমতাৰ ব্যৱহাৰত আমাৰ যশস্যা নাই। পৃথিৱীত অনেক ভাষা মৰিছে, অনেক ভাষা উঠিছে। কিন্তু সেই জন্ম-মৃত্যু প্ৰাকৃতিক অৱস্থাৰ কাৰ্য্য—দুজন চাৰিজন বা দহজন লোকৰ কাৰ্য্য নহয়।

ভাষাৰ বিভিন্নতা দুটা চাইটা বা একুৰি দুকুৰি শব্দৰ মিল অমিলৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে। ব্যাকৰণে দেখুৱা নিয়মবিলাকৰ পৰাহে তাৰ লক্ষণ নিৰ্ণয় কৰা হয়। এতেকে কোনো ভাষাৰ সৈতে আমাৰ ভাষাৰ কম-বেছি শব্দৰ মিল নাইবা দুটা চাইটা আন বিষয়ত মিল দেখিয়েই আমাৰ অসমীয়া বন্ধুসকলে ভয় খাই কঁপিজপি তেওঁলোকৰ আসন টলালে

তেওঁলোকহে বাগৰি পৰিব। অসমীয়া ভাষাৰ হৰণ-ভগণ একো নহয়। যি আমাৰ ভাষাটো আৰু বঙলা ভাষাটো অলপ দকৈ আলোচনা কৰি চাইছে, সিয়েই ফট্‌ফটীয়াকৈ দেখিবলৈ পাইছে যে ঢাকা-মৈমনসিঙৰ স্থানীয় মাতৰ সৈতে প্ৰচলিত বঙলা ভাষাৰ যি সম্পৰ্ক, অসমীয়া ভাষাৰ সৈতে তাৰ তেনে সম্পৰ্ক নহয়। অসমীয়া ভাষাৰ বাক্যৰচনা প্ৰণালী, বিভক্তি প্ৰত্যয়ৰ গঢ়, একবচন-বহুবচনৰ নিয়ম, কাৰক আদিৰ আকৃতি প্ৰকৃতি, শব্দযোঁটনি, বাক্যবিনাস আৰু বৰ্ণবিন্যাস প্ৰকৰণ, উচ্চাৰণ ইত্যাদিৰ সৈতে বঙলা ভাষাৰ সেইবোৰ বিষয়ত এনে বেছি প্ৰভেদ যে তেনে প্ৰভেদ যত বিদ্যমান তাত ঐক্য নেথাকি পাৰ্থক্যহে থাকে। আৰু তেনেকুৱা স্থলত তাৰ পৃথকত্ব স্বীকাৰ নকৰাটো নিজৰ গাৰ বল প্ৰকাশ কৰিবলৈ যোৱা নাইবা ভালকৈ সেই বিষয়ে গমি নোচোৱাটোহে মাথোন।*

* 'বাঁহী'—১ম বছৰ, ১ম-২য় সংখ্যা (আঘোণ-পুহ ১৮৩১ শক)

ডাকৰ পুথি

অসমত কোনে অসমীয়া ডাকৰ আৰু অসমীয়া পুথি ডাকৰ-বচনৰ কথা নেজানে? এনে অসমীয়াৰো আওঅসমীয়া পুথিকো বঙালী সাহিত্যিকসকলে টানি-আজুৰি লৈ গৈ নিজৰ টোলৰ ভিতৰত সুমাইছে! বাবু দীনেশচন্দ্ৰ সেনে ডাকৰ পুথি লভি আপ্যায়িত হৈ নিজৰ কিতাপত তাৰ বিষয়ে এবকলা লেখি বঙলা ভাষা আৰু সাহিত্যৰ প্ৰাচীনত্ব প্ৰতিপাদন কৰিছে। হওঁতে এক প্ৰকাৰে ই আনন্দৰহে কথা; কিয়নো অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ ইয়াৰ দ্বাৰাই গৌৰৱহে বাঢ়িছে বুলি ধৰিব লাগে। মোৰ পোৰ গুণ দেখি যদি লোকে মোহিত হৈ তাক নিজৰ যেন ভাবে তেন্তে তাৰ যহ মাটিত থবলৈ নটা হয়। আৰু নিজেতো নিজৰ পোৰ গুণ দেখেই, লোকে দেখিলেহে দেখা। অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ তেনেকুৱাই যহৰ অৱস্থা হৈছে।

দীনেশ বাবুৱে তেওঁৰ কিতাপত 'ডাক ও খনাৰ বচন' অধ্যায়ত লেখিছে,—"এই সকল বচন ৰচনাৰ সময় বুদ্ধেৰ প্ৰভাব বঙ্গদেশ হৈতে উৎপাটিত হইয়াছিল বলিয়া বোধ হয় না। ইহাতে পুষ্কৰিণীখনন, বৰ্ত্ম নিৰ্ম্মাণ, বৃক্ষৰোপণ ইত্যাদি সাধাৰণেৰ উপকাৰজনক ধৰ্ম্ম যে অবশ্যপালনীয়, তাহা অনেকবাৰ নিৰ্দ্ধাৰিত হইয়াছে; কিন্তু একটিবাৰও হৰি কি অন্য দেবতাৰ নাম লইবাৰ সূত্ৰ গৃহস্থকে পালন কৰিতে আহ্বান কৰা হয় নাই। ...খনাৰ বচনেৰ প্ৰচলন অত্যন্ত অধিক। এইজন্য কালক্ৰমে তাহাদেৰ ভাষা ক্ৰমশঃ সহজ হইয়া গিয়াছে, কিন্তু ডাকেৰ বচন ততদূৰ প্ৰচাৰিত হয় নাই, এই জন্য সে ভাষাৰ প্ৰাচীনতা অনেকাংশে ৰক্ষা কৰিয়াছে।...ডাক নামক জনৈক গোপ 'ডাকেৰ বচন' প্ৰণয়ন কৰিয়াছেন বলিয়া কথিত আছে। যে বংশে স্বয়ং শ্ৰীকৃষ্ণেৰ লীলাবতাৰ হইয়াছিল, সেই বংশে বঙ্গেৰ সক্ৰেতিস্ ডাকেৰ জন্ম কল্পনা

কৰা কিছু অনুচিত হয় নাই, তবে মিহিৰেৰ পত্নী উজ্জয়িনীৰ ভাষা ছাড়িয়া বাঙালায় নীতি ও জ্যোতিষতত্ত্ব সংকলন কৰিতেছেন, এ কল্পনাৰ দৌড় আৰ একটু বেশী।…বোধহয় বঙ্গভাষা স্ফুৰণেৰ এইগুলি প্ৰাক্ চেষ্টা। ভাষা ও ভাব দৃষ্টে বোধহয় ৮০০-১২০০ খৃঃ অব্দেৰ মধ্যে এই সকল বচন ৰচিত হইয়াছিল।…কালিদাস ও গোপাল ভাঁড় যেমন বঙ্গীয় ৰসিকতা একচেটিয়া কৰিয়া ৰাখিয়াছেন, বঙ্গদেশেৰ জ্ঞানেও সেইৰূপ সেকালে ডাক ও খনা নামধেয় প্ৰকৃত কিম্বা কল্পিত ব্যক্তিদ্বয় একাধিকাৰ স্থাপন কৰিয়াছিলেন।…খনা ও ডাকেৰ বচন দুইৰূপ সামগ্ৰী। খনা কৃষক ও গ্ৰহাচাৰ্য্যেৰ নজিৰ। ডাকেৰ বচনে জ্যোতিষ ও ক্ষেত্ৰতত্ত্বেৰ কথা আছে সত্য, কিন্তু তাহাতে মানব-চৰিত্ৰেৰ ব্যাখ্যা বেশী" ইত্যাদি।

"খনাৰ বচনেৰ প্ৰচলন যেনেকৈ বঙ্গদেশত অত্যন্ত অধিক" ডাকৰ বচনৰ প্ৰচলনো তেনেকৈ অসমত অত্যন্ত অধিক। তাৰ কাৰণ, ডাক অসমৰ অসমীয়া আৰু তেওঁৰ বচনৰ পুথিও অসমীয়া পুথি। আৰু উজ্জয়িনীৰ খনাৰ নামে খনাৰ বচন ৰচোঁতাজন বা ৰচোঁতাসকল বঙালী আৰু সেই পুথি বঙলা। ডাক বঙালী নহয় আৰু তেওঁৰ পুথিও বঙলা নহয়। বঙ্গদেশত এশৰ ভিতৰত এজনে ডাকৰ নাম শুনিছে নে নাই শুনা আৰু হাজাৰৰ ভিতৰত এজনে মনৰ পৰা ডাকৰ বচন এফাকি মাতিব পাৰে নে নোৱাৰে সন্দেহৰ বিষয়; কিন্তু খনাৰ বচন বঙালীৰ মুখে মুখে। অসমত ডাকৰ বচন প্ৰত্যেক অসমীয়াৰ মুখে মুখে, কিন্তু খনাৰ বচন হাজাৰৰ ভিতৰত এজনেও জানে নাজানে সন্দেহ। কলিকতাৰ বটতলাৰ প্ৰকাশক শ্ৰীবেণীমাধব দে এণ্ড কোম্পানীয়ে 'ডাক পুৰুষেৰ বচন' কিতাপৰ পাতনিত লেখিছে—"বহু দিবস হইল এই প্ৰাচীন পুস্তকখানি সংগ্ৰহ কৰিবাৰ মানসে মফঃস্বলেৰ নানা স্থানে অনুসন্ধান কৰিয়া বৰ্দ্ধমান জিলাৰ অন্তৰ্গত গণপুৰ নিবাসী ৺বক্ৰেশ্বৰ ন্যায়ৰত্ন মহাশয়েৰ বাটীতে এই অসম্পূৰ্ণ পুস্তকখানি প্ৰাপ্ত হইলাম কিন্তু ইহাৰ সম্পূৰ্ণ সংগ্ৰহ কোন স্থানেই পাইলাম না। কি কৰি পাঠকগণেৰ বিদিতাৰ্থ অসম্পূৰ্ণ পুস্তকখানিই প্ৰকাশ কৰিতে বাধ্য হইলাম কিন্তু যদ্যপি কোন সুহৃদয় পাঠকগণ এই পুস্তকেৰ অবশিষ্ট অংশ যাহা যখন প্ৰাপ্ত হইবেন তাহা লিখিয়া আমাদিগেৰ নিকট পাঠাইয়া দিলে বড়ই বাধিত হইব, ইহাই সানুনয় পূৰ্ব্বক পাঠকগণেৰ নিকট প্ৰাৰ্থনা, কাৰণ এতদ্বিষয়ে এই প্ৰাচীন কবিৰ কীৰ্ত্তি স্থাপনা কৰা হয়।"

বটতলীয়া 'শ্ৰীবেণীমাধব দে এণ্ড কোং'এ ডাকৰ বচন পুথি বিচাৰি এইদৰে হাবাথুৰি খাই পৰ্ব্বতে-পাষণ্ডে, গহনে-বিপিনে ফুৰা দেখি আমাৰ এটা গান গাই দিবৰ মন গৈছে; কিন্তু আমাৰ 'গলা নথকা' বাবে পাঠকসকলক ভয় নুখুৱাবৰ মনেৰে মাত্ৰ তাৰ দুফাকি গায়েই ক্ষান্ত দিম— "কাহে যোগীবৰ ভ্ৰম এ বিজন কাননে?
নাজানি কোন অভাগিনী কান্দে তব বিহনে।"
বোলোঁ, তোমাক যদি পাৰকণীয়া মুকুতা লাগে, তেন্তে পাৰস্য উপসাগৰ নাইবা লঙ্কাৰ ওচৰৰ ভাৰত-মহাসাগৰৰ পাৰলৈ যোৱাঁ, নতুবা বৰ্দ্ধমানৰ পুনি-পুখুৰীত খেৱালি-জাল মাৰিলে 'ঘোষেদেৰ বাড়ীৰ সইয়েৰ বকুল ফুলে" তাত গা ধোওঁতে অকস্মাৎ তেওঁৰ নাকৰ পৰা সৰি পৰা ভগা ফুটা মুকুতাৰ 'নোলক' এটা এডোখৰ পাব পাৰা, তাৰ বাহিৰে আৰু কি পাবা? বৰ্দ্ধমানমুৱা হৈ 'নানা স্থানে অনুসন্ধান' নকৰি যদি উক্ত কোম্পানী ডাকৰ জন্মস্থান লেহিদঙৰাৰ ওচৰত থকা বৰপেটামুৱা হলহেঁতেন তেন্তে থিতাতে তেওঁলোকে সৰ্ব্বাঙ্গসুন্দৰ 'ডাকৰ বচন পুথি' পালেহেঁতেন।

বঙ্গদেশত ডাকৰ পুথি নাই। কৰ পৰা থাকিব? সেই বুলি যে দুখন চাৰিখন অ'ত ত'ত বিচাৰিলে নোলাব এনে নহয় আৰু সেইটো সম্ভৱও। ছপা হোৱা বঙলা কিতাপ যেনেকৈ আজিকালি অসমত সিচৰতি হৈ পৰিছে, আগৰ কালত অৰ্থাৎ অসমৰ গৌৰৱৰ কালত আৰু পৃথিৱীত ছাপা যন্ত্ৰ ওলোৱাৰ আগৰ ডোখৰ কালত দুখন-দহখন ভাল অসমীয়া হাতেলেখা পুথিও বঙ্গদেশত চিটিকি পৰিছিল। এই বাবেই অসমীয়া পুৰণি কৱিসকলৰ দ্বাৰাই ৰচিত ভালেমান পুথি পূৰ্ব্ব,

পশ্চিম, উত্তৰবঙ্গ, শ্ৰীহট্ট আদি ঠাই পাইছিলগৈ আৰু সেই বাবেই মাজেসময়ে দুখন-এখন পুৰণি হাতেলেখা অসমীয়া পুথি সেইবোৰ ঠাইত ওলায়। বিশেষকৈ উত্তৰবঙ্গ আৰু মৈমনচিঙৰ এডোখৰতো পুৰণি অসমৰ ভিতৰতে আছিলেই।

ধৰা, যদি এনেকুৱা এটা অদ্ভুত ঘটনা ঘটে, অসমত সোণৰ ভাল খনি গোটাচেৰেক ওলাল আৰু অসমৰ ব্যৱসায়-বাণিজ্য ইত্যাদিৰ নকৈ উন্নতি হল, চীন পৰ্য্যন্ত যাবলৈ অসমেদি ৰেল হল ইত্যাদি কাৰণত অসমৰ বৰ উন্নতি হৈ অসম জয়জয় ময়ময় হল আৰু অসমলৈ উন্নতিৰ ভৰ সোঁতা আহিলত বঙ্গদেশ জয় পৰি গল আৰু তাৰ উন্নতি সোঁতাৰ অৱনতি হৈ সি মৰিদীৰ্ঘো বা মৰিকলং হলগৈ, বঙ্গ সাহিত্যক তুলসীৰ তলত থৈ নাম সোঁৱৰাবৰ সময় পালেহি, এনে অৱস্থাত সেই ভৱিষ্যত কালৰ কোনো অসমীয়া সাহিত্যিক ডেকাই যদি অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী লেখোঁতে তাৰ ভিতৰত ঈশ্বৰচন্দ্ৰ আৰু বঙ্কিমচন্দ্ৰৰ কিতাপবোৰ সুমাই নানা গবেষণাপূৰ্ণ মন্তব্য প্ৰকাশ কৰি নিজৰ ভাষা আৰু সাহিত্যৰ গৌৰৱ বঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰে, তেন্তে সেই দৃশ্য কেনে ধুনীয়া হব?

নানা কাৰণত এক দেশৰ কিতাপ পুথি আন দেশ পায়গৈ। পুৰণি কালত ভাৰতবৰ্ষৰ সংস্কৃত ভাষাৰ বেজালি পুথি আৰব, ইজিপ্ট, গ্ৰীচ আৰু স্পেইন পাইছিলগৈ। ধৰ্ম্মশাস্ত্ৰবোৰ চীন জাপান আদি দেশ পাইছিলগৈ; নাটক আদি পুথি মধ্য-এছিয়া পাইছিলগৈ; সৰহ নেলাগে দক্ষিণ আমেৰিকাৰ মেক্সিকো পেৰু আদি দেশো পোৱা প্ৰমাণ আজিকালি ওলাইছে। কালক্ৰমত সেইবোৰ দেশেৰে সৈতে সম্পৰ্ক ৰহিত হলত আৰু সেই পুথিৰ ভাষাই পৰিবৰ্ত্তিত আৰু অনুবাদিত হৈ অন্য আকাৰ ধাৰণ কৰিলত সেই পুথিবোৰৰ গুৰিডোখৰৰ কথা পাহৰণিৰ গৰ্ভত সোমালত, পিছৰ কালৰ সেই দেশীয়সকলে সেইবোৰ নিজৰ পূৰ্ব্বপুৰুষসকলৰ দ্বাৰাই উপাৰ্জ্জিত বস্তু বুলি ধৰি লোৱা অনেক দেখা গৈছে। পঞ্চতন্ত্ৰৰ সাধু, ঈছপৰ সাধু, ইউক্লিডৰ জ্যামিতি,

বীজগণিত ইত্যাদিৰ উদাহৰণ এইখিনিতে দিয়ো এই কথাৰ খেও খুৱাই দিব পাৰি।

আগৰ দিনত অসমৰে সৈতে যে বঙ্গদেশ একেবাৰেই সম্পৰ্কবিবৰ্জ্জিত হৈ আছিল এনে নহয়। কামাখ্যা-তীৰ্থ দৰ্শন কৰিবলৈ শাক্ত বঙালী তেতিয়াও কামৰূপলৈ আহিছিল। বৰ্দ্ধমানৰ ৺বক্ৰেশ্বৰ ন্যায়ৰত্ন মহাশয়ৰ কোনো এজনে কামাখ্যাৰ পৰা উভতি যাওঁতে অমূল্য জ্ঞানগৰ্ভ ডাকৰ বচনৰ এধাডুখৰীয়া পুথি এখনো লগত লৈ যাব পাৰে। মান, মৰাণৰ বিপ্লৱত অনেক অসমীয়া মানুহ অসমৰ পৰা ভাগি লৈ বঙ্গদেশত বসতি কৰিছিল। সেইবিলাকেও তেওঁলোকৰ আদৰৰ নিজা পুথিবোৰৰ ভিতৰৰ পৰা অনেক পুথি লগত লৈ যোৱাটো অনুমান কৰিব পাৰি, আৰু তাৰ ভিতৰত ডাকৰ বচনৰ সৰু পুথিখন থকাও অসম্ভৱ নহয়। এইদৰেই অনন্তকন্দলিৰ ৰামায়ণ গৈ যে বঙ্গদেশ পাইছিলগৈ সেইটোও সহজে বুজিব পাৰি।

'শ্ৰীযুক্ত বেণীমাধব দে কোং দ্বাৰা সংগৃহীত এবং প্ৰকাশিত' 'ডাকের বচন' কিতাপৰ পৰা ফাকিচেৰেক তলত তুলি দিলোঁ। পাঠকসকলে সেই বঙলাৰ সোৱাদ লওক।

"কেহো ছাওয়াল না দেখিব। কোনের ভিতর শোইয়া থোব॥
লোক শোয়াইব চারি পালে। রাত্রি হৈলে ছাওয়াল শোয়াব কোলে॥"
"সে সি ভাল কুশলানি। যে পোয়াতিকে পিতে নাদেয় পানি॥"
"ভাল দ্রব্য যখন পাব। কালিকারে তুলিয়া নাথোব॥
কালিকার বাট না চাহিয়ে। মাথার উপর যম দাঁড়ায়ে॥"
"সুখতাপাত কাসুন্দির ঝোল। তেল উপরে দিয়া তোল॥"
"মাগুর মাছ দায়ে সুটিয়া। হিঙ্গু মরিচ আদা দিয়া॥
তেল হলদি দিয়া বেসার। বলে ডাক ব্যঞ্জন সাজ॥
পোহনা মাছ জম্বীরের রসে। কাসুন্দী দিয়া যে পরশে॥"
"পাকা তেঁতুলী বৃদ্ধ বোয়াল। বড় করিয়া দিহ জাল॥
কাচে দিয়া করিহ ঝোল। খাইবার বেলা মুণ্ড না তোল॥"
"অজা জালি বুড় মেষ। দৈয়ের আগা ঘোলের শেষ॥"

'মিঠ ৰান্ধে সৰু অকাটে। সে গৃহিনীতে ঘৰ নাটুটে ॥
"কাখে কলসি পানিকে যায়। হেঠ মুণ্ডে কাকেহো নাচায় ॥
"যে নাৰী দিনে নিদ্রা যায়। গালি দিলে ৰোষ কৰিয়া যায় ॥
চিড়ি পো কাহাকে না পুছে। ডাক বলে বিভা কৈলে মিছে ॥
নিয়ড় পোখৰী দূৰে যায়। পথিক দেখিয়া আড়চক্ষে চায় ॥"
"বাৰিষাতে বিনি ছাতাতে যায়। পানি দেখিয়া তৰাসে ধায়॥
সিয়াপাতে খায় দুধ। বলে ডাক, সে বড় আবুধ ॥
"নিতি নিতি অপৰাধ কৰে। বলে ডাক মৰে মো কি কৰিবু তাৰে ॥"
"চোৰ গাই বাঁঝি ছাগলী। ঘৰে আছে দুষ্টা মেহলি ॥"
বিনি চুণে গুয়া খায়। ভাত হইলে ৰোষ কৰিয়া যায় ॥"
"ঈশ্বৰেৰ স্ত্রী সনে কৰে পৰিহাস। গাভুৰ বয়সে যাতে কাস ॥
"বুড়া গৰু বস্ত্র পুৰাণ। চোৰ গাই গান্ধি চুসা ধান ॥
যে বিচে সেই সিয়ান। ইহা বিচিতে না পুছিব আন ॥
"ঘৰে প্রদীপ বাহিৰে ভুঁজে তবে জানিব পৰ।
বাট এড়িয়া উবাটে যায় তবে জানিব চোৰ ॥"
"পৰিহৰ বাটে ক্ষিতিৰ আশ। পৰিহৰ গাভুৰ বয়সেৰ কাস ॥
পৰিহৰ যত্নে পোখৰী পিছলী ঘাট। পৰিহৰ যত্নে ভাঙ্গা ঘাট ॥"
"হাঁচি জিঠি যেজন বাৰে। বিঘ্নেৰ সময় সেজন তৰে ॥"
সোণা ৰূপা কিবা কৰি। ভাত নাখাইলে ভোখে মৰি ॥"

পাঠকে এই 'ডাকেৰ বচনে'ৰ বঙলা ভাষাৰ নমুনা চাই লওক। আমি সৰহ একো নকওঁ।

"ধৰ্ম্ম কৰিতে যাবে জানি।
পোখৰি দিয়া ৰাখিব পানি ॥
গাছ ৰুইলে বড় কৰ্ম্ম।
মণ্ডপ দিলে বড় ধৰ্ম্ম ॥"
"যে দেয় ভাত শালা পানী শালী।
সে না যায় যমেৰ বাড়ী ॥
স্বৰ্ণ ভূমি কন্যা দান।
বলে ডাক স্বৰ্গে স্থান ॥"

ডাকৰ বচনৰ পৰা দীনেশ বাবুৱে এই কেইফাকি তুলি দি লেখিছে,—"এই সকল বচন ৰচনাৰ সময় বুদ্ধেৰ প্রভাব বঙ্গদেশ হইতে উৎপাটিত হইয়াছিল বলিয়া বোধ হয় না। ইহাতে পুষ্কৰিণী খনন, বৰ্ত্ম নিৰ্ম্মাণ, বৃক্ষৰোপণ ইত্যাদি সাধাৰণেৰ উপকাৰজনক কৰ্ম্ম যে অবশ্য পালনীয়, তাহা অনেকবাৰ নিৰ্দ্ধাৰিত হইয়াছে। কিন্তু একটিবাৰও হৰি কি অন্য দেবতাৰ নাম লইবাৰ সূত্র গৃহস্থকে পালন কৰিতে আহ্বান কৰা হয় নাই।"

বেণীমাধৱ দেৱ দ্বাৰা প্রকাশিত ডাকৰ বচনতে আছে—

"গঙ্গাধিক তীৰ্থ নাহিক আৰ। ত্রিভুবনে গঙ্গা সাৰ ॥
ব্রহ্মা বিষ্ণু ৰুদ্র দেবা। সবেই কৰে গঙ্গাৰ সেবা ॥
গয়া বাৰাণসী যাই। গঙ্গাস্নানে সকল পাই ॥
সোণা ৰূপা হীৰাৰ মূল। গঙ্গাজলেৰ নহে সমতুল ॥
গঙ্গাজলে ছাড়ে পৰাণ। মুক্তি ছাড়িয়া নহে আন ॥"

হৰি কি অন্য দেৱতাৰ নাম লবলৈ আহ্বান নকৰা ডাকে গঙ্গাৰ ইমান মাহাত্ম্য ঘোষণা কৰে কিয়? বৌদ্ধধৰ্ম্মই গঙ্গাক ইমানকৈ বঢ়াই দিয়ে নে? অসমীয়া সম্পূৰ্ণ ডাকৰ পুথিততো হৰিনামৰ আটকেই নাই—

"অশৌচ বাজে মঙ্গল কৰি। সূৰ্য্যক দেখাইব নয়ন ভৰি ॥
তেবেসে পুত্রৰ হৈব কুশল। জয় হৰি বুলি কৰা মঙ্গল ॥"
"শুনা সৰ্ব্বজন ডাক চৰিত্র। ৰাম ৰাম বুলি তৰা কলিত ॥
"অনিত্য দেহত নকৰা আশ। হৰিৰ নামত কৰা বিশ্বাস ॥
আৰু জানি সবে আলাস এৰি। সঘনে ডাকিয়া ঘোষিয়ো হৰি ॥"

দীনেশ বাবুৱে আৰু কয়—"বৌদ্ধধৰ্ম্মেৰ সম্পূৰ্ণ অবনতিৰ সময় উহা নাস্তিকতায় পৰিণত হইয়াছিল। ডাকেৰ বচনে তদ্রূপ সূত্রও প্রচাৰিত দেখা যায়—

ভাল দ্রব্য যখন পাব। কালিকাৰে তুলিয়া নাথোব।
দধি দুগ্ধ কৰিয়া ভোগ। ঔষধ দিয়া খণ্ডাব ৰোগ ॥
বলে ডাক এই সংসাৰে। আপনা মইলে কিসেৰ আৰ ॥"

ডাকে গৃহস্থৰ দৈনিক জীৱন-যাত্ৰা নিৰ্ব্বাহ কৰিবৰ নিমিত্তে আৱশ্যকীয় "প্ৰেক্টিকেল্" উপদেশ দিছিল, পৰকালৰ হিতাৰ্থে ধৰ্ম্মপুথি লিখা নাছিল। এনে স্থলত দীনেশ বাবুৰ মন্তব্য অসাৰ্থক নহয় নে? পুখুৰী খনা, আলি বন্ধোৱা, দেৱালয় কৰা পুণ্য কাৰ্য্যবোৰ হিন্দুধৰ্ম্মৰ ভিতৰুৱা নহয় জানো? তেহেলৈ সেইবোৰ বৌদ্ধধৰ্ম্মৰে পৰাই হিন্দুৱে পাওক।

দীনেশ বাবুৱে তেওঁৰ কিতাপত লেখিছে,—"এই পুস্তকেৰ প্ৰথম সংস্কৰণ প্ৰকাশিত হওয়াৰ পৰে জানা গিয়াছে নেপালে বৌদ্ধ পণ্ডিতগণ দ্বাৰা সুৰক্ষিত, সংস্কৃত টিপ্পনী সংযুক্ত 'ডাকাৰ্ণব' পুস্তকে বঙ্গীয় ডাকেৰ বচনসমূহ উদ্ধৃত আছে। বঙ্গদেশে প্ৰচলিত ডাকেৰ বচনেৰ ভাষাপেক্ষা সেগুলিৰ ভাষা জটিল। এই পুস্তক মহামহোপাধ্যায় শ্ৰীযুক্ত হৰপ্ৰসাদ শাস্ত্ৰী মহাশয় দেখিয়া আসিয়াছেন। তাঁহাৰ মতে 'ডাক' শব্দ ডাকিনী শব্দেৰ পুংলিঙ্গ ও একাৰ্থবাচক; যেৰূপ ডাকিনী মন্ত্ৰাদি দৃষ্ট হয়, ডাকেৰ বচনও সেই শ্ৰেণীৰ। বৌদ্ধদিগেৰ দ্বাৰা এই পুস্তক সযত্নে ৰক্ষিত হইতেছে, সুতৰাং ঐ সমস্ত বচন যে বৌদ্ধযুগীয় এখন নিঃসন্দেহে বলা যাইতে পাৰে।"

বঙালী পণ্ডিতসকলৰ হাতত পৰি কামৰূপৰ জ্ঞানী 'ডাক গুৱালৰ' কি দুৰ্গতি হৈছে পাঠকসকলে চাওক। এইখন দোঁখ শুনি ডাকৰ আৰ্হিতে আমাৰো এফাকি বচন ৰচি গাবৰ মন গৈছে,—

বঙ্গ পণ্ডিতৰ মহা গুণ। ডাকৰ মাৰি কৈলে খুন॥
মহাজ্ঞানী অসমীয়া ডাক। ডাকিনীৰ পৈয়েক পাতিলে তাক॥

---

* "ওলাই গৈ নাসে সোনকালে।
তুষ্টা স্ত্ৰী বোলে ডাক গুৱালে॥"
—অসমীয়া 'ডাক-চৰিত্ৰ পুথি'

"গৃহিণী হইয়া ৰূপে বুলে।
স্বামীৰ পীড়ি পায়ে টালে॥
ঘৰ নাশে অল্পকালে।
ফুট ভাষে ডাক্ গোয়ালে॥"
—বেণীমাধব দেৱ 'ডাক পুৰুষেৰ বচন'

ডাক যে অতি প্ৰাচীনকলীয়া জ্ঞানী পুৰুষ আছিল আৰু তেওঁৰ বচনৰ পুথিও যে অতি প্ৰাচীনকলীয়া তাত আমাৰ সন্দেহ নাই। কমপক্ষেও খৃষ্টীয় পঞ্চম কি ষষ্ঠ শতিকাত অসমত ডাকৰ পুথি ৰচিত হৈছিল বুলি আমাৰ বিশ্বাস। নেপালত 'ডাকাৰ্ণব' পুথি অৰ্থাৎ ডাকৰ বচনৰ পুথি ওলোৱাত এইটো আৰু প্ৰমাণ হল যে পুৰণি কামৰূপ ৰাজ্যৰ ভাষা, বিদ্যা, জ্ঞান আৰু গৌৰৱৰ প্ৰভাব দূৰ হিমালয়ৰ কাষৰ দেশ নেপাল পৰ্য্যন্ত বিয়াপি পৰিছিল। ধন্য অসম! ধন্য দেশ! তুমি ডাক হেন মহাপুৰুষক অৰ্থাৎ ভুলকৈ পতা 'বঙ্গেৰ সক্ৰেটিসক,' অৰ্থাৎ আচলতে অসমৰ চক্ৰেটিচক গৰ্ভত ধাৰণ কৰিছিলা।

শাস্ত্ৰী মহাশয়ে কোৱা দৰে ডাকৰ বচন যদি ডাকিনী মন্ত্ৰাদিৰ শাৰীৰ হয় তেন্তে সেইটো আৰু এটা ডাঙৰ প্ৰমাণ যে ডাক অসম কামৰূপৰ হে মানুহ; কাৰণ ডাকিনী-যোগিনী মন্ত্ৰ-তন্ত্ৰৰ আচল আদি ঠাই যে কামৰূপ কামাখ্যা সেইটো শাস্ত্ৰী মহাশয় আৰু দীনেশ বাবুৱেও অস্বীকাৰ কৰিবৰ উপায় নাই।

অসমত আৰু বঙ্গদেশত বৈষ্ণৱধৰ্ম্ম প্ৰচাৰিত হোৱাৰ আগেয়ে অনেক হীনাচাৰী হিন্দু আছিল। আনকি সদাচাৰৰ আৰু নিৰ্ম্মল শাস্ত্ৰজ্ঞানৰ অভাৱত অনেক ব্ৰাহ্মণেও বৌদ্ধাচাৰী নাম পাইছিল। আজিকালি বৌদ্ধ বুলিলে আমি যি বুজোঁ, সেই কালত বৌদ্ধ শব্দৰ মানে তেনে নাছিল। অনাচাৰী, বীৰাচাৰী, ব্ৰহ্মণ্য-কৰ্ম্মজ্ঞানহীন লোককে সেই কালত বৌদ্ধ বোলা হৈছিল। বৌদ্ধ শব্দটো তেতিয়া একপ্ৰকাৰ গালিবাচক আছিল। সেই দেখি প্ৰকৃত বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ অন্তকাল আৰু হিন্দুধৰ্ম্মৰ পুনৰ অভ্যুত্থানৰ আগডোখৰ কালত অসমীয়া ডাক-চৰিত্ৰ বিৰচিত হৈছিল বুলি আমাৰ বিশ্বাস। *

---

* বাঁহী: ২য় বছৰ, ১ম সংখ্যা, আঘোণ, ১৮৩২ (শক)

অঙ্কীয়া নাট

কলিকতা য়ুনিভার্সিটীয়ে প্রকাশ কৰা শ্রীশঙ্কৰদেৱ বিৰচিত 'ৰুক্মিণীহৰণ' নাটৰ পাতনিত সম্পাদক শ্রীঅম্বিকানাথ বৰাদেৱে কৈছে—"অসমত মহাপুৰুষ গুৰুৰ আগেয়ে কোনো নাটকৰ অভিনয়ৰ কথা কোনো বুৰঞ্জীত পোৱা নাযায়। কুমাৰ ভাস্কৰবৰ্ম্মা আদি ৰজাসকলৰ দিনত সংস্কৃত ভাষা আৰু সাহিত্যৰ আলোচনাৰ প্রধান কেন্দ্র কামৰূপত যে সংস্কৃত নাটকৰ কোনো অভিনয় হোৱা নাছিল, এনে অনুমান নহয়। আৰু সেই সময়ত যদি কোনো নাটকৰ অভিনয় বা আলোচনা হৈছিল সি সংস্কৃত ভাষাতহে হৈছিল, দেশীয় ভাষাত নহয়।" যেতিয়ালৈকে এই কথাৰ বিপৰীত প্রমাণ নোলায়, তেতিয়ালৈকে বৰাদেৱৰ কথা ঠিক বুলিয়েই আমি ধৰিলোঁ। শঙ্কৰদেৱে প্রথম চিহ্ন-যাত্রা নাটৰ অভিনয়ৰ অৰ্থে সকলো প্রকাৰ আহিলাপাতি ন-কৈ দিহা দি কৰাই লোৱাই এনে কথাকে সূচায়। গতিকে মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱেই অসমীয়া ভাষাত প্রথম নাটক ৰচোঁতা আৰু তেওঁৰ 'চিহ্নযাত্রা' ভাৱনাই যে প্রথম অভিনয় বুলি বৰাদেৱে কৈছে তাত আমি হয় দিওঁ।

মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ ছখন পাট; যথা পত্নীপ্রসাদ, ৰুক্মিণীহৰণ, সীতাসয়ম্বৰ, কালিদমন, পাৰিজাতহৰণ আৰু ৰাসলীলা। এই কেইখনৰ আগেয়ে আৰু চিহ্নযাত্রাৰ পিছত যে শ্রীশঙ্কৰদেৱে কেইখনমান নাট ৰচনা কৰিছিল বুলি সুন্দৰীদিয়াৰ শ্রীযুত কৃপানাথ ভাগতীদেৱে কৈছে সেই কথাৰ সমৰ্থন স্বৰূপে চৰিত্র-পুথিৰ কতো উল্লেখ নাই; গতিকে সেইটো ঠিক বুলি আমাৰ মনে নধৰে। ভাগতীয়ে কোনো প্রমাণৰ উল্লেখ কৰিলে আমি তেওঁৰ কথা মানি লোৱাত কোনো আপত্তি নেথাকিব।

বৰাদেৱে পাতনিত লেখিছে—"সকলো শ্রেণীৰ সংস্কৃত নাটকতে সূত্রধাৰ আছে। সূত্রধাৰে নান্দীৰ পিছত নাটকৰ সূচনা কৰে। কোনো

নাটকত নটীৰ আগত, কোনো নাটকত বিদূষকৰ আগত নাটক কেনেদৰে অভিনয় কৰা হয়, তাকে কৈ গুচি যায়। আমাৰ নাটকৰ অভিনয়ত সূত্রধাৰে নান্দীও গায়, নাটকৰ সূচনাও কৰে আৰু সদায় সঙ্গীক সম্বোধন কৰি সঙ্গীৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ দি অভিনয় আৰম্ভ কৰে। সংস্কৃত নাটকত অভিনয় আৰম্ভ কৰি দি সূত্রধাৰে ভাৱনা-ঘৰৰ পৰা ওলাই যায়। আমাৰ নাটকত তেওঁ সততেই থাকে আৰু আটাইবিলাক ভাৱৰীয়াক সময়মতে এজন এজনকৈ উলিয়াই আনে আৰু কোনে কেতিয়া কি কৰিব লাগে ইঙ্গিত দিয়ে। অভিনয় বুজিবলৈ যিথিনি কথা ভাৱৰীয়াৰ বচনত দিব নোৱাৰি তাক সূত্রধাৰে নিজে কৈ অভিনয় বুজিব পৰা কৰি দিয়ে। সংস্কৃত নাটকৰ অভিনয় কেইজনমান পণ্ডিত ব্রাহ্মণ আৰু ক্ষত্রিয়ইহে চাইছিল আৰু বুজিছিল। সৰ্ব্বসাধাৰণে তাৰ একো ভু নাপাইছিল। শঙ্কৰদেৱৰ উদ্দেশ্য আছিল, সেই অভিনয় ডাঙৰ-সৰু, পণ্ডিত অপণ্ডিত, ওখকুলীয়া নীহকুলীয়া, সকলোৱে যাতে সহজে বুজিব পাৰে। গতিকে নাটকৰ অভিনয় বুজাই দিবলৈ তেওঁ সূত্রধাৰক ভাৱনা-ঘৰত সততে ৰাখিছিল।"

ওপৰৰ কথাবোৰ সম্পূৰ্ণৰূপে আমি সমৰ্থন কৰোঁ। সূত্রধাৰৰ এই ব্যৱহাৰৰ উদ্ভাৱন শ্রীশঙ্কৰদেৱৰ নিশ্চয় নিজস্ব। প্রফেছৰ কিথ্ চাহাবে যে সংস্কৃত ছাঁয়া-নাটকৰ অনুসৰণ কৰিয়েই এনে কৰা হৈছে বুলি কয়, তাৰো প্রমাণ নেদেখাকৈয়ে সেই কথা আমি মানিব নোৱাৰোঁ। ভাৰতীয় সংস্কৃত 'ছাঁয়া-নাটক'ৰ বিষয়ে আমি ভালকৈ নেজানো। তেওঁ পদে-প্রমাণেৰে জনালে, যদি আমাৰ ভুল হৈছে, শুধৰাম। শ্রীশঙ্কৰদেৱেই যে প্রথমতে চিত্রপট আঁকি নাটকৰ অভিনয় কৰে, বৰাদেৱৰ এই মতত আমিও মত দিওঁ, অৱশ্যে যেতিয়ালৈকে ইয়াৰ বিপৰীতে কোনো প্রমাণ নেদেখোঁ।

নাটকত দিয়া 'ব্রজবুলি' ভাষাৰ বিষয়ে চমুকৈ গোটাচেৰেক কথা এই থিনিতে কওঁ।—

অতি প্রাচীন কালৰে পৰা মিথিলা বিদ্যা আৰু জ্ঞানৰ গৌৰৱেৰে গৌৰৱান্বিত। মিথিলাৰ ৰজা জনক আৰু ঋষি যাজ্ঞবল্ক উপনিষৰ

যুগতো সুবিখ্যাত। ত্ৰেতা যুগত শ্ৰীৰামচন্দ্ৰৰ ভাৰ্য্যা জানকী জনক ৰজাৰ কন্যা। বাচস্পতি, উদয়ন আৰু পক্ষধৰ মিথিলাৰ বিদগ্ধ পণ্ডিত। এই সকলোবিলাকে সংস্কৃত ভাষাত গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছিল। স্বদেশী ভাষা মৈথিলীত কোনেও গ্ৰন্থ লিখা নাছিল। বিদ্যাপতি মিথিলাৰ বৈষ্ণৱ কবি। ইংলণ্ডত ছেক্‌ছপীয়েৰৰ আৱিৰ্ভাৱৰ অনেক আগেয়ে মিথিলাত বিদ্যাপতিৰ আবিৰ্ভাৱ। বিদ্যাপতি সংস্কৃততো সুপণ্ডিত আছিল। তেওঁ জীৱনৰ আগডোখৰ কালত সংস্কৃত ভাষাৰ গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছিল। কিন্তু শেহ ছোৱাত নিজ মাতৃ-ভাষা মৈথিলীত তেওঁ গীত-পদ সম্বলিত সুমধুৰ গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিহে অমৰ হল। আমাৰ শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ আৰু শ্ৰীমাধৱদেৱ আৰু অনন্তকন্দলিও সংস্কৃত ভাষাত অগাধ পণ্ডিত আছিল। আন নেলাগে শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ সংস্কৃত গ্ৰন্থ 'ৰত্নাকৰ'তে তাৰ পৰিচয় পোৱা যায়। অনন্তকন্দলিয়ে নিজেই কৈ গৈছে—"শ্লোক-সংস্কৃতে আমি লিখিবাক ভাল জানি।" এওঁলোকে নিজ মাতৃভাষা অসমীয়াত গ্ৰন্থ লেখিহে অমৰ হল। বিদ্যাপতিয়ে প্ৰথম ডোখৰ কালত তেওঁৰ ৰচনাত সংস্কৃত ভাষা, দ্বিতীয় ডোখৰত প্ৰাকৃত আৰু তৃতীয় ডোখৰত নিজ মাতৃভাষা মৈথিলীত গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছিল আৰু সেই তৃতীয় ডোখৰ কালৰ ৰচনাইহে তেওঁক অমৰ কৰিলে। মৈথিলী ৰচনাত তেওঁ প্ৰাকৃত লিপি ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেওঁৰ মৈথিলী হিন্দীৰহে ওচৰচুবুৰীয়া, বঙ্গভাষাৰ নহয়। বঙলা আৰু অসমীয়া লিপি মৈথিলী লিপিৰ অনুকৰণ। মিথিলা আজিকালি দ্বাৰভাঙ্গা বা দ্বাৰবঙ্গ বিভাগৰ অন্তৰ্গত। আজিও বিদ্যাপতিৰ নাম মিথিলাত সুপৰিচিত আৰু সন্মানিত। দ্বাৰভাঙ্গাৰ গাঁও এখনত বিদ্যাপতিয়ে নিজ হাতেৰে তালপাতত লিখা শ্ৰীমদ্ভাগৱত পুথি এখন এতিয়াও আছে। মৈথিলী বিদ্যাপতি বঙালী চণ্ডীদাসৰো আগৰ কবি। বিদ্যাপতি আৰু চণ্ডীদাস দুয়ো চৈতন্যদেৱৰ আগৰ মানুহ। মিথিলা সেই কালত আৰু তাৰ আগৰ অনেক প্ৰাচীন কালৰে পৰা সংস্কৃত সাহিত্য, ন্যায়, ব্যাকৰণ, কাব্য ইত্যাদি

শিক্ষাৰ কেন্দ্ৰ স্বৰূপ আছিল। ভাৰতৰ নানা ঠাইৰ পৰা ছাত্ৰ কাশীত পঢ়িবলৈ যোৱাদি মিথিলাত পঢ়িবলৈ গৈছিল। সেই কালত বঙ্গদেশত ন্যায়, ব্যাকৰণ ইত্যাদি শিক্ষাৰ নিমিত্তে কোনো টোল বা পঢ়াশালি নাছিল। বঙ্গদেশৰ পৰা ছাত্ৰে মিথিলা আৰু কাশীত পঢ়ি আহিছিলগৈ। মিথিলা বঙ্গদেশৰ কাষত দেখি, তালৈ বঙ্গদেশীয় ছাত্ৰ সৰহকৈ গৈছিল। বাসুদেৱ সাৰ্ব্বভৌম চৈতন্যদেৱৰ শিক্ষাগুৰু। তেওঁ বৰ মেধাবী ছাত্ৰ আছিল। তেওঁ মিথিলাত পঢ়োঁতে এদিন তেওঁৰ অধ্যাপকক তৰ্কত হৰুৱাই দিছিল। সেই বাবে অধ্যাপকে লাজ পাই বাসুদেৱে লেখি লোৱা তালপতীয়া পুথিবোৰ কাঢ়ি নি বাসুদেৱক খেদাই দিলে। সেইবোৰ ন্যায়, দৰ্শন, ব্যাকৰণ ইত্যাদি বিষয়ৰ পুথি আছিল। বাসুদেৱে ঘৰলৈ উভতি আহি গুৰুৰ টোলত পঢ়া শাস্ত্ৰবোৰ সুঁৱৰি সুঁৱৰি নতুনকৈ সেই সেই বিষয়ত পুথি লেখি উলিয়াই, নৱদ্বীপত টোল খুলি ছাত্ৰক পঢ়াবলৈ ধৰিলে। তেতিয়াৰে পৰা নৱদ্বীপত সেইবোৰ শাস্ত্ৰবিদ্যাৰ কেন্দ্ৰ আৰম্ভ হল।

মিথিলাত পঢ়িবলৈ যোৱা বঙ্গদেশীয় ছাত্ৰবোৰে মৈথিলী ভাষা খুব আগ্ৰহেৰে শিকিছিল আৰু বিদ্যাপতিৰ গীত-পদৰ গ্ৰন্থবোৰ পঢ়ি সেইবোৰ মুখস্থ কৰি লেখি আনিছিল। ওপৰত কৈ আহিছোঁ যে মৈথিলী ভাষা হিন্দীৰ ওচৰাউচৰি। সেইদেখি হিন্দীৰ ভনী-ভাষা বঙলা ভাষাভাষীসকলেও মৈথিলী ভাষাৰ গীত-কাব্যাদিৰ সোৱাদ গ্ৰহণ কৰাত বিশেষ বাধা নজন্মিছিল। তাৰ উপৰি বিদ্যাপতিৰ ললিত শব্দবিন্যাস আৰু মনোহৰ ভাবৰ ৰাধা-কৃষ্ণৰ লীলাৰ বিষয়ৰ গীত আৰু কবিতাবোৰে তেওঁলোকৰ মন মুহি পেলাইছিল। সেইদেখি তেওঁলোকে উভতি আহি সেইবোৰ বঙ্গদেশত বিস্তৰভাৱে প্ৰচাৰ কৰি দিলে।

কালক্ৰমত বঙ্গলৈ অনা বিদ্যাপতিৰ কবিতাবোৰ নানা মানুহৰ মুখত পৰি তাত বঙলুৱা ভাঁজ লাগিবলৈ ধৰিলে। সিফালে বঙালীয়ে মিথিলাত পঢ়িবলৈ যোৱাও বন্ধ হল। সেইদেখি এনে কোনো নাছিল

বা নোলাল যে বিদ্যাপতিৰ কৱিতাবোৰ সংস্কাৰ কৰি সেইবোৰক আগৰ আকৃতি দিয়ে। ফলত বিদ্যাপতিৰ মৈথিলী ভাষা বঙ্গদেশত ব্ৰজবুলি নামৰ এটা নতুন বৈষ্ণৱী ভাষাত পৰিণত হল। বিদ্যাপতিক বঙালী বুলি ধৰা হল অথচ তেওঁৰ গীত-পদ বঙলা নহয়। সেইদেখি এনে এটা মতৰ সৃষ্টি হল যে বিদ্যাপতিৰ ভাষা ব্ৰজবুলি আৰু সেইটো মথুৰা-বৃন্দাবনৰ ভাষা। কিন্তু বাস্তবিকতে এই ব্ৰজবুলি আৰু মথুৰা বৃন্দাবনৰ ভাষাৰ ভিতৰত কোনো মিল নাই আৰু ই মথুৰা-বৃন্দাবনৰ ভাষাই নহয়। ই বঙালী বৈষ্ণৱ কৱিসকলৰ ভুল ধাৰণাত জন্ম লোৱা আৰু সান-মিহলি হৈ সৃষ্ট হোৱা এটা নতুন বৈষ্ণৱী ভাষা। এইটো কোনেও এবাৰ ভাবি নেচালে যে বিদ্যাপতিয়ে তেওঁৰ মাতৃভাষা মৈথিলীত তেওঁৰ ৰচনা নেলেখি বৃন্দাবন-মথুৰাৰ ভাষাত কিয় কৱিতা লেখিবলৈ যাব।

আমাৰ শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ আৰু শ্ৰীমাধৱদেৱে ব্ৰজবুলিৰ নিচিনা এটি ভাষাত তেওঁলোকৰ গীত আৰু নাট লেখিছে। কিন্তু ভালকৈ চালে দেখা যায় যে সেই ভাষা বঙ্গদেশৰ বৈষ্ণৱসকলৰ উদ্ভাৱিত ব্ৰজবুলি নহয়, সেই ভাষা মৈথিলী-হিন্দী। বিদ্যাপতিৰ দেশ মিথিলাৰ হিন্দী ভাষাত তেওঁলোকৰ গীতি আৰু নাট ৰচিত হোৱাটো অস্বাভাৱিক নহয়। মিথিলাৰ ভাষা বিদ্যাপতিৰ যহত কৃষ্ণ-লীলামৃত ৰসেৰে পৰিসিক্ত। সেই কেন্দ্ৰৰ আকৰ্ষণী শক্তিয়ে চাৰিওফালৰ কৃষ্ণভক্ত বৈষ্ণৱসকলক সেই কালত টানি নিছিল।

কামৰূপৰ ৰজা ভাস্কৰবৰ্ম্মা আৰু তেওঁৰ আগৰ কালতো মিথিলাৰ এছোৱা কামৰূপ ৰাজ্যৰ ভিতৰত আছিল। "The eastern part of the present district of Purnea, bounded on the west by the Kosi river formed a part of Mithila. A part of Mithila was, therefore, within Kamrupa at-least from Mahabhuti Varman's reign till the reign of Susthita Varman and again from the time of

Bhaskara Varman till the rise of thc Pala power after the overthrow of Sri Harzara Varman in the eighth century," Vide K. L. Barua's "Early History of Kamarupa" আমি আকৌ তাৰে পৰা শাৰীদেক তুলি দিওঁ,—

"Mr. Dikhit also remarks that the affinities of Assamese art would seem to lie more with the schools of Bihar and Orissa than with the contem-porary Pala art of Bengal. This is not unnatural as of the streams of influenee that have moulded the culture of Assam, the strongest current has always been from North Bihar and Mid-India."

"The cultural affinities between Mithila and Kamarupa have already been alluded by us"—K. L. Barua.

মিথিলাৰে সৈতে কামৰূপৰ এনে ঘনিষ্ঠ যোগ থকাৰ নিমিত্তেই মিথিলাৰ হিন্দীৰ (বঙ্গৰ বৈষ্ণৱৰ ব্ৰজবুলি নহয়) মহাপুৰুষ গুৰু দুজনাৰ গীত আৰু নাটত এনে প্ৰভাৱ।

মহাপুৰুষৰ নাটত সেই ভাষা মিহলোৱাৰ দ্বিতীয় যিটো কাৰণ বৰাদেৱে দিছে, সেইটোৱো আমি স্বীকাৰ কৰোঁ। আৰু এটা কথা মন কৰিবলগীয়া যে মিথিলাৰ ভাষা, নাটৰ গদ্যত মহাপুৰুষে ব্যৱহাৰ কৰিছে—গীতত ব্যৱহাৰ কৰাৰ উপৰিও। বঙ্গদেশীয় বৈষ্ণৱে 'ব্ৰজবুলি' মাথোন গীতিতহে ব্যৱহাৰ কৰিছে। কাৰণ তেওঁলোক বিদ্যাপতিৰ মৈথিলী-হিন্দীৰ অপভ্ৰংশ মাথোন ব্ৰজবুলিৰহে অধিকাৰী।*

* বাঁহী: ২২শ বছৰ, ২য় সংখ্যা—জেঠ ১০৫৫ শক

অসমীয়া গৌৰীপুৰত বঙলা সাহিত্য সভা

(১)

অসমীয়াৰ গৌৰৱ শ্ৰদ্ধাস্পদ ৰজা শ্ৰীযুক্ত প্ৰভাতচন্দ্ৰ বৰুৱা বাহাদুৰে কিছু দিনৰ আগেয়ে তেওঁৰ ৰাজধানী গৌৰীপুৰলৈ উত্তৰবঙ্গ সাহিত্য-সম্মিলনৰ সমজুৱাসকলক নিমন্ত্ৰণ কৰি নি যি সভা পাতিছিল সেই সভাৰ সভাপতিৰ বাবটো কটন কলেজৰ অধ্যাপক শ্ৰীযুত পদ্মনাথ বিদ্যাবিনোদ এম-এৰ গাত পৰাত তেওঁ সভাত অনেক বিনয় কৰি ৰজা বাহাদুৰৰ শলাগ লৈ অসম আৰু অসমীয়া ভাষাৰ সম্পৰ্কে গোটাচেৰেক মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিছিল। অসমীয়া ভাষাৰ সম্পৰ্কে তেওঁৰ মন্তব্য কেইটা আমাৰ মতেৰে সৈতে অমিল হোৱাত আজি সেই বিষয়ে আমি আমাৰচেৰেক কথা কব খুজিছোঁ।

"এক্ষণে অসমীয়া ভাষা বঙ্গভাষাৰ উপভাষা কিনা, এই বিষয়ে কিঞ্চৎ আলোচনা কৰা যাইতেছে" এই বুলি বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে ডাক্তৰ গ্ৰিয়েৰ্ছনৰ "Linguistic Survey of India" কিতাপৰ পৰা এই ডোখৰ তুলি দিছে—"Whether Assamese is a dialect or a language is really a mere question of words which is capable of being argued ad infinitum, for the two terms are incapable of mutually exclusive definition. Like 'hill' and 'mountain they are convenient methods of expressions but no one can say at what exact point a hill ceases to be a hill and becomes a mountain. . It must be confessed that if we take grammar alone as the basis of comparison it would be extremely difficult to oppose any statement to the effect that Assamese was nothing but a dialect of Bengali. The dialect spoken in Chittagong, which is universally classed as a form of the latter language differs

far more widely from the grammar of the standard dialect of Calcutta than also the Assamese. If grammar is to be taken as test and if by applying that test we find that Assamese is a language distinct from Bengali, then we should be compelled with much greater reason to say the same of the Chittagong patois" vol V part 1393-94. আৰু নদি কৈছে যে "এইৰূপ বলাৰ পৰেও গ্ৰিয়াৰ্ছন সাহেব অসমীয়া ভাষা স্বতন্ত্ৰ ভাষাৰূপে পৰিগণিত হইবাৰ যোগ্য বলিয়া যে যে কাৰণ নিৰ্দ্দেশ কৰিয়াছেন, অসমেৰ ইতিহাসে গেইট সাহেব তাহাই কিঞ্চিৎ জোৰেৰ সহিত বলিয়াছেন।"

ডাক্তৰ গ্ৰিয়েৰ্ছন অবিবেচক নহয়। মিষ্টৰ গেইটও অবিবেচক নহয়। বিদ্যাবিনোদ মহাশয়েহে কথা টং কৰি চোৱা নাই। অসমীয়া ভাষাৰ যেনেকৈ স্বকীয়া সাহিত্য আছে, অনেক পুথি যেনেকৈ সেই ভাষাত ৰচিত হৈ তাক স্থায়িত্ব দিয়া হৈছে, ছট্টগ্ৰামৰ ভাষাত তাৰ অভাৱ। শৰীৰৰ এটা বা দুটা অঙ্গ অথবা ঘাই অঙ্গ অকল মূৰটো থাকিলেই যেনেকৈ সম্পূৰ্ণ মানুহটো হব নোৱাৰে, ভাষাৰো এটা বা দুটা অঙ্গ বা অকল ঘাই অঙ্গ ব্যাকৰণৰ বিভিন্নতা থাকিলেই সি স্বকীয়া হৈ থিয় হব নোৱাৰে। ছিটাগাঁৱৰ ভাষাই যদি বাকী অঙ্গবোৰ পালেহেঁতেন, যেনে—চহকী লিখিত সাহিত্য, সেই ভাষাভাষী সৰহ লোকসংখ্যা, ৰজাঘৰীয়া আদৰ আৰু সহায় ইত্যাদি, তেন্তে ছিটাগাঁৱৰ ভাষাইও বঙলাৰ পৰা স্বকীয়া হৈ গা টঙাই পাখি কটালি উঠিলহেঁতেন। এডোখৰ পৰি থকা মাটিত যেনেকৈ বহুত গছ পুলি গজে, কিন্তু তাৰ ভিতৰত যি কেইটা পুলিয়ে বাহিৰৰ পৰা বল পায়, সাৰ পায় আৰু বাঢ়িবৰ সুচল অৱস্থাৰ সহায়তা লাভ কৰে, সেই কেইটাহে বাঢ়ি ডাঙৰ গছ হব পাৰে। গোটেইখন বঙ্গদেশৰ ভিতৰত নদীয়া আৰু কলিকতাৰ ভাষাইও তেনে সুচল অৱস্থা লভি আজিকালিৰ প্ৰবল বঙলা ভাষাৰ আকৃতি পাই চাৰিওফালৰ গঠীয়া পঁয়া-লগা dialectবোৰ সামৰি লৈছে। ছিটাগাঁৱৰ ভাষাও সেইদেখি এই বিৰাট বঙলা ভাষাৰ ভিতৰত

সোমাল। অসমীয়া ভাষাও সমানে ক্ষমতাশালী হোৱাহেঁতেন আৰু আজিকালিৰ দৰে আগৰে পৰা ছিটাগাঁও অসমৰ সীমাৰ ভিতৰত থকাহেঁতেন, সিও ছিটাগঞা ভাষাক একেখন নিহালিৰ তলতে নেপাই নেথাকিলহেঁতেন ; যদিও তেনেকুৱা strange bedfellow অৰ্থাৎ অচিনাকি লগৰীয়া নিজৰ শোৱাপাটীত পাবলৈ অসমীয়াৰ সমূলি আগ্ৰহ নাই। "For years the Assamese language has been officially recognized and now it can be proved that it is in its grammar much more nearly connected with the Behari than with Standared Bengali which can scarcely be said to have existed as a written language until the beginning of the present century when the missionaries of Seerampur first moulded it into a form. On the other hand, the Mahabharata and the Ramayana were translated into the Assamese language nearly four centuries ago. Not only that, but many other works on history were then written. Poetry, medicine and religion were also translated into the Assamese vernacular, which could besides boast of a very pretty indigenous literature of its own".

ডাক্তৰ গ্ৰিয়েৰ্ছনে এই বাবে অসমীয়া ভাষাক স্বকীয়া বুলি স্বীকাৰ কৰিলে আৰু ছিটাগঞা ভাষাক নকৰিলে। এই দেখিয়েই মিষ্টৰ গেইটে তেওঁৰ অসম বুৰঞ্জীত লেখিছে—

"It may be pointed out that the possession or otherwise of a separate literature is generally regarded as one of the best tests to apply, and that if this be taken as a criterion, Assamese is certainly entitled to rank as a separate language. Assamese is believed to have attained its present state of development independently of and earliar than Bengali ; and it is the speech of a distinct nationality which

has always strenuously resisted the eff.orts which have been made to foist Bengali on it."

গেইট চাহাবৰ এই কথাক সমালোচনা কৰি বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে ইংৰাজীতে লেখিছে—"But the argument of Mr. Gait is open to criticism. The Assamese books were written by Sankar Deva, Madhab Deva, Ananta Kandali and others, who flourished during Naranarayan's time, i.e, by the middle of the 16th Century. But the poems of Chandidas were composed about a century and a half earlier (1400 A. D.) and Kritibas also wrote his Ramayan about a century earlier (1450 A. D.) So, the Assamese literature cannot claim precedence in time. Wether its development was independently of Bengali or not is a point which is very difficult to discuss. But when we consider even on Mr. Gait's authority, that the wave of the religious movements of Sri Chaitanya reached Assam and led to the foundation of the Mahapurushiya Sect, the wave of the renaissance of the vernacular literature to propagate that religion of love and devotion in Bengali must have also done much to stir up the literary activity among the inhabitants of Kamarupa. The unification of these two dialects Assamese and Bengali, would not in my humble opinion, lead to any other results than beneficial to the people of Assam who seem to have done very little since Narnarayan's time for the development of their language. The opportunity was a fair one, which

* Notes on the Assamese Language and literature by F. W. Sudmersen Eqr., Principal of the Cotton College, Gauhati.

has now gone away ; there was a special facility, too, for this as the script was the same for both the languages ; and as to the existing books in the dialect they would form part of the great body of the Bengali literature, as will be evident from the fact that Babu Dineschandra Sen, author of a history of the Bengali literature has actually included the Ramayana written by Ananta Kandali in his subject matter as he was kept in the dark as to locality to which the author belonged. It is fortunate for our Assamese brethern that their desire to have the recognition of their mother-tongue as a court language, has been so easily fulfilled : the Irishmen and the Welsh people whose mother-tongue are of Celtic origin and so quite distinct from the Teutonic English have not got the same privilege as yet."

অসমীয়া ভাষাত প্ৰথম পুথি শঙ্কৰদেৱ, মাধৱদেৱ আৰু অনন্ত কন্দলিয়ে লেখা বুলি কোৱা কথাটো ভ্ৰমাত্মক। মাধৱ কন্দলিয়ে শঙ্কৰদেৱৰ আগেয়েই সপ্তকাণ্ড ৰামায়ণৰ সুৰলা ভাঙনি কৰিছিল। সেই পুথিৰ কথা শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ নিজৰ পুথিত উল্লেখ কৰি গৈছে। "And it is with the translation of the Ramayana in the 15th century that Assamese first reaehed the highest level and finally established a claim as a literary langnage. There had been an earlier translation by Madhab Kandali, as Sankar Deb himself states in his own translation.* মাধৱ কন্দলিৰ সপ্তকাণ্ড ৰামায়ণ যি পঢ়িছে, সিয়েই বুজিছে যে তাৰ ভাষা কেনে সুৰলা, কেনে ললিত ! সেইখনেই যদি অসমীয়া ভাষাত প্ৰথম পুথি হলহেঁতেন তেনেহলে তাৰ ভাষা এনে নিমজ, এনে সুসলিত হব নোৱাৰিলেহেঁতেন। সৰহ নেলাগে অনন্তকন্দলিৰ ৰামায়ণৰ ভাষাতকৈ মাধৱকন্দলিৰ ৰামায়ণৰ

ভাষা শ্ৰেষ্ঠ বুলি পণ্ডিতসকলে স্বীকাৰ কৰে। "Ananta Kandali. a contemporary of Sankar Deb, also translated the Ramayana and his translation had such a vogue in Bengal that he has actually been claimed as a Bengali writer. But the Ananta Ramayan is an Assamese work. Its inferiority to Madhab Kandali's trnslation caused it to be comparatively neglected by the learned". শঙ্কৰদেৱৰ শিক্ষক প্ৰগাঢ় পণ্ডিত মহেন্দ্ৰ কন্দলিয়েও কেইবাখনো পুথি অসমীয়া ভাষাত লেখিছিল, যি পুথিয়ে শঙ্কৰৰ হৃদয়ত ভৱিষ্যতত গ্ৰন্থ ৰচিবৰ গুটি কই দিছিল। মহেন্দ্ৰ কন্দলিৰ ৰচিত পুথিবোৰ পোৱা এতিয়া দুষ্কৰ। অসমৰ ওপৰেদি যোৱা নানা বিপ্লৱ-বিপদৰ সোঁতত সেইবোৰ আৰু তাৰ আগেয়ে আন আন অসমীয়া কৱিসকলৰ দ্বাৰাই ৰচিত পুথিবোৰ উটি গল। কৱিবৰ মাধৱ কন্দলিৰ দ্বাৰাই ভণিত ৰামায়ণ শ্ৰীযুত গণেশৰাম আগৰৱালাই ১৮১৮ শকত ছপা কৰাই প্ৰকাশ কৰিছিল। তাৰ পাতনিত আমাৰ শ্ৰদ্ধাস্পদ বন্ধু শ্ৰীযুত বেণুধৰ ৰাজখোৱাই লেখিছে, "এওঁৰ (মাধৱ কন্দলিৰ) জন্মৰ শক অৱশ্যে ঠাৱৰকৈ কোৱা টান।......এইটো ঠিক যে এওঁ পঞ্চদশ শতিকাত জন্মগ্ৰহণ কৰে।" শঙ্কৰদেৱৰ জন্ম ১৪৪৯ খৃষ্টাব্দত আৰু মৃত্যু ১৫৬৯ খৃষ্টাব্দত। শঙ্কৰদেৱে ৰামায়ণৰ আদি কাণ্ড পুথিৰ ভাঙনি নিশ্চয় তেওঁৰ ওপজাৰ ৫০ বছৰৰ ভিতৰত অৰ্থাৎ যেতিয়া তেওঁৰ গাত ডেকা তেজ আৰু অপৰিমিত উৎসাহ আছিল তেতিয়া কৰিছিল অৰ্থাৎ ১৫ শতিকাৰ শেহ ছোৱাতহে, বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে অনুমান কৰাৰ নিচিনাকৈ ১৬ শতিকাৰ মাজছোৱাত নহয়। শঙ্কৰদেৱৰ মৃত্যু- ১৫৬৯ খৃষ্টাব্দত। সেইদেখি ষোল শতিকাত যে তেওঁ পুথি লেখা নাছিল এনে নহয়, বৰং সেই ছোৱা কালত তেওঁ শ্ৰীমদ্ভাগৱতৰ ভাঙনি, দশম, কীৰ্ত্তন, ভটিমা, গীত, নাট আদি পুথি অশেষ পৰিশ্ৰম কৰি ৰচি ভাগৱতী বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰিছিল। কণ্ঠভূষণে কাশীৰ পৰা ভাগৱত শাস্ত্ৰ

আনি তেওঁক দিলত, তেওঁ আন আন পুৰাণৰ ভাঙনি আৰু সেইবোৰৰ পৰা শাস্ত্ৰ ৰচনা পৰিত্যাগ কৰি কৃষ্ণ-প্ৰেমত মজি ভাগৱত শাস্ত্ৰ-সিন্ধু মথি তাৰ পৰা জ্ঞান-ভক্তিৰ অমৃত নিজৰা অসমীয়া ভাষাত বোৱাবলৈ ধৰিলে— "হৰিনাম ৰসে বৈকুণ্ঠ প্ৰকাশে

প্ৰেম অমৃতৰ নদী।

শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰে পাৰ ভাঙি দিলে

বহে ব্ৰহ্মাণ্ডক ভেদি॥"—ঘোষা

নৰনাৰায়ণ ৰজাৰে সৈতে শঙ্কৰদেৱৰ জীৱনৰ শেহছোৱাতহে চিনাকি। আহোম ৰজাই তেওঁক আৰু তেওঁৰ শিষ্যসকলৰ ওপৰত অত্যাচাৰ কৰিবলৈ ধৰিলত আৰু শেহত তেওঁৰ জোঁৱায়েক হৰিক ধৰাই কটালতহে তেওঁ "অসমৰ বিষম মত, এনে ৰাজ্যত থকা উচিত নহয়" বুলি ভাটীলৈ গুচি আহিল। ভাটীলৈ আহিহে তেওঁ নৰনাৰায়ণ ৰজাৰ শ্ৰদ্ধা-ভক্তি আকৰ্ষণ কৰে আৰু শেহত ১৫৬৯ খৃষ্টাব্দৰ ভাদৰ শুক্লা দ্বিতীয়াৰ দিনা কোচ ৰজাক ধৰ্ম্ম দিয়া অৰ্থাৎ শৰণ দি শিষ্য কৰাৰ হাত সাৰিবৰ মনেৰে যোগাসনত বহি প্ৰাণ পৰিত্যাগ কৰে। এতিয়া আমি বুজিলোঁ যে শঙ্কৰদেৱে ১৫ শতিকাৰ শেহ ডোখৰত ৰামায়ণ ৰচনা কৰিছিল, তেন্তে তেওঁৰ আগৰ মাধৱকন্দলিয়ে নিশ্চয় ১৫ শতিকাৰ আগডোখৰত নাইবা ১৪ শতিকাৰ শেহ ডোখৰত সপ্তকাণ্ড ৰামায়ণ পুথি ৰচিছিল। সেইদেখি বঙালী কৱি চণ্ডীদাসৰ কৱিতা যদি ১৪০০ খৃষ্টাব্দত ৰচাটো ঠিক হয়, তেন্তে সি মাধৱকন্দলিৰ ৰচনাৰ সমসাময়িক বা পিছৰ বুলিহে ধৰা যায়। কৃত্তিবাসৰতো কথাই নাই ; কিয়নো তেওঁৰ ৰামায়ণ ৰচনাৰ চন ১৪৫০ খৃষ্টাব্দ বুলি বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে কৈছে। অৱশ্যে যদিও এই চন সঠিক হোৱা বিষয়ত আমাৰ বৰ সন্দেহ আছে আৰু যি সন্দেহৰ কাৰণ আমি কবলৈ বাধ্য।

বাবু দীনেশচন্দ্ৰ সেনে 'বঙ্গভাষা ও সাহিত্য' নামৰ কিতাপত লেখিছে "কৃত্তিবাসের পূৰ্ব্বপুৰুষ উল্লিখিত নৃসিংহ ওঝাৰ পিতামহ উধো দনৌজমাধৱ ৰাজাৰ সভাসদ ছিলেন, তাহা কুলজীগ্ৰন্থে পাওয়া যায়, দনৌজমাধৱ ১২৮০-১৩৮০ খৃঃ অব্দ পৰ্য্যন্ত বৰ্ত্তমান ছিলেন, কৃত্তিবাস উধো হইতে অধস্তন সপ্তম পুৰুষ, সুতৰাং ১২৮০ হইতে ২০০ শত বৎসৰ পৰে কৃত্তিবাসেৰ প্ৰৌঢ়াবস্থা ধৰা যাইতে পাৰে।"

কৃত্তিবাস তেওঁৰ পূৰ্ব্বপুৰুষ উধোৰ পৰা তললৈ সপ্তম পুৰুষ। উধো দনৌজমাধৱৰ সভাসদ আছিল। দনৌজমাধৱ ১৩৮০ খৃষ্টাব্দলৈকে আছিল। সেইদেখি আন্দাজ ১৩৪০ খৃষ্টাব্দত উধোৰ জন্ম বুলি ধৰিব পাৰি। মানুহৰ জীৱনৰ কাল গৰে যদি ৪০ বছৰ ধৰা যায়, তেন্তে উধোৰ পৰা কৃত্তিবাসলৈকে কমপক্ষেও ২৪০ বছৰ বুলি ধৰিব পাৰি। সেই বাবে কৃত্তিবাসৰ কাল ১৫৮০ খৃষ্টাব্দ হয়গৈ অৰ্থাৎ ষোল শতিকাৰ শেহত। শঙ্কৰদেৱ ১২০ বছৰ জীয়াই আছিল। তেওঁৰ মৃত্যু ১৫৬৯ খৃষ্টাব্দত। সেইদেখি কৃত্তিবাসৰ ৰামায়ণ শঙ্কৰদেৱৰ পুথিৰ এক শতিকা আগেয়ে ৰচিত হৈছে বুলি পদ্মনাথ বাবুৱে যি কৈছে সি নিটিকে। শকটো টানি-টুনি লৈ গলেও কৃত্তিবাসক শঙ্কৰদেৱৰ সমসাময়িক কৰিবগৈ পাৰি, তাৰ বাহিৰলৈ যাব নোৱাৰি। কৃত্তিবাসে মাধৱকন্দলিক ছুবই নোৱাৰে বুলি আমাৰ বিশ্বাস। দীনেশ বাবুৱে আৰু লেখিছে "সম্প্ৰতি জ্যোতিষিক গণনা দ্বাৰা নিশ্চিতৰূপে সিদ্ধান্ত হইতেছে যে কৃত্তিবাস ১৪৩২ খৃষ্টাব্দে জন্মগ্ৰহণ কৰেন।" ১৪৫০ খৃষ্টাব্দত কৃত্তিবাসে ৰামায়ণ ৰচনা কৰা কথা যদি সঁচা হয়, তেন্তে তেওঁ ১৮ বছৰ বয়সত ৰামায়ণ ৰচনা কৰাটো হয় ; সেইটো অসম্ভৱ। আচল কথা, "The period of literary activity in Assam was synchronous with a similar period in Bengal. In both countries the influence at work was the same. The religious reforming wave which swept over India at the same time that Luther was convulsing the courts of Europe, was led in Bengal by Chaitainya and in Assam by Sankar Dev. In both countries, too, the religious effects were identical—a worship of Krishna, of spirit instead of power, a freedom from forms and ceremonies.

and substitution of hymns of praise and of prayer for animal sacrifice. Sankar Dev, however had of necessity to compromise with the more instincts of his followers, and so arose the Mahapurushiya sect of the Vaisnavites whose sacred seat is Barpeta. In both Vaishnavite we also find that the literature takes the same form—translation of sacred books, and the writing of hymns. In Assam, however, dramatic influence was at work, resulting in a large number of dramas, resembling somewhat the old passion plays of Europe." F. W. Sudmersen Esqr.

ৰায়বাহাদুৰ মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈয়ে তেওঁ প্ৰকাশ কৰা ৰামায়ণৰ পাতনিত লেখিছে যে দশম শতিকাত অসমীয়া ভাষা এনে টনকিয়াল আছিল যে দীপিকাছন্দ নামে পুথি ৰচিত হৈছিল। তেওঁ দশম শতিকাকে বৰ্ত্তমান অসমীয়া ভাষাৰ আৰম্ভণৰ কাল আৰু দীপিকাছন্দকে আমি জানিবলৈ পোৱা প্ৰথম পুৰণি পুথি বুলি কৈছে। দীপিকাছন্দৰ গ্ৰন্থকৰ্ত্তাৰ নাম পুৰুষোত্তম গজপতি। গজপতিয়ে তেওঁৰ পুথিত বৌদ্ধ-ধৰ্ম্মৰ ওপৰত বৰ আক্ৰমণ কৰিছে। সেইদেখি দীপিকাছন্দ ৰচনাৰ সময়ত নিশ্চয় অসমত বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ প্ৰাচুৰ্ভাৱ অলপ অচৰপ আছিল। সপ্তম শতিকাৰ আদিতে যেতিয়া হিউয়েন্‌ছাং অসমলৈ আহে, তেতিয়া তেওঁ অসমত বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ প্ৰাচুৰ্ভাৱ বৰ কম দেখিছিল বুলি লেখি থৈ গৈছে। তেতিয়া অসমৰ অৰ্থাৎ কামৰূপৰ ৰজা ভাস্কৰ বৰ্ম্মা আছিল। ভাস্কৰ বৰ্ম্মা যদিও হিন্দু ৰজা আছিল, তথাপি বৌদ্ধধৰ্ম্মত তেওঁৰ যথেষ্ট আস্থা আছিল নতুবা তেওঁ হিউয়েন্‌ছাঙক অসমলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰি নানিলেহেঁতেন আৰু বৌদ্ধ ৰজা শিলাদিত্যৰ উৎসৱলৈ গৈ ইমান সন্মান নলভিলেহেঁতেন। অসমৰ পালবংশীয় ৰজাসকলৰো বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ প্ৰতি ঢাল থকাৰ অনেক প্ৰমাণ পোৱা যায়। খৃষ্টীয় নৱম কি দশম শতিকাত যেতিয়া বৌদ্ধধৰ্ম্ম অসমত একেবাৰেই শয্যাগত, তেতিয়া

দীপিকাছন্দৰ লেখকে ব্যাধিৰ শেষ নাৰাখিবৰ মনেৰেই বোধকৰোঁ বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ ওপৰত দোৰ্ঘোৰ আক্ৰমণ কৰিছিল। সি যি হওক, এইটো নিশ্চিত যে খৃষ্টীয় দশম শতিকাতো অসমীয়া ভাষাত পুথি ৰচিত হৈছিল। কোনো-কোনোৱে ডাকৰ বচনৰ পুথি ইয়াৰো আগেয়ে অসমীয়া ভাষাত ৰচিত হোৱা বুলি কয়। খৃষ্টীয় তেৰ আৰু চৈধ্য শতিকাত আহোম ভাষাত বুৰঞ্জী লেখা দেখি অনেকে অসমীয়া ভাষাতো বুৰঞ্জী লেখিছিল। নানা বিপ্লৱত পৰি, ঘাইকৈ কীৰ্ত্তিচন্দ্ৰ বৰবৰুৱাৰ কোপানলত পৰি সেই জাতীয় কীৰ্ত্তিবোৰ ভস্ম হল। "There are also many old puthis heirlooms in families treasured with care, but decaying and rapidly becoming illegible awaiting deciphering and publication. Many of these old bark-written puthis are historical in subject-matter, many deal with Astronomy and Astrology, religious rites, ceremonies, and folklore."

(২)

'শূন্য পুৰাণ'খন হেনো প্ৰায় হাজাৰ বছৰৰ আগেয়ে ৰচিত। আমি শূন্য পুৰাণ পুথিখন দেখা নাই, সেইদেখি তাৰ বিষয়ে বিশেষ একো কব নোৱাৰোঁ। বাবু দীনেশচন্দ্ৰ সেনে তেওঁৰ 'বঙ্গভাষা ও সাহিত্য' কিতাপত শূন্য পুৰাণৰ বিষয়ে এইদৰে লেখিছে।—"ইহা ৰামাই পণ্ডিত বিৰচিত।......বাঁকুড়া জেলাৰ অন্তৰ্গত ময়নাপুৰ গ্ৰামে যাত্ৰাসিদ্ধি ৰায় নামক যে ধৰ্ম্মঠাকুৰ প্ৰতিষ্ঠিত আছেন ৰামাই পণ্ডিতেৰ বংশধৰগণ এখনও সেই দেব-মন্দিৰে পৌৰোহিত্য কৰিয়া থাকেন।......ৰামাই পণ্ডিত মহাৰাজ দ্বিতীয় ধৰ্ম্মপালেৰ ৰাজত্বকালে খৃষ্টীয় একাদশ শতাব্দীৰ প্ৰথম ভাগে বিদ্যমান ছিলেন। তিনি বৌদ্ধধৰ্ম্মেৰ বিকৃত ৰূপ ধৰ্ম্মপূজাৰ একজন প্ৰধান পাণ্ডা ছিলেন।......সত্য, ত্ৰেতা, দ্বাপৰ ও কলি—এই চাৰিযুগে ধৰ্ম্মপূজাৰ চাৰিটী সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ পাণ্ডা ছিলেৰ বলিয়া উল্লিখিত আছে। সত্যযুগে শেতাই পণ্ডিত, গতি সংখ্যা ৪০০ ; দ্বাপৰে কংসাই পণ্ডিত,

গতি সংখ্যা ১২০০ ; এবং কলিযুগে ৰামাই পণ্ডিত, গতি সংখ্যা ১৬০০। ......ৰামাই পণ্ডিত ৮০ বৎসৰ বয়ঃক্রমকালে বিবাহ কৰেন। তাঁহাৰ পুত্র ধৰ্ম্মদাসেৰ চাৰি পুত্ৰ—মাধব, সনাতন, শ্রীধৰ ও সুলোচন।"

শূন্য পুৰাণৰ পৰা যি কেইডোখৰ দীনেশ বাবুৱে তেওঁৰ কিতাপত তুলি দিছে, সেই লেখা পঢ়ি আমাৰ মনত নানা ভাব খেলাইছে, যাৰ বিষয়ে আমি এতিয়া এই প্ৰবন্ধত খাটাংকৈ কোনো কথা কবলৈ সাজু নহওঁ ; কাৰণ আমি আগেয়ে আচল পুথিখন দেখা আৱশ্যক।

'শূন্য পুৰাণ'ৰ পৰা দীনেশ বাবুৱে তেওঁৰ কিতাপত যি তুলি দিছে, তাৰে এডোখৰ আমি আমাৰ এই প্ৰবন্ধত তুলিলোঁ।

"ধৰ্ম্ম হৈলা জবনৰূপি মাথা এত (এক ?) কাল টুপি
হাতে সোভে ত্রিরুচ কামান।
চাপিআ উত্তম হয় ত্রিভুবনে লাগে ভয়
খোদায় বলিয়া এক নাম॥ ৬
নিৰঞ্জন নিৰাকাৰ হৈলা ভেস্ত (তেস্ত ?) অবতাৰ
মুখেত বলেত দম্বনাৰ।
যতেক দেৱতাগণ সভে হয়্যা একমন
আনন্দেত পৰিল ইজাৰ॥ ৭
ব্ৰহ্মা হৈল মহাম্মদ বিষ্ণু হৈলা পেকম্বৰ
আদম্ফ হৈল সুলপানি।
গনেশ হইআ গাজী কাৰ্ত্তিক হৈল কাজি
ফকিৰ হইল্যা জত মুনি॥ ৮
তেজিয়া আপন ভেক নাৰদ হইলা সেক
পুৰন্দৰ হইল মলনা।
চন্দ্ৰ সূৰ্য্য আদি সবে পদাতিক হয়্যা সেবে
সভে মিলি বাজায় বাজনা॥ ৯
আপুনি চণ্ডিকা দেবি তিহুঁ হৈল্যা হায়াবিবি
পদ্মাবতী হল্য বিবি নুৰ।
জতেক দেবতাগণ হয়্যা সভে একমন
প্ৰবেশ কৰিল জাজপুৰ॥ ১০

দেউল দেহাৰা ভাঙ্গে কাড়্যা কিড়্যা খায় বঙ্গে
পাথড় পাথড় বোলে বোল।
ধৰিয়া ধৰ্ম্মেৰ পায় ৰামাঞি পণ্ডিত গায়।
ই বড় বিসম গণ্ডগোল॥ ১১"

ওপৰত তুলি দিয়া এইডোখৰলৈ চাই দীনেশ বাবুৱে লেখিছে—"কোন ঐতিহাসিক মুসলমান উপদ্ৰবকে লক্ষ্য কৰিয়া এই কবিতা ৰচিত হইয়াছে তাহা বলা যায় না ; কিন্তু ব্ৰাহ্মণগণ কৃত অত্যাচাৰেৰ প্ৰতিশোধ মনে কৰিয়া সদ্ধৰ্ম্মীৰা (বৌদ্ধগণ) যে হিন্দু দেবমন্দিৰ প্ৰভৃতিৰ উপৰ উৎপাত দৰ্শনে হৃষ্ট হইয়াছিলেন, তাহা স্পষ্টই বোঝা যাইতেছে।"

৬৩৬ খৃষ্টাব্দত খলিফা ওমৰৰ সেনাপতি ওছমানে প্ৰথমতে ভাৰত আক্ৰমণ কৰে। তাৰ পিছৰ ৩৬০ বছৰ কালত আৰবী, তুৰ্ক আৰু পাৰস্যীয় মুছলমান বীৰসকলে যে ভাৰতবৰ্ষ আক্ৰমণ কৰা নাছিল এনে নহয়, কিন্তু সেই আক্ৰমণ সিন্ধু দেশ আৰু পঞ্জাবৰ পশ্চিম ফালতে আবদ্ধ আছিল। ঘজনিৰ মামুদে ভাৰত আক্ৰমণ কৰে ৯৯৭ৰ পৰা ১০৩৩ খৃষ্টাব্দলৈকে। তেওঁ বঙ্গদেশৰ ফালে অহা নাই। মহম্মদ ঘৰীৰ সেনাপতি বক্তিয়াৰ খিলিজীয়ে বঙ্গ জয় কৰে ১২০৩ খৃষ্টাব্দত। তেতিয়া লক্ষ্মণাৱতী বঙ্গদেশৰ ৰাজধানী আছিল। আফগানবিলাকে লক্ষ্মণাৱতীৰ নাম সলাই নিজৰ দেশৰ নগৰ 'ঘৰ' বা 'গৰ'ৰ আৰ্হিৰে গৌৰ বা গৌড় দিলে। সেইদেখি স্পষ্টকৈ দেখা যায় যে ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ আদিতহে হিন্দুৰ দৌল-দেৱালয় ভঙা মুছলমানবিলাকক বঙালীয়ে বঙ্গদেশত দেখিবলৈ পাইছিল। তেনেহলে "একাদশ শতাব্দীৰ প্ৰথম ভাগে বিদ্যমান" থকা বঙালী ৰামাই পণ্ডিতে তেওঁৰ 'শূন্য-পুৰাণ'ত মুছলমানৰ সেই উপদ্ৰৱৰ বিষয়ে কেনেকৈ লেখিবলৈ পালে ? ইয়াৰ দ্বাৰাই প্ৰমাণ নহয় নে যে ৰামাই পণ্ডিতে ৰচা শূন্যপুৰাণ ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ আগৰ নহয় অথচ অসমীয়া দীপিকাছন্দ পুথি খৃষ্টীয় দশম শতিকাত ৰচিত হৈছিল।

অসমীয়া সাহিত্য বঙ্গসাহিত্যৰ প্ৰভাৱ নোপোৱাকৈ স্বকীয়াভাৱে

উৎপন্ন হোৱাৰ কথাত বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে সন্দেহ প্ৰকাশ কৰি বৰং পাকেপ্ৰকাৰে কৈছে যে চৈতন্যদেৱৰ ধৰ্ম্মৰ ধল আহি অসম পোৱাৰ লগে লগে বঙ্গসাহিত্যৰ ধলো অসমলৈ আহি অসমীয়া সাহিত্য চৰ্জন কৰিলে। আমি একে আষাৰেই কওঁ যে এই কথা ভুল, মহাভুল। বঙ্গদেশৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ ধল অসম পোৱাৰ আগেয়ে অসমত মহাপুৰুষীয়া বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম ভালকৈ প্ৰচাৰিত হৈছিল। মহাপুৰুষীয়া বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম স্থাপন কৰাত শঙ্কৰদেৱে চৈতন্যদেৱৰ পৰা যে কোনো সহায় বা উপদেশ পোৱা নাই সেই কথা আমি ডাঠকৈ কব পাৰোঁ। অৱশ্যে আমাৰ কথাৰ কাৰণ আছে। অসমত ৰামায়ণ আদি পুথিৰ ভাঙনি মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰিত হোৱাৰ আগৰে পৰা হৈছিল। মহাপুৰুষীয়া ঘাই পুথি দশম কীৰ্ত্তন শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ বয়সৰ ভাটীকালত পুৰীত চৈতন্যদেৱক লগ পোৱাৰ ভালেমান দিন আগেয়ে ৰচনা কৰিছিল। চৈতন্যদেৱ শঙ্কৰদেৱতকৈ বহুত সৰু আছিল। শঙ্কৰদেৱ যেতিয়া ভৰ্ ডেকা' চৈতন্যদেৱ তেতিয়া পানীকেচুৱা। শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম অসমত যেতিয়া গজগজীয়া, চৈতন্যদেৱে তেতিয়া নবদ্বীপত ক, খ পঢ়িছিল। চৈতন্যদেৱতকৈ শঙ্কৰদেৱ বয়সত ৩৬ বছৰৰ ডাঙৰ। চৈতন্যদেৱে নিজে কোনো গ্ৰন্থ ৰচনা কৰা নাছিল। তেওঁৰ পিছত তেওঁৰ শিষ্যসকলেহে তেওঁৰ মত আৰু উপদেশ আদিৰে সৈতে প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ পুথিবিলাক লেখিছিল। এনে স্থলত বঙ্গভাষাৰ বৈষ্ণৱ কবিসকলৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্যই কেনেকৈনো শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ অসমীয়া পুথিৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিলে বুজিব নোৱাৰিলোঁ।

আজিকালি কোনো-কোনোৱে শঙ্কৰদেৱক চৈতন্যৰ শিষ্য বুলি এটা অদ্ভুত কথা কেতিয়াবা কেতিয়াবা কব খোজে। এই কথা যে অমূলক 'আসাম বান্ধৱ'ৰ সম্পাদকে ১ম বছৰ, ২য় সংখ্যা 'আসাম বান্ধৱত' সেই কথা নিখুতকৈ প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছে। বান্ধৱৰ সম্পাদকৰ কথাৰ লগতে আমি আমাৰো এষাৰ কথা লগ লগাই দি কওঁ যে শঙ্কৰদেৱ উদাৰহৃদয় আৰু ওখ মনৰ ধাৰ্ম্মিক মহাপুৰুষ আছিল। "মই অসমীয়া, তেওঁ বঙালী" এনে এটা জাতীয় সঙ্কীৰ্ণ স্বতন্তৰীয়া ভাবে তেওঁৰ অন্তৰত কেতিয়াও ঠাই নেপাইছিল। কৃষ্ণৰ অৱতাৰ আখ্যা পোৱা দেৱতুল্য শঙ্কৰদেৱ যদি চৈতন্যদেৱৰ শিষ্য হলহেঁতেন, তেন্তে গুৰুভক্তি ইমান দকৈ প্ৰচাৰ কৰোঁতা তেওঁ সেই কথা কেতিয়াও গোপন নকৰিলেহেঁতেন। আৰু গোপন কৰিবই বা কিয়? গুৰুতো বঙালী বা অসমীয়া বা হিন্দী বা মহাৰাষ্ট্ৰী নহয়। গুৰু সাক্ষাৎ ঈশ্বৰৰ অংশ বুলি মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মৰ মত।

জয় গুৰু শঙ্কৰ সৰ্ব্বগুণাকৰ,
যাকেৰি নাহি উপাম।
তোহাৰি চৰণ ৰেণু শতকোটী
বাৰেক কৰোঁহো প্ৰণাম॥
ত্ৰিভুবন বন্দন, দৈৱকীনন্দনন,
যো হৰি মাৰল কংস।
জগজন তাৰণ, দেৱ নাৰায়ণ,
শঙ্কৰ তাকেৰি অংশ॥

যি মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মৰ মত, এনে ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰক শঙ্কৰদেৱে পৰম বৈষ্ণৱ চৈতন্যক গুৰু লভি আৰু ভৱ-সিন্ধু তৰণীৰ কাণ্ডাৰী পাই যে সেই কথা গোপন কৰি মহাপাতক আৰ্জ্জি ধৰ্ম্মৰ বাটৰ পৰা পিছলি পৰিবৰ দিহা কৰিব এনে কথা কোনো সৎ লোকে মনত ধাৰণা কৰিব নোৱাৰে। গুৰুৰ জাতি বিচাৰ কি? সাধাৰণতঃ বঙালীৰ প্ৰতি বীতৰাগ অসমীয়া শিচে নিজ গুৰু পৰ্ব্বতীয়া গোসাঁইসকলক কি ভক্তিৰ চকুৰে চায়, কেনেকৈ তেওঁলোকক ঈশ্বৰৰ অংশ বুলি মানে, এই কথা কোনে নেজানে? কতা বঙালী বুলি দেখোন অসমীয়াই তেওঁলোকক অস্বীকাৰ কৰা নাই? অগাঢ় পণ্ডিত উদাৰহৃদয় পৰম বৈষ্ণৱ "জগজন তাৰণ দেৱ নাৰায়ণ, তাকেৰি অংশ" শঙ্কৰদেৱ আজিকালিৰ অসমীয়াবিলাকতকৈও ঠেক মনৰ নে যে নিজৰ 'গুৰু মৰা বিদ্যাত' তেওঁ বিদ্যাৱন্ত হৈ উঠিছিল? শঙ্কৰদেৱ ৰচিত, মাধৱদেৱ ৰচিত আৰু তেওঁলোকৰ

পিছৰ কোনো মহাপুৰুষীয়াৰ দ্বাৰাই ৰচিত পুথিত চৈতন্যদেৱৰ উল্লেখ নাই কিয় ? শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱৰ পুথিত চৈতন্যৰ নাম নথকাৰ পৰা এইটো বুজিব নোৱাৰি নে যে চৈতন্যদেৱৰ দ্বাৰাই প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ প্ৰভাৱ এওঁলোকৰ দ্বাৰাই প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ ওপৰত সমূলি পৰা নাছিল আৰু চৈতন্যদেৱৰ প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ আগেয়ে এওঁলোকৰ মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰিত হৈছিল ?

আৰু এটা কথা মন কৰিবলগীয়া যে আজিলৈকে আমি যিবোৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ পুথি চৈতন্যপন্থী লোকৰ দ্বাৰাই বঙ্গদেশত প্ৰকাশিত হোৱা দেখিছোঁ তাত শঙ্কৰদেৱৰ নাম পৰ্য্যন্ত উল্লেখ নাই। চৈতন্যৰ কত গণ্য আৰু নগণ্য শিষ্যৰ উল্লেখ চৈতন্য সম্বন্ধীয় পুথিবোৰত পোৱা যায়, দূৰ দেশ অসমৰ পৰা যোৱা শঙ্কৰদেৱ এনে নিতান্ত নগণ্য, অশিক্ষিত, মূৰ্খ আছিল নে যে তেওঁৰ নিচিনা শিষ্যৰ কোনো ভু লোৱাটো বা উল্লেখ কৰাটো চৈতন্য আৰু চৈতন্যৰ প্ৰধান অপ্ৰধান শিষ্যসকলে অনাৱশ্যক বুলি ভাবিছিল ? যি "দৰাশতে সুন্দৰ, গৌৰ কলেৱৰ, যৈচন সুৰ পৰকাশ, পাষণ্ডমৰ্দ্দন কলিক কালে যাক সম নাই আৰ" শঙ্কৰদেৱক একদণ্ড কালো কোনোৱে লগ পালে তেওঁৰ মনত শঙ্কৰৰ প্ৰতি এক আচৰিত শ্ৰদ্ধা ভক্তিৰ ভাব নুপজি নেথাকিছিল, যি শঙ্কৰদেৱে কোচ আৰু আহোম ৰজাৰ ৰাজসভাত বিপক্ষ ব্ৰাহ্মণসকলক বাদত জিকি ৰজাসকলৰ শ্ৰদ্ধাভক্তি আকৰ্ষণ কৰিছিল, সেই শঙ্কৰদেৱ চৈতন্যদেৱৰ শিষ্য হল অথচ সেই কথা অতি সামান্য সাধাৰণ বুলি চৈতন্যদেৱ আৰু তেওঁৰ ভক্তসকলৰ মাজত বিবেচিত হৈ তেওঁলোকে তাৰ খবৰকে নকৰিলে। এইটো সম্ভৱ নে ?

বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে কৈছে যে নৰনাৰায়ণ ৰজাৰ দিনৰে পৰা আজিলৈকে অসমীয়াবিলাকে অসমীয়া ভাষাৰ অৰ্থে একোকে কৰা নাই। এইটো নিশ্চয় আচৰিত মানিবলগীয়া কথা। কলিকতাৰ অসমীয়া ভাষা উন্নতি সাধিনী সভাই ছাপা কৰা কিতাপৰ তালিকা এখন মেলি চোৱা হলেই দেখিবলৈ পালেহেঁতেন যে তেওঁৰ ধাৰণা ভুল।

নৰনাৰায়ণ ৰজাৰ সময়ৰ পিছত অসমীয়া ভাষাত কত ধৰ্ম্মপুথি, সংস্কৃত শাস্ত্ৰৰ ভাঙনি, সংস্কৃত নাটৰ আৰ্হিত নাট, জ্যোতিষ আৰু বেজালি পুথি আদি ৰচিত হৈছে তাৰ লেখজোখ নাই। বৰ্ত্তমান যুগলৈ আহিলেই দেখা যায় যে তাৰ আদিতে বঙ্গদেশত বঙলা ভাষা চৰ্চ্চা কৰাটো, বঙলা ভাষাত কিতাপ পুথি লেখাটো যেতিয়া সৰহ ভাগ বঙালীয়ে হেয় জ্ঞান কৰিছিল, তেতিয়া অসমীয়া ভাষাত অসমীয়া অভিধান (যাদুৰাম ডেকা বৰুৱা প্ৰণীত, ১৮৩৯ খৃষ্টাব্দ), "Vocabulary in English and Assamese" (by Mrs. Wood, 1894), 'অসমীয়া ইংৰাজী অভিধান' (by Brown, 1867), বাইবেলৰ ভাঙনি, 'পিল্‌গ্ৰিম্‌ছ্‌ প্ৰগ্ৰেছ' ইত্যাদি প্ৰকাশিত হৈছিল, তথাপি সেই কাৰ্য্যত অসমীয়াৰ লেখাপঢ়াৰ ঘাই সহায় তেওঁলোকে নোপোৱাহেঁতেন সি অসম্ভৱ হলহেঁতেন। অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰথম অভিধান (যাদুৰাম বৰুৱা প্ৰণীত), সেই কালতে ৰচিত হয়। তেতিয়াৰ পৰা আজিলৈকে, ব্ৰন্সনৰ অভিধান, হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ 'হেমকোষ' 'অসমীয়া লৰাৰ ব্যাকৰণ', 'বাহিৰে ৰং চং ভিতৰে কোৱাভাতুৰী', 'কানীয়াৰ কীৰ্ত্তন', আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনৰ 'অসমীয়া লৰাৰ মিত্ৰ', গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ 'অসম-বুৰঞ্জী', 'আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনৰ জীৱন-চৰিত', লম্বোদৰ বৰাৰ 'শকুন্তলা', সত্যনাথ বৰাৰ 'সাৰথি', 'সাহিত্য-বিচাৰ', কাশীনাথ ফুকনৰ 'অসম-বুৰঞ্জী', ছেক্‌ছ্‌পিয়েৰৰ সুৱলা ভাঙনি 'ভ্ৰমৰঙ্গ', ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ 'মিৰি-জীয়ৰী', হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ 'ফুলৰ চাকি', বেণুধৰ ৰাজখোৱাৰ 'লখিমী তিৰোতা', দুৰ্গেশ্বৰ শৰ্ম্মাৰ 'অঞ্জলি', ৰঘুনাথ চৌধাৰীৰ 'সাদৰী' ইত্যাদি অনেক কিতাপ, সচিত্ৰ 'অৰুণোদয়' (১৮৩৬ খৃষ্টাব্দ), 'আসাম-বিলাসিনী', 'আসাম নিউচ', 'আসাম তৰা', 'জোনাকী', 'বিজুলী', ইত্যাদি ওখ খাপৰ কাকত, কত ছাপা হব লাগিছে, তথাপি পদ্ম বাবুৱে কয় বোলে নৰনাৰায়ণ ৰজাৰ আমোলৰ পৰা অসমীয়াই হাত সাৰটি বহি আছে। অৱশ্যে নানা কাৰণত—যিবোৰৰ ওপৰত আমাৰ হাত নাই আৰু যিবোৰৰ বিষয়ে

এই প্ৰবন্ধত উল্লেখ কৰাৰ সকাম নাই, অসমীয়া সাহিত্যই ওচৰচুবুৰীয়া বঙলা সাহিত্যৰ সমান উন্নতি কৰিব পৰা নাই ; কিন্তু সেই বুলি যে অসমীয়া সাহিত্যই নিজৰ সাধ্যমতে আগুৱাবলৈ পুৰুষাৰ্থ কৰা নাই এনে নহয়। অসমীয়া সাহিত্যসেৱীসকলৰ এহাগুধীয়া যতনৰ সুফল নিশ্চয় ফলিয়াইছে আৰু আগলৈ আৰু ভালকৈ ফলিয়াব। সহৃদয় ইংৰাজ মিষ্টৰ ছুড্‌মৰ্ছনে কয়;—"Bengali has thus had the advantage of being for nearly half a century the only officially recognized language in the valley and for nearly three quarters of a century the only medium of instruction in all but village schools. That this state of things must have had a disastrous effect upon the language and its literature is evident. Assamese had to fight for its very existence. It would have been lamentable had the fight ended otherwise. A people who had developed themselves on lines of their own, whose literaturc had characteristics distinct as their own individuality, would have been generally crushed down into hewers of wood and drawers of water. There was therefore much more at stake than the mere recognition or non-recognition in official circles of a particular language." অথচ বিদ্যাবিনোদ ভায়াই হুমুনিয়াহ কাঢ়ি কৈছে যে "It is fortunate for our Assamese brethern that their desire to have the recognition of their mother-tongue as a court language has been so easily fulfilled" "বটে !" "So easily fulfilled"? "Assamese had to fight for its very existence." অৰুণোদয়ৰ কালৰে পৰা, আনন্দৰাম ঢেকিয়ালফুকনৰ 'অসমীয়া লৰাৰ মিত্ৰ' আৰু 'Remarks on the Assamese Language' ১৮৫৫ খৃষ্টাব্দৰ সময়ৰে পৰা হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ ব্যাকৰণ

অভিধান আদিৰ সময়লৈকে অসমীয়া ভাষাৰ হকে, usurper বঙলা ভাষাৰ বিৰুদ্ধে যুজোঁতে যুজোঁতে দেশহিতৈষী অসমীয়াসকল হায়ৰাণ। শেহত যুঁজ জিকি ভাগৰ লাগি তেওঁলোক অলপ জিৰাবলৈ কাতি হৈছে মাথোন, আকৌ বঙালী যুজাৰুসকলে 'হুঙ্কাৰ ছাড়ি' তেওঁলোকক যুঁজলৈ আহ্বান কৰিছে। মুচুকুন্দ ৰজাই যুঁজৰ অন্তত ভাগৰ পলুৱাবলৈ ইন্দ্ৰৰ পৰা বৰ লৈ পৰ্ব্বতৰ গহ্বৰত কিছুমান দিন নিশ্চিন্ত মনে শুই লোৱাৰ পিছতহে কালযৱনৰ গোৰ খাই তেওঁৰ টোপনিৰ ব্যাঘাত ঘটিছিল ; কিন্তু দুৰ্ভাগীয়া অসমীয়াসকলৰ কপালত নিদ্ৰা-সুখৰ ধনিষ্ঠা-মানো নাই। নতুবা তেওঁলোকৰ কপাল ভাল হোৱাহেঁতেন আজিও বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে তেওঁৰ লগৰীয়াসকলেৰে সৈতে "ভাল সাৰিলি ! ভাল সাৰিলি !" বুলি তেওঁলোকৰ কাণৰ কাষত টকালি পাৰি আহুকাল কৰি অলপ চিলমিলকৈ অহা টোপনিফেৰাৰ ব্যাঘাত নকৰিলেহেঁতেন। আমি অসমীয়াই সঁচাকৈয়ে বুজিব নোৱাৰোঁ যে আমাক আমাৰ মাতৃ-ভাষাৰ ভালৰ হকে, পুৰুষাৰ্থ কৰা দেখিলে আৰু সেই পুৰুষাৰ্থৰ সুফল ফলিলে, আমাৰ শ্ৰদ্ধাস্পদ বঙালী বন্ধুসকলৰ গা ইমানকৈ বেজাই যায় কিয়। অসমীয়া ভাষাৰ সম্পৰ্কে তেওঁলোকক আমি বহুত কথা কৈছোঁ, ভালেমান বক্তব্য শুনাইছোঁ, আমাৰ গৱৰ্ণমেণ্টকো কৈছোঁ, আমাৰ কথাত সাৰ থকাটো বুজি নিস্বাৰ্থ গৱৰ্ণমেণ্টে আমাৰ কথাত কাণ দি আমাৰ প্ৰাৰ্থনা গ্ৰহণ কৰি আমাক সহায় কৰিছে ; কিন্তু বেজাৰৰ কথা যে বঙালী নতুন সাহিত্যিকসকলে আজিলৈকে আমাৰ কথাত সাৰকে বিচাৰি নেপালে। তেওঁলোকে আমাৰ ভাষাৰ পাছ এতিয়াও এৰা নাই, লাগিয়েই আছে, লাগিয়েই আছে ! অৱশ্যে আজিকালি তাৰে সৈতে ককালে-ককালে লাগিবলৈ সাহ নকৰি তাক লুকাই চিকুটিবলৈ ধৰিছে। আমি অৱশ্যে তাত নেলাগোঁ, কাৰণ আমাৰ ভাষা তেনে চিকুট সহিব পৰা হৈছে ; মাত্ৰ তেওঁলোকক এই ফাকিহে ইংৰাজীতে কওঁ যে Mind your own businss please, and leave us alone.

বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে অসমীয়াৰ ফাললৈ টোপ এটা পেলাই জোকাৰি

টকলিয়াই কৈছে—"যদি বঙলা ভাষা আৰু অসমীয়া ভাষা দুইকো লগ লগাই এক্টো কৰা যায়, তেন্তে সি অসমীয়াৰ পক্ষে উপকাৰজনকহে হব; কাৰণ তেনেহলে অসমীয়া ভাষাত ৰচিত যিবোৰ কিতাপ-পুথি আছে সেইবোৰ আমি বঙলা ভাষাৰ ভিতৰত সুমাই লব পাৰিম, যেনেকৈ "বাঙ্গলা ভাষা ও সাহিত্য" কিতাপৰ লেখকে 'অনন্ত ৰামায়ণ' ৰ গ্ৰন্থকৰ্ত্তা অনন্তকন্দলি কোন দেশৰ মানুহ আছিল সেইটো ভু নেপাই 'অনন্ত ৰামায়ণ' পুথিখন স্বচ্ছন্দে বঙলা ভাষাৰ ভিতৰুৱা কৰি লৈছিল।"

তাহানি, মিলাৰামৰ আত্মজীৱন-চৰিতত পঢ়িছিলো যে চুৱাৰাম নামে তেওঁৰ এজন উপৰি পুৰুষে লোকৰ বই-বস্তু তদাৰক নোহোৱাকৈ আলৈআথানি হৈ পৰি থকাটো সমূলি সহিব নোৱাৰিছিল। তেনে দেখিলে সেই বস্তু তেখেতে স্বহস্তে তুলি লৈ আহি নিজৰ ঘৰত সাৱধানে থৈ দিছিল। মূৰ্খ লোকে নিজৰ ইষ্টানিষ্ট নুবুজে। মূৰ্খই নিজৰ বস্তু নিজেও ভালকৈ ৰাখিব নেজানে, পৰকো ৰাখিব নিদিয়ে। সেইদেখি পৰোপকাৰী চুৱাৰামে মূৰ্খ গৰাকীৰ বস্তু মনে মনে নি নিজৰ তত্বাৱধানত সাৱধানে ৰাখিবলৈ বাধ্য হৈছিল। মূৰ্খ অসমীয়াইও নিজৰ কৰিব কীৰ্ত্তিবোৰ ভালকৈ ৰাখিব নেজানে, অথচ বঙালী সাহিত্যিকসকলে সেইবোৰ নিজৰ তত্বাৱধানত সাৱধানে ৰাখিলেও বেজাৰ পায়! এই অসমীয়াবোৰক আৰু বলে পৰা নগল! ইহঁতৰ লক্ষণ ভাল নহয়! "যাক্ গে।"

বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে দীনেশ বাবুক চিঠি লেখি জনাইছিল যে 'অনন্ত ৰামায়ণ' পুথিখন অসমীয়া আৰু সেই পুথি ৰচোঁতাজন অসমীয়া। সেইদেখি তেওঁৰ কিতাপৰ পৰা তেওঁ সেইখন উলিয়াই দিয়ক। দীনেশ বাবুৱে তাৰ উত্তৰত 'বঙ্গভাষা ও সাহিত্য'ৰ তৃতীয় সংস্কৰণত লেখিছে—"সম্প্ৰতি শ্ৰীযুক্ত পদ্মনাথ ভট্টাচাৰ্য্য মহাশয় আমাদিগকে জানায়াছেন যে এই অনন্ত আসামবাসী। ইনি অনন্তকন্দলি নামে আসামবাসী-গণেৰ নিকট পৰিচিত। ইঁহাৰ ৰচিত ৰামায়ণেৰ অংশ বিশ্ববিদ্যালয়েৰ

এণ্ট্ৰেন্স পৰীক্ষাৰ জন্য পাঠ্যপুস্তকে উদ্ধৃত আছে। সুতৰাং 'বঙ্গভাষা ও সাহিত্য' হইতে ইঁহাকে বাদ দেওয়াৰ জন্য আমাদিগেৰ নিকট অনুৰোধ আসিয়াছে। কিন্তু যে যুগেৰ ভাষা ও সাহিত্যেৰ ইতিহাস আমি লিখিতেছি, তখন আসামী ভাষা বাঙলা ভাষা হইতে পৃথক ছিল না। আজ যদি ত্ৰিপুৰাৰ কিংবা শ্ৰীহট্টে তদ্দেশীয় প্ৰাদেশিক ভাষাৰ আধিপত্য হয়, তবে সঞ্জয়, শ্ৰীকৰ নন্দী প্ৰভৃতি লেখকগণকে আমৰা কখনই কি বঙ্গসাহিত্য হইতে বাদ দিতে পাৰি? অথচ প্ৰাদেশিকত্ব ধৰিলে তাঁহাদেৰ ৰচনাও অনন্ত ৰামায়ণ হইতে কম দুৰূহ নহে। আসামেৰ প্ৰাচীন কবিগণেৰ বিষয় আমৰা সম্পূৰ্ণ জ্ঞাত নহি। তাঁহাদেৰ বিবৰণ পাইলে আমৰা এ পুস্তকে লিপিবদ্ধ কৰিতে প্ৰস্তুত আছি। আসামে অতি অল্প দিন হইল বঙ্গাক্ষৰ এবং বঙ্গভাষাৰ গৌৰব নষ্ট হইয়াছে। কিন্তু আসামেৰ ভাষাকে আমৰা বঙ্গভাষাৰ প্ৰাদেশিকভেদ ভিন্ন স্বতন্ত্ৰ ভাষা বলিয়া স্বীকাৰ কৰি না।"

ইয়াৰ পিছত শ্ৰীযুত পদ্মনাথ ভট্টাচাৰ্য্য বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে শঙ্কৰদেৱ মাধৱদেৱৰ পুথিকে আদি কৰি অসমীয়া পুথিবোৰ দীনেশ বাবুৰ কিতাপৰ 'গৌড়ীয় যুগ'ত সুমাবলৈ আৰু আনন্দৰাম ফুকন, হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা, গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ কিতাপবোৰ বৰ্ত্তমান যুগত সুমাবলৈ দীনেশ বাবুলৈ পঠিয়াইছে নে নাই কব নোৱাৰোঁ, নাই পঠিৱা যদি খৰকৈ পঠিয়াওক। নহলে দীনেশ বাবুৱে যেনেকৈ হুমিয়াইছে—'আসামেৰ প্ৰাচীন কবিগণেৰ বিষয় আমৰা সম্পূৰ্ণ জ্ঞাত নহি, তাঁহাদেৰ বিবৰণ পাইলে আমৰা এ পুস্তকে লিপিবদ্ধ কৰিতে প্ৰস্তুত আছি।" তেওঁৰ আগেয়ে যদি আন কোনো সাহিত্যিক আচাৰ্য্য মহাশয় বা ভট্টাচাৰ্য্য মহাশয়ে সেই কাম কৰে, তেন্তে সেইজনে বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ৰ আগেয়েই 'প্ৰত্নতত্ত্ববিদ' নাম লাভ কৰিব। সেইদেখি ইংৰাজীত কবৰ নিচিনা "Take time by the forelock." হাঁহ ধৰিব খুজিলে শুই থাকিলে নচলিব। সোনকালে গাত্ৰোত্থান কৰাই কৰ্ত্তব্য। ঘটনাৰ গঢ় যেনে দেখিছোঁ, আমি হলে সকলো আশাৰ মূৰত পানী

এচলু দিলোঁৱেই। আমাৰ অনন্ত ৰামায়ণেৰে সৈতে অনন্তকন্দলিক বঙলা সাহিত্য মহাৰথী দীনেশ বাবুৰ বজ্ৰলেপ গাঁঠিৰ পৰা আমি একৰাই আনিব নোৱাৰিমেই হবলা! অসমীয়াই বঙালী 'স্যাৰ নাইট' সকলৰ হাতৰ পৰা সেই চকুৰ লো টোকা কন্দনামুৱা কন্যাক (weeping damsel) কিজানি এই বাৰ উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰিবই। হে হৰি! হে কেশৱ! নতুন বঙালী সাহিত্যিক সম্বৰ্ত্তক বলাহকসকলে গৰ্জন কৰা মহাপ্ৰলয় পয়োধি জলৰ পৰা অসমীয়া-সাহিত্য-বেদ অনন্ত ৰামায়ণ পুথি উদ্ধাৰ কৰিবলৈ আৰু এবাৰ মৎস্য অৱতাৰ ধৰা। নতুবা অনন্ত ৰামায়ণ গল।

ই যি হওক, ক'লা ভাৱৰৰ কাষতে এটি ৰূপোৱালি ৰেখ আছে। বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে কৈছে—"আমাদেৰ আসামবাসী বন্ধুগণ অৱশ্য দেশবৎসলতা দ্বাৰা পৰিচালিত এবং মাতৃভাষাৰ প্ৰতি স্নেহপৰায়ণ হইয়াই আপনাদেৰ স্বাতন্ত্ৰ্য বজায় ৰাখিতে চেষ্টা কৰিয়াছেন। তজ্জন্য তাহাদিগকে দোষ দেওয়া যায় না। অতি দূৰদৰ্শী হইয়া আপাতস্বাৰ্থ কেহ বিসৰ্জ্জন দিতে পাৰে না। এবং সকলেই নিজেৰ বিষয়ে পক্ষপাতী হয়, ইহা অত্যন্ত স্বাভাবিক। তাঁহাৰা এখন অসমীয়া ভাষা ছাড়িয়া বঙ্গভাষা গ্ৰহণ কৰুণ, সে কথাও বলিতেছি না।"

ৰক্ষা পৰিলোঁ হক! পদ্ম বাবুৰ অসমীয়া বন্ধুসকলে যে দেশবৎসলতা দ্বাৰা পৰিচালিত আৰু মাতৃভাষাৰ প্ৰতি স্নেহপৰায়ণ হৈহে তাক স্বকীয়াকৈ ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰিছে সেইটো তেওঁ বুজিছে আৰু সেই বাবে তেওঁলোকৰ গাত তেওঁ দায় নিদিয়ে। কিয়নো অতি দূৰদৰ্শী হৈও হাতৰ স্বাৰ্থ যে কোনেও বিসৰ্জ্জন দিব নোৱাৰে সেইটো তেওঁ জানে। আৰু এটা তেওঁৰ গাত উমান আছে যে নিজৰ বিষয়ে পক্ষপাতী হোৱাটো স্বাভাৱিক! সেই বাবে তেওঁ 'এখন' অৰ্থাৎ ২০ শতিকাৰ ১৯১০ চনত অসমীয়া ভাষা এৰি বঙ্গভাষা লবলৈকো অসমীয়াক নকয়। আমি কিন্তু তেওঁৰ এই কথা শুনি তেওঁক 'সোণাৰ চাঁদ ছেলে' অৰ্থাৎ সোণামুৱা লৰা নুবুলি থাকিব নোৱাৰিলোঁ। আমি তেওঁক সোধোঁ "বোপা

হেৰা! যদি তুমি আমাক তোমাৰ দন্দৰ গুৰি সমলসোপাকে এৰিয়েই দিলোঁ, তেন্তে মিছাতে মাজে মাজে এইদৰে আমাৰ "পৃষ্ঠদেশে চিমৃটি আৰ বাম-চিমৃটি কৰ্ত্তন কৰিয়া" অৰ্থাৎ আমাৰ পিঠিত সৰুচিকুট আৰু ভীমচিকুট মাৰি থাকা কেলৈ? তোমালোকে যিমান পাৰা নিজৰ ভাষাটোকে উন্নতি কৰি নেথাকা কেলৈ?" তোমাৰ অসমীয়া বন্ধুসকলৰ মাতৃভাষাটো 'লোষ্ট্ৰবৎ পৰদ্ৰব্যেষু' বুলি এৰি থলেই দেখোন ভাল হয়। আৰু দিনে-ৰাতিয়ে লোকক অৰ্থাৎ তোমাৰ নিজৰ বন্ধুসকলক সঁচাই-মিছাই চিকুটিবাকুহি থকাটো জানো কিবা ভাল কাম?

আমি অসমীয়া ভাষাটো স্বকীয়া কৰি লোৱাত দূৰদৰ্শী পদ্ম বাবুৰ বেজাইৰ ঘাই কাৰণ এটা তেওঁ দিছে,—"কিন্তু এই ভাষা স্বাতন্ত্ৰ্য নিবন্ধন বঙ্গ ও আসামবাসীৰ পৰস্পৰ বিবাহাদি সূত্ৰে সম্বন্ধ হইয়া এক হইয়া যাওয়াৰ পক্ষেও যে বিঘ্ন হইল ইহাই প্ৰধানতঃ আক্ষেপেৰ কথা।" পদ্ম বাবুৰে সৈতে আমিও এই কথাত বেজাৰ কৰিবলৈ গলোহেঁতেন যদি এই কথা সচাঁ হলহেঁতেন। সুখৰ বিষয় যে সঁচা নহয়। অসমীয়া আৰু বঙালীৰ ভিতৰত, বুৰঞ্জীয়ে ঢুকি পোৱা কাল ডোখৰত কেতিয়াও 'বিবাহাদি সূত্ৰে সম্বন্ধ' হোৱা নাছিল। অসম ইংৰাজ গৱৰ্ণমেণ্টৰ হাতলৈ অহাৰ কিছু কালৰ পিছত যেতিয়া অসমত বঙলা ভাষাক সুমাই দি অসমীয়া ভাষাৰ কাণ মলি দি তাক rusticate কৰা অৰ্থাৎ অসমৰ-পৰা ওলাই যাবলৈ হুকুম দিয়া হৈছিল; কতা—তেতিয়াও দেখোন অসমীয়াৰে সৈতে বঙালীৰে বিবাহাদি সূত্ৰেৰে আবদ্ধ হোৱাটো কোনেও নেদেখিলে? বঙালীৰে সৈতে অসমীয়াৰ সম্বন্ধ তাৰ আগেয়ে যেনে আছিল তেতিয়াও দেখোন তেনেকুৱাই থাকিল। বৰং এতিয়া অসমীয়া আৰু বঙালীৰ ভিতৰত শিক্ষিত লোকৰ লেখ সৰহ হোৱা গতিকে দুই পক্ষৰ ভিতৰত মিলাপ্ৰীতি বাঢ়িছে। আমি আশাকৰোঁ আগলৈ শিক্ষাৰ লগে লগে আৰু মিলাপ্ৰীতি বাঢ়ি ভৱিষ্যতত ভাৰতৰ আন আন জাতিৰে সৈতে অসমীয়া আৰু বঙালী দুয়ো মিলি একেটা হৈ এটা ডাঙৰ ভাৰতীয়

জাতিত পৰিণত হোৱা শিক্ষিত ভাৰতবাসীৰ সমাজিকটো ফলিয়াবৰ সম্ভব হব।' কিন্তু পদ্ম বাবুৱে এইটো খাটাংকৈ জানিব যে তেওঁলোকে সদায় যেনেকৈ অসমীয়াক এই অসমীয়া ভাষা লৈ অনাহকত আমনি কৰি থাকে, আমাৰ এই আশা আৰু সপোনৰ দিনটো তেওঁলোকে তাৰ দ্বাৰাই আৰু দূৰলৈ ঠেলিহে নিব লাগিছে। সহানুভূতি আৰু বিশ্বাসে সহানুভূতি বিশ্বাস ওপজায়। সজ ব্যৱহাৰে সজ ব্যৱবাৰ আনে; মিছা বাক-বিতণ্ডা, অসাৰ্থক সমালোচনা আৰু মন্তব্যই আৰু ঘাইকৈ "মই এনে, তই তেনে। মই ডাঙৰ, তই সৰু। মোৰ ভাষা ঘাই, তোৰ ভাষা পালি আৰু সৰি পৰা ছিগা চুলি।" এনেবোৰ কথাই পৰস্পৰৰ ভিতৰত অপ্ৰীতি আৰু অসদ্ভাৱহে বঢ়ায়, তেহেলৈ তুমি সেই কথাবোৰত যিমানকে বহণ সানি ধুনীয়াকৈ কোৱা। আমাৰতো দৃঢ় বিশ্বাস যে অসমত অসমীয়া আৰু বঙালীৰ ভিতৰত প্ৰচলিত অসদ্ভাৱৰ এটা প্ৰধান কাৰণ বঙালীসকলৰ অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰতি চিৰপোষিত বিদ্বেষ-ভাব। আচৰিত কথা যে অসমবাসী ওখ মনৰ বঙালীসকলে এইটো কথা আজিলৈকে ভালকৈ টং কৰি চোৱা নাই। অসমীয়াতকৈ তেওঁলোকে নিজক বেছি শিক্ষিত আৰু জ্ঞানী বুলি অভিমান কৰে, কিন্তু এইটো তেওঁলোকে কিয় পাহৰে যে বেছি শিক্ষিত আৰু জ্ঞানীৰ দায়িত্ব, কম শিক্ষিত আৰু কম জ্ঞানীতকৈ অনেক গুণে বেছি? সেইদেখি হে আমি নকৈ নোৱাৰোঁ যে অসমত বঙালী আৰু অসমীয়াৰ ভিতৰত মনান্তৰৰ বাবে আমাৰ বঙালী বন্ধুসকলৰ গাত জগৰৰ ভাগ সৰহ। অনেক বিষয়ত দেখিছোঁ অসমত থকা বঙালীসকলে অসমীয়াৰ মনত মিছাতে কষ্ট দি থাকে। তাহানি অসমীয়াই নিজৰ নামৰ আগত বাবু নেলেখি শ্ৰীযুত লেখাত তেওঁলোকৰ বিদ্ৰূপৰ তাপত অসমীয়া অস্থিৰ হৈ পৰিছিল অথচ আজিকালি বঙালীয়ে সেই শ্ৰীযুত লভিবলৈ হামৰাও কাঢ়ি ফুৰিব লাগিছে। এনে উদাহৰণ আমি আৰু ভালেমান দিব পাৰোঁ। সেইদেখি আমি আমাৰ বঙালী বন্ধুসকলক বিনয় কৰি কওঁ যে তেওঁলোকে ভাবি-চিন্তি কাম কৰিব যেন। ভাৰতীয় জাতিৰ ভিতৰত যি

একতাৰ নিমিত্তে তেওঁলোকৰ নায়কসকলে (নিশ্চয় আমাৰো নায়ক) ইমান পুৰুষাৰ্থ কৰিব লাগিছে, তেওঁলোকে অবিবেচনাকৈ চলি সেই মহাব্ৰত পণ্ড কৰে কিয়?

(৩)

গৌৰীপুৰীয়া সভাৰ সভাপতি পদ্ম বাবুৱে কয়,—"আসামবাসী অনেকেৰ ইচ্ছা গোয়ালপাড়া জেলায় অসমীয়া ভাষা প্ৰবৰ্ত্তিত হয়। তাঁহাদেৰ প্ৰধানতঃ এই মত যে, (১) গোয়ালপাড়াৰ অধিকাংশ লোক অসমীয়া ভাষাই ব্যবহাৰ কৰে; (২) এই জেলাৰ লোক প্ৰায়শঃ মহাপুৰুষীয়া, অতএব অসমীয়া ভাষা না শিখিলে ধৰ্ম্মপ্ৰবৰ্ত্তক শঙ্কৰদেৱ প্ৰভৃতিৰ গ্ৰন্থ পাঠেৰ অসুবিধা হইবে। তাঁহাদেৰ এই হেতুদ্বয়েৰ প্ৰথমটি সেন্‌সাস্ টেবল্ দ্বাৰা সমৰ্থিত হয় না। ১৯০১ সালেৰ সেন্‌সাসে গোয়ালপাড়াৰ ১০,০০০ জন মধ্যে ৬,৯২৬ জন বঙ্গভাষা, ২,০৪৬ জন মাত্ৰ অসমীয়া ভাষা, ২৭৯ জন হিন্দি ভাষা এবং অবশিষ্ট কাছাড়ী গাৰো ৰাভা ইত্যাদিৰ ভাষা বলে। দ্বিতীয় হেতুবাদ সম্বন্ধে এই বলিতে পাৰি যে শঙ্কৰদেবাদি ৰচিত ঘোষা প্ৰভৃতি পড়িয়া বুঝিবাৰ নিমিত্ত অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰবৰ্ত্তন অনাবশ্যক। ......বাঙ্গালা লেখাপড়া জানিলেই উহা অনায়াসে বোধগম্য হইয়া থাকে। অপিচ যখন প্ৰথম আসামীভাষা কামৰূপ জেলায় প্ৰবৰ্ত্তিত হয়, তখন জেলাৰ বহু সংখ্যক লোক উহাতে আপত্তি কৰিয়াছিল।.........কামৰূপেৰ সাধাৰণ লোক অনেকে আজিও কাশীৰাম দাসেৰ মহাভাৰত ও কৃত্তিবাসেৰ ৰামায়ণ পড়িয়া থাকে।"

বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ৰ এই কথাৰ সম্পৰ্কে প্ৰথমতে আমি কওঁ যে গুৱালপাৰাৰ লোক সংখ্যা ১০,০০০ জনৰ ভিতৰত ৬,৯২৬ জনে বঙ্গভাষা কোৱা সম্পৰ্কে আমাৰ সন্দেহ আছে। কেনেকৈ কওঁ,—গুৱালপাৰাৰ অসমীয়া ভাষাটো বঙলা ভাষাৰে কিছু দূৰ মিহলি। দাঁতিকাষৰীয়া ঠাইত যেনে হয় ঠিক তেনেকুৱাই তাত হৈছে। গুৱালপাৰা জিলা ভালেমান দিন বঙ্গদেশৰ নবাবৰ তলতীয়া হৈ থকাত আৰু বঙ্গদেশীয় সকলে তাত চাকৰি ব্যৱসায় আদি কৰিবলৈ আহি থকা বাবে তাৰ ভাষাত বঙলা ভাষাৰ

সৰহকৈ পোহৰ পৰিছে। কিন্তু আচলতে সি অসমীয়া ভাষা,—অৱশ্যে অলপমান বিকৃত। গুৱালপাৰাত বঙালী মানুহৰ প্ৰভাৱ অলপ বেছি দেখি তাৰ অধিবাসী অসমীয়াবিলাকে "ফেস্যন"ৰ বশবৰ্ত্তী হৈ নিজৰ অসমীয়া মাতৃভাষাটো সংকোচ কৰি ঢাকি থৈ বঙলা ভাষাভাষী বুলি নিজক চিনাকি দিয়াটো অনেক সময়ত দেখা যায়। আৰু ভাল মানুহক দেখাক দেখি তলৰ শ্ৰেণীৰ অনেকেও সেই "ফেস্যনতে" চলিছে। গুৱালপাৰাৰ তলৰ শ্ৰেণীৰ অনেক মানুহে বাস্তৱিক পক্ষত ভালকৈ নেজানেই যে তেওঁলোকৰ মাতৃভাষাটো অসমীয়া নে বঙলা। সেই ঠাই নিবাসী বাঙালী বাবুসকলে সেই ভাষাক বঙলা বুলি কৈছে আৰু বঙালীৰ 'ফেস্যনত' চলা অসমীয়া কোনো কোনো ভাল মানুহেও সেই কথাকে সমৰ্থন কৰা দেখি তেওঁলোকৰ এটা অন্ধবিশ্বাস আৰু (self-deception) আত্মপ্ৰতাৰণা হৈ গৈছে যে তেওঁলোকৰ ভাষাটো বঙলা। এনেকুৱা কাৰণৰ নিমিত্তেহে সৰহভাগ গুৱালপৰীয়াই নিজৰ মাতৃভাষা বঙলা বুলি চেন্‌চছত লেখাই দিছে বুলি আমাৰ ধাৰণা। যি যি কাৰণৰ বাবে ৰংপুৰ দিনাজপুৰৰ বিকৃত অসমীয়া ভাষা বঙলা ভাষাৰ পেটত সোমাল, তেনেকুৱা কোনো কোনো কাৰণৰ নিমিত্তেই গুৱালপৰীয়া মাত বঙলা ভাষাৰ গৰাহৰ ফালে ঢাল লোৱা বিপদত পৰিছে। শিক্ষাৰ লগে লগে গুৱালপৰীয়া অসমীয়াসকলৰ যেতিয়া আত্মসন্মান বাঢ়ি আহিব (অনেক শিক্ষিত গুৱালপৰীয়াৰ বাঢ়িছেও) তেতিয়া তেওঁলোক নিজৰ মাতৃৰ কোলালৈ নিশ্চয় লৰি আহিব আৰু তেতিয়া তেওঁলোকে মাতৃভাষা কৈ মাতৃভাষা আলচ কৰি নিজক গৌৰৱান্বিত বিবেচনা কৰিব। আমি ভৱিষ্যৎবাণী কৰিব পাৰোঁ,—আমাৰ বঙালী বন্ধুসকল কিছু দিনৰ মূৰত গুৱালপাৰৰ বিষয়তো নিৰাশ হব। "দ্বিতীয় হেতুবাদ সম্বন্ধে" যদি বিদ্যাবিনোদে ইয়াকে কব পাৰে "যে শঙ্কৰদেৱাদি ৰচিত ঘোষা প্ৰভৃতি পড়িয়া বুঝিবাৰ নিমিত্ত অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰবৰ্ত্তন অনাবশ্যক ; বাঙলা লেখাপড়া জানিলেই উহা অনায়াসে বোধগম্য হইয়া থাকে ;" আৰু "কামৰূপেৰ সাধাৰণ লোক অনেকে

আজিও কাশীৰাম দাসেৰ মহাভাৰত ও কৃত্তিবাসেৰ ৰামায়ন পড়িয়া থাকে ;" তেনেহলে গুৱালপাৰত বঙলা ভাষা চলোৱাটোও উচিত নহয় ; কাৰণ অসমীয়া ভাষা চলা কামৰূপত যেনেকৈ বঙলা নপঢ়িও বুজিব পাৰি, বঙলা চলা গুৱালপাৰাত তেনেকৈ অসমীয়া নপঢ়িও বুজিব পাৰি। এইটো ক্ষেত্ৰতত্বৰ সাধাৰণ নিয়ম। কিন্তু ইয়াৰ ভিতৰতে এটা কথা আছে—যদি সংস্কৃতমূলক কোনো ভাষাৰ ধৰ্ম্মসম্বন্ধীয় পুৰণি পুথি সংস্কৃতমূলক আন ভাষাভাষীসকলে বুজিব পাৰে, তেন্তে যে সেই দুই ভাষা একে হল এনেটো সিদ্ধান্তলৈ যাবলৈ আমি টান পাওঁ। তুলসীদাসৰ হিন্দী কোন বঙালীয়ে বুজিব নোৱাৰে ? তেনেহলে হিন্দী আৰু বঙলা ভাষা একে বোলা ; আৰু হিন্দীভাষাৰ ঠাইত হিন্দী নচলি বঙলা চলিলেই হল বোলা।

"সুখমে বাজ পড়ু,
দুঃখমে বলিহাৰী যাই।
আয়স্তা দুঃখ আওয়ে
যো ঘড়ি ঘড়ি হৰি নাম সোঁৱাই।"

উদাহৰণ স্বৰূপে তুলসীদাসৰ পৰা দিয়া এই কেই ফাকি বঙ্গদেশৰ কোন বঙালীয়ে নুবুজিব কোৱাঁচোন ? যদি বুজে, তেন্তে বঙ্গদেশত বঙলা নচলি হিন্দী চলিলেই দেখোন হয় ? বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে কি বোলে ?

"অপিচ যখন প্ৰথম আসামী ভাষা কামৰূপ জেলায় প্ৰবৰ্ত্তিত হয়, তখন ঐ জেলাৰ বহু সংখ্যক লোক উহাতে আপত্তি কৰিয়াছিল।" যেনেকৈ ভাৰতবৰ্ষত লোকেল্ ছেলফ্ গবৰ্ণমেণ্ট চলাবলৈ প্ৰস্তাৱ হওঁতে আৰু বৰলাট আৰু সৰুলাটৰ সভাত প্ৰজাৰ দ্বাৰাই নিৰ্ব্বাচিত প্ৰতিনিধিৰ ক্ষমতা দিবৰ সময়ত কোনো কোনো সম্প্ৰদায়ৰ বৰমূৰীয়া মুখ্য মানুহে কোনো শ্ৰেণীৰ অতিচাৰ মতাৱলম্বীসকলৰ উচটনিত তাৰ বিৰুদ্ধে কৈছিল, লেখিছিল আৰু লাটচাহাবৰ ওচৰত দৰখাস্ত দিছিল, কিন্তু সেই আপত্তি অগ্ৰাহ্য হৈ যেতিয়া সেই অধিকাৰ প্ৰজাক দিয়া হল তেতিয়া আগেয়ে আপত্তি কৰোঁতাসকলে আনৰ আগেয়ে লৰি নিৰ্ব্বাচিত

হবলৈ ওলাল আৰু সেই অধিকাৰৰ অৰ্থে খোৰা-কামোৰা লগাই দি খকুৰা পাত কাটিবলৈ গল, নিখকুৰাই মাটিতে কামুৰিলে কৰিলে। কামৰূপতো সেইদৰে অসমীয়া ভাষা বিৰোধী বঙালীৰ উচটনিত "বহু সংখ্যক লোকে" অসমীয়া ভাষা কামৰূপত চলাবলৈ কৰা প্ৰস্তাৱত আপত্তি কৰাটোত আশ্চৰ্য্য কি? গুৱালপাৰতো এতিয়া সেয়েই হৈছে। কামৰূপত যেনেকৈ এতিয়া তেনে ভাবৰ মানুহ নাইকিয়া হল, আত্মসন্মান বুজা আৰু থকা মানুহে যেনেকৈ সেই শ্ৰেণীৰ মানুহৰ ঠাই ললে, গুৱালপাৰতো কিছু দিনৰ পিছত সেয়ে হব। কলিকতাৰ বটতলাৰ ছাপাখানাৰ কৃপাত কাশীদাস কৃত্তিবাস সস্তা হোৱা বাবেহে অসমত সেই পুথিৰ ইমান প্ৰচাৰ বাঢ়িছিল, বঙ্গলা আৰু অসমীয়া ভাষা একে হোৱাৰ সি প্ৰমাণ নহয়। অসমীয়া ৰামায়ণ মহাভাৰত ছাপা হৈ নোলোৱা বাবে আৰু সাচীপতীয়া পুথি দুষ্প্ৰাপ্য আৰু মৰগ হোৱা বাবেহে কাশীদাসৰ মহাভাৰত আৰু কৃত্তিবাসৰ ৰামায়ণে টিঘিলঘিলাবলৈ পাইছিল। সস্তা ছাপাখানাৰ সহায়ত কেনেকৈ অতি অলপ কালৰ ভিতৰতে পুথি কিতাপ প্ৰচাৰিত হৈ পৰে, সেইটোও কাৰবাক বুজাই দিব লাগিব নে? বটতলাৰ ৰামায়ণৰ দৰে যদি তুলসীদাসৰ ৰামায়ণ সেই সময়ত বঙালী আখৰেৰে ছাপা হৈ খনে আধলি, তিনিসিকি বেচত বিক্ৰি হলহেঁতেন আৰু সেই কিতাপৰ 'চালান' যদি অসমলৈ গলহেঁতেন, তেন্তে সিও অসমৰ ঘৰে ঘৰে সোমাই কৃত্তিবাসলৈ যে বাট মাৰি থৈ দিলেহেঁতেন সেইটো নিশ্চয়। শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ সময়ত তেওঁলোকৰ ৰচনাইদি অসমত হিন্দী ভাষা আৰু ব্ৰজবুলি ভাষাৰ শব্দ বিস্তৰ সোমাইছিল। সেইদেখি তুলসীদাসৰ ৰামায়ণ, কৃত্তিবাসৰ ৰামায়ণ আৰু কাশীদাসৰ মহাভাৰতৰ দৰে অসমত চলাৰ বাটত বেছি জেওা নাছিলেই।

"বঙ্গভাষা পূৰ্ব্বে আসামেৰ পাৰ্ব্বত্য জাতি সমূহেৰ মধ্যেও প্ৰচলিত ছিল; কাছাড়েৰ পাৰ্ব্বত্য প্ৰদেশে, গাৰোপাহাড়ে, মণিপুৰে ও লুসাই পাহাড়ে বঙ্গভাষাই চলিত।" 'পূৰ্ব্বে' শব্দটোৰ মানে কি? কেতিয়া? অসমত বঙলা ভাষা বলেৰে চলোৱাদি সেইবোৰ ঠাইত চলোৱা বাবেই

ধৰ্ম্মতঃ তাত বঙলা ভাষা চলিবৰ অধিকাৰ বাহাল হল নেকি? মণিপুৰীয়াৰ, গাৰোৰ, লুচাইৰ মাতৃভাষা বঙ্গভাষা নেকি? সঁচাসঁচিকৈ আমি বঙ্গভাষাৰ এই নতুন 'স্থাৰ নাইট'সকলৰ গঢ়গতি দেখি আচৰিত মানিছো। এনে বিধৰ কথাৰ উত্তৰ নাই।

সভাপতি বিদ্যাবিনোদৰ অভিভাষণৰ পৰা আৰু এডোখৰ তুলি দিওঁ; — "আসামে বঙ্গভাষা প্ৰচলিত না হওয়াতে আসামে আৰও একটি গুৰুতৰ ক্ষতিৰ কাৰণ ঘটিয়াছে। বঙ্গভাষাৰ সহিত অসমীয়া ভাষা মিশ্ৰিত হইয়া গেলে আসামেৰ প্ৰাচীন সাহিত্যগুলি বঙ্গভাষাৰ সম্পত্তি ৰূপে পৰিগণিত হইত এবং আসামেৰ যে-সকল হস্তলিখিত বুৰঞ্জী কি অন্যান্য পুথি আছে, তাহাও নিজেৰ সম্পত্তি ভাবিয়া বঙ্গীয় সাহিত্যিকগণ কৰ্ত্তৃক অন্বেষিত, আবিষ্কৃত, আলোচিত ও প্ৰকাশিত হইত—যেমন বঙ্গীয় সাহিত্য-পৰিষৎ কৰ্ত্তৃক নানা স্থানেৰ পুথিগুলিৰ উদ্ধাৰ হইতেছে। এখন অসমীয়া ভাষাকে স্বতন্ত্ৰ মনে কৰিয়া তাহাৰা ইহাৰ দিকে আৰ দৃক্‌পাতও কৰিবেন না। অসম প্ৰদেশ অসমীয়াগণেৰ মধ্যে অদ্য পৰ্য্যন্তও এই সকল বিষয়ে স্বাধীনভাবে অনুসন্ধানাদি কৰিবাৰ কোনও আয়োজন হইতেছে না—সত্বৰ হইবাৰ কোনও চিহ্ন দেখা যায় না।"

এইটো আকৌ ওপৰত কৈ অহা সেই মিলাৰামৰ উপৰিপুৰুষ মহাত্মা চুৰাৰামৰ যুক্তি। লোকৰ বস্তু আলৈআথানি হৈ নষ্ট হৈ যোৱাৰ ভয়ত তাক নিজৰ কৰি নিজৰ তত্বাৱধানলৈ অনা যুক্তি। তুমি তোমাৰ বয়-বস্তু ভালকৈ যতন কৰি সামৰি থোৱা নাই বা থব নেজানা, এতেকে তুমি আঁতৰা। আমি সেই বস্তুবোৰ আমাৰ নিজা সম্পত্তি কৰি আমাৰ ভঁৰালত থৈ তাৰ তত্বাৱধান কৰি থাকিম। তুমি দেখা নাই নে এই কাৰ্য্যৰ দ্বাৰাই তোমাৰ কিমান উপকাৰ হব? য়ুৰোপীয়সকলে যে ভাৰতৰ সাহিত্য বুৰঞ্জী বিজ্ঞান দৰ্শন আদিৰ চৰ্চ্চা কৰি সেই বিষয়ৰ পুৰণি পুথিবোৰৰ টীকা কৰি পাঠোদ্ধাৰ কৰি ছপাই ৰক্ষা কৰিব লাগিছে, তাৰ বাবে তেওঁলোকে সেই সেই পুথি ৰচিত হোৱা ভাৰতীয় ভাষাবোৰ নিজৰ য়ুৰোপীয় ভাষাৰ ভিতৰত সুমাবলৈ দাবী কৰা নাই কিয় কৰ

নোৱাৰোঁ। তেওঁলোকে সেইমতে কাৰ্য্য কৰিব কিজানি। পৰৰ পুথি, পৰৰ ভাষা নিজৰ কৰিবলৈ উলিৱা এই নতুন 'বঙ্গীয়-সাহিত্যিক' যুক্তি দেখি আমি সঁচাকৈয়ে আচৰিত মানিছো। এটা কথা এইখিনিতে কওঁ যে বঙ্গীয় সাহিত্যিকসকলৰ দ্বাৰাই আমাৰ বুৰঞ্জী আৰু আন আন হাতেলেখা পুথিবোৰ সম্প্ৰতি 'অন্বেষিত, আবিষ্কৃত, আলোচিত আৰু প্ৰকাশিত' নহলেই মঙ্গল, কাৰণ তেওঁলোকৰ frame of mind অৰ্থাৎ মনৰ গঢ়-গতি আৰু কল্পনাৰ কোব সম্প্ৰতি যেনে দেখা গৈছে, কিছু কাল আমাৰ পুথিবোৰ তেওঁলোকে অন্বেষণ, আক্ৰমণ, আৱিষ্কাৰ পৰিষ্কাৰ, গবেষণা আৰু আলোচনা নকৰি ক্ষান্ত থাকিলেই দুই পক্ষৰ উপকাৰ। অনন্তকন্দলিৰ ৰামায়ণ, ডাকৰ বচন পুথিৰ অন্বেষণ আৱিষ্কাৰ কৰি তেওঁলোকে আমাক যি নমুনা দেখুৱাইছে, তাক দেখি অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যই ইংৰাজীতে এই ফাকি বিড়িয়াই কোৱা আমাৰ কাণত পৰিছে—"Save me oh! Save me from these candid friends!"

পদ্মনাথ বাবুৱে কৈছে,—"অসমীয়া ভাষা বঙ্গভাষা হইতে বিচ্ছিন্ন কৰিবাৰ একটা ফল এই হইয়াছে যে অসমীয়া গ্ৰন্থকাৰ মহাশয়েৰা তাহাদেৰ ভাষাকে বঙ্গভাষা হইতে স্বতন্ত্ৰ দেখাইবাৰ নিমিত্তই বোধ হয় যতদূৰ পাৰেন সাহিত্যে দেশজ কথাৰ অবতাৰণা কৰিয়াছেন এবং কৰিতেছেন। অসমীয়া প্ৰাচীন ভাষা এৰূপ ছিল না। সাহিত্যেৰ ভাষা লৌকিক ভাষানুযায়ী হইলে অনবৰত এবং অতি শীঘ্ৰ শীঘ্ৰ উহা পৰিবৰ্ত্তন-শীল হইয়া পড়ে। তন্নিমিত্ত স্থায়ী সাহিত্যেৰ সৃষ্টি হওয়াৰ পক্ষে অন্তৰায় ঘটে। গভীৰ জ্ঞানগৰ্ভ প্ৰবন্ধাদি এইৰূপ ভাষায় লিখিত হওয়া অনেক সময় প্ৰায় অসম্ভব হইয়া পড়ে।'

কোৱা বাহুল্য যে বিদ্যাবিনোদৰ এই মতেৰে সৈতে আমাৰ মত সমূলি নিমিলে। তেওঁ যুযি ক্তি দেখুৱাই লেখা ভাষাৰ পৰা কোৱা ভাষা সুকীয়া কৰিবলৈ কৈছে, সেই যুক্তি অতি পুৰণি, অতি জুৰুলা। অনেকে এই যুক্তি খণ্ডন কৰিছে আৰু আজিকালিৰ পৃথিৱীৰ সকলো ভাষাৰ

সাহিত্যৰ ঢাল লিখিত আৰু কথিত ভাষাক যতদূৰ পাৰি একে কৰাৰ ফালে। আনকি অনেক ডাঙৰ বঙালী লেখকৰো সেই মত। "ৰাম ৰাজপদে প্ৰতিষ্ঠিত হইয়া অপত্যনিৰ্ব্বিশেষে প্ৰজাপালন"ৰ নিচিনা তিনি পোৱা সংস্কৃত পানী আৰু এপোৱা কথিত ভাষাৰ গাখীৰ বঙলা সাহিত্য বজাৰৰ পৰা আজিকালি প্ৰায় নাইকিয়া হৈছে। এই বিষয়ে আগেয়ে আমি অনেক বাৰ অনেক কথা কৈছোঁ, বিশেষ দৰকাৰ হলে পিছত আৰু অনেক কবলৈ আছে। এই প্ৰবন্ধত সেইবোৰ কবলৈ গলে প্ৰবন্ধ বৰকৈ বাঢ়ি যাব। মুঠতে ইয়াকে কওঁ যে বঙালী লেখকসকলৰ ভুল বাট অসমীয়া লেখকসকলে নধৰে। জীয়া ভাষাটো জীয়া পদাৰ্থ, মৰা শ বা জকা নহয়। জীয়া বস্তুৰেই পৰিবৰ্ত্তনশীল হয়। ভাষাক অপৰিবৰ্তন-শীল কৰিলে সি মৰি জকা হব। পৃথিৱীত যিবোৰ জীয়া ভাষা আছে, সেইবোৰৰ সৰহ নেলাগে ডেৰকুৰি বছৰ কালৰ ভিতৰতে হোৱা পৰিবৰ্ত্তন দেখিলে আচৰিত মানিব লাগে। ভাষা পৰিবৰ্ত্তনশীল বুলিয়েই তাৰ ব্যাকৰণ আৰু অভিধানৰ স্থায়িত্ব fixity নাই। ইংৰাজী ভাষাত জন্‌ছনৰ অভিধান আৰু সেই সময়ৰ ব্যাকৰণ সেইদেখি ভালেখিনি 'তামাদি' হৈছে। অভিধান-ব্যাকৰণে অৱশ্যে কিছু দিনলৈ ভাষাক নিয়মিত কৰি স্থায়িত্ব দিয়ে। বৰ খৰ পৰিবৰ্ত্তন একোলৈকে ভাল নহয়, ভাষালৈকো নহয়। সেইদেখি ৰক্ষণশীল অভিধান-ব্যাকৰণৰ ঢাপ আৱশ্যক। কিন্তু সেই বুলি "ধৰ্ম্মস্য তত্ত্বং নিহিতং গুহায়াং"ৰ নিচিনাকৈ "জীৱন্ত জাগ্ৰত পৰিবৰ্ত্তশীল" ভাষাৰ তত্ত্ব সেই দুইৰো গুহাত সদায় নিহিত থাকিব নোৱাৰে। যদি থাকিলহেঁতেন তেন্তে বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে আজি বঙ্কিমৰ 'বিষবৃক্ষ' নেপাই ৰামাই পণ্ডিতৰ 'শূন্য পুৰাণ'তে থাকিব লাগিলহেঁতেন। জ্ঞানগৰ্ভ প্ৰবন্ধ লেখিবলৈ অসমীয়া ভাষাই নিশ্চয় আটিব। যেতিয়া নাটনি পৰিব, তেতিয়া আমি আমাৰ আটাইৰে 'ঠাকুৰ মাৰ ঝুলি' অৰ্থাৎ বুঢ়ীআইৰ জোলোঙা সংস্কৃতত হাত ভৰামহঁক। সেই জোলোঙাত তাক নেপালে ইংৰাজী, বঙলা, লেটিন যি জোলোঙাতে পাওঁ, তালৈকে হাত মেলি তাত আমাৰ 'থেঙ্ক্‌ছ্' অৰ্থাৎ শলাগটি থৈ

দি শব্দটি লৈ গুচি আহিমহঁক। সংক্ষেপতে এয়ে আমাৰ 'প্লেন' অর্থাৎ মতলব।

(৪)

বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে কৈছে,—"অনেকেৰ মত এই যে ইংৰেজ গবর্ণমেণ্টেৰ আগমনেৰ সঙ্গে সঙ্গে বাঙ্গালী কর্ম্মচাৰীৰা আসিয়া আসামে বঙ্গভাষা প্রবেশ লাভ কৰিয়াছে। আহোম ৰাজগণেৰ সময়ে এখানে বাঙ্গালা ছিল না।......বাঙ্গালা ভাষা তাঁহাদেৰ সময়ে আসামে ছিল না, ইহা বলা যাইতে পাৰে না।" তেওঁৰ এই কথাৰ প্রমাণ স্বৰূপে বিদ্যা-বিনোদ মহাশয়ে কৈছে,—"১৫৫৩ শকে অসমীয়া ৰাজাৰ পক্ষ হইতে গৌহাটীৰ তদানীন্তন মোসলমান ফৌজাদাৰ নবাব আলোয়াৰ খাঁৰ নিকটে যে পত্র প্রেৰিত হইয়াছিল তাহা বঙ্গভাষায় লিখিত। ১৯০১ সালেৰ ১লা আগষ্ট তাৰিখে 'আসাম-বন্তি' নামক তেজপুৰ হইতে প্রকাশিত পত্রিকায় 'ঐতিহাসিক চিঠি' শীর্ষক প্রবন্ধে ঐ পত্রখানি মুদ্রিত হইয়াছিল। তাহা এস্থলে উদ্ধৃত কৰা হইল। সভ্য মহোদয়গণ দেখিবেন প্রায় ৩০০ বৎসৰ পূর্ব্বে আসাম প্রদেশে বঙ্গভাষা কিৰূপ ভাবে লিখিত হইত।"—"স্বস্তি বিবিধ গুণগাম্ভীর্য্য পৰমোদাৰ শ্রীযুক্ত নবাব আলোয়াৰ খাঁ সদাশয়েষু! সস্নেহে লিখনং কার্য্যাঞ্চ আগে এথা কুশল; তোমাৰ কুশল সততে চাহি। পৰং সমাচাৰ পত্র এহি। এখন তোমাৰ উকিল পত্র সহিত আসিয়া আমাৰ স্থান পহুছিল। আমিও প্রীতিপ্রণয়পূর্ব্বক জ্ঞাত হইলাম। আৰ তুমি যে লিখিয়াছে, তোমাৰ উত্তম পত্র আসিতে আমাৰ কিঞ্চিৎ মন্বিতা না ৰহে এ যে তোমাৰ ভালাই দৌলত। অতএব আমিও পৰম আহ্লাদৰূপে জানিতে আছো তোমাৰ আমাৰ অদ্বয়ভাব প্রীতি ঘটিলে মনমাফিক সন্তোষ কি কাৰণ না হইবেক। আৰ তোমাৰ আমাৰ অত্যন্তৰূপ আনন্দযুক্ত হইলে উভয়পক্ষ লোকৰ নাবিদ্বেশৰূপ অবিযুতা অন্তশেত কিসক না ৰহবেক। একাৰণ তুমি লেখিবাক পোৰা। "আৰ তুমি যে লেখিয়াছে, পূর্ব্বে সত্রাজিতেৰ সময় সিঙ্গৰি বাজিপাড়া বৰগাঁও এইসকলত আমাৰ লোকজনে হাট খৰিদ কৰিয়া

আপন মাফিক নির্ম্মিত কৰিয়াছেন, এমত থান বুলিতে তোমাৰ উচিত নোহে। সেই ভক্তেত পৎসাই লোকক ভোট পাহাড়ী ডফলা অনেক ঘাইল কৰিলেক। আমাৰো ফুকন ডাঙৰিয়া সকলে অনেক প্রকাৰ কৰি বাৰম্বাৰ পাহাড়ী লোককে কাটিলেক। তত্রাপি তাহাৰ বদনাম আমাত হইল। এখনো যে তাৰক কৰিবাক চাহ এমন গোট তোমাৰ উচিত নাহয়। আৰ অপৰ তুমি যে বুলিয়াছ ২৩ জন মনুষ্য তোমাৰ যে ঘাইল কৰিতে আছ, আমিতো তাবেক নির্ণীত কৰিতে নাহি পাৰে। সম্প্রতি প্রীতিপক্ষত তোমাৰ এমন প্রকাৰ অপৰিতোষ কৰিবাৰ চিতেত উৎকর্ষ না বিশেষ। একটা হেঙ্গালৰ কাৰণ তুমি যে তিনি জন মনুষ্য লোহাৰে বান্ধিয়া তোমাৰ দিনেক নিয়া আছে, এমন ধর্ম্ম কৰিবাৰ তোমাৰ উচিত বেবহাৰ নোহে। কিন্তু বৰলোকেৰ জবানি হস্তিদন্তৰ সদৃশ যে লিখিছ ই গোট তোমাৰ প্রীতি ব্যৱহাৰ হয়। কিন্তু বৰলোকেৰ বচন সামর্থতা কার্য্যকামৰ দ্বাৰাএ জানি। আৰ অধিক কি কহিম। আমাৰ উকিল সনাতন ও শ্রীকানু শর্ম্মা প্রমুখে সমস্তে জানিবেক। ইতি শক ১৫৫৩" (১৬৩১ খৃষ্টাব্দ)।

এই চিঠিখন তুলি দি বিদ্যাবিনোদে সিদ্ধান্ত কৰিছে—"এই চিঠি হইতে ইহাও সুচিত হইতেছে যে তদানীং কামৰূপ পর্য্যন্ত মুসলমানেৰ অধীনে ছিল এবং তখন ৰাজভাষা এখানে বাঙ্গলা ছিল।"

ইংৰাজ গৱর্ণমেণ্ট অসমলৈ অহাৰ লগে লগে যে সৰহকৈ বঙালী অসমত সোমাল আৰু তাৰ আগেয়ে অসমত বঙালী ঘাইকৈ কেৰাণী শ্রেণীৰ বঙালী নাছিল আৰু তীর্থযাত্রী বা আন শ্রেণীৰ বঙালীহে অলপ অচৰপ আছিল, এই কথা যিসকলে বিশ্বাস কৰে তেওঁলোকৰ ভিতৰত আমিও আছোঁ। এই কথা সকলোৱে জানে আৰু আজি যে প্রমাণৰ দ্বাৰাই তাক থিয় কৰিবলগীয়া হল এইটোহে আচৰিত। আহোম ৰজাসকলৰ সময়ত যে অসমত বঙলা ভাষা নাছিল এই বিশ্বাসো আমাৰ অলৰ। বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে অসম ৰজাৰ যিখন চিঠি তুলি দি ৩০০ বছৰৰ আগেয়ে অসমত বঙ্গভাষা প্রচলিত থকাৰ প্রমাণ

দেখুৱাবলৈ গৈছে, সেই চিঠিয়ে তেওঁৰ সিদ্ধান্তটো যে অপ্ৰমাণ কৰিহে দেখুৱাইছে সেইটো তেওঁ দেখা নাই।

বুঢ়া ৰজা প্ৰতাপসিংহৰ ৰাজত্বৰ কাল ১৬০৩-১৬৪১ খৃষ্টাব্দ। তেওঁৰ দিনত বঙ্গদেশৰ মুছলমান নবাবৰ সৈন্যৰে সৈতে অনেক বাৰ তেওঁৰ যুঁজ হৈছিল। কোনো যুঁজত নবাবৰ জয় আৰু কোনো যুঁজত আহোম ৰজাৰ জয় হৈছিল। এসময়ত গুৱাহাটীলৈকে এছোৱা অসম নবাবৰ অধীন হোৱাত নবাবৰ প্ৰতিনিধি ফৌজদাৰে সেইডোখৰ কিছু দিন শাসন কৰিছিল। ফৌজদাৰ বঙ্গদেশীয় বঙালী মানুহ। তেওঁৰ ওখথাপৰ বিষয়াবিলাকো বঙালী মুছলমান হোৱাটো স্বাভাৱিক। বঙালী মুছলমান নৱাবৰ বঙালী ফৌজদাৰৰ ভাষা বঙলা হোৱাটোও স্বাভাৱিক। সেই বাবে যে অসমীয়া কামৰূপৰ প্ৰজাইও দিনদিয়েক বঙলা ভাষা-ভাষী ৰজাৰ ভাষা গ্ৰহণ কৰিছিল অথবা কামৰূপৰে তেনে বঙলা ভাষা মাতৃভাষা আছিল এনে সিদ্ধান্ত ভুল। অসমীয়া ৰজাই বঙালী নবাবলৈ চিঠি যতদূৰ সম্ভৱ সাধ্যমতে বঙলুৱা কৰিহে লেখাটো সম্ভৱ, কাৰণ ৰজাই সেই চিঠি নবাবে বুজিবলৈহে লেখিছিল। অসমীয়া ভাষা বঙালী নবাবে নুবুজে। সেইদেখি চিঠিখন অসমীয়া ৰজাৰ মন্ত্ৰী কাকতী আৰু সভাসদসকলে গোট খাই নিজৰ বিদ্যাৰ জোখমতে চেষ্টা কৰি বঙলুৱা ভাষাত লেখিবলৈ গৈছিল গুণে তাৰ ভাষাৰ আকৃতি তেনে। জয়পুৰৰ বা পাতিয়ালাৰ মহাৰাজলৈ অসম ৰজা প্ৰতাপসিংহই চিঠি লেখোৱাহেঁতেন নিশ্চয় ভঙা ভঙা হিন্দীৰে সানমিহলি ভাষাত সেই চিঠি লেখা হলহেঁতেন। এনেকুৱা বঙলুৱা ভাষাত কেতিয়াও নহলহেঁতেন। সেই বাবে তেনেকুৱা চিঠি এখন কেতিয়াবা ওলালে তাক পঢ়ি আমি প্ৰতাপসিংহৰ দিনত অসমত তেনেকুৱা হিন্দী ভাষা প্ৰচলিত থকাটো সিদ্ধান্ত কৰিলে সি কেনে হব? যেতিয়া অসমীয়া ভাষাক বনবাস দি বঙলাক অসমত ৰাজ্যভাৰ দিয়া হৈছিল, তেতিয়া অসমীয়াইও নিজৰ চিঠিকি বঙলা ভাষাৰ মৰ্য্যাদা দিবৰ মনেৰে প্ৰায় এনে বিধৰে অদ্ভুত ভাষাত তাক লেখিছিল। সৰুতে আমি অসমীয়া

মানুহে লেখা তেনে চিঠি বহুত দেখিছিলোঁ। সেই ভূত-ৰোগ আৰু এতিয়া অসমীয়াৰ গাত নাই।

'বাঁহীৰ' অসমীয়া পাঠকসকলে ফট্‌ফটীয়াকৈ দেখিছে যে এই বাৰেবঙলুৱা চিঠিখন অসমীয়া ভাষাভাষী অসমীয়াৰ দ্বাৰাইহে লিখিত, বঙ্গভাষাভাষী অসমীয়াৰ দ্বাৰাই লিখা নহয়। 'নাৰ হে' 'না হইবেক' 'না ৰহবেক' 'নোহে' 'নাহয়' 'নাহি পাৰে' আদি শব্দত অসমীয়া negative 'ন' বা 'নাটো' ক্ৰিয়াৰ আগত দিয়া হৈছে। লেখকে বঙলা 'হইলাম' এবাৰ কি দুবাৰ ব্যৱহাৰ কৰিয়েই ঠিক তাল ৰাখিব নোৱাৰি নিজৰ অসমীয়া "আছো" "কি কৰিম" উলিয়াই দিছে। চিঠিখনত construction of the sentences অৰ্থাৎ বাক্য-ৰচনা প্ৰণালীও পুৰা অসমীয়া। যেনে—"অতএব আমিও পৰম আহ্লাদৰূপে জানিতে আছোঁ তোমাৰ আমাৰ অদ্বয়ভাব প্ৰীতি ঘটিলে মন মাফিক সন্তোষ কি কাৰণ নাহইবেক। আৰ তোমাৰ আমাৰ অত্যন্তৰূপ আনন্দ-যুক্ত হইলে উভয়পক্ষে লোকৰ নাবিদ্বেষৰূপ অবিযুতা অন্তশেষ কিসক নাৰহিবেক। একাৰণ তুমি লেখিবাক পোৰা। ......এমন থান বুলিতে তোমাৰ উচিত নোহে।" "আমাৰো ফুকন ডাঙৰীয়াসকলে অনেক প্ৰকাৰ কৰি বাৰম্বাৰ পাহাড়ী লোককে কাটিলেক।" "তথাপি তাহাৰ বদনাম আমাত হইল।" "একটা হেঙ্গালৰ (হেঙ্গামৰ) কাৰণ তুমি যে তিনিজন মনুষ্য লোহাৰে বান্ধিয়া তোমাৰ দিনেক (দিশক দেশক) নিয়া আছ, এমন ধৰ্ম্ম কৰিবাৰ তোমাৰ উচিত নোহে।" কিন্তু বৰ-লোকেৰ জবানি হস্তিদন্তৰ সদৃশ যে লিখিছ ইগোট তোমাৰ প্ৰীতি ব্যৱহাৰ হয়। কিন্তু বৰ লোকেৰ বচন সামৰ্থতা কাৰ্য্যকামৰ দ্বাৰাএ জানি। আৰ আধিক কি কহিম। আমাৰ উকিল সনাতন ও শ্ৰীকানু শৰ্ম্মা প্ৰমুখ্যে সমস্তে জানিবেক।" কোন বাঙালী সাহিত্যিকে

* কিন্তু অসমীয়া "ন" ই পিছৰ শব্দৰ স্বৰ অনুসৰি -ননা-নি-নু-নে-নো এনে নানা আকৃতি ধৰে, বঙলাৰ ন এনে বহুৰূপী নহয়।" শ্ৰীপদ্মনাথ ভট্টাচাৰ্য্য বিদ্যাবিনোদ—"আসাম বান্ধৱ" ১ম বছৰ, ৫ম ৬ষ্ঠ সংখ্যা।

বুকু ফিন্দাই কবলৈ সাজু আছে যে এই বাক্যবোৰ ৰচনাৰ ভঙ্গী আচল বঙলা? অৱশ্যে তেওঁলোকে ৰংপুৰ আদি ঠাইৰ পুৰণি অসমীয়া ভাষা জপাই বনমালী কৰি সামৰিস্থূতৰি লৈ সোপায়ং-ৰমঃ কৰি বঙলা ভাষা শালগ্ৰামৰ মূৰত দি যে ভাৱে সৈতে ইয়াৰ সাদৃশ্য উলিয়াব নোৱাৰিব এনে কথা আমি কব নোৱাৰোঁ। কিন্তু that is a different story অৰ্থাৎ সেইটো এটা স্বকীয়া সাধু। চিঠিখনৰ অসমীয়া লেখকে বঙালী মুছলমান নবাবক ভাষাৰে meet কৰিবৰ অৰ্থাৎ লগ ধৰিবৰ নিমিত্তে ইমান পুৰুষাৰ্থ কৰিছিল যে "মন মাফিক" "আপন মাফিক" "জবানি" ইত্যাদি উৰ্দ্দু কথা পৰ্য্যন্ত ব্যৱহাৰ কৰিছিল। চিঠিখনত অসমীয়া সম্ভ্ৰমাৰ্থক বহুবচন "সকল" (ফুকন ডাঙ্গৰিয়াসকল) ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে; কৰণ কাৰকৰ বিভক্তি "ৰে" (লোহাৰে বান্ধিয়া) ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে; কাৰ্য্যকামৰ দ্বাৰাএ জানি,"—ইয়াত দ্বাৰাএ কথা বঙলা ব্যাকৰণৰ নহয়, অসমীয়া ব্যাকৰণৰহে। "কাৰ্য্যকাম" কথাটোও অসমীয়া। বঙ্গলাত সেই দুটা শব্দ গোটেই তেনে গঢ়েৰে ব্যৱহাৰ কৰা নহয় ইত্যাদি। আমি আকৌ কওঁ, আচৰিত কথা যে পদ্মনাথ বাবুৱে এই চিঠিখনৰ পৰা ৩০০ বছৰৰ আগেয়ে অসমত চলা বঙ্গভাষাৰ নমুনা উলিয়ালে।

ইয়াৰ পিছত তেওঁ আৰু এখন চিঠি অসম-বন্তিৰ পৰা তুলি দি তেওঁৰ কথা এই বুলি প্ৰমাণ কৰিবলৈ গৈছে;—"ইয়াৰ প্ৰায় শতাব্দী পূৰ্ব্বে যখন কামৰূপ ৰাজা নৰনাৰায়ণেৰ অধীন ছিল, তখনও এইস্থানে ৰাজভাষা বাঙ্গালা ছিল। তন্নিদৰ্শন স্বৰূপ ১৯০১ সালেৰ ২৭ জুন তাৰিখে আসাম বন্তিতে প্ৰকাশিত অপৰ একখানি চিঠি এস্থলে উদ্ধৃত হইতেছে। ইহা ৰাজা নৰনাৰায়ণ কৰ্ত্তৃক ১৪৭৭ শকাব্দে অহোম নৃপতি চুকাম্‌ফা স্বৰ্গদেৱেৰ (ওৰফে খোড়া ৰাজাৰ) নিকটে লিখিত:—"স্বস্তি সকল দিগ্‌দন্তী কৰ্ণতালাস্ফাল সমীৰণ প্ৰচলিত হিমকৰহাৰসকালকৈলাস-প্ৰান্তৰ যশোৰাশি বিৰাজিত-ত্ৰিপিষ্টপ-ত্ৰিদশতৰঙ্গিনীসলিল-নিৰ্ম্মল-পবিত্ৰ-কলেবৰ ধীষণ প্ৰচণ্ড ধীৰধৈৰ্য্য মৰ্য্যাদাপাৰাবাৰ সকল দিক্‌কামিনী গীয়মান গুণসন্তান শ্ৰী শ্ৰীস্বৰ্গনাৰায়ণ মহাৰাজ প্ৰতাপেষু।

লেখনং কাৰ্য্যঞ্চ। এথা আমাৰ কুশল। তোমাৰ কুশল নিৰন্তৰে বাঞ্ছা কৰি। অখন তোমাৰ আমাৰ সন্তোষ সম্পাদক পত্ৰাপত্ৰি গতায়ত হইলে উভয়ানুকুল প্ৰীতিৰ বীজ অঙ্কুৰিত হইতে ৰহে। তোমাৰ আমাৰ কৰ্ত্তব্যে সে বৰ্দ্ধতাক পাই পুষ্পিত ফলিত হইবেক। আমৰা সেই উদ্যোগত আছি। তোমৰো এগোট কৰ্ত্তব্য উচিত হয় একাৰ তাক আপোন জন। অধিক কি লেখিম। সত্যানন্দ কৰ্ম্মী ৰামেশ্বৰ শৰ্ম্মা কালকেতু ও ধুমা সৰ্দ্দাৰ উদ্ভত চাউনিয়া শ্যামৰায় এমৰাক পঠাইতেছি। তামৰাৰ মুখে সকল সমাচাৰ বুঝিয়া চিতাপ বিদায় দিবা।

"অপৰ উকীল সঙ্গে ঘুড়ি ২ ধনু ১ চেঙ্গৰ মৎস ১ জোৰ বালিচ ১ জকাই ১ সাৰি ৫ খান এইসকল দিয়া গৈছে। আব সমাচাৰ বুজি কহি পাঠাইবেক। তোমাৰ অৰ্থে সন্দেশ সোমচেং ১ ছিট ৫ ঘাগৰি ১০ কৃষ্ণচামৰ ২০ শুক্লচামৰ ১০। ইতি শক ১৪৭৭ মাস আষাঢ়।"

এই চিঠিখন তুলি দি বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে কৈছে,—"ইহা হইতে শ্ৰোতৃবৰ্গ কিঞ্চিদাধিক সাড়ে তিনশত বৎসৰ পূৰ্ব্বে কোচবিহাৰ ৰাজধানীতে কিৰূপ বাঙ্গালা ভাষা লিখা হইত তাহাৰও পৰিচয় পাইলেন। এবং এই দুইখানি চিঠি দ্বাৰা সূচিত হইল যে আহোম ৰাজসভাতেও বাঙালা লেখাপড়াৰ চৰ্চ্চা হইত—নচেৎ এই চিঠিপত্ৰ লেখালেখি চলিত কিৰূপে?"

আমি কিন্তু কিঞ্চিদাধিক চাৰে তিনি-শ বছৰৰ পূৰ্ব্বে কোচবিহাৰ ৰাজধানীত কেনে খিচিৰি অসমীয়া ভাষাত চিঠি লিখা হৈছিল এই চিঠিৰ পৰা তাৰহে চিনাকি পালোঁ। আৰু এই দুইখন চিঠিৰ দ্বাৰাই এইটো সূচিত হোৱা গম পালোঁ যে আহোম ৰাজসভাত বাৰেবঙলুৱা অসমীয়া ভাষাৰে চিঠি লেখিব পৰা আৰু লোকে লেখিলে তাৰ মানে বুজিব পাৰি বজাক আৰু সভাসদসকলক বুজাই দিব পৰা সভাপণ্ডিত ব্ৰাহ্মণ বা কাকতী বা কটকী আছিল। আহোম ৰাজসভাত বঙলা লেখা-পঢ়াৰ যে চৰ্চ্চা হৈছিল এই চিঠি দুখনৰ পৰা আমি সেইটো নেপালোঁ। ছাজাহান বাদস্যাহে যদি অসমৰ আহোম ৰজালৈ চিঠি

লেখিছিল, সেই চিঠি নিশ্চয় ফাৰ্চী ভাষাত বা উৰ্দ্দু ভাষাত লেখা হৈছিল। তেনে চিঠি এখন কেতিয়াবা অসমৰ কৰবাত পালে আশা-কৰোঁ পদ্মনাথ বাবুৱে এনেটো সিদ্ধান্তত নোলায়গৈ যে পুৰণি কালত অসমৰ ৰাজসভাত উৰ্দ্দু বা ফাৰ্চী লেখাপঢ়াৰ চৰ্চ্চা হোৱাৰ সেইখন সাক্ষী। আৰু তেনে সিদ্ধান্তত তেওঁ পিচলি পৰিলেগৈ আশা কৰোঁ আৰু এখোজ তেওঁ পিচল খাই আগবাঢ়ি এনে সিদ্ধান্তত নপৰেগৈ যে তেনে ফাৰ্চী বা উৰ্দ্দু ভাষা অসমতো প্ৰচলিত আছিল অৰ্থাৎ সেই কালত অসমীয়া মানুহৰ মাতৃভাষা ফাৰ্চী বা উৰ্দ্দু আছিল।

আমি আন এটা প্ৰবন্ধত কৈছোঁ যে পুৰণি কালত অসমীয়া ভাষা গোটেই কামৰূপ ৰাজ্যত অৰ্থাৎ আজিকালিৰ অসম, কোচবেহাৰ, ৰংপুৰ, বগুৰা, আদিৰে উত্তৰ বঙ্গ, মৈমনসিংহৰ এডোখৰেৰ পূৰ্ব্ববঙ্গৰ ভাষা আছিল। কোচবেহাৰ ভাটীৰ দেশ। সি বঙ্গদেশৰ ওচৰৰ ঠাই দেখি বঙ্গভাষাৰ হেন্দোলনি তাত সততে লাগি আছিল। উৰিয়া দেশৰ ওচৰৰ মেদিনীপুৰীয়া বঙ্গভাষাৰ ওপৰত উৰিয়া ভাষাৰ কম-বেছি ছাঁ পৰাৰ দৰে কোচবেহাৰৰ অসমীয়া ভাষাতো বঙলা ভাষাৰ অলপ-অচৰপ যে ছাঁ নপৰিছিল এনে বুলি কব নোৱাৰি। সেইদেখি কোচবেহাৰৰ এই চিঠিত অলপ-অচৰপ বঙলাৰ চিন দেখিবলৈ পোৱা যায়। সেই বুলি ই বঙলা নহয়, অসমীয়াহে। পাঠকসকলে চিঠিখনৰ ভাষাৰ ফালে ভালকৈ মন কৰিলেই সেইটো বুজিব পাৰিব। আৰু এটা কথা,— চিঠি লেখিবৰ সময়ত তাৰ ভাষাক বিদেশী বঙলাৰ ফালে ঢাল খোৱা কৰাটো আগেয়ে অনেকৰ ৰোগ আছিল। তেতিয়াৰ মানুহৰ বিশ্বাস আছিল যে তেনেকৈ লিখিলে চিঠিখন ওখ খাপৰ হব, সাধুভাষাযুক্ত হব, vulgar অৰ্থাৎ ইতৰ নহয়। সেইদেখি চিঠিৰ পাঠ, আৰম্ভণ, সামৰণি ইত্যাদি কিম্ভুত-কিমাকাৰ হৈ পৰিছিল কিন্তু চিঠিৰ ভাষা সৰ্ব্বসাধাৰণৰ ভাষা নহয়। সৰ্ব্বসাধাৰণৰ জীয়া কামত ভাষাৰ প্ৰাণ artificial কৃত্ৰিম চিঠিত অনুপস্থিত। সেই দেখি তেনে formal চিঠিৰ ভাষাৰ পৰা তেনে সিদ্ধান্ত কৰিবলৈ যোৱাটো ভ্ৰমাত্মক নুবুলি নোৱাৰি।

সৰ্ব্বসাধাৰণ লোকে নিতৌ ব্যৱহাৰ কৰা ভাষাক vulgar বিবেচনা কৰাটো আগৰ কালত পৃথিৱীৰ গোটেই পণ্ডিতাভিমানী লোকৰ ভিতৰত থকাটো দেখা যায়।

য়ুৰোপৰ ধৰ্ম্মযাজকসকলে আৰু গ্ৰন্থকাৰসকলে তেওঁলোকৰ ধৰ্ম্মোপদেশত আৰু ধৰ্ম্মৰ কিতাপ আদিত নিজৰ প্ৰচলিত মাতৃভাষা ব্যৱহাৰ নকৰি লেটিন ব্যৱহাৰ কৰাটোৰ মানেও সেয়েই আছিল। ভাৰতবৰ্ষৰ পণ্ডিতসকলে সাধাৰণ লোকৰ ভাষা প্ৰাকৃত এৰি সংস্কৃতত পুথি ৰচনা কৰাৰ মানেও সেয়েই। অসমীয়া নাট আৰু ভাৱনা অসমীয়াৰ সম্পত্তি। তাক সংস্কৃত নাটক আৰু ভাৱনাৰ আৰ্হিত কৰা হৈছিল। কিন্তু কিছু কালৰ পৰা তেনে নাটও অসমৰ কোনো কোনো ঘাই সত্ৰত অদ্ভুত বঙলুৱা ভাষাত ৰচিত হৈ সি অঙ্কীয়া নাটৰ ওপৰত প্ৰাধান্য লাভ কৰিছে আৰু সেই বঙলুৱা নাট ৰচোঁতাসকলে নিজক গৌৰৱান্বিত বিবেচনা কৰিছে। ইয়াৰ কাৰণ এইটোহে যে অঙ্কীয়া নাট দেশী ভাষাৰে ৰচিত, সি সাধাৰণৰ মুখৰ ভাষা। সেইদেখি বিদেশী বঙলুৱা ভাষাত যদি নাট লেখি তাৰে ভাৱনা কৰা যায়, তেন্তে ৰচোঁতাৰ admirers অৰ্থাৎ শলাগ-লওঁতাসকলৰ মতে সি ওখ খাপৰ হব এনে ভাব। ইও সেই একে শ্ৰেণীৰ মনৰ ভাব। বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ে যদি আমাৰ সেই সত্ৰবোৰত বঙলুৱা নাটৰ ভাৱনা দেখে আৰু সেই অদ্ভুত বঙলা ভাষাত ৰচিত সেই নাটবোৰ পঢ়ে আৰু 'বঙ্গভাষা ও সাহিত্য' কিতাপৰ গ্ৰন্থকাৰৰ দৰে যদি তেওঁ kept in the dark হয় অৰ্থাৎ তাৰ প্ৰকৃত আগগুৰি জানিবলৈ তেওঁক দিয়া নেযায়, তেন্তে তেৱোঁ নিশ্চয় সেইবোৰকো তিনি শ বা চাৰি শ বছৰৰ আগেয়ে অসমত প্ৰচলিত বঙলা ভাষাৰ সাক্ষী বুলি ধৰি সেই কথা "সাহিত্য পৰিষৎ" সভাত প্ৰকাশ কৰিবৰ সম্ভৱ।*

* বাঁহী: ১ম বছৰ ৯ম—১২শ সংখ্যা, ১৮৩২ শক

পৰিশিষ্ট

প্ৰাচ্যবিদ্যাৰ্ণৱ শ্ৰীযুত নগেন্দ্ৰনাথ বসুৰে সৈতে 'ঢাকাৰ ইতিহাস'— প্ৰণেতা শ্ৰীযুক্ত যতীন্দ্ৰমোহন ৰায়ৰ 'বিক্ৰমপুৰ কত?' এই প্ৰশ্ন লৈ তৰ্ক লাগিছে,—'সাহিত্য-পৰিষৎ-পত্ৰিকা'ৰ (দ্বাবিংশ ভাগ, প্ৰথম সংখ্যা) এঠাইৰ পৰা দুশাৰীমান আমি তুলি দিবৰ লোভ সামৰিব নোৱাৰিলোঁ। নগেন্দ্ৰ বাবুৱে লেখিছে—"আমি চিৰদিন সত্যাধিকাৰে ভিখাৰী। নতুন নতুন তত্ত্বাধিকাৰেৰ ফলে আমাদেৰ ভ্ৰান্ত বিশ্বাস পৰিবৰ্ত্তন কৰিতে হইবে, ভ্ৰান্ত ধাৰণা পোষণ কৰিয়া ৰাখিলে চলিবে না।"

ইয়াৰ পিছত এঠাইত—"তিনিই (যতীন্দ্ৰ বাবুৱে) প্ৰমাণ কৰিয়াছেন যে ঢাকা জেলাৰ উত্তৰাংশ বা অধিকাংশ প্ৰাগ্‌জ্যোতিষ বা কামৰূপেৰ অন্তৰ্গত ছিল। (৫ পৃ)। বঙ্গাধিপ বৰ্ম্ম ও সেন বংশেৰ অধিকাৰভুক্ত হইলে পৰ ঢাকা জেলা বা সমতট প্ৰদেশ পূৰ্ব্ববঙ্গ বলিয়া পৰিচিত হইয়াছিল। সুতৰাং ইচিং, বৰাহমিহিৰ ও যতীন্দ্ৰ বাবুৰ গ্ৰন্থ হইতেই বুঝিতেছি যে এখন যাহাকে পূৰ্ব্ববঙ্গ বলে তাহা প্ৰাচীন সমতট বা প্ৰাগ্‌জ্যোতিষেৰ অন্তৰ্গত ছিল, হৰিকেল বা প্ৰাচীন বঙ্গ উহা হইতে ভিন্ন।"

শেহত—"ৰামচৰিতেৰ প্ৰাগ্‌দেশীয় বৰ্ম্ম নৃপতিকে বঙ্গাধিপ ভোজবৰ্ম্মা বলিয়া কখনই স্বীকাৰ কৰা যায় না। পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধন বা ৰামাবতীৰ পূৰ্ব্বে তৎকালে প্ৰাগ্‌জ্যোতিষ ৰাজ্যই ছিল, সমতট বা বঙ্গ ছিল না। আমাৰ কথাৰ প্ৰতিবাদ সূত্ৰে যতীন্দ্ৰ বাবু যাহাই বলুন, তিনি তাঁহাৰ ঢাকাৰ ইতিহাসে নিজেই স্বীকাৰ কৰিয়া গিয়াছেন (ঢা, ই, ৫, পৃষ্ঠা)। বলা বাহুল্য প্ৰাগ্‌জ্যোতিষেৰ বৰ্ম্ম নৃপতিই ৰামচৰিতকাৰেৰ লক্ষ্য।"

আমাৰ অসমীয়া পুথিবোৰ আত্মসাৎ কৰা বা কৰিব খোজা বঙ্গ-সাহিত্যিকসকলক আমি কৈ থওঁ যে 'শূন্য-পুৰাণ'ৰ পৰা আৰম্ভ কৰি, 'বিজয় পণ্ডিতেৰ মহাভাৰত', 'ছুটিখানৰ মহাভাৰত' ইত্যাদি অসমীয়া পুথিবোৰ তেওঁলোকে আমাক ওভোতাই দিবলৈ সাজু হবৰ হল।

কিজানি তেওঁলোকৰ গৱেষণা আলোচনা কৰা বিচাৰৰ ফলতে কালক্ৰমত তেওঁলোকৰ ঠেক ছিগিব। এতিয়া আমাক নিশকতীয়া পাই তেওঁলোকে যিমানকে জোৰ যাৰ মুলুক তাৰ চলাই থাওক। আমাৰ বন্ধু শ্ৰদ্ধাপদ পদ্মনাথ বিদ্যাবিনোদ মহাশয়কো এই কথা আমি সুচাই থওঁ যে তেওঁ যিমানকে অসমীয়াৰ পৰা 'ফাৰ্‌কা' হৈ থাকক, কিজানি শেহত তেওঁৰ পাণ্ডিত্য, বিদ্যা, বুদ্ধি সোপাকে আমাৰ অসমীয়াৰ বুলি আমি দাবী কৰি আমাক গৌৰৱান্বিত কৰিবলৈ পাম বুলি আমাৰ বিশ্বাস। আমাৰ ৰাজখোৱা ডাণ্ডৰীয়াই অলপতে চিলঠৰ গাটো অলপ খজুৱাই দিলতে ওপৰৰ বিদেশী মাখি-ছাল ছিগি আগৰ ডাঠ অসমীয়া ছালখন ওলাব খুজিছিল। আমি এতিয়াও পাহৰা নাই যে অসমীয়া চিলঠীয়া জগন্নাথ মিশ্ৰ বঙ্গৰ সৰ্ব্বহ চৈতন্যদেৱৰ দেউতাক। আমাৰ মাটিত তেওঁলোকে এতিয়া বিতোপন ৰংঘৰ কাৰেংঘৰ সাজি থাওক, আমাৰ আপত্তি নাই, কিন্তু পট্টাৰ মেয়াদ উকলিলেই সেইবোৰ কিজানি আমাৰ হব। সেইদেখি তেওঁলোকৰ পৰিশ্ৰমৰ ফলত আনন্দই।*

---

* বাঁহী: ৬ষ্ঠ বছৰ, ১২শ সংখ্যা—১৮৩৭ শক

কোন কাৰ বিকৃতি ?

১ম বছৰ ষষ্ঠ সংখ্যা বাঁহীত ‘পুৰণি অসমৰ জিলিঙনি’ নামেৰে যি এটা প্ৰবন্ধ ছপা হৈছিল সেই প্ৰবন্ধটো বঙলা ভাষাত অনুবাদিত হৈ ‘মৃণ্ময়ী’ নামে বঙলা মাহেকীয়া কাকত এখনত ছপা হৈ ওলাইছিল। শ্ৰীযুত যোগেশচন্দ্ৰ ৰায় বিদ্যানিধি নামে এজনে সেই প্ৰবন্ধৰ প্ৰতিবাদ কৰি ‘আসামের ও উৎকলের বঙ্গভাষা’ নাম দি এটা প্ৰবন্ধ গল জেঠৰ মৃণ্ময়ীত ছপাইছে। তেওঁ প্ৰবন্ধটোৰ আৰম্ভণতে লেখিছে “আমি আসামের ইতিহাস, আসামের ভাষা কিছু মাত্ৰ জানি না।” তথাপি তেওঁ মৃণ্ময়ী কাকতৰ দহ পিঠি জোৰাকৈ তেওঁৰ প্ৰতিবাদ লেখি অসমীয়া ভাষাটো যে বঙ্গভাষাৰে সৈতে সুকীয়া নহয়, সেই কথা প্ৰমাণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। আজিকালিৰ বঙালী ন সাহিত্যিকসকলৰ বায়ুটো যে বৰ কম নহয় ইয়েই তাৰ এটা প্ৰমাণ। অসমৰ ইতিহাস আৰু অসমীয়া ভাষাৰ কিছুমাত্ৰ নাজানিয়েই তেওঁ পকা দহ পিঠি লেখিলে। জনাহেতেন কিজানি কি কৰিলেহেঁতেন সেই কথা ভাবিবলৈকো আমাৰ ভয় লাগে।

শ্ৰীযুত যোগেশচন্দ্ৰ ৰায় বিদ্যানিধিৰ প্ৰতিবাদৰ উত্তৰ লেখি আমি মৃণ্ময়ীলৈ পঠিয়াইছোঁ। মৃণ্ময়ীৰ পাঠকসকলৰ চকুত আমাৰ সেই নগণ্য প্ৰবন্ধ অৱশ্যে পৰিব। সেইদেখি তাৰ বিষয়ে ইয়াত সৰহকৈ কোৱাৰ সকাম নাই। সম্প্ৰতি আমি বিদ্যানিধি আৰু তেওঁৰ শাৰীৰ নতুন সাহিত্যিকসকলৰ এটা সিদ্ধান্তৰ বিষয়ে আষাৰদিয়েক কথা কব খুজিছোঁ। ‘আসামের ও উৎকলের বঙ্গভাষা’ৰ লেখক বিদ্যানিধি মহাশয়ে কৈছে—“নিৰপেক্ষ লোকে বলিবে, আসামী ও বাঙলা এক কি দুই, যখন এই সন্দেহ হইতেছে তখন বুঝিতে হইবে দুই নয় এক। ৰঙপুৰেৰ গ্ৰাম্য ভাষা বাঙ্গালা বলিয়া জানিতাম। এখন শুনিতেছি আসামী। যদি তাই হয়, তবে আসামী ও বাঙ্গালা এক। দিল্লীৰ ভাষা আসামী কি

বাঙ্গালা, কই একথাত কেহ তোলে না।” হিউয়েন্‌সাং আসামী ভাষাকে বাঙ্গালা ভাষাৰ অপভ্ৰংশ বলেন নাই। কেন বলিবেন ? ভাষা ত দুইটা ছিল না, ছিল একটা।” ‘বঙ্গভাষা ও সাহিত্য’ কিতাপ ৰচোঁতা শ্ৰীযুত দীনেশচন্দ্ৰ সেনে কয়—“কিন্তু আসামেৰ ভাষাকে আমৰা বঙ্গভাষাৰ প্ৰাদেশিকভেদ ভিন্ন সতন্ত্ৰ ভাষা বলিয়া স্বীকাৰ কৰি না।” শ্ৰীযুত পদ্মনাথ বিদ্যাবিনোদ মহাশয়ৰো এনেকুৱাই মত।

ৰংপুৰ আদি ঠাইৰ পুৰণি সাঁথৰ আৰু পুথিৰ ভাষা এওঁলোকে পুৰণি বঙ্গভাষা বোলে। অনন্তকন্দলি আৰু শঙ্কৰদেৱৰ পুথিৰ ভাষা পুৰণি বঙ্গভাষাৰ চানেকী বুলি দেখুৱায়। যদি এই কথা ঠিক হয়, তেন্তে আমি দেখিবলৈ পাইছোঁ যে পুৰণি বঙ্গভাষা (অৰ্থাৎ অনন্ত কন্দলি, শঙ্কৰদেৱৰ ভাষা) অৰ্থাৎ যাক আমি অসমীয়া ভাষা বোলোঁ, সেই ভাষা অসমত এতিয়াও সম্পূৰ্ণৰূপে বিৰাজিত, সেই ভাষাৰ এতিয়াও অসমত ভৰ-সোঁতা। কিন্তু বঙ্গদেশৰ সেই ভাষাৰ সোঁতা শুকান সৰস্বতী নৈ। আজিকালি তাৰ ঠাইত নতুন বঙ্গভাষাৰ বালিচাপৰি। আজিকালিৰ বঙলা ভাষা সেই ভাষাৰ পৰা ইমান আঁতৰ যে আজিকালিৰ শিক্ষিত অশিক্ষিত, সাধাৰণ অসাধাৰণ, পণ্ডিত অপণ্ডিত, কোনো বঙালীয়ে তেওঁলোকৰ সেই পুৰণি বঙ্গভাষা অৰ্থাৎ আমাৰ অসমীয়া ভাষা— বিশেষ চেষ্টা নকৰিলে সহজে বুজিব নোৱাৰে, লেখিব বা কব নোৱাৰে। ইয়াৰ দ্বাৰাই এইটো প্ৰমাণিত নহল নে যে বিদ্যানিধি, বিদ্যাবিনোদসকলৰ কথা ঠিক বুলি ধৰিলে, অসমীয়া ভাষা ঘাই, আদি, গা-গছ, আচল সোঁতা আৰু বৰ্ত্তমান প্ৰচলিত বঙলা ভাষা পালি, ঠাল-ঠেঙুলি, বাজে সুঁতি ? অনন্তকন্দলি আৰু অন্ততঃ তাৰ ছশ সাত শ বছৰৰ আগৰ পৰা ধাৰ-নিছিগাকৈ বৈ থকা অসমীয়া ভাষাৰ এই বঙলা ভাষাটো (সি যিমানেই শকত নহওক) বিকৃতি বা অপভ্ৰংশ ?

অনন্তকন্দলিৰ ভাষা, ডাকৰ পুথিৰ ভাষা, শূন্য-পুৰাণৰ ভাষাক আমি অসমীয়া ভাষা বোলোঁ, কাৰণ সেই ভাষা তেতিয়া যেনে আছিল এতিয়াও অসমত প্ৰায় তেনেকুৱা গঢেৰেই চলি আছে। আমাৰ বঙলা

সাহিত্যিকসকলে সেই ভাষাক পুৰণি বঙলা ভাষা বোলে বোলক। কিন্তু সেই ভাষা হলে বঙলা দেশত এতিয়া অপ্ৰচলিত। এতিয়া বঙ্গদেশত চলা বঙলা ভাষাৰ পৰা সেই ভাষা 'শতেক যোজন' আঁতৰ। ইয়াৰ দ্বাৰাই ফট্‌ফটীয়াকৈ কি দেখা যায়? ইয়াকে দেখা নেযায় নে যে অসমত অসমীয়াই তেওঁলোকৰ চিৰপ্ৰচলিত 'বুনিয়াদী' ভাষা ৰাখিছে, কিন্তু বঙ্গদেশত বঙালীয়ে তেওঁলোকৰ সেই 'বুনিয়াদী' ভাষা নেৰাখি বা ৰাখিব নোৱাৰি তাৰ বিকৃত অপভ্ৰংশ আজিকালিৰ বঙলা ভাষা কয় আৰু লেখে। সেইদেখি এই সিদ্ধান্তলৈ নাহি কেনেকৈ পাৰি যে আজিকালি বঙ্গদেশত চলিত বঙলাভাষাটো পুৰণি 'বুনিয়াদী' অসমীয়া ভাষাৰ অজাতবীয়া সন্তান? অৱশ্যে তেহেলৈ তেওঁলোকে লাগে যদি বৰ্ত্তমান বঙলা ভাষাক পুৰণি বঙলা ভাষাৰ উন্নত সুসভ্য অৱস্থাকে বোলক বা যি বোলে বোলক তাত আমাৰ কবলৈ একো নাই। কাৰণ সেইটো ঠিক এনেটো। ধৰাঁ জানিবা—পুৰণি বঙ্গভাষাভাষী নৈষ্ঠিক আচল হিন্দু ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিত বিখ্যাত চন্দ্ৰনাথ তৰ্কপঞ্চাননৰ পৰিনাতি বঙ্গভাষা নজনা বা এধাডুখুৰীয়াকৈ জনা ইংৰাজী ভাষাভাষী বিলাতী বিবি বিবাহিত ধনী বাৰিষ্টাৰ মিষ্টৰ ডবলিউ, এন্, ভটাচাৰিয় আৰু বৰ্ত্তমান অসমীয়া ভাষাটো তৰ্কপঞ্চাননৰ আন এজন পৰিনাতি মহামহোপাধ্যায় পণ্ডিত নৱনাথ ভট্টাচাৰ্য্য বিদ্যালঙ্কাৰ।

মনুত আছে—"শনকৈস্ত ক্ৰিয়ালোপাদিমাঃ ক্ষত্ৰিয়জাতয়।
বৃষলত্বং গতা লোকে ব্ৰাহ্মণাদৰ্শনেন চ॥
পৌণ্ড্ৰকাশ্চৌড্ৰ দ্ৰাবিড়াঃ কাম্বোজা যবনাঃ শকাঃ।
পৰেদাঃ পহ্লবাশ্চীনাঃ কিৰাতা দৰদা খলাঃ॥

(মনু ১০।৪০-৪৪)

ইয়াৰ অৰ্থ ঃ—পৌণ্ড্ৰক, ওড্ৰ, কাম্বোজ, যবন, শক, পাৰদ, পহ্লব, চীন, কিৰাত, দৰদ আৰু খল অৰ্থাৎ খেহ জাতৰ ক্ষত্ৰিয়বিলাক ক্ৰিয়ালোপ হোৱা বাবে আৰু ব্ৰাহ্মণ অদৰ্শনৰ নিমিত্তে ক্ৰমে বৃষলত্ব প্ৰাপ্ত হল। এই ক্ষত্ৰিয়বোৰ মহাপৰাক্ৰমশালী আৰু তেওঁলোকৰ

ৰাজ্য বৰ বৰ একোখন আছিল, কিন্তু তথাপি তেওঁলোকে পুৰণি ক্ষত্ৰিয়ৰ চিন হেৰুৱাই খহি বৃষলত্ব পালে।

এতিয়া যদি হেট-কোট বা ইজাৰ পাইজামা পিন্ধা বিবি-বিবাহিত বিলাতফেৰৎ বৰ্ত্তমান বঙলা ভাষাই পুৰণি চুৰিয়া আৰু উত্তৰীয় বস্ত্ৰ পৰিহিত অসমীয়া ভাষাৰ বিৰুদ্ধে প্ৰাচীন বঙ্গভাষাৰ (অৰ্থাৎ আচলতে অসমীয়া ভাষাৰ) পিণ্ডৰ অধিকাৰী হবলৈ দাবী কৰি গোচৰ কৰে, তেন্তে তেওঁ হিন্দু স্মৃতিশাস্ত্ৰৰ অৰ্থাৎ পিণ্ড-আইনৰ বিধানমতে এই গোচৰ জিকা উচিত নে অনুচিত ৰাইজৰ আদালতে বিচাৰ কৰি চাওক। নবাবী আমোলত তেওঁৰ এবাৰ জাত গল, ইংৰাজী আমোলত দুনাই গল. তথাপি তেওঁ বিপুল সম্পত্তিৰ লোভত, নৈষ্ঠিক হিন্দু সাতপুৰুষীয়া ৰীতি-নীতি আচাৰ-ব্যৱহাৰ যতনেৰে পালি আহি থকা অসমীয়া ভাষাক নিশকতীয়া দেখি গাৰ বলেৰে ঠেলি অপভ্ৰংশ বা জাত-যোৱা গ্ৰাম্য ভাষা বুলিছে। পুৰীৰ মেমেৰা অথচ অচল অক্ষয় বটক কলিকতাৰ বটানিকেল গাৰ্ডেনৰ বৰগছে গ্ৰাম্য প্ৰাদেশিক বুলি ইতিকিং কৰিছে। সঁচাকৈয়ে টেমি-কটাৰী নেবাজি হাচটিহে বাজিছে! 'সাধাৰণে' 'আদিক', 'প্ৰটেষ্টেণ্টে' 'কেথলিকক', 'পুৰাণে' 'বেদক', 'পাটৰ টঙালিক' 'কপাহী চুৰিয়াই', 'ভূঞাৰ পোৱালিক' 'খৰুৱা-বেঙেনা দাসে' চল পাই দুই চাৰি কথা শুনাই দিছে। দিয়া, নেজক গা পাতাঁ আৰু গাক নেজ পাতাঁ! তোমালোকৰ যি মন যায় তাকে কৰাঁ।

* * *

বঙালী সাহিত্যিকসকলে অনন্তকন্দলিৰ ভাষা আৰু ৰংপুৰ প্ৰভৃতি অঞ্চলত প্ৰচলিত পুৰণি পুথি আৰু সাঁথৰৰ ভাষাক পুৰণি বঙ্গভাষা বুলিছে। বেছ কথা! আমি অনন্তকন্দলিৰ ৰামায়ণ আদিৰ পৰা তলত শাৰীচেৰেকে তুলি দিলোঁ আৰু ৰংপুৰীয়া সাঁথৰ আৰু পদো ফাকিচেৰেক দিলোঁ।

"দুইৰো দুয়ো কুটুম্ব আউৰ আন নাই।
দন্দবাদ নকৰিবি দুইগুটি ভাই॥" —অনন্তকন্দলি

"ৰাজাৰ বেটী ধোন্দলা পেটী ॥
বিন কোদালে খোড়ে মাটি ।"—ৰংপুৰীয়া সাঁথৰ
"স্বৰ্গে থাকি পইল ভ্যাট ।
ভ্যাত বোলে মোৰ প্যাট কাট ।
"বেতবাড়ীত ফেলাহু ছুৰি ॥
বেত কাটা গেইল আঠাৰ বুড়ি ॥"
"উগ্রসেন মহাৰাজ তিনি জগতে জানি ।
তাৰ ঘৰত উপজিল কন্যা দৈবকিনী॥
কাৰ ঘৰত দিম বিয়া কন্যা যোগ্য নাই বৰ ।
ৰূপ আছে, ৰতন আছে, পৰম সুন্দৰ ।
হেন কালে চলিয়া আইল নাৰদ মুনিবৰ ।"
—ৰংপুৰীয়া গাঁৱলীয়া পদ

"প্রচণ্ড ধনুক ৰাম হাতে লই তুলি ।
ধাইলন্ত মৃগক যেন প্রমত্ত কেশৰী ॥
আইস বুলি ৰাৱ তেজিলন্ত বীৰবৰ ।
সাগৰৰ ঢউ যেন লাগিল কাষৰ ॥
সিংহ যেন শশাৰ আগত ভৈল থিয় ।
সমস্ত ৰাজাৰ দেখি উৰি গৈল জীৱ ॥ —মাধৱকন্দলি ৰামায়ণ

"কোনোজনী বোলে কিনো অসুখ ।
কিয়নো নোচোৰ্ৱা ৰামৰ মুখ ॥
পুৰাণ পুৰুষ এহেন্তে হৰি ।
ফুৰন্ত যাত নানা ক্রীড়া কৰি ॥ —কীৰ্ত্তন
"আপনাৰ জন্ম কথা কহিব যে পাছে ।
মুখটী বংশেৰ কথা আৰো কৈতে আছে ।"
"গুৰু প্রশংসিলা মোৰে অশেষ বিশেষ ।
ৰাজপণ্ডিত হব মনে আশা কৰে ।
পঞ্চশ্লোক ভেটিলাম ৰাজা গৌৰেশ্বৰে ॥
দ্বাৰীহস্তে শ্লোক দিয়া ৰাজাকে জানালাম ।
ৰাজাজ্ঞা অপেক্ষা কৰি দ্বাৰেতে বহিলাম ॥

সপ্তঘটি বেলা যখন দেয়ালে পড়ে কাটি ।
শীঘ্র ধাই আইল দ্বাৰী হাতে সুবর্ণ লাঠি ॥
° ° °
ৰঘুবংশেৰ কীৰ্ত্তি কেবা বৰ্ণিবাৰে পাৰে ॥
কৃত্তিবাস ৰচে গীত সৰস্বতী বৰে ॥" —কৃত্তিবাসী ৰামায়ণ

কৃত্তিবাসৰ এইডোখৰ বটতলাৰ পৰা ওলোৱা কৃত্তিবাসী ৰামায়ণৰ-পৰা তোলা নহয়, এখন অতি প্রাচীন হাতে-লেখা কৃত্তিবাস ৰচিত ৰামায়ণৰ পৰা তুলি দীনেশ বাবুৱে তেওঁৰ 'বঙ্গভাষা ও সাহিত্যত' দিছে। সেইদেখি ইয়াৰ ভাষা আচল কৃত্তিবাসী ভাষা বুলি ধৰি আমিও ইয়াক ইয়াত তুলি দিলোঁ। অনন্তকন্দলি শঙ্কৰদেৱৰ সমসাময়িক। কৃত্তিবাসো তেওঁলোকৰ সময়ৰে। কৃত্তিবাসৰ জন্ম ১৪৩২ খৃষ্টাব্দত। শঙ্কৰদেৱৰ জন্ম ১৪৪৯ খৃষ্টাব্দত। মাধৱকন্দলি এওঁলোকৰ আগ। এতেকে প্রায় একে সময়তে লেখা অসমীয়া কবি মাধৱকন্দলি, অনন্ত কন্দলি আৰু শঙ্কৰদেৱৰ ভাষাৰে আচল বঙালী কবি কৃত্তিবাসৰ ভাষা পাঠকসকলে মিলাই চাওক। কি ফট্‌ফটীয়া প্রভেদ! কৃত্তিবাসৰ ভাষাক কোনোবা অসমীয়াই পুৰণি অসমীয়া ভাষা বুলি সামৰি লব পাৰে নে? কেতিয়াও নোৱাৰে। তেন্তেনো অনন্তকন্দলি আদি আমাৰ কবিসকলৰ পুথিবোৰ বঙালী সাহিত্যিকসকলে সামৰি বঙলা ভাষাৰ টোটোলাত সুমাবলৈ যায় কিয়? শঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন পুথিত আছে—

"বকাসুৰে কৃষ্ণক গিলিলে ঠোটে ধৰি ।
দেখি গোপ-শিশুগণে যেন গৈল মৰি ॥
পাছে তাৰ তালুত লাগিল যেন জুই ।
ছাড়িলন্ত প্রাণ বকে বিমুৰ্চ্ছিত হুই ॥"

আমি কওঁ আপোনালোকে আমাৰ পুথিবোৰ তাত সুমুমাব আৰু যি সুমাইছে, তাক উলিয়াই দিয়ক। কি দৰ্কাৰ? উলিয়াই দিয়ক! উলিয়াই দিয়ক!

* * *

আচল কথা পুৰণি কালত অৰ্থাৎ খৃষ্টীয় পঞ্চম, ষষ্ঠ, সপ্তম শতিকাত আৰু তাৰ আগেয়েও অসম অৰ্থাৎ কামৰূপ ৰাজ্য প্ৰবল পৰাক্ৰমী সুসভ্য দেশ আছিল। খৃষ্টীয় সপ্তম শতিকাৰ আগছোৱাত যে অসম তেনেকুৱা আছিল হিউয়েন্‌চাঙৰ ভ্ৰমণবৃত্তান্তৰ পৰাতো তাৰ নিৰ্ভুল প্ৰমাণ পোৱা যায়েই। বৌদ্ধ ৰজা শিলাদিত্য হৰ্ষবৰ্দ্ধনৰ ৰাজসভাত ভাৰতৰ নানা ঠাইৰ পৰা যোৱা ২০ জন ৰজাৰ ভিতৰত ভাস্কৰবৰ্ম্মাই প্ৰথম ঠাই পোৱা কথা আমি আগৰ এটা প্ৰবন্ধত কৈ আহিছোঁ। গৌড়ৰ ৰাজধানী লক্ষ্মণাৱতী নগৰ কামৰূপৰ ৰজা শঙ্কলাদিৱে স্থাপন কৰা বুলি প্ৰবাদ থকা কথাও কৈছোঁ। শঙ্কলাদিৱে উত্তৰ-ভাৰতৰ ৰজা কেদাৰৰ ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰি কেদাৰক ৰণত ঘটুৱাইছিল এই কথাবো আমি উল্লেখ কৰি আহিছোঁ। এনে প্ৰবল ৰাজ্যৰ ভাষা অসমীয়া ভাষা অৰ্থাৎ কামৰূপীয়া ভাষা যে প্ৰবল প্ৰতাপী আছিল আৰু উত্তৰবঙ্গ মৈমনচিঙৰ এডোখৰেৰে সৈতে গোটেই কামৰূপ সেই ভাষাৰ আৰু ভাষাত ৰচিত সাহিত্যৰ লীলাভূমি আছিল তাত সন্দেহ নাই। সেই কালত সেই অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰভাৱ অকল যে ৰাজ্যৰ ভিতৰতে আবদ্ধ আছিল এনে নহয়, তাৰ চাৰি সীমাৰ বাহিৰেও সেই প্ৰভাৱ বিয়পি পৰিছিল। এই কথাও সহজে অনুমান কৰিব পাৰি। সেইদেখিয়েই সেই কালৰ আচল বঙ্গদেশৰ লেখকসকলেও অসমীয়া কবিসকলৰ অনুকৰণ কৰিছিল আৰু অসমীয়া গ্ৰন্থকৰ্ত্তাসকলৰ প্ৰভাৱৰ দ্বাৰাই অনুপ্ৰাণিত হৈ তেনে গঢ়ৰে প্ৰায় তেনে ভাষাতেই নিজ নিজ গ্ৰন্থবোৰ ৰচিছিল। সেই বাবেহে আমি শূন্য-পুৰাণৰ ভাষাত, পৰাগালী মহাভাৰতৰ ভাষাত, কবীন্দ্ৰৰ ভাষাত, সঞ্জয়ৰ ভাষাত অসমীয়া কবিৰ অসমীয়া ভাষাৰ ছাঁ পাওঁ।

কোনো এটা প্ৰবল ভাষাৰ আৰু সাহিত্যৰ ছাঁ নিশকতীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ ওপৰত পৰাটো চিৰকলীয়া নিয়ম। আজিকালিৰ ইংৰাজী ভাষা আৰু সাহিত্যৰ ছাঁ কেনেকৈ বঙলা ভাষাকে আদি কৰি ভাৰতৰ আন আন ভাষা আৰু সাহিত্যৰ ওপৰত পৰিছে সেইটো কোনে নাই দেখা? ইংৰাজীৰ কথাকে নকওঁ, table turn হৈ অৰ্থাৎ কথা উলটি গৈ আজিকালি কেনেকৈ প্ৰবল বঙলা ভাষা আৰু সাহিত্যৰ প্ৰভাৱ অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ ওপৰত পদে পদে পৰিছে সেইটো মন কৰিলেই দেখিবলৈ পোৱা যায়। সেইদেখিয়েই প্ৰাচীন কালত প্ৰবল অসমৰ প্ৰবল ভাষাৰ প্ৰভাৱ দূৰ বঙ্গদেশৰ ভাষাৰ ওপৰত যে ভালকৈয়ে বিস্তাৰিত হৈছিল সেইটো বুজিবলৈ টান কথা নহয়। যি কামৰূপৰ ৰাজধানী প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰে দুৰুহ জ্যোতিষ-বিদ্যা চৰ্চ্চাত প্ৰতিপত্তি লভি ভাৰতত প্ৰখ্যাত হৈছিল, যি কামাখ্যা-তীৰ্থৰ অশেষ মহিমা হিমালয়ৰ পৰা কন্যা-কুমাৰীলৈকে জনাজাত আছিল, যি কামৰূপ বশিষ্ঠ, গালৱ, গোকৰ্ণ আদি আৰ্য্য মহাঋষিসকলৰ তপস্যাৰ স্থান আছিল, সেই পুৰণি কামৰূপৰ ভাষাৰ প্ৰবল প্ৰভাৱৰ কথা অস্বীকাৰ 'কোন মাইকীৰ পোৱে' কৰিব? অতি প্ৰাচীন কালৰ কথাকে নেলাগে, যি অসমীয়া কোচবেহাৰৰ নৰনাৰায়ণ ৰজাৰ সভা বঙ্গদেশৰ নানা ঠাইৰ পৰা অহা অগাধ পণ্ডিতসকলে উজ্জ্বল কৰিছিল আৰু যিসকলক নিজৰ গুণেৰে হৰুৱাই অসমীয়া মহাকবি ৰামসৰস্বতীয়ে মহাভাৰতৰ অসমীয়া ভাঙনি কৰিবলৈ ৰজাৰ পৰা অনুমতি লভিছিল, সেই কামৰূপৰ ভাষাৰ ক্ষমতা কোন মূৰ্খই অস্বীকাৰ কৰিব? অনেকে নেজানে যে কলিকতাৰ ঠাকুৰ বংশৰ উপৰি-পুৰুষ বিখ্যাত পুৰুষোত্তম বিদ্যাবাগীশে কোচবিহাৰৰ ৰাজসভাত থাকি ৰজাৰ অনুজ্ঞামতে অসমত প্ৰচলিত 'ৰত্নমালা ব্যাকৰণ' ৰচনা কৰিছিল। অসম কামৰূপ আগেয়ে এনে আছিল। এতিয়াহে সি ৰণত পৰি কলীয়া হৈছে আৰু তেল নেপাই ফপৰীয়া হৈছে!*

---

* বাঁহী: ১ম বছৰ, ১০ম সংখ্যা (১৮৩২ শক)

ধনঞ্জয় চিকুট

আছে আৰু নাই। অসমত অসমীয়াৰ স্বকীয়া ভাষা আছে, বঙালীৰ চকুত টোপনি নাই। আগেয়ে অসমত আলহী বঙালীসকলেই এই নৰিয়াত পৰিছিল, ‘বঙ্গৰ অঙ্গচ্ছেদ’ হবৰ পৰা সেই ৰোগে খুচৰি গৈ কলিকতাৰ বঙালীৰো গা পাইছে আৰু সি এনে আহুকলীয়া নৰিয়া যে ওৰেবাত আলহী হৈ থকা বঙালীকো সি নধৰি এৰা নাই। আমি নিশ্চয় বুজিচোঁ ‘অঙ্গচ্ছেদৰ’ ইও এটা বৰ ফেকুন্দা ফল। চহকী লৰ্ড কৰ্জ্জন ডাঙৰীয়াই ‘বঙ্গৰ অঙ্গচ্ছেদৰূপ’ পাপ কৰি সম্ৰাট পঞ্চম জৰ্জ্জৰ অভিষেকৰ উপলক্ষে ‘আল’ খিতাপ ভুগিবলৈ পাইছে আৰু নিমাখিত অসমীয়াই তেওঁৰ সেই পাপৰ সংসৰ্গ দোষত নিজৰ ভাষাটোৰ ওপৰত ধনঞ্জয় চিকুট পাইছে! ‘ডুনিয়াখন’ এনেকুৱাই!

শ্ৰীযুত যোগেশচন্দ্ৰ ৰায় নামে কটকপ্ৰবাসী বঙালী বাবু এজনে বহাগৰ আৰু আহাৰৰ ‘প্ৰবাসী’ নামে বঙলা মাহেকীয়া কাকত এখনত ‘আসামী ভাষা’ নামে দুটা প্ৰবন্ধ লেখিছে। ইয়াৰ আগেয়েও তেওঁ ‘মৃন্ময়ী’ নামে বঙলা কাকত এখনত এনেকৈ অসমীয়া ভাষা ফেনেকিছিল। যোগেশ বাবুৱে অসমীয়া ভাষা লিৰিকাৰ সমন্ধে ইতিহাসটো আগৰে-পৰা ধৰোঁ।—‘মৃন্ময়ীত’ বাঁহীৰ প্ৰবন্ধ এটাৰ ভাঙনি এটা ওলাইছিল। যোগেশ বাবুৱে তাক পঢ়িলে আৰু অসমীয়া ভাষাটো ফঁহিয়াই চাবৰ হেঁপাহটো তেওঁৰ মনত গজি উঠিল। তেতিয়া তেওঁ অসমীয়া ভাষা আৰু অসমৰ বিষয়ে একেবাৰেই যে এৱাঁ আছিল সেই কথা তেওঁ নিজেই সৈ কাঢ়িছিল। * কিন্তু সেই একো-নজনা জ্ঞানেৰেই মৰসাহ দি তেওঁ মৃন্ময়ীত এটা প্ৰতিবাদ প্ৰবন্ধ লেখিলে—যি গায়ে, গাৰিয়ে

* “আমি আসামেৰ ইতিহাস, আসামেৰ ভাষা কিছুমাত্ৰ জানি না।”—শ্ৰীযোগেশচন্দ্ৰ ৰায় বিদ্যানিধি।—মৃণ্ময়ী, জৈষ্ঠ্য, ১৩১৭।

ইমান ভইব যে কৌৰৱৰ সৈন্যৰ ওপৰত, মৰিবৰ সময়ত ঘটোৎকচৰ যিমানটো ডাঙৰ হৈ জুৰি পৰিছিল, সেই কাকতৰ ওপৰতো সি সিমানটো ডাঙৰ হৈ জুৰি পৰিল। আমি ফু-ফাকৈ ভয়ে ভয়ে কওঁ যে সেই প্ৰবন্ধটোৱে মৃণ্ময়ীৰ দহপাত জুৰিছিল! তাকে দেখিহে আমাৰ শ্ৰদ্ধাস্পদ বন্ধু শ্ৰীযুত ভুবনচন্দ্ৰ বৰুৱাই মৃণ্ময়ীত (আশ্বিন, ১৩১৭) “ভাষাবাদ ৰহস্যোদ্ঘাটন” নামে প্ৰবন্ধত লেখিছিল,—

—“বিদ্যানিধি মহাশয়েৰ আসামী বাঙ্গালা ভাষাবাদ সংক্ৰান্ত সাৰগৰ্ভ চিন্তাশীল অসীম সাহসবাদী প্ৰবন্ধটি দেখিলাম, মৃণ্ময়ীৰ প্ৰায় দশ পৃষ্ঠা অধিকাৰ কৰিয়াছে। অথচ তাহাৰ ভিত্তি, তিনি নিজেই স্বীকাৰ কৰিয়াছেন, স্ৰেফ্ আন্দাজ! উহা পড়িয়া মনে পড়িল ইংৰেজ কৰিৰ শূয়ৰেৰ বাচ্চাৰ ক্ষুদ্ৰ পুচ্ছেৰ উপৰ লিখিত একটি সুদীৰ্ঘ কবিতাৰ কথা। অন্যূন অৰ্দ্ধশত পংক্তি লিখিয়া কবি দম্ভ সহকাৰে সমাপ্তি কৰিয়াছেন:

“Happy thrice and thrice again
Happiest he of happy men
Who with tail of little pig
Thus can run a rhyming jig.”

“প্ৰথমেই ত প্ৰবন্ধেৰ শীৰ্ষ দেখিয়াই আমাৰ চক্ষু স্থিৰ। ‘আসামেৰ ও উৎকলেৰ বঙ্গভাষা!’ বোধ হয় ইহাৰ পৰে শুনিতে হইবে ‘বেহাৰ ও সাওঁতাল পৰগণাৰ বঙ্গভাষা!’ সন্দেহ নাই। বঙ্গভাষাৰ অশ্বমেধ যজ্ঞেৰ ঘোটকৰাজ আজ দিগ্‌বিজয়াৰ্থ বহিৰ্গত হইয়াছে, আৰ বিদ্যানিধি বেশে মহাবীৰ ধনঞ্জয় তাহাৰ ৰক্ষক স্বৰূপ পশ্চাৎ পশ্চাৎ ধাৱিত হইতেছেন। ‘তাহাৰ পৰে, প্ৰবন্ধেৰ প্ৰথম পংক্তি পড়িয়াই আমাৰ আৰ্দ্ধেক্ক গুড়ুম। বিদ্যানিধি মহোদয় বলিয়াছেন:—‘সময়ে সময়ে শুনিতে পাই আসামেৰ ভাষা বাঙ্গালা ভাষা নহে; একটা পৃথক ভাষা।’ কোথায় বা শুনেন আৰ কেই বা বলে? আমৰা ত ঠিক উল্টো শুনি। মাঝে মাঝে এক এক জন পণ্ডিতপুঙ্গৱ জনসাধাৰণেৰ সমক্ষে হঠাৎ আবিৰ্ভাব হইয়া ভীষণ চীৎকাৰ কৰিয়া উঠে:—‘আসামেৰ ভাষা বাঙ্গালা ভাষাই; সে একটা পৃথক ভাষা নহে। তখন আসামীৰা আবশ্যক থাক আৰ না থাক মন প্ৰাণ খুলিয়া দু একটা কথা বলিয়া থাকে। এইতো ব্যাপাৰ। অথচ বিদ্যানিধি মহোদয় গোড়াতেই একটি অলীক অবয়ৱ লইয়া তাহাৰ কাল্পনিক বিবৃতি প্ৰমাণ কৰিতে চলিলেন, বাহাদুৰি বটে!!

"প্ৰবন্ধাৰম্ভেই বিদ্যানিধি মহোদয় বলিতেছেন :—'আমি আসামের ইতিহাস, আসামের ভাষা কিছুমাত্ৰ জানি না। আমিও বলি, না জানিলেন বা! তা বলিয়া কি শূকরের বাচ্চার এক ৰত্তি পুচ্ছের উপৰ সুদীৰ্ঘ কবিতা লেখা যায় না ?"

বিদ্যানিধিৰ অসমীয়া ভাষাজ্ঞানৰ একেবাৰেই এনে অৱস্থাতেই এনে ব্যাপাৰ, আজিকালি আকৌ সি দৈ মাৰিছে; গতিকে সি যে কেনে যেন হৈ পৰিছে পাঠকসকলে অলপ উমান কৰি লওক, আমি নকওঁ। আজিকালি তেওঁ শঙ্কৰদেৱ মাধৱদেৱৰ পুথি আনি মেজত মেলি লৈছে, 'হেমকোষ' কিনিকুটি পঢ়িছে। 'সাধুকথাৰ জোলোঙা' কিতাপ মগাই লৈছে আৰু সেইবোৰৰ ওপৰত অসমৰ বিদ্যাচঞ্চুৰে সৈতে মিল হৈ বিনোদিত হৈ পৰিছে। এনে স্থলত 'প্ৰবাসী' কাকতৰ ওপৰত যে তেওঁৰ প্ৰবসুৰা প্ৰবন্ধৰ ধল আহিব আৰু সেই ৰবধলে বঙলা মলুক বুৰাই পেলাব, তাত আশ্চৰ্য্য কি ?

আমি তাহানি কলিকতাত পঞ্চাননতলা লেন নামেৰে এটা গলিত আছিলোঁ। আমাৰ ঘৰৰ ওচৰতে, এজাক উড়িয়া পাল্কীভাৰী আছিল। গধূলি নিতৌ সিহঁতৰ ভিতৰত এনে দন্দ লাগে যে দন্দৰ কোবত সেই ঠাইডোখৰ দিনৌ তল-ওপৰ হৈ থাকে। কিন্তু আমি ভালকৈ লক্ষ্য কৰি দেখিছিলোঁ যে সেই দন্দত সিহঁতৰ মুখহে ৰবকৈ চলে, হাত সমুলি নচলে। এদিন গধূলি আমি আমাৰ ঘৰৰ পিৰালিত থিয় দি আছোঁ, এনেতে সিহঁতৰ তুমুল সংগ্ৰাম লাগিল। সিহঁতৰ সংগ্ৰামো পকি আহিল, চিঞ্ৰ-বাখৰেও লগতে পক ধৰিলে। শেহত দেখিলোঁ, ভিতৰৰ সেনাপতি দুটাই গলিয়াগলি কৰি ঘৰৰ পৰা ওলাই আহি আলিত থিয় দিলে। এটাই আনটোক জলিপকি কলে,—"আহচোন আহ। তোক মাৰি গুৰি কৰি খওঁ"। আনটোৱে উত্তৰ দিলে—"আহচোন আহ, তোক মাৰি গুলি-পিহি খাওঁ।" এনেকুৱা শণাইত কাঁড়ৰ বৰষুণ ইটোৱে সিটোৰ ওপৰত ইমানকৈ বৰষিছিল যে বাটটো ধোঁৱাকোৱা হৈ পৰিছিল। কিন্তু ভাবুকিৰে সৈতে যুদ্ধখন যিমান ৰবকৈ পকি আহিল, দেখিলোঁ—সিমান দুয়ো আঁতৰি যাবলৈ ধৰিলে। শেহত

দুয়ো হতাহতি লগাবৰ সুবিধা কৰিবৰ মনেৰেই হবলা, আঁতৰি গলি-টোৰ মূৰ পালেগৈ। আমি সিহঁতৰ তেনে আসন্ন বিপদ দেখি পিৰালিৰ ওপৰৰ পৰা বিঙিয়াই মাত লগালোঁ—"ৰ, ৰ, দাসপো ৰ! আমি চাই থাকোঁতেই এতিয়া তহঁত দুয়ো খুনাখুনি হৈ মৰিবি। তহঁতৰ গতি যেনে দেখিছোঁ, অলপপৰ পিছতে তহঁত দুয়ো দুখন চিঠি লেখি ডাকত পেলাই দি তুমুল বিপদগ্ৰস্ত হবি আৰু সেই দুৰ্ঘটনা ঘটাই আমাকো টনা-আজোৰা লগাবি! কৰণৰৰ আদালতত (Coronor's Court) সাক্ষী দিবলৈ আমি যাব লাগিব দেখিছোঁ। এতেকে দুয়ো ওচৰ চাপি আহি নিবাপদ হ, নহলে আমি নেৰোঁ, কনিষ্টবলক মাতি তহঁতক থানালৈ পঠিয়াই দিম।" সুখৰ বিষয়, আমাৰ উপদেশ আৰু দাবিয়ে গুটি ধৰিলে। এতিয়াও দেখিছোঁ যে অসমীয়া ভাষাৰ খৰিয়ালখন বিদ্যানিধি মহাশয়ৰে সৈতে যিমান পকি আহিছে, সিমান তেওঁ আমাৰ পৰা আঁতৰি গৈ মৃণ্ময়ী-পঞ্চাননতলাৰ গলিৰ মূৰ অৰ্থাৎ 'প্ৰবাসী' পাইছেগৈ আৰু অলপতে তেওঁ কিজানি হংকঙৰ মাহেকীয়া কাকতত প্ৰবন্ধ লেখি আমালৈ ডাকত দি দুৰ্ঘোৰ বিপদৰ সূত্ৰপাত কৰিব। প্ৰবাসী কাকতৰ আমি গ্ৰাহক নহওঁ, গতিকে তাত তেওঁ কি লেখিছিল ইমান দিন দেখা নাছিলোঁ। সিদিনা বন্ধু এজনে বহাগ আৰু আহাৰৰ প্ৰবাসী দুখন আমালৈ পঠিয়াই দি বিদ্যানিধিৰ প্ৰবন্ধৰ বিষয়ে আমাৰ কি কবলৈ আছে সোধাতহে মন নথকাতো আমি আজি আষাৰচেৰেক কথা কবলগীয়াত পৰিলোঁ।

বহাগৰ সংখ্যাত বিদ্যানিধিয়ে 'আসামী ভাষা প্ৰাচীন' আৰু আহাৰৰ সংখ্যাত 'আসামী ভাষা নবীন'ৰ ওপৰত প্ৰাচীন-নবীন বিধৰ মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিছে। বিদ্যানিধিয়ে কটকত অধ্যাপকৰ কাম কৰে। সেইদেখি ব্যাকৰণ ঘোদালি ছাত্ৰক নিজন্ত, তিঙন্ত, সুবন্ত, কৃদন্ত আদি শিকোৱা তেওঁৰ অভ্যাস আছে; গতিকে তেওঁ প্ৰবন্ধ লেখিবলৈ গলেই তেওঁৰ থুনপাকৰ পৰা সেইবোৰ সদায় সৰ সৰ কৰে ওলায়। কলিকতাৰ সাহিত্য-পৰিষৎ-পত্ৰিকাতো তেওঁ তাক্কে কৰা দেখিছিলোঁ, মৃণ্ময়ীতো

তাকে কৰা দেখিছিলোঁ। আৰু প্ৰবাসীতো তাকে কৰা দেখিছোঁ। পুং-স্ত্ৰীং-ক্লীং-লিং-ফট্অৰ ঢাল তৰোৱাল লৈ তেওঁ সততে ভাষাৰ কিল্লা ফতে কৰিবলৈ যায় আৰু তেওঁ সেই অস্ত্ৰ হাতত লৈ আজি এবছৰ মানৰ পৰা 'গৰিলা ৱাৰফেয়াৰ' কৰি অসমীয়া ভাষাৰ কিল্লাকো 'ফতে' কৰিবলৈ নথৈ পুৰুষাৰ্থ কৰিব লাগিছে। সেইদেখিহে বন্ধুবৰ শ্ৰীযুত ভুবনচন্দ্ৰ বৰুৱাই মৃন্ময়ীত লেখিছিল।

বিদ্যানিধিয়ে শব্দৰ ব্যুৎপত্তি আৰু মূল বিচাৰি উলিয়াই দুই ভাষা একে কৰিবলৈ বিচৰা দেখি আৰু তেওঁ বঙালী হৈও অসমীয়া নিশিকাকৈ পঢ়ি বুজিব পাৰি অসমীয়াক বঙালীৰে একে বোলা দেখি শ্ৰদ্ধাস্পদ বাৰিষ্টৰ বন্ধু শ্ৰীযুত জ্ঞানদাভিৰাম বৰুৱাই মৃণ্ময়ীত লেখিছিল— 'বিদ্যানিধি মহোদয়ের প্রবন্ধ আদ্যোপান্ত পাঠ করিয়া কিছুই বুঝিতে পারিলাম না। আবার পড়িলাম। বৃথা চেষ্টা। প্রবন্ধে বিস্তর সং, আং, বাং, ওং আছে, কর্ত্তা, ক্রিয়া আছে। ধাতুবিভক্তি বিস্তর আছে। চাটগাঁ, পাড়াগাঁ আছে। আরও কত কি আছে। আমি বুঝিবার চেষ্টা করি আর অমনি সব গুলিয়ে যায়।

'ওসব পড়িয়া মনে পড়িল স্কুলে থাকিতে হইয়াছিল:—সং পিতৃ, বাং পিতা পাং পাদর, লেং পেটার, ইং ফাদর, ইত্যাদি ইত্যাদি।

'আরও পড়িয়াছিলাম:—'A comparison of Sanskrit with English will show that in addition to this resembles between separate words,the two languages bear an unmistakable likeness to each other in their inflections—as in the endings that distinguish the cases of nouns, the comparative and superlative degree of adjectives and the persons of verbs……Similar resemblance may readily be traced between English and each of the other languages mentioned (i. e. Bengali, Persian, Latin)……Many words of pure English origin are found in slightly different forms in other Aryan languages.'

'কিন্তু কৈ তখনতো মাষ্টার মহাশয় বলিয়া দেন নাই যে এমন যুক্তি যুক্তাদির সাহায্যে যে কোনো দুটো কিম্বা ততোধিক ভাষা লইয়া গড়িয়া পিটিয়া একটি করিতে পারা

যায়।' আরও পড়িতে হইয়াছিল:—The number of words in an English Dictionary is about 1,00, 000 and some two thirds of them are derived words, taken from Greek and Latin, indirectly from Latin through the Roman language. But the pure English element (the remaining only) comprises those parts of speech that are most necessary to the construction of sentences and the common terms withoul which the simplest conversation cannot be carried on.

'কৈ তখন ত মাষ্টার মহাশয় বলেন নাই যে তা বলেই লেটিন, গ্রীক আর ইংরাজী এক জিনিষ হইতে পারে?

'আরও কত কি যে ছাই-ভস্ম পড়িয়াছিলাম ভাগ্যবশতঃ মনে নাই। আমার ক্ষুদ্র মস্তকে স্থান অকুলান হওয়াতে ও সবকে বিদায় গ্রহণ করিতে হইয়াছে। পড়িয়াছিলাম বটে কিন্তু কখন স্বপ্নেও ভাবি নাই যে এরূপ যুক্তিযুক্তাদি অবলম্বন করিয়া কেহ কখনও কার্য্যক্ষেত্রে দুইটি কিম্বা ততোধিক ভাষাকে একটি করিয়া দিতে গম্ভীর ভাবে প্রস্তাব করিবে।

'কথায় বলে যে যাহা অচিন্তিত ও অসম্ভাবিত তাহাই সচরাচর ঘটিয়া থাকে। তাই আজ পাশ্চাত্য জগতে 'এসপারেণ্টো' আর প্রাচ্য জগতে বাঙ্গালার বিজয় দুন্দুভি বাজিয়া উঠিয়াছে। এই দুয়ের মধ্যে মাত্র প্রভেদ যেমন ব্রহ্মা আর মহেশ্বরের 'এসপারেণ্টো'র সৃজন মূর্ত্তি সমস্ত ভাষা হইতে কিছু কিছু লইয়া একটা সার্ব্বজনিক ভাষা সৃষ্টি করা আর বাঙ্গালার কাল করাল মূর্ত্তি। শুধু গ্রাস করিয়াই খুসী নয়, বেমালুম হজম করিয়া ফেলিতে চায়।"

বিদ্যানিধিয়ে শব্দৰ ব্যুৎপত্তি আৰু মূল বিচাৰি উলিয়াই দুই ভাষা একে কৰিবলৈ বিচৰা দেখি, আৰু তেওঁ বঙালী হৈও অসমীয়া নিশিকাকৈ পঢ়ি বুজিব পাৰি অসমীয়াক বঙলাৰে একে বোলা দেখি শ্ৰদ্ধাস্পদ বাৰিষ্টৰ বন্ধু শ্ৰীযুক্ত জ্ঞানদাভিৰাম বৰুৱাই মৃণ্ময়ীত লেখিছিল—

'কিছুদিন পূর্ব্বে জিব্রাল্টারে একখানি স্পেনিশ সংবাদপত্র কিনিয়াছিলাম। স্পেনিশ ভাষা একেবারে জানিতাম না কিন্তু লাটিন এবং ফ্রেঞ্চ ভাষার সাহায্যে অনেক বুঝিতে পারিয়াছিলাম। এই সংবাদপত্র পাঠের নরাই যদি স্পেনিশ এবং ফ্রেঞ্চ ভাষা যে স্বতন্ত্র নহে তাহা বুঝাইতে যাইতাম তাহা হইলে লোকের নিকট

হাস্যাস্পদ হইতাম সন্দেহ নাই। ভাদ্র মাসের মৃণ্ময়ী পড়িয়া জানিলাম শ্রীযুক্ত বিদ্যানিধি মহাশয় শ্রাবণ মাসের 'বাঁহী' নামক আসামী মাসিক পত্রিকা হইতে কয়েক পংক্তি উদ্ধৃত করিয়া আসামী এবং বাঙ্গালা ভাষা যে বিভিন্ন নহে তাহা সমর্থন করিয়া যুক্তি সহ লিখিয়াছেন। বিদ্যানিধি মহাশয় বিজ্ঞ ব্যক্তি, মৃণ্ময়ীর বিজ্ঞাপনে দেখিয়াছি তিনি অনেক বিজ্ঞান বিষয়ক পুস্তক লিখিয়াছেন। এহেন ব্যক্তি কি প্রকারে তাঁহার যুক্তি কয়েক পংক্তির ন্যায় এমন সামান্য পদার্থের উপর রচনা করিয়া সর্ব্ব সমক্ষে প্রকাশ করিয়াছেন বুঝিতে পারিতেছি না।

'সজ্ঞানে কোন আসামীই অস্বীকার করিবেন না যে তাহার ভাষার জন্মদাত্রী সংস্কৃত ভাষা। ভারতবর্ষের—আসাম হইতে কাশ্মীর পর্য্যন্ত সকল ভাষাই সংস্কৃত-মূলক। সংস্কৃত সকল ভাষারই গর্ভধারিণী। আসামী, বাংলা, উড়িয়া, হিন্দি, মহারাষ্ট্রীয়, গুজরাট সমস্তই সহোদরা। যেমন এক মায়ের পেটের সন্তানের যে কোনও একজন ভাই-বোনের চেহারাও চেনা যায়, এক ভাইয়ের ভাবভঙ্গী দেখিয়াই যেমন আর এক ভাইয়ের ভাবভঙ্গী দেখিলেই ভাই বলিয়া তৎক্ষণাৎ জানা যায়—এই আমাদের বাঙ্গালা ভাষার সাদৃশ্যও ঠিক তেমনটী।

'হাড়ির একটী চাল টিপিয়া দেখিলে চাউল সিদ্ধ হইয়াছে কিনা জানা যায় সত্য কিন্তু ভাষা বিষয়ে সেই নিয়মে চলিলে অতি লজ্জিত হইতে হয়। ফ্রেঞ্চ, স্পেনিশ, ইটালীয়ান ভাষা যে বিভিন্ন ভাষা তাহা সকলেই জানেন কিন্তু এই তিন ভাষার একটি ভাষা ভাল করিয়া জানিলে অন্য দুই ভাষা বুঝিতে, কি পড়িতে কষ্ট বোধ হইবে না। বিদ্যানিধি মহাশয়ের ঠিক তাহাই হইয়াছে। তিনি সংস্কৃত জানেন আসামী ভাষা বুঝিতে যে তাঁহার বেশী কষ্ট হইবে তাহা নিশ্চয়ই নহে। যে কয়েকটী কথা বাঁহী হইতে উদ্ধৃত করিয়া তাঁহার মতের সমর্থন স্বরূপ দেখিয়াছেন তাহা হইতে দুইটি মাত্র কথা উদ্ধৃত করিয়া দেখিতেছি যে তাঁহার ব্যাখ্যা নির্ভুল নহে। তিনি সোঁৱৰণী মানে লিখিয়াছেন 'স্রোতস্বিনী'। ইহা যে ঠিক নহে তিনি আসামী ভাষার অভিধান 'হেমকোষ' দেখিলেই বুঝিতে পারিবেন। 'ওপঙ্গি'র অর্থ স্থির করিয়াছেন 'উপরে যাওয়া'। লেখক অন্ধকারে ঢিল নিক্ষেপ করিতেছেন। 'বিলাতর কথা' শীর্ষক প্রবন্ধের দুই একটা grable (পরিবর্ত্তন) করিয়া নিজের যুক্তির অস্ত্র স্বরূপ করিয়াছেন।'

কিন্তু লেখিলে কি হব, তেওঁ সেই বিষয়তে হে পৈণত আৰু সেই অস্ত্ৰ, হে তেওঁ ধৰিব জানে ; কাৰণ তেওঁ স্কুল মাষ্টৰ।

বিদ্যানিধি মহাশয়ৰ প্ৰবন্ধ দুটাৰ বহলকৈ সমালোচনা কৰিবলৈ যাবৰ সকাম নাই, কাৰণ সাধু ভাষাত তাৰ নাম চৰ্ব্বিতচৰ্ব্বণ আৰু আমাৰ ঘৰুৱা মাতত পাগুলাকে পাগুলা। অলেখ বাৰ তেনেবোৰ কথাৰ আলচ কৰি সমিধান দি আহিছোঁ, আৰু কিমান দিম ? অবুজনক বুজোৱা আৰু ঢেকুৰাৰ ঠাৰি সিজোৱা সমান কথা। ভাষাৰ পাৰ্থক্য বুজিবৰ নিমিত্তে গ্ৰামাৰৰ বিষয়ে আমি মৃন্ময়ীত লেখা কথা ফু মাৰি উৰাই দি যোগেশ বাবুৱে যি লেখিছিল তাৰ প্ৰতিবাদ কৰি সুপণ্ডিত সুলেখক শ্ৰীযুত বিজয়চন্দ্ৰ মজুমদাৰে মৃণ্ময়ীত (কাতি, ১৩১৭) লেখা কথা ইয়াত তুলি দিলোঁ।—'মৃণ্ময়ীতে আসামী ও বাঙ্গালা ভাষা লইয়া কয়েক মাস ধরিয়া বাদ-প্রতিবাদ চলিতেছে। এ বিষয়ের তর্কটি তুলিয়াছেন আমার পরম সুহৃদ সুপণ্ডিত যোগেশ-চন্দ্র রায়। ঐ বাদ প্রতিবাদ লইয়া কোন কথা কহিব না। তবে যোগেশ বাবুর মত পণ্ডিত ব্যক্তি একটি দিষয়ে বিষম ভুল করিয়াছেন, সেই বিষয়টির উল্লেখ করিব। ঐ বিষয়ে সাধারণের মধ্যে ভুল ধারণা আছে বলিয়াই আমার কথা এই পত্রিকায় লিখিতেছি ; নহিলে যোগেশ বাবুকে পত্র লিখিলেই চলিত।

'শ্রীযুক্ত লক্ষ্মীনাথ বেজবরুয়া মহাশয় ঠিকই লিখিয়াছেন যে ব্যাকরণ দিয়া ভাষার একতা বা পার্থক্য বুঝিতে হয়। যোগেশবাবু শুধু তাহা সম্পূর্ণ স্বীকার করেন নাই ; বলিতে চাহেন যে ভাষার প্রচলিত শব্দ দ্বারাও একতা ভিন্নতার বিচার হইতে পারে। কোন ভাষাতত্ত্ববিৎ পণ্ডিত একথা স্বীকার করিবেন না।

'মানুষের জাতি' সম্বন্ধে একথা যেমন নিশ্চিন্ত সত্য, যে খাঁটি জাতি পৃথিবীতে কুত্রাপি নাই,—সর্ব্বত্রই 'মিশ্রণ' দেখিতে পাওয়া যায়। সেইরূপ উল্টাপক্ষে ভাষার সম্বন্ধে বলা চলে যে 'মিশ্র' ভাষা বলিয়া একটা জিনিষ কদাচ হইতে পারে না। গোড়ায় যে রকম ভাবেরই একটা ভাষার উৎপত্তি হউক না কেন যে মুহূর্ত্তে একটি ভাষার নির্দ্দিষ্ট সর্ব্বনাম এবং ক্রিয়ার যোগ ও রূপ বিহিত হইল, সেই মুহূর্ত্তেই সেটা স্বতন্ত্র ভাষা হইল। বিশেষ্য প্রভৃতিতে যত শব্দই ব্যবহার করি না কেন, যদি 'গ্রামার' এক হয় তবে ভাষা এক। নহিলে ভাষা সম্পূর্ণ স্বতন্ত্র। মেলা-মেশা, নিকটবর্ত্তিতা প্রভৃতি কারণে প্রতিবেশীয় এবং বিদেশীয় অনেক শব্দ আমরা ব্যবহার করিতে পারি, কিন্তু ব্যাকরণ না বদলাইলে ভাষা বদলায় না। কতকগুলি পার্শি কিম্বা আরবী শব্দ বেশি ব্যবহৃত মূর্খেরা উর্দু বলিয়া স্বতন্ত্র ভাষা স্বীকার করে। কিন্তু পণ্ডিতেরা হিন্দি ভিন্ন উহাকে স্বতন্ত্র ভাষা বলিয়া স্বীকার করেন না।

কৰিতে পাৰেও না। হিন্দিৰ ব্যাকৰণ ঠিক ৰাখিয়া ইংৰাজি, পাৰ্শি, প্ৰভৃতি যত শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিলেও হিন্দি পৰিবৰ্ত্তিত হয় না। 'আৰ্য্যাবৰ্ত্তেৰ সকল ভাষাতেই অল্প বিস্তৰ পাৰ্শি প্ৰভৃতিৰ শব্দ ব্যৱহৃত হয়। ঐ প্ৰকাৰেৰ শব্দ কি পৰিমাণে ব্যৱহাৰ কৰিলে স্বতন্ত্ৰ ভাষা নাম দিতে হইবে, তাহা যদি কেহ বলিতে পাৰেন, তাহা হইলে কথাটাৰ বিচাৰ কৰা যায়। ইংৰাজিতে হাজাৰ হাজাৰ লেটিন এবং ফৰাসী শব্দ ব্যৱহাৰ হয়। উহাতে ইংৰাজি ভাষা 'মিশ্ৰ হয় নাই, উহাৰ টিউটনিক ব্যাকৰণেও বদ্‌লায় নাই। ওড়িশা বাঙ্গালা, আসাম প্ৰভৃতি দেশে পাৰ্শ্ববৰ্ত্তী দেশেৰ অনেক শব্দ ব্যৱহৃত হয় বলিয়া একটি দেশেৰ ভাষাকে অন্য দেশেৰ ভাষাৰ অন্তৰ্গত কৰা চলে না। ভাষাৰ প্ৰাণ এবং শৰীৰ উহাৰ 'গ্ৰামাৰ' এবং ইডিয়ম্ (ৰীতিসিদ্ধি)। ৰালকেৰা স্তন্য দুগ্ধেৰ সঙ্গে ঐ ৰীতিসিদ্ধি এবং ব্যাকৰণ হজম কৰিয়া কথা কহিতে শিখে। কদাচ কোন দেশে ঐ ভাষা কেহ ইচ্ছা কৰিয়া বদ্‌লাইতে পাৰে না। বদ্‌লাইলে তাহাদেৰ সৰ্ব্বনাশ হয়। প্ৰকৃত ৰকমে ভাষা শিখিতে না পাৰিলে, অৰ্থাৎ জোৰ কৰিয়া নুতন ভাষা চাপাইয়া দিলে, মস্তিষ্ক অসাৰ হইতে পাৰে; মানসিক বিকাশেৰ সহজ পথ নষ্ট হইয়া যায়। হইতে পাৰে যে অতি অলক্ষ্যে নানা প্ৰকাৰ সংঘৰ্ষণে ধীৰে ধীৰে একটা ভাষা মৰিয়া যাইতে পাৰে এবং কালে তাহাৰ স্থলে সম্পুৰ্ণ নূতন ভাষাৰ উদয় হইতে পাৰে। কিন্তু বুদ্ধি বিবেচনা কৰিয়া কেহ ঐ প্ৰকাৰ নূতন পৰিবৰ্ত্তন ঘটাইতে পাৰেন না। 'একালেৰ সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ মানবতত্ত্ব-বিদেৰা এ কথাৰ সমৰ্থন কৰেন। Pigeon English প্ৰভৃতিৰ সমালোচনা কৰিয়া সুপ্ৰসিদ্ধ Keane লিখিয়াছেন :—'They are not mixed languages but rather mixed vocabularies with little trace of grammatical forms of the idioms from which the words are brought together and gradually organised on a fresh basis.'

'এবিষয়ে Waitz (Anthropology p. 241.) লিখিয়াছেন :—

'Never has the grammatical structure of a language accommodated itself to a new one; but rather the whole language has disappeared, has been supplanted by the new one; for such a change in the structure of a language would presuppose a transformation of ideas and the mode of connecting the elements of thoughts, which we deem next to impossible.

'আসামী ভাষায়, আহম জাতিৰ অনেক শব্দ ব্যৱহৃত আছে; কিন্তু ঐ ভাষা

'আহম্' নয়। উহাতে বাঙ্গালা দেশেৰ শব্দ এবং ঘৰোয়া 'এডাজ্' প্ৰভৃতি অনেক গৃহীত হইয়া থাকিতে পাৰে; তবুও উহা সম্পুৰ্ণ স্বতন্ত্ৰ ভাষা! ঐ ভাষাটি আসাম দেশেৰ মস্তিষ্কে, হাড়ে এবং প্ৰাণে জড়াইয়া আছে। বালকেৰা ঐ ভাষায় কথা কহিতে শিখে এবং ঐ ভাষা ছাড়িলে উহাদেৰ মানসিক বিকাশেৰ পথে বাধা জন্মিবে। সমস্ত আসামেৰ পণ্ডিতবৰ্গ যদি যোগেশ বাবুৰ মত সমৰ্থন কৰিয়া বাঙ্গালা চালাইতে চেষ্টা কৰেন, তাহা হইলেও ফল দৰ্শিবে না। বিস্তৃত দেশেৰ হাওয়ায় বাহিৰেৰ জিনিষ কিছুতেই বাড়িতে দিবে না। মাতাৰ ক্ৰোড়ে, বন্ধুৰ হাস্য পৰিহাসে, চাষাৰ ক্ষেত্ৰে, এবং বিপদেৰ দিনে ভগবানেৰ সিংহাসনেৰ নীচে যে ভাষা আপুনি ফুটিয়া উঠে সেই ভাষা সে দেশেৰ জীবন, এবং মুক্তি।

'আমৰা পৰস্পৰেৰ জন্য কোন একটা নূতন 'ব্যবসায়েৰ ভাষা' গড়ি, সকলেই তাহা পোষাকী ভাষাৰ মত ব্যবহাৰ কৰিবে একমাত্ৰ। তাহাৰও প্ৰয়োজন আছে কিনা সন্দেহ। প্ৰীতি থাকিলে আমৰা পৰস্পৰেৰ ভাষা শিখিব; প্ৰয়োজন থাকিলেও শিখিব। ইউৰোপেও এই প্ৰথাই চলিতেছে।'

যোগেশ বাবুৱে কয় যাঁহাৰা বাঙ্গালাৰ সাহিত্যেৰ সংবাদ ৰাখেন, তাঁহাৰা জানেন বাঙ্গালা পুথিৰ নাম-ধামে বঙ্গীয় সাহিত্য পৰিষৎ পত্ৰিকাৰ কত পৃষ্ঠা পূৰ্ণ হইয়াছে এবং হইতেছে। শ্ৰীৰামপুৰে পাদ্ৰীদিগেৰ আগমনেৰ বহু পূৰ্ব্বে এই সকল পুথি লিখিত হইয়াছিল। বাঙ্গালায় একখানি নয় বাইশখানি মহাভাৰত পাওয়া গিয়াছে, এবং তন্মধ্যে অনেক কাশীদাসী অপেক্ষা প্ৰাচীন।'

আমি কওঁ, পুৰণি কামৰূপ-অসমৰ যতবোৰ পুথি আছে অৰ্থাৎ ডাকৰ পুথিৰ পৰা আৰম্ভ কৰি অনন্তকন্দলি, সঞ্জয় কবীন্দ্ৰ, কংসাৰি আদি যত যি আছে, সোপাকে তেওঁলোকে লম্বোদৰ বঙলা ভাষাৰ ভিতৰত ভৰাই যাওক, এখন বঙ্গীয় সাহিত্য পৰিষদ পত্ৰিকাৰ পাত কিয়, কুৰিখন মানেও আঁটিব বুলি আমাৰ বিশ্বাস নহয়। আৰু, যোগেশ ৰায়, দীনেশ সেন আৰু খগেন বসু বাবুৰ নিচিনা সাহিত্যিক লেখকসকল ভালে-কুশলে থাওক, চিন্তা কৰিবৰ একো নেথাকে। "বাংলায় একখানি নয় বাইশখানি মহাভাৰত পাওয়া গিয়াছে" সঁচা, কিন্তু তাৰ প্ৰায় ২০ খানি বাদ ২২ খানি অৰ্থাৎ ২০ খনি পৰস্ব অৰ্থাৎ অসমীয়া। আমি ওপৰত লেখ দিয়া আমাৰ পণ্ডিত ভায়াসকল কুশলে থাকিলে আৰুবেলিকৈ এনে দিনত কিজানি আৰু ২২ খন পামহঁক।

যোগেশ বাবুৱে কয়—'আসামী ভাষাৰ বুৰঞ্জী লইয়া আসামী অবশ্য গৰ্ব কৰিতে পাৰেন। এই বুৰঞ্জী যেমন, বাঙ্গালাৰ অসংখ্য কুলজী তেমন। ইং ১৩শ শতাব্দী হইতে বুৰঞ্জী লেখা আৰম্ভ। প্ৰায় এই সময় হইতে ওড়িয়া মাদলা পাঁজীৰ আৰম্ভ। ইহাৰ পূৰ্ব্ব হইতে বাঙ্গালা বুৰঞ্জী গ্ৰন্থেৰ আৰম্ভ হইয়াছিল।'

কেনেকৈ লেখকে আমাৰ মুখ মাৰিলে দেখিলা? নাজানা যদি শিকি লোৱাঁ যে বুৰঞ্জী (ইতিহাস—History) আৰু (কুলপঞ্জী) একেই আৰু বঙালীৰ কুলজী অসমীয়াৰ বুৰঞ্জীৰ কত আগত! আমি তেওঁৰ কথাতে ঢোকা দি কওঁ যে বঙালীৰ ঠিকুজী (সোঁৱৰণী) যেতাৰ আগেয়েও সেইটো বিদ্যানিধি মহাশয়ে কবলৈ পাহৰিলে! কি বেজাইৰ কথা!

"বাস্তবিক আসামী, ওড়িয়া, বাঙ্গালা, মৈথিলী ভাষাৰ পৰস্পৰ এমন সাদৃশ্য যে বোধ হয় এক হইতে চাৰিৰ উৎপত্তি হইয়াছিল। চাৰিৰই মূল সংস্কৃত।"—যোগেশ ৰায়। "দুই বস্তুৰ মধ্যে প্ৰয়োজনীয় সাদৃশ্য পাইলেই আমৰা দুইকে এক মনে কৰি।"—যোগেশ ৰায়।

"আমাৰ ভাষা তুমি বুঝিলে এবং তোমাৰ ভাষা আমি বুঝিলে তোমাৰ আমাৰ ভাষা এক। কাৰণ ভাষাৰ প্ৰয়োজন সিদ্ধ হইল"—যোগেশ ৰায়।

আমি দেখিছোঁ যে যোগেশ বাবুৱে অনেক স্বং পুং হিং লিং বিশেষ্য বিশেষণ কৰি অসমীয়া ভাষাৰে সৈতে বঙলা ভাষাৰ সাদৃশ্য উলিয়াইছে। তাৰ উপৰিও সেই সাদৃশ্য উলিয়াই অসমীয়া শব্দৰ ক্ৰিয়াপদ বিভক্তি আদি পিটিকি পিটিকি তাৰ মানে বুজি পাইছে সেইদেখি তেওঁৰ সিদ্ধান্ত- অসমীয়া আৰু বঙ্গলা যে এক ই কুঠাৰেৰে কাটিব নোৱাৰা পকামিঠৈ। আমিও কওঁ—এবমেৱ অৰ্থাৎ তেওঁৰ মিঠৈটো পকা! তেওঁ আৰু কয় "ইহাৰ দ্বাৰা (অৰ্থাৎ বঙলা ভাষাৰ দ্বাৰাই অসমীয়াৰ) কাজ চলে কিনা এই বিচাৰই সাৰ বিচাৰ। গঙ্গাৰ জল সৰ্ব্বদা এবং সৰ্ব্বত্ৰ এক থাকে না। উপাদানে প্ৰভেদ অৱশ্য ঘটে। তথাপি গঙ্গাৰ জলে পিপাসা শান্ত হয় পুষ্কৰিণীৰ জলেও হয় অতএব দুই ই জল।" এনে বিধৰ তাৰ্কিক লেখকক বলে পৰা ৰৰমতা জন কত আছে তেওঁৰ মুখখন চাওঁ? সঁচাকৈয়ে

যোগেশ বাবুৰ তৰ্ক দেখি আমাৰো তৰ্কশক্তিটো উজাৰ খাই উঠিছে। গতিকে আমিও কওঁ,—যোগেশ ৰাবুৰ কটকৰ ঘৰটোৰ আৰু বাঁহী সম্পাদকৰ ৰংপুৰৰ ঘৰটোৰ 'মধ্যে প্ৰয়োজনীয় সাদৃশ্য' ভালেমান আছে; যেনে—দুৱাৰ, বেৰ, মুধ, চটি, কুৱা ইত্যাদি। আমি আৰু দেখিছোঁ যে তেওঁৰ ঘৰটোৰেও বাঁহী সম্পাদকৰ "কাজ চলে।" এতেকে আমি এই দৰে যেতিয়া দুইটা এক প্ৰমাণ কৰিব পাৰিছোঁ তেতিয়া বাঁহীৰ সম্পাদকক তেওঁ যেন দয়া কৰি তেওঁৰ কটকৰ ঘৰটি এৰি দিয়ে, কাৰণ সি সম্পাদকৰ ঘৰৰে সৈতে একে, গতিকে সম্পাদকৰ। যোগেশ বাবুৱে বাঁহীৰ সম্পাদকৰ ভাষা বুজিলে, বাঁহীৰ সম্পাদকেও যোগেশ বাবুৰ ভাষা বুজিলে, গতিকে যোগেশ বাবুৰ তৰ্কমতেই যোগেশ বাবুৰ ভাষা অসমীয়া হ'ল। আমাৰ ভাষাটোতো বঙলা হৈয়েই আছে। ইয়াৰ পিছত যোগেশ বাবুৰে সৈতে ভাষা সলনাসলনি কৰি বিয়নী মেলখন পাতি আমাৰ কোলাকুলি কৰিবলৈহে বাকী ৰল। আৰু এটা কথা যোগেশ বাবুৱে যেনেকৈ মুগ্ধবোধ আৰু হেমকোষৰ সহায়ত অসমীয়া ভাষা বুজিছে, বঙলা ভাষা লবলৈ পৰামৰ্শ দিয়া অসমীয়া ৰাজমেধি, সাজতোলা, বাটৈ আৰু অসমীয়া বুজিবলৈ যোৱা বঙালী মুদী, তেলী, গুৱালকো তেনেকৈ একোখন ব্যাকৰণ আৰু অভিধান তেওঁ কিনি দিবৰ দিহা কৰিবৰ অৰ্থে তেওঁৰ ওচৰত আমাৰ খাটনি ৰল। বাস্তবিকতে অধ্যাপক যোগেশচন্দ্ৰ ৰায় বিদ্যানিধিৰ নিচিনা ধুৰন্ধৰ পণ্ডিত বঙালী- সকলে এনেভাৱে তৰ্ক কৰা দেখিলে বঙলা মলুকৰ হকে আমাৰ সোনকালে "নাশংসে বিজয়ায় সঞ্জয়" বুলি কবৰ মন যায়।

যোগেশ বাবুৱে যিবোৰ পুৰণি কথা কৈ তেওঁৰ ফোপোলা প্ৰবন্ধ দুটা ফুৰাই ফুলাই ডাঙৰ কৰিছে, সেইবোৰৰ উত্তৰ দি দি আমি আমাৰ মুখ বুটি কৰিলোঁ আৰু নোৱাৰোঁ। আমি বৰং হাৰিলোঁ, তেওঁ জিকিল বুলিবলৈকে মান্তি, তথাপি সেইবোৰ উৰাইঘূৰাই পাগুলি থাকিব নোৱাৰি বাপুহে!

তেওঁ এঠাইত কৈছে—"সাত-আট-শত বৎসৰ পূৰ্ব্ব হইতে ওড়িয়া

অক্ষৰ ...। পুৰীৰ মাঁদলা পাঁজিতে সাত শত বৎসৰেৰ পূৰ্ব্বেৰ লেখা নাই, পৰেৰ আছে। সে সময়েৰ আসামী পুথিও পাওয়া যায় না।” আমি কওঁ—“আজ্ঞে না। আসামী ভাষা ও সাহিত্যেৰ ইতিহাসটা আপনাকে আৰও একটু পড়িতে হচ্ছে।’—১৩ শ, ১৪ শ বছৰৰ আগৰ অসমীয়া পুথিও পোৱা গৈছে। ডাকৰ পুথিখন আপোনাসকলেই অষ্টম কি নৱম শতিকাৰ বুলিছে। * আমি যদিও তাক তাৰ আৰু আগৰ বুলিছোঁ। অৱশ্যে আমি পাহৰা নাই যে আমাৰ ডাকৰ পুথিখন আপোনাসকলে আপোনাসকলৰ বৰপেৰাৰ ভিতৰত সুমাইছে। সুমাওক আৰু যি কৰে কৰক। আমি কিন্তু নিবেদন কৰোঁ যে “সে আমাৰ, আমি তাৰ, তাৰে বলি যে আপন।”

যোগেশ বাবুৱে পুৰণি পদ্য তুলি দি তাৰে সৈতে তেওঁৰ মাতৃভাষা বঙলাৰ সাদৃশ্য উলিয়াইছে। আমি দুটা কথা কওঁ—(১) আপোনালোকে আপোনালোকৰ পুথিৰ বুলি তোলা পদবোৰ আমাৰহে। কাৰণ, পূৰ্ব্ব-উত্তৰ-বঙ্গত পোৱা সেইবোৰ পুৰণি পুথিৰ সৰহ ভাগ কামৰূপৰ কামৰূপীয়া ভাষাৰ সম্পত্তি। বাকী কেখন কামৰূপীয়া ভাষাৰ ছাঁত ৰচিত; কাৰণ কামৰূপীয়া ভাষা তেতিয়াৰ বঙালী লেখকৰ আহি আছিল। পদ্যক বিভক্তিবিকাৰ আৰু শব্দৰ ৰূপ পৰিবৰ্ত্তনলৈ বৰকৈ চকু পদ্যলেখকে নিদিয়ে। পূৰ্বাণত নেলাগে নতুন পদ্যতো তেনে কথাই, তেহেলৈ সেই পদ্য বঙলাই হওক বা অসমীয়াই হওক। মাইকেলৰ পদ্যৰ ভাষা আপোনালোকে মুখেৰে কোৱা ভাষা নহয়। আজিকালি আপোনাসকলে বিভক্তি আৰু শব্দৰ ৰূপ পৰিবৰ্ত্তন কৰি যি পদ্য লিখিব লাগিছে, কথা কওঁতে সেইদৰে নকয়। ষ্টাৰ থিয়েটৰত গিৰিশ বাবুৱে যুৱিৰাজৰ ভাও দিওঁতে তাত বিভক্তিৰ-দুখীয়া পদ্য কথাবোৰৰ নিচিনা কথাৰে আপোনালোকে কথা নিশ্চয় নকয়। সেইদৰে শঙ্কৰ মাধৱে লেখা পুথিৰ বিভক্তিশূন্য লঠবাগুৰা শব্দবোৰ যে সেই কালৰ অসমীয়াই

* “ভাষা ও ভাব দৃষ্টে বোধ হয় ৮০০-১২০০ খৃ অব্দেৰ মধ্যে এই সকল বচন ৰচিত হইয়াছিল।”-- দীনেশচন্দ্ৰ।

কথা কওঁতে বা গদ্য লেখোঁতে ব্যৱহাৰ নকৰিছিল সেইটো অলপ দকৈ টং কৰিলেই বুজিব পাৰি। সেইদেখি পুৰণি অসমীয়া (বঙলাৰে সৈতে যাৰ সাদৃশ্য বেছি বুলি আপুনি কৈছে) এৰি আজিকালিৰ অসমীয়া লেখকে যি নতুন অসমীয়া ভাষা স্ৰজন কৰা বুলি আপুনি কৈছে, সেই কথাৰ ভেটি হেলেকুলেক। শুনি আচৰিত মানিব যে অসমীয়া ভাষা পুৰণি কালত যেনে আছিল এতিয়াও প্ৰায় তেনেই আছে! তাৰ অলপ-অচৰপহে লৰচৰ হৈছে। আপোনালোকেহে আপোনালোকৰ লেখা আৰু কোৱা ভাষাৰে সৈতে বামুণ-শূদিৰৰ প্ৰভেদ ঘটাইছে, কাৰণ আপোনাসকল ‘উন্নতিশীল’ অসমীয়া নহয়।

যোগেশ বাবুৱে তেওঁৰ প্ৰথম প্ৰবন্ধৰ অন্তত কৈছে—“আসামী ভাষাৰ প্ৰকৃতি বুঝিতে আৰ বাগ্‌বাহুল্যেৰ প্ৰয়োজন নাই। পৰবৰ্ত্তী প্ৰবন্ধে বৰ্ত্তমান আসামী ভাষা বুঝিতে চেষ্টা কৰা যাইবে।” আমিও বোলোঁ ধুকুপ কথা। এই প্ৰবন্ধতে যে তেওঁৰ অসমীয়া ভাষাৰ জ্ঞানটো টন্‌টনীয়া হৈ পকিছে সেইটো আমি দেখিছোঁ। পাছৰটোত নিশ্চয় তাক মৰহি সৰা দেখিম। ‘ভেনিটি’! তোমাৰ অন্ত কত?

দ্বিতীয় প্ৰবন্ধত যোগেশ বাবুৱে “আসামী ভাষা নবীন”ৰ আচল কৰি আমি ঘুগুলাপচলা কৰা পুৰণি কথা ভাৰে ভাৰে পাঠকক যোগাইছে। অৱশ্যে যোগেশ বাবুৰ আৰু তেওঁৰ বঙালী পাঠকৰ পক্ষে সেইবোৰ নতুন। যোগেশ বাবুৱে লেখিছে “গ্ৰামাৰে আসামী বাঙ্গালা এক বলা যাইতে পাৰে। গ্ৰিয়াৰ্সন সাহেবেৰ মতও তাই * আধুনিক কালে দুই একটা নূতন শব্দ বিভক্তি স্বৰূপ

*‘গ্ৰামাৰত অসমীয়া ভাষাৰে সৈতে বিহাৰী ভাষাৰ সম্বন্ধ বঙলাতকৈ ওচৰ।’—গ্ৰিয়েৰ্ছন, ১৮৯৬ খৃঃ অব্দ। ‘যদি মাথোন গ্ৰামাৰ বিচাৰ কৰা যায় তেনেহলে অসমীয়া ভাষা যে বঙলাৰ ‘ভাখা’ নহয় সেইটো প্ৰমাণ কৰা টান। চিটাগাঁৱৰ ভাষা বঙলা, কিন্তু কলিকতাৰ ভাষাৰ পৰা তাৰ ভাষা যিমান দূৰত অসমীয়া ভাষা সিমান দূৰত নহয়। কিন্তু যদি লিখিত সাহিত্যলৈ চকু দিওঁ, তেন্তে অসমীয়াক স্বকীয়া ভাষা বুলিব লাগে।’—গ্ৰিয়েৰ্ছন, ১৯০৩ খৃঃ অব্দ। (২৬০ পৃষ্ঠাৰ তলত)

প্ৰযুক্ত হইয়া পুৰাতন হইতে বিচ্ছিন্ন হইতেছে। হেমচন্দ্ৰ বড়ুয়া মহাশয়েৰ আসামী ব্যাকৰণে পাই, বিলাক. বোৰ, হঁত বহুবচনেৰ বিভক্তি। তন্মধ্যে হঁত হয়ত শেষ স্বৰ অনুনাসিক কৰিবাৰ ৰীতি হইতে আসিয়া এখন গ্ৰাম্য বিবেচিত হইতেছে। ক্ৰিয়াপদ কৰিবোঁ পদ্যে কৰিবোহোঁ পাই। হঁতএৰ ত পাদপূৰণে। (অৰ্থাৎ ধৰক, যেনে "বিদ্যানিধি"ৰ "ধি"!—ল-বে।) "বোৰ" হয়ত বড় হইতে। (অৰ্থাৎ ধৰক, যেনে 'সৰিয়হবোৰ'ৰ, 'বালিচাহীবোৰ'ৰ, 'খুদকণবোৰ'ৰ 'বোৰ' মানে বৰ অৰ্থাৎ বৰ ডাঙৰ সৰিয়হ, ডাঙৰ বালিচাহী, ডাঙৰ খুদকণ!—ল-বে)। অনেক অৰ্থে বড় বাঙ্গালা প্ৰয়োগেও আছে। বিলাক শব্দেৰ মূল নিৰ্ণয় কঠিন। (বিদ্যানিধিয়ে বঙলা গুলা, গুলি, কিয় পাহৰিলে? উজনিৰ অসমীয়াৰ 'বিলাকেই' নামনিৰ অসমীয়াৰ গিলাক বা গিলা আৰু পূৰ্ব্ব পশ্চিম বঙ্গত গুলি, গুলা, গুলো হৈছে। আমি কওঁ,—বঙলা ভাষা যে অসমীয়া ভাষাৰ অপভ্ৰংশ, ইও তাৰ এটা প্ৰমাণ।—ল-বে)। প্ৰাচীন আসামীতে 'হন্তে', বাং 'হাতে'; এখন প্ৰায়ই 'পৰা' দেখিতে পাই। (পুৰণি অসমীয়াৰ "হন্তে"ৰ পৰা বঙলাৰ হইতে ওলাইছে, "সেইটো বুজিলে বঙলা যে অসমীয়াৰ বিকৃত ভাষা তাক বুজিব পাৰি।—ল-বে)। বং—ঘৰ হইতে; আং—ঘৰৰ পৰা। 'ঘৰেৰ পৰে আসিয়া বলিল (ঘৰেৰ উপৰে—ঘৰে) এই ৰূপ প্ৰয়োগ বঙ্গৰ স্থানে স্থানে আছে।" আমি কওঁ, বিদ্যানিধি কটকৰ পৰা কলিকতালৈ আহিল, এই কথাৰ মানে—'কটকেৰ বিদ্যানিধি কলিকাতায় আসিল' অৰ্থাৎ কটক চহৰখন কলিকতালৈ আগেয়ে আহিল, তাৰ পিছত বোধকৰোঁ তাত তেওঁৰ ভৰি দিবলৈ ঠাই নোহোৱা বাবে বিদ্যানিধি অগত্যা কলিকতালৈ গুচি আহিল।

ইয়াৰ ওপৰতে ভিৰ দি বিদ্যানিধিয়ে কয়—গ্ৰিয়েছ্ নে অসমীয়া আৰু বঙলাৰ গ্ৰাম্যৰ একে বুলি কৈছে। আচৰিত নহয় নে যে 'যত দূৰে, তত দূৰে নহে মানে একে!! যোগেশ বাবুৰ গাত বৰ বল দেখিছোঁ। তেওঁ অকল বিদ্যানিধিয়ে নহয়, বলনিধিও।—ল-বে

এইখিনিতে কওঁ যে আজিকালিৰ বঙালী সাহিত্য-পৰিষদৰ সভ্যসকলৰ ভিতৰত এই বিদ্যানিধি মহাশয় এটি ডাঙৰ হিলৈ। বিদ্যাসাগৰ আৰু বঙ্কিমৰ আত্মাই পৰিষদৰ এই হিলৈৰ ধুম্‌ধুমনিত ভালকৈ স্বৰ্গত শুব পাৰিছে নে নাই কব নোৱাৰোঁ। যোগেশ বাবুৱে কয়,—"আমি তুমি বাস্তবিক মান্যে বহুবচন।" প্ৰাচীন বাঙালা আহ্মি * আমি আৰু তুমি, ঘাইকৈ তুমি যে বঙলাত "মান্যে বহুবচন" এইটো নতুন সাধু শুনি আমি মনত ৰাখিলোঁ। "কালে বহুবচন একবচন মনে হইয়া বাঙ্গালাতে আমৰা তোমৰা" হৈছে হেনো। যোগেশ বাবু বিদ্যানিধিয়ে আজিকালিৰ বা আগৰ যিবোৰ অসমীয়া শব্দ বুজিব নোৱাৰে, সেই বোৰ গ্ৰাম্য বুলি কৈ গা সাৰে আৰু যিবোৰ বুজিব পাৰে, সেইবোৰ বঙলা বুলি ফুটংগিৰী মাৰে; ফাকটিটো বেছ! 'গ্ৰাম্য' শব্দটো তেওঁলোকৰ সৰ্ব্বঢাক মন্ত্ৰ। তেওঁলোকৰ গোবিন্দপুৰৰ, সুতানুতিৰ, পৰ্ট কেনিঙৰ, ডায়েমণ্ড হাৰ্বাৰৰ, আৰু হাওড়াৰ মাত আচল সাধু আৰু আমাৰ প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰৰ, শোণিতপুৰৰ, ৰত্নপুৰৰ, কমতাপুৰৰ, কুণ্ডিলৰ, চম্পাৱতীৰ মাত গ্ৰাম্য, গাঁৱলীয়া! বঢ়িয়া বিচাৰ! দীপ্‌লিপ্ দাবী!

আমি যোগেশ বাবুক Seriously সোধোঁ, তেওঁ এইদৰে সংস্কৃতৰ জীয়াৰী অসমীয়া আৰু বঙলাক মিলাই দুইকো একে প্ৰমাণ কৰিবলৈ গৈ যে অসমীয়াৰ হাঁহি তুলিছে, তেওঁ সেইটো বুজ পোৱা নাই নে? সংস্কৃতমূলক ভাষাৰতো কথাই নাই, আৰ্য্যবংশীয় আনবিলাক ভাষাৰ ভিতৰতো বিচাৰিলে এইদৰে হেজাৰ সাদৃশ্য ওলাব। অসমীয়া ভাষাত 'আমি' বহুবচন, বঙলাত এক বচন, অসমীয়াতে তেওঁ, সি, তাই, তেখেত,

* 'ত্ৰিপুৰা ও চট্টগ্ৰাম, নোয়াখালি প্ৰভৃতি স্থানে প্ৰাপ্ত ১৫০। বৎসৰেৰ পূৰ্ব্ববৰ্ত্তী সমস্ত হস্তলিখিত পুঁথিতেই 'আমি' ও 'তুমি' স্থলে সৰ্ব্বত্ৰই 'আহ্মি' ও 'তুহ্মি' দৃষ্ট হয়। পৰাগলী মহাভাৰত, সঞ্জয় ৰচিত মহাভাৰত প্ৰভৃতি প্ৰাচীন পুস্তকেও এই প্ৰকাৰেৰ প্ৰয়োগ দৃষ্ট হইবে।—'দীনেশচন্দ্ৰৰ 'বঙ্গভাষাও সাহিত্য' কিতাপ। পাঠকে অনায়াসে বুজিব যে এই আহ্মি তুহ্মি পুৰণি কামৰূপীয়া অসমীয়া আহ্মি তুহ্মি, বঙলা নহয়; কাৰণ পশ্চিম বঙলাৰ পুথিত সি নাই!—ল-বে।

বঙলাত মাথোন সে, তিনি। অসমীয়া সাধাৰণ বিভক্তিবিলাক, বোৰ, হঁত, হঁক, বঙলাত নথকা ;— তেওঁ কয় পুৰণি কালত আছিল ; আমি কওঁ মধ্য-এছিয়াত একে লগে থাকোঁতে য়ুৰোপীয় আৰ্য্য ভাষাবো তেনে মিল আছিল)—শব্দৰূপ, বিভক্তিৰূপ, বিশেষ্য, বিশেষণ, ক্ৰিয়াপদ, যিবোৰ আজিকালি অসমীয়াত আছে আৰু আগৰ অসমীয়াতো আছিল, এতিয়াৰ বঙলাত নথকা,—(প্ৰাচীন বঙলাত আছিল হেনো)—এইবোৰলৈ চাই অসমীয়া ভাষা বঙলাৰে যে একে আৰু সেই বাবে অসমীয়াই বঙলা যে লব লাগে, যোগেশ বাবুৰ এই কথা আমি মানিবলগীয়াত পৰিলোঁৰেই দেখিছোঁ! বাস্তবিকত অসমীয়াই বঙলা ভাষা নলৈ 'মাংসক খালে'! হায়!—বিদ্যানিধিৰ এই বিধৰ কথা শুনি আমাৰ পেডিৰ বন্দুকলৈ (Paddy's gun) মনত পৰিছে। পেডিয়ে এজনক তাৰ বন্দুকটো বেচিব খুজিছিল ; কিন্তু বন্দুকটোৰ সকলো আছিল, মাথোন lock, stock and barrel অৰ্থাৎ ঘোৰাটো, নলিচাডাল আৰু পাছৰ কাঠডোখৰ নাছিল। বিদ্যানিধিয়ে অসমীয়াক বেচিব খোজা তেওঁৰ বঙলা ভাষাৰ বন্দুকটোৰ, অসমীয়াই ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ সকলোবোৰ আছে ; মাথোন সৰ্ব্বনাম, অব্যয়, ক্ৰিয়াপদ, বিভক্তিৰূপ, শব্দৰূপ, বৰ্ণবিন্যাস প্ৰণালী আদিৰ ঘোৰা আৰু নলিচাডাল এতিয়া নাই! পুৰণি কালত আছিল। বাস্তবিকতে আজিকালিৰ এই শ্ৰেণীৰ বঙালী লেখকসকলৰ লেখা পঢ়িবলৈ গলে ধৈৰ্য্য ৰখা মস্কিল হৈ পৰে।

এই প্ৰবন্ধত বিদ্যানিধিয়ে কেইবাডোখৰো অসমীয়া ৰচনাৰ বঙলালৈ ভাঙনি দিছে। আমি তাহানি 'মৃণ্ময়ী'ত এডোখৰ অসমীয়া ৰচনা তেওঁক ভাঙিবলৈ দিছিলোঁ। তেওঁ আমাৰ অনুৰোধ নাৰাখিলে। পাহৰিছোঁ যে তেতিয়া তেওঁৰ হাতত হেমকোষ, হেম বৰুৱাৰ ব্যাকৰণ আৰু গুৱাহটীয়া 'আসামী ভদ্ৰলোক' বন্ধু পণ্ডিতৰ সহায় নাছিল!

এই প্ৰবন্ধতে বিদ্যনিধেয়ে তেওঁৰ "এক আসামী ভদ্ৰলোকেৰ নিকট যে উত্তৰ পাইয়াছি তাহা দীৰ্ঘ হইলেও উদ্ধৃত হইল" এই বুলি এটা দীঘল বঙলা প্ৰবন্ধ লেখিছে। এই চিঠি বা উত্তৰ বা প্ৰবন্ধৰ সম্পৰ্কে আমি

ইয়াকে কওঁ যে এই ভদ্ৰলোকজনৰ প্ৰবন্ধটো পঢ়ি আমি তেওঁক চিনি পেলাইছোঁ।—"বঁধু হে, তোমায় চিনেছি হে!" "নয়ন কোনে চাইবি যত। বাণ খাবি বাণ হান্‌বি তত!"—তেওঁৰ এনে লেখা আমি আগেয়েও ঘুকটিবলৈ পাইছিলো। তেওঁ আমি যাক অসমীয়া বোলোঁ তেনে অসমীয়া বুলি বুকুত হাত দি কব পাৰে নে? অসমত চৰ্কাৰি চাকৰি আৰু কলেজৰ বৃত্তিৰ বেলিকা আৰু কলিকতালৈ আহিলে কলিকতাত অসমীয়া বুলি দাবী কৰিবৰ বেলিকা আৰু ভাষাৰ বেলিকা বঙলা ভাষা তেওঁলোকৰ মাতৃভাষা বুলি কওঁতা 'অসমীয়া' তেওঁ নহয় নে? তেওঁলোকক আচল অসমীয়াই নিচিনে নে? এই 'অসমীয়াজনৰ' চিঠি বা প্ৰবন্ধটো বিদ্যানিধিয়ে অসমীয়া ভদ্ৰলোকৰ পৰা পোৱা চিঠি বোলাত বিদ্যানিধিৰ আৰু তেওঁৰ বন্ধুৰ টেঙৰালিৰ বাহিৰে আন একো বুলি আমি বুজা নাই আৰু সেইদেখি তাৰ মূল্য ফুটুকাৰ ফেনসোপা।

বিদ্যানিধিৰ কোলাত উঠি 'প্ৰবাসী' কাকতৰ সবাহত বহা 'আসামী ভদ্ৰলোক'জনে তেওঁৰ চিঠিত অসমীয়া মাহেকীয়া কাকতৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰোঁতে লেখিছে—"ডিব্ৰুগৰিয়ানী মাহিলী আলোচনী", "কলিকতানী বাঁহী" ইত্যাদি। আমি ভদ্ৰলোকজনৰ লিঙ্গজ্ঞান প্ৰখৰ হোৱা দেখি সন্তোষ পাইছোঁ। তেৰোঁ বিদ্যানিধিৰে সৈতে যেনেকৈ পুং ক্লীং সুবন্ত হলন্ত আদিত যোগ দিছে, এনে নোহোৱাটোৰেইহে আচৰিত। "আসামী ভদ্ৰলোকজনৰ" চিঠিখনত নানা কথা আৰু বৰ চোক আছে। পঢ়িলে মনত খেলায় যে he has got his own axe to grind also" অৰ্থাৎ অসমীয়া ভাষা আৰু লেখকসকলৰ বিৰুদ্ধে, ঘাইকৈ বাঁহীৰ বিৰুদ্ধে তেওঁৰো স্বকীয়া 'আখেজ' আছে, যাৰ পোটক তেওঁ বিদ্যানিধিৰ লগতে লগ লাগি তুলিবলৈ গৈছে। তেওঁৰ চিঠিখনত নতুন, 'দোক্তা' বা "চাদা-ধপাতৰ" নিচিনা ইমান চোক আছে যে বিদ্যানিধিয়েই তাঁত অলপ 'চূণ আৰু খয়েৰ' দি তাৰ চোক কমাই দিবলৈ চেষ্টা কৰিছে,—"পত্ৰলেখক মহাশয় নানা বিষয়েৰ আলোচনা কৰিয়াছেন। হয়ত স্থানে স্থানে অত্যুক্তি ও তীব্ৰতাৰ দোষে পড়িয়াছেন। আসামী ও বাঙ্গালা ভাষা

এক বলি আৰ না বলি, সংস্কৃত ভাষাৰ বিবর্তনে কোন ভাষা কোন দিকে ছলিয়াছে, তাহা বুঝা স্পষ্ট হইতেছে।"

সিদিনা বঙলা কাকত এখনত গোটাচেৰেক কবিতা পঢ়িছিলোঁ। তাৰ ফাকিচেৰেক তলত তুলি দিলোঁ।—

(১) "ও ঈশ্বৰ অবজী উৰ ধাৰো, ছুনিয়ানা ঢ়ঃখ নিবাৰো ৰাজ, দয়া কৰ হৰে দীনবন্ধু।"

(২) "যে পৰোপকাৰী ছে পূৰা, এপন নথি ৰক্ষা অধুৰা ৰাজ।—
জো থম্ভ অড়া ডগশে জ্যাৰে, জগ ৰেহেসে না ৰাধাৰে ৰাজ।"

(৩) সামল ৰে শ্ৰীকৃষ্ণ অমাৰি বিনতি ; কনবী কেৰা ছুঃখনী কহু
কথায় জো। দে ছুঃখ ঢালী অবনীনা আধাতু ; অমথী ৰাখো
তমে ৰাম ৰেহি বায়জো।"

(১) ভাঙনি—হে ঈশ্বৰ! প্ৰাৰ্থনা (অৰজী = আৰ্জি) শুনা হে ৰাজ! ছুনিয়াৰ ছুখ নিবাৰণ কৰা। হে হৰে দীনবন্ধু! দয়া কৰা।

(২) যি পূৰা পৰোপকাৰী, (হে = আছে), হে ৰাজ এতিয়া (এপন) তাৰো ৰক্ষা নাই (নথি)! যি স্তম্ভৰ (জো থম্ভ) ওপৰত জগৎ স্থিত সি ভাগিলে জগৎ ওপৰত বব?

(৩) হে কৃষ্ণ! আমাৰ মিনতি শুনা। (সামল, সম্ভাল, চম্ভাল), কনবী কেবাই (কবিৰ নাম) ছুখ বৰ্ণনা কৰিছে, ছুখ দূৰ কৰা, তুমিয়েই অৱনীৰ আধাৰ। হে ৰাম! তুমিয়েই (তমে) আমাক ইয়াত (অমথী) ৰাখিছা সেই বাবে আছোঁ।

আমি গুজৰাটী ভাষৰ একো নেজানো। আমাৰ হাতত গুজৰাটী ভাষাৰ অভিধান বা ব্যাকৰণ একো নাই। আমি স্কুলত পুং ক্লিং নিজন্ত শিকোৱা পণ্ডিতো নহওঁ, তথাপি ওপৰৰ তিনি ডোখৰৰ এক ৰকম মানে বুজিছোঁ; কাৰণ সি সংস্কৃতমূলক। অধ্যাপক বিদ্যানিধিক কওঁ যে তেওঁ এই গুজৰাটী কেডোখৰৰ শব্দবোৰৰ ব্যুৎপৰ্ত্তি উলিয়াই চাওক আৰু চালে দেখিব যে সেইবোৰ বঙলাৰে সৈতে মিলে। এতেকে গুজৰাটী তেওঁ বঙলাৰ ভিতৰুৱা কৰক। অকল আমাৰ ছুখীয়া অসমীয়া ভাষাটোৰ

ওপৰতে তেওঁ ইমানকৈ 'নজৰ' দি থাকে কিয়? তেওঁ ভাৰতীয় প্ৰধান ভাষাবোৰৰ একোখন কোষ আৰু ব্যাকৰণ গোটাই লৈ কাৰ্য্যত প্ৰবৃত্ত হলে, অলপতে নিশ্চয় সেইবোৰৰে সৈতে বঙলাৰ সাদৃশ্য উলিয়াই সেইবোৰ বঙলা ভাষাৰ ৰাজ্যৰ কৰতলীয়া কৰিব পাৰিব। তেওঁৰ গোটেইটো বিপুল 'এনাৰ্জী' অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰতে খৰচ নকৰি আন ফালেও ভগাই দিয়ক।

শেহত কওঁ যে আমি এই প্ৰবন্ধটো বঙলাত লেখি বঙলা কাকতলৈ পঠিয়াব খুজিছিলো। কিন্তু পিছত ভাবিলোঁ ওহুঁ! নপঠিয়াওঁ; কিয়নো বিদ্যানিধি আগেয়ে যি আছিল আছিল, এতিয়া তেওঁ অসমীয়া ভাষাত বিদগ্ধ হৈছেই যেতিয়া, তেওঁ আমাৰ প্ৰবন্ধৰ মানে সৰসৰীয়াকৈ বুজিবই আৰু বুজি তেওঁৰ বক্তব্য বঙলা ভাষাৰ 'গ্ৰাম্য' তাণ্ডৱণ আমাৰ অসমীয়াত লেখি বাঁহীলৈ কিজানি পঠিয়াবই আৰু পঠিয়ালে সেই শ্ৰীবৎসটি বুকুত কিজানি ধাৰণ কৰিবই। *

---

* বাঁহী : ৩য় বছৰ, ১১শ সংখ্যা (আহিন, ১৮৩৩ শক)

অসম ছাত্র-সম্মিলনৰ সভাপতিৰ ভাষণ

লগৰীয়া ছাত্ৰ আৰু বন্ধুসকল! পৰমেশ্বৰৰ কৃপাত আমি আজি এই সভাঘৰত গোট খাইছোঁহক। তেওঁৰ অশেষ কৰুণা যে উদ্যোগী ডেকাসকলৰ মনত তেওঁ খুন্দিয়াই দি অসমত প্ৰথম এই ছাত্ৰসকলৰ মহাসভা, তেওঁলোকৰ দ্বাৰাই আহ্বান কৰোৱাইছে। বন্ধুসকল! কাৰ্য্য আৰম্ভণৰ আদিতে আহক, আমি তেওঁৰ চৰণত নমস্কাৰ কৰি প্ৰাৰ্থনা কৰোঁহক, যেন আমাৰ সভাৰ সকলো কাৰ্য্য সুকলমে সম্পাদিত হয়।

মই পোনপ্ৰথমতে একে আষাৰেই কওঁ যে এই আসন গ্ৰহণ কৰিবৰ যোগ্যতা মোৰ সমূলি নাই। সেইটো মই বঢ়িয়াকৈ জানিও যে তালৈ নিৰ্ভয়ে আহিছোঁ, তাৰ কাৰণ—আপোনাসকলৰ একান্ত ইচ্ছা আৰু অনুৰোধ আৰু মোৰ প্ৰতি মৰম। মোলৈ আপোনাসকলৰ মৰম আৰু দয়া যে অধিক সেইটো মই বুজিছোঁ, নহলে নিশ্চয় মোৰ অযোগ্যতাৰ ফালে আপোনাসকলৰ চকু পৰিলহেঁতেন আৰু এনে গুৰুভাৰ মোৰ ওপৰত আপোনাসকলে কেতিয়াও অৰ্পণ নকৰিলেহেঁতেন। আজি ত্ৰিশ বছৰ মই অসম মাতৃৰ কোলা এৰি বিদেশত থাকি একপ্ৰকাৰ বিদেশী হৈ পৰিছোঁ। এনে স্থলতো যে আপোনাসকলে এই নিঃকিনলৈ নাপাহৰি, বিদেশৰ এচুকত নগণ্যভাৱে পৰি থকা এই অধম অযোগ্য ভাইক মৰমৰ জৰীৰে টানি আনি এনে সন্মানৰ আসনত বহুৱাইছে, সেইটোৱেই আপোনাসকলৰ কেনে উদাৰ হিয়াৰ চিনাকি দিছে, সেই কথা আপোনাসকলে মন কৰি চাইছে নে নাই কব নোৱাৰোঁ, কিন্তু কথাটো হলে জল্‌জল্ পট্‌পট্। আপোনাসকলৰ এই উদাৰতা আৰু মৰম-চেনেহৰ প্ৰতিদান দিবলৈ মোৰ যোগ্যতা নাই সঁচা; কিন্তু অসম আৰু অসমীয়াৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধা, কৃতজ্ঞতা আৰু উপচি যোৱা প্ৰেম, এই নিঃকিনৰ হিয়াত

আছে এইটো হলে ধ্ৰুপ আৰু তাকে সমল কৰি লৈ আজি লাজ নকৰাকৈ আপোনাসকলৰ আগত থিয় হৈছোঁ। অসম আয়ে এই সভাক নিমিত্ত কৰি আপোনাসকলৰ হতুৱাই মোক যি আদৰ সাদৰ কৰিছে, সি বাইবেলত লিখা 'প্ৰদিগেল্ ছন্' অৰ্থাৎ অপব্যয়ী অপৰাধী পুত্ৰৰ ইতিহাস মোৰ মনত পেলাই দিছে।

আৰু একাষাৰ কথা এতিয়াই কৈ থওঁ যে মোৰ পৰা যদি কিবা নতুন কথা শুনিব বা কোনো নতুন জ্ঞানৰ শিক্ষা পাম বুলি আপোনাসকলে আশা কৰিছে তেন্তে নিশ্চয় নিৰাশ হব; কাৰণ আপোনাসকলৰ বহুতে মোতকৈ সৰহ লেখা-পঢ়া শিকিছে, সৰহ কিতাপ পঢ়ি সৰহকৈ জ্ঞান উপাৰ্জ্জন কৰিছে, সৰহ বহুদৰ্শিতা লাভ কৰিছে—যদিও মোৰ বয়স সৰহ। দুখৰ বিষয় এই পৃথিৱীত বয়স-বৃদ্ধিৰ লগে লগে জ্ঞান-বিদ্যাৰ আহলবহল বৃদ্ধি সকলো লোকতে সদায় নঘটে আৰু দুখৰ বিষয় যে সেইটো আপোনাসকলে বঢ়িয়াকৈ জানে নতুবা আজি পকা চুলিৰে, লুইতৰ চপৰা যেন এই জপৰা মূৰ গহীনকৈ জোকাৰি, নিস্তেজ চকুত তেজাল বিতচকু লগাই, গহীনকৈ আষাৰচেৰেক পলসুৱা কথা কৈ ভব্যগব্য সভাপতি বোলাই আপোনাসকলৰ পৰা হাতচাপৰি এভাৰমান কিজানি লৈ যাব পাৰিলোঁহেতেন। কিন্তু তেনে দুৰাশা নকৰোঁ, কাৰণ কৰিলে সি সফল হবৰ আগন্তুকো নাই আৰু বাস্তবিক পক্ষত হবৰ সকামো নাই; কিয়নো এই পৰদেশবাসী অপদাৰ্থ অসমীয়াৰ আকাঙ্ক্ষা তেওঁৰ ভাইসকলৰ পৰা ভ্ৰাতৃস্নেহহে, টপ্‌টপ্ কৰে শব্দ ওলাই থিতাতে মাৰ যোৱা হাতচাপৰি নহয়।

বন্ধুসকল! আজি সঁচাকৈয়ে আমাৰ বৰ আনন্দৰ দিন। আমাৰ দেশৰ চাৰিওফালৰ পৰা ছাত্ৰসকল আহি একে ঠাইতে গোট খাইছে; যিসকলৰ ওপৰতে অসমৰ ভৱিষ্যত নিৰ্ভৰ, যি সকলেই আজিৰ ছাত্ৰ, কিন্তু কাইলৈ অসম আইৰ মুখ পোহৰ কৰোঁতা গোটেই সৰ্ব্বহ অতি লাগতিয়াল প্ৰজা। একান্ত মনেৰে বাগ্‌দেৱীৰ মন্দিৰত জ্ঞান-চৰ্চ্চা কৰোঁতা এই ব্ৰহ্মচৰ্য্য ব্ৰতাৱলম্বী ছাত্ৰসকলৰ উৎসাহদীপ্ত মুখ দেখি

এনে কোন আছে যাৰ হৃদয়ত বিমল আনন্দৰ সোঁত নবলিব ? এনে কোন আছে, যি আজিৰ এই সভাঘৰত পুঞ্জীভূত হোৱা প্ৰফুল্ল উদ্যম আৰু প্ৰস্ফুটিত আশা সমষ্টিৰ একে ঠাইতে সমাৱেশ দেখি আৰু তাৰ সংসৰ্গলৈ আহি, নিজেও তেনেৰূপে অনুপ্ৰাণিত হৈ প্ৰদীপ্ত নহব ? নাহিলেঁহেঁতেন, যদি মোৰ মনত এইটো ভাবে বৰকৈ নেখেলালেহেঁতেন যে মই অনেক কালৰ মূৰত মোৰ নিজৰ দেশত মোৰ দেশীয় ভাইসকলৰ সঙ্গ লভি দুই চাইটা (লাগতিয়ালেই হওক বা অলাগতিয়ালেই হওক) কথা কৈ পৰম সুখ ভোগ কৰিবলৈ পাম আৰু মোৰ ফপহুতা কথা আষাৰচেৰেকেৰে তেওঁলোকৰ কিবা উপকাৰ অপকাৰ হওক নহওক বৰং মই তেওঁলোকেৰে চিনাকি হৈ আলাপ-পৰিচয় কৰি, তেওঁলোকৰ মুখৰ পৰাও অনেক ভাল কথা শুনি মোৰ নিজৰে জ্ঞানৰ সীমা বঢ়াব পাৰিম। গুৱাহাটীত এই সভা বহাটো অতি শোভন কাৰ্য্য হৈছে। এই প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰতে আৰ্য্যসকলৰ জ্যোতিৰ্ব্বিদ্যাৰ প্ৰথম বিকাশ আৰু উন্নতিৰ চৰম প্ৰকাশ। জ্ঞানৰ অৰুণ কিৰণ পূবৰ এই আকাশৰ পৰাই বিকীৰ্ণ হৈ চাৰিওফালে বিয়পি পৰিছিল। অসমক এতিয়া 'বেক্‌ৱাৰ্ড' পাছলৈ যোৱাকে বোলক বা 'বিনাইটেড' এন্ধাৰকে বোলক নাইবা ঘৰুৱা মাতেৰে কোনোৱে ইয়াক জকাইচুককে বোলক, এইটো স্বীকাৰ কৰিবই লাগিব যে জ্যোতিৰ্ব্বিদ্যাৰ জনম আৰু চৰম উন্নতি ইয়াতে, তন্ত্ৰৰ জনম আৰু চৰম উন্নতি ইয়াতে, বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ সম্পূৰ্ণৰূপে মহাবিকাশ ইয়াতে আৰু ইয়াতে তাৰ চূৰান্ত পয়োভৰ। ইয়াতেই, এই প্ৰাগ্‌জ্যোতিষতেই অজ্ঞান "ৰজনী বিদূৰ দিশ ধৱলি বৰণ" আৰু সেই অজ্ঞান "তিমিৰ ফিৰিয়া বাজ" জ্ঞান "ৰবিৰ কিৰণ।" ঈশ্বৰে কৰক, এতিয়াও যেন অচিৰতে ইয়াত আকৌ বিদ্যাৰ 'শতপত্ৰ বিকশিত' হয় আৰু বিদ্যাৰ্থী ছাত্ৰ-ভ্ৰমৰসকলে শতপত্ৰত উৰি পৰি বিদ্যা-মধু পান কৰি আৰু জ্ঞানচৰ্চ্চা কৰোঁতাসকলে জ্ঞানৰ গুণ গাই শাস্ত্ৰ-দধি মথি সকলোকে জ্ঞান-লৰ্ণু মাখন বিতৰণ কৰে। সদায় আঁউসী নেথাকে। কোনো এটা জাতিৰ জীৱনতো আঁউসীৰ নেৰানেপেৰা নিশা নেথাকে। আঁউসীৰ পিছত প্ৰতিপদ, দ্বিতীয়া আদি আৰু শেহত পূৰ্ণিমা আছেই। এই কটন কলেজ অসমৰ শুক্লা দ্বিতীয়া। ই নিশ্চয় কলা-কলাকৈ বাঢ়ি যাবই যাব ! এই অলপ দিনৰ ভিতৰতে এই কলেজৰ যহত আমাৰ শিক্ষিত ডেকাৰ লেখ কত বাঢ়িছে। এই কলেজৰ যহতে ইয়াৰ ভিতৰতে আমাৰ ডেকাসকলে সুবিধা পাই অঘটন ঘটাইছে; বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰীক্ষাত আন দেশৰ মেধাবী ছাত্ৰসকলেৰে সৈতে সমানে অৰিয়াঅৰি কৰি জয়লাভ কৰিছে। এই কলেজ হবৰ আগেয়ে কোনোবাই ভাবিব পাৰিছিল নে যে অসমীয়া ছাত্ৰে যি অতি কষ্টেমষ্টেহে তৃতীয় বা দ্বিতীয় বিভাগত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মহলাত উঠিব পাৰে—প্ৰথম দ্বিতীয় ঠাই অধিকাৰ কৰিব পাৰিব ? যি ভোটাবুধীয়া, অজগৌ ইত্যাদি বিশেষণেৰেহে অসমীয়া ছাত্ৰক বিভূষিত কৰিছিল, এতিয়া তেনেলোকে অসমীয়াৰ কৃতকাৰ্য্যতা দেখি অবাক হৈছে। বন্ধুসকল ! ঈশ্বৰত মতিগতি ৰাখি, সু-ভাৱ, সজ চিন্তাৰ সমল বুকুত বান্ধি লৈ আপোনাসকলে এহাশুধীয়াভাৱে নিজৰ কৰ্ত্তব্য পালন কৰি যাওক। দেখিব, যি ফললাভ এতিয়া হৈছে তাতোকৈ এশগুণে সৰহ আৰু বহুমূলীয়া ফললাভ অচিৰতে হব। তাহানি প্ৰথমতে গুৱাহাটীত যেতিয়া এই কলেজ স্থাপন কৰা হবৰ কথা হয়, তেতিয়া এই প্ৰস্তাবৰ বিপক্ষে কত আপত্তি, কত তৰ্ক চলিছিল, তাৰ লেখ-জোখ নাছিল। অসমৰ উজ্জ্বল ৰত্ন অশেষ গুণভাজন স্বৰ্গীয় মাণিকচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ কত যত্ন, কত চেষ্টা, এই কলেজ ইয়াত হবলৈ। সকলো বাধা-বিঘিনি অতিক্ৰম কৰি শেহত তেওঁৰ জয় হল। গুৱাহাটীত কলেজ হল আৰু সেই কলেজৰ প্ৰথম সুফল তেওঁ নিজ চকুৰেই দেখি গল। আজি আপোনাসকলৰ সভাত যাক যোগ্য পাতি সভাপতিৰ আসন আপোনাসকলে অযথা কৃপা কৰি দিছে, সেই অযোগ্য নগণ্যবো এই কলেজৰ সাৰ্থকতাত যে কি আনন্দ তাক কৈ ওৰ পেলাব নোৱাৰি—বিশেষকৈ আৰু এই বাবে যে কেৰ্কেটুৱাই বাঁহপাতেৰে ৰামৰ সেতু বন্ধনত সহায় কৰাৰ দৰে তেৱেঁা, গুৱাহাটীত কলেজৰ সলনি কলিকতাত হোষ্টেল হব লাগে, এই প্ৰস্তাৱৰ বিপক্ষে আৰু গুৱাহাটীত কলেজ হোৱাৰ সপক্ষে তেওঁৰ দুৰ্ব্বল লেখনীৰে যথাশক্তি সহায় কৰিছিল।

অসমৰ নিচিনা এখন দেশে সকলো আৱশ্যকীয় বিষয়ত লোকক হাত পাতিব নলগীয়া হোৱাটো যে কিমান লাগতিয়াল কথা তাক কৈ ওৰ পেলাব নোৱাৰি। আমাৰ ঘাই অভাৱ আৰ্টছ্ কলেজ, তাৰ পিছত ল কলেজৰ। এই অভাৱ ব্যৱস্থাপক সভাই মোচন কৰিলে। ইয়াৰ পিছত বাকীবোৰ যেনে কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছিনেটত আৰু ছিণ্ডিকেটত আমাৰ অসমীয়া 'ফেলো' আৰু তাৰ পিছত আমাৰ অসমৰ নিমিত্তে স্বকীয়া বিশ্ববিদ্যালয়, অসমত চীফ কোৰ্ট বা হাইকোৰ্ট সম্প্ৰতি কলিকতাৰ হাইকোৰ্টও অসমীয়া জজ ইত্যাদি আমি অচিৰতে পাম বুলি আশা কৰিব লাগিছোঁ। ঈশ্বৰে আমাৰ আশা নিশ্চয় সোনকালে সাফল্য কৰিব। কিন্তু এইবোৰ পাবলৈ আমি সকলো প্ৰকাৰে যোগ্য হোৱা আৱশ্যক। নিশ্চয়কৈ কৈছোঁ—সংসাৰ-চক্ৰৰ শত আঘাতত জৰ্জ্জৰিত, ব্যথিত এই বুঢ়াৰ শুকান হৃদয়তো আজি আনন্দৰ ধল আহিছে আৰু ডেকা বন্ধুসকলৰ উৎসাহ-বসন্তৰ বা লাগি এই শুকান গছতো আজি পোখা মেলিছে।

গুৱাহাটীত ষ্টুডেণ্টছ্ কনফাৰেঞ্চ্ বা ছাত্ৰসকলৰ সম্মেলনী কৰিবৰ এই ভাব অতি সুন্দৰ ভাব আৰু নিশ্চয় এই কাৰ্য্যৰ পৰা আগলৈ অনেক সুফল ফলিব। প্ৰথমতেতো ই ছাত্ৰসকলৰ ভিতৰত ভ্ৰাতৃভাৱৰ গুটি সিঁচিবই, তাৰ উপৰি ই তেওঁলোকক একতাৰ বান্ধোনেৰে বান্ধি নিজৰ মঙ্গলকৰ আৰু স্বদেশহিতকৰ কাৰ্য্যলৈ বলৱন্ত কৰি তুলিব। উঠি অহা ছাত্ৰসকলৰ সমৱেত শক্তি বৰ ডাঙৰ শক্তি। সি উপলুঙাৰ পাত্ৰ নহয়। জগতৰ ইতিহাসৰ পাতে পাতে ছাত্ৰসকলৰ সম্মিলিত শক্তিৰ মহাপ্ৰভাৱ জিলিকি আছে। ইটালি, গ্ৰীচ, ৰুছিয়া প্ৰভৃতি দেশৰ উন্নতিৰ মূলত প্ৰবল ছাত্ৰশক্তিয়ে কাৰ্য্য কৰাৰ কথা কোনে নেজানে? অক্সফোৰ্ড, কেম্ব্ৰিজ, ইটন, হেৰোৰ বিদ্যালয়ৰ চাৰিবেৰৰ ভিতৰতেই যে ঘাইকৈ বৃটিছ সাম্ৰাজ্যৰ জনম, চিন্তাশীলসকলে এই কথা স্বীকাৰ কৰিবই লাগিব। আজিৰ সুসভ্য জাপানৰ উন্নতিৰ বুৰঞ্জীৰ সোঁতৰ আঁতিগুৰি বিচাৰিলে জাপানৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ খোঁটালিত নোলাই নোৱাৰে। পুৰণি চীনৰ

টোপনিৰ ব্যাঘাত ঘটাই তাক আজিৰ নতুন চীন কৰি তোলেঁাতাসকলৰ গুৰিত ছাত্ৰসকলৰ প্ৰভাৱ। এই কালৰ কথাকে নেলাগে, প্ৰাচীন কাললৈ চকু দিলেও দেখি যে পৃথিৱীৰ ভিতৰত পুৰণি ভাৰতক সকলোৰে নমস্য কৰি তোলেঁাতাসকল সেই কালৰ বিদ্যাৰ আলয় তপোবনবাসী, আশ্ৰমবাসী আৰ্য্য ঋষি গুৰু আৰু ছাত্ৰসকল।

কিন্তু ছাত্ৰশক্তি যদিও প্ৰবল শক্তি, সি সংযত হলেহে দেশহিতকৰ হব; নতুবা সি অনৰ্থ উৎপাদন কৰে। প্ৰবল ভাপ কল (ষ্টীম ইঞ্জিন) সংযত আৰু নিয়মৰ বশীভূত হলেহে তাৰ দ্বাৰাই মহোপকাৰ সাধিত হয় নতুবা অসংযত আৰু উদ্দাম শক্তিপুঞ্জৰ দ্বাৰাই অনৰ্থহে সংঘটিত হয়। সংযম দুই ভাৱে হব লাগিব। ব্যক্তি আৰু সমষ্টিভাৱে আৰু সমাজ-গতভাৱে অৰ্থাৎ উজুকৈ কবলৈ গলে—গাইগোটা ভাৱেও আৰু সৈয়া ভাৱেও। গাইগোটা সংযম ছাত্ৰসকলে দিনৌ সকলো ৰকমে নিজৰ জীৱনত কৰি থকা উচিত। কিন্তু সৈয়া-সংযম আজিৰ এই ছাত্ৰ-সম্মেলনীৰ নিচিনা সভা-সমিতিৰ বান্ধোন আৰু শাসনৰ তলতহে ওপজে আৰু বাঢ়ে। ঈশ্বৰে কৰক যেন অসমত প্ৰথম এই ডাঙৰ ছাত্ৰ-সম্মেলনীয়ে অসমীয়া ছাত্ৰসকলৰ ওপৰত সকলো প্ৰকাৰৰ সুপ্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰি তেওঁলোকক ভৱিষ্যতৰ আদৰ্শ নাগৰিক কৰি তোলে।

জগতত সকলো শৃঙ্খলিত সংযত আৰু নিয়মৰ তলতীয়া। উদ্দাম উশৃঙ্খলতালৈ ঈশ্বৰৰ ৰাজ্যত ঠাই নাই। চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, গ্ৰহ, নক্ষত্ৰৰ পৰা গছ লতা পশু পতং আৰু ক্ষুদ্ৰাতিক্ষুদ্ৰ ধূলিকণালৈকে সকলো অখণ্ডনীয় নিয়মৰ বশীভূত হৈ চলিছে। তেন্তে কিয় আমি উদ্দাম অসংযতভাৱে চলি নিজৰ আৰু পৰৰ অনৰ্থ ঘটাওঁ আৰু ঈশ্বৰৰ নিয়মৰ বিৰোধী হৈ থিয় হৈ এই জীৱন দুখময় আৰু অসাৰ্থক কৰোঁ?

ছাত্ৰবন্ধুসকল! এইটো মই বিশেষভাৱে আপোনাসকলক কওঁ যে যদি আপোনাসকলে নিজৰ এই মূল্যৱান জীৱন সাৰ্থক কৰি স্বদেশ, স্বজাতি আৰু বিৰাট মনুষ্য সমাজৰ উপকাৰত লগাব খুজিছে, তেন্তে ঈশ্বৰবিশ্বাসী হৈ ঈশ্বৰৰ অভিপ্ৰায় আৰু নিয়ম-কাৰণৰ প্ৰণালীয়েদি নিজৰ

জীৱন ব্যৱস্থিত কৰক; কাৰণ কৰিবই লাগিব, নকৰিলে নচলে। পাহৰিলে নচলিব যে এইটো ছাত্ৰজীৱন গঠনৰ প্ৰথম আৰু ঘাই কথা। দুখৰ বিষয় আজিকালি শিক্ষিত ডেকা ছাত্ৰসকলৰ ভিতৰত ভালেমানে এই কথাটোৰ গুৰুত্ব ভালকৈ উপলব্ধি নকৰে আৰু ফলত তেওঁলোকৰ জীৱন নৈৰাশ্যৰ এন্ধাৰৰ ধেমালিৰ পুতলা হয়। এই ডাঙৰ কথাটোলৈ যথোপযুক্ত মন নিদি চলি কত মেধাবী সুন্দৰ ডেকাই অনাহকত 'পেছিমিষ্ট' (দুখবাদী) হৈ নিজৰ দুখ নিজে মাতি আনিছে,—দেখিলে মনত বৰ বেজাৰ লাগে। ঈশ্বৰ সত্যং শিৱং সুন্দৰম্। তেওঁৰ ৰাজ্যত অসত্য, অশিৱ, অসুন্দৰৰ আদৰ কিয়? তেওঁ ভূমানন্দ। তেওঁৰ অংশ আমি নিৰানন্দক বৰণ কৰোঁ কি বুলি? তেওঁ অখণ্ড সুখ। তেওঁৰ সন্তান আমি অসুখক আদৰি আনি আমাৰ বৰঘৰত বৰপীৰা পাৰি দি বহুৱাই নিজক অসুখী কৰোঁ কোন কাৰণত? আমাৰ লগৰীয়া ছাত্ৰ বন্ধুসকলৰ ভিতৰত অনেকে নানা দৰ্শন-বিজ্ঞানৰ শাস্ত্ৰ পঢ়িছে, নানা শ্ৰেণীৰ দাৰ্শনিকসকলৰ অনেক কূটতৰ্কৰ সূক্ষ্ম আলোচনা নিজৰ মনতে, মালিনীয়ে মালা গোথাদি গুথি লৈছে আৰু তেওঁলোকৰ ভিতৰৰ কোনো কোনোজন ফ্ৰেঞ্চ দাৰ্শনিক কম্‌টৰ পদাঙ্ক অনুসৰণ কৰি পজিটিভিষ্ট হৈছে, বিলাতী দাৰ্শনিক হিউম, মিল আদিৰ মতাৱলম্বী হৈ সন্দেহবাদী, অজ্ঞেয়বাদী বা নাস্তিক মত সমৰ্থনকাৰী হব খুজিছে,—নহলেও তৰ্কৰ নিমিত্তে তেনে ভাব তেওঁলোকে মনত পোষণ কৰিছে। এইটো নিশ্চয় যে তেনে মত বা ভাবৰ বিষময় ফলৰ কথা তেওঁলোকৰ মনত ভালকৈ এতিয়াও খেলোৱা নাই দেখিহে তেনে বাট তেওঁলোকৰ মনমোহা হৈ পৰিছে। ঈশ্বৰত বিশ্বাসেইহে যে আমাৰ স্বাভাৱিক অৱস্থা, ঈশ্বৰত বিহিত নিয়মতে আৰু ঈশ্বৰৰ অভিপ্ৰায়মতে আমাৰ জীৱন গঠন আৰু পৰিচালনাহে যে আমাৰ সহজ ভাব আৰু তাৰ বিপৰীতটো অস্বাভাৱিক, এইটো নুবুজা বা নেদেখাৰ নিমিত্তেহে এনে ভুল বাটে বাট বুলা হয়।

আমি যে এই জ্ঞান-বুদ্ধি আৰু শক্তিসম্পন্ন জীৱন পাইছোঁ, কৰ পৰা

পালোঁ? নিশ্চয় এনে এঠাইৰ আৰু এগৰাকীৰ পৰা পাইছোঁ যি সেইবোৰৰ অনন্ত, অখণ্ড, ধাৰ নিছিগা ভঁৰাল। জড়, চেতন সকলোৰে গুৰিত এনে এজন আছে, যাৰ পৰা অবিশ্ৰামৰূপে সেইবোৰ আহিব লাগিছে। সেই অনন্ত, অব্যয়, শক্তিমন্ত পুৰুষে নিৰৱছিন্নভাৱে সৃষ্টি কৰিব লাগিছে, অলৰ অচৰ বিধি বিহিব লাগিছে। আমাৰ জীৱনৰ প্ৰত্যেক মুহূৰ্ত্তৰ প্ৰত্যেক কামতে সেই জনৰ হাত বৰ্ত্তমান। ক্ষুদ্ৰ বালিচাহী, ক্ষুদ্ৰাতিক্ষুদ্ৰ পৰমাণু এটিও যে নিয়মৰ বহিৰ্ভূত নহয়, সেইটো আমি সততে দেখি আছোঁ। যদি এইটো সঁচা, তেন্তে কাজে-কাজেই এইটোও সঁচা নহয় নে যে এই আইন বা নিয়ম কৰোঁতাজন আৰু এই নানা ৰূপে বিকশিত শক্তিৰ নিয়ন্তাজন, আমি দেখা নিয়ম আৰু শক্তিতকৈ ডাঙৰ? সেই জনকেহেতো আমি পৰমেশ্বৰ বোলোঁ। এখন মহাসমুদ্ৰৰ পৰা পানী ওলাই আহি নানা হ্ৰদত ভাগ হলেও যেনেকৈ সেই হ্ৰদৰ ভাগৰ পানী মহাসমুদ্ৰৰ পানীৰে একে, মাথোন আয়তন আৰু পৰিমাণত তাকৰ বা সৰু, সেইদৰে ক্ষুদ্ৰ আমি, সৰু আমি, সেই মহা ঈশ্বৰৰ পৰা ওলাই আহিছোঁ যদিও তথাপি তেওঁৰে সৈতে একে। আমি ক্ষুদ্ৰাতিক্ষুদ্ৰ সেই বাবে আমাৰ শকতি তেওঁৰ শক্তিৰ তুলনাত ক্ষুদ্ৰাতিক্ষুদ্ৰ হবই। সমুদ্ৰৰ পৰা উৎপন্ন হোৱা ক্ষুদ্ৰ হ্ৰদত ভাগৰ গুৰি সমুদ্ৰ আৰু সমুদ্ৰৰ পানীৰ প্ৰৱাহেহে সেইবোৰক পূৰাই ৰাখে নতুবা সেইবোৰ শুকাই যাব। সেইদৰে আমাৰ অস্তিত্ব, আমাৰ তেজ সেই মহেশ্বৰৰ পৰা সততে পাই থাকিলেহে আমি নুশুকুৱাকৈ সতেজ হৈ জীয়াই থাকিব পাৰোঁ।

তেনেহলে আমি আমাৰ হৃদয়ৰ দুৱাৰ এনেকৈ মেলি ৰাখিব লাগিব, যাতে সততে সেই পৰমপুৰুষ ঈশ্বৰৰ প্ৰৱাহ আমাৰ ভিতৰলৈ আহি থাকিবলৈ পায়। ঈশ্বৰেৰে সৈতে যে আমি অভিন্ন, আমাৰ গুৰি যে তেওঁ, এই কথা আমি পাহৰিব নেলাগে। কিন্তু এটোপ্‌া পানীতকৈ যেনেকৈ মহাসমুদ্ৰ লক্ষ কোটিগুণে শক্তিশালী আৰু মহান, সেইদৰে আমাৰ ঈশ্বৰো যে আমাতকৈ লক্ষ কোটিগুণে ডাঙৰ, সেই কথাও

পাহৰিব নেলাগে আৰু তেওঁৰে সৈতে সততে আমাৰ যোগ ৰাখি তেওঁৰ শক্তি, সামৰ্থ্য, প্ৰেম, কৰুণা, জ্ঞান, বিদ্যাৰ সোঁত আমাৰ ভিতৰলৈ ধাৰ নিছিগাকৈ আহি থাকিবলৈ দিব লাগিব নতুবা আমাৰ আধ্যাত্মিক মৃত্যু নিশ্চিত। এই যোগ ৰাখিবৰ উপায় তেওঁৰ বিহিত নিয়ম বিধি-বিধানেৰে পৰিচালিত হৈ তেওঁৰে সৈতে সদায় আমাক মিলাই ৰখা-টোৱেই। পৃথিৱীৰ ভিতৰত যিসকলে মহাপুৰুষ বুলি খ্যাতি লাভ কৰি গৈছে, সেইসকলে এইদৰে নিজৰে সৈতে পৰমেশ্বৰৰ শক্তিৰ প্ৰৱাহৰ মিল ৰাখিহে তেনে কৰিব পাৰিছে। তেওঁলোকে নিজৰ জীৱনৰ দুৱাৰ মুকলি কৰি সেই অনন্ত শক্তিশালীৰ শক্তিৰ সোঁত তালৈ বলাই নি নিজৰ জীৱনকো শক্তিশালী কৰি মহাপুৰুষ বা ঐশ্বৰিক পুৰুষ বা 'গড্ মেন্' হৈছে। ঈশ্বৰৰ গুণ আৰু শক্তি সৰহকৈ যি মানুহত বিকশিত হয়, সেই জনেই মহাপুৰুষ বা শ্ৰেষ্ঠ মনুষ্য। অসীম শক্তিশালী অনন্ত ঈশ্বৰৰ অংশ বা সন্তান মানুহৰ শক্তিকো বেঢ়ি সীমাবদ্ধ কৰিব নোৱাৰি। সি সুস্থ হৈ থাকিলে বেৰ ভাঙি ওলাই বিয়পি যাবই। যি যিমান পৰিমাণে পৰমে-শ্বৰৰ শক্তিৰ প্ৰৱাহ নিজৰ জীৱনত সোমাবলৈ দিব সি সিমান পৰিমাণে গড্ মেন্ বা ঐশ্বৰিক শক্তিশালী পুৰুষ হব। আমি এই কথা নেভাবি, নেজানি, অনাহকত নিজকে সৰু কৰি কোঁচাই লৈহে বাওনা হওঁহক। মজাৰ কথা এইটোহে যে আমি যিমান নিজক অক্ষম, অপাৰগ মানুহ ভাবি সৰু কৰিম, সিমান আমি সৰু হৈ যাম আৰু যিমান ঈশ্বৰৰ সন্তান বা অংশ আৰু বাস্তৱতে আমাৰ সৈতে তেওঁৰ প্ৰকাৰৰ কোনো প্ৰভেদ নাই বুলি ভাবি তেওঁৰে সৈতে আমাৰ সংযোগ আৰু মিল ৰাখিম, সিমান আমি উন্নত হৈ যাম।

ঈশ্বৰক আমি চৰ্ম্ম-চকুৰে দেখিবলৈ নাই পোৱা বুলি যে তেওঁ নাই এনে নহয়। বাস্তৱিক পক্ষত আমি এই জগতৰ নিচেই তাকৰ ভাগ বস্তুহে আমাৰ চকুৰে দেখিবলৈ আৰু কাণেৰে শুনিবলৈ পাওঁ। আজিকালিৰ বিজ্ঞানে বিশেষভাৱে প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছে যে আমি একপ্ৰকাৰ অন্ধ আৰু কলা। এই চকুৰে নেদেখা আৰু কাণেৰে

নুশুনা এনে অনেক বস্তু আছে, যাৰ অস্তিত্বৰ বিষয়ে সন্দেহ নাই। অধ্যাপক জগদীশ বসুৰ প্ৰস্তুত আৰ্টিফিচেল 'আই' বা কলৰ চকুৱে আমাৰ চকুৱে নেদেখা অনেক বস্তু দেখে। আমাৰ কাণে নুশুনা এনে শব্দ ইমান বেছি বিধৰ আছে যে সেইবোৰৰ বিষয়ে শব্দবিজ্ঞানে কোৱা বৃত্তান্ত অৱগত হলে আমি নিজক ধুমকলা নুবুলি থাকিব নোৱাৰোঁ। আমাৰ চকু-কাণ আদি ইন্দ্ৰিয় কিমান চোকা তাক জানিবলৈ বিজ্ঞানৰ কাষলৈকে যাব নেলাগে, দিনৌ আগতে ওলাই আছে। এটা কুকুৰে আমাতকৈ ভালকৈ শুনিবলৈ পায়। এটা মেকুৰীয়ে আমাতকৈ ভালকৈ দেখিবলৈ পায়। এইটো আমাৰ ইন্দ্ৰিয়ৰ ক্ষমতা। এতেকে ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বৰ বিষয়ে ইন্দ্ৰিয়ক সাক্ষী মানোতা প্ৰত্যক্ষবাদীসকলৰ ভেটি কিমান শকত বুজা গ'ল। বাস্তৱিক পক্ষত প্ৰত্যেক বস্তুৱেই আমাৰ দৃষ্টিৰ গোচৰ হোৱাৰ আগতে যে দৃষ্টিৰ অগোচৰত তাৰ অস্তিত্ব, তাক নুই কৰিব কোনে? সৃষ্ট দৃষ্ট পদাৰ্থৰ অস্তিত্ব অদৃষ্ট অৱস্থাত থাকিবই লাগিব নতুবা সি কৰ পৰা দৃষ্ট হবহি? শূন্যৰ পৰা শূন্যহে ওলাব পাৰে। অশূন্য বা বস্তু ওলাব নোৱাৰে। দৃষ্ট বস্তু পৰিবৰ্ত্তনশীল, সেইদেখি অদৃষ্ট বস্তুহে বৰং 'ৰিয়েল' অৰ্থাৎ প্ৰকৃত। মুঠতে চিন অৰ্থাৎ দৃষ্ট বস্তু নেদেখাৰ অৰ্থাৎ অদৃষ্ট বস্তুৰ 'কজ্' অৰ্থাৎ কাৰণ। 'থট্' অৰ্থাৎ চিন্তাক কোনেও দেখিবলৈ নেপায়, কিন্তু সিয়েই পৰিব্যক্ত কাৰ্য্য আৰু সিয়েই বস্তুৰ সৃষ্টিকাৰক। বাক্য, চিন্তাৰ বাহিৰৰ পৰিব্যক্তি মাথোন। বাক্যই চিন্তাশক্তিক ব্যৱস্থিত কৰি এটা বিশেষ বাটত পেলায়। চিন্তা-বোৰ একো একোটা শক্তি। এইটো বৈজ্ঞানিক সত্য যে "Like attracts like" অৰ্থাৎ সমধৰ্ম্মী বস্তুৱে সমধৰ্ম্মী বস্তুক আকৰ্ষণ কৰে। আমি চকুৰে দেখা জগতত এইটো যেনে সত্য, নেদেখা জগততো এইটো তেনে সত্যই। সেই দেখি আমাৰ চিন্তা এনে 'গড্‌লি' সুনিৰ্ম্মল, ওখ আৰু পবিত্ৰ হোৱা আৱশ্যক যে সি যেন নিৰ্ম্মল নিৰঞ্জন ঈশ্বৰৰ চিন্তা এনে বিপৰীতধৰ্ম্মী নহৈ সমধৰ্ম্মী হয়। তেনেহলেহে আমাৰ অধঃপতন নহৈ উদ্‌গতি হয়। সজ চিন্তা, সজ আলাপ, সৎসঙ্গ,

সঙ্গ কিতাপ পঢ়া সেইদেখি আমাৰ অতি আৱশ্যকীয়—কায়বাক্যমনেৰে আৱশ্যকীয় আৰু তেনেহলেহে আমাৰ উন্নতি অনিবাৰ্য্য। তেনেকৈ ইয়াৰ বিপৰীতমুখী জীৱনৰ অধোগতিও অনিবাৰ্য্য। আধ্যাত্মিক উন্নতিৰ কথা এৰিলেও, শৰীৰ নিকৰুগীয়া কৰি ৰাখিবলৈ সজ চিন্তা, সজ আৰু উন্নত ভাৱ নহলে নহয়। কাৰণ যেনে চিন্তা আমাৰ শৰীৰৰ ভিতৰত সোমাব, সি তেনেকৈ আমাৰ শৰীৰক গঢ়ি নিব। চিন্তাৰে সৈতে শৰীৰৰ ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক, তাক অস্বীকাৰ কৰিবৰ উপায় নাই। ভয়ৰ চিন্তাই গা থৰকবৰক লগোৱা কোনে দেখা নাই? খং আৰু আনন্দ আদিয়ে শৰীৰৰ পৰিৱৰ্ত্তন ঘটোৱা দিনৌ চকুৰ আগৰ ঘটনা। বৰ খঙৰ পিছত মূৰকামোৰণি ৰোগ ভুঞ্জা অনেক লোক দেখিছোঁ। হঠাৎ বৰ বেয়া বাতৰি, বৰ শোকৰ কথা শুনি মানুহ বিবৰ্ণ হৈ মূৰ্চ্ছা যোৱাটো আপোনাসকলে অনেকে দেখিছে। ডাক্তৰী শাস্ত্ৰত আছে যে তেনে অৱস্থাত মানুহৰ মুখৰ লেলাৱটি বিষাক্ত হয়। 'ছেনছুৰেলি' তলশ্ৰেণীৰ ৰিপুবিলাকৰ চিন্তাই শৰীৰক অধইচ প্ৰকাৰে উত্তেজিত কৰে। এইবোৰ শৰীৰৰ ওপৰত চিন্তাৰ প্ৰভাৱৰ কথা নহয় নে?

আমাৰ ডেকাসকলৰ বহুতক 'পেছিমিজিম্' অৰ্থাৎ জগৎ দুঃখময় বুলি দুঃখবাদক বৰণ কৰা দেখা যায়। সংসাৰত নানা দুখ-কষ্ট দেখি আৰু নিজেও ভুগি, ঘাইকৈ নিজৰ প্ৰদীপ্ত কল্পনাৰে সেইবোৰকে আৰু বেছিকৈ প্ৰদীপ্ত কৰি যে তেওঁলোকৰ মনৰ ভাৱ তেনে হয়, সেইটো বুজিব পাৰি। কিন্তু এইটো ঠিক যে সেইটো তেওঁলোকৰ অল্পদৃষ্টি বা অদীৰ্ঘ-দৰ্শিতাৰ ফল। নিজৰ দৃষ্টিক সীমাবদ্ধ কৰি ললেই অৰ্থাৎ দুঃখবাদলৈ ঠাই ওলায় আৰু সীমা বহলাই সম্পূৰ্ণকৈ চাব পাৰিলেই পোহৰৰ আগত এন্ধাৰ পলোৱাদি 'অপ্টিমিজিম'ৰ অৰ্থাৎ ঈশ্বৰৰ ৰচনা এই বিশ্বসংসাৰ সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট আৰু সুখময় আৰু মধুময়, ঈশ্বৰৰ এই সৃষ্ট জগতো মধুময়—এই মতৰ আগত পেছিমিজিম পলায়। অখণ্ড অব্যয় ভূমানন্দ ঈশ্বৰৰ ৰাজ্যত নিৰানন্দ কত? সকলো সুখৰ অনন্ত আধাৰৰ সৃষ্টিত

অসুখ কত? কিন্তু তুমি কৰা অনেক, অনেক। ময়ো তোমাৰ সৈতে একে মত হৈ কওঁ 'অনেক' হয়, কিন্তু সেই অসুখ সেই নিৰানন্দবোৰ কাৰ সৃষ্টি? তোমাৰ নে তেওঁৰ? নিশ্চয় তেওঁৰ নহয়। তেন্তে কাৰ? নিশ্চয় তোমাৰ। তুমি ঈশ্বৰৰ বা স্বভাৱৰ নিয়ম লঙ্ঘন কৰি তোমাৰ ওপৰলৈ আৰু তোমাৰে সৈতে সম্পৰ্ক কৰোঁতাসকলৰ ওপৰলৈ দণ্ড আনা আৰু সেই দণ্ড পাই পিছত সংসাৰ দুখৰ ঠাই বুলি কৈ দুঃখবাদী হোৱা। দুখ-কষ্টক তুমি দিনে-ৰাতিয়ে মনতে পাগি পুৰি থাকি তাক পোহপাল দি ডাঙৰ কৰি বঢ়াই লোৱা আৰু আন ঠাইৰো দুখ-কষ্ট যত পাৰামানে মনৰ জৰীৰে টানি আনি তাৰে একেলগ কৰা আৰু শেহত তাৰ চেপাত পৰি কোৱা—"সংসাৰ দুখৰ ঠাই!" তুমি আনন্দ আৰু সুখৰ চিন্তাক আহ্বান কৰি পৰমানন্দ পৰম সুখময় ঈশ্বৰৰ অংশ বুলি নিজক সম্পূৰ্ণৰূপে সেই চিন্তাত প্ৰতিষ্ঠাপিত কৰি চোৱাঁচোন—তোমাৰ কি বিমল আনন্দ হয় আৰু পেছিমিজিম কলৈ লৰি পলায়। তেনেহলে "Like attracts like" এই নিয়মে তোমালৈ চাৰিওফালৰ পৰা সুখৰ ভাৱবোৰ আকৰ্ষণ কৰি আনি তোমাক আশাতীত সুখীয়া কৰিব। চিন্তা আমাৰ নিজৰ সম্পত্তি। তাক আমি ব্যৱস্থিত কৰি সুও কৰিব পাৰোঁ, কুও কৰিব পাৰোঁ। সু কৰিলে আমাৰ সৰ্ব্বতোভাৱে মঙ্গল, কু কৰিলে সৰ্ব্বতোভাৱে অমঙ্গল। সুখ-দুখ আমাৰ নিজৰ হাতত নিশ্চয়। মঙ্গলজনক সুভাৱ ক্ৰমাগত ভাবোঁতে আৰু সুকাৰ্য্যৰ দ্বাৰাই তাক পোহ দিওঁতে দিওঁতে সি ভাবোঁতাজনৰ স্বভাৱৰে এটা অঙ্গ হৈ আৰু চাৰিওফালৰ পৰা সমধৰ্ম্মী ভাৱৰ সোঁত বলাই আনি মহাশক্তিশালী হৈ উঠে আৰু শেহত তাৰ প্ৰৱল প্ৰভাৱত কুভাৱ তেওঁৰ মনৰ চাৰি ঢাপৰ কাষৰ পৰা পলায়। বিশ্বাসৰ অশেষ ক্ষমতাৰ কথা যে প্ৰচলিত সেইটো এটা বৈজ্ঞানিক ভাবপ্ৰৱণতা নহয়, কুসংস্কাৰো নহয়। তাৰ ভেটি বিজ্ঞানৰ ৰাজ্যত প্ৰতিষ্ঠাপিত। যেনে বিশ্বাস কৰা যায়, তেনে চিন্তাই মনত বাহ লয়হি আৰু তেনে লগৰীয়া চিন্তাকো নিজৰ কাষলৈ টানি আনি সি শক্তিশালী হয়। সেই চিন্তাই কাৰ্য্য কৰি তাৰ আধাৰ শৰীৰত

প্ৰতিফলিত হয়। বেজে পানী এটোপাকে মহৌষধ বুলি ৰোগীক দি তেওঁৰ সম্পূৰ্ণ বিশ্বাস কৰা সেই ৰোগীক ভাল কৰাৰ উদাহৰণ অনেক আছে। এই বাবেই বিশ্বাসত সিদ্ধিলাভ আৰু অবিশ্বাস বা সংশয়ত নিস্ফলতা বুলি কয়। ইচ্ছা-শক্তিৰ প্ৰভাৱৰ কথা সকলোৱে শুনিছে। কিন্তু ইচ্ছা-শক্তি আন একো নহয়, মাথোন বিশেষভাৱে কোনো এটা চিন্তাৰ নিয়মিত কৰি কোনো এটা কাৰ্য্যত লগোৱাটোৱেই। আমাৰ ইচ্ছা-শক্তি মানুহৰ ইচ্ছা-শক্তিৰে মিলাই ৰাখিলে সি সীমাবদ্ধ আৰু খৰ্ব্ব হয়, কিন্তু ঈশ্বৰৰ ইচ্ছা-শক্তিৰে মিল কৰি ৰাখিলে, সি মানুহৰ ইচ্ছা-শক্তিৰে সৈতে মিলিল নে ৰেঙালে সেইটো ভাৱনাৰো সকাহ নেথাকে, যদিও সজ মানুহৰ সজ ইচ্ছাৰে সি মিলি যোৱাত কোনো সন্দেহ নাই। মুঠতে আমি ঈৰ্ষা, দ্বেষ আদি পাশৱিক ভাৱ আমাৰ জীৱনত সোমাবলৈ নিদি আমাৰ জীৱনক যিমান ঈশ্বৰৰ ফালে মুকলি কৰি ৰাখিম, সিমান তালৈ মঙ্গলময় উন্নত ভাৱৰ প্ৰৱাহ বব আৰু আমি যিমান ভালকৈ অনুভৱ কৰি আহিব পাৰিম অৰ্থাৎ নিজক ভালকৈ জানি আহিম যে আমি ঈশ্বৰৰে এক অংশ, আমাৰ প্ৰকৃতিৰে সৈতে ঈশ্বৰৰ প্ৰকৃতিৰ বিভিন্নতা নাই, সিমান আমাৰ কাণত ঈশ্বৰৰ বাণী পৰি আহিব। আৰু লাহে লাহে আমি যিমান সেই বাণী মানি চলিম সিমান আমি জীৱনৰ কাৰ্য্যত নিৰ্ভুল নিঃশঙ্ক হৈ পৰিম। ঈশ্বৰ শিৱ সত্য সুন্দৰ। তেওঁৰ সন্তান তুমি, তেওঁৰ অংশ তুমি, তুমিও তেনে—অৱশ্যে যদি তুমি তোমাক তেওঁৰ পৰা আঁতৰ নকৰা।

বন্ধুসকল! আপোনাসকলে কিজানি ভাবি পোৱা নাই যে ষ্টুডেণ্টছ্ কনফাৰেন্সত সভাপতি মহাশয়ে আন কথা এৰি, ওপৰত কোৱা এই শুকান জৰাজীৰ্ণ পুৰণি কথাবোৰ কলে কোন আশয়েৰে? এইখন ধৰ্ম্ম সভা নে বৰসবাহ যে তাত এনে ধৰ্ম্ম ধৰ্ম্ম গোন্ধোৱা বক্তৃতাৰ সকাম পৰিল? এনে প্ৰশ্নই আপোনাসকলৰ মনত কিজানি খেলাইছে আৰু খেলোৱাটো আচৰিতো নহয়।

উত্তৰত ইয়াকে কওঁ যে নিশ্চয় মোৰ এটা উদ্দেশ্য আছে। উদ্দেশ্য

বিহীন হৈ মই ছাত্ৰ-সম্মেলনীত এনে কথাৰ অৱতাৰণা কৰা নাই। সেইটো হৈছে—কোমল মন, কোমল বয়সৰ ছাত্ৰসকলক তেওঁলোকৰ ভৱিষ্যত জীৱন সাৰ্থকৰূপে গঠন কৰিবলৈ, পাৰিলে উদ্বুকিয়াই দিয়াটো। মোৰ মনেৰে মই ওপৰত যিবোৰ কথাৰ অলপ অচৰপ আভাস দি গলোঁ সেইদৰে ছাত্ৰসকলে নিজ নিজ জীৱনৰ ভেটি গঢ়ি লব পাৰিলে তাৰ ওপৰত ভৱিষ্যত জীৱনৰ সুন্দৰ অট্টালিকা প্ৰস্তুত হব আৰু যি দেশ, যি নগৰ, যি গাঁৱতে তাৰ অৱস্থিতি হয় সেই দেশ, সেই নগৰ, সেই গাঁৱকেই সি সকলো প্ৰকাৰে ঐশ্বৰ্য্যশালী, সমৃদ্ধিশালী আৰু শক্তিশালী কৰিব।

Healthy thoughts, clean thoughts, elevating noble thoughts অৰ্থাৎ সুস্থ পৱিত্ৰ আৰু ওখ ভাৱেৰে যদি ছাত্ৰসকলে এতিয়াৰে পৰা তেওঁলোকৰ জীৱনক পোহপাল দি ডাঙৰ-দীঘল কৰি তুলিব পাৰে, তেনেহলে ভৱিষ্যত সাৰ্থক জীৱনৰ পৰা তেওঁলোকে নিজক বঞ্চিত কৰিবৰ আৰু তেওঁলোকৰ মাতৃভূমিকো বঞ্চিত কৰিবৰ কোনো ভয় নেথাকে। এনে সুস্থ, পৱিত্ৰ জীৱন লভিবৰ একমাত্ৰ উপায়—শুদ্ধ, বুদ্ধ, নিৰ্ম্মল, নিৰঞ্জন পৰমেশ্বৰৰ শুদ্ধ, পৱিত্ৰ, নিৰ্ম্মল প্ৰৱাহ প্ৰৱেশৰ নিমিত্তে নিজৰ জীৱনক কায়মনোবাক্যেৰে মুকলি কৰি প্ৰস্তুত কৰি ৰখাটো। নিজৰ জীৱনতন্ত্ৰীৰ সুৰ সেই জগৎযন্ত্ৰীৰ সুৰও মিলাই ৰখাটো। নিজৰ ইচ্ছাক ইচ্ছাময়ৰ ইচ্ছাত পেলাই দিয়াটো। নিজৰ কাৰ্য্যক সেই অবিশ্ৰাম কাৰ্য্যকৰোঁতা কৰ্ম্মী বিভুৰ কাৰ্য্যেৰে একে প্ৰকৃতিৰ কৰাটো। এইটোৱেই এক মাথোন উপায়। তেনেকৈ চলিবৰ নিমিত্তে উপদেশ পৰামৰ্শৰ অভাৱ কেতিয়াও অনুভৱ কৰিব নোৱাৰা, যদি তুমি নিজৰ হৃদয়ৰ পৰা অপৱিত্ৰ, অশুচি ভাৱৰ জঞ্জালবোৰ গুচাই লৈ 'ইন্‌টিউছন' অৰ্থাৎ তোমাৰ অন্তৰত থকা সেইজনৰ বাণীলৈ ভালকৈ কাণ দিয়া। তুমি হয়তো কব পাৰা যে সেই বাণী ক'তা—শুনিবলৈ নেপাওঁ দেখোন? ভাই! শুনিবলৈ পাবা, ভালকৈ শুনিবলৈ পাবা, সততে শুনিবলৈ পাবা—যদি অসাৰ্থক, অসাৰ, অপৱিত্ৰ, নিজৰ

আৰু পৰৰ হানিকৰ, গ্লানিকৰ, সৰ্ব্বনশীয়া ব্যৱধান আৰু জঞ্জাল-জাবৰবোৰ তোমাৰ অন্তৰত সুমাই লৈ সেইবোৰেৰে সেই গুহানিহিত অন্তৰাত্মাক ঠেলি-হেঁচি ঢাকি নেৰাখা। আজিৰ পৰা এই ঘণ্টা, এই মিনিট, এই মুহূৰ্ত্তৰ পৰা ডেকা ভাইসকল! তোমালোকে তোমালোকৰ জীৱন এইদৰে গঢ়িবলৈ দৃঢ়প্ৰতিজ্ঞা, অটল সঙ্কল্প কৰি লাগাচোন। দেখিবা তোমালোকৰ জীৱন সুদৃঢ়, সুন্দৰ, সুবিমল হৈ আহিছে। বিদ্যাচৰ্চ্চা, জ্ঞানচৰ্চ্চা, সাহিত্যচৰ্চ্চাত তোমালোক আশাতীত-ৰূপে সফলকাম হৈ আহিছাহঁক আৰু বিদ্যা-জ্ঞান-ঋদ্ধি সকলোৰে আধাৰ তোমালোকৰ শৰীৰ নিৰাময়, নিৰোগ, সুস্থ, সবল হৈ গঠিত হৈছে। 'এক্সপেৰিমেণ্ট' অৰ্থাৎ পৰীক্ষা কৰি চোৱা, অনিষ্ট একো নহয়। ইষ্ট নহলে, সুফল নেপালে, এই বুঢ়াক পিছত লাগে যদি মন মেলি, হেঁপাহ পলুৱাই কটুকাটৰকে কৰি দিবা।

কটু-কাটৰ? তেতিয়া কেতিয়াও কৰিব নোৱাৰা। কাৰণ তেতিয়া তোমালোকে সম্পূৰ্ণৰূপে আপোন চকুৰেই দেখিবা যে লোকক কটুকাটৰ কৰিলে, লোকৰ মনত কষ্ট দিলে, লোকৰ অনিষ্ট কৰিবলৈ গলে, লোকৰ অনিষ্ট হওক নহওক, তাতকৈ নিজৰ অনিষ্ট, নিজৰ লোকচান বেছি হয়। দিনে-ৰাতিয়ে নৰিয়াৰ কথা ভাবি থাকিলে যেনেকৈ আমি স্বাস্থ্যলাভ কৰিব নোৱাৰোঁ, সেইদৰে লোকৰ অনিষ্ট, লোকৰ দায়-দোষ ভাবি থাকিলে নিজৰ ইষ্ট কৰিব নোৱাৰোঁ আৰু নিজে নিৰ্দ্দোষ হব নোৱাৰোঁ। বৰং সততে অনিষ্টকৰ চিন্তাক নিজৰ মনত পুহিলে সি স্বজাতীয় চিন্তাক চাৰিওফালৰ পৰা টানি আনি পুত্ৰ-পত্নী নাতিপুতিৰে সৈতে স্থানদাতাৰ সম্পূৰ্ণ ঠাই, সপৰিবাৰে অধিকাৰ কৰি তাক নৰকৰ এটা 'ডিপাৰ্টমেণ্ট' কৰি তুলিব। এনে ডিপাৰ্টমেণ্টৰ হেড্ অৰ্থাৎ এনে বিভাগৰ বৰমূৰীয়া লোক আমাৰ সমাজৰ ভিতৰত কত দিনৌ আমি দেখিবলৈ পাওঁহক। সেইসকলে বঙালী কৃত্তিবাসে তেওঁৰ ৰামায়ণত বিভীষণৰ হতুৱাই ৰাৱণক কোওৱাৰ দৰে—"আপুনি মজিলে ভাই! লঙ্কা মজাইলে!" সেইসকল নিজেও বেগেৰে সোঁ সোঁ কৰে তলফালে যাব লাগিছে, ওচৰচুবুৰীয়াকো যি পাৰে লগতে টানি লৈ যাব লাগিছে।

বন্ধুসকল! আপোনাসকলৰ ভিতৰত কিমান কলিতে পকা বা অকালবৃদ্ধ আছে আপোনাসকলে দেখিছে নে? অলপ মন দি চাওক, চালেই চকুত অনেক পৰিব। কিহে তেওঁলোকৰ মুখৰ জেউতি হৰিলে, মনৰ আনন্দৰ পুং শুকালে, হিয়াৰ কোমলতাত কাঠ বান্ধিলে, কব পাৰে নে? বয়সে? ওহোঁ। খোৱা-পিন্ধাৰ দুখে? ওহোঁ। বয়সেতো মানুহক বুঢ়া নকৰে। সাধুলোক সজ্জলোকক বয়সে ধেনুভিৰীয়া কৰিলেও তেওঁলোকৰ মনৰ পৰা ডেকাকলীয়া উদ্যম, আনন্দ আৰু নবীনত্ব নেযায়। যিচুখ্ৰীষ্টই কৈছিল—"Suffer the little children to come unto me, for such is the kingdom of heaven." অৰ্থাৎ সৰু সৰু লৰা-ছোৱালীবিলাক মোৰ ওচৰলৈ আহিবলৈ দিয়া, বাধা দি নেৰাখিবা, কাৰণ ঈশ্বৰৰ স্বৰ্গৰাজ্য এনেখনেই। আমাৰ শাস্ত্ৰতো কৈছে যে সাধু আৰু মহৎ লোকৰ স্বভাৱ শিশুৰ সদৃশ। সনক, সনাতন আদি চাৰি সিদ্ধৰ বৰ্ণনা "পাঞ্চ বয়সীয়া শিশুসঙ্কাশ।" য়ুৰোপ, এছিয়া যৰে হওক, সকলো প্ৰকৃত মহৎ লোকৰ প্ৰকৃতি শিশুৰ নিচিনা। কিয় তেওঁলোকৰ এনে প্ৰকৃতি হয়? কাৰণ কি? কাৰণ এইটোৱেই যে তেওঁলোকে ঈশ্বৰৰ প্ৰকৃতি পায়। তেওঁলোকৰ ভিতৰখন এনে শুচি, এনে বিমল যে তালৈ ঈশ্বৰৰ কৰুণাবাৰি বৈ আহিবলৈ কোনো প্ৰতিবন্ধক নঘটে। তেওঁলোক যে ঈশ্বৰৰ অংশ একে প্ৰকৃতিৰ, "সোঽহং" সেইটো তেওঁলোকে নেপাহৰি আৰু কুভাৱ, কুকাৰ্য্যৰ দ্বাৰাই সেই ঈশ্বৰেৰে সৈতে একত্ব নেহেৰুৱাই উন্নত হোৱাৰ নিমিত্তেই নিৰ্ম্মল, নিষ্পাপ শিশু-প্ৰকৃতি ৰক্ষা কৰি থাকিব পাৰে।

আমাৰ পৰম পিতা পৰমেশ্বৰ যে 'ইটাৰনেল্ গুড্' শুদ্ধসত্ত্ব দয়াময় আৰু "তোমাৰেসে অংশ আমি যত জীৱজাক" এই কথাত অলৰ অচৰভাৱে বিশ্বাস কৰি, এই ভাৱৰ শিলৰ খুটি পুতি, সততে তেওঁৰ সৈতে অৰ্থাৎ তেওঁৰ উপাধি তেওঁৰ গুণ—পৱিত্ৰ চিন্তা, পৰহিত ব্ৰত,

পৰৰ প্ৰতি কৰুণা, জীৱৰ প্ৰতি দয়া আৰু ঈশ্বৰৰ প্ৰতি ৰুচি ৰাখি সকলো কৰ্ত্তব্য কাৰ্য্য কৰিলেই আমি ঈশ্বৰ সদৃশ সুন্দৰ হব পাৰিম। নিজৰ দুখ, শোক, নৰিয়া, পৰৰ প্ৰতি ঈৰ্ষা, দ্বেষ, হিংসা, পৰশ্ৰী-কাতৰতা, নিৰাশা, ভয় এইবোৰেৰে নিজৰ জীৱন নিজে আবৰি ৰাখিলে আমি অকালতে বুঢ়া, কুৰূপ, কুশ্ৰী নহৈ আৰু কি হম? বন্ধুসকল! যদি আপোনালোক চিৰযৌৱনসম্পন্ন হৈ থাকিব খুজিছে আনন্দত আপোনাক বুৰাই ৰাখি বুঢ়া বয়সলৈ লৰাকালৰ আনন্দ আৰু স্বাস্থ্য ভোগ কৰি সুখী হৈ থাকিব খুজিছে, তেন্তে এইটো কথা ভালকৈ মনত ৰাখিব,—আপোনালোকে আপোনালোকৰ চিন্তা-ৰাজ্যত কি ভাৱে বাস কৰে। মনেই সকলো। "যাদৃশী ভাবনা যস্য সিদ্ধিৰ্ভৱতি তাদৃশী।" তুমি যেনে ভাবা তেনেকুৱাই হবা। যদি মনত অশুচি অস্বাস্থ্যকৰ চিন্তাক ঠাই দিয়া, তুমিও অচিৰতে অশুচি অস্বাস্থ্যকৰ হবা যে তাত সন্দেহ কি? তেনেহলে হে ডেকা বন্ধুসকল! আপোনালোকে অপৱিত্ৰ, নীচ ভাৱবোৰ পৰিহাৰ কৰি, ওখ পৱিত্ৰ ভাৱ নিজৰ মনত ঠাই দিলে ভাল নহবৰ কাৰণ কি? আপোমাৰ ভাল-বেয়া আপোনাৰ নিজৰে হাতত নহয় নে?

"আপুনি আপোন শত্ৰু, আপুনি আপোন মিত্ৰ,
আপুনি আপোন ৰাখে মাৰে।"

এইবোৰ বৰ মূল্যৱান, বৰ ডাঙৰ কথা আৰু বৰ জ্ঞানী লোকৰ অশেষ পৰীক্ষা আৰু সূক্ষ্মদৃষ্টিৰ মূল্যৱান সিদ্ধান্ত জানিবা। কাচৰ লণ্ঠনৰ ভিতৰত চাকি লগালে যেনেকৈ কাচৰ ঢাকোন ফুটি জুইৰ পোহৰ বাহিৰলৈ ওলায়, সেইদৰে পৱিত্ৰ চিন্তাই মনৰ ভিতৰত স্থিতি লাভ কৰিলে সি সেই লোকৰ সৰ্ব্বাঙ্গ ফুটি বাহিৰলৈ ওলায়। অপৱিত্ৰ চিন্তাবো তেনে গতিয়েই। মন শৰীৰৰ যেনে সহায়ক, শৰীৰো মনৰ তেনে সহায়ক। সেইদেখি দৃষ্টি দুইফালে সমানে ৰাখি চলিব লাগিব। বন্ধুসকল! যদি চিৰানন্দ চিৰযৌৱন ৰাখি সুখী হব খুজিছে, তেন্তে আনন্দম্ আনন্দম্ ধ্যান কৰি আনন্দত মজি থাকক। যাতে সদায় হৰিষত, সদায় আনন্দত থাকিব পাৰি তাৰে অভ্যাস কৰি আৰু আনন্দৰ শত্ৰুক দূৰতে বিদূৰ কৰি

ৰাখি ৰং-ধেমালি মনেৰে থাকিব পাৰি নিজক বহুৱাৰ শাৰীলৈ নন-মায়ো। 'প্লেফুল' আৰু 'চিয়েৰফুল' হৈ থাকিবলৈ 'পিউৰাইল' আৰু 'চিলি' হবৰ সকাম নাই। আমাৰ অনেক ভাগ মানুহৰ মনৰ ভাৱ এনেটো যে ডাঙৰ মানুহ আৰু ভৱ্য মানুহ হৈ 'পজিছন'ৰ সন্মান ৰক্ষা কৰি থাকিবলৈ হলে গম্ভীৰ হব লাগে। "গহীন মেঘে গহীনাই" মতাদি কথা কব লাগে নাইবা তেওঁ তুলা যেন পাতল হৈ উৰিল অৰ্থাৎ তেওঁৰ আদৰ্শ সেই পখীটি, যাক আমাৰ ভাষাত ফেঁচা বা বৰহুহু বোলে। দুখৰ বিষয় তেওঁলোকৰ মনত এবাৰো নেখেলায় যে এইটো মানুহৰ অস্বাভাৱিক অৱস্থাহে। মানুহ ঈশ্বৰৰ সন্তান। মানুহ হৈ থকাটোহে স্বাভাৱিক—যি ঈশ্বৰে ডাঙৰৰ পৰা সৰুলৈকে, ৰজাৰ পৰা ভিকহুলৈকে সকলোৰে হৃদয়ত থাকি কথাবাৰ্ত্তা কৈ আপোনাতকৈও আপোনাৰ হৈ আছে। মানুহে মনুষ্যত্ব এৰি ফেঁচাত্ব-প্ৰাপ্তিৰ আকাঙ্খা কৰাটো মনুষ্য স্বভাৱৰ বিপৰীত অৱস্থাহে। ভীমটোকা চামোন ডাঙৰ চামোন হব পাৰে, কিন্তু সি মানুহ হলে নহয়।

আমাৰ দেশত ডাঙৰ হোৱাৰ আৰু এটা হাঁহি উঠা কিন্তু মাৰাত্মক লক্ষণ আছে। সেইটো হৈছে—ডাঙৰ হলেই নৰিয়াৰ ভাও জুৰিব লাগে। "ডাঙৰীয়া বা ডাঙৰীয়ানীৰ গা ভাল নহয়। ডাঙৰীয়াই খাবই নোৱাৰে। টেমীৰ মূৰেৰে এমুঠি চাউলৰ ভাতহে খায়। ডাঙৰীয়ানীৰ গাত বিষ, গা বিষত কেকোৰা, সমূলি ভাল নহয়।" এনেবোৰ ফাকটিৰে এশ্ৰেণীৰ ডাঙৰীয়া-ডাঙৰীয়ানীয়ে নিজৰ ডাঙৰীয়াত্বক পোহপাল দি ডাঙৰ কৰাটো দেখা যায়। এনেকৈ আত্মবঞ্চনা আৰু পৰক বঞ্চনা কৰি কিছুমান ডাঙৰীয়া ডাঙৰীয়ানীয়ে তেওঁলোকৰ ডাঙৰীয়াত্বটো অতি সন্তৰ্পণে ৰাখে যদিও, ফলত ৰতাহেৰে ঠাহ খোৱা বৌমাছৰ পেটত থকা হিলৈৰ নিচিনাকৈ ডাঙৰীয়া হিলৈটো কিমান দূৰ টিকে আৰু সি কাৰ উপকাৰত লাগে কব নোৱাৰোঁ। কিন্তু এইটো হলে নিশ্চয় যে শেহত এই আত্ম আৰু পৰবঞ্চনাৰ ফলত সঁচাসঁচিকৈয়ে তেওঁলোকৰ শৰীৰ নৰিয়াৰ বাহ হয় আৰু তেওঁলোকে ৰোগক লগৰীয়া কৰি জীৱন কটাবলগীয়াত পৰে।

এই পৃথিৱীত অনেক মানুহে সুস্থ শৰীৰেৰে জীৱন কটাব পাৰিলেহেঁতেন যদি তেওঁলোকে নিজক নৰিয়া বুলি সঁচাই বা মিছাই ভাবি ভাবি নৰিয়াক আহ্বান কৰি নানিলেহেঁতেন। এইটো কিন্তু নিশ্চয়, যি নিজৰ শৰীৰত গতি-গোত্ৰৰ বিষয়ে ভাবি বেছি সময় কটায়, ৰোগতে তাৰ সৰহখিনি সময় যায়। ৰোগক ধ্যান কৰি থাকিলে ৰোগহে আহিব, স্বাস্থ্য নাহে। শৰীৰ ভালে ৰাখিবলৈ সুচিন্তা, সুখাদ্য, সুৱতাহ আৰু পৱিত্ৰতাৰ সহায় লব লাগিব। মোৰ নৰিয়া হব, নৰিয়া হব এনে ভাৱৰ আৰাধনাৰ সহায় নহয়।

সকলোৱে দেখিছে যে বঙ্গদেশৰ স্কুল-কলেজৰ কিছুমান ছাত্ৰৰ ভিতৰত ৰাজবিদ্ৰোহ, ডকাইতি, নৰহত্যা ইত্যাদি ভীষণ চিন্তা আৰু কাৰ্য্যই ঠাই লৈছে। ঈশ্বৰক ধন্যবাদ যে আমাৰ অসমত আমাৰ অসমীয়া ছাত্ৰসকলৰ ভিতৰত সেই সৰ্ব্বনশীয়া পাপ প্ৰৱেশ কৰা নাই। স্কুল-কলেজৰ ঈশ্বৰ-বিবৰ্জ্জিত শিক্ষাৰেই একৰকম ফল বুলি মোৰ মনে ধৰে। হিন্দুৰ ঘৰৰ, হিন্দু সমাজৰ সাত্ত্বিক শিক্ষাক যি শিক্ষাই উঠোঁতে ঈশ্বৰক, বহোঁতে ঈশ্বৰক, শোওঁতে ঈশ্বৰক, খাওঁতে ঈশ্বৰক সোঁৱৰায়, যি শিক্ষাই পুৰণি বৈবস্বত মনুৰ দিনৰে পৰা এতিয়ালৈকে হিন্দুৰ জীৱনৰ দীঘ-বাণি বৈ আহিছে—তেনে শিক্ষাক সৰুৰে পৰা ডেকাসকলে মামৰে ধৰা পুৰণি আৰু বৰ্ত্তমান কালৰ অনুপযোগী তামাদি বুলি ভাবি তাৰ পৰা আঁতৰ হৈ পৰিছে আৰু তেনে শিক্ষা পোৱা ককা, বুঢ়ীআই, বোপাই, আইক ভীমকলৰ মধুনা নাইবা 'গ্ৰেণ্ডমাদাৰ্চ্ কৰুন' অৰ্থাৎ বুঢ়ীআইৰ লেটাগুটি বুলি মনৰ ভিতৰতে বা মুখ ফুটাই ভাবিছে আৰু ভাবি পাশ্চাত্য শিক্ষাত শিক্ষিত হৈ পাশ্চাত্য সমাজ আৰু সভ্যতাকে নিখুত বুলি ধৰি লৈ—অথচ এবাৰো অকণকে নেভাবে যে সকলো প্ৰকাৰে সেই শিক্ষা, সেই সভ্যতা আৰু সেই দেশৰ ৰাষ্ট্ৰনীতি সাত্ত্বিক প্ৰকৃতিৰ ভাৰতবাসীৰ আৰু ঘাইকৈ হিন্দুৰ প্ৰকৃতিৰে সৈতে মিলিব নে নিমিলে আৰু হিন্দুস্থানত সেই য়ুৰোপীয় ওক গছৰ পুলি বাঢ়িব নে নেবাঢ়ে।

ছাত্ৰজীৱনৰ দায়িত্ব বৰ ডাঙৰ দায়িত্ব। এইটো ছাত্ৰসকলে চোপৰত

হৃদয়ঙ্গম কৰি থাকিবলগীয়া। ছাত্ৰজীৱন, ভৱিষ্যতৰ মানৱৰ সাৰ্থক, সফল আৰু লাগতিয়াল জীৱনৰ ভেটি। এই ভেটি পকা হলেহে সমাজৰ অঙ্গীভূত মানুহৰ জীৱন সুদৃঢ় সৌষ্ঠৱ হব। এই জীৱন হেলেক্-লেক্ভাৱে, দায়িত্বশূন্যভাৱে, অসাৱধানভাৱে গঠিত হলে গোটেই জীৱন ভগা, ফটা, খাজ-নোখোৱা লৰক্ফৰক্ হব। তেতিয়া নিজৰ ভুল পদে পদে বুজি অনুতাপ কৰি কটাব লাগিব আৰু জোৰাফোন্দা বান্ধছাট দি কোনোমতে তাক মজপুত কৰি ৰাখিলেও তাৰ তলডোখৰৰ দুৰ্ব্বলতাৰ বাবে সি 'টপ্ হেভি' অৰ্থাৎ মূৰগধুৰ, ভৰি চিঁয়া দুৰ্ভগীয়াৰ দৰে বোজাৰ ভৰত বাগৰি পৰিব। ছাত্ৰ-জীৱনত কৰা একোটা মহাভুলৰ বাবে আৰু সেই কালত ভৱিষ্যত জীৱনলৈ লক্ষ্য নৰাখি চৰিত্ৰ হেৰুৱাই তমোময়ভাৱে চলা বাবে আমাৰ বয়সিয়ালসকলৰ ভিতৰত কত এনেকুৱা পৰোঁ পৰোঁ হোৱা থৰক্বৰক্কৈ থকা মানুহ আছে, যাৰ অনুতাপ মাথোন তপত উস্-আসতে অন্ত। সেইদেখি চৰিত্ৰ গঠন ছাত্ৰ-জীৱনৰ প্ৰধান অঙ্গ। চৰিত্ৰ গ'লতো তোমাৰ সকলো গ'ল আৰু চৰিত্ৰ ৰ'লতো তোমাৰ সকলো ৰ'ল। হোৱা ধনৰ দুখীয়া, তাত হানি নাই। হোৱা সামাজিক সন্মানৰ খাপত লোকৰ চকুত ভিকহু, তাত হানি নাই। হোৱা লোকে নাম নজনা, ধাম নজনা, তাত হানি নাই। কিন্তু চৰিত্ৰৱান তুমি—ঈশ্বৰৰ চকুত আৰু দীৰ্ঘদৰ্শী লোকৰ চকুত, সজ্জ লোকৰ চকুত, মহাঐশ্বৰ্য্যশালী আৰু সকলোৰে আগশাৰীত। তাৰ উপৰিও চৰিত্ৰৱান তোমাৰ অন্তৰ যে বিমল সুখ আৰু পৰম আনন্দৰ আকৰ হব তাত সন্দেহ নাই।

বন্ধুসকল! ছাত্ৰজীৱন গঠন কৰিবৰ নিমিত্তে যি দুটা চাইটা কথা ঘাই বুলি মোৰ মনত খেলাইছিল তাকে জনাই-নজনাই আৰু ভালকৈ কব নজনাৰ নিমিত্তে আপচুভাৱেই আপোনাসকলৰ আগত কলোঁ; অৱশ্যে এইবোৰ কথা যে আপোনাসকলে নেজানে বা আগেয়ে শুনা নাই এনে হিচাপ কৰি মই যে কৈছোঁ এনে নহয়। মই মাথোন চেষ্টা কৰিছোঁ—পুৰণি কথাকে ঘাটিঘুটি আপোনাসকলৰ মনত পেলাই

দিবলৈ। ভাল কথাৰ পুনৰুক্তি এই বাবে মাৰ্জ্জনীয় যে পুনৰুক্তিৰ আজোৰত সি আন কথাৰ তল পৰিবৰ ভয় নেথাকে। এই গুৱাহাটী চহৰত আজি মই আপোনাসকলক লগ পাই, আপোনাসকলৰে লগৰীয়া এজন বুলি প্ৰাণেৰে সৈতে অনুভৱ কৰি অলপঅচৰপ সজ কথাৰ আলচ কৰিবৰ চেষ্টা কৰিছোঁ। ইয়াত যে মোৰ কি আনন্দ হৈছে, মই কথাৰে প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰোঁ। মই এক মুহূৰ্ত্তলৈকে ভবা নাই যে আপোনাসকল যদিও বয়সত মোতকৈ সৰু, মই আপোনাসকলৰ উপদেষ্টাৰ বাব পাইছোঁ আৰু সেই বাবৰ বলত মোৰ সাৰুৱা উপদেশেৰে আপোনাসকলৰ জ্ঞানৰ পৰিসৰ বহলাই দিম। মই আন একো নেজানিলেও মোৰ এটা কথাৰ জ্ঞান আছে, সেইটো হৈছে মোৰ জ্ঞানৰ সঙ্কীৰ্ণতাৰ জ্ঞান। মোক যদিও আপোনাসকলে দয়া কৰি নিজৰ উদাৰতাৰ গুণেৰে আপোনাসকলৰ সভাৰ সভাপতি কৰি এই আসনত বহুৱাইছে, মই কেতিয়াও এনে আসন লবলৈ সাহ কৰি নাহিলোঁহেঁতেন, যদি মোৰ মনত এইটো ভাবে বৰকৈ নেখেলালেহেঁতেন যে মই অনেক কালৰ মূবৰ মোৰ নিজৰ দেশৰ মোৰ দেশীয় ভাইসকলৰ সঙ্গ লভি দুই চাইটা লাগতিয়ালেই হওক, অলাগতিয়াতেই হওক কথা কৈ পৰম সুখ ভোগ কৰিবলৈ পাম আৰু মোৰ ফপহুতা কথা আষাৰচেৰেঁকেৰে তেওঁলোকৰ কিবা উপকাৰ অপকাৰ হওক, নহওক বৰং মই তেওঁলোকেৰে চিনাকি হৈ আলাপ পৰিচয় কৰি, তেওঁলোকৰ মুখৰ পৰাও অনেক ভাল কথা শুনি মোৰ নিজৰে জ্ঞানৰ সীমা বঢ়াব পাৰিম।

গুৱাহাটীত এই সভা বহাটো অতি শোভন কাৰ্য্য হৈছে। এই প্ৰাগ-জ্যোতিষপুৰৰে আৰ্য্যসকলৰ জোতিৰ্ব্বিদ্যাৰ প্ৰথম বিকাশ আৰু উন্নতিৰ চৰম প্ৰকাশ আৰু উন্নতিৰ। জ্ঞানৰ অৰুণ কিৰণ পূবৰ এই আকাশৰ পৰাই বিকীৰ্ণ হৈ চাৰিওফালে বিয়পি পৰিছিল। অসমক এতিয়া ‘বেকৱাৰ্ড’ পাছলৈ যোৱাকে বোলক বা ‘বিনাইটেড’ এন্ধাৰকে বোলক, নাইবা ঘৰুৱা মাতেৰে কোনোৱে ইয়াক জকাইচুকতে বোলক, এইটো

স্বীকাৰ কৰিবই লাগিব যে জ্যোতিৰ্ব্বিদ্যাৰ জনম আৰু চৰম উন্নতি ইয়াতে, তন্ত্ৰৰ জনম আৰু চৰম উন্নতি ইয়াতে, বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ সম্পূৰ্ণৰূপে মহাবিকাশ ইয়াতে আৰু ইয়াতে তাৰ চূড়ান্ত পয়োভৰ। ইয়াতেই এই প্ৰাগ-জ্যোতিষৰেই অজ্ঞান “ৰজনী বিদূৰ দিশ ধৰলি বৰণ” আৰু সেই অজ্ঞান “তিমিৰ ফিৰিয়া বাজে” জ্ঞান “ৰবিৰ কিৰণ”। ঈশ্বৰে কৰক, এতিয়াও যেন অচিৰতে ইয়াতে আকৌ বিদ্যাৰ “শতপত্ৰ বিকশিত” হয় আৰু বিদ্যাৰ্থী ছাত্ৰ-ভ্ৰমৰসকলে শতপত্ৰত উৰি পৰি বিদ্যামধু পান কৰি আৰু জ্ঞানচৰ্চ্চা কৰোঁতাসকলে জ্ঞানৰ গুণ পাই শাস্ত্ৰ দধি মথি সকলোকে জ্ঞান-লৱনু-মাখন বিতৰণ কৰে। সদায় আঁউসী নেথাকে। কোনো এটা জাতিৰ জীৱনতো আঁউসীৰ নেৰানেপেৰা নিশা নেথাকে। আঁউসীৰ পিছত প্ৰতিপদ, দ্বিতীয়া আদি আৰু শেষত পূৰ্ণিমা আছেই! এই কটন কলেজ অসম’ৰ শুক্লা দ্বিতীয়া। ই নিশ্চয় কলা কলাকৈ বাঢ়ি যাবই যাব। এই অলপ দিনৰ ভিতৰতে এই কলেজৰ যহত আমাৰ শিক্ষিত ডেকাৰ লেখ কত বাঢ়িছে। এই কলেজৰ যহতে ইয়াৰ ভিতৰতে আমাৰ ডেকা-সকলে সুবিধা পাই অঘটন ঘটাইছে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰীক্ষাত আন দেশৰ মেধাবী ছাত্ৰসকলেৰে সৈতে সমানে অৰিয়াঅৰি কৰি জয়লাভ কৰিছে। এই কলেজ হবৰ আগেয়ে কোনোবাই ভাবিব পৰিছিল নে যে অসমীয়া ছাত্ৰৰে—যি অতি কষ্টে-মষ্টেহে তৃতীয় বা দ্বিতীয় বিভাগত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মহলাত উঠিব পাৰে—প্ৰথম দ্বিতীয় ঠাই অধিকাৰ কৰিব পাৰিব? যি ভোটাবুধীয়া, অজগৈ ইত্যাদি বিশেষনেৰেহে অসমীয়া ছাত্ৰক বিভূষিত কৰিছিল, এতিয়া তেওঁলোকে অসমীয়াৰ কৃতকাৰ্য্যতা দেখি অবাক হৈছে। বন্ধুসকল। ঈশ্বৰত মতিগতি ৰাখি, সুভাৱ, সজ চিন্তাৰ সমল বুকুত বান্ধি লৈ আপোনাসকলে এহাগুণীয়াভাৱে নিজৰ কৰ্ত্তব্য পালন কৰি যাওক। দেখিব, যি ফললাভ এতিয়া হৈছে, তাতকৈ এশগুণে সৰহ আৰু বহুমূলীয়া ফললাভ অচিৰতে হব। তাহানি প্ৰথমতে গুৱাহাটীত যেতিয়া এই কলেজ স্থাপন কৰা হবৰ কথা হয় তেতিয়া এই প্ৰস্তাৱৰ বিপক্ষে কত আপত্তি, কত তৰ্ক চলিছিল,

তাৰ লেখজোখ নাছিল। অসমৰ উজ্জ্বল ৰত্ন অশেষগুণভাজন স্বৰ্গীয় মাণিকচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ কত যত্ন, কত চেষ্টা, এই কলেজ ইয়াত হবলৈ। সকলো বাধা-বিঘিনি অতিক্ৰম কৰি শেহত তেওঁৰ জয় হল। গুৱাহাটীত কলেজ হল আৰু সেই কলেজৰ প্ৰথম সুফল তেওঁ নিজ চকুৰেই দেখি গ'ল। আজি আপোনাসকলৰ সভাত মাক যোগ্য পাতি সভাপতিৰ আসন আপোনাসকলে অযথা কৃপা কৰি দিছে, এই অযোগ্য নগণ্যৰো এই কলেজৰ সাৰ্থকতাত যে কি আনন্দ তাক কৈ ওৰ পেলাব নোৱাৰি বিশেষকৈ আৰু এই বাবে যে কেৰ্কেটুৰাই বাঁহপাতেৰে ৰামৰ সেতুবন্ধনত সহায় কৰাৰ দৰে তেৰোঁ গুৱাহাটীত কলেজৰ সলনি কলিকতাত হোষ্টেল হব লাগে, এই প্ৰস্তাৱৰ বিপক্ষে আৰু সহায় কৰিছিল। অসমৰ নিচিনা এখন দেশে সকলো আৱশ্যকীয় বিষয়ত লোকক হাত পাতিবনলগীয়া হোৱাটো যে কিমান লাগতিয়াল কথা তাৰ কৈ ওৰ পেলাব নোৱাৰি। আমাৰ ঘাই অভাৱ আৰ্টচ কলেজ, তাৰ পিছত ল কলেজৰ। এই অভাৱ ব্যৱস্থাপক সভাই মোচন কৰিলে। ইয়াৰ পিছত বাকীবোৰ যেনে কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছিনেটৰ আৰু ছিণ্ডিকেটত আমাৰ অসমৰ নিমিত্তে স্বকীয়া বিশ্ববিদ্যালয়, অসমত চিফ কোৰ্ট বা হাইকোৰ্ট, সম্প্ৰতি কলিকতাৰ হাইকোৰ্টত অসমীয়া জজ ইত্যাদি আমি অচিৰতে পাম বুলি আশা কৰিব পাৰিছোঁ। ঈশ্বৰে আমাৰ আশা নিশ্চয় সোনকালে সাফল কৰিব।

এই এইবোৰ পাবলৈ আমি সকলো প্ৰকাৰে যোগ্য হোৱা আৱশ্যক। যোগ্য আমাৰ হাতলৈ এনেবোৰ বস্তু এতিয়া নহয় অথনিকৈ, আজি নহয় কাইলৈ আহিবই। আমি বুঢ়াৰ তৰপ যোগ্য অযোগ্য যি হলোঁ হলোঁ, আমাৰ আৰু নকৈ ককালত টঙালি বান্ধি উঠিবলৈ বল নাই। ককাল বয়সৰ ভৰত কেকোঁৰা, ভৰি বাতৰ বিষত পেঙুৰা। আমি বুঢ়াশালিকা, আমি আৰু কি নকৈ মাত লম? লব পাৰিলে অৱশ্যে সুখৰ বিষয়। কিন্তু কত পাৰিম হবলা? এতেকে আমাৰ আশাৰ চকু আমাৰ উঠি অহা ডেকাসকলৰ ফালেহে। তেওঁলোক এতিয়াৰে পৰা ভালকৈ

জীৱন-সংগ্ৰামলৈ প্ৰস্তুত হব লাগে। আমাৰ জাতীয় আকাঙ্ক্ষা যেন তেওঁলোকৰ দ্বাৰাই পূৰণ হয়। তেওঁলোকৰ জীৱন এতিয়া আমাৰ জাতীয় জীৱনৰ ডাঙৰ মহীত (মেল্টিং পট) ভালকৈ আউটা হওক, যাতে তাৰে আমাৰ মূল্যৱান সোণৰ অলঙ্কাৰ, কৰ্ম্মৰ উপযোগী শনাইত অস্ত্ৰ আৰু নিভাজ উপকৰণ আদি প্ৰস্তুত হয়। তেওঁলোক সেইদেখি আমি ওপৰত উনুকিয়াই অহা কথাবোৰৰ বাহিৰেও আৰু এটা কথা মনত ৰাখি প্ৰস্তুত হব লাগিব। যথা—অকল কলেজৰ পাঠ্য নিৰ্দ্দিষ্ট কিতাপকেখন পঢ়িয়েই মহলাত সৰহ নম্বৰ ৰাখি ওখ বিভাগত উঠিলেই নহব। তেওঁলোকে তাৰ লগে লগে সৰ্ব্বতোভাৱে জ্ঞান উপাৰ্জ্জন কৰি, ভাল কিতাপ (কেৱল নভেল নহয়) পঢ়ি জ্ঞানৰ সীমা বঢ়াই আৰু পৃথিৱীৰ সকলো সভ্য দেশত ঘটা জ্ঞান-বিদ্যা, কাৰ্য্যকলাপ আদিৰ নিয়মিতৰূপে ভু ৰাখি, চোকস হব লাগিব, যাতে ভৱিষ্যতত এওঁলোকৰ প্ৰত্যেক জন একো একোজন পূৰ্ণৰূপে বিকশিত অসমীয়া মানুহ হব পাৰে। অকল মুখস্থ কৰি, স্কুল-কলেজৰ কিতাপকেইখন ঘনে ঘনে ইপাৰ সিপাৰ হৈ অৰ্থাৎ সেই সৰু সৰু দিহিং, দিচাং, দিখৌ কেইখনৰ ইপাৰৰ পৰা সিপাৰলৈ একো একোবাৰ পাৰি দি শেহত বি-এ, এম-এ পাছ কৰি, নিজক একো একোজন বিদ্যা-বাৰিধিৰ ভইব নাৱৰীয়া বুলি তেওঁলোকে ভাবিলে, তেওঁলোক নিজৰ মনত সম্প্ৰতি সন্তোষ লভিলেও সদায় যে তেনে সন্তোষ তেওঁলোকে ৰাখিব পাৰিব এনে মনে নধৰে; কাৰণ যেতিয়া তেওঁলোকে আজিকালিৰ বিদ্যাৰ হাজাৰ হাজাৰ ড্ৰেক্, মেগেলিন্, কুক্‌সকলক জীৱন-যাত্ৰাত আৰু জীৱন-সংগ্ৰামৰ ক্ষেত্ৰত লগ পাব, তেতিয়া তেওঁলোকৰ কাষত নিজৰ ক্ষুদ্ৰত্ব আৰু অসামৰ্থ্য তেওঁলোকে দেখি নিজৰ জীৱনক ধিক্কাৰ দিব লাগিব আৰু বিদ্যাৰ সেই সুনিপুণ সামৰ্থ্যশালী মহাৰথীসকলৰ প্ৰভাৱত জীৱন-যুদ্ধত তেওঁলোক এনেকৈ হাৰিব যে তেওঁলোকে নিজৰ অস্তিত্বকে ৰাখিব নোৱাৰিব। বি-এ পৰীক্ষা পাছ—বিদ্যাৰ অন্ত নহয়, বিদ্যাৰ আৰম্ভণহে। যদিও আমাৰ বহুত বি-এ গ্ৰেজুৱেটে আগৰটো বুলি ভবা যেন দেখা যায়। তেওঁলোকে বি-এ পাছ কৰি অঁতাই তেওঁ-

লোকৰ পঢ়া-শুনা বা বিদ্যাচৰ্চ্চাৰ সঁজুলি সোপাক সাৱধানেৰে সৈতে ৰৰপেৰাৰ ভিতৰত সুমাই থৈ তাত বাদুলিসঁচাৰ মাৰি তাৰ ওপৰত ধোবাং জুৰি বিদ্যাৰ ডাঙৰ ঘুমটি দিয়ে আৰু একো একো ঘুমটিৰ পিছত ইকাতি-সিকাতি কৰিব লাগিলে হাতেৰে সাবটি ধৰি থকা বিদ্যাৰ দীঘল গাৰুটোৰ (যাক বঙলা ভাষাত পাশ বালিশ বোলে) বিচ্ছেদ নঘটাকৈ সেই বিদ্যাৰ বৃহৎ অভিনয় কৰে আৰু দেশত কোনো সভাৰ সভাপতি নাইবা মিউনিচিপেলিটীৰ কমিছনৰ নাইবা তাতকৈয়ো ডাঙৰ আজিকালি ওলোৱা অনৰেবোল মেম্বৰ হবৰ হাই-উৰুমি, তেনে অৱস্থাতে তেওঁ-লোকৰ কাণত পৰিলে, লাহেকৈ তেওঁলোকে উঠি বিদ্যাৰ ডাঙৰ দীঘল হামি আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী হব খোজাৰ প্ৰতি সমসাময়িক সৰু সৰু টিলিকি মাৰি, ডাঙৰীয়াৰ ডাঙৰ আসন গ্ৰহণ কৰি, তেওঁলোকৰ আশ্ৰিত আৰু উপাসকসকলৰ ফালে বিদ্যাৰ একো একোটা ডাঙৰ ডাঙৰ পানীৰ মিঠৈ বা পশ্চিমীয়াসকলে কবৰ নিচিনা 'দিল্লীকা লাড্ডু' পঠিয়াই দিয়ে আৰু 'আমাৰ ডাঙৰীয়াৰ নিচিনা বিদ্বান আৰু জ্ঞানী কোন আছে, কোনে আমাৰ ডাঙৰীয়াৰে সৈতে জোৰ দিব পাৰিব ?' উপাসকসকলৰ এনে সুমধুৰ স্তোত্ৰৰ ধ্বনি শুনি বা তাৰ গেছত ওফন্দি বিদ্যাৰ একোখন মানসিক 'জেপেলিন'ত, 'বেলুন'ত অবাধে উঠি সকলোৰে ওপৰেদি গগণমাৰ্গত বিচৰণ কৰে ।

শিক্ষা অকল ইণ্টেলেক্‌ছুৱেল অৰ্থাৎ মানসিক বা বুদ্ধি-জ্ঞানৰ চৰ্চ্চাতে মাথোন আৱদ্ধ থাকিলেই প্ৰকৃত শিক্ষা নহয় । শিক্ষা নৈতিক আৰু দৈনিক জীৱনৰ লাগতিয়াল অৰ্থাৎ আধ্যাত্মিক আৰু সংসাৰিক জীৱন যাত্ৰাৰ কাৰ্য্যবোৰৰ সহায়ক হব লাগে ; তেহে শিক্ষা, স্কুল-কলেজৰ বিদ্যা-শিক্ষা সম্পূৰ্ণ আৰু সৰ্ব্বাঙ্গসুন্দৰ হয় নতুবা সি এধাডুখৰীয়া । এধাডুখৰীয়া শিক্ষা একেবাৰেই নিষ্ফল নহলেও, সি যে অনেক সময়ত বিপজ্জনক তাক স্বীকাৰ নকৰি নোৱাৰি । নৈতিক শিক্ষা নোপোৱা বা কম পোৱা বা সেই শ্ৰেণীৰ শিক্ষাক অগ্ৰাহ্য অৱহেলাকৈ পেলাই থওঁতা, অকল ইণ্টেলেক্‌ছুৱেল শিক্ষাকে সৰ্ব্বহ বুলি ধৰি লওঁতাৰ পৰিণামৰ উদাহৰণ

আজিকালিৰ অদ্ভুত জাৱ ডেকা-গ্ৰেজুৱেট আণ্ডাৰ-গ্ৰেজুৱেট কেইজনেই অকল ইণ্টেলেক্‌ছুৱেল আৰু মৰেল শিক্ষা হলেই আজিকালি গা নৰয়, সেই দুটাৰ লগতে শিক্ষা সাংসাৰিক ক্ষেত্ৰত জীৱন-যাত্ৰাৰ নিমিত্তে অৰ্থকৰীও হব লাগিব । নতুবা এই যুগৰ অপৰূপ জীৱন-যুদ্ধত তোমাৰ হাৰ আৰু ৰান্ধনি-ঘৰত সোমাই দেখিবা তোমাৰ চাউলৰ টেকেলি কাতি । আৰু একেষাৰ কথা ইয়াতে জোৰা দিওঁ যে আমাৰ শিক্ষা অৰ্থাৎ ভাৰতীয়-সকলৰ শিক্ষা পাশ্চাত্য হব লাগিব কিন্তু প্ৰাচ্য সাঁচত । উদ্দালকৰ গুৰুগৃহৰ শিক্ষাৰ প্ৰণালী আজিকালিৰ নিমিত্তে শুকান । সেই পৱিত্ৰ সৰস্বতী নদীৰ সোঁতো আমাৰ উপকাৰৰ অৰ্থে নবৈ, জড়জগতত অন্তঃ-সলিলাৰূপে আৰু শব্দজগতত মন্ত্ৰাত্মকৰূপেহে এতিয়া বিদ্যমান । সেই কাল, সেই লোক, সেই সমাজ, সেই জীৱন-যাত্ৰাৰ লক্ষণ, সকলো গল । আজিকালিৰ অৱস্থা অনুযায়ী শিক্ষা-প্ৰণালী হবই লাগিব নতুবা আগৰ কালৰ ঘূৰণীয়া বিন্ধাত আজিকালিৰ চাৰিচুকীয়া গজাল সুমাবলৈ নোৱাৰাৰ নিচিনা হব । এতিয়া আমি য়ুৰোপীয় ৰজাৰ প্ৰজা আৰু য়ুৰোপীয় প্ৰজাৰ ওচৰচুবুৰীয়া ভাই 'ব্ৰাদাৰ' । তেওঁলোকৰ চিন্তা, বিদ্যা, জ্ঞান, কাৰ্য্যৰ আমি ইচ্ছাপূৰ্ব্বকেই হওক বা অনিচ্ছাপূৰ্ব্বকেই হওক অংশীদাৰ । তেওঁলোক নহলে আমাৰ নচলে । আমি নহলেও তেওঁলোকৰ নচলে । এনেস্থলত এই কালৰ উপযোগী পাশ্চাত্য শিক্ষা যে আমাক লাগে, তাত ভুল কি ? কিন্তু সেই শিক্ষা দেশভেদে পৃথক হবই লাগিব অৰ্থাৎ ভাৰতীয় সাঁচত তাক মৰা হব লাগিব । আমি পাশ্চত্য শিক্ষা পালেও আমি যে য়ুৰোপীয় নহওঁ, ভাৰতীয়হে—সেইটো নেপাহৰি আমাৰ শিক্ষাৰ গাত ভাৰতীয় ছাব-মোহৰ থাকিব লাগিব । এনে ভাবেহে য়ুৰোপীয় শিক্ষা জাপানে গ্ৰহণ কৰিছে আৰু তাৰ ফলত এতিয়া জাপান কি, কাক কৰ লাগিছে ? পশ্চিমৰ শিক্ষাৰ সঙ্গমহে আমাৰ আকাঙ্ক্ষিত শিক্ষা আৰু এই দুধাৰাৰ সংযোগেইহে আজিকালি পৃথিৱীৰ শিক্ষাৰ আদৰ্শ প্ৰয়াগ-তীৰ্থ । চিন্তাশীল প্ৰাচ্য আৰু প্ৰতীচ্যসকলৰ অনেকে আজি-কালি এই তত্ত্ব হৃদয়ঙ্গম কৰি আহিছে । 'East is east and west

is west and never the twin shall meet.' এইযাৰ যদিও এজন বৰ্ত্তমান কালৰ ডাঙৰ ইংৰাজ কবিৰ কথা আৰু সকলোৱে মুখ-বাগৰা বচন, কিন্তু বাস্তৱিক পক্ষত সি আধা সত্যহে। ওপৰচকুৱাই নিশ্চয় দেখিব যে পূব পূবত, পশ্চিম পশ্চিমত, দুয়ো বিপৰীত ফালে। এতেকে দুইৰো যোগ মিল কেতিয়াও নহয়। কিন্তু সূক্ষ্মদৰ্শীয়ে দেখিব যে পশ্চিম পূবৰ মাজত ছেদ নাই আৰু ঘূৰণীয়া বস্তুৰ দুয়ো দুফাল। এফালৰ অবিহনে আন ফাল থাকিব নোৱাৰে। এফালেৰে সৈতে সিফালৰ দৃঢ় সংযোগতেই দুইৰো অস্তিত্ব আৰু তোমাৰ যিডোখৰ পূব, আন এজনৰ সেইডোখৰেই পশ্চিম আৰু সেইজনৰ তুমিয়েই পূব। আমি যাক 'লজিক্' বোলোঁ অৰ্থাৎ সকলোৱে পঢ়া বা স্বীকাৰ কৰা লজিকে জগতৰ মহা মহাসত্য আৰু জটিল সমস্যাৰ সম্পূৰ্ণ উত্তৰ যে দিব নোৱাৰে, এই কথা আমি অলপ ভাবিলেই দেখিবলৈ পাওঁ। যি নহওক সেই বিষয়ে কৈ আজি আপোনাসকলৰ সময় নষ্ট নকৰোঁ।

আমাক 'প্ৰাইমেৰী শিক্ষা' অৰ্থাৎ প্ৰাথমিক শিক্ষা লাগে আৰু সেই প্ৰাথমিক শিক্ষা অবৈতনিক আৰু বাধ্যতামূলক অৰ্থাৎ সকলোকে পাবলৈ বাধ্য কৰা হব লাগে। য়ুৰোপত প্ৰাথমিক শিক্ষা বাধ্যতামূলক হোৱাৰ বাবেই যে য়ুৰোপৰ সৰ্ব্বসাধাৰণৰ উন্নতি, এই কথা আজিকালি আৰু কাকো বুজাই দিব নালাগে। প্ৰাথমিক শিক্ষা আমাৰ দেশত বাধ্যতামূলককৈ নচলালে আমাৰ দেশৰ নিচিনা অনুন্নত আৰু অশিক্ষিত ঠাইত বিদ্যাৰ বিস্তাৰৰ আশা অনেক দূৰৈত। মহামতি গোখেলে যি প্ৰণালীত ভাৰতবৰ্ষত প্ৰাথমিক শিক্ষা চলাবৰ প্ৰস্তাৱ কৰিছিল, সম্প্ৰতি সেই প্ৰণালীতে আমাৰ দেশত তাক চলালেই আমাৰ উপকাৰ। দেশৰ তল খাপৰ মানুহবোৰ নিৰক্ষৰ হৈ থাকিলে ওপৰ খাপৰো যে উন্নতিত ব্যাঘাত জন্মে, সেইটো অলপ ভাবি চালেই দেখিবলৈ পোৱা যায়। সমাজ-শৰীৰৰ তলৰ শ্ৰেণীৰ অঙ্গত বল নেথাকিলে আৰু উন্নতি আৰু বৃদ্ধিৰ গঢ় ওখ শ্ৰেণীৰে সমধৰ্ম্মী নহলে, কাৰো যে উপকাৰ নহয়েই অপকাৰহে সংসাধিত হয়। সমাজৰ

তলৰ শ্ৰেণী অশিক্ষিত বা বিপৰীতভাৱে শিক্ষিত হলে ওখ শ্ৰেণীৰে সৈতে যোগভ্ৰষ্ট হৈ বিপৰীত পথগামী হয় আৰু ফলত সমাজ, শৰীৰে নিজৰ সকলো সম্মিলিত অঙ্গৰ সহায়ৰ পৰা বঞ্চিত হৈ ৰসাতলৰ ফালে ঢাল লয়। অসমীয়া দুখীয়া। তেওঁৰ গাত ধনৰ বল নাই। আন দেশৰ মানুহৰ দৰে অসমীয়াই অকল নিজৰ বলেৰে এনেবিলাক কাৰ্য্য কৰিব নোৱাৰে। সেইদেখি অসমীয়াই গৱৰ্ণমেণ্টৰ মুখৰ ফালে সতৃষ্ণ-নয়নেৰে সদায় চায়। সুখৰ বিষয়, আমাৰ পৰম উপকাৰী প্ৰজাৰঞ্জক চিফ কমিছনৰ আৰ্ল বাহাদুৰৰ অনুগ্ৰহত আমাৰ দেশত প্ৰাথমিক শিক্ষা বিনামূলীয়া হোৱাত আমাৰ দুখীয়া প্ৰজাৰ অশেষ উপকাৰ হৈছে। এই বাবে আমাৰ সকলো অসমীয়া ৰাইজ মহামতি আৰ্ল বাহাদুৰৰ ওচৰত সদায় কৃতজ্ঞ থাকিব।

টেক্‌নিকেল এডুকেছন অৰ্থাৎ যাক যন্ত্ৰবিদ্যা সম্বন্ধীয় বিদ্যা, শিল্প আৰু ব্যৱসায় সম্বন্ধীয় বিদ্যা বোলা যায়, আমাক বৰকৈ লাগে। আমাৰ বাৰিষ্টাৰ, উকিল, ডাক্তৰ, প্ৰফেছাৰ, মনচুপ, ছবডেপুটী হব নোৱাৰাসকলে যি বিদ্যা শিকিলে নিজৰ ভাত মোকোলাই খাব পাৰিব আৰু সেই সম্বন্ধে নিজৰ দেশৰ অভাৱ মোচন কৰি দেশক সমৃদ্ধিশালী কৰিব পাৰিব, তেনে বিদ্যা যে আমাক বৰকৈ লাগে, তাত সন্দেহ কি? আমাৰ সকলো মানুহেই পয়ছা পোৱা ডাক্তৰ-উকিল হব নোৱাৰে, তালৈ ঠায়ো কম। অথচ আমাৰ দেশত আজিকালিৰ নতুন গঢ়ৰ কমাৰ, কুমাৰ, বাঢ়ৈ, চৰ্ম্মকাৰৰ বিদ্যা আৰু কল-কাৰখানা আদিৰ বিদ্যা জনা লোকৰ যে কি ভয়ানক অভাৱ, তাক কৈ শেষ কৰিব নোৱাৰি। আমাৰ ডেকাসকলৰ এইফালেও বৰকৈ লক্ষ্য থকা উচিত আৰু এই শ্ৰেণীৰ বিদ্যা আমাৰ ডেকাসকলে শিকিবলৈ সুবিধা আৰু সস্তৰ হবৰ নিমিত্তে আমি গৱৰ্ণমেণ্টৰ ফালে স্বভাৱতে চাবই লাগিব। আমাৰ যি কেইজন ডেকাক গৱৰ্ণমেণ্টে য়ুৰোপ, জাপান আদি ঠাইলৈ পঠিয়াই শিক্ষিত কৰি আনিছে, সেইসকলৰ দ্বাৰাই যাতে অসমে সুফল পায় তাৰ দিহা কৰিবলৈকো আমি গৱৰ্ণমেণ্টৰ ফালে চাবলগীয়াত

পৰিছোঁ, কাৰণ আমাৰ ককালত বল নাই। য়ুৰোপ আদি দেশলৈ নগৈয়ো আমাৰ ডেকাসকলে যাতে সাধাৰণ প্ৰকাৰৰ টেক্‌নিকেল্ এডুকেছন পাব পৰা হয়, তাৰ দিহা আমাৰ গৱৰ্ণমেণ্টে কৰে যেন এই আশা কৰিলোঁ। কিন্তু ইঞ্জিনিয়াৰিং আৰু মেডিকেল বিদ্যা শিকিবলৈ গৱৰ্ণমেণ্টে আমাক অনেক সুবিধা দি থৈছে। আমাৰ ডেকাসকলে সেই দুই বিদ্যা শিক্ষাৰ ফালে আৰু আগ্ৰহেৰে যোৱা উচিত। আমাক সৰহকৈ ডাক্তৰ আৰু ইঞ্জিনিয়াৰ লাগে। সেই দুটা বিদ্যাৰ বিভাগত আমি এতিয়াও মহাদুখীয়া। উচ্চ শিক্ষা পোৱা ডেকাসকলৰ সৰহ ভাগে ল অৰ্থাৎ আইনৰ চমক্ লগা মায়া-বন্ধন আৰু টান আকৰ্ষণৰ পৰা আঁতৰি এই দুটা বিদ্যাৰ ফালে গলে বৰ ভাল কথা হব। কম শিক্ষা পোৱা সকলে মেকানিকেল ইঞ্জিনিয়েৰিং শিকিবলৈ মন মেলা উচিত। ৰেলৰ ৱৰ্কছপত, কলিকতাৰ ইঞ্জিনিয়েৰিং ফাৰ্মবোৰৰ ৱৰ্কছপত আৰু শিবপুৰৰ স্কুলত তেনে কাম শিকিবলৈ যোৱা উচিত। তেনেহলে তেওঁলোক ভাতৰ দুখত নপৰে। মটৰগাড়ী চলাবলৈ শিকাটোও ভাল কাম। আজিকালি মটৰগাড়ী চলাওঁতাৰ দৰমহাও কম নহয় আৰু সেইবিদ্যা জানোতাৰ চাকৰিৰো আটক নেথাকে। অনেক লেখাপঢ়া নজনা পাঞ্জাবী আৰু জনা বঙালী ডেকাই কলিকতাত এই কাম কৰি ভালকৈ জীৱিকা উপাৰ্জ্জন কৰি খাই বৈ আছে। ইলেক্‌ট্ৰিক্ ইঞ্জিনিয়েৰিং অৰ্থাৎ বিজুলীৰ চাকি আৰু পাংখা আদি চলাবলৈ মানুহৰ ঘৰত যি বিজুলীৰ তাঁৰ আদি খটাব লাগে তেনে বিদ্যাতো পয়ছা আছে। আমাৰ অলপ লিখা-পঢ়া শিকা ডেকাসকলে এই ফালে দৃষ্টি কৰিলেও বেয়া নহয়। ছৰ্ট-হেণ্ড আৰু টাইপ ৰাইটিং এই দুটা শিকিও অনেক ডেকাই ভাল দৰ্ম্মহা পাই ভালকৈ থাকিব পাৰে। মেট্ৰিকুলেছন 'ফেল' বা 'পাছ' কৰোঁতা অনেক ডেকাই এই দুই বিদ্যালৈকো মন মেলা উচিত। ভালকৈ ছৰ্টহেণ্ড আৰু টাইপ্ ৰাইটিং জনা একো একোজন মানুহৰ দৰমহা কলিকতাত এশ, ডেৰশ, দুশ, তিনিশ, চাৰিশ, পাঁচশলৈকে থকাটো আমি জানো। যিসকল

ডেকাৰ সাহিত্যৰ প্ৰতি অনুৰাগ আছে, সেইসকলে সাহিত্য-চৰ্চ্চাতে মন পুতি লাগক। তাতো তেওঁলোকে সুফল পাব। আমাৰ মাতৃভাষা আৰু সাহিত্য-সেৱাৰ নিমিত্তে এইদল ডেকাই এহাগুধীয়াভাৱে লাগিব লাগিব, তেহে আমাৰ মাতৃভাষাৰ আৰু সাহিত্যৰ দাৰিদ্ৰ্য গুচিব। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বি-এ, আই-এ পৰীক্ষাত পাঠ্যপুথি হবৰ উপযোগী কিতাপ বা সংগ্ৰহ আজিলৈকে হোৱা নাই। সেই ফালে আমাৰ এইদলৰ ডেকাসকলৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰোঁ।

দেশ-সেৱা দেশহিতকৰ কাৰ্য্যত সকলো ডেকা ছাত্ৰৰ অনুৰাগ থকাটো উচিত। অৱশ্যে আজি দেখি সন্তোষ পাইছোঁ যে সেইফালেও তেওঁলোকৰ মনোযোগৰ ত্ৰুটী হোৱা নাই। ডেকা বন্ধুসকল! আপোনাসকলে কৰিব পৰা অনেক কাম আছে, সেইবোৰ আপোনা-সকলৰ পৰা সুকলমে হবও যে তাত সন্দেহ নাই। আপোনাসকলৰ অনেক গাঁৱৰ পৰা আহিছে। গাঁৱৰ স্বাস্থ্য কিভাৱে ৰক্ষা কৰা যায়, গাঁৱলীয়া মানুহে গেলা পুখুৰী বা পচা বিলৰ পানী খাই আৰু বেমাৰী মানুহৰ মলিয়ন কাপোৰ ধোৱা পুখুৰীৰ পানী খাই কেনেকৈ মাউৰ আদি নৰিয়াত পৰে, ভৰিত চৰকা লাগি কেনেকৈ গাঁৱলীয়া মানুহৰ হালৰ গৰু, খীৰতী গাই ধ্বংস হয় ইত্যাদি আপোনাসকলে দেখিছে আৰু জানে। আপোনাসকলৰ কৰ্ত্তব্য আৰু লগৰীয়া নগৰীয়া ছাত্ৰসকলৰো কৰ্ত্তব্য যে সেইবোৰৰ হাত এৰাই কেনেকৈ থাকিব পাৰি, কেনেকৈ গাঁৱৰ স্বাস্থ্য উন্নত কৰিব পাৰি, সেইবোৰ বিষয়ে গাঁৱলীয়াসকলক জনাই দিয়া, বুজাই দিয়াটো। মহাত্মা গোখেলৰ 'ছাৰ্ভেণ্ট-অৱ ইণ্ডিয়া ছচাইটী'ৰ আৰ্হিত আপোনাসকলে পলিটিক্সৰ কাষলৈকো নগৈ অন্ততঃ ছাৰ্ভেণ্ট অৱ অসম ছচাইটি এখন স্থাপন কৰি অসমীয়া গাঁৱলীয়া আৰু নগৰীয়া মানুহৰ ভালৰ নিমিত্তে যত্ন কৰিব নোৱাৰে নে? আপোনাসকলে কলেজ-স্কুল বন্ধ থকা এই দীঘল অৱসৰৰ সময়ডোখৰ আন কামৰ লগতে এনে কামত ব্যয় কৰিলে ঈশ্বৰৰ আশীৰ্ব্বাদ আৰু স্বদেশী গ্ৰামবাসীসকলৰ আশীৰ্ব্বাদ লাভ কৰি নিশ্চয় ধন্য হব।

এইবোৰ কথা মোৰ কোৱাৰ সকাম এইটোৱেই যে প্ৰতিভা আৰু কাৰ্য্য সৰ্ব্বতোমুখী হোৱা উচিত, তেহে মহানেৰে সৈতে সমধৰ্ম্মী হোৱা যায়। মানুহৰ যত্ন আৰু সৎকাৰ্য্য সেই 'মহান্ বৈ পুৰুষ'ৰ গ্ৰাহ্য হব লাগিলে সি বহুমুখী হবই লাগিব। গঙ্গা-ব্ৰহ্মপুত্ৰই সাগৰত আত্মসমৰ্পণ কৰি সাগৰৰ গ্ৰহণীয় হবৰ সময়ত শতধাৰা হৈহে পৰিছে।

পঢ়া-শুনা কৰাৰ পিছত ব্যৱসায়-বাণিজ্য কৰিবলৈকো আমাৰ ডেকা-সকলে চকু ৰাখিব লাগিব। কিন্তু ব্যৱসায়-বাণিজ্য কৰিবলৈ সেই বিষয়ে ভালকৈ শিক্ষাৰ আৱশ্যক। দুখৰ বিষয় তেনে শিক্ষা পাবৰ সুবিধা আমাৰ ডেকাসকললৈ নাই বুলিলেই হয়। স্ত্ৰী-শিক্ষাৰ বিষয়ে ডেকাসকলক যত্ন কৰিবলৈ কোৱাটো নিশ্চয় বেছিৰ ভাগ। কাৰণ আজিৰ দিনত এনে শিক্ষিত ডেকা বোধকৰোঁ নাই, যি স্ত্ৰী-শিক্ষাৰ উপযোগিতাৰ বিষয়ে ভালকৈ হৃদয়ঙ্গম কৰা নাই। শিক্ষিতা স্ত্ৰী, শিক্ষিতা মাতা যে শিক্ষিত সমাজৰ পক্ষে অপৰিহাৰ্য্য আৰু অত্যাৱশ্যকীয় সেইটো আজিৰ দিনত আমাৰ স্কুল-কলেজত শিক্ষিত ডেকাসকলক ন-কৈ কবলৈ যোৱাটো বাহুল্য মাথোন।

বন্ধুসকল! পুৰণি কথাৰে, অনেক পলসুৱা কথাৰে আজি আপোনা-সকলৰ সময়ৰ অপব্যৱহাৰ কৰিলোঁ; সেই বাবে আপোনাসকলে মোক নিজগুণে ক্ষমা কৰিব। মোক আপোনাসকলে এই সভাৰ সভাপতিৰ আসনত বহিবলৈ দিয়াৰ বাবে আৰো আপোনাসকলৰ প্ৰতি মই মোৰ আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা জনাও। আৰো কওঁ যে ঈশ্বৰৰ কৃপাত এই সভাৰ-পৰা যেন এনে সুফল ফলে, যাৰ দ্বাৰাই আমাৰ জননী জন্মভূমিৰ অশেষ কল্যাণ সাধিত হয়। এতেকে বন্ধুসকল! এনে ভাৱে কাম কৰি যাওক, যাতে আপোনালোকৰ দ্বাৰাই জননীৰ মুখ উজ্জ্বল হয়! আপোনালোক লেখত তাকৰ, তাত একো কথা নাই। লেখত সৰহ হলেই যে মনুষ্যত্বৰ যোগফল সৰহ হয় এনে নহয়। কোনে জানে, আপোনালোকৰ একো-একোজনৰ ভিতৰত ঈশ্বৰদত্ত কি শক্তি আছে? কোনে জানে কোন ক্ষুদ্ৰ বীজটিৰ ভিতৰত কি প্ৰকাণ্ড

বটবৃক্ষ লুক্কায়িত? ঈশ্বৰৰ অংশ, ঈশ্বৰৰ সন্তান মনুষ্যৰ ভিতৰত শক্তি নিঃসংশয়ৰূপে নিহিত আছে। এতেকে এনে এদিন অসমৰ সুকপালৰ গুণত আহিব পাৰে আৰু পাৰে কি আহিবই, যে সেই নিহিত শক্তিয়ে ঈশ্বৰৰ অনুগ্ৰহত মাহেন্দ্ৰ ক্ষণৰ সুযোগ পাই সম্পূৰ্ণৰূপে বিকশিত হৈ জগতক আচৰিত কৰিব। অসমীয়াৰ ভিতৰৰ পৰাই, ঢেকীয়া-কচুৰে গঢ়া অসমীয়াৰ শৰীৰৰ পৰাই মোমাইতামুলী বৰবৰুৱা, লাচিত বৰ ফুকন, পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোহাঁই, শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ, শ্ৰীমাধৱদেৱ, শ্ৰীদামোদৰদেৱ, আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকন, আনন্দৰাম বৰুৱাৰ জন্ম হৈছিল। History repeats itself এইটো বহুদৰ্শিতাৰ সিদ্ধান্ত নহয় নে? কোনে জানে, কোনে কব পাৰে যে ৰত্নগৰ্ভা অসমৰ গৰ্ভত আৰো তেনেকুৱা প্ৰতিভা-শালী সন্তানৰ জন্ম নহব? নানা বিপদ-বিপ্লৱে জুৰুলা কৰা অসম পুনৰ সুস্থ-সবল হৈ আৰো যে বিদ্যা-জ্ঞান, ধন-ধান্য, সুপুত্ৰ-সম্পদেৰে বিভূষিত নহব এই কথা কোনে কব পাৰে? ঈশ্বৰৰ অনুগ্ৰহ হলে মূক বাচাল হয়, পঙ্গুৱে গিৰি লঙ্ঘন কৰে। আপোনালোকে সত্য, ন্যায়, ধৰ্ম্মৰ পথৰ পৰা বিচলিত নহৈ, এহাশুধীয়াভাৱে নিজৰ কৰ্ত্তব্য কৰি যাওক। নিশ্চয় দেখিব, স্বৰ্গাদপি গৰীয়সী জননী জন্মভূমিৰ মঙ্গল সাধিত হৈছে।*

---

* ১৯১৬ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহত গুৱাহাটীত বহা অসম ছাত্ৰ সম্মিলনৰ প্ৰথম অধিবেশনত পঠিত সভাপতিৰ অভিভাষণ।

অসম সাহিত্য সভাৰ সভাপতিৰ ভাষণ

"ওঁ যোদেৱোহগ্নৌ যোহপ্‌সু যো বিশ্বং ভুবনমাৱিৱেশ।
যো ওষধিষু যো বনস্পতিষু তস্মৈ দেৱায় নমোনমঃ॥"

যি দেৱতা অগ্নিত, যি বিশ্বসংসাৰত প্ৰবিষ্ট হৈ আছে, যি ওষধিত, যি বনস্পতিত, সেই দেৱতাক বাৰে বাৰে নমস্কাৰ কৰোঁ।

আদৰণি সমিতিৰ সভাপতি ডাঙৰীয়া আৰু মোৰ স্বদেশবাসী বন্ধুসকল! অসম সাহিত্য-সভাৰ সপ্তম অধিবেশনৰ সভাপতি মোক পতা বাবে আপোনাসকলৰ নথৈ শলাগ লওঁ। মই ভালকৈ জানো যে মই এই সন্মানৰ যোগ্য নহওঁ। আমাৰ বুঢ়ালোকৰ কথা একাষাৰ আছে

পাতনি

বোলে মাতিলে ৰণ কৰিবলৈকো যাবা, নামাতিলে ভোজ খাবলৈকো নাযাবা। এই দেখি ওলাই-চোঁহি। আগেয়ে কেইবাবাৰো ৰণ আৰু ভোজ দুইটালৈকে নিয়ন্ত্ৰণ পায়ো যথাৰ্থতে আহিব নোৱাৰি নাহিছিলো আৰু সেই বাবে পেটে পেটে বেজাৰো পাইছিলো। কিন্তু এই বাৰ সকলো জঞ্জাল কাতি কৰি থৈ ওলাইছোঁহি। নজনাৰ হাতত আপোনালোকে কাঁৰফাই-ধনু তুলি দিছে। যদি ৰণুৱাৰ ভাও দিবলৈ মতা এই অভগা কাঁড়ীয়ে তাৰে কাঁড় মাৰিব নোৱাৰে, তেন্তে সেই বাবে লাজ-অপমানৰ ভাৰৰ ভাগ যদিও আপোনালোকৰো প্ৰাপ্য, তথাপি এই ছাল-ছিগায়েই গোটেইখন ভাৰতে কান্ধ পাতি দিবলৈ গাত লৈছে; কাৰণ আপোনাসকলৰ 'মটিভ্‌' টো অৰ্থাৎ মৎলবটো ভাল অৰ্থাৎ আপোনাসকলৰ উদ্দেশ্যটোত সমূলি কেৰোণ নাই। আৰু ইয়াৰ উপৰি স্বকৃত কৰ্ম্মফল বুলি কথা এবাৰ

ভালেমান দিনৰে পৰা শাস্ত্ৰই-পুথিয়ে আৰু সন্ত-সাধুৰ মুখে মুখে বাগৰি ফুৰিছে। সেই ফাকিকতো আলিৰ দাঁতিত পৰি মৰিবলৈ এৰি দিব নোৱাৰি আৰু একাষাৰ কথা এইখিনিতে কৈ যাওঁ—মই আপোনাসকলক সাহিত্য সম্বন্ধে উপদেশ দিবলৈ অহা নাই। সাহিত্যৰ গুৰুগিৰি কৰিবৰ মোৰ মনো নাই, শকতিও নাই। সেই বিষয়ে বৰং মোতকৈ আপোনাসকলৰ ভিতৰত অনেক আছে, যিসকল ভালকৈ পাকৈত বুলি মোৰ বিশ্বাস। সাহিত্যৰ কথা এই সভাৰ আগৰ অধিবেশনবোৰত সুবিখ্যাত সাহিত্যৰথী, মহাৰথীসকলে যি কৈ গৈছে, তাৰ ওপৰকি নতুন কিবা আছে যদিও মোৰ বিদ্যা-বুদ্ধিয়ে তাক লগ পোৱা টান। সাহিত্যৰ দোকানৰ পৰা বুদ্ধিৰ বিত ভাঙি বিদ্যাৰ চাউল কিনি আনি বৰভঁৰাল বান্ধিবলৈ এই নিঃকিনৰ গাঁথিত পইচা-কড়ি একো নাই। নিতৌ মাগিবলৈ নগলে এই দুখীয়াৰ টেকেলি কাতি। এনে স্থলত কবই লাগিব যে আপোনাসকলক ধন্য কৰিবলৈ জ্ঞানী কৰিবলৈ, বিদ্বান কৰিবলৈ, মহত্বৰ অধিকাৰ লৈ আৰু এটা বিৰাট ঔদ্ধত্য লৈ আজি মই ইয়াত থিয় দিয়াহি নাই! মোৰ নিজৰ দেশৰ আই-বোপাই, ভাই-ককাই, বাই-ভনী, ইষ্ট-কুটুম্ব, বন্ধু-বান্ধৱসকলক এৰি আজি দীৰ্ঘকাল মই আঁতৰত কটাইছোঁ। তেওঁলোকৰ পোনপটীয়া মৰম-চেনেহ, আদৰ-যত্ন প্ৰায় হেৰুৱাইছোঁ বুলিলেই হয়। যি দেশে মোক জন্ম দিলে, সেই দেশৰ সাক্ষাৎভাৱে কোনো সেৱাকে মই কৰিব পৰা নাই। ইত্যাদি কাৰণত এই বাৰ সাহিত্য-সম্মিলনীৰ আহ্বানৰ গঁৰিলা লৈ মই মোৰ নিজ দেশ আৰু নিজ দেশৰ আপোনাসকলৰ সৈতে মিলনৰ আনন্দ-ৰস সম্ভোগ কৰিবলৈ আহিছোঁ—যদিও ক্ষন্তেকৰ নিমিত্তে। ইয়াৰ উপৰি মানুহেৰে সৈতে মানুহৰ স্বাভাৱিক সম্বন্ধৰ যি আকৰ্ষণ আছে, সেইটো স্বীকাৰ কৰি সহজভাৱে লগ লাগিবলৈ আহিছোঁ; বক্তৃতা বা উপদেশৰ বোজা বোকোচাত বান্ধি লৈ অহা নাই। কাৰণ তেনেকুৱা কাৰ্য্যৰ বোজা লৈ আহিলে সিয়েই আপোনাসকলৰ সৈতে মোৰ সহজ সম্বন্ধ-স্থাপনত ব্যাঘাত হব। মানুহৰ প্ৰাণৰ মন্দিৰত

সোমাবলৈ গলে মৰম, শ্ৰদ্ধা আৰু ভক্তিৰ পুষ্পাঞ্জলি লৈ আহিব লাগিব। মিশ্যনেৰি স্পিৰিটৰ জোতা পিন্ধি অথবা প্ৰচাৰকৰ ঔদ্ধত্যৰ ফানটি ভৰিত বান্ধি নহয়। লোকক দয়া কৰি শিক্ষা দিবৰ প্ৰকাণ্ড স্পৰ্দ্ধা যেন ঈশ্বৰে মোক নিদিয়ে কিয়নো মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস যে তেনে অযাচিত স্পৰ্দ্ধাৰে নিজৰ মানুহকে হওক বা পৰকে হওক, অপমান কৰিবৰ কাৰো অধিকাৰ নাই। সেই বাবে সাহিত্য-সন্মিলনীৰ নিমন্ত্ৰণৰ চেলু লৈ মই আপোনালোকৰ ওচৰলৈ মূৰ দোঁৱাই আহিছোঁ। বুকু উদং কৰি আকোঁৱাল মেলি আহিছোঁ। মোক আপোনালোকে বন্ধুত্বৰ প্ৰাণৰ পৰশ দিয়ক। কাৰণ, হিয়াৰ ভিতৰেদিহে মানুহৰ অন্তৰত সোমাবলৈ বাট। এতেকে আজি ময়ো আগবাঢ়ি আহিছোঁ, আপোনাসকলো আগবাঢ়ি আহক। মোক আলিঙ্গন কৰক, ময়ো আলিঙ্গন কৰি পৰম সুখ লভোঁ। লৰা, ডেকা, বুঢ়া সকলোকে মাতিছোঁ। মোৰ পকা চুলি আৰু বয়সৰ ফালে চকু নিদিব (বুঢ়াইতো নিদিয়েই)। সেই কাম চিত্ৰগুপ্তই কৰে যদি কৰক, মোৰ তাত আপত্তি নাই। আপোনাসকল আগবাঢ়ি আহক। হৃদয় দিয়ক। প্ৰাণৰ পৰশ দিয়ক। আপোনাসকলৰ পৰা পটাপট্ হাতচাপৰি মোক নালাগে। চাপৰিক লুইতৰ পাৰত গজা খাগৰিৰে সৈতে থাকিবলৈ বৰচাপৰিলৈ পঠিয়াওক। হৈধ্বনিকো জটাবল্কল পিন্ধাই লগতে পঠিয়ালেও মই হাক নিদিওঁ।

প্ৰাচীন ভাৰতৰ সভ্যতাৰ ইতিহাসত কামৰূপৰ অৰ্থাৎ অসমৰ স্থান অতি গৌৰৱজনক। অতীজতে ভাৰতত দ্ৰেভিদিয়ান অৰ্থাৎ দ্ৰাবিড়ী বংশৰ মানুহৰ বসতি আছিল। দ্ৰাবিড়ীবিলাকো ভাৰতৰ আদিবাসী মানুহ নহয়। পণ্ডিতসকলে থিৰ কৰিছে যে দ্ৰাবিড়ীবোৰ আফ্ৰিকা মহাদেশৰ পৰা অহা আৰু ভাৰতৰ উত্তৰ পশ্চিমেদি ভাৰতত সোমাই-ছিলহি। কোনো কোনো পণ্ডিতে অনুমান কৰে যে অতি পুৰণি কালত লেমুৰিয়া নামৰ এডোখৰ ঠায়ে আফ্ৰিকাৰে সৈতে ভাৰতক লগ লগাই থৈছিল। কালক্ৰমত সেই ঠাইডোখৰ সাগৰৰ গৰ্ভত লীন হল। একালত গোটেই ভাৰত জুৰি দ্ৰাবিড়ীৰ বসতি আছিল বুলি তেওঁলোকে কয়। আৰ্য্যৰ সোঁত যেতিয়া ভাৰতলৈ বলিবলৈ ধৰিলে, দ্ৰাবিড়ীবোৰ যে সোঁতৰ হেঁচাত দক্ষিণ-ভাৰতত থুপ খালেগৈ আৰু যিবোৰ কাষৰে-পাঁজৰে বৈ গ'ল, সেইবোৰ আৰ্য্যৰ ভিতৰত সোমাই জাতিবিভাগৰ তল-শ্ৰেণীত পৰিল। অসমতো দ্ৰাবিড়ী জাতিৰ বসতি আছিল আৰু তেওঁলোকে পশ্চিম ফালৰ পৰা আৰ্য্যৰ আৰু পূব ফালৰ পৰা পুৰণি অসমৰ ঠাই অনাৰ্য্য মঙ্গলীয়া জাতিৰ হেঁচা খাইছিল। এনে দুফলীয়া হেঁচাত পৰি তেওঁলোকৰ স্বভাৱতে আত্মবিলোপ ঘটিছিল।

আৰ্য্য জাতিৰ ডাঙৰ সোঁতাটো উত্তৰ-পশ্চিমৰ বাটেদি অসমত সোমাইছিলহি। আন এসোঁতা খুব সম্ভৱ, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰে পাৰে সদিয়াইদি অৰ্থাৎ উত্তৰ-পূবৰ বাটেদি আহিছিল। শ্ৰদ্ধাস্পদ শ্ৰীযুত ৰজনীকান্ত পদ্মপতি আৰু ৰায় বাহাদুৰ শ্ৰীযুত আনন্দচন্দ্ৰ আগৰৱালাই এই বিষয়ে অনেক প্ৰমাণ দেখুৱাই অনেক প্ৰবন্ধ লিখিছে। সেই প্ৰবন্ধবোৰ সকলোৱে ভালকৈ পঢ়া উচিত। এই দুইজনৰ ওচৰত আমি ধৰুৱা। ভাৰতলৈ অহা আৰ্য্য আৰু অনাৰ্য্য জনস্ৰোতৰ কোনটো আগ, কোনটো পাছ, কোৱা সম্ভৱ নহয়। অনন্ত কালৰ সোঁতাৰে জনস্ৰোতো নিশ্চয় ভাৰতলৈ বৈ আছে। আৰ্য্যবিলাকে যেতিয়া বিজয় দুন্দুভি বজাই আৰ্য্যসভ্যতাৰ বিজয় নিচান হাতত লৈ ভাৰতমুৱা হৈ আগুৱাই আহি ভাৰতত সোমাইছিল, তেতিয়া তেওঁলোকে কত দৈত্য-দানৱ অসুৰ, ৰাক্ষসেৰে সৈতে সমুখ হৈ সেইবোৰক ৰণত হৰুৱাই নিজৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিবলগীয়া হৈছিল, তাৰ সীমা নাই। পূব-ভাৰতত সেই অসুৰবোৰ কোন? সেইবোৰৰ সৰহ ভাগ ভাৰতৰ আদিম অধিবাসী প্ৰতাপী দ্ৰাবিড়ী ৰজা, প্ৰজা—যাক আৰ্য্যসকলে অসুৰ, দানৱ, দৈত্য, ৰাক্ষস, পিশাচ প্ৰভৃতি নাম দিছিল।

পণ্ডিতসকলে যি কেইটা শ্ৰেণীত ইণ্ডো-চীন ভাষা কওঁতাসকলক বিভাগ কৰিছে, তাৰে তিনিটা ঘাই শ্ৰেণীত অসমলৈ অহা সেই বংশধৰ মানুহবোৰ পৰে। (১) মনখেমৰ; (২) তিব্বত-বৰ্ম্মণ; (৩) শ্যাম-চীন। চীন ভাষা শ্যাম-চীন ভাষাৰ বংশৰ

ভিতৰুৱা। আহোম ভাষা চীন ভাষাৰ পৰা ওলোৱা। মনখেমৰ ভাষা কওঁতাবিলাকে অসমলৈ প্ৰথমতে আহে। তেওঁলোকৰ পিচত তিব্বত-বৰ্মণ ভাষাৰ ভিতৰুৱা ভাষা কওঁতাবিলাক এটা কৈদৰ পিচত আন এটাকৈ অসমত সোমায়হি। পিচত অহাবোৰে আগেয়ে অহাবোৰক ৰণত আৰু জীৱন-যুদ্ধত হৰুৱাই, হয় গ্ৰাস কৰিছিল, নহয় খেদি-ঠেলি পৰ্ব্বতবাসী কৰিছিল। এই তিব্বত-বৰ্মণ ভাষাৰ পৰিয়ালৰ ভিতৰুৱা তিনি শ্ৰেণীৰ ভাষা অসমবাসী অনাৰ্য্যবিলাকৰ ভিতৰত আজিকালি প্ৰচলিত আছেঃ—(১) নগা ভাষা, (২) কুকি-চীন ভাষা, (৩) বড়ো ভাষা। নগা পৰ্ব্বতবোৰত নগা ভাষা কোৱা হয়। মণিপুৰ, কাচাৰ আৰু লুচাই পৰ্ব্বতবোৰত কুকি-চীন ভাষা কোৱা হয়। বড়ো ভাষাৰ ভিতৰত ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ প্ৰায় সকলো অনাৰ্য্য জাতিৰ ভাষা পৰে। উত্তৰ কাচাৰৰ ভাষাবোৰ, গাৰো পৰ্ব্বতবোৰত প্ৰচলিত ভাষাবোৰ, কছাৰী বা মেছ ভাষা, ৰাভা, চুতীয়া, লালুং, ডিমচা আদি ভাষা, বড়ো পৰিয়ালৰ ভিতৰুৱা। খৃষ্টীয় ত্ৰয়োদশ শতিকাত আৰু তাৰ পিচতো টাই বা চীন ভাষাৰ ভিতৰুৱা ভাষা কওঁতাবিলাকো অসমত সোমালহি। এইদৰে নানা দেশৰ, নানা জাতৰ, নানা পৰিয়ালৰ আৰ্য্য অনাৰ্য্য মানুহ অসমলৈ আহি অসমত দীৰ্ঘকাল বাস কৰি অসমীয়া হৈছিল। আৰু এইদৰেই পিচৰ কালডোখৰতো, আন কি আজিলৈকে অসমীয়া জাতিৰ বৰজালখন গোঁথা হৈ আহিব লাগিছে। কনৌজীয়া, হিন্দুস্থানী, বঙালী, উড়িয়া, নেপালী, গুজৰাটী আদিৰ পোহ পৰি অসমীয়া জাতিৰ কলেৱৰ দিনক দিনে বৃদ্ধি হোৱাটো কোনে নাজানে? কত বিজয়ী আহোম বংশৰ মানুহ, কত চিংফৌ, মৰাণ, নগা, মিকিৰ, মিৰি, দফলা, গাৰো, আদিয়ে যে অসমীয়া জাতিক হৃষ্টপুষ্ট বলিষ্ঠ কৰিছে, তাৰ সীমা-সংখ্যা নাই। এইদৰে মুছলমানৰ অসম আক্ৰমণৰ কালৰ পৰা অনেক বিদেশী মুছলমান আহি অসমত বাস কৰি অসমীয়া জাতিৰ সংখ্যা আৰু বল বৃদ্ধি কৰিব লাগিছে।

এই দেখি বাণ, নৰক, ভগদত্ত, ঘটোৎকচৰ বীৰত্বত আমি নিজক

যেনে গৌৰৱান্বিত বিবেচনা কৰোঁ আৰিমত্ত, জোঙালবলহু, ভাস্কৰবৰ্ম্মা, গদাধৰসিংহ, লাচিত বৰফুকন আৰু মূলাগাভৰুৰ বীৰত্বতো তেনে গৌৰৱান্বিত বিবেচনা কৰোঁ; কাৰণ এই সকলোবোৰ আমাৰ বুকুৰ বান্ধ অসমীয়া। অসমীয়া মানে কামৰূপীয়া, কামৰূপীয়া মানে অসমীয়া। পুৰণি কালত কামৰূপীয়া মানে যেনেকৈ ভাটী আৰু উজনিৰে সৈতে গোটেই কামৰূপৰ মানুহক বুজাইছিল, অসমীয়া মানেও সেইদৰে আজি-কালি গোটেই দেশখনৰ মানুহক বুজায়।

এই মৰ্ত্ত্য জগতত সকলো জীৱ-জন্তুৰ দৰে ভাষাৰ, তাৰ অন্তৰ্গত শব্দৰ আৰু তাৰ অৰ্থৰ জন্ম, মৃত্যু, উত্থান, পতন আছে। একালত কোনো এটা শব্দই যি অৰ্থ তাৰ বুকুত বান্ধি ফুৰিছিল, আন কালত সেই অৰ্থ অনৰ্থ হৈ খহি পৰি আন অৰ্থবোধক হৈ পৰিছেগৈ। পুৰণি কলীয়া বিপুল অৰ্থৰ অধিকাৰী 'কামৰূপ' আৰু 'কামৰূপীয়া' শব্দ দুটাৰো আজি মহা অনৰ্থ মিলিছে। যি কামৰূপ শব্দটো শুনিলেই প্ৰাগ্‌জ্যোতিষ-পুৰ, ৰত্নপুৰ, শোণিতপুৰ আৰু কালিকাপুৰাণত আৰু বিষ্ণুপুৰাণত উল্লেখ কৰা কামাখ্যা মন্দিৰকে সোঁমাজ কৰি চাৰিউফালে এশ যোজন অৰ্থাৎ প্ৰায় ৫৫০ মাইল বিয়পি জুৰি থকা কামৰূপলৈ মনত পৰিছিল, যি কামৰূপে নিজৰ বিশাল বপুৰ ভিতৰত আজিকালি ভাগ হৈ থান্‌চা-বান্‌চা হোৱা প্ৰায় গোটেইখন পূৰ্ব্ববঙ্গ অসম ভুটানেৰে সৈতে সামৰি সুমাই থৈছিল; যি কামৰূপ শব্দই মনত পেলাইছিল সেই কামৰূপক— যাৰ সীমা, কালিকাপুৰাণ আৰু বিষ্ণুপুৰাণৰ পিচৰ কালত ৰচিত যোগিনীতন্ত্ৰত উল্লিখিত হৈছে "কৰতোৱাং সমাৰভ্য যাৱদ্দীকৰবাসিনী" অৰ্থাৎ যি কৰতোৱা পশ্চিমে ছিকিমৰ নামনিৰ পৰ্ব্বতবোৰৰ মাজত ব্ৰহ্মকুণ্ডৰ পৰা ওলাই দাৰ্জ্জিলিং, জলপাইগুৰি, ৰংপুৰ, দিনাজপুৰ আৰু বগুৰাৰ মাজেদি দক্ষিণমুৱা হৈ চাৰাখাটেদি গৈ পাবনাৰ ওচৰৰ পদ্মাত পৰিছেগৈ আৰু যাক মহাভাৰতৰ ভীষ্মপৰ্ব্বত "লোহিত্যং কৰতোৱাং চ তথৈব বৃষকাহ্বয়স" আৰু ব্ৰহ্মাণ্ড পুৰাণত "কৰতোৱাং মহাগৌৰ দুৰ্গাচান্ত শিৰা তথা" বুলি উল্লেখ কৰিছে, সেই পুণ্যতোয়া

কৰতোৱা নৈ যি ৰাজ্যৰ পশ্চিম সীমা ; দিক্‌ৰাই বা দিকৰং যাৰ পূব সীমা, কাঞ্চন আৰু গিৰিকন্যক নামৰ পৰ্ব্বতবোৰ যাৰ উত্তৰ সীমা আৰু ব্ৰহ্মপুত্ৰ আৰু লাক্ষ নদীৰ সঙ্গম যাৰ দক্ষিণ সীমা আছিল অৰ্থাৎ আজিকালিৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকা, ভূটান, ৰংপুৰ আৰু কোচবিহাৰ মিলি যি কামৰূপ ৰাজ্য সংগঠিত হৈছিল, যি কামৰূপ প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰ স্থাপন কৰোঁতা, কামাখ্যাত অনেক সাগ্নিক বেদজ্ঞ ব্ৰাহ্মণৰ বসতি কৰাই দিওঁতা, বিদৰ্ভ ৰজাৰ জীয়েক মায়াক বিবাহ কৰোঁতা, প্ৰথমতে হিন্দুধৰ্ম্মত আস্থাবান হৈ পিচত বাণৰ সংসৰ্গদোষত পৰি সেই ধৰ্ম্মত অনাস্থাবান হৈ অত্যাচাৰী অনাচাৰী হোৱাত, যদুকুল-প্ৰদীপ শ্ৰীকৃষ্ণৰ হাতত প্ৰাণ হেৰুৱাওঁতা নৰকাসুৰৰ ৰাজ্য আছিল ; যি কামৰূপত পুতেক ভগদত্তৰ প্ৰাগ্‌জ্যোতিপুৰ নগৰ অৰ্জ্জুনে আক্ৰমণ কৰিলত ভগদত্তই নিজৰ কিৰাত আৰু চীনা সেনা লৈ অৰ্জ্জুনেৰে সৈতে আঠ দিন তুমুল সংগ্ৰাম কৰি শেহত ঘাটি যুধিষ্ঠিৰক কৰ দিবলৈ মান্তি হৈছিল আৰু যি ভগদত্তই মহাভাৰতৰ যুদ্ধত দুৰ্য্যোধনৰ ফলীয়া হৈ যুদ্ধ কৰি অসীম বীৰত্ব দেখুৱাই-ছিল আৰু যি বীৰত্বৰ কথা বখানিবলৈ মহাভাৰতৰ দ্ৰোণপৰ্ব্বৰ চাৰি অধ্যায় লাগিছিল, যি কামৰূপত খৃষ্টীয় চতুৰ্থ শতিকাত শঙ্কল বা শঙ্কলাদিব নামৰ মহাপৰাক্ৰমী ৰজাই ৰাজত্ব কৰিছিল, যি উত্তৰ-ভাৰতৰ কেদাৰ ব্ৰাহ্মণ নামৰ ডাঙৰ ৰজা এজনৰ ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰি যুঁজত কেদাৰ ৰজাক হৰুৱাইছিল আৰু যি শঙ্কলে ভাগীৰথীৰ পূব ফালৰ দেশ বঙ্গ আৰু বিহাৰ জয় কৰিছিল, যি গৌৰ নগৰ অথবা লক্ষণাৱতী সংস্থাপন কৰিছিল, যাৰ ৪০০০ হাতী, একলাখ ঘোঁৰা আৰু চাৰিলাখ পদাতিক সৈন্য আছিল, যাৰ পৰা স্কাইথিয় টুৰাণ ৰজা আফ্ৰছিয়াবে কৰ বিচৰা বাবে যি সেই আফ্ৰছিয়াবৰ পঞ্চাশ হাজাৰ মঙ্গল বা মোগল সেনাৰে সৈতে ঘোঁৰাঘাট পৰগণাৰ ওচৰৰ কোচপৰ্ব্বতৰ কাষত যুদ্ধ কৰি সেই সেনাবোৰ মষিমূৰ কৰিছিল, যি কামৰূপৰ নাম শুনিলে মনত পৰিছিল মহাগৌৰৱান্বিত মহাৰাজ ভাস্কৰবৰ্ম্মাৰ কথা, যাক ৰাজচক্ৰৱৰ্ত্তী বৌদ্ধ ৰজা হৰ্ষবৰ্দ্ধনে মহোৎসৱলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰি নি, ভাৰতবৰ্ষৰ আন আন ঠাইৰ

পৰা নিমন্ত্ৰিত হৈ অহা কুৰিজন ৰজাৰ আগশাৰীত ঠাই দিছিল আৰু যাক হৰ্ষবৰ্দ্ধনে সেই উৎসৱৰ শোভাযাত্ৰাৰ নায়ক পাতি নিজৰ সোঁহাতে একেশাৰীতে লৈ গৈছিল আৰু ৫০০ হাতীয়ে যাক হৰ্ষবৰ্দ্ধনেৰে সৈতে ৰক্ষা কৰি গৈছিল,—যি কামৰূপৰ নাম শুনিলে দীপিকাছন্দ পুথিত বৰ্ণনা কৰা ৰামচন্দ্ৰ ৰজাৰ কথা মনত পৰিছিল, ৰত্নপুৰ নামে ৰাজধানী মাজুলীতে আৰু যি ৰত্নপুৰ হৰবিদ ৰজাৰ পুতেক কুশাৰণ্যকে আদি কৰি অনেক ৰজাৰ ৰাজধানী আছিল আৰু যি কুশাৰণ্য গৌড়, কামৰূপ আৰু জয়ন্তাৰ অধিপতি আছিল—যি কামৰূপৰ নাম শুনিলে বনমাল ৰজাৰ কথা মনত পৰিছিল, যাৰ ৰাজ্য সমুদ্ৰ পৰ্য্যন্ত বিস্তৃত আছিল আৰু বঙ্গ-দেশৰ ৰজা দেৱপালৰ তামৰ ফলিত যাৰ বিষয়ে এই বুলি লিখা আছে যে "দেৱপালে কামৰূপৰ ৰজাক উৰিষ্যাৰ ৰজাৰ বিপক্ষে যুদ্ধত সহায় কৰিছিল"—যি কামৰূপতে বলবৰ্ম্মই (প্ৰায় ৯৯০ খৃষ্টাব্দত) আৰু ৰত্নপাল ৰজাই (একাদশ শতিকাৰ প্ৰথম ভাগত) ৰাজত্ব কৰিছিল ; যি ৰত্নপালে গুৰ্জ্জৰ, গৌড়, কেৰেলা আৰু দক্ষিণ ভাৰতৰ ৰজাৰে সৈতে যুদ্ধ-বিগ্ৰহ কৰিছিল বুলি তেওঁৰ নাতিয়েক ইন্দ্ৰপাল ৰজাৰ তামৰ ফলিত লিখা আছে আৰু যি ৰত্নপাল অনেক তামৰ খনিৰ গৰাকী আছিল ; সেই কামৰূপ শব্দটো আজি কুঁচি অকণমান হল। আজি তাৰে এডোখৰ অসম শব্দই গ্ৰাস কৰিলে—যি অসম বুলিলে পোনতে ভৰলী নৈৰ পৰা দীকৃৰং নৈৰ ভিতৰত থকা সোমাৰপীঠ নামৰ জকাইচুক ডোখৰ পাই তাৰ পিচতহে ভৰলীৰ পৰা ৰূপহী আৰু ৰূপহীৰ পৰা অতি সঙ্কুচিত ভাৱে চুচুক্‌চামাক্‌কৈ সোণকোহ পায়গৈ। চুচুক্‌চামাক্‌কৈ বুলিছোঁ এই বাবে যে আমি গুৱালপাৰা জিলাৰ পশ্চিম সীমাত অসমীয়া ভাষাৰ টাৰ চিলিঙি পুতিবলৈ গৈ তাৰ আগেয়ে তাতে বহি এমুঠি ভাত ৰান্ধিবলৈ বাহিলেই আমাৰ বিদেশী ভাইহঁতে হাতত টাঙোন লৈ সেইখিনিতে ঘপহ কৰে ওলাই চকু পোন্দাই সোধে—"বোলে। ভাত ৰন্ধা টৌটো তোৰ নে মোৰ ?" এইবোৰ যি নহওক, আমি আমাৰ জননী জন্মভূমিৰ যি নামকে এতিয়া পাইছোঁ, সেয়ে আমাৰ পক্ষে সোণ।

প্ৰাচীনত্বৰ হিচাপত অসমীয়া ভাষা, সাহিত্য আৰু লিপি ভাৰতৰ আন কোনো প্ৰাদেশিক ভাষা, সাহিত্য আৰু লিপিতকৈ তল খাপৰ নহয় বুলি মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস। পোনতে খুব সম্ভৱ অসমত ব্ৰাহ্মীলিপি প্ৰচলিত আছিল। এই লিপি কামাখ্যাৰ মঠ-মন্দিৰ নিৰ্ম্মাণ কৰা কালত ব্যৱহৃত দেখা যায়। তাৰ পিচত অশোকলিপি আৰু তাৰ পিচত গুপ্তলিপি চলিছিল বুলি ধৰিব পাৰি। ভাস্করবৰ্ম্মাৰ সময়ত অসমৰ গৌৰৱ সকলো দেশতকৈ বেছি আছিল। বিখ্যাত চীন পৰিব্ৰাজক হিয়েন-চাঙৰ লিখিত বৃত্তান্তৰ পৰা জানিব পাৰি যে সেই সময়ত অসমীয়া ভাষাৰ সৌষ্ঠৱ অৱস্থা। খৃষ্টীয় সপ্তম শতিকাৰ আগভাগত হিয়েনচাঙক আমাৰ ভাস্কৰবৰ্ম্মা ৰজাই কামৰূপলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰি আনিছিল। সেই সময়ৰ কামৰূপৰ বিবৰণ তেওঁ তেওঁৰ ভ্ৰমণ-বৃত্তান্তত লিখি থৈ গৈছে। ভাষাৰ সম্পৰ্কে তেওঁ লিখিছে—"কামৰূপৰ ভাষা মধ্যভাৰতৰ ভাষাৰে সৈতে অলপহে পৃথক।" "কামৰূপৰ মানুহৰ স্মৃতিশক্তি প্ৰৱল আৰু লিখা-পঢ়াত বৰ মন।" কামৰূপৰ ৰজাই বিদ্যাচৰ্চ্চা কৰিবলৈ ভাল পায় আৰু ৰজাক দেখাদেখি প্ৰজাবিলাকৰো বিদ্যাচৰ্চ্চাত মন।" "বৰ পণ্ডিত, জ্ঞান আৰু দক্ষ মানুহ দূৰ দেশৰ পৰা বিষয়-বাসনা বিচাৰি এই ৰাজ্যলৈ আহে। বৌদ্ধ ধৰ্ম্মত ৰজাৰ যদিও বিশ্বাস নাই, তথাপি তেওঁ পণ্ডিত আৰু জ্ঞানী শ্ৰমণসকলক বৰ সমাদৰ কৰে।"

পুৰণি অসমীয়া ভাষা সাহিত্য আৰু লিপি

হিয়েন্‌চাঙে খৃষ্টীয় ৭ম শতিকাৰ অসমৰ ভাষাক মধ্যভাৰতৰ ভাষাৰে সৈতে অলপহে মাথোন বেলেগ বুলিছে। তেওঁ মধ্যভাৰতৰ ভাষাৰ বিষয়ে কৈছে যে আদিকালৰে পৰা সি একেদৰেই আছে আৰু সেই ভাষাৰ উচ্চাৰণ শুনিবলৈ মধুৰ, শুদ্ধ আৰু দেৱতাসকলৰ ভাষাৰ নিচিনা। হিয়েন্‌চাঙে অসমীয়া ভাষাকো যেতিয়া প্ৰায় সেই মধ্য ভাৰতৰ ভাষাৰে নিচিনা বুলি কৈছে, সেইটো অসমীয়া ভাষাৰ পক্ষে কি গৌৰৱৰ আৰু অহঙ্কাৰ কৰিবৰ কথা আপোনাসকলে ভাবি চাওক। আৰু এইষাৰ কথা কোনে কৈছে? বেদ-বেদান্ত, দৰ্শনাদি ৫৬৭ খন সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ অনুবাদক মহাপণ্ডিত, মহাধাৰ্ম্মিক, ঋষিতুল্য হিয়েন্‌চাঙে কৈছে—যি জনমত কেতিয়াও মিছা কথা নকৈছিল আৰু সকলো বিষয়তে বিবেচনা কৰি চলিছিল বুলি প্ৰখ্যাত—যি হিয়েনচাঙৰ বিৰচিত 'চিউইকি' গ্ৰন্থৰ কথা মিষ্টৰ ভিন্‌ছেণ্ট স্মিথে তেওঁৰ "Early History of India" কিতাপত এইদৰে লিখিছে—"His book is a treasure house of accurate information indispensable to every student and has done more than any archaeological discovery to render possible the remarkable resucitation of lost Indian history which has recently been effected,"

হিয়েন্‌চাঙৰ 'চিউইকি' গ্ৰন্থৰ পাতনিত সেই কালৰ চীন সম্ৰাট টাংহুৱেন্‌চাঙৰ মন্ত্ৰী চাংইৱে লিখিছে যে হিয়েন্‌চাং যি দেশলৈকে গৈছিল সেই দেশৰ ভাষা তেওঁ আয়ত্ব কৰিছিল। ইয়াৰ দ্বাৰাই এইটো বেছকৈ প্ৰমাণিত নহয় নে যে হিয়েন্‌চাঙে মধ্যভাৰতৰ ভাষাকো শিকি আয়ত্ব কৰিছিল, কামৰূপৰ ভাষাকো শিকি আয়ত্ব কৰিছিল? এইদেখি সংস্কৃতত অগাধ পণ্ডিত, মধ্যভাৰতৰ আৰু কামৰূপৰ ভাষাত অভীজ্ঞ হিয়েন্‌চাঙে সেই দুই দুই ভাষাৰ সাদৃশ্যৰ বিষয়ে যি কৈছে সি অকাট্য বুলি ধৰিব পাৰি।

অসমীয়া 'ডাকৰ বচন' পুথি খৃঃ ৮ম শতিকাত বিৰচিত হৈছিল বুলি বঙালী পণ্ডিত শ্ৰীযুত দীনেশচন্দ্ৰ সেনে কৈছে। আজিৰ এই বক্তাই সেই পুথি খৃঃ ৫ম কি ৬ষ্ঠ শতিকাত ৰচিত হৈছিল বুলি এটি প্ৰবন্ধ লিখি প্ৰকাশ কৰিছিল। এতিয়া এই দুই মূৰীয়া দুই মত এৰি দিও যদি golden mean অৰ্থাৎ মাজামাজি এটা ধৰা যায়, তেন্তে খৃষ্টীয় ৭ম শতিকা পোৱা যায়। সেই শতিকাতে হিয়েন্‌চাং কামৰূপলৈ আহিছিল। সেইদেখি তেওঁ সেই সময়ৰ প্ৰচলিত অসমীয়া ভাষাৰ কথা নিশ্চয় কৈছিল, যাৰে সৈতে শুদ্ধ মধুৰ দেৱভাষাৰ নিচিনা মধ্য ভাৰতৰ প্ৰভেদ অতি অলপ। তেনেহলে সেই ভাষাৰ চানেকী আমি এতিয়া ডাকৰ বচনত পাওঁ। ডাকৰ বচনৰ ভাষাৰে সৈতে

আজিকালিৰ অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰভেদ প্ৰায় নাই বুলিলেই হয়, থাকিলেও সি সামান্য। ভাৰতৰ আন আন দেশৰ ভাষাৰ কত সালসলনি হৈছে, পৰিবৰ্ত্তন ঘটিছে আৰু কোনোটো ভাষাৰ ইমান পৰিবৰ্ত্তন ঘটিছে যে পিছৰ যুগৰ ভাষাৰ পদূলিত আগৰ যুগৰ ভাষা কেনেবাকৈ যদি ওলায়গৈ তেন্তে পিচৰ যুগৰ ভাষাই তেওঁৰ পূৰ্ব্বপুৰুষক চিনিব নোৱাৰি আগ-চোতালৰ পৰা এনেকৈ সম্বোধন কৰিব লাগিব "কৰ মানুহ ? কলৈ যায় ? কিবা সকামত বা আহিছে ?" কিন্তু আজিয়ো অসমীয়া ভাষা এনে 'অক্ৱাৰ্ড' আহুকলীয়া অৱস্থাত নপৰে। সপ্তম শতিকাৰ সাতামপুৰুষীয়া গঢ় আজিও অসমীয়া ভাষাই ৰাখিছে। এইটো অৱশ্যে ভাল নে বেয়া, সেইটোৰ বিচাৰ কৰিবলৈ আজি মই নাযাওঁ। ইয়াকে মাথোন কওঁ যে অন্ততঃ অসমীয়া ভাষাটো যে কণা হওক, কুজা হওক ভূঞাৰ পোৱালি আৰু সেই পোৱালিয়ে ফটা হওক, ছিটা হওক পাটৰ টঙালি পিন্ধি ফুৰিছে, এইটো নিৰ্ভুল।

হিয়েন্‌চাঙে অসম এৰি যোৱাৰ পিচৰ পৰা আকৌ এন্ধাৰ অৰ্থাৎ এনে কোনো লিখিত বিবৰণ নাই যাৰ পৰা তাৰ পিচৰ যুগৰ অসমৰ বিষয়ে আমি জানিব পাৰোঁ। মাথোন ডাৱৰীয়া আঁউসী ৰাতিত বিজুলীৰ পোহৰৰ দৰে, পৰ্ব্বতৰ গাৰ শিলৰ ওপৰত কটা আখৰে আৰু আজিকালি ওলোৱা তামৰ ফলি খনচেৰেকে চকামকাকৈ অলপ পোহৰ দিয়ে। অসমৰ ইতিহাস-লিখক এড্‌ৱাৰ্ড গেইটে তামৰ ফলিবোৰ আৰু শিলৰ গাত কটা পুৰণি লিখাবোৰ মিলাই চাই সিদ্ধান্ত কৰিছে যে প্ৰায় ৬৬৪ খৃষ্টাব্দত শালস্তম্ভ নামে ম্লেছ ৰজা এজনে ভাস্কৰবৰ্ম্মাৰ বংশৰ ৰজাক জয় কৰি কামৰূপৰ ৰাজপাটত উঠে। ইয়াৰ দ্বাৰাই ফটফটীয়াকৈ দেখিবলৈ পোৱা যায় যে হিয়েন্‌চাঙে অসম এৰি থৈ যোৱাৰ কিছুমান বছৰৰ পিচতে এই ঘটনা ঘটে। শালস্তম্ভৰ পিচত সেই বংশী ২০ জন ৰজাই কামৰূপত ৰাজত্ব কৰে। প্ৰায় ৮০০ খৃষ্টাব্দত প্ৰলম্ব নামে এজনে শালস্তম্ভবংশী ৰজাক ৰণত হৰুৱাই কামৰূপৰ ৰজা হয়। প্ৰলম্বৰ পিচৰ ৰজা হৰ্জ্জৰৰ পুতেক বনমালে অনেক বছৰ

ৰাজত্ব কৰে। তেওঁৰ ৰাজ্য সমুদ্ৰ পৰ্য্যন্ত বিস্তৃত আছিল বুলি পোৱা যায়। প্ৰায় ১০০০ খৃষ্টাব্দত পালবংশৰ ৰজা এজন কামৰূপৰ ৰাজ-সিংহাসনত উঠে। এই পাল ৰজাসকল বঙ্গদেশৰ পালবংশী ৰজা নহয়। অসমৰ পাল ৰজা এজনৰ নাম ৰত্নপাল আছিল। তেওঁ বৰ বলী আৰু যুঁজাৰু ৰজা আছিল। তেওঁৰে সৈতে গুৰ্জ্জৰ, গৌড়, কেৰেলা আৰু দাক্ষিণাত্যৰ ৰজাবোৰৰ যুদ্ধ হৈছিল বুলি লিখা আছে। তেওঁৰ ৰাজধানী ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত আছিল আৰু তাৰ নাম দুৰ্জ্জয় আছিল। পণ্ডিত, ধাৰ্ম্মিক আৰু কবিসকলক তেওঁ উৎসাহ দি তেওঁৰ ৰাজধানীত ৰাখিছিল। ভুটানত তেওঁৰ কেবাটাও তামৰ খনি আছিল।

দীপিকাছন্দ এই যুগৰ পুথি। ৰায় বাহাদুৰ মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই দীপিকাছন্দ একাদশ শতিকাত ৰচিত বুলি সিদ্ধান্ত কৰিছে। আগেয়ে মই মোৰ এটা প্ৰবন্ধত তাক আৰু প্ৰাচীন ঠাই দিছোঁ। সেই প্ৰবন্ধত মই তাক খ্ৰীষ্টীয় ষষ্ঠ শতিকাত ৰচিত বুলি সিদ্ধান্ত কৰিবৰ প্ৰয়াস কৰিছোঁ। যি নহওক ডাকৰ বচনৰ পুথি আৰু দীপিকাছন্দ যে অসমীয়া ভাষাত ৰচিত আজিলৈকে হাতে ঢুকি পোৱা প্ৰাচীন পুথিৰ ভিতৰত প্ৰাচীন তাক কব পাৰি।

বঙলা, উড়িয়া, হিন্দী, মৈথিলী প্ৰভৃতি ভাষাৰ দৰে অসমীয়া ভাষাও ইণ্ড-এৰিয়ান্ ভাষাৰ মাগধী অপভ্ৰংশৰ পৰা হোৱা। মৈথিলী আৰু উড়িয়া ভাষাৰ সৈতে অসমীয়া ভাষাৰ অনেক সাদৃশ্য এতিয়াও মন কৰোঁতাৰ চকুত নপৰি নাথাকে। উড়িয়া ভাষাৰে সৈতে সাদৃশ্যৰ কথা আগেয়ে আন ঠাইত দেখুৱাইছোঁ। মই এই বক্তৃতা লিখি থাকোঁতেই এতিয়াই মোৰ উড়িয়া লগুৱাটোৱে মোক বস্তু এটা দেখুৱাই কলে "আজ্ঞা, সেইটো গোন্ধাইছে।" মই তাক কলোঁ যে আমাৰ ভাষাতো 'গোন্ধাইছে' বোলে। সি কলে "হয় আজ্ঞা, সেইটো একে কথা।" উড়িয়া ভাষাৰ বাক্যবিনাস প্ৰণালী, শব্দপ্ৰয়োগ, negtive 'ন'টো শব্দৰ আগত ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰণালী ইমান অসমীয়াৰ ওচৰাউচৰি যে উড়িয়াই অতি শীঘ্ৰে ভালকৈ অসমীয়া কবলৈ শিকি পেলায়।

এমাহ দুমাহ অসমৰ গাঁৱত ফুৰি উড়িয়া পাণ্ডাই সৰ্ সৰ্ কৰে অসমীয়া কোৱা অনেকে দেখিছে। আনকি অসমীয়া যাত্ৰীৰ সৈতে পুৰীত মাথোন কথা পাতি অসমীয়া শিকি ভালকৈ অসমীয়া কথা কোৱা জগন্নাথৰ পাণ্ডা দুই তিনি জন মই লগ পাইছোঁ। সেই পাণ্ডা কেতিয়াও অসমলৈ অহা নাছিল। আমাৰ ভকতীয়া মাতত, বিশেষকৈ যেতিয়া শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ, শ্ৰীমাধৱদেৱকে প্ৰমুখ্য কৰি আতাসকলৰ চৰিত্ৰ বৰ্ণনা কৰা হয়, তেতিয়া উড়িয়া খাইছন, আছন, কৰন্ত, কৰিছন্তি ইত্যাদিৰ নিচিনা খাইছন্ত, আছন্ত বা খাইছন, আছন প্ৰভৃতি শব্দ ব্যৱহৃত স্পষ্টকৈ দেখিবলৈ পোৱা যায়।

মৈথিলী ভাষাৰ উদাহৰণ এটা দিওঁ। মৈথিলী পদাৱলীত আছে ঃ—

"হাতী যায় আগে।
কুকুৰ ভুকে পাছে॥"
"চেৰেলী গাই বামুণক দান।"

আগৰ মোৰ প্ৰবন্ধ এটাও ৰংপুৰ, দিনাজপুৰৰ ফঁকৰা আৰু প্ৰবচনৰ ভাষা আৰু গঢ়েৰে সৈতে অসমীয়া প্ৰবচনৰ ভাষা আৰু আচৰিত সাদৃশ্য দেখুৱাইছিলো। এই সাদৃশ্যবোৰৰ পৰা এইবোৰ ভাষাৰ গুৰিগছডাল যে একে আৰু এই ভাষাবোৰ যে বাই-ভনী সম্বন্ধীয়া এইটো কথা দৃঢ়তৰ হয় মাথোন। স্বভাৱতে অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত দ্ৰাবিড় কিৰাত প্ৰভৃতি ওচৰচুবুৰীয়া আন আন অনাৰ্য্য ভাষাৰো যে বিস্তৰ প্ৰভাৱ পৰি আহিছে, তাক কোৱা বাহুল্য মাথোন। সেইবোৰ ফঁহিয়াই দেখুৱাবলৈ চেষ্টা কৰি এই দীঘল বক্তৃতাক আৰু দীঘল কৰি আপোনাসকলৰ ধৈৰ্য্যৰ ওঁপৰত আৰু টেক্স বহুৱাবলৈ গলে আপোনাসকলে মোক জুলুমবাজ সভাপতি বুলি নেৰে। মাথোন দ্ৰাবিড়ী ভাষাৰ প্ৰভাৱৰ বিষয়ে এটা কথা কওঁ। দ্ৰাবিড়ী ভাষাৰ শব্দৰ প্ৰথমতে যুক্তাক্ষৰ নাথাকে, আমাৰ ভাষাতো প্ৰায় এনে নিয়মেই। যেনে, স্নেহ—চেনেহ। দ্ৰাবিড়ী ভাষাৰ শব্দৰ মাজৰ যুক্তাক্ষৰ একে বৰ্ণৰ আখৰৰ মাজতহে হব পাৰে, কিন্তু অসমীয়াত প্ৰায়েই যুক্তাক্ষৰ ভাঙি এই নিয়ম পালন কৰা যায়;

যেনে,—পদ্ম—পদুম। এই দুই ভাষাতে তালব্য উচ্চাৰণৰ প্ৰাধান্য। বড়ো ভাষা আৰু আহোম ভাষাৰ প্ৰভাৱ অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত অলপ-অচৰপ নহয়। অসমত কাম কৰা ভূতপূৰ্ব্ব চিভিলিয়ান জে-ডি- এণ্ডাৰ্ছনৰ এই বিষয়ে প্ৰবন্ধ যি পঢ়িছে, তেৱেঁই এই কথাৰ সাৰ্থকতা বুজিব।

মুছলমানসকলৰ ভাৰতাগমনৰ ফলত আৰবী, ফাৰ্ছী আৰু উৰ্দু ভাষায়ো অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ নকৰি থকা নাই। সম্প্ৰতি আমাৰ মাহেকীয়া কাকত এখনত এজন মুছলমান সাহিত্যিক ডেকাই এই বিষয়ে দুই এটা প্ৰবন্ধ লিখা আপোনাসকলে দেখিব পায়। আশা কৰোঁ, তেওঁ এই কাৰ্য্যত আৰু আগুৱাব। এই ফাৰ্ছী আৰবী প্ৰভাৱ আনকি, অসমৰ বৈষ্ণৱ যুগৰ মধ্যাহ্ন-মাৰ্ত্তণ্ড শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ আৰু পূৰ্ণচন্দ্ৰ শ্ৰীমাধৱদেৱৰ ৰচনাবোৰতো বিচাৰি পোৱা যায়। উদাহৰণ ঃ কীৰ্ত্তনৰ বলিছলনত আছে—"নিত্যে কৰে ওয়াচীল বাকী।" শ্ৰীমাধৱদেৱৰ বৰগীতত আছে ঃ—

"ভয়ো ভাই সাৱধান।
গোৱিন্দৰ ফৰমান॥
নিকটে মিলয় জান।"

মই আগেয়ে বক্তৃতা এটাত অসম বুৰঞ্জীক সাত ভাগত ভগাই লৈ সেই সেই যুগৰ বুৰঞ্জী আৰু সাহিত্যৰ বিষয়ে অলপ-অচৰপ কৈছিলোঁ, যেনে—

(১) অতীজৰ পৰা কুৰুক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধৰ সময়লৈকে।
(২) কুৰুক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধৰ সময়ৰ পৰা খৃঃ চতুৰ্থ শতিকাৰ শেষলৈকে।
(৩) চতুৰ্থ শতিকাৰ শেষৰ পৰা সপ্তম শতিকাৰ মাজলৈকে।
(৪) সপ্তম শতিকাৰ মাজৰ পৰা দ্বাদশ শতিকাৰ মাজলৈকে।
(৫) দ্বাদশ শতিকাৰ মাজৰ পৰা পঞ্চদশ শতিকাৰ মাজলৈকে।
(৬) পঞ্চদশ শতিকাৰ মাজৰ পৰা ষোড়শ শতিকাৰ মাজলৈকে।
(৭) ষোড়শ শতিকাৰ মাজৰ পৰা বিংশ শতিকালৈকে।

তেতিয়া ইচ্ছা আছিল, এই সাতোটা যুগৰ অসমীয়া বুৰঞ্জী আৰু

সাহিত্য বিস্তৃতভাৱে আলোচনা কৰিম। অদৃষ্টৰ ঘাত-প্ৰতিঘাতত নানা প্ৰতিবন্ধক ওলাই সেই ইচ্ছা বিফল কৰিলে। প্ৰায় তেতিয়াৰ পৰা মোৰ ভালকৈ লেখা-পঢ়া চৰ্চ্চাৰ ওখ আশা আৰু আকাঙ্ক্ষা মনতে মৰহি আহি-বলৈ ধৰিলে। শেহত কাপ এৰি হাতত কুঠাৰ ললোঁ। ক্ষত্ৰিয় বংশক নিৰ্ব্বংশ কৰিবলৈ পৰশুৰামৰ কুঠাৰ নহয়। শালবৃক্ষ বংশক নিৰ্ব্বংশ কৰিবলৈহে এই "শালপ্ৰাংশু মহাভুজ"ত কুঠাৰ উঠিল। স্বভাৱৰ প্ৰেৰণাত কেতিয়াবা কুঠাৰখন দুৱাৰচুকত পেলাই থৈ বাৰত আঁৰি থোৱা কাপ-মৈলাম হাতত ললেই কুঠাৰে দুৱাৰচুকৰ পৰা ৰিঙিয়ায়—"হে হে ককাই! কি কৰা?" ততালিকে কাপ পেলাই আকৌ কুঠাৰ লবলগীয়াত পৰোঁ। অৱশ্যে সেই বাবে মই যে চনমূৰকৈ মৰিছোঁ এনে নহয়; কাৰণ আমাৰ বুঢ়ালোকে কবৰ দৰে, আমাৰ হাঁহেৰেও ভাল, মাহেৰেও ভাল আৰু এই ষাৰকে গম্ভীৰ ভাবে সাধুভাষাৰে কবলৈ গলে হয়—

"ত্বয়া হৃষীকেশ হৃদিস্থিতেন
যথা নিযুক্তোঽস্মি তথা কৰোমি।"

অৰ্থাৎ জানিবা ধৰক, আপোনাসকলৰ এজনে মোক সুধিলে—"বৰুৱা দেও! আপোনাৰ কেইটি লৰা?" বৰুৱাদেওৰ ৰহইছ কৰি উত্তৰ দিবৰ মন গলে তেওঁ কব পাৰে—"ভগৱন্তৰ অনুগ্ৰহত মোৰ তিনিটা পো। প্ৰথমটো, হৈছিল। দ্বিতীয়টো, হোৱা নাই; তৃতীয়টো হব।"

যি হওক, এইবোৰ পাতল কথা এৰি দি কওঁ যে আজিৰ বক্তব্যৰ নিমিত্তে বাহুল্যেনালং" কৰি, চমুকৈ তিনিটা ডাঙৰ যুগতে অসমীয়া ভাষা, আৰু সাহিত্যৰ যুগ ভগালে চলিব। যেনে:

(১) প্ৰাক্‌বৈষ্ণৱ যুগ। (২) বৈষ্ণৱ যুগ বা শঙ্কৰী যুগ। (৩) বৰ্ত্তমান যুগ।

প্ৰাক্‌বৈষ্ণৱ যুগ: প্ৰাকৃত অপভ্ৰংশৰ লগত এই যুগৰ ভাষাৰ চকুত পৰা সাদৃশ্য সকলো বিষয়তে আৰু সেইদেখি ভাষা আৰু সাহিত্যতো বিমিশ্ৰ তান্ত্ৰিক বৌদ্ধ আৰু অবিমিশ্ৰ তান্ত্ৰিকতাৰ প্ৰকট প্ৰভাৱ। যেনে:—ৰাতিখোৱা সেৱা, দেহ-বিচাৰ—দেহৰ আনন্দতে ভগৱন্তৰ

আনন্দ ইত্যাদি ভাবৰ প্ৰচাৰ এই যুগতে। এই যুগৰ অসমীয়া সাহিত্য টনকিয়াল নহয়। কৰতী পুথিবোৰ অৰ্থাৎ ৰোগ গুচাবলৈ কৰত লগাই পানীজৰা মন্ত্ৰ থকা পুথিবোৰ এই যুগৰ উপাৰ্জ্জন। আমি হাতে পোৱা ডাকৰ বচন আৰু দীপিকাছন্দ পুথিকো এই যুগতে পেলাব পাৰোঁ।

অসমীয়া সাহিত্য

বৈষ্ণৱ যুগ বা শঙ্কৰী যুগ: ভাৰতব্যাপী বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মত বৈষ্ণৱ যুগ বা শঙ্কৰী যুগৰ ঠাই অতি ওখত। দুখৰ বিষয় যে অসমৰ বাহিৰৰ সাহিত্যিকসকলে এই যুগৰ অসমীয়া বিৰাট সাহিত্যৰ ভু নাৰাখে। আৰু দুখৰ বিষয়, আমাৰ অসমীয়া সাহিত্যিকসকলৰ অনেকেও ভালকৈ ৰাখে বুলি কব নোৱাৰোঁ। এওঁলোকেও এই বৰ-ভঁৰালৰ বৰদুৱাৰ মেলি অমূল্য হীৰা-মৰকত মণিবোৰৰ মোল সম্যক্‌ৰূপে আজিলৈকে হৃদয়ঙ্গম কৰিছে বুলি মোৰ মনে নধৰে। কিন্তু সেই বুলি আমি আমনজিমনকৈ থকাটো যুগুত নহয়। কাৰণ, আজি নহয় কাইলৈ, কাইলৈ নহয় পৰশুইলৈ এনে এদিন আহিবই আহিব, যেতিয়া এই অক্ষয় অতুল অমূল্য ভাণ্ডাৰ জগতৰ আগত প্ৰকাশিত হৈ সকলোকে স্তম্ভিত কৰিব। এইষাৰ ভৱিষ্যৎবাণী মই আজি নিঃসঙ্কোচে এই মহা-সভাৰ সভাপতিৰ আসনৰ পৰা কৰিলোঁ। অসমৰ ধৰ্ম্ম সমাজ, সাহিত্য আৰু ভাষাত শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ, শ্ৰীমাধৱদেৱ, ভট্টদেৱ আৰু কন্দলিসকলৰ স্থান অতুলনীয়। বঙ্গীয় বৈষ্ণৱ যুগৰ আন্দোলনেৰে সৈতে এই আন্দোলনৰ, বাহিৰা কিছুমান কথাত সাদৃশ্য থাকিলেও মূলত দুইটাৰ মাজত দুৰ্লঙ্ঘ্য পৰ্ব্বত, মাজত মাজুলীৰ বৰচাপৰি আৰু অন্তত দিখৌৰ বৰগৰা। এই বিষয়ে আগেয়ে অনেক ঠাইৰ পৰা অনেক প্ৰকাৰে আমি অনেকবাৰ অনেক কথা কৈছোঁ। আপোনাসকলেও অনেকে শুনিছে, পঢ়িছে আৰু পঢ়ি ভাবিছে। সেইদেখি সেইবোৰ দুনাই দোহাৰি আজিৰ এই বক্তৃতাক আৰু দীঘল কৰি আপোনাসকলক বেজাৰ দিব নোখোজোঁ। মাথোন ইয়াকে কওঁ যে যদি আমাৰ চেনেহৰ অসম আয়ে এই মহাপুৰুষ-সকলক একালত গৰ্ভত ধাৰণ কৰি ধন্য নহলহেঁতেন, তেন্তে আজি আমি

অসমীয়া ভাষা, অসমীয়া সাহিত্য, অসমীয়াৰ বিশুদ্ধ সমাজ আৰু উদাৰ মহান্ ধৰ্ম্মৰ উত্তৰাধিকাৰী হৈ সেই গৌৰৱত নিজক গৌৰৱান্বিত কৰি মূৰ দাঙি ভাৰত-মাতৃৰ এই উত্তৰ-পূৱ চুকীয়া প্ৰদেশখনত থিয় হৈ থাকিব নোৱাৰিলোহেঁতেন। মুঠতে ধৰ্ম্ম, সমাজ, ভাষা আৰ সাহিত্যৰ সভ্যতা ৰাজ্যত আমাৰ অস্তিত্ব বিলোপ হলহেঁতেন। এই যুগৰ মহাশাস্ত্ৰ, কীৰ্ত্তন, দশম, ঘোষা, ৰত্নাৱলী, কথাভাগৱতক মাজত লৈ, বিস্তৰ শাস্ত্ৰ-ৰাজিয়ে বিশাল অসম-গগনত প্ৰদীপ্ত শঙ্কৰ-ভাস্কৰক প্ৰদক্ষিণ কৰি ভক্তিফুলৰ আঁজলিৰে আজিলৈকে আৰতি কৰিব লাগিছে। ভৱিষ্যৎবাণীৰ ৰোগে যেতিয়া মোক ধৰিছে আকৌ ভৱিষ্যৎবাণী কৰোঁ, অসীম কালৰ অনন্ত সাহিত্য-গগনত এই শঙ্কৰী যুগৰ সাহিত্যৰ নীল শতদল, শঙ্কৰ-মাধৱৰ বিমল কিৰণত মহিমামণ্ডিত হৈ সদায় ধলধল হৈ প্ৰফুল্লিত থাকিব। এই যুগেই অসমৰ ৰেণাছেঞ্চ যুগ অৰ্থাৎ নৱজীৱন বা জাগৰণৰ যুগ। এই ৰেণাছেঞ্চ যুগৰ অসম, বিশাল বিৰাট মহিমামণ্ডিত অসম। এই যুগত অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ জয়জয় ময়ময় অৱস্থা। মৌমাখিয়ে সংগ্ৰহ কৰি মৌকোঁহ সজাৰ দৰে এই যুগৰ সাহিত্যিকসকলে নানা ঠাইৰ নানা দেশৰ পৰা, নানা সাহিত্যৰ পৰা উপাদান সংগ্ৰহ কৰি অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ মৌকোঁহ প্ৰস্তুত কৰিছিল। পদ্যসাহিত্যৰ কথা এৰি দিলেও এই যুগৰ কথা-গীতা, কথা-ভাগৱতে অসমীয়া গদ্য-সাহিত্যক পৃথিৱীৰ সেই কলীয়া গদ্য-সাহিত্যৰ ভিতৰত অনুপম আসন প্ৰদান কৰিছিল। স্বদেশহিতৈষী, স্বাৰ্থত্যাগী, 'বঙ্গৰ গান্ধী,' পণ্ডিতপ্ৰবৰ আচাৰ্য্য প্ৰফুল্লচন্দ্ৰ ৰায়ে এই অসমীয়া 'কথা-ভাগৱত,' "কথা-গীতা" দেখি, ইংলণ্ডৰ সেই যুগৰ ইংৰাজী গদ্য-সাহিত্যতকৈয়ো সেই যুগৰ অসমীয়া সাহিত্যক উন্নত বুলি মত প্ৰকাশ কৰা আপোনালোকে জানে।

(৩) বৰ্ত্তমান যুগ: ইংৰাজ ৰাজত্বৰ আৰম্ভৰ পৰা এই নতুন যুগৰ আৰম্ভ। ইয়াৰ আগৰ ডোখৰ অৰ্থাৎ শঙ্কৰী যুগ আৰু এই যুগৰ মাজৰ ডোখৰত অসম ঘোৰ ৰাজনৈতিক বিপ্লৱ-বিপৰ্য্যয় আদিৰে জ্বলাকলা। মোৱামৰীয়া বিদ্ৰোহ আৰু মানৰ উপদ্ৰৱ এই বিপৰ্য্যয়ৰ দুটা প্ৰকাণ্ড শিং। এই শিঙৰ খোচত আৰু এই শিং গজি উঠা মূৰৰ খুন্দাত অসমে ত্ৰাহি ত্ৰাহি কৰিছিল। এনেকুৱা ত্ৰাহি-ত্ৰাহি অসমৰ সাহিত্যও সেই দেখি ত্ৰাহিৰাম সাহিত্য নহৈ যায় কলৈ? তাৰ পিচত ইংৰাজ ৰাজত্ব আহিল, দেশৰ 'ত্ৰাহিৰাম' গুচিল। কিন্তু ভাষা আৰু সাহিত্যৰ পক্ষে এক নতুন 'ত্ৰাহিৰাম দাৰোগা' উপস্থিত হলহি— যি দাৰোগাৰ প্ৰতাপৰ বা দৌৰাত্ম্যত অসমীয়া সাহিত্যৰ মুলুকত আকৌ ত্ৰাহি-ত্ৰাহি লাগি পৰিল। অসমত ইংৰাজ ৰজাৰ ৰাজকাৰ্য্য চলোৱা যন্ত্ৰৰ কেৰাণীসকল বঙালী আছিল। তেওঁলোকে চল পাই যন্ত্ৰৰ কাণত মন্ত্ৰ দিলে যে অসমীয়াৰ মাত বঙলা ভাষা চলাব লাগে অৰ্থাৎ ধৰক তেওঁলোকে কৈ দিলে যে খোলৰ বোল ঢোলৰ; মইনাৰ মাত শালিকাৰ, ধৰ্ম্মেশ্বৰৰ মাত কৰ্ম্মেশ্বৰৰ এৱমেৱ। বোলে 'যাৰ পো মেলত নাই, সি গোধীয়া'। অসমীয়া সেই মেলত নাছিল। কাৰণ তেতিয়া অসমীয়া ন-কৈ ধৰা হাতী। তেতিয়াও অসমীয়া ভালকৈ জাতি হোৱা নাই, বৈঠ্ পৰা নাই আৰু অসমীয়াৰ পিঠিত গাদী পৰা নাই। বিদেশী যন্ত্ৰীয়ে ঘাইকৈ চালে, তেওঁৰ যন্ত্ৰটো প্ৰথমতে যেনে তেনে মতে চলক। সেইদেখি দিলে সেই কথাতে মত আৰু চলালে অসমত বঙলা। পৰিল অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ বুকুত বৰশিল। আকৌ উঠিল ৰোল "ত্ৰাহি ত্ৰাহি।" অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ পিঠিত এই চকাটো বাঘঢকা। এইটো চণ্ডালোঁতেই কিছুকাল আমাৰ বিফলে গল। বাস্তবিকতে এই ডোখৰ কাল অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ পক্ষে বৰ দুৰ্দ্দিন। কিন্তু ৰাতি ঘোপমৰা এন্ধাৰ হলেও, তাৰ শুৰ আছেই। মেঘাছন্ন ৰাতিৰ শেহত পূবৰ অৰুণ উদয় হ'ল। বেপ্টিষ্ট মিশ্যনেৰীসকলৰ পুৰুষাৰ্থত 'অৰুণোদয়' কাকতৰ জন্ম হ'ল। আনন্দ-ৰাম ঢেকিয়াল ফুকন, হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা, গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ আবিৰ্ভাব হ'ল।

বৰ্ত্তমান যুগৰ অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্য নৱিয়াপাৰ্টীৰ

বৰ্ত্তমান যুগ

পৰা উঠা থৰকবৰক, নিশকতীয়া, ক্ষীণোৱা আৰু অতীত গৌৰৱৰ আধা-ছাঁ, আধা-পোহৰ মাথোন। যি নহওক ভাষাৰ সালসলনি, য়ুৰোপীয় ভাষা আৰু ভাবৰ আমদানি, ভাৰতত আগেয়ে নথকা নবস্তু বাতৰি-কাকতৰ প্ৰচলন, উপন্যাস প্ৰণয়ন, ছাপাখানা স্থাপন প্ৰভৃতি এই যুগৰ আহিলাপাতি অসমেও ভাৰতৰ আন আন প্ৰদেশবোৰৰ দৰে লভিছে অৰ্থাৎ অসমলৈ সাহিত্যৰ মালমছলা আমদানি হৈছে, ইটা গঢ়িবলৈ কাঠৰ "ফৰ্ম্মা" আহিছে। "ভদ্ৰতাৰ শিল"ক বৈ আনিবলৈ গৰু-মহৰ শকট আহিছে; চূণ, কাঠ, বালি আহিছে—কিন্তু নাই শিলাকুটী, নাই বাটৈ, নাই ৰাজমিস্ত্ৰি। এইবোৰক যে আগেয়ে locally পোৱা নগৈছিল অৰ্থাৎ আমাৰ অসম আয়ে আগেয়ে গৰ্ভত ধাৰণ কৰি জন্ম দিয়া নাছিল, এনে নহয়। কিন্তু এইবোৰ উপদ্ৰৱৰ মাউৰত পৰি প্ৰায়বোৰ মৰিহাজি ঢুকাল আৰু সেইবোৰৰ পো-পোৱালিবোৰ মাউৰ হৈ পেপুৱা লাগি, বিচূৰ্ত্তি হৈ কি কৰোঁ কলৈ যাওঁ কৰি, কোনোটোৱে কেৰাণীৰ কাপ কাণত গুজিছে, কোনোটোৱে দেৱানী-ফৌজদাৰী মোকৰ্দ্দমা সাজিছে, গঢ়িছে, পিটিছে আৰু তদন্ত কৰিছে; কোনোটোৱে অনাইবনাই ফুৰি কোনো এটা খালত পৰা জাতিক অদৃষ্টই কেনেকৈ পৰিহাস কৰে তাকে দেখুৱাইছে। ত্ৰেতা যুগত সোণৰ লঙ্কা পুৰি ছাই যোৱাৰ পিচত, যেতিয়া হনুমন্তই নিজৰ নেজৰ জুই নুমাব নোৱাৰি পেপুৱা লাগি বিচূৰ্ত্তি হৈছিল, তেতিয়া সীতা আয়ে লাহেকৈ মাত লগালে "কিয় হনুমন্ত বিচূৰ্ত্তি হোৱা, নেজৰ অগনি মুখে নুমুৱা।" আজি আমাৰ এই জুই নুমাব কেনেকৈ তাৰ উপায় আমাক কৈ দিবলৈ অসম আই কলৈ গ'ল? আই ওলাই আহাঁ! আমাৰ সোণৰ অসম পুৰি ছন হলেই। এতিয়া আমিও যে পুৰি মৰিবলগীয়া হলোঁহক। আমাৰ এই অগনি এতিয়া কেনেকৈ নুমাওহঁক হে আইমাতৃ! আমাক বুদ্ধি দিয়া!

যাওক দুখৰ কথা বৰ্ণাই থাকিলে আৰু কি হ'ব। এই যুগৰ প্ৰাৰম্ভণতে বেপ্তিষ্ট মিশ্যনেৰীসকলৰ দ্বাৰাই অৰুণোদয় বাতৰি

কাকতৰ প্ৰতিস্থাপন আৰু প্ৰচলন, ইংৰাজী বাইবেলৰ অসমীয়া অনুবাদ আৰু মিশ্যনেৰীসকলৰ উদ্যোগত যাদুৰাম ডেকাবৰুৱাৰ অসমীয়া অভিধান ৰচনা, বুনিয়ানৰ 'পিল্‌গ্ৰিম' কিতাপৰ 'যাত্ৰীকৰ যাত্ৰা' নাম দি অসমীয়ালৈ অনুবাদ আৰু এনেকুৱা কিছুমান ইংৰাজী কিতাপৰ অসমীয়া ভাষালৈ ভাঙনি সংসাধিত হৈছিল। ব্ৰন্সনৰ অসমীয়া-ইংৰাজী অভিধানো এই কালৰে আৰু আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনৰ কিতাপো এই যুগৰ আদি ভাগৰ। আউনিআটীৰ অধিকাৰ প্ৰভু দত্তদেৱৰ 'আসাম বিলাসিনী'; চিদানন্দ চৌধুৰীৰ চিদানন্দ প্ৰেছৰ পৰা উলিওৱা কীৰ্ত্তনৰ অন্তৰ্গত 'বলিছলন' পুথি প্ৰভৃতি এই যুগৰে প্ৰথম ছোৱাৰ কাৰ্য্য। ইয়াৰ পিচত অসমীয়া ভাষাৰ ওজা অমূল্য হেমকোষৰ গ্ৰন্থকাৰ পণ্ডিতপ্ৰৱৰ হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ 'অসম নিউজ' বাতৰি-কাকত; তেওঁৰ স্কুলীয়া কিতাপবোৰ আৰু অসমীয়া ব্যাকৰণ, বুৰঞ্জীবিজ্ঞ বিখ্যাত পুৰুষ ৰায়বাহাদুৰ গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ 'অসম বুৰঞ্জী,' 'আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনৰ জীৱনচৰিত' আদি কিতাপবোৰ আৰু তেওঁৰ সম্পাদিত 'আসাম-বন্ধু' নামৰ মাহেকীয়া কাকত, শ্ৰীযুত বলিনাৰায়ণ বৰাৰ 'মৌ'। তাৰ পিচত জোনাকী আৰু "বিজুলী" কাকতৰ আবিৰ্ভাৱ, তিৰোভাব। কলিকতাবাসী অসমীয়া ছাত্ৰসকলৰ দ্বাৰাই 'অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি সাধিনী সভা' স্থাপন। আউনীআটী সত্ৰৰ দ্বিতীয় দান শ্ৰীধৰ ওজাৰ 'আসাম-তৰা' বাতৰি-কাকত। তাৰ পিচত উষা, বাঁহী, আলোচনী আদি কাকতৰ উদ্ভৱ আৰু নানা বিষয়ে লিখা অসমীয়া ডেকা-লিখক সকলৰ ৰচনাবোৰ এই যুগৰে উৎপনৰ ঘৰতে পৰিছে। অৱশ্যে এই বস্তুবোৰৰ হিচাপ-নিকাচ কৰিবৰ সময় এতিয়াও অহা নাই। পুৰুষ-ব্যাঘ্ৰ ছাৰ আশুতোষ মুখাৰ্জ্জীৰ সুদৃষ্টি আৰু যত্নত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এম-এ পৰীক্ষা পৰ্য্যন্ত অসমীয়া ভাষাৰ স্থান এই যুগৰ কীৰ্ত্তিকলাপ। আমি সংক্ষেপতে মাথোন এইবোৰ উল্লেখ কৰিলোঁ; কাৰণ বহলাই কবলৈ গলে আজিৰ এই অধিবেশনে আমাক নাটে!

নকলেও হব যে জাতীয় সাহিত্যৰ লগত জাতীয় জীৱনৰ সম্বন্ধ অঙ্গাঙ্গী। জাতীয় জীৱনৰ ভৰা সোঁতায়েই জাতীয় ইতিহাস আৰু সাহিত্যৰ ভৰাসোঁতা। ইংলণ্ডৰ ৰাণী এলিজা-বেথৰ দিনৰ ৰেণাছেঞ্চলৈ চকু দিলেই এই কথা সম্যকৰূপে বুজিব পাৰি। এজন বিখ্যাত লিখাকুৱে কৈছে—মোক এখন কিতাপ দিয়া, মই তেতিয়া সেই জাতিৰ সভ্যতাৰ ইতিহাসৰ বিষয়ে কৈ দিম; "Show me a book and I will tell you at once the history of the nation. Behind every book is a man and behind every man is a nation."

জাতীয় সাহিত্য

কোনো এটা জাতিৰ ৰাজনৈতিক, সামাজিক আৰু ধৰ্ম্মসম্বন্ধীয় সকলো কথাৰ ভু সেই জাতিৰ সাহিত্যৰ ভিতৰেদি পোৱা যায়। যি দেশৰ জাতীয় জীৱন যিমান সৌষ্ঠৱপূৰ্ণ সেই দেশৰ সাহিত্যও সিমান সৌষ্ঠৱপূৰ্ণ। জীৱন্ত ভাষাই দেশৰ সকলো ভাবৰ বাহন। সেই ভাষাত নানা বিষয়ে নানা পুথি ৰচিত হৈ জাতীয় অভাৱ মোচন আৰু জাতীয় ভাবৰ সম্প্ৰসাৰণ হয়। মুঠতে জাতীয় সাহিত্য জাতীয় জীৱনৰ এখন ডাঙৰ দাপোণ মাথোন। উদাহৰণ বিচাৰিলে ইংৰাজী সাহিত্যৰ মধ্যযুগৰ লিখালৈ চাওক। তাত দ্বিতীয় চাৰ্লছৰ ৰাজসভাসদসকলৰ লম্পট স্বভাৱৰ প্ৰতিবিম্ব কেনেকৈ পৰিছে চাওক। মিল্টনৰ 'পেৰেডাইজ লষ্ট'ৰ প্ৰথম 'কেণ্টো'ৰ এঠাইত আছে ঃ—

"In courts and palaces he also reigns
And in luxurious cities where the noise
Of riots ascends above their loftiest towers
And injury and outrage and when night
Darkens the streets, then wander forth the sons
Of Belial flown with insolence and wine".

ৰোমাণ্টিক যুগৰ শ্বেলিৰ Revolt of Islam আৰু Prometheus Unboundত সেই যুগৰ Priestcraft আৰু মামুলী ধৰণৰ ভাৱ ইত্যাদিৰ বিৰুদ্ধতাৰ, ৱৰ্ডছ্ৱৰ্থৰ "On Milton" আৰু "The World is too much with us" কবিতাই সেই যুগৰ চিন্তা-ধাৰণা ইত্যাদিৰ আভাস দিয়ে। আমাৰ শঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্ত্তনৰ 'পাষণ্ড-মৰ্দ্দন' ছোৱাই সেই সময়ৰ তেওঁৰ প্ৰচাৰিত ধৰ্ম্মৰ বিদ্বেষীসকলৰ মুখত চাকিৰ পোহৰ পেলায়। মাধৱদেৱৰ ঘোষা-শাস্ত্ৰৰ ঘোষা কেইটিমানে তেওঁৰ সময়ৰ মূৰ্খ, অযোগ্য, অথচ শিষ্যৰ আগত পণ্ডিত-গুৰু বোলাই মান-সৎকাৰ বিচাৰি গুৰুৰ ভাও দি ফুৰা 'গুৰুসকলৰ' বাতৰি দিয়ে।

জাতীয় জীৱনৰ উন্নতি অৱনতিত জাতীয় সাহিত্যৰ উন্নতি অৱনতি অনিবাৰ্য্য। শঙ্কৰী যুগ আৰু তাৰ পিচৰ ডোখৰৰ নাম দিব লাগিলে আকৌ এবাৰ দিব পাৰি এন্ধাৰ যুগ। আহোম ৰজাসকলৰ দিনত ঘাইকৈ শেহৰ ডোখৰত, নানা ৰাজনৈতিক বিপ্লৱৰ, বিশেষকৈ মোৱামৰীয়া বিদ্ৰোহৰ আৰু মানৰ উপদ্ৰৱৰ নিমিত্তে অশান্তিৰ চূড়ান্ত অৱস্থা। তাৰ উপৰি ভূতৰ ওপৰত দানহ,—কীৰ্ত্তিচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ অক্ষয় অকীৰ্ত্তি বুৰঞ্জীৰূপী মেৰদাহ। এনেবিলাক কাৰণত সেই সময়ত অসমত সাহিত্য-চৰ্চ্চাৰ বৃদ্ধি আৰু পৰিপুষ্টিত ব্যাঘাত আৰু ধ্বংস স্বাভাৱিক।

বৰ্ত্তমান সময়তো আমাৰ দেশত সাহিত্যৰ যথোচিত চৰ্চ্চা হৈছে বুলিব নোৱাৰি। আজিও আমাৰ সাহিত্য-চৰ্চ্চাৰ অৱস্থা লেলোৱা-ঢেন্দোৱা। সৰ্ব্বসাধাৰণৰ ভিতৰত শিক্ষাৰ অভাৱেই ইয়াৰো এটা ঘাই কাৰণ। অসম দেশখনক যদি সৰিয়হৰ বৰডুলি এটাৰে বিজোৱা যায় তেন্তে কব লাগিব এমুঠি মানুহৰ মাজত শিক্ষাৰ প্ৰচাৰ। সেই মুঠিটো-নো কি লেখত লবলগীয়া কথা মই কব নোৱাৰোঁ। যি বাতৰি-কাকত শিক্ষা-বিস্তাৰৰ মহাসহায়ক, সেই বাতৰি-কাকত পঢ়িব পৰা মানুহ অসমত কেইটা? সৰ্ব্বসাধাৰণক অজ্ঞান এন্ধাৰৰ ডাৱৰে ঢাকি থৈছে। শিক্ষিত দুই-চাৰিজনে কিতাপ দুই-চাৰিখন লিখিছে কিন্তু পঢ়ে কোনে? সেই দেখি সৰ্ব্বসাধাৰণৰ ভিতৰত অন্ততঃ প্ৰাথমিক শিক্ষা প্ৰচলিত হবলগীয়াটো প্ৰথম ঘাই কথা।

এই কথা বাধ্যতামূলক হোৱাটোও আৱশ্যক কাৰণ নবিয়া-পৰা সৰহ ভাগ মানুহে প্ৰথমতে দৰব খাবকে নোখোজে। স্থিতি-স্থাপক অৱস্থাতে থাকিবলৈ ভাল পোৱাটো হৈছে সৰহ ভাগ মানুহৰ স্বভাৱ। ভাৰতৰ দেশীয় ৰজাসকলৰ ভিতৰত বৰোদাৰ মহাৰাজে তেওঁৰ ৰাজ্যত বাধ্যতামূলক প্ৰাথমিক শিক্ষা চলাই বৰ গুণ পাইছে। আমাৰ অসম গৱৰ্ণমেণ্টকো এনে কৰিবলৈ কোনে বুজাব, কোনে ধৰিব বা কোনে কৰাব পাৰিব কোনোবাই কব পাৰে নে? এনে কথা ওলালেই গৱৰ্ণমেণ্ট সেই কামলৈ ধন নাই বুলিব আৰু বুলিলেই নিৰুপায়। আমি ৰংপুৰৰ কাৰেংঘৰৰ ভেটিকে খানি-কুৰি, যদি এই অশ্বডিম্বটো তাত আছে, তেন্তে তাৰে কলহচেৰেক উলিয়াইনো কেনেকৈ দিম কব নোৱাৰোঁ। সেইদেখি আমি দুখীয়াৰ মনৰ আশা থাকি থাকি মনতে ওপজে আৰু মনতে মাৰ যায়। পণ্ডিতে জানো মিছা কথাষাৰ কৈছে যে "উত্থায় হৃদি লীয়ন্তে দৰিদ্ৰানাং মনোৰথঃ?"

উচ্চ শিক্ষা বুলি যিফেৰা শিক্ষা আমাৰ দেশত আজি প্ৰচলিত হৈছে, তাকনো উচ্চকে বুলিম নে অনুচ্চকে বুলিম, মই হলে ঠাৰবাৰ পৰা নাই। ফলত, আনৰ কেনে হৈছে কব নোৱাৰোঁ, মোৰ হলে কিবা বেবেৰিবাংখন লাগি পৰিছে। উচ্চ বুলি কোনো এটা বস্তুৰ গাত বিশেষণ লাগিলে অন্ততঃ তাৰ ওখ মূৰটো লোকৰ চকুত পৰা উচিত। কিন্তু লোকৰ পৰিছে নে নাই পৰা মই টানি কব নোৱাৰো, কাৰণ মোৰ হলে পৰা নাই। অৱশ্যে তিনিকুৰি বছৰীয়া এই বুঢ়া চকুত নপৰাটোও একো আচৰিত কথা নহয়। কিন্তু বিত্ চকু লৈয়ো দেখোন একো গুণ নাপালেঁা। যি হওক, এই উচ্চ শিক্ষাৰ সেই ওখ মূৰটো যদি আছে তেন্তে সি কোন ফালে ওখ হৈ চলিছে বা কোন ফালে বেকিছে, ডেকা-চকুৱা দেখোঁতা-সকলে দেখক আৰু কওক। মই মাথোন এই ফেৰাকেহে কব পাৰিম যে নোহোৱাত কণা মোমায়েই মোমাই—এই বচনকে সাৰোগত কৰি ভাৰতৰ পূব, পশ্চিম, উত্তৰ, দক্ষিণত মূৰ দাঙি ওলোৱা উচ্চশিক্ষাৰ সেই ওখ গোজডাল যেতিয়া অসমত পোতা হৈছে, তাক জোকাৰি-

পোকাৰি কচালি হেঁচি দিয়া হওক। সি ভালকৈ বহক, হেস্তনেস্ত যি হয় এটা হওক আৰু অসমীয়ায়ো সাধ্যমতে কাৰৈৰ জাকতে উজাওক। দেশত শিক্ষিত মানুহৰ লেখ বাঢ়িলে সৰ্ব্বতোভাৱে বাট মুকলি হয়। পৃথিৱীৰ নানা জাতিৰ নানা ভাষাৰ ভাল ভাল কথা সংগ্ৰহ কৰি সেইবোৰ পাৰিলে একেবাৰেই নিজা সম্পত্তি কৰি জাতীয় সৰ্ব্বসাধাৰণৰ সহজে বোধগম্য কৰি প্ৰচাৰ কৰাটো উচ্চ শিক্ষিতসকলৰ কাম। অসমত আজিও এই কাম হৈছে বুলি ভালকৈ কব নোৱাৰোঁ। আমাক উচ্চ-শিক্ষিত বিলনীয়া সৰহকৈ লাগে, নতুবা জগতৰ জ্ঞান-মন্দিৰৰ মাহ-চাউল, কল-কুঁহিয়াৰ, পকামিঠৈ, কেঁচামিঠৈবোৰৰ বিলনীয়া বা দেউৰীৰ অভাৱত উচ্চ শিক্ষা নোপোৱা আমাৰ সৰহ ভাগ মানুহে খাবলৈ নাপাব। অসমত গুৰি ডোখৰত গৱৰ্ণমেণ্টে ভুল বাটেদি গৈ বঙলা ভাষা চলোৱাত আমাৰ সাহিত্য আৰু ভাষাৰ এটা ডাঙৰ বিঘিনি ঘটিছিল, এই কথা আমি ওপৰত উনুকিয়াই আহিছোঁ। সেই বিঘিনিত পৰি অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যই ভেটা পাইছিল, ঢকা খাইছিল আৰু আগবাঢ়িব নোৱাৰি হুঁহকি পৰিছিল আৰু সেই বাবে ইংৰাজ অধিকাৰৰ প্ৰায় ৩০।৪০ বছৰ অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ পক্ষে বিফলেই গল বুলিব লাগে। সেই বিঘিনি আঁতৰিল যেতিয়া এই মুকলি ফৰকাল বতৰত আমি সাহিত্য-ক্ষেত্ৰলৈ সঁচাকৈয়ে একাণপতীয়াকৈ হাল-কোৰ লৈ যোৱা নাই কিয়? যাবৰতো কেতিয়াবাই হল।

অসম সাহিত্য সভাৰ কৰ্ত্তব্য

অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ প্ৰতি অসম সাহিত্য-সভাৰ কৰ্ত্তব্যৰ বিষয়ে অনেক কথা এই আসনৰ পৰা বৰ্ত্তমান সভাপতিৰ পূৰ্ব্বপুৰুষসকলৰ কথাকে দোহাৰি নকলে উপায় নাই। যথা—পুৰণি পুথি সংগ্ৰহ, পুৰণি পুথি ছপা কৰি উলিওৱা, পুৰণি মূৰ্ত্তি প্ৰভৃতি সংগ্ৰহ আৰু সেইবোৰৰ পৰা পুৰণি কালৰ তথ্য সংগ্ৰহ কৰিবৰ নিমিত্তে উপযুক্ত মানুহৰ নিয়োগ। কোৱা বাহুল্য যে আমাৰ দেশৰ মানুহে ঘাইকৈ উঠি অহা ডেকাসকলে অসমৰ অতীত ইতিহাসৰ বিষয়ে

ভালকৈ জনা উচিত। জাতীয় জীৱনৰ সৌধ নিৰ্ম্মাণ কৰিবলৈ হলে, প্ৰথমতে ভেটি মাটিডোখৰৰ গঢ়-গতি চাই-বুজি লোৱা আৱশ্যক। আগেয়ে আমাৰ নিজৰ কি কি আছিল. এতিয়া কিহৰ কিহৰ অভাৱ ইত্যাদি জ্ঞানৰ ভেটি ভালকৈ বান্ধি লোৱা নিতান্ত কৰ্ত্তব্য। সেই জ্ঞানৰ ভেটি শকত হলে আজি নহয় কাইলৈ, কাইলৈ নহলে পৰশুইলৈ আমি তাৰ ওপৰত আমাৰ ভৱিষ্যত জাতীয় জীৱনৰ উন্নত হৰ্ম্ম্য গাঁথি লব পাৰিম। আমাৰ যে অতীত একেবাৰেই পেলাই দিবলগীয়া এনে নহয়; বৰং একালত সি যে ভাৰতৰ সকলো উন্নত প্ৰদেশৰ নিচিনা বা ততোধিক আছিল, সেইটো জগতৰ আগত দাঙি ধৰা আৰু সেই ভাৱতে অনুপ্ৰাণিত হৈ নিজৰ জাতীয় জীৱন আৰু শকতকৈ গঢ়ি লোৱা আৰু অতীত আৰু বৰ্ত্তমান এই দুটাৰ মাজত সম্বন্ধ আৰু সামঞ্জস্য ৰাখি ভৱিষ্যতৰ বাটেদি আগবঢ়া আমাৰ প্ৰধান কৰ্ত্তব্য। অতীত ভৱিষ্যতৰ ভৰিৰ ভূমি।

এই গুৱাহাটী নগৰত যি মিউজিয়েম অৰ্থাৎ যাদুঘৰৰ ভেটি উঠিছে, তাৰে সৈতে এই সাহিত্য-সভাৰ ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক থকাটো বাঞ্ছনীয়। কটন কলেজত প্ৰাচীন ভাৰতৰ ইতিহাসৰ শিক্ষা-দীক্ষাৰ চৰ্চ্চাৰ, সংস্কৃত সাহিত্যৰ বিষয়ে ঐতিহাসিক বক্তৃতাৰ দিহা আৰু অসমীয়া সাহিত্যত এম-এ পঢ়ুৱাবলৈ যাতে শীঘ্ৰে বন্দবস্ত হয়, তাৰ চেষ্টা কৰা উচিত। অসমৰ হাবিয়ে-বন নিয়ে, পৰ্ব্বতে-কন্দৰে প্ৰাচীন ইতিহাসৰ অসংখ্য অনাৱিষ্কৃত উপাদান পৰি আছে, সেইবোৰ উদঘাটিত হলে ভাৰতীয় সভ্যতাৰ প্ৰাচীম ইতিহাসৰ এক অভিনৱ কংশু সাধিত হব। আমাৰ এই সভাৰ সেই ফালেও লক্ষ্য থকাটো উচিত। অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ বিষয়ে যাতে দুখন ভাল ইতিহাস লিখিত হয় অৰ্থাৎ এখন historical আনখন philological এই সভাই সেইটোৰো চেষ্টা কৰাটো ভাল বুলি মোৰ মনত খেলায়। বিশেষকৈ দৰ্কাৰ অসমত প্ৰাথমিক শিক্ষা বিস্তাৰ। আমাৰ এই সাহিত্য-সভাই সেই কাৰ্য্যৰ অৰ্থে বিশেষকৈ চেষ্টা কৰাটো মই উচিত

বিবেচনা কৰোঁ। নিজৰ জাতীয় গৌৰৱৰ বিষয়ে আৰু কেনেকৈ সেই জাতীয় গৌৰৱ ৰক্ষা কৰিব পাৰি, কি কি কাৰণত আমি পূৰ্ব্বৰ জাতীয় গৌৰৱৰ অৱস্থাৰ পৰা খহি পৰি, এই শোচনীয় অৱস্থাত পৰিছোঁহি, কি কি উপায় অবলম্বন কৰিলে, কোন কোনবোৰ ভুলভ্ৰান্তি সংশোধন কৰিলে আমি সেই হেৰোৱা গৌৰৱ পুনৰ লাভ কৰিব পাৰিম ইত্যাদি বিষয় উজুভাৱে সৰ্ব্বসাধাৰণক শিক্ষা দি বুজুৱাটো শিক্ষিত আৰু জনাবুজাসকলৰ কাম। নিজৰ দেশৰ বস্তুলৈ হেঁপাহ বঢ়োৱা, নিজক নিজে চিনি পোৱা আৰু নিজক নাপাহৰা, স্বদেশৰ সকলো ভাল বিষয়তে গৌৰৱ অনুভৱ কৰা, নিজৰ ভৰিত ভৰি দি, আত্মসন্মান, আত্মমৰ্য্যাদা নিখুত ৰাখি মানুহ হবলৈ শিকোৱাটো প্ৰাথমিক, মাধ্যমিক আৰু উচ্চশিক্ষাৰ প্ৰধান কাম। প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ ঘাইকৈ; কাৰণ মনুষ্য জীৱনৰ এইবোৰেই প্ৰথম সূত্ৰ। নিজৰ দেশ, স্বভাৱ আৰু অৱস্থানুসাৰে শিক্ষা হোৱাটোৱেই স্বভাৱৰ গতি; নোহোৱাটোৱেহে ব্যতিক্ৰম বা অতিক্ৰম বা বিভছবিক্ৰম। শিশু-সাহিত্য গঠনৰ ফালেও এই সভাৰ মনোযোগ আকৰ্ষিত হোৱাটো উচিত। শিশু-সাহিত্যই ভৱিষ্যত সমাজৰ ধৰণী শিশুক আগলৈ উপযুক্ত ডেকা, বুঢ়া হবৰ অমোঘ মন্ত্ৰ কাণত দি মন্ত্ৰপুত কৰে। নিজৰ দেশৰ গৌৰৱজনক কথা, বীৰপুৰুষসকলৰ গুণগাথা আৰু বিক্ৰম-কাহিনী, সাধুলোকৰ জিতেন্দ্ৰিয়বাদিতা, স্বদেশপ্ৰিয়তা, অত্যাচাৰ অতিচাৰ পৰিহাৰপৰায়ণতা, পৰোপকাৰ, স্বাৰ্থত্যাগ আৰু সকলোতকৈ ঘাইকৈ ধৰ্ম্মভীৰুতা আৰু সত্যবাদিতাৰ বিষয়বোৰ এই শিশু-সাহিত্যৰ মূল বীজ হোৱাটো উচিত।

অসম সাহিত্য-সভাই যদি এনে এদল নিস্বাৰ্থ সাহিত্যসেৱী, পৰোপকাৰী, স্বদেশপ্ৰিয় মানুহ গঠনত সহায় কৰিব পাৰে, যিসকলে অসমত ঠায়ে ঠায়ে গাঁৱে গাঁৱে এই সাহিত্য-সভাৰ একোখন শাখা সভা, (অৱশ্যে বিনা আড়ম্বৰেৰে) সংস্থাপন কৰি উপদেশ, আৰ্হি আৰু স্বকৃত কাৰ্য্যেৰে ওপৰত উল্লেখ কৰা মহৎ ভাৱ আৰু কাৰ্য্যৰ গুটি সৰ্ব্বসাধাৰণৰ মাজত

সিঁচি দিব পাৰে আৰু যাতে সেই সিঁচা গুটি সৰ্ব্বসাধাৰণৰ হৃদয়-ক্ষেত্ৰত অঙ্কুৰিত আৰু বৰ্দ্ধিত হয় তালৈকো ভালকৈ দৃষ্টি ৰাখিব পাৰে, তেন্তে সেই সভাই এটা মহৎ কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিলে বুলি নিশ্চয় ধৰিব লাগিব। আৰু এটি ক্ষুদ্ৰ কাৰ্য্য এই সভাৰ তালিকাৰ ভিতৰত সোমাই থাকিলে বেয়া নহব। বিজ্ঞান সম্বন্ধে, স্বাস্থ্য সম্বন্ধে, উজুকৈ ৰচনা কৰোৱাই যদি সৰ্ব্বসাধাৰণৰ উপযোগী কৰি পুস্তিকা প্ৰচাৰ কাৰ্য্য এই সভাই কৰিব পাৰে তেন্তে বৰ ভাল কথা হয়। বঙ্গদেশৰ সাহিত্য পৰিষদে কৰাৰ দৰে আমাৰ এই সভায়ো যদি বৈজ্ঞানিক পৰিভাষাবোৰ আমাৰ ভাষালৈ ভাঙোতে কেনে আকৃতিৰ হব লাগিব, সেইটো থিৰ কৰাই দিব পাৰে সিও এটা লেখৰ কাম হব। অসমীয়া লিখকসকলক সাধ্যমতে উৎসাহিত আৰু সহায় কৰাটোও এই সাহিত্য-সভাৰ কাৰ্য্যৰ তালিকাৰ ভিতৰত বুলি মই ভাবোঁ।

পাতনিৰ প্ৰথমতে কৈছিলোঁ যে আপোনাসকলক মই উপদেশ দিবলৈ অহা নাই; এই সভাত মই 'গুৰুগিৰি' কৰিবলৈ অহা নাই। কিন্তু আপোনাসকলে এতিয়ামানে ভালকৈ দেখিলে যে মই কলোঁ এক, কৰিলোঁ এক। ওপৰত কোৱা এই বকলা যদি উপদেশ নহয়, আৰু তাৰ চলতে মোৰ গুৰুগিৰি ভাও নহয়, তেন্তে সি কি বস্তু তাক বিধতাপুৰুষেহে জানে। চল পালেই বিজ্ঞ সাজি উপদেশৰ বৰষুণ বৰষোৱাটো মানুহৰ ৰোগ। মই যেতিয়া নিজকে এটা মানুহ বুলি ধৰি লৈছোঁ—(অৱশ্যে সেইটোত কাৰো সন্দেহ থাকিলে এই নিঃকিন নিৰুপায়)—আৰু দেখিছোঁ, আপনাসকলেও স্বীকাৰ কৰিছে; এনে স্থলত সুবিধা এৰি দি উপদেশৰ মহলা নমৰাকৈ থকাটো বিশেষ সংযমৰ কাম। সভাত থিয় দি, আৰু তাৰ উপৰি সভাপতিৰ ওখ আসন লভিও যদি উপদেশ দিয়া খোচৰা ব্যাধিয়ে মোক ছুব নোৱাৰাকৈ মই ৰাখিব পাৰিম, তেন্তে মই হয় মহাত্মা গান্ধী, নহয় কিবা বোলে নে জগবা মণ্ডল। এইবোৰৰ উপৰিও যদিও মই আপোনাসকলৰ কাণ শুৱনি আৰু সভা শুৱনি কৰি জয়জয়তে সেই কথা কৈছিলোঁ, তথাপি আপোনাসকলে

মোৰ পৰা উপদেশৰ কিছুমান কথা শুনিবলৈ আশা এৰি বহি আছে বুলি মই কব নোৱাৰোঁ। এনে স্থলত যদি মই উপদেশৰ একেবাৰেই নিৰামহীয়া খাই বহি থকা নাই সেইটো আপোনাসকলে যিহকে বিচাৰিছিল, তাকেহে অলপ অচৰপ পাইছে। সেইদেখি মোৰ পিচৰ কাৰ্য্যাই আগৰ কথাৰ প্ৰতিবাদ কৰাৰ বাবে, বোধকৰোঁ আপনাসকলৰ ওচৰত মই ক্ষমা নামাগিলেও চলিব।

এই সভাৰ নাম হৈছে সাহিত্য-সভা। সাহিত্যৰ বিষয়ে সাধাৰণ ভাবে এই সময়লৈকে পোনপটিয়ে একোকে কোৱা হোৱা নাই বুলিব লাগে অৰ্থাৎ ধৰক, কংসৰ দেখা-সাক্ষাতেই নাই অথচ ইফালে কংসবধ ভাওনাৰ ধুমধাম অভিনয়। সেইদেখি সাহিত্যৰ সাধাৰণ লক্ষণৰ বিষয়ে আযাৰচেৰেক যি পাৰোঁ ইমানতে কবলৈ চেষ্টা কৰা যাওক।

সাহিত্যৰ দুটা অঙ্গ। এটা গদ্য আৰু এটা পদ্য। বাস্তৱিকতে দুটা অঙ্গ নুবুলি একেটা অঙ্গৰে দুটা ফাল বুলিলেহে ঠিক কোৱা হব।

সাহিত্যৰ সাধাৰণ লক্ষণ

ইংৰাজীত কবৰ নিচিনা Better half অৰ্থাৎ উত্তমাঙ্গ বুলিলে বোধকৰোঁ শুনিবলৈ আপচু নহব। পদ্য মানে কৱিত্বৰ আৰু কাব্যৰ কথাহে বুজাইছোঁ। য়ুৰোপীয় কাব্য-প্ৰতিভাত আৰু ভাৰতীয় কাব্য-প্ৰতিভাতো তিনটা সুঁতি দেখা যায়। আমাৰ ইংৰাজী শিক্ষিতসকলে য়ুৰোপীয় সাহিত্য-চৰ্চ্চা সৰুৰে পৰা কৰি আহিছে। আমাৰ ভিতৰত বৰং এনেকুৱাও অনেক আছে, যি ইংৰাজ কৱি চচাৰৰ পৰা টেনিছন, ব্ৰাউনিং আৰু ছুইনবৰ্ণ লৈকে সকলো য়ুৰোপীয় কৱিৰ কৱিতা পঢ়ি, ঘাটিঘুটি, গিলি কৱিতাৰ ভাবত একেবাৰেই চৈধ্য অনা য়ুৰোপীয় হৈ আছে অথচ কালিদাস, ভবভূতিৰ নামহে শুনিছে বা দুশাৰী-চাৰিশাৰীহে পঢ়িছে আৰু আনবোৰ ভাৰতীয় কৱিৰ কাব্য তেওঁলোকৰ পক্ষে কাৰবাৰ কোনোবা। ভাললৈকে হওক বা বেয়ালৈকে হওক, আমাৰ যেতিয়া এনে অৱস্থা ঘটিছে, তাক অস্বীকাৰ কৰিবৰ উপায় নাই। সেইদেখি আমি য়ুৰোপীয় কৱি প্ৰতিভাৰ সুঁতি তিনটাৰ কথাকে কওঁ!

য়ুৰোপৰ কাব্য-প্ৰতিভাৰ প্ৰথম সোঁতা আহিছে গ্ৰীচৰ পৰা। দ্বিতীয় সোঁতা ৰোমৰ পৰা। তৃতীয় সোঁতা কেল্‌টিক্। ভাবৰ নিপুণতা ধীৰ, স্থিৰ, শান্ত বিচাৰ-বিবেকতা গ্ৰীচৰ দান। শক্তি, সংযম, মনুষ্যত্ব আৰু মহত্ব ৰোমৰ দান। কেল্‌টিক্ দান হৈছে ঃ—মানুহৰ বিচাৰ-বিবেকতাই যিটো ধৰিব নোৱাৰে, এনে এটা ইন্দ্ৰিয়াতীত মুক্ত অসীম, শান্ত, শিৱম্ ৰহস্যময় প্ৰহেলিকাময় বস্তু। এই কেল্‌টিক্ প্ৰতিভাৰে সৈতে ভাৰতীয় প্ৰতিভাৰ সাদৃশ্য আছে। এই দানে ভাৰতৰ প্ৰাণৰ বস্তুটিকো য়ুৰোপীয় সাহিত্যৰ কাষ চপাই দিছে। গ্ৰীক প্ৰেৰণাই বস্তুক সুন্দৰ সুঠাম ভঙ্গিমা দি নয়ন-ৰঞ্জন কৰি পূৰ্ণৰূপে প্ৰকাশ কৰে। প্ৰকৃতিৰ প্ৰতিকৃতি চকুৰ আগত দাঙি ধৰে অৰ্থাৎ ইংৰাজীৰে কবলৈ গলে "Holding mirror up to Nature"। ৰোমৰ ভঙ্গিমাই বস্তুক গধুৰ, গম্ভীৰ, চমু, দৃঢ় আৰু শান্তিপূৰ্ণ কৰি দেখুৱায়। ৰূপৰ সহায়ত অৰূপৰ আভাস দিয়া, ৰূপ-সাগৰত বুৰ মাৰি অৰূপ-ৰতনক তুলি চকামকাকৈ চকুৰ আগত ধৰা, বাক্য মনৰ অগোচৰ এটা অসীম অনিৰ্দ্দিষ্ট বস্তুৰ ঐন্দ্ৰজালিক ভাব প্ৰকট কৰিবৰ প্ৰয়াস, যিটোক মানুহে অন্তৰাত্মাৰেহে ধৰিব ছুব পাৰে, বুদ্ধিৰে নোৱাৰে অৰ্থাৎ "প্ৰখৰ বুদ্ধি নাপায়ে আসে ফিৰে"—এইটো কেল্‌টিক্। প্ৰাচীন ভাৰতীয় কাব্যত এই ভাবটো সম্যকৰূপে পৰিস্ফুট। অৰ্থ গৌৰৱত যদিও বাক্য ভৰপূৰ, কিন্তু অৰ্থৰ মাজতে কৰিৰ বক্তব্যৰ অশৰীৰী বস্তুটোৰ ওৰ নপৰে। কাব্যক সম্পূৰ্ণ ভৰা সোঁতা কৰিবৰ হলে, সত্য শিৱ সুন্দৰ আৰু ৰসময় কৰিবৰ হলে, এই তিনিওটা সুঁতিৰ সঙ্গম আৱশ্যক।

য়ুৰোপীয় সাহিত্য

য়ুৰোপীয়সকলৰ ভিতৰত ফ্ৰেন্স সাহিত্যত গ্ৰীক প্ৰতিভাৰ সম্যক পৰিস্ফুৰণ। ফ্ৰেন্স জাতিৰ স্বভাৱ লঘু আৰু ভাব প্ৰকাশ কৰিবৰ ক্ষমতা অতুলনীয়। সেই বাবে ফ্ৰেন্স ভাষা য়ুৰোপীয়সকলৰ ভিতৰত সন্ধিপত্ৰ আৰু 'দলিল দস্তাবিদ্' লিখাতে প্ৰায়ে ব্যৱহাৰ হয়। তাত কেল্‌টিক্‌সুলভ অটলস্পৰ্শিতা আৰু ঐন্দ্ৰজালিকতা নাই। অৱশ্যে ভিক্টৰ হিউগো আৰু তেওঁৰ পন্থানুৱৰ্ত্তী ফ্ৰেন্স লেখকসকলে

এই অভাৱবোৰ অনেক অংশে পূৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে যদিও তথাপি ইংৰাজীত শ্বেক্সপীয়েৰ, ৱৰ্ডছৱৰ্থ, শ্বেলি, কীটছৰ কৱিতাৰ ভিতৰত যেনেকৈ এটা স্বকীয়া বিশেষত্ব, প্ৰহেলিকাময় ভঙ্গিমা আৰু নিগূঢ় ৰসৰ অন্তঃপ্ৰৱাহ আছে, ফ্ৰেন্স কৱিসকলৰ ভিতৰত তাৰ অনেকখিনি অভাৱ। ফ্ৰান্সৰ সুব্যক্ত, সুস্পষ্ট, স্বচ্ছ আৰু প্ৰাঞ্জল ভাবেই ফ্ৰেন্স গদ্য সাহিত্যক জগতত অতুলনীয় কৰি তুলিছে। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ কৱিতা বাদ দি ধৰিলে, বঙ্গীয় কাব্য-সাহিত্যৰো প্ৰায় এনেকুৱা লক্ষণকে দেখা যায়। তুৰীয় বিৰাট আবেগ আৰু ভাবৰ ইন্দ্ৰজাল বঙ্গ-সাহিত্যত নাই—আছে প্ৰাঞ্জলতা, নিৰ্ম্মলতা আৰু কোমলতা। অৱশ্যে ৰবীন্দ্ৰ-নাথৰ কৱিতা এই কথাৰ ব্যতিক্ৰম। ৰবীন্দ্ৰনাথৰ কৱিতাত কঠোৰ বুলি বস্তু এটা নাই। তেওঁৰ কল্পনা স্থূল জগতৰ পৰা উৰি গৈ, নেদেখা নজনা নুশুনা দেশত বিহাৰ কৰে। তেওঁৰ exquisitely refined বীণাৰ তাঁৰ সূক্ষ্ম সুদূৰ 'অবাঙমনসগোচৰ'ৰ আঙুলি-বুলনিত বাজি উঠে। তেওঁৰ আকাঙ্খা আৰু বাক্য (অন্ততঃ আজিকালি) এনে ঃ— "আমি চঞ্চল হে সুদূৰেৰ পিয়াসী। দিন চলে যায়, আমি অন্যমনে, তাঁৰি পথ চেয়ে থাকি বাতায়নে। ওগো সুদূৰ! বিপুল সুদূৰ! তুমি যে বাজাও বিপুল বাঁশৰী; কক্ষ আমাৰ, ৰূদ্ধ দুৱাৰ, সে কথা যে যাই পাসৰি।" বঙ্গৰ বিখ্যাত আন জন কৱি মাইকেল মধুসূদনৰ কৱিতাত ৰোমীয় প্ৰভাৱ প্ৰকট। যেনে ঃ—

"সমুখ সমৰে পৰি বীৰ চূড়ামনি,
বীৰবাহু চলি যবে গেল যমপুৰে
অকালে। কহ হে দেবী অমৃতভাষিনী,
কোন বীৰবৰে বৰি পাঠাইল লঙ্কেশ্বৰ।"

কিন্তু কাব্য-প্ৰতিভাৰ গ্ৰীক ভঙ্গী আৰু ৰোমীয় ভঙ্গীৰ কথা যে কৈছোঁ, প্ৰাচীন ভাৰতীয় কাব্য-প্ৰতিভাত যে স্বাধীনভাৱে অৰ্থাৎ কাৰো পৰা ঋণ-কৰ্জ্জা নকৰাকৈ সেই দুই ভঙ্গী নাছিল এনে ভাবিলে নচলিব। ভাৰতীয় ৰসাত্মকং বাক্যং প্ৰাচীন সংস্কৃত কাব্যত এই তিনিটাও সদায়

স্বতঃস্ফুৰিত। নটা ৰসেৰে কৱিতাৰ ভৰা সোঁতা ভাৰতত বৈদিক কালৰ পৰা বৈ আহিছে। বেজাৰৰ কথা হৈছে যে ভাৰতত এই অৱনতিৰ দিনত ভাৰতৰ সন্তানসকলে পাশ্চাত্য "মৃগতৃষ্ণাৰ্ণৱজলত স্নান, পান, আচমন, ৰমণ কৰি ওপঙিব লাগিছে, তল যাব লাগিছে," অথচ নিজৰ দেশৰ কৌটীকলীয়া—

আমাৰ নিজৰ সাহিত্য

"শান্ত চিদানন্দ শুদ্ধ অনন্ত মহিমান্বিত
নিৰ্ম্মল তৰঙ্গচয় হীন।
হেনয় পৰমানন্দ (কৱিতাৰ) অমৃত সাগৰে মজি
আচন্ত নকৰে বুদ্ধি ক্ষীণ॥"

আগতে চাওক—ৰোমৰ শক্তি, গ্ৰীচৰ প্ৰাঞ্জলতা, দূৰ বাহিৰত খেপিয়াই ফুৰিছোঁ অথচ আমাৰ ঘৰৰ শঙ্কৰ-মাধৱ আৰু কন্দলিসকলৰ কৱিতালৈ হাত মেলা নাই। বোলোঁ মেলা, ভাই হাত মেলা। কৱিতালৈ হাত মেলা আৰু ভাবে ভাবে চপোৱা। শ্ৰীশঙ্কৰ কাব্য-প্ৰতিভাৰ বজ্ৰনিৰ্ঘোষ শক্তিৰ চানেকী চাব নে ?

"ঘোৰ মূৰ্ত্তি ধৰি নৰসিংহ হৈল ৰাজ।
মহাত্ৰাসে কম্পে দেখি দানৱ সমাজ॥
তপ্ত সুবৰ্ণৰ বৰ্ণ জ্বলে চক্ষু দুই।
পৰ্ব্বত সমান কায় আছে স্বৰ্গ ছুই॥
শৰীৰৰ লোম চন্দ্ৰ সম শুক্ল বৰ্ণ।
তুলি আছে উৰ্দ্ধক শুদ্ধ দুই কৰ্ণ॥
বাইল মুখ যেন গিৰি গহ্বৰ পৰাই।
প্ৰচণ্ড বাতাস যেন নিশ্বাস বজাই॥
প্ৰকাশয়ে কেশ শিৰে ৰবিৰ কিৰণ।
ভ্ৰুকুটি কুটিল মুখ বিকট দশন॥
লহ লহ কৰে জিহ্বা যেন ক্ষুৰধাৰ।
জ্বলে বাহু শত তীক্ষ্ণ নখে চমৎকাৰ॥
বহল হৃদয় দীৰ্ঘ গ্ৰীবা কৃশ কটি।
জিহ্বা মেলি আছে দুই দৰ্শন প্ৰকটি॥

আৰৌ চাওঁক ঃ

দানৱ ফুৰন্তে যেনে আছে।
দেখি খঙ্গে নৰসিংহ পাছে॥
কম্পাই শিৰ কেশৰ উল্লাসি।
তুলিলা আটোপে ঘোৰ হাসি॥
স্বৰ্গকো ভেদিলা ঘোৰ ৰঙ্গে।
বেগে চাম্প দিয়া নৰসিংহে॥
আলগতে দৈত্যক ধৰিল।
নাহি মাত চেতন হৰিল॥
সৰ্পে যেন ধৰিল ইন্দুৰ।
নিশবদ দানৱ দন্দুৰ॥
চিত কৰি উৰুত থাপিল।
নখে তাৰ হিয়া বিদাৰিল॥
যেহেন সৰ্পক পাৱে ভিৰি।
গৰুড়ে পেলাইল ঠোঁটে চিৰি॥
চক্ষু পকাই দৈত্য অন্তকাৰী।
চেলেকন্ত জিহ্বায়ে কোৱাৰি॥
ৰুধিৰে দিগিধ দেহা দুই।
শিৰত মেৰাইলা আন্ত দুই॥
দেখি দৈত্য কটক কিটাইল।
অস্ত্ৰ শস্ত্ৰ ধৰি ক্ৰোধে ধাইল॥
নৃসিংহ পেলাইল দৈত্যেন্দ্ৰক।
গৈল খেদি দানৱগণক॥
কাকো নখে কৰে দুই চিৰ।
টোকৰে ছিণ্ডিলা কাৰো শিৰ॥
কাকো গোৰে মাৰি খৰাকাতি।
সংহৰিলা দানৱ পদাতি॥
দৈত্য জিনি ত্যজিলা অট্টাস।
পলায় দিগ্‌গজ হুয়া ত্ৰাস॥

ঝঙ্কাৰন্তে শিবৰ কেশৰ।
উৰায় সবে বিমান স্বৰ্গৰ ॥
থলকে সাগৰ শ্বাস লাগি।
বেগত পৰ্ব্বত পৰে ভাগি ॥
নৃসিংহৰ চৰণ গতি।
টলবল কৰে বসুমতী ॥
চন্দ্ৰৰ ৰশ্মিত ভৈল ছন্ন।
নিষ্প্ৰভ সমস্তে গ্ৰহগণ ॥

বৰ্ণনাৰ প্ৰাঞ্জলতা চাওঁক ঃ—
"পাছে ত্ৰিনয়ন দিব্য উপবন" ইত্যাদি।

আকৌ চাওঁক ঃ—"সৈৰিন্ধ্ৰীৰ সিতো বিচিত্ৰ মন্দিৰ
সূৰ্য্য যেন কৰে কান্তি।
সুবৰ্ণ আসনে ৰঞ্জিত ভাজন
প্ৰকাশে প্ৰদীপপান্তি ॥
সুবৰ্ণ খাটত বিছাই হংস-তুলি
পুষ্প সিঞ্চি আছে ছানি।
মুৰালি মুকুতা থোপা আৰি চাৰু
চন্দ্ৰাতপ আছে টানি ॥
মলয় চন্দন সুগন্ধিত ঘ্ৰাণ
মালতী চম্পা শিৰীষ।
অগুৰু ধূপৰ ধূমে আমোদিত
বাসয় দিশ বিদিশ ॥
চৌপাশে পুতলা লেখিছে বাৰত
কৰন্তে আছে সুৰত।
যাক দেখি হোৱে কামী পুৰুষৰ
কামে চিত্ত উনমত্ত ॥
হেন মন্দিৰৰ মধ্যত সুন্দৰী
বসিয়া আছে আসনে।
চৌপাশে বেঢ়িয়া সেৱা কৰিয়াছে
সালঙ্কৃতা দাসীগণে ॥"

বৰ্ণনাৰ প্ৰাঞ্জলতা, শক্তিমন্তৃতা, ওজস্বিতা আৰু তাত গভীৰ আধ্যাত্মিক ভাবৰ সংমিশ্ৰণতাৰ নমুনা এটা চাওক ঃ

বাৰিষাৰ বৰ্ণনা

বিবিধ মণ্ডলে হৰে সূৰ্য্যৰ প্ৰকাশ।
তাৰ ৰশ্মি চিকিমিকি কৰয় আকাশ ॥
বহে খৰ্ব্ব বায়ু হুগুনয় মাত-বোল।
গগনক ঢাকে মহা মেঘৰ আন্দোল ॥
ঘনে ঘনে দেয় অতি বিজুলী চমক।
লাগে তিৰিমিৰি আসি চকুত জমক ॥
নাকলয় চন্দ্ৰ সূৰ্য্য জ্যোতি তাৰাগণ।
যেন জীৱ আত্মা শৰীৰত ভৈল ছন ॥
আঠমাস নিলে শুষি পৃথিবীৰ সত্ব।
হুনাই সূৰ্য্যে এৰি দেন্ত বাৰিষা কালত ॥
বিদ্যুত সঞ্চাৰ চণ্ড বাতাস চঞ্চল।
নিৰন্তৰে মেঘ সবে বৰিষিল জল ॥
খাল বাম ভৰি ভূমি ভাগি বৱে জান।
যেন মহা মহতে দুঃখীক দিলে দান ॥
গ্ৰীষ্মত আছিল শুকাই ৰৌদ্ৰ তাপ সহি।
বৃষ্টিজল পাই হুনাই পুষ্ট ভৈল মহী ॥
তপ উপবাসে যেন শৰীৰ শুকায়।
পুনঃ ভোগ ভুঞ্জিলে পূৰ্ব্বৰ কান্তি পায় ॥
জুই আঙনি জলি অতি বাৰিষা নিশাত।
নকৰে নক্ষত্ৰে তাত প্ৰকাশ সাক্ষাৎ ॥
যেন কলিযুগে দেৱশাস্ত্ৰ হোৱে ছন।
প্ৰকাশে পাষণ্ড শুনে তাৰে সে বচন ॥
নাদ শুনি মেঘৰ বেঙৰ ৰোল চৰে।
গুৰু পাঠ দিলে যেন শিষ্যে পাছে পঢ়ে ॥
বহয় বিপথে অতি ক্ষুদ্ৰ নদী যত।
কৰে অকাৰ্য্যকো যেন ধনৰ গৰ্ব্বত ॥

বৃষ্টি জল পাই শস্য কৰে হলফল।
শুকাই পৰে পানী পুনঃ মনত অসুখ॥
দৈবাধীন নজানিলে মিলে মহাদুখ॥
দুই নদী সব সমে সঙ্গম সাগৰ।
কৰিল কল্লোল মহা উর্ম্মি ভয়ঙ্কৰ॥
যেন সিটো যোগীৰ দুগুচে কালকষ্ট।
বিষয়ক পাইলে পুনৰপি হোৱে ভ্রষ্ট॥
যদ্যাপি মুষলধাৰে মেঘ বৰষিল।
তথাপি পর্ব্বতে পীড়া কিছু নাজানিল॥
যি জনৰ মন ভৈল কৃষ্ণত প্রবেশ।
তাক যেন লভিবাব নোৱাৰে দুঃখ-ক্লেশ॥
তৃণে ঢাকিলেক পথ সব ভৈল ছন্ন।
নকৰিলে লোকে আৰু গমনাগমন॥
নপঢ়িয়া দ্বিজে যেন ত্যজিল অভ্যাস।
পাসৰিল সব বেদ পথ ভৈল নাশ॥
লোকৰ সুহৃদ মেঘ সব মহা ধীৰ।
চঞ্চল বিজলী ছটা তাতো নহে থিৰ॥
যেন মহা গুণৱন্ত পুৰুষক পাই।
তথাপিতো বেশ্যাৰ বুদ্ধিৰ থিৰ নাই॥
পঞ্চবর্ণে ৰচিত ইন্দ্রৰ ইন্দ্রধনু।
গুণৱন্তে মেঘত প্রকাশে পুনু পুনু॥
যেন তিনি গুণময় জগত যতেক।
নির্গুণ পুৰুষ তাত প্রকাশে প্রত্যেক॥
চন্দ্র জ্যোতি প্রকাশিত যিটো মেঘগণ।
নজ্বলন্ত চন্দ্র সেই মেঘে দুই ছন॥
যেন যিটো চৈতন্যে প্রকাশে অহঙ্কাৰ।
সেই অহঙ্কাৰে ঢাকে জ্যোতি জীৱাত্মাৰ।"

এনেকুৱা আৰু ইয়াতকৈও প্রাঞ্জল ওজস্বী আৰু গভীৰ ভাবাত্মক হেজাৰ হেজাৰ কৱিতা এই মহাপুৰুষ কৱিসকলৰ ৰচনাৰ পৰা তুলি দেখুৱাই দি ওৰ পেলাব নোৱাৰি।

ওপৰত কৈ আহিছোঁ যে জাতীয় জীৱন আৰু জাতীয় সাহিত্য এই দুটাৰ অবিচ্ছেদ্য সম্বন্ধ। জাতীয় সাহিত্য জাতীয় জীৱনৰ প্রতিধ্বনি মাথোন। জাতীয় জীৱন যদি সঙ্কীর্ণ হল, জাতীয় সাহিত্যইও সেই সঙ্কীর্ণতাৰ হাত সাৰিব নোৱাৰে। যি জাতীৰ জীৱন মুক্ত আৰু স্বাধীন সেই জাতিৰ সাহিত্যৰো মুক্ত, স্বাধীন আৰু অব্যাহত গতি। সেই সাহিত্যই নির্ভয়ে নিঃসঙ্কোচে কল্পনা আৰু ভাৱৰ ৰাজ্যত স্বচ্ছন্দে বিচৰণ কৰিব পাৰে, সি কোনো কালে কদাপিও বিদেশী বিজাতিৰে সৈতে ভাব আৰু কল্পনাৰ আদান-প্রদানত নিজৰ অস্তিত্ব হেৰুৱাবৰ ভয় কৰি নিজক সঙ্কুচিত কৰি নুফুৰে। পুখুৰীৰ বন্ধ পানীহে অশুদ্ধ, অশুচি, কলুষিত হয় আৰু অশুদ্ধ হবৰ ভয়ত পুখুৰীৰ গৰাকী সদায় সন্ত্রস্ত সতর্ক থাকিবৰ আৱশ্যক হয়। নৈৰ সোঁত বলা পানীত সেই 'বালাই' নাই। তাত হাজাৰ মলি, আবর্জ্জনা পৰক, তথাপি মি অশুচি, অস্পৃশ্য বা কলুষিত নহয়। পৰাধীন জাতীৰ সাহিত্যক সেইদেখি সততে শুচি-বায়ুৱা ৰোগগ্রস্ত দেখা যায়। তাৰ সততে ভয়, পিছে বিদেশী ভাষাৰ সংস্পর্শত সি কলঙ্কিত আৰু অশুচি হৈ নিজৰ পৈতৃক প্রাণটি হেৰুৱায়। আজিকালি পৰাধীন জাতি আমি। আমাৰ সাহিত্য আৰু ভাষাতো সেইদেখি এই কথাই। বৈষ্ণৱ যুগৰ অসমীয়া ভাষা আৰু অসমীয়া সাহিত্য মুক্ত আৰু স্বাধীন অসমৰ ভাষা আৰু সাহিত্য আছিল, সেইদেখি সেই ভাষা, সেই সাহিত্যই দেশ-বিদেশে মুকলি মনেৰে বুকু ফিন্দাই পাখি মুকলি কৰি ফুৰিছিল। সেই ভাষা, সেই সাহিত্যই সন্দেহ সঙ্কোচ কাক বোলে নেজানিছিল। সেইদেখি শঙ্কৰদেৱ মাধৱদেৱৰ সাহিত্য আৰু ভাষাত হিন্দী, ব্রজাৱলি, আৰবী, ফাৰ্চী কথাৰ সমাগম। সেইটো তেওঁলোকৰ স্বাধীন গতিৰ প্রেৰণা, আনন্দৰ অৱগাহন আৰু 'লাক্সাৰী' অর্থাৎ বিলাসৰ সামগ্রী আছিল। তেওঁলোকৰ মনত কদাপিও নেখেলাইছিল, যে বিদেশীৰ 'বিশ্বাসাৎ সংস্পর্শাৎ সহভোজনাৎ'; তেওঁলোকৰ স্বাধীন 'মজপুত আৰু জোৱান' ভাষাৰ জাত যাব পাৰে। আজিৰ স্বাধীন ইংৰাজ জাতিৰ ইংৰাজী ভাষালৈ চকু দিলেই এই কথাৰ

যথাৰ্থতা বুজিব পাৰি। স্বাধীন মুক্ত তেওঁলোকে দেশে-বিদেশে বুকু কিন্দাই দমদমাই ফুৰিছে ; য'তে কোনো বস্তু ভাল দেখিছে, য'তে কোনো শব্দ, কোনো বাক্য, কোনো ভাব তেওঁলোকৰ মন খোৱা হৈছে তাকে আনি তেওঁলোকে নিজ ইচ্ছামতে কেতিয়াবা গোটে গোটে, কেতিয়াবা কাটিছিডি, কেতিবাবা 'ৰোষ্ট' কৰি, কেতিয়াবা বা আদ্‌সিজাকৈয়ে গিলিছে ; কাৰণ তেওঁলোক মুক্ত, স্বাধীন। কাৰ্য্যপৰম্পৰা বা কাৰ্য্যপ্ৰণালীয়ে তেওঁলোকৰ ভাষা আৰু সাহিত্যক অজীৰ্ণৰোগীয়া কৰিবৰ ভয় নাই। মুকলি আকাশ, মুকলি বতাহৰ তলত মুকলিমূৰীয়া তেওঁলোকৰ ভোজন ভীমসেনৰ ভোজন, শয়ন কুম্ভকৰ্ণৰ শয়ন, গমন গজেন্দ্ৰ-গমন, লম্ফন হনুমন্তৰ লম্ফন, গৰ্জ্জন ব্যাঘ্ৰৰ গৰ্জ্জন, অথচ জাগৰণ সজাগ 'বুল্‌ ডগৰ' জাগৰণ। তেওঁলোকৰ ধেমালি-খিকিন্দালি লৰা-ছোৱালীৰ ধেমালি-খিকিন্দালি। ৰং-তামাচা চ'তৰ বিহুৰ ওপৰৰ খাপৰ। খং ৰিং জানিবা গোনা মহৰেহে জোঙা শিং। কিন্তু পৰাধীন অগ্নিমন্দ ৰোগী আমি। আমাৰ ভোগৰ ঠাইত 'ডিছ্‌প্ৰেপ্‌ছিয়া', টোপনিৰ ঠাইত 'ইনছমনিয়া', ভোজনৰ বাটিত মাটিকাঁহুৰি, ধেমালি-খিকিন্দালিৰ ঠাইত খোৱা-কামোৰা, ৰং-তামাচাৰ ঠাইত দন-খৰিয়াল আৰু কন্দাকটা আৰু হাঁহি-কিৰীলিৰ ঠাইত গোমোঠা মুখ। পৰম ব্ৰহ্ম পৰমেশ্বৰ স্বৰাট, বিশুদ্ধ, বিমুক্ত। যি সেই পৰম ব্ৰহ্ম পৰমেশ্বৰক নিজৰ হৃদয়ত সততে অনুভৱ কৰিছে; যি ধৰ্ম্ম সম্পূৰ্ণৰূপে সেই পৰম ব্ৰহ্ম-মুখী, সেই মানুহ, সেই ধৰ্ম্ম কেতিয়াও সঙ্কীৰ্ণ হব নোৱাৰে। যাৰ হৃদয়ত ব্ৰহ্মবস্তু কোঁচ খাই অকণমানি হৈছে, তাৰেইহে সদায় বাহিৰৰ আচাৰ বিচাৰ, অনুষ্ঠান, নিয়ম-কাৰণত তীব্ৰ চকু—মহাভয়; পিছে তাৰ অকণমান সজাটিত থকা এখুদ্‌মান টিপচী ব্ৰহ্ম-চৰাইটিকে কৰবাৰ পৰা আহি চেলাই কামুৰি মাৰি থয়। যি জাতিয়ে ব্ৰহ্মৰ অনন্ত অসীম সত্তা পাহৰিছে, সেই জাতিৰহে এনে বিভীষিকা। সাহিত্যৰ বিষয়তো এনেকুৱা কথাই।

এইবোৰ যি নহওক, আজি য়দিও আমি পৰাধীন জাতি; যদিও

আমাৰ ভাব, ভাষা, সাহিত্য তাৰ ফলত সঙ্কীৰ্ণ হোৱাটো স্বাভাৱিক হৈ পৰিছে, তথাপি আমি এতিয়া মূৰে-কপালে হাত দি বেজাৰকৈ হাত সাৱটি বহি থকাটো উচিত নহয়। আমি এতিয়া প্ৰাণপণে চেষ্টা কৰিব লাগিব, আমাৰ সাহিত্যক আকৌ গঢ়ি তুলিবলৈ, আকৌ যাতে তাৰ সুৰ বিশ্ব-সাহিত্যৰ সুৰেৰে সৈতে মিলি যায়। আমাৰ শৰীৰটো যদিও দাসৰ শৰীৰ, কিন্তু অন্তৰত স্বৰাট ব্ৰহ্মবস্তু আছে, সেই ব্ৰহ্মক সঙ্কীৰ্ণ নকৰি আৰু প্ৰদীপ্ত কৰি ৰাখি চলিব। কৰ্ণই কবৰ নিচিনাকৈ আমিও বীৰদৰ্পেৰে কব পাৰিব লাগিব—

"সুতোহহং সুতপুত্ৰোহহং যো বা কো বা ভবাম্যহং।
দৈবায়ত্তঃ কুলে জাতো মমায়ত্ত তু পৌৰুষং॥"

সাহিত্যত পৰিবৰ্ত্তন অৱশ্যে লাগে। নেলাগে বুলিলেও পৰিবৰ্ত্তন আহিবই আহিব। সেই বুলি দেখা দৰ্কাৰ যে সেই পৰিবৰ্ত্তনত ভাষাৰ আৰু সাহিত্যৰ প্ৰাণটো নেযায়। সাহিত্যৰ যিটো নিজৰ অন্তৰাত্মা, নিজৰ স্বধৰ্ম্ম, তাৰ পিঠিৰ ওপৰত পৰধৰ্ম্মৰ গন্ধমাদন পৰ্ব্বত তুলি দিলে, তাক চেপি মৰা হব মাথোন। এইটো ধ্ৰুৱ যে জগতত এনে জাতি নাই, যি জন্মৰ পৰা আজিলৈকে নিজৰ ৰক্ত বিশুদ্ধ আৰু অবিমিশ্ৰ কৰি ৰাখিব পাৰিছে। বৰ্ণশঙ্কৰৰ ভয়ত আমাৰ শাস্ত্ৰকাৰসকল সশঙ্কিত, কিন্তু এইটোও ঠিক যে বৰ্ণশঙ্কৰেই নতুন নতুন সবল জাতি সৃষ্টিৰ গুৰি। সেইদেখি কোনো এটা জাতিত বিশুদ্ধতা বিচৰাটো যেনেকৈ পৰ্ব্বতত কাছকণী বিচৰা, কোনো এটা ভাষা আৰু সাহিত্যতো বিশুদ্ধতা বিচৰাটো তেনে কথা। বহুতৰ ভ্ৰম ধাৰণা আছে যে বৈদিক সংস্কৃত ভাষা আৰু সাহিত্য, বিশুদ্ধ, অবিমিশ্ৰ। সংস্কৃত ভাষাৰ যেতিয়া পয়োভৰ অৱস্থা যেতিয়া তাৰ জীৱনী-শক্তিয়ে ভাৰতৰ ধমনীত প্ৰবল ৰক্তপ্ৰৱাহ চলিছিল, তেতিয়া সি কত শত অনাৰ্য্য আৰু যাবনিক মাত-কথাক উদৰস্থ কৰি নিজে নিপোটলটো হৈছিল; ভাষাৰ তুলনামূলক সমালোচনা কৰোতাসকলে সেই কথাৰ অনেক সন্তেদ পাইছে। ব্ৰাহ্মণৰ অস্পৃশ্য ম্লেচ্ছৰ কত শব্দই কৃত-তদ্ধিতৰ উত্তৰিও বস্ত্ৰ গাত লৈ অনুস্বাৰৰ টিকনি

পিন্ধি, বিসৰ্গৰ কাহ কাহি, ভগৱৎ ভট্টাৰক ভট্টাচাৰ্য্যৰ দৰে চিনিব নোৱাৰা হৈ ব্ৰাহ্মণৰ মন্ত্ৰৰ মাজত সোমাই, শিৰফুটা আৰ্য্যশব্দেৰে সৈতে সমানে শাৰী মাৰি, যজ্ঞ-হোমৰ ৰৰভাওনা আজিলৈকে চাই ফুৰিছে, কেইজন নৈষ্ঠিক পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণে তাৰ ভু ৰাখিছে বা সেইবোৰ চোৰক ধৰিব পাৰিছে ?

এইটো আমি স্পষ্টকৈ দেখিবলৈ পাওঁ যে যি সাহিত্যই, যি ভাষাই নিজক সঙ্কুচিত নকৰি গাৰ চাৰিউফালে চুতৰপীয়াকৈ গাধৈৰ চকোৱা নিদি চলিছে সেই ভাষা, সেই সাহিত্য বৃদ্ধিপ্ৰাপ্ত হৈছে আৰু যি তাৰ ওলোটা বাটে চলিছে, সি নিধনপ্ৰাপ্ত হৈছে। এফালে ইংৰাজী ভাষা আৰু সাহিত্য আৰু আনফালে শেহডোখৰৰ সংস্কৃত, লেটিন, গ্ৰীক ভাষালৈ চালেই এই কথা বোধগম্য হয়। প্ৰথম যুগৰ ইংৰাজী সাহিত্যৰ গুৰি 'চছাৰ'। তেওঁৰ অন্তৰৰ সাহিত্যৰ বন্তিগছ ফ্ৰান্স আৰু ইটালীৰ জুইৰে জ্বলাইছিল। এলিজাবেথৰ যুগৰ ইংৰাজী সাহিত্যিক-সকলৰ দিয়াচলাইৰ কাঠী আহিছিল নানা দেশ, নানা জাতিৰ পৰা আৰু ঘাইকৈ ইটালীৰ পৰা। ৱৰ্ডছৱৰ্থে তেওঁৰ যুগ আৰম্ভ কৰে প্ৰথমতে জুমুধিত ফ্ৰাঞ্চৰ আৰু তাৰ পিচত জাৰ্মাণিৰ আঙঠা ভৰাই। আজি-কালি ইংৰাজী সাহিত্যৰ ঘাই প্ৰৱৰ্ত্তকসকলে দিয়াচলাইৰ কাঠী গোটাইছিল আৰু গোটাইছে, ইটালী, ফ্ৰান্স, স্কেণ্ডিনেভিয়া, ৰুছিয়া, জাপান, আন কি ভাৰতবৰ্ষৰ পৰাও। বৰ্ত্তমান কালৰ বঙ্গ-সাহিত্যতো দেখা গৈছে, তিনটি নতুন জীৱনৰ সোঁতা চাৰিজন পুৰুষে বোৱাই বঙ্গ ভাষা সাহিত্যৰ পুষ্টিসাধন কৰিছে। প্ৰথমতে ৰামমোহন ৰায়, দ্বিতীয়তে মাইকেল মধুসূদন দত্ত আৰু বঙ্কিম চাটুৰ্জ্জী, তৃতীয়তে ডক্টৰ ৰবীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰ। এই চাৰিজনেই বিদেশী সাহিত্যৰ পৰা নতুন গঢ় আনি বঙ্গভাষা আৰু সাহিত্যক নতুন অলঙ্কাৰেৰে বিভূষিত কৰি, ঘৰৰ চুকৰ পৰা উলিয়াই আনি জগতৰ সাহিত্যৰ মহাসভাত বহুৱাইছেহি। চুকতে চেপেটা লাগি থকা বঙ্গ-সাহিত্য-বোৱাৰীৰ নিমিত্তে ৰামমোহনে দুৱাৰ চুকৰ পোলাৰ গাঁঠি কাটি দিলে। ককালে-পেটে লাগি থকা বোৱাৰীক

মধুসূদনে আৰু বঙ্কিমে আতৌপুতৌকৈ মাতিবুলি বাহিৰলৈ উলিয়াই আনি, মাছ-ভাত খুৱাই এনে শক্তিমতী কৰি দিলে যে সেই বোৱাৰীয়ে নেপুৰ পিন্ধি আনন্দৰ গীত গাই ব্ৰজত যে নাচিব পৰা হলেই, ইন্দ্ৰজিতৰ প্ৰমীলাৰ দৰে ঘোঁৰাত উঠি ঢাল তৰোৱাল লৈ ভীমাৰূপ ধৰি প্ৰচণ্ড বেগেৰে যুদ্ধ-ক্ষেত্ৰত যুঁজিব পৰাও হল। ৰবীন্দ্ৰনাথে সেই বীৰাঙ্গনাক ঘোঁৰাৰ পৰা নমাই আনি ঢাল-তৰোৱাল হাতৰ পৰা থোৱাই সৰস্বতীৰ পদ্মাসনত বহুৱাই, তেওঁৰ ভৰিত ফুল-চন্দন আৰু হাতত মধুৰ বীণ যেনেকৈ দিছে, বৈঠকখানালৈকো আহ্বান কৰি আগত পিয়ানো, হাৰমনিয়ম দি চকা-কৌচতো তেনেকৈ বহুৱাইছে। এনে দিনত আমিও বহি থাকিলে নচলিব। বহিবৰ পৰা আমিও দিয়াচলাইৰ কাঠী আনিব লাগিব। তাকে নকৰিলে, ভাত-চৰুৰ তলত জ্বাল দিবলৈ বহি, জুইৰ অভাৱত একাদশীৰ সৈতে কথা-বাৰ্ত্তা কৈয়েই যে দীঘল ৰাতিটো কটাবলগীয়া হমহঁক সেইটো ধ্ৰুৱপ।

সাহিত্য, ঘাইকৈ কাব্য-সাহিত্য এক বিশাল বিপুল বস্তু। কাব্য-সাহিত্যই দুই পাখি মেলি অনন্ত অসীমক আকোঁৱালি ধৰে। "ভূমৈৰ সুখমল্পে নাস্তি।" ই ভূমাক অৰ্থাৎ অলপৰ বিপৰীতক, মুক্তিক, সুন্দৰক আৰু শক্তিক আশ্ৰয় কৰে। সেইদেখি কৱিত্বৰ ঘাই কথা হৈছে, সকলো সঙ্কীৰ্ণতাৰ পৰা সৰ্ব্বতোভাৱে মুক্ত হোৱাটো। কৱিৰ ভাৱ বিশ্বভাৱ— যি ভাৱক জাতিবৰ্ণনিৰ্ব্বিশেষে নিজৰ বস্তু বুলি সকলোৱে উপভোগ কৰে। অৱশ্যে সেই কৱি যি দেশৰ মানুহ, সেই দেশৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ, ভাৱ, ভাষা, ভঙ্গী তেওঁৰ কৱিতাৰ ৰচনাত তেওঁৰ সহায়ক হবই লাগিব। কিন্তু সেই বিশেষত্ববোৰ প্ৰতিবন্ধক নহয়। বিশেষত্বৰ মাজেদিয়েই কৱিয়ে নিখিল বিশ্বভাৱক প্ৰকাশ কৰে, চিৰন্তন সত্যক চিৰনবীন কৰি দেখুৱায়। দেশ-কালৰ ভিতৰৰ বস্তুৰ মাজেদি গৈয়েই কৱিয়ে বিশ্বক স্পৰ্শ কৰে, অলপৰ ভিতৰতে ভূমাৰ আভাষ দিয়ে, অনন্ত অসীমক সীমাৱদ্ধ শান্ত কৰি দেখুৱাইও তাতে অনন্ত অসীম মহানৰ ইঙ্গিত আভাষ প্ৰকট কৰি তোলে। ভাঙ্গিলে ৰোমৰ বিষয়ে নানা ঘটনাৰ

কথা লিখিছে, ডান্তেই স্বৰ্গ-নৰকৰ বৰ্ণনা কৰিছে, মিল্টনে খৃষ্টান ধৰ্ম্ম সম্পৰ্কীয় স্বৰ্গচ্যুতিৰ কথা লিখিছে, কালিদাসে দুষ্মন্ত-শকুন্তলাৰ প্ৰেমৰ ঘটনা এটাৰ কথা কৈছে, কাঁৰ খাই মৰা কৰ্চন চৰাই এযোৰৰ এটাৰ কথা একাষাৰ বাল্মীকিয়ে কৈছে। সকলোবোৰেই নিজৰ ভাষাত, নিজৰ সংস্কাৰ অনুসাৰে এই কথাবোৰ কৈছে। কিন্তু বিশ্বমানৱে সেইবোৰ কথাত প্ৰাণৰ কথাৰ সম্ভেদ পায়। এওঁলোকৰ ৰচনাত বিভিন্ন দেশ-কাল-পাত্ৰ আমাৰ আগৰ পৰা নাইকিয়া হৈ যায়; থাকে মাথোন বিশ্বমানৱৰ প্ৰাণৰ আকাৰ ইঙ্গিত। ছাজাহান বাদশ্বাহৰ জীয়েক জাহানাৰাই বোৰ্থাৰে অৰ্থাৎ ফিৰ্‌ফিৰীয়া কাপোৰৰ ওৰণিৰে মুখখন ঢাকি, গোলাপৰ বাগিচাত সোমাইছিল। পাৰস্য দেশৰ পৰা দুখীয়া কৰি চাদি জীৱিকাৰ অৰ্থে ছাজাহানৰ আশ্ৰয় বিচাৰি আহিছিল। তেওঁৰ কৱিতাৰ শক্তি পৰীক্ষা কৰিবৰ নিমিত্তে, এজন অমাত্যই জাহানাৰাক দেখুৱাই সেই কথাটোকে কৱিতা কৰি কবলৈ চাদিক কলে। চাদিয়ে ততালিকে একাকি উৰ্দ্দু কৱিতাৰে সেইটো বৰ্ণালে, যাৰ মানে—জাহানাৰাৰ মুখখন ইমান কোমল যে তেওঁৰ বাগিচাত ফুলা গোলাপৰ গোন্ধ তেওঁৰ মুখ ঢকা পাতল কাপোৰখনে ঢাকি নিদিলে তেওঁ সহ্য কৰিব নোৱাৰে। এটা উৰ্দ্দু কৱিতাত আছে:—প্ৰণয়িনীৰ প্ৰিয়তম বিদেশত। প্ৰিয়তমক দেখিবলৈ বাট চাই থাকোঁতে প্ৰণয়িনীয়ে ওচৰতে কাউৰী এটা দেখি কাউৰীটোক সম্বোধন কৰি কৈছে—"হেৰ কাউৰী! তই মোৰ ওচৰলৈ কিয় আহিছ মই জানিছো। মোৰ মৃত্যুকাল সন্নিকট। তই মোৰ মৰাশটো খাবলৈ আহিছ। খা, মোৰ শৰীৰৰ সকলো মঙহ টানি টানি খা। কিন্তু তোক কাবৌকৈ মাতিছোঁ, মোৰ এটি মিনতি ৰাখিবি—মোৰ সেই মেল খাই থকা চকু দুটি তই নেখাবি, কাৰণ মোৰ প্ৰিয়তম উভতি আহিলে সেই দুটিয়ে তেওঁক এবাৰ আকৌ প্ৰাণ ভৰি দেখিবলৈ পাব।" আৰু এটা উৰ্দ্দু কৱিতাত এজন কৱিয়ে তেওঁক বেঁকাকৈ কটাক্ষ কৰি চাই যোৱা এজনী সুন্দৰীক কৈছে—"হেৰা সুন্দৰী! তুমি তোমাৰ নয়নৰ কাঁড় এইদৰে বেঁকাকৈ মোৰ হৃদয়ত হানি মোক

ইমান যন্ত্ৰণা দিলা কিয়? পোনেপোনেই যদি সেই কাঁড় মাৰিলা হেঁতেন তেন্তে সি মোৰ হিয়া সৰকি গলহেঁতেন, মই মৰি গলোঁহেতেন। তেতিয়া তোমাৰ কাঁড়ে বিন্ধাৰ যন্ত্ৰণা সহ্য কৰিবলৈ নেপালোঁহেতেন। বেঁকাকৈ মৰা বাবে, সেই কাঁড় মোৰ বুকুৰ পৰা ওলাই যাব পৰা নাই। সেইদেখি ময়ো মৰিব নোৱাৰি তাৰ যন্ত্ৰণাত চট্‌ফট্ কৰিব লাগিছোঁ।" আৰু এজন উৰ্দ্দু কৱিয়ে লিখিছে—"মই মোৰ প্ৰিয়তমক বিচাৰি জগতত কত ঘূৰিলোঁ, কত ফুৰিলোঁ! শেহত নাপাই ভাগৰি যেতিয়া ঘৰলৈ আহিলোঁ, দেখো মোৰ সেই বুকুৰ ধন প্ৰিয়তমে মোৰ চোতালতে উমলিব লাগিছে।" এই কৱিকেইজনে যদিও তেওঁলোকৰ বিশেষ একোটি বস্তুৰ কথা কৈছে, তথাপি সেই কথা বিশ্বমানৱৰ হৃদয়-বীণত বাজি উঠিছে।

সাহিত্যৰ অৱস্থা

মানুহৰ যেনেকৈ জীৱনৰ দুটা অৱস্থা, সাহিত্যৰো তেনে—কায়িক আৰু আধ্যাত্মিক। কোনো এটা জাতিৰ শৈশৱ কালৰ সাহিত্য কায়িক আৰু বয়সিয়াল অৱস্থাৰ সাহিত্য আধ্যাত্মিক বা আন্তৰ্দৃষ্টিক। বেলেড, সাধুকথা প্ৰভৃতি প্ৰথম অৱস্থাৰ সাহিত্য। প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য্য, জীৱনৰ হাঁহি-কান্দোন ইত্যাদি প্ৰথম ডোখৰৰ উপাদান। অন্তৰ্দৃষ্টি, ৰসসৃষ্টি, ৰসোপলব্ধি আৰু অন্তৰৰ ভাব সৌন্দৰ্য্যমণ্ডিত কৰি প্ৰকাশ, বিশালতা, বিপুলতা, সত্য শিৱ সুন্দৰৰ প্ৰতি ব্যাকুলতা, দ্বিতীয় অৱস্থাৰ লক্ষণ। বৈদিক ঋষিসকল, ব্যাস, বাল্মীকি, দান্তে, হোমাৰ, ছেক্সপীয়েৰ, মিল্টন, কালিদাস এই দ্বিতীয় অৱস্থাৰ প্ৰতিভূ। এই অৱস্থা প্ৰথম প্ৰাণৰ আবেগৰ অধীন নহয়। অহংঅৰ ওখ পৰ্ব্বত ইয়াত নাই। শৰীৰ, প্ৰাণ, মন বাহিৰৰ বস্তু। আত্মাইহে এক মাথোন অন্তৰৰ বস্তু। সাৰ্ব্বভৌমিক সাৰ্ব্বজনিক সাহিত্য অকল প্ৰাণৰ আবেগ বা চিন্তাৰ প্ৰৱাহ বা মাথোন ইন্দ্ৰিয়ৰ অনুভূতিৰ বস্তুৱেই নহয়। সেই সাহিত্য দিব্যদৃষ্টিৰ সৃষ্টি। দিব্যদৃষ্টিয়েহে সত্য শিৱক সুন্দৰকৈ দেখিব আৰু দেখুৱাব পাৰে। অৱশ্যে এই সাহিত্যৰ নিমিত্তে যে শৰীৰ প্ৰাণ মনক একেবাৰেই

আওহেলাকৈ থব লাগিব এনে নহয়। শৰীৰ প্ৰাণ মনক আন এযোৰ চকুৰে চাব লাগিব! সেইযোৰ দিব্যচকু। সেই চকুৰে তাত অনন্তৰ ভাব আৰু প্ৰেম, মনৰ প্ৰেমৰ প্ৰেৰণা দেখুৱাব আৰু তেতিয়াহে সেই সাহিত্যত বিশ্বৰ মহাপ্ৰাণৰ মহানন্দৰ মহোৎসৱ সম্পাদিত হব।

আজিকালি লিখাপঢ়া শিকা বা শিকিবলৈ যোৱা ডেকাসকলৰ ভিতৰত কৱিতা বুলি পদ্য লিখা বায়ু বৰকৈ উঠিছে যেন দেখা যায়। এই বক্তাৰ ক্ষুদ্ৰ মাহেকীয়া কাকত এখন আছে আৰু সেই কথাটো আপোনালোকে জানে বুলিয়েই ধৰি লৈছোঁ।

কাব্য-সাহিত্য

কিন্তু নাজানে যদি বক্তাক ক্ষমা কৰিব। এই বক্তাৰ গাত সেই কাকতৰ সম্পাদকৰ চিন্‌চাব থকাৰ নিমিত্তে, লেখাৰু-সকলৰ পৰা কৱিতাৰ নামত চলাব খোজা ইমান পদ্য প্ৰবন্ধ বা অপ্ৰবন্ধ আহে যে তাক কি কম! পুৱা তেওঁ তেওঁৰ ডাক মেলিলেই এবুৰি-আদবুৰি তেনে বস্তুক তেওঁ মুলাকাত দিবলগীয়াত পৰে। একো একো দিনা এনে কাৰ্য্যৰ বঢ়াবঢ়ি ইমান হয় যে বেজাইৰ কথা হৈ উঠেগৈ। মই কোৱা বিধৰ 'কৱি' আশা কৰোঁ এই সভাত নাই, কিন্তু আছে যদি তেওঁ হয়তো মনে মনে বিদ্ৰোহী হৈ কৈছে—"ইঃ আমি লিখাবোৰ কৱিতা নহয়! এওঁ লিখাবোৰহে কৱিতা?" মই ধৰি লোৱা সেই গুপ্ত বিদ্ৰোহীজনক ইয়াকে কওঁ যে মই নিশ্চয় কৱিতা লিখিব নাজানো, কিন্তু লিখিব নাজানিলেও কৱিতাৰ সোৱাদ পোৱাৰ ক্ষমতাকেৰি অলপ অচৰপ মোৰ গাত আছে বুলি স্বীকাৰ কৰিবলৈ মোৰ সাহ আছে। জেলেপী প্ৰস্তুত কৰিব নাজানিলেও, লোকে প্ৰস্তুত কৰি দিয়া জেলেপীৰ সোৱাদ পাওঁ দেওহে! অৱশ্যে উঠি অহা "মন্দকৱি যশঃ প্ৰাৰ্থী" ডেকাসকলে কৱিতা লিখিবলৈ হেঁপাহ কৰিছে, লিখক। তেওঁলোকৰ তপত উচাহৰ ওপৰত চেঁচা,পানী ঢালিবৰ মোৰ সমূলি মন নাই। কিন্তু এনে অনেক বিষয় আছে, যিবোৰ বিষয়ে তেওঁলোকে লিখিবলৈ চেষ্টা কৰিলে কিছু দূৰ কৃতকাৰ্য্য কিজানি হবও পাৰে। যেনে (১) অসমৰ অতীত গৌৰৱ কাহিনী, (২) পৰ্ব্বত, বন, উপত্যকা, ঝৰণা, প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য্য, গাঁও-ভুঁই, গাঁৱলীয়া

উজু জীৱনৰ কাৰ্য্যকলাপ, সুৰ্য্যৰ উদয়-অস্তৰ অনিৰ্ব্বচনীয় সৌন্দৰ্য্য ইত্যাদি। তাকে নকৰি যদি তেওঁলোকে কাৰ আহি লৈ কব নোৱাৰোঁ, কোন গাভৰুৱে তেওঁলোকক নঙলামুখত দেখি বেঁকাকৈ চাই গল, কোনে তেওঁলোকৰ জলপানত গুৰ অকণমান পেলাই দিওঁতে মিচিকিয়া হাঁহি মাৰি তেওঁলোকক আধ-মৰা কৰি থৈ গল, এইবোৰ বখানি কৱিতা বুলি পদ্য লিখি নিজৰ সময় আৰু শক্তিৰ অপব্যয় কৰি থাকে, তেন্তে ঠিক কৈছোঁ—ডেকা কালত এই শ্ৰেণী কৱিৰ কৱিতাৰ মই কাঠ-সংস্কাৰ কৰিছিলো; কিন্তু এই বুঢ়া কালত সেই পাপকাৰ্য্য বা কুকাৰ্য্য নকৰোঁ; নকৰি নিজৰে কাঠ-সংস্কাৰ কৰি থম। তাৰ বাবে পাপে ছোৱে, পুণ্যই ছোৱে, তেওঁলোকক ছুব। বাস্তবিকতে কৱিতা লিখাটো ইমান উজু কাম নে? মোৰ মনেৰে দেখোন বৰ টান কাম! মানুহৰ যিটো অন্তৰৰ বস্তু, যিটো আত্মাৰ অনুভূতিমূলক বস্তু সেইটো প্ৰকাশ কৰে কৱিয়ে। কৱিয়ে মানুহক অকল আনন্দ দিয়েই কাম শেষ নকৰে। মানুহক দেৱতুল্য কৰিবলৈ বিচাৰে। বস্তুৰ যিটো চিৰন্তন সনাতন গুণ, যিটোক অৱলম্বন কৰি বস্তু বস্তু হৈ আছে, সেই মূল সত্যই কৱিতাৰ আচল পদাৰ্থ। ধৰা, কৱিতাৰ বিষয় প্ৰেম। প্ৰকৃত কৱিয়ে প্ৰেমক শৰীৰৰ ফালে টানি আনি কামৰ শাৰীলৈ ননমায়। ওখলৈ তুলি অনন্ত ঈশ্বৰেৰে সৈতে যোগ সাধন কৰি দিবৰ চেষ্টা কৰিব। প্ৰকৃত কৱিয়ে দেহ-ধৰ্ম্মৰ সহায়ত আত্মা ঈশ্বৰক নানা ভঙ্গী নানা ভাৱে প্ৰকাশ কৰিব। কৱিৰ উদ্দেশ্য সৃষ্টি। তেওঁ কাব্য-ৰচনাত একো প্ৰমাণ কৰিবলৈ নাযায়। তেওঁৰ অন্তদৃষ্টিৰে তেওঁ যিটো দেখিছে সেইটো তেওঁ মূৰ্ত্তিমান কৰি প্ৰকট কৰিব। তেওঁ বিচাৰ বা তৰ্কেৰে সত্যক বিশ্লেষণ কৰিবলৈ নাযায়। দাৰ্শনিক বৈজ্ঞানিকৰ দৰে তেওঁ সত্যক সঙ্কীৰ্ণ কৰি লৈ বিশ্লেষণ বা ব্যৱচ্ছেদ নকৰে। তেওঁ সত্যক পূৰ্ণতা দি প্ৰকাশ কৰিব। কৱিৰ চকুত সূক্ষ্মই ঘাই বস্তু। স্থূল অৱলম্বন আৰু অলঙ্কাৰ মাথোন। গীতি-কৱিতাত কৱিয়ে ভাবৰ উচ্ছাসৰ সহায়ত আচল সত্য প্ৰকাশ কৰে। নাটৰ কৱিয়ে অঙ্গসঞ্চালন আৰু

কাৰ্য্যৰ দ্বাৰাই সেইটো দেখুৱায়। সকলোৰে ভিতৰত যি সত্য অস্পষ্ট তাক স্পষ্টকৈ দেখুৱা কবিৰ কাম। মূঠতে কৱি ঋষি। তেওঁ সত্যক ঋত কৰি দেখুৱায়। সকলোৰে ভিতৰত কি গভীৰ চিৰন্তন সত্য আছে, অনিৰ্ব্বচনীয় সৌন্দৰ্য্য আছে, সেইটো প্ৰকাশ কৰে কৱিয়ে। কৱি-প্ৰতিভাৰ ঘাই কথা মৌলিকতা। প্ৰকৃত কৱি গতানুগতিকগামী নহয়। সাধাৰণ সোঁতত তেওঁ উটি নাযায়। বুদ্ধি-কৌশল আৰু 'কাৰিকৰি'ৰ তেওঁ অপেক্ষা নাৰাখে। তেওঁৰ উৎস অন্তৰাত্মাই সহজে অভিনৱতাৰ সৃষ্টি কৰে। তেওঁৰ অন্তৰৰ ভুমুকৰ পৰা একো একোটি মূল idea উঠে। তাকে তেওঁ সাকাৰ কৰি জগতৰ আগত ধৰে। কৱি-প্ৰতিভাৰ ভিতৰত ঐশ্বৰিক শক্তিৰেই খেলা। তেওঁৰ এই শক্তি কষ্টসাধ্য নহয়। অনায়াসলব্ধ ঈশ্বৰ-প্ৰসাদত তেওঁ নিত্য সিদ্ধ। সেইদেখি কয়, "A poet is born and not made" অৰ্থাৎ মেহনত কৰি কোনো কৱি নহব নোৱাৰে, কৱিৰ জন্ম হয়। চেষ্টা কৰি কোনোবাই কোনো কালত কোনো দেশত নতুন ব্যাস, বাল্মীকি শ্বেক্সপীয়েৰ, কালিদাস নাইবা শ্বেলি, কীটছ, ৱৰ্ডছৱৰ্থ, চাদি, খচৰু, ওমৰখৈয়াম হোৱাটো কোনোবাই দেখিছে নে? জিনিয়াছ্ অৰ্থাৎ "নৱনবোন্মেষশালিনী বুদ্ধিসম্পন্ন ব্যক্তি" ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাত জন্মে। ইচ্ছা কৰি, চেষ্টা কৰি, প্ৰাণপাত কৰিও কোনো নেপোলিয়ান বোনাপাৰ্ট বা শিৱাজী বা মহাত্মা গান্ধী বা ৰবীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰ হব নোৱাৰে। সঙ্গীত, চিত্ৰ, ভাস্কৰবিদ্যা আৰু কাব্য এই আটাইকেউটাত এই কথাই খাটে। প্ৰত্যেকটিয়ে নিজৰ নিজৰ বাটেদি সৌন্দৰ্য্য সৃষ্টি ৰস সৃষ্টি কৰে;—মাথোন উপকৰণ স্বকীয়া! এই চাৰিটি "ৰসোবৈ সঃ"ৰ চাৰিটি সোঁতা। ৰসস্বৰূপ আনন্দ স্বৰূপৰ যি লাৱণ্যৰ লীলাময় তৰঙ্গভঙ্গ, সেই তৰঙ্গভঙ্গ মধুময় হিল্লোল এই চাৰি শিল্পীৰ হৃদয়ত নানা ভঙ্গীৰে বৈ যায়। প্ৰথমত শ্ৰুতি তাৰ পিচতহে স্মৃতি। প্ৰথমতে সামগান আৰু পিচতহে তাৰ বৰ্ণনাৰ চিত্ৰ মূৰ্ত্তি আৰু কাব্যৰ পুৰাণ। সঙ্গীতে সচ্চিদানন্দৰ মধুৰ ওঁকাৰধ্বনি

দিব্যকৰ্ণেৰে শুনি গানৰ সৃষ্টি কৰে। চিত্ৰকৰে আৰু ভাস্কৰে সচ্চিদানন্দৰ লীলাগতিৰ অপৰূপ ভঙ্গীক হৃদয়ত ধৰি চিত্ৰত আৰু শিলত তাক সমূৰ্ত্ত কৰে। কৱিয়ে সচ্চিদানন্দৰ সুমধুৰ বাণী জগতক শুনায়— যি বাণীয়ে "কাণৰ ভিতৰেদি মৰ্ম্মস্থলত প্ৰবেশ কৰি প্ৰাণ আকুল কৰে।"

এজনে মহাত্মা গান্ধীক সুধিছিল—"মহাত্মা! এইটো কেনে কথা যে আপুনি জাতীয় উত্থানৰ নিমিত্তে আৱশ্যকীয় বস্তুৰ তালিকাত আৰ্ট অৰ্থাৎ শিল্পকলালৈ ঠাই ৰখা নাই?" মহাত্মাই উত্তৰ দিলে—"মোক মানুহে ভুল বুজিছে দেখি মই দুঃখিত। বস্তুৰ দুটা aspect অৰ্থাৎ ফাল আছে। সম্প্ৰতি মই মোৰ উদ্দেশ্যৰ কাৰ্য্য সাধিবৰ নিমিত্তে এফালৰটোত সৰহকৈ হেঁচা দিবলগীয়াত পৰিছোঁ এই মাত্ৰ। সঁচাকৈ কবলৈ গলে অন্তৰৰ সহায় ব্যতিৰেকে বাহিৰৰ কোনো মানেই নাথাকে। All true art is thus the expression of the soul মানুহৰ ভিতৰত বস্তু প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰিলে বাহিৰা আকৃতিৰ কোনো মূল্য নাথাকে। আৰ্ট মোৰ বৰ হেঁপাহৰ সমল। বহুতে নিজক আৰ্টিষ্ট্ অৰ্থাৎ শিল্পকলাবিদ্ আৰু শিল্পসেৱক বুলি কৈ ফুৰে; কিন্তু তেওঁলোকৰ কাৰ্য্যত আত্মাৰ প্ৰেৰণাৰ একেবাৰেই অভাৱ। যেনে বিলাতৰ ওছ্কাৰ ৱাইলৃডি। মই বিলাতত থাকোঁতে তেওঁৰ কথা সকলোৰে মুখে মুখে। ৱাইলৃডিয়ে বাহিৰৰ আকৃতিকে আৰ্ট বুলি সাৰোগত কৰি দুৰ্নীতিৰ সাধন কৰি তাত ৰহন লগাই দেখিবলৈ শুৱনি কৰিছিল। সকলো প্ৰকৃত আৰ্ট আত্মাক চিনিবলৈ আৰু অনুভৱ কৰিবলৈ সহায়ক হোৱাটো অত্যাৱশ্যক। To a true artist only that face is beautiful which quite apart from its exterior shines with the truth within the soul প্ৰকৃত শিল্পীৰ চকুত সেই মুখখনিহে সুন্দৰ যাৰ মুখত আত্মা প্ৰতিবিম্বিত হৈ জিলিকিছে।"

ওপৰত কৈ আহিছোঁ যে প্ৰকৃত সাহিত্যৰ প্ৰধান লক্ষণ মুক্তি। যি সাহিত্যৰ ভিতৰত স্বাধীনতাৰ প্ৰেৰণা, মুক্তিৰ বন্ধন-বিহীনতা,

স্বচ্ছন্দে লিখিবৰ শক্তি নাই সেই সাহিত্য মৃতবৎ। তাৰ আত্ম-প্ৰতিভা অবিকশিত, অস্ফুষ্ট, অপুষ্ট, অমহান। মানুহৰ জীৱন বৈচিত্ৰময়। জীৱন্ত সাহিত্যও সেই লক্ষণাক্ৰান্ত। কিন্তু যেতিয়াই আমি সাহিত্যক কঠোৰ নিয়মৰ নিগড় দি বান্ধোচাটে। তেতিয়াই সাহিত্যই পঙ্গু আৰু নিৰ্জীৱ অৱস্থাৰ ফালে ঢাল লয়। ব্যাকৰণ আৰু

প্ৰকৃত সাহিত্যৰ লক্ষণ

অভিধান—ঘাইকৈ ব্যাকৰণ সাহিত্যৰ ভৰিত বিধিনিষেধৰ কঠিন নিগড়। সংস্কৃত সাহিত্যৰ নিমিত্তে, গ্ৰীক আৰু লেটিন সাহিত্যৰ নিমিত্তে সেই সেই সাহিত্যৰ পিচৰ ডোখৰ কালত যেতিয়া ব্যাকৰণৰ কট্‌কটীয়া জিঞ্জিৰী প্ৰস্তুত হল তেতিয়াৰে পৰা সেই সেই সাহিত্যৰ অন্তকালৰ শয্যা প্ৰস্তুত হল। সেই প্ৰভাৱত পৰি থাকিও সংস্কৃত সাহিত্যই মাজে মাজে দুখাৰ চাবিখাৰ যি ভাল মাত মাতিছিল সেই মাত মৰণ কালৰ ৰাম নাম, আল্লাৰ নাম, অহুৰ্ মজদৰ নাম, গডৰ নাম নাথোন। হাতে-ভৰিয়ে ককাল-মূৰে ব্যাকৰণৰ শিকলি পিন্ধি ওলোৱা ভট্টিকাব্য এক অপূৰ্ব্ব বস্তু।' সি এক মাৰ্ব্বল পাথৰৰ মনোহৰ মূৰ্ত্তি—প্ৰাণশূন্য নিমাতী-কন্যা। তোমাৰ পেটত ভোক, মুখত লোভ সবহকৈ আছে যদি, তুমি সেই কন্যাৰ প্ৰেমত পৰি কক্‌বকাই ফুৰিবলৈ সজ্জু হব পাৰা, কিন্তু ৰত্ন-কন্যাফেৰিৰ পৰা হলে মাত-কথা একোকে নোপোৱা। কিন্তু সেই বুলি যে সাহিত্যৰ নিমিত্তে ব্যাকৰণ অভিধানৰ একেবাৰেই আৱশ্যকতা নাই, এনে নহয়। ব্যাকৰণ-অভিধান নাথাকিলে, ভাষা আৰু সাহিত্য হেদাঙি মেলা গৰুৰ দৰে হব আৰু সেই সাহিত্যৰ, সেই ভাষাৰ উপদ্ৰৱত কাৰো টাটী চকোৱা এখনো নাথাকিব। সকলোতে এটা বিবেচনাৰে সৈতে সংযম আৰু বিচাৰেৰে সৈতে বিধি-নিষেধৰ নিয়ম থকা ভাল—সাহিত্য আৰু ভাষাতো, নতুবা সাহিত্য আৰু ভাষাৰ উন্নতি কৰোঁ বুলি মুখেৰে হেপোৰ পিটি থাকিলেও একো লাভ নহয়। কিন্তু সেইবুলি সেই নিয়ম কট্‌কটীয়া ডাঙৰ শিকলি হোৱাটো অযুগুত, হলেই মৰণ। জাতিভেদৰ মূলসূত্ৰ পাহৰা বাবে,

সামাজিক টান বান্ধচাটৰ ফলত উদ্ভৱ হোৱা কঠোৰ ব্ৰাহ্মণ্যৰ সৃষ্টিৰ লগে লগে সাহিত্যৰ পতনৰ গুটিও পচোৱা হয়। সাহিত্যত উচ্ছৃঙ্খলতা যেনেকৈ দোষৰ কথা, "মোক নুছুবি মোক নুছুবি" ৰায়ো তেনেকৈ দোষৰ কথা।

এই লেচুতে, সম্প্ৰতি এই সভাই হাতত লোৱা এটি কাৰ্য্যৰ বিষয়ে একাষাৰ কথা কব খুজিছোঁ—অৱশ্যে ভয়ে ভয়ে। কাৰো মনত আঘাত দিবৰ মনেৰে নহয়। কিন্তু কিবা স্বৰূপে কেনেবাকৈ কাৰো মনত এটি আঁচোৰো যদি লাগে, তেন্তে কৰযোৰে সেই জনৰ ওচৰত মই আগেয়েই ক্ষমা মাগিছোঁ। আমাৰ অসমীয়াৰ গৌৰৱ শ্ৰদ্ধাস্পদ ৰায় বাহাদুৰ শ্ৰীৰাধাকান্ত সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াই ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাত দুটি সাহিত্যানুৰাগী গুণৱন্ত পুত্ৰ হেৰুৱালে। তেওঁলোকৰ নাম চিৰস্মৰণীয় কৰিবৰ নিমিত্তে তেখেতে মুক্তহস্তে টকাৰ এটি ডাঙৰ দান দিছে। সাহিত্য-সভাই সেই টকাৰে তেখেতৰ পুতেক দুটিৰ নামেৰে এখন ব্যাকৰণ আৰু এখন অভিধান ৰচনা কৰাবলৈ কাৰবাৰ কৰিছে। মন খুলি কবলৈ গলে, ডাঙৰ দানটোৰ জোখাই এই কাৰ্য্যৰ দ্বাৰাই ডাঙৰ ফল লাভ হব নে নহয়, মোৰ হলে সন্দেহ আছে। প্ৰথম কথা, সম্প্ৰতি ব্যাকৰণ আৰু অভিধানৰ যে আমি একেবাৰেই দুখীয়া হৈ আছোঁ, এইটো কোনোপধ্যে মানিব নোৱাৰোঁ। অসমীয়া ভাষাত দিগ্‌গজ পণ্ডিত ডাঙৰীয়া হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ যত্নত সেই দুই বিষয়ত আমি চহকী। ইয়াৰ ভিতৰতে আমাৰ কলেবৰ ইমান বৃদ্ধিপ্ৰাপ্ত হল নে যে সেই দুখনে আমাক ঢাকিবলৈ নটা হল? মোৰ হলে দেখোন মনে নধৰে। কাৰণ, মই হলে সেই দুখনকে আজিলৈকে সামৰিসুতৰি গাত মেৰাই লব পৰা নাই, ঢিলা হৈ ওলমি-জোলমি আছে। ওপৰত মই ব্যাকৰণ-অভিধানক ভাষা আৰু সাহিত্যৰ শিকলি বুলি আহিছোঁ। অথচ শিকলি লাগে বুলিও কৈছোঁ। এইটো অৱশ্যে সাঁথৰো নহয় অথবা নাৰায়ণ দাস ঠাকুৰ আতাৰ তিনিশ তিনিকুৰি ফকৰাৰ ভিতৰুৱা এটা ফকৰাও নহয়। সেই দেখি কওঁ যে সুন্দৰীসকলে ডিঙিত পিন্ধা আৰু সুন্দৰসকলে চোলাৰ বুকুত বা হাতৰ

সৰুগাঠিত ঘৰীৰে সৈতে বন্ধা সোণৰ শিকলিহে আমাক লাগে—ফাটেকীয়া কয়দীৰ হাতে-ভৰিয়ে, ডিঙিয়ে-ককালে লগোৱা লোৰ শিকলি নালাগে। হেম বৰুৱাৰ ব্যাকৰণ আৰু ঘাইকৈ অভিধানখনি আমি সোণৰ শিকলিৰ শাৰীতহে ধৰিছোঁ। ইয়াৰ উপৰি নকৈ অভিধান ৰচনা কৰিবলৈ গলে ভয় হয়, পিচে সি জিঞ্জিৰী হৈ পৰে। ইয়াৰ কাৰণো আছে। যাকে তাকে ধৰ্ম্মৰ বক্তৃতা দিয়া দেখি পূজ্যপাদ ৰামকৃষ্ণ পৰমহংসদেৱে কৈছিল যে বক্তাজনে চাপ্‌ৰাছ পাইছে নে? চাপ্‌ৰাছ নাপালে সেই বক্তাৰ কথা কোনে শুনিব? কোনে মানিব? পৰমহংসদেৱে চাপ্‌ৰাছ পোৱা মানে ঈশ্বৰৰ আদেশ বা Inspiration পোৱা বুজাইছিল। বাস্তবিকতে এইটো সঁচা কথাও। দেখকচোন, বাট-পথে, বজাৰে হাটে আৰু গিৰ্জ্জাই আজিকালি কত খৃষ্টান পাদুৰীয়ে ধৰ্ম্মৰ বক্তৃতা দি ফুৰিছে; কিন্তু শুনিছে কেই জনে? শুনা মানে মনা অৰ্থাৎ মানিছে কেই জনে? এশৰ ভিতৰত নিৰানৈৰৈ জনৰ একাণে সেই উপদেশ সোমাই সিকাণে সৰকি ভুৰুং কৰে ওলাই গৈছে। অথচ humblest of the humble যীচুখৃষ্টই আন কি তেওঁৰ শিষ্য চেণ্ট্ পলৰ নিচিনা জনদিয়েকে যি কৈছিল আৰু পিছত মাৰ্টিন লুথাৰৰ নিচিনা মহাজনদিয়েকৰ মুখে খৃষ্টধৰ্ম্মৰ বিষয়ে কেতিয়া ক'ত কি কথা ওলাইছিল, সেই কথা শুনিবলৈ হাজাৰ কাণ থিয়। আন নালাগে ৰামকৃষ্ণদেৱৰ এটি কথাও শ্ৰোতাসকলৰ কাণৰ পৰা সাৰিব নোৱাৰিছিল। আমাৰ অসমৰ কথালৈকে চাওক—"শঙ্কৰে ৰচিলা ডাকি বোলা ৰাম ৰাম। মাধৱে ৰচিলা ডাকি বোলা ৰাম ৰামৰ" মাৰ নাই। অথচ তেওঁলোকৰ পিচৰ কত সন্ত সাধু মহাজন বিদ্বৎজনে কত কি ৰচি আছে, কত কি ডাকি আছে, সেই ৰচনাই সৰ্ব্বসাধাৰণৰ চেতনা নজগায়। সেই ডাকত সৰ্ব্বসাধাৰণ নিৰ্ব্বাক। সেইদেখি ভয় হয় সাহিত্যৰ চাপ্‌ৰাছ নোপোৱা মানুহে অভিধান প্ৰণয়ন কৰি ডাক দিলে সিও যদি সাহিত্য সাধাৰণৰ ৰাজ্যত নিৰ্ব্বাক হয়।

চাপ্‌ৰাছ পোৱা পাণিনি, মুগ্ধবোধ, ৰত্নমালা আজিও জীয়াই আছে; কিন্তু তাৰ মাজৰ আৰু পিচৰ ব্যাকৰণ ৰচোঁতা হেজাৰ হেজাৰ লোহাৰাম

পণ্ডিতৰ ব্যাকৰণবোৰ কালৰ জাজি উটা দি উটি কৰবালৈ যাব লাগিছে! মই পোনপটিয়েই সোধোঁচোন বাৰু কওক—আজি প্ৰায় কুৰি বছৰৰ ওপৰ হল, হেমকোষ ওলোৱাৰ। আমাৰ কেইজন সাহিত্যিকে হেমকোষত থকা প্ৰায়বোৰ শব্দ জানে, আৰু জানে যদি তেওঁলোকৰ কথাত আৰু ৰচনাত ব্যৱহাৰ কৰে? অথচ মই নদি কব পাৰোঁ, হেমকোষত থকা সৰহ ভাগ শব্দ দিনৌ অসমৰ ঘৰে ঘৰে জীয়াই আছে আৰু ব্যৱহৃত হব লাগিছে! অৱশ্যে বঙলা নভেল গিলি বঙ্গ ভাষাত জাৰত নেমুটেঙাৰ আচাৰ হৈ থকা সকলৰ সম্পৰ্কে মই ডাঠকৈ ন-দি একোকে দিব নোৱাৰোঁ। আৰু ধৰাই যাওক, এই কুৰি বছৰতে হেমকোষখন বুঢ়া হল আৰু আমাৰ উঠি অহা কঁহকঁহীয়া ডেকা ভাষাই আৰু তাৰে হাল বাব নোৱাৰা হল, বালেও মাহে-পখেহে একোবাৰ আদবাৰ ৰাব পাৰে। কিন্তু মই সোধোঁ এইটোহে যে এই কুৰি বছৰ কালতে যদি 'চাপ্‌ৰাছী' হেম বৰুৱাৰ হেমকোষ পিজ্‌ৰাপোলৰ লায়ক হল, চাপ্‌ৰাছ নোপোৱাসকলৰ কৰ্ম্মফলৰূপী অভিধানখনো যে তাৰ আদখিনি কালতে বুঢ়া হৈ ৰৰভাইৰ বাটেদি বাট বুলি পিজাৰগেলে যাত্ৰী নহব তাৰ প্ৰতিবন্ধক কি? আজিকালি ওলোৱা বা ওলাইছে বুলি ৰৌঢ়ি ফুটাই দিয়া 'মঙ্কি গ্লেণ্ড্ ইন্‌জেকছন' দৰব কাৰো হাতত আছে জানো? যদি মই ভয় কৰা কথা ঘটে, তেতিয়া দেখোন সহৃদয় পুত্ৰশোকাতুৰ সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াৰ ইমানখিনি টকাৰ এই দানটোৰ মুখ্য উদ্দেশ্য বিফলে যায়। আৱশ্যক হলে হেমকোষতে দেখোন পৰিশিষ্ট স্বৰূপে নতুনকৈ সঙ্কলিত বা সংগৃহীত শব্দবোৰ লগাই দি হেমকোষৰে কলেৱৰ বঢ়াই যাব পাৰি। প্ৰথমতে 'এন্‌ছাইক্লোপিডিয়া ব্ৰিটেনিকা' নামৰ ইংৰাজী অভিধানখন কি আছিল? তাকতো এইদৰেই ক্ৰমশঃ ১৪।১৫ 'ভলিউম'ত পৰিণত কৰা হৈছে। বেঙ্গলতো দেখিছোঁ, অসমত যে নাই দেখা এনে বুলি নোৱাৰোঁ; কোনো নতুন লিখকৰ হাতত স্বৰচিত কিছুমান প্ৰবন্ধ গোট খালে আৰু ঘাইকৈ যদি সেই প্ৰবন্ধবোৰ আন কাকতে অগ্ৰাহ্য কৰে বা আন কাকতত ছপোৱাৰ অসুবিধা হয়; তেন্তে সেইজনে পোন বাট বিচাৰি

পায় এখন নকৈ কাকত উলিয়াই সেই প্ৰবন্ধবোৰ তাত ছপাই উলিয়াটোকে। কিছু দিনৰ পিচত সেই প্ৰবন্ধৰ টোপোলাটোও উদং হয়, তেওঁৰ হাতৰ খজুৰতিও মৰে, উচাহৰ পানীটুপিও শুকাই যায় আৰু তেওঁৰ কাকতেও ঈশ্বৰৰ নাম লৈ প্ৰাণ পৰিত্যাগ কৰে আৰু গ্ৰাহকসকলেও গতি বিসঙ্গতি দেখি, কপালকে ভুখি সেই মৃতকৰ আত্মাৰ সদগতি কামনা কৰি মনে মনে থাকে!

যাওক, এইখিনিতে সাহিত্যৰ ভাষাৰ সম্বন্ধে আবাবচেবেক কথা কওঁ বুলিছোঁ। সকলোৰে জানে যে এই বিষয়ে আজিকালি ছুটা মত প্ৰচলিত। এটা হৈছে সাহিত্য সাধু ভাষাত ৰচিত হব লাগে। আনটো—দিনো ঘৰুৱা-পৰুৱা কথা কওঁতে যি ভাষা ব্যৱহাৰ কৰা যায়, সেই ভাষাত সাহিত্য ৰচিত হব লাগে। সাধুভাষা মানে যাক পণ্ডিত-ভাষা বোলা যায় অৰ্থাৎ সংস্কৃতৰ অনুস্বাৰ বিসৰ্গ বাদ দি যি ভাষা হয়, অৰ্থাৎ সাহিত্যৰ ভাষা যি ভাষা মাথোন সংস্কৃত শব্দৰ ভাৰ-পাচি অথবা যি ভাষাৰ বৰকাপোৰখন বুদ্ধিৰ দীঘ-বানিৰে বোৱা হয়, সেই ভাষাক একে আষাৰে অশ্ৰাব্য কৰি আমি এই বিষয়ে কথা কম। আমি এনে সাধু ভাষাৰ কথা কবলৈ গৈছোঁ, যি ভাষা বঙ্গদেশৰ সাহিত্যত, ঘাইকৈ মহৰ্ষি দেবেন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰে তেওঁৰ ৰচিত 'ব্ৰাহ্মধৰ্ম্মৰ ব্যাখ্যান' নামৰ কিতাপত আৰু বঙ্কিমচন্দ্ৰই চেটাৰ্জ্জীয়ে তেওঁৰ নভেলবোৰত ব্যৱহাৰ কৰিছে। বঙ্গদেশত সাহিত্যত মৌখিক ভাষা আমি এইটোকে বুলিছোঁ, যি ভাষাত 'আলালেৰ ঘৰেৰ দুলাল' নামৰ প্ৰথম বঙলা নভেলখন ৰচিত হৈছে। আমাৰ অসমত এতিয়ালৈকে এই নতুন যুগৰ সাহিত্যত সাধুভাষা আৰু মৌখিক ভাষাৰ মাজত বঙ্গদেশৰ দৰে এনে এটা ডাঙৰ ঢাপৰ সৃষ্টি হোৱা নাই। কিন্তু ভবিষ্যৎবাণী কৰিব পাৰোঁ যে কালক্ৰমত কম-বেছি তেনে ঢাপৰ বিভিন্নতাই দেখা নিদি নাথাকে। সেই দেখি এতিয়াৰ পৰাই আমাৰ লক্ষ্য থকা উচিত যাতে সেই ঢাপটো দেৱ নোৱৰা ওখ হৈ নপৰে।

মৌখিক ভাষাৰে সাহিত্য ৰচনা কৰিবৰ প্ৰয়াসীসকলে কয় যে ভাষা ভাবৰ বাহন, ভাব ভাষাৰ বাহন নহয়। অৰ্থাৎ ভাষা-ঘোঁৰাৰ ওপৰত

উঠি ফুৰা চোৱাৰী ভাবহে। ভাষা-ঘোঁৰাই যদি চোৱাৰীৰ কান্ধত উঠিবলৈ যায়, তেন্তে 'ওলোটা বুজিলি ৰাম' হব। কথা কোৱা ভাষাৰ মাজেদিয়েই আমি দিনৌ আমাৰ অন্তৰৰ সকলো ৰকমৰ ভাবাকে প্ৰকাশ কৰোঁ। খং প্ৰকাশ কৰোঁতেও সেই ভাষা, মৰম কৰোঁতেও মৰমৰ বাণী সেই ভাষা, প্ৰেম কৰোঁতেও প্ৰেমৰ প্ৰতিধ্বনি সেই ভাষা। তেন্তেনো বাহিৰা পোছাকী সাধুভাষা এটাৰ আশ্ৰয় লওঁ কিয়? যদি সাহিত্যৰ উদ্দেশ্য আন্তৰিক ভাব-বৈচিত্ৰ্যৰ বাহিক প্ৰতিমূৰ্ত্তি হয়, তেন্তে স্বতঃস্ফুৰিত ভাষা এটাৰ সাহায্য পৰিত্যাগ কৰি কৃত্ৰিম সাধু ভাষা এটাৰ সহায় লবলৈ যাওঁ কিয়? সদায় সকলো সময়তে ভাব প্ৰকাশক প্ৰাণশক্তিপূৰ্ণ মৌলিক ভাষাক বৰ্জ্জন কৰি দহজন পণ্ডিতে প্ৰস্তুত কৰা ভাষা এটাক গ্ৰহণ কৰোঁ কি বুলি? সাহিত্যিক যদি সৰ্ব্বসাধাৰণৰ উপভোগৰ বস্তু কৰিব লাগে, তেন্তে সৰ্ব্বসাধাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা ভাষাত নিশ্চয় তাক গঢ়িব লাগিব।

এইখিনিতে এতিয়া এটা কথা ভাবি চোৱা উচিত—সাহিত্য সঁচাকৈয়ে সৰ্ব্বসাধাৰণৰ নিমিত্তে নে? সৰ্ব্বসাধাৰণ শব্দটো এইখিনিতে ইংৰাজী 'মব্' শব্দৰ অৰ্থবাহকৰূপে ব্যৱহাৰ কৰিছোঁ। সাহিত্যক বাস্তৱিকে মবৰ উপযোগী কৰি প্ৰস্তুত কৰিব পাৰিলেতো বঢ়িয়া কথাই; কিন্তু সম্ভৱ নে? এক প্ৰকাৰে সেইটোক অসাধ্য কামেই বুলিব লাগে। আজিলৈকে কোনো সভ্য দেশত তেনেকুৱা কিন্তু হোৱা নাই। সাহিত্যও দৰ্শন, বিজ্ঞান আৰু আৰ্টৰ নিচিনাকৈ সাধাৰণৰ অথাৎ মবৰ ওপৰ খাপৰ বস্তু নহয় জানো? দৰ্শন, বিজ্ঞান, আৰ্টৰ নিচিনা সাহিত্যও মহৎ বস্তু। জগতত সকলোবোৰ মহৎ বস্তুৱেই অসাধাৰণ। সাধাৰণে সহজে যিটো নেদেখে, অনুভৱ কৰিব নোৱাৰে, সেইটোৱেই মহৎ। তাৰ ওলোটাটো সাধাৰণ হৈয়ে ৰব। উদাহৰণস্বৰূপে ধৰক, কলিকতাৰ কালীঘাটত অঁকা ছবিবোৰ। সাধাৰণে সেই ছবিবোৰ স্বচ্ছন্দে বুজে আৰু কিনি ঘৰলৈ লৈ যায়। কিন্তু সেই ছবিবোৰত চিত্ৰ-কলাৰ কিবা পদাৰ্থ আছে নে? ৰাফেলৰ, ভেন্ডাইকৰ নাইবা শ্ৰীযুত অবনীন্দ্ৰনাথ

ঠাকুৰৰ ছবিৰ কিবা মৰ্ম্ম সাধাৰণে অনুভৱ কৰিব পাৰিব নে? উচ্চ অঙ্গৰ প্ৰকৃত সঙ্গীতৰ মৰ্ম্ম সাধাৰণে বুজিব পাৰে নে? সাধাৰণে মৰ্ম্ম পোৱা সঙ্গীতত প্ৰায়ে সঙ্গীত বিদ্যাৰ উচ্চ অঙ্গৰ কিবা থাকে নে? কাব্যৰ কথাকে চাওক:—ৱৰ্ডছৱৰ্থ, শ্বেলি, টেনিছন, ব্ৰাউনিং আন কি ৰবীন্দ্ৰনাথৰ কৱিতাও সাধাৰণৰ বোধগম্য বস্তু হয় নে? কালিদাস, ভৱভূতি, মাঘ আৰু ভাৰতীয় কাব্যৰ মোল সাধাৰণৰ আগত কিমান? দৰ্শন, বিজ্ঞান, জ্যোতিৰ্বিদ্যা, গণিত, আৰ্ট এই সকলোবোৰৰে স্বকীয়া ভাষা আছে। সেই সেই বিষয়ত বিজ্ঞসকলে সেই সেই ভাষা বুজে আৰু তেওঁলোকৰ সেই সেই বিষয়ত সেয়ে নিজা ভাষা। তেন্তে সাহিত্যৰো সেইদৰে নিজস্ব ভাষা নহবৰ কাৰণ কি? দৰ্শন, বিজ্ঞান প্ৰভৃতিতকৈ সাহিত্য নীহকুলীয়া নে? সাধাৰণ সকলোৱে অৰ্থাৎ 'সবে' বুজিব পৰাকৈ দেখোন দৰ্শন, বিজ্ঞান, গণিতৰ পৰিভাষা ৰচিত হোৱা নাই? সাহিত্যও এখন শাস্ত্ৰ নহয় জানো? সাহিত্যৰো নিজৰ পৰিভাষা থাকিব নাপায় জানো? কবিয়ে কবিতা লিখোঁতে নিজৰ অন্তৰৰ প্ৰেৰণা অনুসাৰে, কবিতাৰ প্ৰাণটি সৰ্ব্বতোভাৱে অনুভৱ কৰি লিখে। লোকে অৰ্থাৎ সাধাৰণে সেইটো তেওঁৰ দৰে বুজিলে নে নাই, সেইফালে তেওঁ ৰৰকৈ চকু দিবলৈ গলে, তেওঁৰ মুখ্য কাব্য সফল হোৱাটোৱেই টান। কবিৰ অন্তৰৰ ভুমুক তেওঁৰ নিজা বস্তু। তেওঁৰ নিজা স্বকীয়া ভাষাৰেই বক্ৰইদিহে সেই ভুমুক ওলাব। মানুহৰ ভিতৰত যি কবি-অনুভূতি আছে কবিয়ে কবিতাৰ ভাষাৰেহে তাক প্ৰকাশ কৰিব। সেই অনুভূতি প্ৰকাশক কবিতাৰ ভাষা সাধাৰণ ভাষাৰ নিচিনা হবলৈ আশা কৰাই বৃথা। মুখৰ ভাষা পৰিবৰ্ত্তিত হৈ যেতিয়ালৈকে কবিতাৰ ভাষা নাছিল, তেতিয়ালৈকে কোনো কাব্যই সৃষ্ট হোৱা নাছিল। সাহিত্যই যি গঢ়েৰে যি ভঙ্গীৰে মনোহৰ হৈ আত্মপ্ৰকাশ কৰে, সেই আত্মপ্ৰকাশৰ ভাষা সাহিত্যৰেই যে স্বকীয়া সম্বল। দিনৌ আমি যি ভাষা ব্যৱহাৰ কৰো, সেই ভাষা দৈনিক জীৱনৰ আৱশ্যকতাৰ ভাষা, আহৰীয়া কালৰ চিত্ত-বিনোদনৰ ভাষা। সেই ভাষা ধীৰ, স্থিৰ, সংযত, গম্ভীৰ ভাষা হবই

নোৱাৰে। সাহিত্যত অনুভূতিৰ পূৰ্ণতা, অখণ্ডতা অত্যাৱশ্যক। সাহিত্যৰ লক্ষ্য শিল্পৰচনা। দৈনিক কৰ্ম্মজীৱনৰ চঞ্চল এধাডুখৰীয়া আৰু হুৰামুৰা কথা-বাৰ্ত্তাৰ ভাষাই সেই কাৰ্য্য কৰে কেনেকৈ? ঘোঁৰাত উঠি ঢাপলি মেলোঁতে নাইবা বোকা খচি ঘৰৰ বেৰ লিপি থাকোঁতে নাইবা পথাৰৰ মাটিৰ সীমা ঠেলাঠেলি লৈ দন্দ কৰি থাকোঁতে, যেনে আছে তেনে অৱস্থাতে, কোনোৱাই লৰ মাৰি গৈ কুৰুৱাৰ বালিত বাহৰ কৰি, বৰভঁৰালী, বৰমেধি, বৰদেউৰী, বৰপূজাৰী আৰু আন আন বৰ বৰ শিষ্যৰে সৈতে সভা কৰি বহি থকা প্ৰভু জগন্নাথৰ ওচৰত আঁঠু লৈ তাৰ কোনো কথা নিবেদন কৰি সভা শুৱনি কৰিবলৈ যোৱাটো কেনে বিধৰ কথা হব, এবাৰ ভাবি চাওক। মৌখিক ভাষাৰ বিচনীৰ বা এচাটিয়ে সাহিত্যৰ গাৰ বাহিৰৰ ছালখন খন্তেকলৈ অলপ শীতল কৰিব পাৰে কিন্তু ভিতৰৰ বিবাগ্নি নুমাব কেনেকৈ? আৰু এটি কথা পাহৰিলে নচলিব—সাহিত্যত অকল ভাল ভাবটি হলেই যে সকলো হল, এনে নহয়। তাৰ মান-মৰ্য্যাদা ৰাখিবৰ নিমিত্তে ভাল পোছাকটিও দৰকাৰ। ভাষাই হৈছে সেই পোছাক। কোনোবাই হজুৰাৰ আঁঠুমূৰীয়া চুৰিয়া এডোখৰ ককালত আঁৰিয়েই হাচটি লৈ দাৰ্শনিক, বৈজ্ঞানিকসকলেৰে সংগঠিত বিদ্বজ্জনৰ সমাগমত বহিবলৈ ঠাই পোৱাটোৱেই টান হব। পহুমৰ চকাটিক আবৰি থকা পাপৰিবোৰো চকাটিৰ যোগ্য হব লাগিব; নতুবা নুশুৱায়। ভাষা উজু আৰু সৰল হব লাগে বুলি আহুকাল কৰি থাকিবৰ সকাম বৰ নেদেখোঁ। সাহিত্যিকৰ অন্তৰ সৰল হলে, তেওঁৰ ৰচনাৰ ভাষাটিও সৰলতাৰ শুভ্ৰ মহিমাৰে বিমণ্ডিত হব আৰু সেই সৰল ভাষাই সৰল মানুহৰ অন্তৰ স্পৰ্শ কৰিবই কৰিব। আনপিনে সাহিত্যিকজন যদি জেলেপীৰ পাক হয়, তেন্তে তেওঁ যিমানকে ঘকুৱা উজু ভাষাৰে তেওঁৰ ৰচনা নিলিখক সেই ৰচনাই, তেওঁৰ ভাব যিমানেই মহাবীৰ মহাৰথী নহওক, চক্ৰব্যূহ সৃজন কৰি সেই ভাব অভিমন্যুক বধ কৰিবই। মুঠতে লিখকে সাধু ভাষাতেই লেখক বা মৌখিক ভাষাতেই লিখক, ৰচনাত অন্তৰৰ প্ৰাণ ঢালি দিলেই সেই ৰচনা

সাহিত্য হব। সাহিত্যৰ ৰচনা অকল উজু আৰু স্বাভাৱিক হলেই যে হল, এনে নহয়। সি উদাৰ, মহৎ আৰু শ্ৰীমন্ত হোৱাও আৱশ্যক। মুঠতে কওঁ যে সাহিত্যত মৌখিক ভাষা আৰু সাধু ভাষা দুইটালৈ স্থান আছে। প্ৰতিভাবান লিখকে যেতিয়া যিটোক অন্তৰৰ প্ৰেৰণাৰ উপযোগী যেন দেখে, সেইটোকে ব্যৱহাৰ কৰে। প্ৰতিভাবান লিখকৰ হাতত দুইটাৰ সন্মিলন ঘটি মনোহৰ সাহিত্যৰ সৃষ্টি হয়।

প্ৰত্যেক দেশৰে স্বাধিকাৰ লাভৰ লগে লগে সেই দেশৰ সাহিত্য শিল্পকলা, নাট্যশিল্পই সাৰ পাই উঠে। মুক্তাৱস্থাত অন্তৰৰ আনন্দ উন্মেষিত হৈ এই বিষয়বোৰত পল্লৱিত কুসুমিত হয়। ফ্ৰান্সত ৰুছো, ভল্টেয়াৰ, ভিক্তৰ হিউগো, জাৰ্মাণিত গেটে, ইংলণ্ডত শ্বেক্সপীয়েৰ, ভাৰতত বিক্ৰমাদিত্যৰ সময়ৰ কালিদাস প্ৰভৃতি এই কথাৰ সাক্ষী। জগতৰ লাভৰ হিচাপত এক গেটে হাজাৰ মল্টকৰ সমান; এক শ্বেক্সপীয়েৰ তেতিয়াৰ কথাকে নকওঁ, আজিৰ সসাগৰা পৃথিৱীৰ তিনি ভাগৰ এভাগৰ অধীশ্বৰ বৃটিছ ইম্পাৰিয়েলিজম আৰু এম্পায়ৰতকৈ ডাঙৰ। দূৰলৈ যাবই নালাগে, বঙ্গদেশৰ জাতীয় জাগৰণৰ সামান্য আভাসৰ স্পৰ্শত উঠা বঙ্কিমৰ 'বন্দে-মাতৰম' দ্বিজেন্দ্ৰলালৰ 'আমাৰ জন্মভূমি' ৰবীন্দ্ৰনাথৰ 'সোণাৰ বাংলা'ই শতেক বছৰৰ সাধনাৰ সমান ফল প্ৰদান কৰিছে। এই আভাসৰ ক্ষন্তেকীয়া স্পৰ্শই বঙ্গদেশৰ সাহিত্য, শিল্পকলা, চিত্ৰকলা আৰু নাট্য-সাহিত্যত জাতীয় জাগৰণৰ তৰঙ্গ তুলি দিছে।

এই সাহিত্যৰ কথাতে সেই বিষয়ে একাষাৰ কওঁ। বঙ্গদেশৰ নাট্য-সাহিত্যৰ প্ৰধান স্থানবোৰত যদিও চকামকাকৈ একো একোবাৰ প্ৰকৃত নাট্যকলাৰ পোহৰ চকুত পৰে, কিন্তু চঞ্চলা চপলাৰ দৰে সেই পোহৰ ততালিকে মাৰ যায় আৰু তাৰ ঠাইত তমঃ ঘনীভূত

নাট্য-সাহিত্য

হয়। সেই নাট্যশালাৰ সাহিত্যত জাতীয় জীৱনৰ স্পন্দন নাই। বঙালী জাতিৰ সুখ-দুখ, আশা-আকাঙ্খাৰ প্ৰতিবিম্ব সেইবোৰত অতি বিৰল। তেওঁলোকৰ নাট্যশালত সোমালেই মনত খেলায় যে আমি যুধিষ্ঠিৰ, দুৰ্য্যোধন, আলেকজেণ্ডাৰ, চন্দ্ৰগুপ্ত, ছাজাহানৰ

ৰাজ্যত সোমালোঁ। বঙ্গদেশৰ বঙালী জীৱনৰ সোঁত কোন বাটে, কেনে বাটে, কেনেকৈ বলিছে আৰু বলিব লাগে, বঙালীয়ে কি কৰি চলিলে, কি খাই জীলে বৰ্ত্তমান আপদ অপায় অমঙ্গলৰ হাতৰ পৰা উদ্ধাৰ পাব, এইবোৰৰ ভু-বাতৰি তেওঁলোকৰ নাট্যশালাবোৰে নাৰাখে। দেশৰ দাৰিদ্ৰ্য-নিপীড়িত লক্ষ লক্ষ মানুহে যত খাবলৈ নেপাই কষ্টত পৰি অস্থিৰ হৈছে, চাৰিউ ফালৰ ঘোৰ অন্ধকাৰে যত সেইবোৰক অন্ধ কৰি বাট হেৰুৱাই দিছে, সেইবোৰ ঠাইত কলিকতীয়া ৰঙাপাগুৰীয়া পহৰাৱালা বা কনিষ্ট-বলক পাবলৈ নোহোৱাৰ দৰে বঙ্গৰ নাট্যবিদ্যাক বিচাৰি নোপোৱা। বিখ্যাত মেটাৰ্‌লিঙ্কে কৈছে—"The true artist never chooses Marins triumphing over the cimbrians or the assasination of the Duke of Guise on fit subject for his art; for he is well aware that the psychology of victory or murder is but elementary and exceptional, and that the solemn voice of man and thing, the voice that issues forth so timidly and hesitatingly cannot be heard amidst the idle uproar of acts of violence. And therefore will he place on his canvas a house lost in the heart of the country, an open door at the end of a passage, a face or hand at rest; and by these simple images will he add to our consciousness of life which is a possession. that is no longer possible to lose."

ইয়াৰ মৰ্ম্ম চমুকৈ কলে—"এই যুগৰ যি প্ৰকৃত শিল্পী, তেওঁ তেওঁৰ বিষয় নিৰ্ব্বাচনৰ নিমিত্তে কেতিয়াও ইতিহাসৰ পাতৰ বৰ বৰ হত্যাকাণ্ড আৰু যুদ্ধ ঘটনা লৈ মূৰ নঘমায়; কাৰণ মানুহে যিটো মন লৈ সেইবোৰ কৰে সেইটো হৈছে তাৰ আদিম বৰ্ব্বৰ যুগৰ মন, যিটো হাজাৰিৰ ভিতৰত এজনৰ মাথোন সম্পদ। মানুহৰ সামান্য দৈনিক সুখ-দুখৰ ঘটনাহে এই

যুগৰ শিল্পীৰ উপকৰণ। ৰঙ্গভূমি অকল ৰং-ধেমালিৰেই সৰ্ব্বহ নহয়। ৰঙ্গভূমিৰ ৰঙে জীৱনক তেজেৰে ৰঙা কৰি দিয়ে। ৰঙ্গভূমি সুপৰিচালিত হলে এটা ডাঙৰ শিক্ষাৰ, মহৎ জাগৰণৰ ঠাই হয়। নতুবা সি নৰক বা পতনৰ বৰখাৰৈ হৈ পৰে। প্ৰকৃত নাট্যশালাবোৰে জীৱনৰ সমস্যাৰ সমাধান কাৰ্য্যত সহায়তা কৰে।"

বঙ্গদেশৰ নাট্য-সাহিত্যৰ বিষয়ে ইমানখিনি কোৱাৰ মানে আছে। আমাৰ দেশত আজিকালি ডেকাসকলে বঙ্গদেশৰ এই থিয়েটাৰী কাৰ্য্যকলাপবোৰ সোঁশৰীৰেৰে সকলো ৰকমে অসমলৈ আমদানি কৰাটো দেখা যায়। বঙ্গদেশৰ নাটকৰ অনুবাদ, নাচ-গান, অঙ্গীভঙ্গী ভাৱৰীয়াৰ আওভাও আদি সোপাকে আমাৰ ডেকাসকলে অসমত সুমুৱাটো চকুত পৰিছে দেখিহে অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰাজভগনৰ কথা কৈ থাকোঁতেই বাহুলীয়ে খোৱা এই বঙালী কলথোকাৰ কথা এইখিনিতে কলোঁ। শ্ৰদ্ধাস্পদ সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াই তেওঁৰ 'মূলাগাভৰু' নাটৰ পাতনিত লিখা আখাৰচেৰেক কথা এইখিনিতে তুলি দি কওঁ যে তেখেতৰ কথাতে আমিও সম্পূৰ্ণৰূপে হয় বুলিছোঁ। তেখেতে লিখিছে—"আজিকালি আমাৰ দেশৰ সকলো মানুহৰে থিয়েটাৰ চাবলৈ বা কৰিবলৈ বৰ আগ্ৰহ হৈছে। কিন্তু নাটক নহলে থিয়েটাৰ নহয়। বেজাৰৰ কথা যে সেই পৰিমাণে অসমীয়া নাটকৰ যোগান হোৱা নাই। সকলোৱে জানে যে থিয়েটাৰ ভাওনাত পটপাত্ৰ দেখুৱাই কোনো বিষয়ে জনসাধাৰণক শিক্ষা দিলে যিমান শীঘ্ৰে আৰু সহজে উদ্দেশ্য সাধন হয়, সভা-সমিতি বক্তৃতাৰ দ্বাৰাই সিমান সোনকালে ফল নধৰে।······তালৈকে লাগে আমাৰ নিজ দেশৰ বুৰঞ্জীমূলক, নিজ সমাজৰ ৰীতি-নীতিবিষয়ক নাটক। এনে নাটক লিখিবলৈ আমাৰ নিজ দেশৰ সঁজুলিও জোখাৰে আছে।···কিন্তু ঘৰৰ বস্তুৰ লগত আমাৰ ৰাহি নাহে। যি কথা শুনালে আমাৰ জনসাধাৰণে বেগাই বুজে, যি বস্তু আগত ধৰিলে সতকাই চিনে, যি ভাও আগত মেলিলে সহজে জাতীয় ভাব অন্তৰত জ্বলে, যি আদৰ্শ উপমা দেখুৱালে স্বজাতি-স্বদেশলৈ প্ৰেম-ভক্তি জন্মে, যাৰ কথা কীৰ্ত্তন কৰিলে আমাৰ

অতীতৰ গৌৰৱলৈ মনত পৰি হৃদয়ত উলাহ জন্মে, সেইবোৰলৈ পাছ দি আমি চপাই ধৰোঁ বিদেশৰ বিদেশী ভাষাত লিখা কথাবোৰ —যাৰ ভাব, মৰ্ম্ম আৰু গুণ আমাৰ মানুহে সহজে বুজিব আৰু লব নোৱাৰে। নিজৰ কল্পনা-শক্তি, চিন্তা-শক্তি বঢ়াবলৈ চেষ্টা নকৰি আমি কৰোঁ লোকে লোকৰ ভাষাত লিখা উপন্যাস-নাটকবোৰ তৰ্জ্জমা। এইদৰে বিদেশী বস্তু আদৰ কৰা একেবাৰে বেয়া বুলি নকওঁ। আৱশ্যকমতে বিদেশী বস্তু নকল আৰু ব্যৱহাৰ কৰি আমাৰ ভঁৰাল চহকী কৰা বাঞ্ছনীয়। কিন্তু স্বদেশী বস্তুৰ ফালে আওকাণ দিয়াটো অমঙ্গলৰ চিন।"

সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াৰ এই কথাতে আমি অলপ মছলা দি তেল মাৰি কওঁ যে আমাৰ ন নাটকবোৰ বিদেশীৰ অকল তৰ্জ্জমাই নহয়, সেইবোৰ পুৰুষানুক্ৰমে বিদেশীৰ নাতিপুতি। সৰহ ভাগ বঙলা নাটক-উপন্যাস ইংৰাজী নাটক-উপন্যাসৰ পুত্ৰস্থানীয়; অৱশ্যে সেই পুত্ৰসন্তানসকল 'লেজিটিমেট্' নে 'ইল্‌জেটিমেট্' ইয়াত আজি সেই কথাৰ সন্দেহ লবলৈ নগৈ, ইয়াকে কওঁ যে আমাৰ আজিকালিৰ উপন্যাস-নাটকবোৰে সেইদেখি উত্তৰাধিকাৰ সূত্ৰত পৌত্ৰৰ স্থান অধিকাৰ কৰিছে। পুত্ৰতকৈ পৌত্ৰ বেছি সোৱাদ; যেনেকৈ টকাতকৈ টকাৰ সুত। এই কথা আমি নিজে গম পাইহে কৈছোঁ, কাৰণ কিছু দিন হল আমিও সেই বিধৰ সোৱাদ পাই পৰমানন্দিত হৈছোঁ। কিন্তু দুৰ্ভাগ্যৰ কথা, এই অসমীয়া নাটকৰূপী নাতি-লৰাবোৰ লাভ কৰি ইংৰাজী ককাদেউতাকে কেনে পায়, তাৰ তৎ ধৰিব নোৱাৰিম। আমাৰ প্ৰাচীন নাটবোৰ বৰং ভাৰতীয় সংস্কৃত নাটকৰ পুত্ৰস্থানতে আছিল আৰু সেইবোৰ এটা বিশেষ উদ্দেশ্য সাধনাৰ নিমিত্তে ৰচিত হৈছিল। সেইবোৰৰ নায়ক-নায়িকা, ভাৱৰীয়া-ভাৱৰীয়ানীবোৰ স্বদেশীৰ নিচিনা দেখি অসমীয়া গাঁৱলীয়া মানুহেও সেইবোৰক চিনি পাইছিল। কিন্তু কি পৰিতাপৰ কথা যে আজিকালিৰ অসমীয়া নাটকবোৰৰ ভাৱৰীয়া-ভাৱৰীয়ানীসকলেৰে সৈতে চিনা-পৰিচয় কৰিবৰ ইচ্ছা কৰিলে, বঙ্গদেশৰ গিৰিশচন্দ্ৰ ঘোষৰ নাইবা অমৰেন্দ্ৰনাথ দত্তৰ নাইবা ডি-এল-ৰায়ৰ

নাইবা ক্ষীৰোদচন্দ্ৰ বিদ্যাবিনোদৰ চুপাৰিছ্-পত্ৰ হাতত লৈ নগলে, আমাৰ সেই ভাৰৰীয়া-ভাৰৰীয়ানীসকলৰ আমাক মুলাকাৎ দিবলৈ 'ফোৰ্‌চুত'কে নোলায়।

প্ৰত্নতত্ত্ব : এই বিষয়ে যেনেকৈ আমাৰ দেশত অলেখ তত্ত্ব আৱিস্কৃত হবলৈ বাকী আছে, আমাৰ কবলৈকো তেনেকৈ অলেখ নহওক, কিছু কথা বাকী থাকিল। কিন্তু আজিৰ বক্তৃতা দীঘল হৈ পৰিল। সেই-দেখি তাক টানি আৰু দীঘল কৰিবলৈ গলে অন্যায় কৰা হব। মুঠতে ইয়াকে কওঁ যে কেতিয়া হব কব নোৱাৰোঁ, কিন্তু যেতিয়া প্ৰত্নতত্ত্বৰ বিষয়ে আমাৰ ৰীতিমতে অনুসন্ধান, গৱেষণা আৰু চৰ্চ্চা হব আৰু তাৰ ফলত ভূগৰ্ভ-নিহিত পুৰণি সভ্যতাৰ বুৰঞ্জী ভূপৃষ্ঠান্বিত হৈ জগতৰ দৃষ্টিৰ গোচৰীভূত হব, তেতিয়া প্ৰাচীন সম্পদৰ গৌৰৱত অসমে শ্ৰেষ্ঠ আসন অধিকাৰ কৰিব বুলি আমি দৃঢ় বিশ্বাস কৰোঁ। এই কাৰ্য্য কৰিবলৈ ধনৰ শক্তি, উদ্যমৰ শক্তি, বিচাৰ বিবেচনাৰ শক্তি, ঘাইকৈ নিঃস্বাৰ্থতাৰ মহাশক্তিৰে বিমণ্ডিত ত্যাগী লোক কিছুমানৰ আৱশ্যক—যিসকলে শিলগুটি এটাত বা তামৰ ফলি এখনত হাত দিয়েই মই বৰ প্ৰত্নতাত্ত্বিক বুলি ওফন্দি ফুৰা লোভ পৰিত্যাগ কৰিব পাৰিব। এইবোৰ যি নহওক এই বিষয়ত আমাৰ দেশত যিসকলে মনোযোগ দিছে, তেওঁলোক আমাৰ নমস্য। ভাল উদ্দেশ্য হিয়াত লৈ কাম কৰি গলেই এদিন তাৰ সুফল পোৱা যায়। কোনে জানে শিলগুটি, পটাগুটি খেপিয়াই ফুৰোঁতে ফুৰোঁতে এদিন তেওঁলোকৰ হাত শালগ্ৰামত নপৰিবগৈ।

প্ৰত্নতত্ত্ব

ডিৰেক্টৰ জেনেৰেল অৱ আৰ্কিওলজি ইন ইণ্ডিয়া ছাৰ জন মাৰ্ছেলৰ ৰিপৰ্ট এটা সিদিনা বাতৰি-কাকতত পঢ়িছিলো। পঞ্জাব আৰু সিন্ধু প্ৰদেশত খানোতে ভূগৰ্ভৰ এটা স্তৰৰ পৰা এনেকুৱা কিছুমান বস্তু ওলাইছে যিবোৰে ৫০০০ বছৰৰো আগৰ ভাৰতৰ সভ্যতাৰ বাতৰি দিয়ে।

মেছপটমিয়াৰ ভূগৰ্ভৰ স্তৰ এটাত সুমেৰিয়ান যুগৰ কিছুমান ঠিক হুবহু এনেকুৱা বস্তু ওলাইছে। মেছপটমিয়াত যুগ-যুগান্তৰৰে পৰা থকা

কোনো জাতীয় লোকেৰে সৈতে সুমেৰিয়ান জাতিৰ কোনো সাদৃশ্য নাই। কৰ পৰা মেছপটমিয়ালৈ এই সুমেৰিয়ান জাতিটো গৈছিল, আজিলৈকে কোনেও ঠিক কৰিব পৰা নাছিল। এতিয়া স্পষ্ট প্ৰমাণ হল যে সুমেৰিয়ানবোৰ পঞ্জাব আৰু সিন্ধু প্ৰদেশৰ ফালৰ পৰা যোৱা ভাৰতীয় মানুহ আছিল। মাৰ্ছেল ছাহাবে কৈছে :—"The possibility is clearly suggested of India proving ultimately to be the cradle of their civilization which in its turn lay at the root of Babilonion. Assyrian and western Asiatic culture generally."

অৰ্থাৎ ইয়াৰ দ্বাৰাই এইটো স্পষ্টকৈ প্ৰমাণিত হৈ ওলায় যে ভাৰত বেবিলনিয়া, আছীৰিয়া আৰু পশ্চিম এছিয়াৰো শিক্ষা-দীক্ষা আৰু সভ্যতাৰ গুৰি। এই দেখি কওঁ কোনে কব পাৰে যে নৰক, বাণ, ভগদত্ত, ভীষ্মকৰ দেশৰো, কালত এনেকৈ প্ৰাচীন বুৰঞ্জীৰ পাত মেল খাসে, প্ৰচলিত ইতিহাস, জগতত কি মহাবিপ্লৱেই সংঘটিত নহব!

ইমানতে বক্তৃতাৰ নাম দি উলিৱা জোঠা সূঁতাৰ কাপোৰৰ বৰ তাঁত-খন সামৰোঁ বুলিছোঁ। সামৰণি ঘেটা মৰাৰ আগতে মাথোন আৰু একাষাৰ কম। ওপৰত কৈ আহিছোঁ যে জাতীয় সাহিত্য জাতীয় জীৱনৰ প্ৰতিবিম্ব। লেৰেলা চেৰেলা জঁয় পৰা জাতীয় জীৱনৰ পৰা সবল সুষ্ঠ ঠন ধৰা জাতীয় সাহিত্য হোৱাটো অসম্ভৱ। পেটত ভাত নাই, গাত পিন্ধিবলৈ কাপোৰ নাই, আমি মন-প্ৰাণ দি কি সাহিত্য চৰ্চ্চা কৰিমহঁক! সেই দেখি ঘাইকৈ যাতে খাই-বৈ ভালকৈ জীয়াই থাকিব পাৰোঁহক, বৰ্ত্তমান এধা মৰা, এধা জীয়া অৱস্থাৰ পৰা উদ্ধাৰ হব পাৰোঁহক, তাৰ চেষ্টা প্ৰথমতে কৰিব লাগে। অৱশ্যে লগে লগে সাহিত্যচৰ্চ্চাও চলক। বন্তিত তেল পৰিলেই পোহৰ ওলাব। আমাৰ দেশখন কেনেকৈ সমৃদ্ধশালী হব, আমি কেনেকৈ নিজৰ আৰু লগে লগে আমাৰ দেশৰ ভাল কৰি যাব পাৰোঁ তাৰ চেষ্টা, তাৰ চিন্তা, ভালকৈ কৰিবৰ সময় বৰ বেয়াকৈ উপস্থিত

হলহি। আৰু কাণসাৰ এবি পৰি থাকিলে সাহিত্যৰতো কথাই নাই, আমি অসমীয়া জাতিটোৱেই বিলোপ হম কিজানি। অৱশ্যে পৰাধীন আমি, আমাৰ আগুৱাবৰ বাটত বিঘিনি অনেক। কিন্তু সেই বুলি হাত সাৱটি বহি থাকিলে নচলিব। We must take best of the worst situation. যি বোকাত পিচলি পৰি ঠেকেচা খাইছোঁ, তাতে আকৌ ভিৰ দি উঠিব লাগিব। যাতে দেশত নিজৰ ভাত-কাপোৰৰ সংস্থান হয়, পৰৰ মুখলৈ নাচাই হাত নাপাতি যাতে আমি নিজৰ ভাত-কাপোৰ নিজে আৰ্জ্জি লব পাৰোঁ, সেই কথালৈ আমি বৰকৈ মন দিয়া উচিত। জোৰ পুৰি বৰলাৰ হাত পালেহি, আৰু আওকাণকৈ বহি থাকিলে নচলিব। দেশৰ উন্নতিৰ লগে লগে ভাষাৰ উন্নতি আৰু ভাষাৰ উন্নতিৰ লগে লগেই দেশৰ উন্নতি। সেই কাৰণেই আকৌ কওঁ যে যি দেশ যিমান উন্নত আৰু সমৃদ্ধশালী সেই দেশৰ ভাষাও সিমান উন্নত আৰু সৌষ্ঠৱপূৰ্ণ। দেশক উন্নত আৰু সমৃদ্ধশালী কৰিবলৈ হলে আমাৰ উঠি অহা ডেকাসকলৰ চাকৰিৰ আশাতকৈ স্বাধীন ব্যৱসায়-বাণিজ্যৰ ফালেহে ধাউতি হোৱা উচিত। বাৰু আপোনাসকলকে সোধোঁ—কওকচোন, চাকৰি কৰি কোন দেশত কেইজন মানুহ চহকী হৈছে? বেছি দূৰলৈ যাব নালাগে আমাৰ ভাৰতৰ আন প্ৰদেশৰ ফালেই চাওক দেখিব যে যিসকল ধনী লোকৰ নাম পাওঁ, তেওঁলোকৰ সকলোৰে উন্নতিৰ মূল হৈছে ব্যৱসায়-বাণিজ্যতহে স্বাধীন চিন্তাৰ আৰু মনুষ্যত্বৰ প্ৰকৃত বিকাশ দেখিবলৈ পোৱা যায়।

আমাৰ দেশৰ ভৱিষ্যত আশা-ভৰসাৰ স্থল ডেকাবন্ধুসকলক আকৌ এবাৰ কওঁ—সমুখত যি কামকে পোৱা, তাতে লাগি যোৱা। ডাঙৰ কাম কৰিবৰ আশাৰে হাত সাৱটি বহি নাথাকিবা। কামৰ সৰু-বৰ নাই। সকলো অৱস্থাতে নিজৰ ভৰিৰ ওপৰত ভৰ দি থিয় হোৱা। জীৱন সহজ উজু কৰা, মিতব্যয়ী হোৱা। এইটো কাম হীন, সেইটো কাম ছোটলোকৰ চলি অহা ভ্ৰম ধাৰণা পৰিহাৰ কৰি dignity of labour অৰ্থাৎ

নিজ হাতে নিজ পৰিশ্ৰম কৰি কৰা কামৰ (সৰুৱেই হওক বা বৰেই হওক) অন্তৰ্নিহিত শক্তিৰ মৰ্য্যদা, গৌৰৱ আৰু আত্মপ্ৰসাদ অনুভৱ কৰিবলৈ শিকা। প্ৰাণপণে কাম কৰি ফুৰা আৰু ঈশ্বৰ-বিশ্বাসী হৈ ঈশ্বৰৰ চৰণত স্বকৃত কৰ্ম্মৰ ফল নিবেদন কৰি নিশ্চিন্ত হৈ বুকু ফিন্দাই ফুৰিবলৈ শিকা—আজিৰে পৰা, আজিৰে পৰা, আজিৰে পৰা। দেখিবা তেতিয়া অলপ কালৰ ভিতৰতে কেনেকুৱা মহৎ কাৰ্য্য কৰিবৰ শক্তি তুমি লাভ কৰিবা, তাক দেখি তুমি নিজেই আচৰিত মানিবা। ফলত অচিৰতে তোমাৰ উন্নতি, তোমাৰ মাতৃভূমিৰ উন্নতি, অৱস্থাৰ উন্নতি সাধিত হব আৰু জগতৰ জ্ঞান আৰু সম্পদৰ ভঁৰালত তুমিও এজন দাতা হৈ অসীম গৌৰৱ আৰু অমূল্য আত্মপ্ৰসাদ লাভ কৰিব পাৰিবা।

শেহত কওঁ যে মই আজি আপোনালোকক নতুন কথা একো কোৱা নাই আৰু কবলৈ স্পৰ্দ্ধাও নাৰাখোঁ। পুৰণি বাহী কথাকে লুটিয়াই বগৰাই কৈছোঁ মাথোন। মই কোৱা কথা কাৰো মনে খাইছে যদি ভাল, নাই খোৱা যদি দলিয়াই পেলাওক। আমাৰ দেশৰ সৰ্ব্বতোভাৱে কেনেকৈ মঙ্গল হব সেই চিন্তা আপোনাসকলেও কৰিছে আৰু কৰিবৰ মাতৃভূমিৰ সকলো সন্তানৰে অধিকাৰো আছে। সেই অধিকাৰৰ বলতে বলী হৈ এই নিঃকিনেও বিদেশত পৰি থকা স্বত্বেও সেই ভাবতে অনুপ্ৰাণিত হৈ মাতৃভূমিৰ মঙ্গল কামনা হিয়াত সদায় সজাগ কৰি ৰাখিবৰ চেষ্টা কৰিছে। সেই কাৰণেই বন্ধুসকল! আজি আকৌ এইটো ডাঠকৈ কওঁ যে আপোনাসকলে সাৰোগত কৰি জানিব—অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি অসমৰ উন্নতিৰ প্ৰথম ঢাপ। হব পাৰে আমাৰ মানুহৰ লেখ তাকৰ, হব পাৰে আমাৰ অৱস্থা টনকিয়াল নহয়, কিন্তু সেই বুলিয়েই ভাৰতৰ আন

সামৰণি

প্ৰদেশৰ মানুহৰ সৈতে সমানে আগবাঢ়িব নোৱাৰাত মনক মিছা প্ৰবোধ দি ঘৰত দুৱাৰ মাৰি বহি থাকিম নে? তেনেহলে ভাৰতৰ জীৱন জাতীয় যুগত আমাৰ আসন কত? আজি

যি এটা নতুন ভাবৰ সোঁতে ভাৰত চৌৰাই পেলাইছে আৰু যি আমাৰ অসমকো এচুকেদি ছুই গৈছে সেই ভাবৰ ঢৌৱে আমাৰ হৃদয়ত খুলকনি নলগাব নে? লেখত তাৰুৰ বুলি জগতৰ এই জাগৰণৰ যুগতো আমি শুই থাকিব লাগিব নে? সেইটো হব নোৱাৰে। আমি আমাৰ অসমীয়া নাম লোপ পাবলৈ দিব নোৱাৰোঁ। এই নৱজাগৰণৰ যুগত ভাৰতৰ আন প্ৰদেশৰ লগত আমি সমানে আসন লব লাগিব। অসমীয়াৰ নাম জগতত জিলিকি উঠিব লাগিব। এটি পৃথিৱীৰ প্ৰায়বিলাক মহৎ কামেই সৰু আৰম্ভণৰ পৰাই হয়। এটি এটি সৰু গুটিৰ পৰাই একো একোজোপা ডাঙৰ গছ হয়। বন্ধুসকল! বহুত দিনৰ আগেয়ে সেই এমুঠি কলিকতীয়া অসমীয়া ছাত্ৰে অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি-সাধিনী সভাৰ যি প্ৰথম বাজ পুতিছিল কোনে ভাবিছিল তেতিয়া যে সেই বীজেই এজোপা প্ৰকাণ্ড বৰ গছ হৈ, শান্তিৰ শীতল ছাঁৰে গোটেই অসম আবৰি ধৰিব? কোনোবাই তেতিয়া কল্পনাও কৰিব পাৰিছিল নে যে কেতিয়াবা এসময়ত এই অসমতে আমি সকলো একেলগ হৈ এইদৰে এখনি মহতী সভা পাতি মাতৃমন্দিৰত পুষ্পাঞ্জলি দিব পাৰিম? কিন্তু আজি কি দেখিছোঁ? দেখিছোঁ সেই পঢ়াশালিৰ ছাত্ৰৰ দুৰ্ব্বল ডিঙিৰ পৰা ওলোৱা সেই দুৰ্ব্বল মাত, সেই ক্ষীণ কণ্ঠস্বৰ লাহে লাহে ডাঙৰ, সবল আৰু শকত হৈ আজি গোটেই অসম ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈকে প্ৰতিধ্বনিত কৰিছে। আজি পূবৰ পৰা পশ্চিমলৈ, উত্তৰৰ পৰা দক্ষিণলৈকে গোটেই অসমে একেলগে সেই মাতৰ লগত মাত মিলাই গভীৰ উদাত্ত সুৰেৰে মাতৃভাষাৰ আৰতি কৰিছে—ষোড়শোপচাৰে মাতৃ-পূজাৰ আয়োজন কৰিছে।

বন্ধুসকল! আহক আজি এই আনন্দৰ দিনত, এই ৰসৰ মেলাত, এই আয়োজনত, আমাৰ যথাসাধ্য শক্তি স্বদেশ আৰু স্বজাতিৰ উন্নতিৰ কাৰণে, নিজৰ ভাই-ভনীৰ মঙ্গলৰ কাৰণে মাতৃভাষাৰ সেৱাৰ কাৰণে, উছৰ্গা কৰি ইহজনম সাফল কৰি আমাৰ জীৱন

ধন্য কৰোঁহক। এই মাতৃভাষাৰ উন্নতিয়েই আমাৰ দেশৰ উন্নতি, আমাৰ স্বজাতিৰ উন্নতি। এই মাতৃভাষাৰ সেৱাই আমাৰ দেশৰ সেৱা—আমাৰ জাতীয় জীৱনৰ আনন্দৰ বিজয় পতাকা—আমাৰ লুপ্ত গৌৰৱৰ পুনৰুত্থান—আমাৰ জীৱন কৰ্ত্তব্যৰ শিৰৰ মুকুট। আহক তেন্তে আজি এনে এটি শুভ ক্ষণত আমি হৃদয়ৰ পৰা ক্ষুদ্ৰ সংকীৰ্ণতাৰ ভাব দূৰ কৰি এই মাতৃভাষাৰ যজ্ঞবেদীতে মুকলি মনেৰে, মুকলি প্ৰাণেৰে সকলোৱে এবাৰ ভাই ভাই বুলি উলাহেৰে আঁকোৱালি ধৰি একেটি সুৰতে সুৰ মিলাই গাওঁ—"জয় অসমীয়া ভাষাৰ জয়! জয় অসমৰ জয়! অসম জননীৰ জয়!" "নমো শতবাৰ হে মোৰ জননী চিৰজীৱনৰ সাধনা! "ওঁ মধু বাতাঋতায়তে মধুক্ষৰতি-সিন্ধবঃ মাধ্বীণঃ সন্তোষধীঃ।*

* অসম সাহিত্য সভাৰ সপ্তম অধিবেশনৰ সভাপতিৰ অভিভাষণ। গুৱাহাটী—ডিচেম্বৰ, ১৯২৪ চন।

জাতীয় সঙ্গীত

অ' মোৰ আপোনাৰ দেশ !
অ' মোৰ চিকুণি দেশ ।
এনেখন সুৰলা
এনেখন সুফলা,
এনেখন মৰমৰ দেশ ॥
অ' মোৰ সুৰীয়া মাত !
অসমৰ সুৱদি মাত !
পৃথিৱীৰ কতো
বিচাৰি জনমটো
নোপোৱা কৰিলেও পাত ॥
অ' মোৰ ওপজা ঠাই !
অ' মোৰ অসমী আই !
চাই লওঁ তোমাৰ
মুখখনি এবাৰ
হেঁপাহ মোৰ পলোৱা নাই ॥
অ' মোৰ আপোনাৰ দেশ !
অ' মোৰ সুকীয়া দেশ ॥

সমাপ্ত